

Tone Kregar, že uveljavljeni raziskovalec nekaterih podobnosti in posebnosti zgodovinske usode Slovencev in Slovakov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne, se je v svoji doktorski disertaciji prvi lotil primerjave narodno-političnega razvoja Slovencev v okviru Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev – Jugoslavije in Slovakov v okviru Češkoslovaške republike v celotnem obdobju med vojnami. Metodološko se je pravilno odločil, da glede na nastanek dela v slovenskem zgodovinopisnem prostoru, ki mu je prvenstveno namenjeno, podrobneje obdeli slovaško zgodovino, pri dogajanju na Slovenskem pa se je omejil na tiste vidike, ki so pomembni za primerjavo položaja obeh narodov v novo nastalih državah, s poudarkom na njunem boju proti unitarizmu in centralizmu za udejanjenje narodne samobitnosti in avtonomistične državne ureditve. Vodilna dejavnika v teh prizadevanjih sta bili katoliški politični stranki, Slovaška ljudska stranka Andreja Hlinke in Slovenska ljudska stranka dr. Antona Korošca. Avtor je pregledno osvetlil tudi položaj Slovencev in Slovakov v Habsburški monarhiji, za boljše razumevanje dogajanja po prvi svetovni vojni pa je posebej pomemben prikaz oblikovanja političnih strank ter jugoslovanske in češkoslovaške ideje.

Tematiko o Slovencih in Slovaki med centralizmom in avtonomijo je avtor obdelal po relevantni literaturi ter časopisnih in drugih virih, osvetlil pa jo je z vseh temeljnih vidikov, od narodnega vprašanja, delovanja političnih strank, ustavnopravnega položaja obeh narodov do gospodarsko-socialnega in kulturno-civilizacijskega razvoja, osrednje poglavje pa je sklenil s tehtno primerjalno sintezo. Prvi je sistematično preučil in analiziral pisanje slovaškega časopisa o razmerah v Sloveniji ter slovenskih časnikov in revij o narodno-političnih razmerah na Slovaškem v obdobju med vojnami. Smotni izbor poročil in komentarjev časopisja različnih idejnopoličnih usmeritev je omogočil še podrobnejšo osvetlitev narodno-avtonomističnih in unitarno-centralističnih hotenj in spopadov v slovenskem in slovaškem političnem življenju ter pokazal tudi visoko stopnjo medsebojnega poznavanja aktualnega dogajanja.

Tone Kregar je z zgodovinsko osvetlitvijo in primerjalno analizo vseh temeljnih podobnosti in razlik v reševanju slovenskega in slovaškega narodnega vprašanja v okviru Jugoslavije in ČSR med vojnami obogatil slovensko in slovaško zgodovinopisje, monografija pa je pomemben prispevek o tej problematiki tudi za srednjeevropski prostor.

Miroslav Stiplovšek

Cena 16,00 EUR

zgodovini . ce

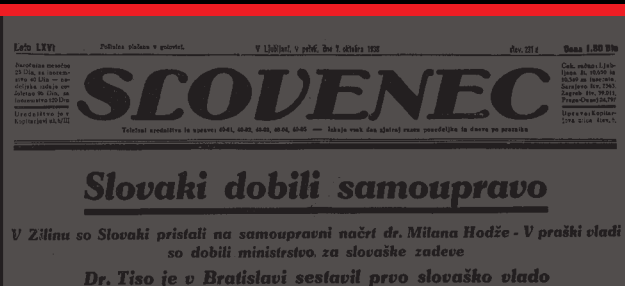
Tone Kregar

MED TATRAMI IN TRIGLAVOM

MED TATRAMI IN TRIGLAVOM

Primerjave narodnega razvoja Slovencev in Slovakov
in njihovi kulturno-politični stiki 1848–1938

Tone Kregar

ISSN 1854-7591

Tonček (Tone) Kregar se je rodil 1. januarja 1971 v Celju.

Odraščal je pod Donačko goro in v Rogatcu, kjer je končal osnovno šolo. Po končanem srednješolskem izobraževanju na Srednji družboslovni šoli (tako se je v letih usmerjenega izobraževanja imenovala celjska I. gimnazija) se je v študijskem letu 1991/92 vpisal na študij zgodovine in obče sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Kot absolvent se je v študijskem letu 1995/96 v okviru programa CEEPUS študijsko izpopolnjeval v Bratislavi na Slovaškem. Po vrnitvi v domovino je spomladi 1997 diplomiral na obeh študijskih smereh (naslova diplomskih nalog: »Slovaško literarno časopisje o Slovencih 1918–1941« in »Slovaško socialistično gibanje med obema vojnami«) ter se 1. septembra 1997 zaposlil v Muzeju novejšje zgodovine Celje. Vmes je dve leti (2000–2002) opravljal delo direktorja Mladinskega centra Celje, od leta 2002 pa je kot muzejski svetovalec – vodja zgodovinskega oddelka ponovno zaposlen v Muzeju novejšje zgodovine. Za dosežke na področju muzeologije je leta 2001 prejel Valvasorjevo nagrado, leta 2006 pa dve Valvasorjevi priznanji.

Njegovo raziskovalno delo je usmerjeno predvsem na področje zgodovine in muzeologije, ki se pogosto tudi prepletata. Kot zgodovinar se ukvarja predvsem z zgodovino Slovencev in drugih slovanskih narodov v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja ter zgodovino Celja s poudarkom na 2. svetovni vojni. Do sedaj je iz omenjene tematike v domači strokovni literaturi (Zgodovinski časopis, Zgodovina za vse, Časopis za zgodovino in narodopisje ...) in tisku objavil že več deset znanstvenih in strokovnih prispevkov, leta 2006 pa skupaj z mag. Aleksandrom Žižkom izdal (foto)monografijo »Okupacija v 133 slikah (Celje 1941–1945)«.

Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je leta 2003 uspešno zagovarjal magistrsko nalogo z naslovom »Slovensko-slovaški kulturni stiki 1918–1941«, leta 2007 pa je z zagovorom doktorske disertacije »Slovenci in Slovaki med avtonomijo in centralizmom 1918–1938 (1941)« pridobil naziv doktor zgodovinskih znanosti.

Od leta 2003 opravlja naloge tajnika Zgodovinskega društva Celje, že več kot desetletje pa piše besedila in poje v rock skupini Mi2.

Tone Kregar

MED TATRAMI IN TRIGLAVOM

Primerjave narodnega razvoja Slovencev in
Slovakov in njihovi kulturno-politični stiki
1848–1938

Celje, 2007

zgodovini.ce

ISSN 1854-7591

Tone Kregar

MED TATRAMI IN TRIGLAVOM

Primerjave narodnega razvoja Slovencev in Slovakov
in njihovi kulturno-politični stiki 1848-1938

Izdalo in založilo

© Zgodovinsko društvo Celje

Odgovorna urednica

Marija Počivavšek

Glavni urednik

Janez Cvirn

Uredniški odbor

Bojan Cvelfar, Janez Cvirn, Branko Goropevšek, Tone Kregar,
Marija Počivavšek, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Fotografije

Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Muzej novejšje zgodovine Celje,
Arhiv družine Smolej-Ficko, slovenski in slovaški tisk ter literatura,
Osrednja knjižnica Celje

Lektor

Anton Šepetavc

Oblikovanje naslovnice

Triartes, Domjan

Računalniški prelom

Andrej Mohorič

Prevod v slovaščino in angleščino

Peter Čanji

Prevod v nemščino

Aleksander Verhovšek

Tisk

Grafika Gracer

Naklada

500 izvodov

Celje, 2007

Izdajo knjige sta omogočila

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Mednarodna ustanova Forum slovanskih kultur

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1918/1938"

94(437.6)"1918/1938"

323.1(436-89)

KREGAR, Tone, 1971-

Med Tatrami in Triglavom : primerjave narodnega razvoja
Slovencev in Slovakov in njihovi kulturno-politični stiki 1848-1938
/ Tone Kregar ; [fotografije Muzej novejšje zgodovine Slovenije ...
[et al.] ; prevod v slovaščino in angleščino Peter Čanji, prevod v
nemščino Aleksander Verhovšek]. - Celje : Zgodovinsko društvo,
2007. - (Zgodovini.ce, ISSN 1854-7591 ; 6)

ISBN 978-961-91222-5-9

236866048

VSEBINA

PREDGOVOR	5
SLOVENCİ IN SLOVAKI V HABSBURŠKI MONARHIJI 1848–1918	9
Med »nezgodovinskim« in modernim narodom.....	9
Dualizem in njegove posledice.....	22
Politične delitve in vrhunec mednacionalnih nasprotij na prelomu stoletij	45
Češkoslovaška in jugoslovanska ideja	56
1. svetovna vojna in razpad Habsburške monarhije.....	61
Stiki in povezave med Slovenci in Slovaki do razpada Avstro–Ogrske	72
SLOVENCİ IN SLOVAKI MED AVTONOMIJO IN	
CENTRALIZMOM 1918–1938.....	93
V mejah novih držav	93
Narodno vprašanje.....	98
Ustavno–pravni položaj	105
Kulturni in civilizacijski razvoj	112
Gospodarske in socialne razmere	116
Politične stranke ter njihova opredelitev do centralizma in	
unitarizma v češkoslovaški in jugoslovanski državi.....	120
a) Slovaška politika in praški grad	120
b) Slovenska politika in beograjski dvor.....	137
Primerjava vzporednic in različnosti slovaškega in	
slovenskega narodno–političnega razvoja med vojnama	149
SLOVAŠKI POLITIČNI TISK O SLOVENCİH 1918–1941	160
»Bratom Radičevcem in Koroščevcem!« (Slovák, 31. 3. 1923).....	160
»V resnici imamo enako radi tako Srbe, Hrvate kot Slovence,	
v celoti pa smo se trudili ostati v svoji ljubezni objektivni.«	
(Slovenský Denník, 24. 6. 1928)	169
»Najbolj varen pa je sedanji režim v Sloveniji,	
ki mu je popolnoma vdana« (Slovenský denník, 1. 8. 1931)	176
»Trpljenje katoliških Slovencev« (Slovák, 12. 6. 1932).....	186
»Notranji minister dr. Korošec ne trpi nikogar poleg sebe,	
vsaj v Sloveniji ne« (Robotnícke noviny, 18. 7. 1935)	193
»Mali slovenski narod, katerega položaj v Jugoslaviji ni zavidanja vreden,	
ima dosti realnega razumevanja za življenjski narodni boj Slovakov«	
(Slovák, 11. 5. 1938).....	203
»Iz Dravske banovine pa je treba ustvariti banovino Slovenijo«	
(Slovák, 9. 11. 1939).....	208
SLOVENSKI POGLEDI NA SLOVAŠKO VPRAŠANJE 1918–1938	213
»Terra incognita« (Slovenski narod, 10. 10. 1919)	213
»Politični boj se bo vršil pod dvojnim geslom:	
Samouprava ali centralizem! Vera ali brezverstvo.« (Slovenec, 10. 4. 1920)	218

»Slovenec' pa dobro ve, da je Hlinka predvsem separatist, ki opira svojo strankarsko moč ne na krščansko idejo, ampak na idejo sovraštva do države.« (Jutro, 19. 11. 1925).....	223
»Kapitulacija slovaške avtonomistične politike« (Jutro, 7. 11. 1926).....	230
»Slovaški klerikalizem, ki je ravno tako gnil, korupten, brezverski in nemoralen, kakor naš slovenski, je v popolnem razpadu« (Kmetški list, 23. 5. 1928)	235
»Hlinka je pač bil vedno človek ljudstva in zato je tudi njegova taktika mnogo bolj stvar čustva ko hladnega preudarka« (Slovenec, 12. 10. 1929).....	238
»Separatistična čreva« (Slovenec, 18. 8. 1933).....	251
»Slovaško vprašanje je v glavnem in v osnovi gospodarsko vprašanje« (Beseda o sodobnih vprašanjih, 1934/3).....	262
»Nič ni jasnejšega nego to, da proces duhovnega stapljanja Čehov in Slovakov stalno napreduje« (Jutro, 10. 5. 1935)	272
»Patra Hlinke srečna domovina« (Kmetški list, 13. 6. 1938).....	281
»Tragedija v Srednji Evropi« (Kmetški list, 5. 10. 1938).....	298
 ZAKLJUČEK.....	306
 MEDZI TATRAMI A TRIGLAVOM / OBSAH.....	311
Porovnanie národného rozvoja Slovincov a Slovákov a ich kultúrno-politické vzťahy v rokoch 1848–1939	
 ZWISCHEN TATRE UND TRIGLAV / ZUSAMMENFASSUNG.....	315
Nationalentwicklungsvergleiche zwischen Slowenen und Slowaken und ihre kulturell-politische Beziehungen 1848–1938	
 BETWEEN TATRAS AND TRIGLAV / SUMMARY	320
The comparisons of Slovene and Slovak national development and their cultural and political relations between 1848–1939	
 SEZNAM KRATIC	325
 VIRI IN LITERATURA.....	326
1. Časopisi in revije	326
2. Uradne državne publikacije	326
3. Edicije virov	327
4. Knjige in brošure	327
5. Razprave in članki	334
 IMENSKO KAZALO.....	344

PREDGOVOR

»Na Slovenskem' sem in besedo 'nič' čujem (ne češkega in poljskega 'nic') in ljudje tukaj 'v ógledi' hodijo kakor v moji ožji prleški domovini. V knjižnici 'Matice Slovenske' delam. Med Slovaki sem, ki to, kar drugi imenujejo slovaško, sami nazivajo slovensko.«

Zgornji odlomek »Pisma izpod Tater«, ki ga je ugledni slovenski jezikoslovec in obenem navdušeni slovanski zanesenjak dr. Fran Ilešič avgusta 1930 objavil v dnevniku Jutro, na poveden način opisuje zlasti jezikovno sorodnost Slovencev in Slovakov, dveh slovanskih narodov, ki ju ob podobnem imenu, nacionalnih simbolih ter (od 1. maja 2004) skupni evropski prihodnosti v veliki meri povezuje tudi preteklost. Kljub razlikam, ki so izhajale iz objektivnih zgodovinskih okoliščin, predvsem pa dejstva, da so Slovaki na svojo nacionalno pot v modernem smislu te besede, stopili v ogrskem, Slovenci pa v avstrijskem delu Habsburške monarhije, lahko med njima najdemo toliko sorodnosti ter podobnosti kot med redko katerima drugima narodom srednjeevropskega prostora. Podobno velja za nadaljnji razvoj, ki je Slovake v državno-pravnem smislu povezal s Čehi, Slovence pa z južnoslovanskimi narodi, tako ene kot druge vodil skozi čeri vseh vrst totalitarizmov 20. stoletja in jih junija 1991 oz. januarja 1993 končno pripeljal do samostojnosti oz. lastne demokratične državnosti.

Kljub temu se v preteklosti slovenska historiografija z redkimi izjemami (Vasilij Melik) slovensko-slovaškim primerjavam in odnosom ni posvečala oz. ni sledila zgledu literarne zgodovine oz. slavistike (Viktor Smolej, Andrej Rozman), podobno pa velja tudi za slovaško zgodovinopisje. V zadnjih nekaj letih se je z navezavo stikov in sodelovanjem med posameznimi slovenskimi in slovaškimi institucijami ter posamezniki raziskovalni interes sicer opazno povečal, vendarle pa celostne obravnave širšega in zaokroženega zgodovinskega obdobja tozadevno še nimamo.

To vrzel poskuša vsaj deloma zapolniti pričujoča knjiga, sicer nekoliko prevelana in dopolnjena doktorska disertacija z naslovom »Slovenci in Slovaki med avtonomijo in centralizmom 1918–1938 (1941)«, ki sem jo novembra 2007 uspešno zagovarjal na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Njen osnovni namen je primerjati politične in družbene razmere in položaj obeh narodov, sprva v okviru habsburške monarhije, nato pa znotraj jugoslovanske oz. češkoslovaške države, opozoriti na določene razlike in specifičnosti, značilne za vsak posamezen narod in njegov politični razvoj, obenem pa predstaviti tudi medsebojno poznavanje, sodelovanje ter primerjanje slovenskih in slovaških narodno-političnih razmer in vprašanj v obravnavanem času. Glede na to, da je nastalo v slovenskem zgodovinopisnem prostoru, kateremu je prvenstveno tudi namenjeno, se delo v večji meri sicer ukvarja s slovaško zgodovino, vendar na način, da bralcu, ki je že poznavalec slovenske preteklosti, omogoča sprotno in enostavno primerjavo, dopolnjeno s poudarkom na medsebojnih političnih, kulturnih in ostalih stikih ter povezavah.

Strukturno je knjiga razdeljena na štiri tematska poglavja. V prvem, uvodnem je predstavljen primerjalni pregled slovaškega in slovenskega narodnega razvoja v obdobju Habsburške monarhije, predvsem od leta 1848 do njenega razpada.

Poudarjene so paralele zgodovinskega razvoja, skupne značilnosti ter razlike, ki so bile predvsem posledica življenja (po uvedbi dualizma) v različnih delih monarhije, predstavljeni so medsebojni stiki in sodelovanje Slovencev in Slovakov ter pisanje takratnega slovenskega in slovaškega tiska o razmerah in dogajanju pri drugem narodu. Poseben poudarek je namenjen jugoslovanski in češkoslovaški narodno-politični ideji, ki sta nastali še v tem obdobju, se leta 1918 v veliki meri realizirali in zaznamovali konkretno politično življenje obeh narodov v novih državnih tvorbah.

Drugo, osrednje poglavje obravnava slovaško in slovensko narodno vprašanje v političnih razmerah jugoslovanske in češkoslovaške države od njunega nastanka do njunega razpada. Sestavljajo ga tematska podpoglavja, enakovredno namenjena tako razmeram v slovenskem in jugoslovanskem kot v slovaškem in češkoslovaškem političnem in družbenem okolju, opisi dogajanja v obeh državah pa se med seboj prepletajo in dopolnjujejo. Rdeča nit oz. glavni predmet raziskave je razmerje med državno-političnim avtonomizmom in narodno samobitnostjo na eni ter političnim centralizmom in narodnim unitarizmom na drugi strani, zato sta ta koncepta tudi podrobno predstavljena tako znotraj češkoslovaškega kot jugoslovanskega prostora, pri čemer glavna pozornost velja primerljivosti, sorodnosti in različnosti njunih pojavnih oblik, učinkov in posledic na primeru slovaškega in slovenskega naroda in politike.

Tretje poglavje dela temelji na študiju ter analizi virov oz. vsebin, ki v slovenskem (pa tudi širšem) zgodovinopisnem prostoru do sedaj še niso bili sistematično proučevani in prinaša temeljit ter podroben pregled pisanja slovaškega političnega in literarnega časopisa o Slovencih in razmerah v slovenskem prostoru v obdobju med obema vojnama. Glavna pozornost je namenjena slovaškemu odnosu do temeljnih narodno-političnih vprašanj v Sloveniji in Jugoslaviji ter njihovemu vrednotenju in ocenjevanju, primerjanju in prenašanju v lastno politično in družbeno okolje.

Neke vrste logično nadaljevanje prejšnjega je četrto poglavje knjige, ki ponuja recipročen pogled slovenskega tiska na razmere na Slovaškem, pri čemer spoznanja in ugotovitve obeh poglavij potrjujejo izhodiščno hipotezo, da je ton pisanja o narodno-politični situaciji in z njo povezanih problemih pri drugem narodu najbolj odvisen od piščeve svetovnonazorske opredeljenosti oz. narodno-politične orientacije uredništva časopisa na domačih tleh ter da lahko pogosto govorimo kar o zrcalni sliki medsebojne percepcije.

Študija »Med Tatrami in Triglavom« v pretežni meri temelji na pregledu aktualnega političnega in drugega tiska obravnavane dobe, spominske literature ter uradnih državnih publikacij, seveda pa se delo naslanja tudi na relevantno, predvsem novejšo slovaško, slovensko, češko in drugo strokovno literaturo, ki je skupaj z viri navedena na koncu knjige.

V upanju, da bo primerjalna analiza in historična osvetlitev položaja Slovencev in Slovakov v obdobju od pomladi narodov do konca prve češkoslovaške oz. jugoslovanske države razširila spoznavni okvir slovenskega zgodovinopisja ter osvetlila nekatere nove vidike nacionalnega vprašanja in razvoja v srednjeevrop-

skem prostoru 19. in 20. stoletja, se zahvaljujem vsem, ki so pripomogli k nastanku tega dela. Na prvem mestu red. prof. dr. Janezu Cvirnu, na čigar pobudo sem sploh začel s spoznavanjem in raziskovanjem omenjene vsebine in ki je bil moj mentor že pri diplomski ter magistrski nalogi, zaslužnemu prof. dr. Miroslavu Stiplovšku in doc. dr. Mitju Ferencu, ki sta kot mentorja doktorske disertacije s prijazno pomočjo in dragocenimi nasveti usmerjala moje delo, ter znan. svet. doc. dr. Juriju Perovšku, prav tako recenzentu disertacije, ki me je kolegialno opozoril na nekatere njene pomanjkljivosti. Prav tako gre zahvala uslužbencem Univerzitetne knjižnice v Bratislavi ter Osrednje knjižnice v Celju, v katerih sem predsedel največ ur, na različne načine pa je k nastanku pričujočega dela pripomogla tudi vrsta slovenskih in slovaških kolegov ter prijateljev, izmed katerih moram izpostaviti dr. Andreja Rozmana, dr. Ľuborja Matejka ter Ladislava Čanija, medtem ko so piko na i brez dvoma dodali člani Izvršnega odbora Zgodovinskega društva Celje z uvrstitvijo mojega dela v založniški program društva. Naštetim, kot tudi vsem ostalim, ki so mi v desetletnem obdobju raziskovalnega dela na področju slovensko-slovaških odnosov tako ali drugače stali ob strani, velja moja iskrena hvaležnost.

Celje, junij 2007

SLOVENCİ IN SLOVAKI V HABSBURŠKI MONARHIJI

Med »nezgodovinskim« in modernim

O tem, kako živ in pester nacionalni Babilon je predstavljala Habsburška monarhija, jasno priča že dejstvo, da so v njej na začetku 20. stoletja tako ali drugače sobivali Nemci, Madžari, Čehi, Poljaki, Rutenci, Italijani, Slovaki, Romuni, Slovenci, Hrvati in Srbi.¹ Ob teh, skupaj enajstih narodih v modernem smislu besede, je v monarhiji živelo še nekaj ostalih manjšin ali ne povsem definiranih etničnih skupin ter seveda Judje, ki jih zaradi specifičnega zgodovinsko-religioznega položaja in kljub opazni (nacionalno-kulturni) asimilaciji predvsem v narodno skupnost »vladajočih«² oz. dominantnih narodov, lahko obravnavamo kot posebno skupino. Poleg tega narodi in ostale omenjene skupine niso živeli v etnično jasno začrtanih okvirih eden poleg drugega, temveč na številnih območjih, nepregledno razsute in pomešane ena z drugo, kar je še posebej veljalo za Ogrsko.³ Z okupacijo in kasneje še aneksijo Bosne in Hercegovine pride pod habsburško oblast še etnična (v glavnem slovanska) skupina islamske veroizpovedi, ki sicer svojo lastno nacionalno identiteto dokončno razvije šele ob koncu 20. stoletja, a je vendarle že takrat ne moremo enačiti ne s Srbi, ne s Hrvati in ne s Turki. Je pa nadvse primerna za ponazoritev naslednje habsburške raznolikosti, namreč verske. Ob prevladujočih katolikih so bili tukaj še evangeličani, kalvinisti, pravoslavci ter, kot rečeno, judovski in muslimanski verniki, da manjših verskih skupnosti in ločin ali religiozno-zgodovinskih tradicij, kot je denimo husitska pri Čehih, niti ne omenjamo. Ko k temu dodamo še različne družbeno-socialne razmere, ki so vladale v posameznih delih monarhije in posledično neenakomerno razvitost (od že skoraj povsem industrializiranih delov avstrijskih in čeških dežel na eni, do na pol fevdalnih družbenih razmerij in kulturnih vzorcev na Balkanu, Dalmaciji ali v Galiciji), pa mavrica različnosti naravnost bode v oči. Verska, kulturna in socialna »drugačnost« so poleg tega prevečkrat šle

¹ Leta 1910 je v Habsburški monarhiji živelo slabih 51 milijonov ljudi. V avstrijski polovici (cca. 28 mio) so bili najštevilnejši Nemci (35,6 %), sledili so jim Čehi (23 %), Poljaki (17,8 %), Rutenci (12,6 %), Slovenci (4,5 %), Srbi in Hrvati (2,8), Italijani (2,7) in Romuni (1,0). Na Ogrskem (cca. 21 mio) so Madžari sestavljali nekaj manj kot polovico prebivalstva (48,1 %), za njimi pa so bili Nemci (9,8 %), Slovaki (9,4 %), Romuni (14,1 %) Hrvati (8,8 %) in Srbi (5,3 %). V Bosni in Hercegovini (cca. 2 mio) je bilo 96 % preštetega prebivalstva uvrščeno med Srbohrvate. Fran Zwitter, J. Šidak, V. Bogdanov, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Slovenska Matica, Ljubljana 1962, str. 219–227; Prim: Karl Vocelka, Geschichte Österreichs. Kultur- Gesellschaft-Politik, Wilhelm Heyne Verlag, München 2002, str. 235.

² Termin »vladajoči« narod ne uporabljamo toliko v formalno-pravnem smislu besede, čeprav bi to bilo tudi mogoče v nekaterih primerih, predvsem kar zadeva položaj Madžarov na Ogrskem. Pač pa je njegov namen opozoriti na politični primat posameznih narodov, ki je izhajal iz njihove kulturno-zgodovinske, družbeno-socialne ali gospodarsko pogojene politične moči tako na državni kot na lokalnih ravneh oblasti. Tako so npr. »vladajoči« narod tudi Poljaki v Galiciji ali pa Italijani v Dalmaciji.

³ Holger Fischer, Eine kleine Geschichte Ungarns, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1999, str. 138.

z roko v roko z nacionalno raznolikostjo ter s tem nacionalnim sporom dodale še nove, pogosto nič manj usodne dimenzije. Ob tej vseobsežni diferenciaciji, ki je bila pač posledica burnih in večplastnih zgodovinskih procesov tako velikega kosa Evrope, so bila zgoraj omenjena nasprotja prisotna tudi znotraj posameznih delov oz. zgodovinskih dežel, ki so, poenostavljeno rečeno, sicer pripadala isti kulturno-zgodovinski tradiciji in v kolikor niso bila tudi povsem nacionalno in religiozno monolitna, kar pa je bil sila redek »privilegij«. Razhajanja znotraj posamičnih delov in dežel so naraščala v sorazmerju z upadom lokalne oz. deželne zavesti, kateri pa je moderna nacionalna ideja oz. diferenciacija na njeni podlagi v (le nekaj) zadnjih desetletjih obstoja monarhije popolnoma odvezla veter iz jader in jo potisnila na obrobje, pa čeprav ji je vsaj v določeni obliki, sicer bolj za vzorec, uspelo preživeti vse do razpada monarhije, ponekod in deloma pa tudi še kasneje. V samem vrhu države je ves čas, enkrat bolj, drugič spet manj intenzivno, potekalo trenje med Dunajem in Budimpešto oz. boj za primat med nemško in madžarsko politično elito. Vendar pa samo življenje monarhije ni nič manj pretresal nacionalni konflikt na ostalih ravneh oz. mednacionalne razmere znotraj, od leta 1867 naprej, v dobri meri samostojnih in ločenih državnih polovic, ki jih je v simbolnem smislu delila rečica Leitha.

Sestavni del tega nacionalnega konglomerata in z njim povezanega narodnega vprašanja habsburške monarhije pa sta bila tudi naroda, katerih razvoju in primerljivosti bo namenjeno sledeče pisanje, torej Slovaki in Slovenci.⁴

Čeprav sta slovaška in slovenska etnična skupnost, postopoma se razvijajoči v narod, živeli v različnih (od leta 1867 naprej tudi formalno) polovicah habsburške monarhije, lahko med njima najdemo toliko sorodnosti ter podobnosti kot med redko katerima drugima narodom srednjeevropskega prostora. Tudi če se na tem mestu ne vračamo nazaj v zgodnji srednji vek in konec takratnega (v določeni meri celo skupnega) približka državne samostojnosti, je vendarle treba izpostaviti nekaj značilnosti, ki svoje razloge in korenine vlečejo prav iz omenjenih, sicer v legende in mite ovitih, a vendarle odločilnih časov. Z germansko-ogrsko podreditvijo slovenskega prostora so tako Slovaki kot Slovenci zaključili svojo lastno razvojno pot v

⁴ Temelj pričujočega pregleda slovaške zgodovine od začetkov narodnega gibanja do razpada Habsburške monarhije predstavljajo novejša sinteze slovaškega zgodovinopisja: Dušan Kováč, *Dejiny Slovenska*, Nakladatelství Lidové noviny, Praga 1999, str. 87–180 (dalje: Kováč, *Dejiny*); *Dejiny Slovenska* (Dušan Čaplovič, Viliam Čičaj, Dušan Kováč, Ľubomír Lipták, Ján Lukačka), AEP, Bratislava 2000, str. 177–224 (dalje: *Dejiny Slovenska* 2000); *Dejiny Slovenska II* (Slovenské národné obrodenie 1780–1848), Veda, Bratislava 1987; *Dejiny Slovenska III*, Veda, Bratislava 1992; E. Mannová in kolektiv, *A concise history of Slovakia*, poglavje *On the road to modernization 1848–1918*, Bratislava 2000, str. 193–240 (dalje: *A concise history of Slovakia*) oz. *Krátké dejiny Slovenska*, poglavje *Na ceste modernizácie 1849–1918*, AEP Bratislava 2003, str. 207–257; v času nastajanja tega dela je izšel tudi slovenski prevod omenjene knjige: *Slovaška zgodovina* (prev. Andrej Rozman), Nova revija, 2005 (dalje: *Slovaška zgodovina*); prim. tudi: Tone Kregar, *Nekatere primerjave slovenskega in slovaškega razvoja ter slovenski pogled na Slovake v drugi polovici 19. stoletja*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2004/2–3, str. 333–345 (dalje: Kregar, *Nekatere primerjave*).

državnopravnem smislu, ki bi obetala, podobno kot denimo pri Čehih ali Hrvatih, izoblikovanje lastne in s strani drugih priznane geopolitične tvorbe ter s tem vsaj v določeni meri ustvarila realni temelj, na katerega bi se lahko v nadaljnjih stoletjih, še posebej pa v začetkih procesa nacionalnega oblikovanja vezal zgodovinski spomin.⁵ Tako pa so na predvečer nacionalne dobe tako Slovaki kot Slovenci, v skladu z – predvsem nekoč – precej popularno Bauerjevo definicijo, veljali za tipične predstavnike »nezgodovinskih« narodov. Pomembnejše od same upravičenosti teorije o »nezgodovinskosti« so sicer tako pri enih kot drugih predvsem njene pojavne oblike oz. socialni, politični ter družbeni položaj, v katerem so se pripadniki obeh skupnosti nahajali.⁶

V prvi vrsti je obe narodni skupnosti zaznamovala njuna relativna maloštevilnost, ki je v primerjavi z ostalimi habsburškimi narodi še toliko bolj očitna. Pred izbruhom marčne revolucije je v dvajsetih kronskih deželah in provincah habsburške monarhije, skupaj z okoli pol milijona pripadnikov cesarske armade, živelo dobrih 37,5 milijona prebivalcev, od česar je deželam Ogrske krone pripadlo 38,8 % celotnega civilnega prebivalstva oz. nekaj manj kot 14,5 milijona duš. Če se opremo na Czoernigovo anketo za neogrške dežele na podlagi jezikovne pripadnosti iz leta 1846 vidimo, da je v vseh deželah poznejše zahodne polovice, živelo le dober milijon Slovencev oz. slabih 6 % celotnega prebivalstva, kar priča o tem, da so Slovenci sodili med številčno najšibkejšo avstrijske narode.⁷ Le malce višji odstotek je v ogrskih deželah, v katerih je štetje potekalo l. 1850/51, pripadel Slovakom. Z okrog 1,7 milijona duš so predstavljali dobrih 13 % prebivalstva ogrskih dežel.⁸

Poleg tega, da so bili Slovenci eden najmanjših narodov Habsburške monarhije, pa niso živeli v upravno zaključenem ozemlju, temveč razdrobljeni na šest avstrijskih dežel in del Ogrske, po nastanku Italije pa je manjši del narodnega telesa ostal celo izven meja monarhije. V vseh deželah, razen na Kranjskem ter Goriškem so bili povrh še v manjšini.⁹ Medtem ko so Slovenci bili v pretežni meri razdeljeni po notranjeavstrijskih deželah, so Slovaki sicer živeli na bolj strnjenem območju v županijah oz. komitatih t. i. Gornje Ogrske (leta 1857 je tam živelo kar 90 % vseh Slovakov) ter deloma v nekaterih dolnjeogrskih županijah, vendarle pa to ozemlje nikoli ni bilo povezano v neko ločeno upravno in politično enoto in je za razliko

⁵ Ob iskanju oz. »izumljanju« ustrezne zgodovinske tradicije so zato Slovaki poudarjali predvsem velikomoravsko obdobje ter pomen Cirila in Metoda, kot tudi svojo varianto vključitve v ogrsko kraljestvo, medtem ko so se Slovenci spominjali predvsem Karantanije in se sklicevali na dalj časa ohranjeno ustoličevanje koroških vojvod. Pri čemer so pomanjkljivi historični temelji naravnost hlepeli po mitologizaciji, ki je pri obeh narodih precej podobna. Prim.: Peter Vodopivec, Začarani krog nacionalne zgodovine, v: Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino, Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj/Ljubljana, 2006, str. 54; Igor Grdina, Karantanski mit v slovenski kulturi, v: Zgodovina za vse, 1996/2, str. 52–65.

⁶ Podrobneje: Zwitter, n. d., str. 32–37.

⁷ Prav tam, str. 216.

⁸ Prav tam, str. 219.

⁹ Prim: Peter Vodopivec, Slovenci in habsburška monarhija, v: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju; Slowenisch-österreichische Beziehungen in 20. Jahrhundert (ur. Dušan Nečak et al.), Historia 8, Ljubljana 2004, str. 35 (dalje: Vodopivec, Slovenci in habsburška monarhija).

od t. i. zgodovinskih dežel, npr. Transilvanije ali Hrvaške, veljalo za sestavni del Ogrske. Poleg tega so na slovaškem ozemlju živeli še ostali narodi, močni so bili predvsem nemški otoki, v povezavi z modernizacijo gospodarstva, urbanizacijo, (e) migracijami, raznarodovanjem in asimilacijo pa se je demografska slika tako rekoč iz leta v leto spreminjala v škodo Slovakov.

Tretjo skupno značilnost in oteževalno okoliščino narodne emancipacije obeh narodov pa predstavlja enostavna socialna struktura, za katero je značilna skorajda popolna odsotnost oz. izguba lastnih višjih družbenih razredov in slojev, ki bi participirali vsaj pri lokalni, če že ne centralni oblasti. Pri tem je seveda mišljena večja, formirana skupina z jasno identifikacijo, ne pa eventualni posamezniki, ki se jim je uspelo povzpeti med privilegirane, s tem pa v popolnosti prevzeti tudi njihovo identiteto. Tako so ob zadnjih trzlajih fevdalne ureditve ostanki slovanskega plemstva v slovenskem prostoru praktično neprepoznavni, medtem ko v slovaških delih Ogrske še sredi 19. stoletja obstaja srednje in nižje plemstvo slovanskega izvora, t. i. zemanstvo, ki se sicer samo (še) ne šteje za madžarsko, vendar je praviloma anacionalno ter usmerjeno predvsem v ohranitev svojih družbenih privilegijev in regionalno-historične, se pravi ogrske identitete. Slovaško narodno gibanje sicer dolgo upa na zemansko podporo, a brez večjih rezultatov, dokler se v drugi polovici 19. stoletja praktično vse preostalo srednje in nižje slovaško plemstvo ne madžarizira.

Ob odsotnosti plemstva je tako pri Slovencih in Slovakah v predmarčnem obdobju značilen tudi majhen odstotek lastnega meščanstva oz. dejstvo, da je večina nastajajoče meščanske elite v njihovem okolju, tako kot plemstvo, drugačjejezična, v slovenskem primeru nemška in italijanska, v slovaškem pa predvsem madžarska. Če pa »domače« meščanstvo že obstaja, gre v glavnem za izobražence in ljudi svobodnih poklicev, medtem ko je »buržoazije« po premoženju v njem zgolj za vzorec, pri čemer bo ta neenakomernost značilna tudi v naslednjih desetletjih. Zato se najbrž ne bomo zmotili, če zatrdimo, da sta ob koncu predmarčne dobe slovaška in slovenska etnična skupnost pretežno kmečki oz. ruralni družbi, v katerih je skrb za omiko in prosveto, posredno pa tudi nacionalno prebujo prepuščena predvsem domači, predvsem nižji duhovščini ter prihajajoči inteligenci.

Vsi opisani dejavniki, se pravi predvsem relativna maloštevilnost, ozemeljsko-upravna razdrobljenost ter socialnostrukturna šibkost, so – v primerjavi z ostalimi narodi – zato močno otežili razvojno pot v moderni politični narod, oblikovanje narodne identitete in nenazadnje tudi ohranitev narodove substance. Da je bila ta pot vse prej kot enostavna, nenazadnje kažejo tudi v začetni opombi navedeni podatki, pridobljeni s štetjem prebivalstva leta 1910. V dobrega pol stoletja narodne emancipacije se je absolutno število tako Slovencev kot Slovakov (oz. tistih, ki so se zanje deklarirali) pravzaprav le minimalno zvišalo. S tem, ko naj bi slovenski občevelni jezik leta 1910 uporabljalo nekaj čez 1.250.000 ljudi, je njihov skupni delež v avstrijskem delu monarhije padel pod 4,5 %. Še večje procentualno nazadovanje je značilno za Slovake, ki leta 1910 ne dosežejo števila 2 milijonov, s čimer je njihov de-

lež v prebivalstvu Ogrske z omenjenih 13 % padel na nekaj manj kot 9,5 %.¹⁰ Omejena statistika iz različnih razlogov resda ni povsem objektivna in verodostojna ter vsega ne pove, vendarle pa v negativni demografski trend ni mogoče podvomiti. Razloge in odgovore nanj bomo skušali predstaviti v naslednjih vrsticah.

Začetki t. i. »narodnega preporoda«,¹¹ bolje rečeno procesa nacionalnega oblikovanja¹² Slovencev in Slovakov sicer bistveno ne zaostajajo za ostalim srednjeevropskim prostorom in so kot drugje posledica enakega duha časa, vendarle pa so sile, ki so se te naloge lotile, dosti šibkejše in se razvijajo v neprimerno težjih pogojih. Ponovno je potrebno poudariti, da močnejše razširjene narodne zavesti, tako Slovenci kot Slovaki v predmarčnem obdobju še ne poznajo, saj je omejena na ožji krog inteligence in meščanstva, se pravi dokaj slabo razvitih družbenih slojev oz. kategorij. Tako Slovenci kot Slovaki so v tem času še prvenstveno skupnost kmetov, ki jih bolj kot narodne zadeve zanimajo in pestijo fevdalni okovi oz. podložniška razmerja, nezanemarljiva pa je, predvsem pri Slovencih, tudi regionalna oz. deželna pripadnost. Moderni narodni jezik kot temeljni nacionalni postulat je sicer že formiran, le da je pri Slovaki¹³ praktično še v povojih, saj se Štúrova¹⁴ kodifikacija med ljudstvo šele prebija, medtem ko so Slovenci glede tega precej na boljšem. Knjižni jezik ima bogatejšo tradicijo in je sposoben vrhunskega umetniškega izraza, kar

¹⁰ Zwitter, n. d., str. 224, 226; prim. nekoliko drugačne podatke v: Fischer, n. d., str. 138.

¹¹ Gre za dokaj vprašljivo sintagmo, ki je izhajala iz predpostavke, da je narod večna kategorija in ki se je uveljavila zlasti v literarni zgodovini. France Kidrič je denimo »narodni preporod« definiral kot »gibanje za spremembo jezikovno-kulturne prakse na slovenskem teritoriju, pritegnitev novih, posvetnih literarnih panog v slovensko književno obravnavo ter regeneracijo slovenskega literarnega jezika na novih osnovah«. Prim: France Kidrič, Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih obdobjih, v: Razprave Društva za humanistične vede V-VI, Ljubljana 1930, str. 42.

¹² Po češkem zgodovinarju Miroslavu Hrochu gre za fazo A v razvoju nacionalne zavesti »malih«, nedominantnih narodov, za katero je značilen »nacionalizem elit« oz. delovanje male skupine učenjakov, ki raziskuje jezik in zgodovino, brez neke zavestne želje po širjenju svojih idej med ljudi. Prim: Miroslav Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen, Praga 1968, str. 24-27.

¹³ O pisnem in govornem jeziku slovaškega izobraženstva pred začetki narodnega preporoda glej: Peter Brock, Slovenské národné obrodenie 1787-1847, Kalligram, Bratislava 2002, str. 19-23; prim. tudi: Tone Kregar, Slovensko-slovaški kulturni stiki (magistrska naloga), Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani, 2003, str. 10-19.

¹⁴ Ľudovít Štúr (1815-1856), filozof, jezikoslovec, pisatelj in publicist. Vodilna osebnost slovaškega narodnega preporoda ter ideolog in organizator narodno-osvobodilnega gibanja. Kot profesor evangeličanskega liceja v Bratislavi (1837-38 in 1840-43) je močno vplival na dvig narodne zavesti mlade slovaške inteligence. V 40. letih je idejno-politično in jezikovno utemeljil kodifikacijo novega vsenarodnega knjižnega jezika (spis »Narečja slovenskuo« - 1846) ter mu v spisu »Nauka reči slovenskej« (1846) izdelal tudi čvrsto gramatično zgradbo. Leta 1841 je v odziv na madžarizacijsko akcijo inšpektorja protestantske cerkve grofa Karla Zaya napisal spis »Starý a nový vek Slovákov« (izšel je šele čez slabih sto let) ter v njem obsodil madžarizacijo in apeliral na narodna čustva Slovakov, sledili pa so tudi drugi obrambni spisi. Leta 1847 je bil kot poslanec mesta Zvolen izvoljen v ogrski parlament, kjer je spadal med najodločnejše zagovornike odprave podložništva. Med revolucijo je vodil slovaško narodno gibanje, po letu 1851 pa je pod policijskim nadzorom živel v Modri. Tam je leta 1856 za posledicami nesreče s puško tudi umrl. Več o Štúru glej v: Ján Hučko, Život a dielo Ľudovita Štúra, Osveta, Martin 1988.

najbolje dokaže France Prešeren. Zato mu tudi ilirščina ne predstavlja hujšega konkurenta, postopoma, a temeljito pa se uredi tudi vprašanje pisave oz. črkopisa.¹⁵

Pač pa so glede politične profiliranosti in še posebej organiziranosti Slovaki v letih pred pomladjo narodov kar nekaj korakov pred Slovenci. Svojevrstna »za-sluga« za to gre predvsem agresivni madžarizaciji, ki je v določeni meri nastopila že pred letom 1848 in o čemer bo beseda še tekla.¹⁶ V obrambi pred njo se je zato tudi slovaško narodno gibanje že v predmarčnem obdobju razširilo s kulturnega na politično prizorišče, medtem ko pri Slovencih o tem takrat vsaj na primerljiv način še ne moremo govoriti.¹⁷ Pri tem pa je seveda potrebno dodati in upoštevati neprimerno liberalnejše razmere na Ogrskem, ki so za razliko od Metternichove Avstrije tovrstni »praktični nacionalizem« sploh omogočale. Walter Lukan svoje trditve o zaostajanju slovenskega narodnega gibanja za slovaškim dokazuje tudi s poimenovanjem obeh najpomembnejših časopisov. Slovaških, leta 1845 ustanovljenih Slovenských narodných novín, z eksplicitnim narodno-političnim programskim poudarkom že v naslovu, ter Bleiweisovimi Kmetijskimi in rokodelskimi novicami iz l. 1843, ki o podobnih pretenzijah (čeprav leta 1844 prve uporabijo termin Slovenija v teritorialno-političnem smislu) niti ne razmišljajo. Posledica tega je tudi vodenje narodnega gibanja, ki je pri obeh narodih popolnoma neprimerljivo. Medtem ko Slovenci niti v času revolucije ne oblikujejo nekega centralnega narodnega vodstva, ki bi uskladilo svoje zahteve, poenotilo cilje in prepoznavno nastopilo, so zastavonoše slovaškega narodnega gibanja dobro znani in postopoma tudi priznani od večine slovaških narodnjakov že nekje od začetka štiridesetih let 19. stoletja naprej. Gre za mladoslovaško generacijo oz. štúrovce,¹⁸ ki so med vsemi različnimi slovaškimi smermi najagilnejši in zato ob izbruhu revolucije tudi edini pripravljeni in sposobni aktivno nastopiti tako politično kot nenazadnje tudi vojaško, pa čeprav s skromno in omejeno podporo prebivalstva.¹⁹

Ľudovít Štúr

¹⁵ Vasilij Melik, Problemi v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941) (dalje: Melik, Problemi v razvoju), v: Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas (ur. Dušan Nečak), Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 1997, str. 44 (dalje: Avstrija, Jugoslavija, Slovenija).

¹⁶ Prim: Zwitter, n.d., str. 34–35.

¹⁷ Prim: Janez Cvirn, Nemško-slovenski odnosi osrednji problem slovenske zgodovine (dalje: Cvirn, Nemško-slovenski odnosi), Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998, str. 87 (dalje: Slovenija 1848–1998).

¹⁸ Ob Štúru sta vodilno trojico narodnega gibanja sestavljala še Jozef Miloslav Hurban in Michal Miloslav Hodža.

¹⁹ Walter Lukan, Slovenci in Slovaki v revolucionarnih letih 1848/49, v: Slovenija 1848–1998, str. 44–51.

Grad Devin na sotočju Morave in Donave v bližini Bratislave je zaradi svoje velikomoravske preteklosti štúrovcem oz. slovaškemu narodnemu gibanju predstavljal kraj simbolnega pomena v boju za narodno emancipacijo.

narodno politiko in njene zahteve. Zato tudi ne preseneča, da je peticijsko gibanje v podporo Zedinjene Slovenije imelo omejen uspeh.²² Čeravno novejši izsledki²³ dokazujejo, da kmečka podpora peticijskemu gibanju sploh ni bila tako šibka, kot je še do nedavnega menilo slovensko zgodovinarstvo, pa vendarle ostaja dejstvo, da so v programu Zedinjene Slovenije slovenski kmetje pogrešali predvsem jasno zahtevo po zemljiški odvezi brez odškodnine, močnejši nacionalni angažma meščanov pa je zavirala predvsem močna deželna in lokalna pripadnost.²⁴

Čeprav narodno-revolucionarni zanos tudi med slovaškim prebivalstvom ni bil dosti množičnejši in teritorialno enakomeren (pasiven je ostal predvsem njegov večinski, katoliški segment ter vzhodni deli slovaškega ozemlja), pa je tam le bilo v celoti gledano precej drugače. Predvsem, kar zadeva vodstvo in organiziranost narodnega gibanja.²⁵ Na njegovo čelo se, kot rečeno, postavijo štúrovci, ki poleg zametkov diplomacije, pozneje pa tudi vojaške strukture, v maja 1848 sprejetih Zahtevah slovaškega naroda²⁶ razvijejo jasen narodni program, ki nenazadnje gradi

Slovence praktično šele izbruh revolucije spodbudi h konkretnjšemu razmišljanju o narodni bodočnosti ter k različnim oblikovanjem nacionalnega programa, ki končno privede do ideje »Zedinjene Slovenije«. Nanjo se sicer vežejo tako nacionalne zahteve Matije Majarja, »graške« in »dunajske« Slovenije kot nekaterih drugih pomembnejših skupin ali posameznikov. Vendar pa je »tabor, ki se je zavzemal za Zedinjeno Slovenijo leta 1848 še šibek in maloštevilen«²⁰ (vanj denimo v popolnosti ne moremo uvrstiti niti Bleiweisa),²¹ poleg tega pa je med sabo slabo povezan in poenoten ter brez centra, ki bi vodil in usmerjal

²⁰ Vasilij Melik, Leto 1848 v slovenski zgodovini, Slovenci 1848–1918, Litera, Maribor 2002, str. 45 (dalje: Slovenci 1848–1918).

²¹ Prim: Vasilij Melik, Bleiweisova vloga v slovenski politiki, Slovenci 1848–1918, str. 193–194.

²² Prim: Peter Vodopivec, Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do začetka 20. stoletja, Modrijan, Ljubljana 2006, str. 51–62 (dalje: Vodopivec, Od Pohlino-ve slovnic).

²³ Prim: Stane Granda, Revolucionarno leto 1848 in Slovenci, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860, Nova revija, Ljubljana 2001, str. 303–312; Isti, Prva odločitve Slovencev za Slovenijo, Nova revija, Ljubljana 1999.

²⁴ Ilustrirana zgodovina Slovencev (Janez Cvirn et al.), Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, str. 229 (dalje: Ilustrirana zgodovina Slovencev).

²⁵ Podrobneje o Slovaki med revolucijo glej: Slováci v revolúcii 1848–1849, Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17. 9. – 18. 9. 1998, Matica Slovenská, Martin 2000 (dalje: Slováci v revolúcii 1848–1849).

²⁶ »Zahteve« so skupaj obsegale 14 točk, v njih pa so Slovaki zahtevali priznanje in zagotovitev slovaške samobitnosti oz. demokratično rešitev narodnega vprašanja na Ogrskem. V njih so zavrnili kakršnoko-

na širšem temelju vsaj dela prebivalstva. Slovaški narodni program se, kot ugotavlja že Lukan, ne razlikuje dosti od programa Zedinjene Slovenije, vendar pa poleg nacionalnih zahtev vsebuje še širšo socialno in demokratično dimenzijo.²⁷ Oba programa, tako slovaške Zahteve kot slovensko Zedinjeno Slovenijo končno podpre tudi Slovanski kongres v Pragi, na katerem sicer Slovaki na čelu s Štúrom igrajo neprimerno vidnejšo vlogo od Slovencev.²⁸ Zaradi različnega poteka dogodkov se je slovaško narodno gibanje v naslednjih mesecih z vojaško akcijo in razglasitvijo odcepitve Slovaške od Ogrske še radikaliziralo, se naslonilo izključno na dvor in cesarja ter s tem postalo vsaj delno upoštevanja vreden politični faktor, medtem ko se je razvoj dogodkov v Sloveniji precej umiril in upočasnil, oblast pa je ves čas ostala v rokah starih sil. S končno zmago reakcije oz. dvora ter njene zavrnitve oz. odprave vsakršnih, med revolucijo postavljenih oz. že doseženih zahtev, so se izjalovili tako slovaški kot slovenski narodno-politični interesi in prizadevanja. Ta udarec je nedvomno bolj prizadel Slovake, ki so si od revolucije več obetali in zanjo več žrtvovali. Nenazadnje so v realizacijo lastne teritorialne in upravne avtonomije iskreno verjeli, medtem ko so bila prizadevanja in z njimi pričakovanja slovenske politične elite vendarle skromnejša.²⁹

Obdobje neoabsolutizma je zato slovaško politično elito navdalo s silnim malodušjem, ki ga je poglobila še tragična Štúrova smrt leta 1856. V določenem obdobju se je v nevarnosti znašel celo težko pridobljeni konsenz glede lastnega knjižnega jezika. V takšni situaciji so se morali šturovci osredotočiti predvsem na njegovo obrambo, kar jim je s Hattalovo reformo (po njenem avtorju Martinu Hat-

li nadrejenost enega naroda nad drugimi in zahtevali zagotovitev polne enakopravnosti vseh narodov Ogrske na osnovi vzajemnega spoštovanja, podpore in bratskega sožitja. Enakopravnost in samobitnost narodov ter izkoreninjenje vsakršnega narodnega zatiranja naj se izrazi s federalizacijo Ogrske na narodni osnovi, z vseogrsko skupščino, sestavljeno na narodni podlagi in s posebnimi narodnimi skupščinami (sejmi), kompetentnimi obravnavati tako narodne kot vsedržavne zadeve, v določitvi etničnih meja in uporabi narodnih barv ter zastav in v slovaških domobranskih enotah narodne garde s slovaškimi poveljniki ter slovaškim poveljevalnim jezikom. Zahtevali so odpravo zakona o izključni uporabi madžarščine v županijskih in občinskih uradih, kot tudi v parlamentarnih odborih. Zahtevali so zakonsko zagotovljeno uporabo slovaškega jezika v slovaških županijah, občinah in mestih ter ustanavljanje slovaških ljudskih, srednjih in strokovnih šol ter univerze. Prav tako so se zahteve dotikale temeljne razširitve političnih pravic in svoboščin. Se pravi, podelitev splošne, enake in tajne volilne pravice (aktivna od 20. leta, pasivna od 24. leta starosti naprej) ter uzakonitev popolne svobode govora, tiska in zborovanja. Zahtevali so tudi razširitev odprave podložniških obveznosti na vse kmečke kategorije, vrnitev vseh zemljiških površin, ki so bile v preteklosti odvzete kmetom ter še nekaj podobnih ukrepov v korist kmeta. Na koncu so zahtevali še izpustitev zaprtih slovaških narodnjakov ter priznanje državljanskih svoboščin Poljakom v Galiciji. Zahteve so povzete po: Michal Orčenaš, *Formovanie slovenského revolučného programu, v: Slováci v revolúcií 1848-1849*, str. 71, 72; *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848-1945 I*, SAV, Bratislava 1971, str. 65; *Dejiny Slovenska III*, str. 35, 36; Kovač, *Dejiny*, str. 117; *Dejiny Slovenska 2000*, str. 190; Karol Rebro, *Štátoprávne požiadavky Slovákov v rokoch 1848-1849, v: Slováci a ich národný vývin, Sborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici*, SAV, Bratislava 1969 (dalje: *Slováci a ich národný vývin*), str. 185-186.

²⁷ Lukan, n. d., str. 48.

²⁸ Prim: Janez Cvirn, *Slovanski kongres v Pragi, Slovenska kronika XIX. stoletja I.*, str. 332-333.

²⁹ Ali kot pravi Lukan: »Večina slovenskih političnih akterjev ni resno pričakovala skorajšnje uresničitve 'Zedinjene Slovenije', n.d., str. 50.

tali) in njenim uspehom med slovaško inteligenco končno tudi uspelo. Je pa to tudi praktično edini večji slovaški uspeh v obdobju neoabsolutizma, če seveda ne upoštevamo, da je Bachov režim s svojo centralizacijo ter paralizacijo vsakršnega političnega življenja za določeno obdobje v kot potisnil tudi Madžare ter s tem njihovo nacionalistično in madžarizacijsko politiko do Slovakov. Za Slovence je to sicer čas začetka aktivnega narodnega opredeljevanja, a vendarle znotraj kulturnega delovanja, na katerega se je bilo iz političnih sfer prisiljeno omejiti narodno gibanje. Le-to je politično nemoč kompenziralo s pospešenim prizadevanjem za dvig kulture in izobrazbe preprostega prebivalstva, v katerem je pozitivno vlogo (tudi s porastom literarne produkcije) odigrala predvsem duhovščina. Kljub centralizaciji in z njo hočeš-nočeš prepleteni germanizaciji se je v pomembni meri izboljšal položaj slovenščine. Država je leta 1849 začela izdajati Uradni list tudi v slovenskem jeziku, ga tako formalno pravno priznala in etablirala ter s tem neposredno vzpodbudila razvoj slovenske pravne terminologije. Obenem se je oblast tudi zavzela za enoten slovenski knjižni jezik oz. za odpravljanje njegovih različnih lokalnih variant, s čimer je Slovence priznala kot enoten narod, ne glede na deželne meje. Tudi šolske učbenike so poslej tiskali enotno za vse Slovence, slovenščina pa je postala obvezen predmet slovenskih gimnazijcev. Predvsem slednje je ob ostalem naštetem močno koristilo novim generacijam slovenskih izobražencev, ki so se po besedah Vasilija Melika »naučile slovensko misliti, govoriti in pisati.«³⁰

Čeprav so se tudi Slovaki nahajali znotraj istega političnega režima ter bili tudi sami deležni bolj ali manj podobnih jezikovnih pravic kot Slovenci, se je vendarle nemogoče izogniti občutku, da že v obdobju neoabsolutizma slovaško narodno gibanje v primerjavi s slovenskim precej nazaduje. Še posebej, če ju primerjamo z njuno organiziranostjo in močjo za časa revolucije. Glavni razlog temu bo verjetno treba iskati v že omenjeni resignaciji slovaškega revolucionarnega vodstva, ki za določen čas izgubi primat in monopol v slovaškem narodnem gibanju in se znajde stisnjeno pred zid. Ponovno velja poudariti, da je poraz revolucije precej bolj prizadel Slovake kot Slovence. Medtem ko so prvi padli globoko nazaj na izhodišče, so drugi, tudi zato ker v revoluciji niso šli tako daleč, absolutizem dojemali dosti manj emotivno in bolj stoično ter ga v skladu z evolutivnim razmišljanjem poskusili najbolje izkoristiti vsaj tam, kjer je to bilo mogoče. Omenili smo že, da je to v glavnem čas slovenske katoliške duhovščine (leta 1859 je s Slomškovim prenosom sedeža lavantinske škofije v Maribor dosežen še en pomemben uspeh), takrat že precej aktivnejše od slovaške, ki se zaradi protestantskega revolucionarnega primata k vodstvu narodnega gibanja šele počasi, postopoma in zadržano prebija. Nenazadnje se v tem času slovaške oči začno bolj kot kadarkoli idealistično ozirati k »materii«

³⁰ Melik, Nacionalnopolitične razmere v slovenskih deželah v času neoabsolutizma, Slovenci 1848–1918, str. 188; isti, Problemi v razvoju, str. 45, 46.

Rusiji,³¹ medtem ko Slovenci, ki kot npr. Matija Majar - Ziljski³² sicer na to tudi niso imuni, vendarle pretežno ostajajo zvesti avstroslavistični koncepciji, znotraj katere aktivno krepijo lastno, slovensko narodno zavest

Z oktobrsko diplomom leta 1860 in s februarским patentom naslednjega leta je v monarhiji ponovno oživiljena ustavna ureditev. Na ponovno dovoljeno politično življenje pa se, kljub zgoraj navedenemu, Slovaki odzovejo bolj odločno od Slovencev. Kot da bi desetletje potlačene revolucionarne zahteve stihijsko ponovno privrele na plan. Aktivne slovaške pobude na začetku 60. let, ki jih je seveda potrebno upoštevati znotraj širšega in precej kompleksnejšega avstrijsko-madžarskega rivalstva, so se preko boja za uveljavitev Protestantskega patenta³³ začele že leta 1860. Istega leta je narodnjak Andrej Radlinský zbral podpise k peticiji, ki je zahtevala uvedbo slovaščine kot uradnega in učnega jezika v slovaških županijah, Jozef Miloslav Hurban pa je sestavil memorandum, ki je ob jezikovnih in šolskih zahtevah obsegal tudi neizpolnjene politične zahteve iz leta 1848, in sicer državnopravno izločitev Slovaške iz Ogrske ter zagotovitev njenih posebnih pravic v okviru monarhije. Ko se je na Dunaju sestal razširjeni državni svet³⁴ in začel pripravljati ustavo, je na njem zagrebški škof Josip Juraj Strossmayer predstavil slovaške jezikovne zahteve, ki jih je cesar sprejel. Z ukazom julija 1860 se je v 23 ogrskih županijah ob nemščini in madžarščini smelo uporabljati tudi slovaščino. Preden pa je ta odlok stopil v veljavo tudi v praksi, je cesar popustil pred pritiskom Madžarov in v njihovo korist sprejel pomembne reforme. Z oktobrsko diplomom in februarским patentom (slednji je pomenil neposredno zavrnitev Hurbanovih upravno-političnih zahtev), je bilo na Ogrskem ponovno vzpostavljeno parlamentarno življenje. Centralistične ureditve države je bilo konec, Ogrska pa je prišla pod nadzor ogrske vlade, parlamenta in županijskih uradov. Pred vrati so bile volitve v ogrski parlament in nanje so se kljub zavedanju, da v parlamentu ne bo mogoče kaj prida doseči, pripravljali tudi Slovaki. Štefan Marko Daxner, eden od iniciatorjev in avtorjev Zahtev iz leta 1848 je pred

³¹ Štúr je denimo v zadnjih letih svojega življenja napisal svoj politični testament, delo »Slovanstvo a svet budoucnosti« (Slovanstvo in svet prihodnosti), v katerem, razočaran nad Habsburško monarhijo, prihodnost Slovanov vidi v pripojitvi k Rusiji. Ľudovít Štúr; Slovanstvo a svet budúcnosti, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, Bratislava 1993.

³² Prim.: Stane Granda, Ne Zagreb, ne Beograd, ne Moskva, ampak Praga!, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899, str. 176–177.

³³ Protestantski patent, ki ga je cesar izdal 1. 9. 1859, kmalu po Bachovem padcu, naj bi urejal ozemeljsko in notranjo organizacijo protestantskih cerkva. Slovaki so patent odločno podprli (nenazadnje je bil Slovak tudi njegov avtor in nosilec škof Kuzmány), saj so v njem videli možnost pridobitve čim več samoupravnih enot znotraj avtonomne evangeličanske cerkve, prav tako pa bi realizacija patenta močno zmanjšala vpliv posvetnega dela evangeličanske cerkve, se pravi visokega ogrskega plemstva, tradicionalnega jedra madžarizacijskih in proticesarskih prizadevanj. Na nasprotovanje slednjih je patent po pričakovanjih tudi naletel, v zapletenem kontekstu političnega boja pa je pod pritiskom madžarske opozicije Dunaj na koncu popustil in obvezno podrejanje patentu spremenil v prostovoljno, kar je razmere seveda povsem predrugačilo. Boj med »patentalisti« in »avtonomisti« se je nadaljeval vse do avstro-ogrske nagodbe, ko so nova državna oblast odstranila še zadnje oblike, v praksi že itak povsem zdecimiranega protestantskega patenta. Roman Holec, Poslední Habsburgovci a Slovensko, Ikar, Bratislava 2001, str. 59, 60 (dalje: Holec, Poslední Habsburgovci).

³⁴ Prim: Janez Cvirn, Razširjeni državni svet, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1800–1860, str. 471–472.

volitvami leta 1861 izdal brošuro Glas iz Slovaške (Hlas zo Slovenska) in jo poslal najvidnejšim predstavnikom Slovakov. V njej je zavrnil madžarsko teorijo enotnega ogrskega političnega naroda in zahteval priznanje Slovakov kot samobitnega političnega naroda ter suverenost območja, na katerem Slovaki prebivajo. Šlo je za nedvoumno postavitev narodnega principa nad državnim, ki je bil Ogrsko pripravljen priznavati le v primeru, če bo le-ta upoštevala Slovake in njihove zahteve. Obenem je sredi marca 1861 v Budimpešti začel dvakrat tedensko izhajati politični časopis Pešťbudínske vedomosti, ki ga je izdajal in urejal eden prvoborcev slovaškega narodnega gibanja in voditeljev oborožene vstaje 1848–49 Ján Francisci. Njihov prvotni namen, po katerem so se nameravale vključiti v predvolilni boj in v njem uveljavljati slovaški program in kandidate, pa so z zadrževanjem izdaj madžarski uradi v veliki meri preprečili. Takšne in podobne volilne mahinacije so končno povzročile, da se v novi parlament ni uspelo prebiti nobenemu od slovaških kandidatov. Vendarle pa ta precejšen neuspeh slovaškega gibanja ni potolkel in pasiviziral, kot je to bilo značilno v preteklosti. Nasprotno, njegovi predstavniki so ob agitacijski pomoči Pešťbudínskíh vedomostí 6. in 7. junija 1861 v Turčianskem Sv. Martinu organizirali veliko narodno zborovanje.

Takrat so se tam zbrali vsi glavni slovaški predstavniki z namenom, da sestavijo in objavijo slovaški politični program. Pred pettisočglavo množico je tako nastal Memorandum slovaškega naroda, ki so ga udeleženci zborovanja navdušeno sprejeli. V memorandumu so bile oblikovane zahteve, ki so se že pred tem pojavljale v raznih polemikah in ki jih je avtor načrta Š. M. Daxner že objavil v svojem Glasu s Slovaške. Temeljna zahteva Memoranduma je priznanje Slovakov kot posebnega in samobitnega političnega naroda. Ta samobitnost naj bi bila izražena tudi s politično in teritorialno vzpostavitvijo (gornjeogrškega) slovaškega »Okolia«,³⁵ kjer bi bilo uvedeno uradovanje v slovaščini, ki bi s tem postala uradni in učni jezik. Vse nadaljnje jezikovne in kulturne zahteve so izhajale iz te temeljne ideje.³⁶ Memorandum, ki ga je mogoče v veliki meri primerjati s slovenskim programom Zedinjene Slovenije, je tako postal temeljni državnopravni slovaški program, pa čeprav detajlno še ni bil razdelan in je obsegal zgolj temeljne principe določene slovaške avtonomije v okviru Ogrske. Na ljudskem zborovanju v Martinu so ustanovili tudi odbor, ki naj bi stremel k uresničitvi programa in bil svojevrsten slovaški politični center, zadal pa si je tudi nalogo, da ustanovi Slovaško matico. Slovaška delegacija je Memorandum predstavila ogrskemu parlamentu, namesto odgovora pa so začeli Madžari v sodelovanju z županijskimi uradi na Slovaškem organizirati protimemorandumske

³⁵ Gre za upravno in politično zaokroženo in poenoteno teritorialno enoto (»okolie« lahko prevajamo kot področje, okolica, okolje, ozemlje, območje ...) naseljeno s slovaškim življem, oziroma slovaški distrikt.

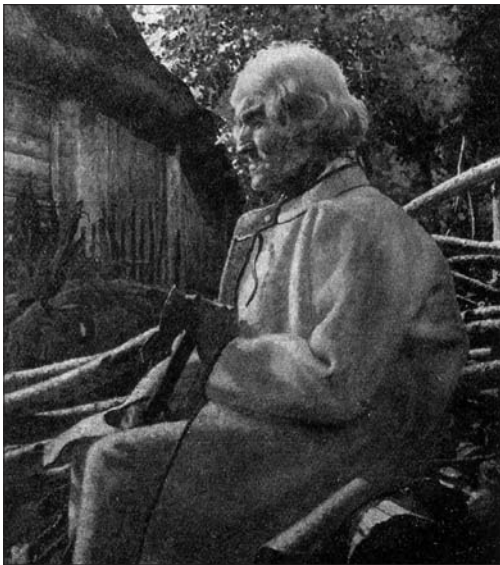
³⁶ V Memorandumu so bile tudi zahteve, da ogrski parlament odpravi vse zakone, ki niso v soglasju z enakopravnostjo in svobodo nemadžarskih narodov Ogrske, da se ustanovijo slovaške šole vseh stopenj, da Slovaki lahko ustanavljajo izobraževalna društva, da slovaške kulturne ustanove dobivajo podporo iz državne zakladnice, izdajanje deželnih zakonov tudi v slovaščini, zagotavljanje kulturne avtonomije ipd. Prim: Dejiny Slovenska III, str. 316, 317; Július Mesároš, Štátoprávne snahy Slovákov po buržoáznej revolúcii, v: Slováci a ich národný vývin, str. 216 (dalje: Mesároš, Štátoprávne snahy Slovákov).

akcije. To je bil jasni signal, da se v madžarski politiki ni nič spremenilo in da je s te strani nemogoče pričakovati sprejetje slovaških zahtev.

V drugi polovici 1861. leta pa so se napetosti med Dunajem in Budimpešto ponovno zaostrele. Franc Jožef je razpustil ogrski deželni zbor in začel govoriti o jezikovnih pravicah narodnosti. Takrat so slovaški predstavniki odločili, da zahteve memoranduma predložijo neposredno cesarju. Oblikovali so delegacijo na čelu z banskobistriškim škofom Štefanom Moysesom, ki je t. i. Dunajski memorandum 12. 12. 1861 vladarju tudi predstavila. V njem je bila zahteva po slovaški avtonomiji že oblikovana v konkretni podobi – slovaško »okolie« naj bi imelo lastni parlament z lastnimi zakonodajnimi in izvršilnimi organi. Vendar pa dunajska vlada ni bila pripravljena sprejeti nobene od teh zahtev. Navzven je z Dunaja sicer bilo mogoče slišati negotove obljube narodom Ogrske, predvsem na jezikovnem in šolskem področju, vendarle pa je šlo zgolj za značilni dunajski maneuver, katerega namen je bil izvajati pritisk na ogrsko vlado in deželni zbor. Razočaranje privrženec Memoranduma je bilo zaradi njegovega neuspeha seveda precejšnje, a so na uresničitvi njegovega programa vztrajali še naprej. Tako je Memorandum ostal slovaški politični program vse do prve svetovne vojne. Pač pa se je v nasprotju z njimi ter predvsem zaradi pretiranega zaupanja v cesarja in Dunaj oblikovala skupina okrog katoliškega duhovnika Jána Palárika,³⁷ ki je zagovarjala slovaško politično delovanje na ogrski platformi in si narodno-politične uspehe obetala predvsem od sodelovanja z Madžari.

Kljub temu, da o kakršnikoli upravni reorganizaciji v smislu slovaške avtonomije ni bilo niti govora, so si Slovaki prizadevali izkoristiti delno politično odjugo, ki je končno rodila nekaj sadov (dosežke je seveda treba razumeti z upoštevanjem stalnih trenj med Dunajem in Budimpešto) na področju šolstva in kulture. Slovaški narodnjaki so se čedalje bolj zavedali, da brez šol in narodno-kulturnih ustanov ne bodo mogli razvijati narodnega življenja in se dolgo upirati madžarskim raznarodovalnim pritiskom, ki so postajali vedno močnejši in različnih oblik. Na več srednjih šolah je bilo mogoče uvesti slovaščino kot učni jezik, čeprav se je zaradi odpora madžarskih uradov in raznih obstrukcij ta odločitev le težko uveljavljala v praksi. Pač pa je precejšen uspeh pomenila postopna ustanovitev treh slovaških (dveh evangeličanskih in ene katoliške) gimnazij. Predvsem prva slovaška evangeličanska gimnazija v Revuci, na kateri se je pouk začel septembra 1862, je v času svoje kratke eksistence postala pomembno vzgojno-izobraževalno središče, na katerem se je rojevala nova generacija narodno zavedne slovaške inteligence. Tudi pripravljalni odbor, ki je na podlagi odločitve martinskega zborovanja pripravljaval ustanovitev Slovaške matice je izkoristil prijaznejšo situacijo in začel s svojo dejavnostjo. V razmeroma kratkem času je izdelal pravila Matice in jih že 1. avgusta predložil ogrskemu namestništvu. Sočasno se je na Slovaškem začelo vsenarodno zbiranje sredstev zanj. V tej obsežni akciji se je predvsem v posameznih regijah že izkazala narodna zavest slovaškega ljudstva in pripravljenost odrekanja v korist narodnega dviga.

³⁷ Več o Paláriu: Jozef Vavrovič, Ján Palárik, Jeho ekumenizmus a panslavizmus, Matica slovenská, Martin 1993.

Ivan Žabota, Slovaški kmet

matice nedvomno predstavlja enega vrhuncev slovaškega nacionalnega gibanja v 19. stoletju. Kot vsenarodna kulturna ustanova, ki so jo ustvarili in organizirali Slovaki sami, je postala vrhovna znanstvena in kulturna institucija, ki je podpirala slovaško kulturno in znanstveno dejavnost, literaturo in umetnost. Kot center slovaškega narodnega gibanja si je z nadaljnjim dviganjem narodne zavesti Slovakov v kratkem času pridobila velik ugled med ljudstvom.

Njen predsednik je postal katoliški škof Štefan Moyses, podpredsednik pa evangeličanski duhovnik in pesnik Karol Kuzmány, s čimer sta se v svojem narodnem bistvu tudi simbolično poenotili obe največji slovaški veroizpovedi.³⁸ Dejavnost Matice je bila izjemno plodna. Izdajati je začela tudi svoj letopis, ki je vzpodbujal raziskave na področju domoznanstva, jezikoslovja, zgodovine in narodopisja, prav tako pa so bili prvi koraki narejeni tudi na področju naravoslovja. Slovaška matica je v čast svoje ustanovitve avgusta vsako leto v Martinu pripravila tudi narodne slovesnosti, ki so se obdržale tudi še po njeni ukinitvi.

Kljub omenjenim pomembnim pridobitvam na kulturnem in šolskem področju pa so že volitve v ogrski parlament l. 1865, ki so potekale na temelju nedemokratskega volilnega zakona iz l. 1848, naznanile, da bo nadaljnji boj Slovakov za preureditev obstoječih notranjih zadev izredno težak, saj v parlament ni uspelo priti nobenemu od slovaških kandidatov.³⁹

Podobno usodo doživlja v šestdesetih letih slovenska politika in slovensko nacionalno gibanje. Razvoj čitalniškega gibanja in društvenega življenja (l. 1864 je ustanovljena Slovenska matica) doživi razmah, medtem ko so volilni uspehi v prvi polovici šestdesetih let še precej skromni. Že na začetku ustavne dobe leta

Med zavednimi Slovaki bogatih ljudi namreč ni bilo. Poleg intelligence so za Matico darovali tudi majhni siromašni kmetje in sredstva so se zbirala tako rekoč po groših. A vendarle se je v dveh letih nabralo več kot 50.000 goldinarjev (1000 jih je prispeval tudi sam cesar), s tem pa temelj začetka dejavnosti Matice. Do množičnega zborovanja z ustanovnim zasedanjem Matice je prišlo leta 1863. Takrat so po vsej Slovaški potekale proslave ob 1000-letnici prihoda Konstantina (Cirila) in Metoda na Veliko Moravo in ustanovitev Matice; 4. 8. 1863 je pomenil simbolični višek teh praznovanj. Nastanek Slovaške

³⁸ Ekumenizem je podpiral tudi njun slovenski sodobnik Slomšek.

³⁹ Mesároš, Štátoprávne snahy Slovákov, str. 219.

1861 so, podobno kot Slovaki svoj memorandum, s peticijo Schmerlingu Slovenci obnovili program Zedinjene Slovenije, »a so ga takoj po prvih nasprotovanjih plaho umaknili v ozadje«.⁴⁰ Ker slovenska politika ni nihala med dvema centroma moči, tako kot slovaška med Dunajem in Budimpešto, do tovrstnih notranjih delitev sicer ne pride, pač pa se glede političnih pristopov in konceptov po češkem zgledu začne (tudi generacijsko pogojeni) razkol

Zgradba Slovaške matice v Martinu

med »prvaki« ter mlajšo, nacionalno jasno profilirano liberalno inteligenco oziroma staro- in mladoslovenci. Obenem pride v šestdesetih letih na Slovenskem do jasne nacionalne diferenciacije in nastanka vsem zahtevam časa odgovarjajočega, čeravno še zelo šibkega, slovenskega meščanstva.⁴¹ V takšnih precej podobnih razmerah Slovenci in Slovaki dočakajo prelomno leto 1867, ki dotlej relativno soroden ter dokaj primerljivi nacionalno-politični in kulturno-civilizacijski razvoj obeh narodov zavrti v močno različne smeri.

Dualizem in njegove posledice

Na notranje razmere Habsburške monarhije je čedalje močnejše vplivala izredno neprijazna zunanje-politična situacija, v kateri se je monarhija znašla v drugi polovici 60. let in za katero so značilni porazi in neuspehi. Izgubi Lombardije in Benečije je leta 1866 sledila prusko-avstrijska vojna, v kateri je donavska monarhija doživela nov velik poraz. Posledica tega je bila nova notranje-politična kriza, ki je pod hudim madžarskim pritiskom končno privedla do dualizma. Avstrijsko-ogrski sporazum je cesarstvo razdelil na dva samostojna dela – na Ogrsko oz. Translajtanijo ter Avstrijo oz. Cislajtanijo, uradni naziv monarhije pa je postal Avstro-Ogrska. Obe polovici, rečemo jima lahko kar državi, sta imeli skupnega vladarja ter skupno obrambno, zunanje in finančno ministrstvo, vse ostalo pa je bilo v domeni njunih lastnih parlamentov oziroma vlad. Že pred razdelitvijo so obstajale določene razlike v političnem sistemu in režimu Ogrske ter ostalih dežel, ki so se sedaj začele močno širiti in poglobljati. In ker prav različne notranje-politične razmere, predvsem pa odnos do narodnega vprašanja, v obeh delih države predstavljajo temelj za odslej različno razvojno in emancipacijsko pot Slovencev in Slovakov oziroma njunega narodnega gibanja, jih velja, še posebej tiste na Ogrskem, podrobneje osvetliti.

⁴⁰ Melik, Problemi in dosežki slovenskega narodnega boja v šestdesetih in sedemdesetih letih v 19. stoletju, Slovenci 1848–1918, str. 240.

⁴¹ Prim: Melik, O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja, Slovenci 1848–1918, str. 222–238.

Vsem svojim pomanjkljivostim navkljub je bil politični sistem Avstrije neprimerno bolj demokratičen, z nacionalnega vidika pa strpnejši od tistega na Ogrskem, kar je manj škodovalo tudi majhnim, nedominantnim narodom, kot je bil slovenski in jim omogočalo postopno kulturno napredovanje. Osnovna ovira pri slovenski politični emancipaciji je seveda ostala že omenjena upravna razdeljenost oz. »manjšinskost« znotraj večine avstrijskih dežel, v katerih so živeli. Tako je le Kranjska od konca 19. stoletja naprej veljala za večinsko slovensko deželo, v večini so bili tudi na Goriškem-Gradiškem, povsod drugje pa so ostajali manjšina. K temu je svoje pridala še neenakomerna narodna osveščenost in seveda že omenjena šibka socialna struktura, ki je na hitro ni bilo mogoče preoblikovati. Zaradi kurialnega volilnega sistema so bili Slovenci v deželni politiki zastopani še slabše, kot bi lahko bili glede na svojo številčnost, pa tudi v državnem zboru so Slovenci dosegli število poslancev, ki je ustrezalo njihovem številu šele po odpravi kurij in uvedbi splošne volilne pravice l. 1907.⁴²

V sorazmerju s politično močjo posameznih narodov se je znotraj dežel določala tudi jezikovna politika, uresničevanje 19. člena avstrijskega državnega zakona, ki je deželne jezike v šolah, uradih, na sodišču in v javnem življenju formalno sicer označil za enakopravne,⁴³ pa je bilo odvisno od vsakokratnih »nacionalnih razmerij in politik avstrijskih vlad«.⁴⁴

In čeravno slednja v glavnem niso bila naklonjena manjšim in socialno šibkejšim narodom, kot je bil slovenski, se je situacija počasi in postopoma vendarle spreminjala na bolje. Predvsem, kot bomo omenili, od obdobja Taaffejeve vlade naprej, pa čeprav je bil razvojni trend neenakomeren ter predvsem na Štajerskem in Koroškem vse do konca monarhije ni dosegel realnih zahtev in še posebej pričakovanj slovenskega narodnega gibanja, ki se je seveda oblikovalo, razvijalo in delovalo znotraj kompleksne strukture nacionalne problematike in narodnega vprašanja.

V avstrijski, cisaljtanski polovici se je sicer v vseh ozirih dominantna nemška etnična skupnost, ob jalovosti ideje »avstrijske nacije«, med prvimi preoblikovala v moderen političen narod. Narod, ki je že iz zgodovinske perspektive tako kulturno in jezikovno kot gospodarsko in politično utemeljeval, vodil in nadzoroval tako rekoč vse družbene sfere v monarhiji. S posledičnim razvojem in krejitvijo ostalih narodnih gibanj je absolutni nemški primat postajal čedalje bolj ogrožen, in to predvsem s strani ostalih večjih in razvitejših narodov, ki so se po vrhu vsega lahko sklicevali tudi na bogato lastno državno-pravno preteklost. Če je bilo madžarsko (narodno) revolucijo v letih 1848/49 s pomočjo ostalih habsburških narodov ter

⁴² Prim.: Vodopivec, Slovenci in habsburška monarhija, str. 35, 36; Podrobneje o avstrijskem političnem sistemu, parlamentarnosti, volilnih reformah in volitvah nasploh glej: Janez Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918), Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2006; Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, Slovenska matica, Ljubljana 1965.

⁴³ Avstrijska decembrska ustava iz leta 1867 je vsebovala člen 19 o enakosti vseh narodov in o pravicah jezikov, ki pa je bil dokaj nejasen in nesistematičen. »Nemščina ni bila z nobenim jezikom proglašena za državni jezik, toda ona je to po tradiciji in v veliki meri tudi po praksi.«, Zwitter, n. d., str. 153.

⁴⁴ Vodopivec, Slovenci in habsburška monarhija, str. 36.

ruskega carizma še mogoče zadušiti, pa že slabih dvajset let kasneje v konstelaciji novih evropskih geopolitičnih razmer to ni bilo več mogoče. Ne le, da so z dualizmom Madžari dosegli pomembno preureditev monarhije in de facto dosegli samostojnost, pač pa so tudi novo nastali kraljevini Italiji pripadli zajetni kosi nekdanjega habsburškega ozemlja.

Iz teh razlogov ranjen »nemški duh« cesarstva se je toliko bolj usmeril v ohranjanje premoči tam, kjer jo je še bilo mogoče ohraniti, in se zato usmeril v agresivno obrambo pred zahtevami ostalih prebujajočih se narodov avstrijske polovice. Dominantnost Nemcev v zahodni polovici cesarstva so *vehementno zastopali*⁴⁵ nemški liberalci ter jo v sedemdesetih letih (v času t. i. meščanskega ministrstva Auersperg-Lasser oz. oblasti ustavoverne večine) tudi dokaj uspešno ubranili, pri čemer so se krčevito oklepali obstoječe volilne zakonodaje, ki je onemogočala večjo politično uveljavitev socialno šibkejših narodov.

Nemški liberalizem, ki je odkrito prehajal v nacionalizem in predstavljal temelj novih, še radikalnejših političnih opcij ter (veliko)nemške nacionalne ideje in politike, najočitneje izoblikovane v t. i. linškem programu (1882), je predvsem na narodnostno mešanih območjih naletel na nasprotovanje in povezovanje ostalih, predvsem slovanskih narodov.⁴⁶ Najodločnejši odpor je sledil zlasti s strani Čehov, drugega največjega, tako gospodarsko kot kulturno hitro napredujočega in zato čedalje bolj samozavestnega naroda Cislajtanijske.⁴⁷ Češko-nemški politični spopad je za razumevanje narodnostnih problemov avstrijskega dela habsburške monarhije najbolj tipičen in najpomembnejši, saj so prav Čehi vihteli prapor avstrijskega slovanstva, kateremu so zvesto sledili tudi Slovenci, a še zdaleč ne edini. Nacionalna pestrost avstrijskih dežel je bila vendarle tolikšna in v posameznih deželah tako raznolika, da velja malce dopolniti uveljavljeno, čeprav poenostavljeno »*usodno pojmovanje srednjeevropske politike kot nepomirljivega boja med Germani in Slovani*«. ⁴⁸ Kot ilustracijo naj omenimo le najočitnejši primer dveh slovanskih narodov, Poljakov in Rutencev,⁴⁹ katerih medsebojni odnosi v kronovini Galiciji, ki je prvič prišla v habsburške roke ob delitvi Poljske l. 1772, so dopolnjevali pester mozaik nacionalnih nasprotij. Upravni položaj Galicije se je od leta 1867 naprej urejal v izrazit

⁴⁵ Vocolka, n. d., str. 234.

⁴⁶ Prim.: Janez Cvirn, Slovenci in nemški državnopravni programi (1848–1918), v: Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), Razprave, 17, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1995, str. 73–82.

⁴⁷ Podrobneje o češki družbi, češki politiki in češko-nemških odnosih v zadnjih desetletjih Habsburške monarhije glej naslednja dela: Otto Urban, Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918, Band I, Böhlau Verlag Wien/Köln:Weimar 1994; Dějiny země koruny české II, Paseka, Praha, Litomyšl 1995; Jiří Kořálka, Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914, Argo, Praha 1996.

⁴⁸ Igor Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860–1918, Claritas, Ljubljana 2003, str. 109 (dalje: Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo).

⁴⁹ Rutenci je bil do leta 1918 uraden naziv za pripadnike slovanskega ljudstva, živečega v Galiciji, Bukovini in na severu Ogrske. Do konca 19. stoletja so sami sebe v glavnem imenovali »Rusini«, šele na začetku 20. stoletja (v povezavi s prevlado proukrajinske smeri v rutenskem narodnem gibanju) pa se začne vedno bolj uveljavljati nacionalno ime Ukrajinci. Tako jih v glavnem naziva tudi slovensko zgodovinarstvo, zaradi večplastnosti njihovega narodnega vprašanja pa na tem mestu raje uporabljamo stari uradni izraz – Rutenci.

prid Poljakov, ki so z Dunajem vzpostavili svojevrstno zavezništvo. Poljska oportunistična plemiško-konservativna struja se je sporazumela z avstrijskim dvorom, kar je Galiciji prineslo dejansko avtonomen status, pa čeprav je formalno-pravno še naprej ostala le ena od dežel avstrijske polovice monarhije. V praksi je ta dejansko poseben položaj pomenil, da je bil notranji jezik uprave in sodišč v glavnem poljski, poljsko je bilo tudi uradništvo, izvedena pa je bila tudi polonizacija šolstva na vseh ravneh, vključno z univerzama v Krakovu in Lvovu. Poleg tega je v vseh cesarskih vladah (od leta 1871 dalje) sedel tudi t. i. minister za Galicijo, ki je v okviru vlade zastopal zadeve svoje kronske dežele oz. deželnega zbora v Lvovu. V zameno za te, v primerjavi z vsemi ostalimi nenemškimi deželami daleč največje privilegije, so Poljaki podpirali večino avstrijskih vlad v ustavni dobi in za razliko od Čehov ves čas tudi aktivno sodelovali pri vodenju države. Medtem ko so galicijski Poljaki po eni strani od Dunaja vehementno zahtevali svoje pravice, so v »svoji« deželi ostajali brez kakršnegakoli posluha za nacionalne pravice socialno in družbeno občutno manj razvitih, skoraj povsem kmečkih Rutencev. Ti so v celotni Galiciji tvorili slabo polovico prebivalstva, pri čemer pa so pa bili na vzhodu dežele, kjer so večinoma strnjeno živeli, v absolutni večini in zato že vse od leta 1848 naprej od Dunaja zaman zahtevali delitev Galicije po nacionalnem ključu na poljski in rutenski avtonomni del. Rutenska podrejenost, nesorazmerna z njihovim številom je bila očitna na tako rekoč vseh področjih in se je odražala tako z nacionalnega kot socialnega vidika. Kljub očitnemu napredku od preloma stoletij naprej so vse do prve svetovne vojne ostali pretežno kmečki narod (njihovo plemstvo se je že zdavnaj poloniziralo), katerega velik del je bil v neposredni odvisnosti od poljskih lastniških razredov. Konkreten odraz socialne in gospodarske zaostalosti sta bili tudi rutenska politična in kulturna podrejenost. Rutensko politično zastopstvo (duhovščina in inteligenca) tako v deželnem kot državnem zboru se s poljskim ni moglo niti približno primerjati, zaradi volilne geometrije v izrazito korist Poljakov pa je bil močno omejen tudi učinek cislajtanskih volilnih reform in Rutenci nikoli niso dosegli več kot 15 % poslancev v deželnem zboru. V njem je bil rutenski jezik teoretično sicer enakopraven, a v praksi, značilni tudi in predvsem v upravi in sodstvu, Poljaki svojega jezikovnega primata (z redkimi izjemami v zadnjih letih pred vojno) niso bili pripravljeni opuščati. Tudi glede jezika v šolah ni bilo nič bolje, saj je bil rutenski v glavnem navzoč samo v osnovnih, medtem ko je v srednjem in visokem šolstvu premočno prevladoval poljski. Kljub nekaterim manjšim koncesijam, do katerih se je priborila rutenska politika, se poljsko-rutenska (nacionalna, kulturna, socialna, verska in gospodarska) nasprotja vse do vojne niso ublažila, odnosi med narodoma pa so z redkimi izjemami postajali čedalje bolj sovražni.⁵⁰

⁵⁰ Prim: Henryk Batowski, *Die Polen*, v: *Die Habsburger Monarchie 1848-1918* (dalje: *Die Habsburger Monarchie 1848-1918*), Band III, *Die Völker des Reiches* 2. del, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980, str. 532-554; Wojciech Roszkowski (Andrzej Albert), *Historia Polski 1914-1994*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Varšava 1995, str. 7-10; Wolfdieter Bihl, *Die Ruthenen*, v: *Die Habsburger Monarchie 1848-1918*, str. 555-584.

In ravno opisan primer se zdi tipičen za kompleksnost nacionalnih problemov monarhije, saj po mnenju Vöcelke odstopa od pogosto uporabljene in posplošeno preproste formule, da so v Habsburški monarhiji »Nemci in Madžari zatirali slovanske narode«.⁵¹

Če je v zahodni polovici monarhije narodnostni konflikt vendarle – generalno gledano – potekal predvsem med Nemci in ostalimi narodi, znotraj narodno mešanih dežel pa še med nenemškimi narodi samimi, je bil položaj na Ogrskem vendarle »enostavnejši«. Čeprav so tudi med posameznimi nemadžarskimi narodi obstajala trenja, pa so bile narodno-politične razmere v Transilvaniji takšne, da so nacionalni konflikti bolj ali manj zreducirale in skoncentrirale na odnos med absolutnim madžarskim primatom ter narodnimi zahtevami nemadžarskih narodov. »Izvirni greh« tega je mogoče poiskati že v samem pojmovanju naroda, kakršnega je zastopal vodilni narod Ogrske oz. njegova politična elita, pri čemer velja poseči nekoliko dlje nazaj.

Medtem ko je bila za prednacionalno fevdalno družbeno strukturo Ogrske pred 19. stoletjem, v kateri je *ogrska natio* predstavljala latinsko govoreče plemstvo, ki brani svoje privilegije tako proti dunajskemu dvoru kot ostalim družbenim slojem v deželi, značilna odsotnost političnega programa, ki bi propagiral v korist madžarskega jezika in madžarske kulture, družbeni antagonizmi pa so imeli prvenstveno socialni in ne nacionalni značaj, se je to stanje ob koncu 18. stoletja izrazito spremenilo.⁵² Razlogi zato so se skrivali predvsem v prizadevanjih dunajskega dvora, da bi učvrstil centralistično upravo vseh cesarskih dežel z nadomeščanjem latinščine oz. uvajanjem nemščine kot diplomatskega in uradnega jezika, obenem pa na Ogrskem tudi omejil del privilegijev tamkajšnjega plemstva. Dominantni madžarski del ogrskih fevdalnih stanov je zato kot glavni nosilec in reprezentant ogrske avtonomne državnosti obrambo svojega do takrat privilegiranega položaja razširil in prenesel na celotno madžarsko skupnost, pri čemer je izhajal predvsem iz številčnosti madžarske etnične skupine, katere pripadniki so, kot rečeno, tvorili tudi največji in najmočnejši del vladajočega ogrskega fevdalnega razreda.⁵³

Skupaj z drugimi družbenimi spremembami pogojeno prebujanje narodne zavesti je torej povzročilo umestitev madžarskega jezika in madžarske kulture v sestavni del političnega programa nove Ogrske. Madžarsko liberalno (pozneje predvsem srednje in nižje) plemstvo, ki se je postavilo na čelo madžarskega narodnega preporoda, se je v svojih agresivnih državno-pravnih ambicijah trudilo multietnično Ogrsko pretvoriti v nacionalno državo Madžarov, uveljaviti madžarski jezik in z njegovim obvladanjem pogojevati državljanske pravice. Takšna ideologija je pri-

⁵¹ Vöcelka, n. d., str. 238.

⁵² Zwitter, n. d., str. 34–35; Július Mészáros, Osobitosť historických podmienok riešenia národnostnej otázky habsburskej ríše v revolučných rokoch 1848-1849, v: Slováci v revolúcii 1848-1849, str. 29 (dalje: Mészáros, Osobitosť).

⁵³ Prav tam.

znala samo politično enotni madžarski narod, od nemadžarskega prebivalstva Ogrske pa je v smislu obstoja ene domovine, enega jezika in enega naroda, nujno zahtevala pomadžarjenje. V teku prve polovice 19. stoletja je predvsem v centralnem ogrskem kraljestvu izkoristila svojo hegemonijo v stanovskih samoupravnih in upravnih županijskih organih ter v zakonodajnih odborih ogrskega stanovskega sejma. Ohranila je tudi svoj dominantni gospodarski položaj, da bi med cesarskimi vladnimi krogi na Dunaju uveljavila spoštovanje pozicije Madžarov kot edinega državotvornega naroda na Ogrskem. Na začetno zakonsko uveljavljanje madžarščine kot diplomatskega in uradnega jezika na Ogrskem se je postopoma navezovalo tudi poudarjanje pravice do obnove državne enotnosti historične ogrske države v mejah izpred njene včlenitve v habsburško monarhijo ter vodilnega madžarskega položaja znotraj nje. Madžari so na ta način postajali najpomembnejši tekmeč dunajskega dvora v boju za delitev moči v državi, kar je nenazadnje v letih 1848–49 med njima privedlo tudi do odkritega vojaškega konflikta.⁵⁴

Če je Dunaj tovrstne zahteve plemiške reprezentance madžarskega naroda ocenjeval in štel za separatizem, ki ogroža enotnost in obstoj države, so tako rekoč vsi nemadžarski narodi Ogrske njeno državno doktrino spreminjanja Ogrske v madžarsko nacionalno državo razumeli in sprejemali kot neposredno, agresivno ogrožanje ne le lastnih narodno-emancipacijskih prizadevanj, temveč tudi svoje eksistence. Ob tem je potrebno dodati, da so na Ogrskem le Madžari, Slovaki in Hrvati tvorili kompaktno narodne celote z lastnim zgodovinskim ozemljem, pa tudi sicer so obstajale velike razlike med nacionalnimi strukturami posameznih ogrskih kronovin, kakor tudi regionalna in socialna raznolikost narodne osveščenosti posameznih narodnih skupin. Nemadžarska narodna gibanja so svoje nacionalne programe oz. obrambo pred madžarskimi hegemonističnimi koncepti gradila na različnih izhodiščih, ki so bila odvisna predvsem od njihove številčnosti, ozemeljske razmestitve, družbene, socialne in verske strukture, stopnje narodne zavesti, zgodovinske tradicije idr., med najtransparentnejše značilnosti večine narodnih gibanj pa so v skladu s takrat prevladujočim nazorom, da je narod predvsem skupnost jezika in kulture, sodila prizadevanja za prepoznavnost in uveljavitev lastnega jezika. Ker demokratično madžarsko narodno gibanje na čelu z Lajosem Kossuthom,⁵⁵ ni upoštevalo razvojnih teženj ostalih narodov, so se le-ti, kljub prvotnim simpatijam do madžarskega demokratizma, postavili v protimadžarski tabor, z njihovo pomočjo (predvsem Hrvatov) pa je Dunaju tudi uspelo zadušiti madžarsko revolucijo.⁵⁶ Dunajska vlada je madžarski poraz izkoristila za utrditev svoje moči in za ponovno

⁵⁴ Prim.: Fischer, n. d., str. 139, 140.

⁵⁵ Kossuth, rojen sicer v Budimpešti, je izhajal iz slovaške plemiške družine, njegov stric Juraj pa je bil celo slovaški narodnjak. Tudi sicer je bilo v samem vrhu madžarskega radikalnega nacionalnega gibanja precej ljudi slovanskega rodu. Med njimi recimo Mihály Táncsics, sin Hrvata in Slovakinja, ter sam bard madžarske revolucije Sándor Petőfi, čigar oče je bil Srb Štefan Petrović, mati pa Slovakinja Mária Hruzova. Róbert Letz, *Nácart dejin Uhorska a Mađarska s osobitným zreteľom na mađarsko-slovenské vzťahy*, Bratislava 1995, str. 50, 51, 56 (dalje: Letz, *Nácart*).

⁵⁶ O nemadžarskih narodih Ogrske v času revolucije glej: Ľudovít Haraksim, *Národnoemancipačné úsilia nemadžarských národov Uhorska po 15. marci 1848, v: Slováci v revolúcii 1848-1849*, str. 39–49.

centralizacijo cesarstva. Na Ogrskem je bilo uvedeno izredno stanje (do leta 1854) oz. vojaška diktatura. Deželo, razdeljeno na pet distriktov, ki so v določeni meri spoštovali etnični princip, je upravljalo kraljevsko namestništvo, ki sta ga usmerjala dvor in dunajska vlada. Izrazita centralizacija se je kazala tudi v tem, da je nemščina postala uradni jezik v celotni monarhiji, čeprav so se v komitatskih (županijskih) uradih in ljudskih šolah lahko uporabljali ljudski jeziki. Neoabsolutistični režim je bil zato seveda najbolj osovražen pri Madžarih, medtem ko za nemadžarske narode ni bil tako enoznačen. Zaradi svojega centralizma, ki je uničil vse upe za federalizacijo cesarstva, in splošne nedemokracije seveda tudi pri njih ni mogel biti sprejet z navdušenjem. Po drugi strani pa so v tem obdobju razmere na jezikovnem in kulturnem polju vendarle zajezile rastočo madžarizacijo ter s tem nemadžarskim narodom omogočile relativno dobro izhodišče za aktivnejši nastop njihovega narodnega gibanja, ki je sledil v začetku 60. let 19. stoletja. Ko je po hudi notranjepolitični krizi konec 50. let 19. stoletja Franc Jožef sklenil žrtvovati osovražene notranjega ministra Alexandra Bacha in s tem končal obdobje neoabsolutizma, kar je v praksi pomenilo konec policijskega in birokratskega pritiska, so narodi monarhije ponovno zadihali s polnimi pljuči.

Seveda so ob Madžarih nacionalno renesanso doživljali tudi nemadžarski narodi Ogrske, s čimer so se nacionalna trenja in nasprotja vrnila na vsakodnevni repertoar ogrske politike ter postala njen glavni in temeljni notranji problem.

Ob zavedanju resnosti narodnega vprašanja na Ogrskem se je z njim že v 60. letih ukvarjal tudi vrh madžarske politične elite oz. njen liberalnejši in »razumnejši« del, kamor sta sodila dolgoletni madžarski politični prvak Ferenc Deák in kasnejši šolski minister József Eötvös. Več Deákovih izjav pred avstro-ogrskim sporazumom in po njem priča o prizadevanjih, da bi se nacionalno vprašanje uredilo v smislu uskladitve največje pravičnosti in egalitarne humanosti z državno idejo in integriteto dežele ter da bi se voditelji ostalih narodov spravili z ogrsko državo.⁵⁷ Prav Eötvös in Deák sta tudi zasnovala predlog zakona, ki naj bi definitivno uredil narodnostno vprašanje na Ogrskem.

Zanju je zakon pomenil kompromis med integriteto Ogrske ter načeloma upravičenimi zahtevami Nemadžarov po svobodnem razvoju njihovega jezika, kulture ter njihove individualnosti znotraj cerkvenega in društvenega življenja, obenem pa sta si obetala, da bosta na ta način zavarovala enotnost države pred »*centrifugalnimi in separatističnimi tendencami*«⁵⁸ narodnostnih političnih skupin. Predlog zakona ni toliko poudarjal direktne politične prevlade madžarskega naroda, temveč je izhajal iz liberalne premise, po kateri »*materni jezik ni bistvo organiziranja narodne skupnosti, temveč sta to splošna svoboda državljanov in enakost pred zakonom*«,⁵⁹ ob tem pa računal na to, da se bodo nemadžarski narodi s postopnim pridobivanjem višje

⁵⁷ Ludwig Gogolak, Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des Magyarischen National- und Zentralstaates, v: Habsburger Monarchie 1848-1918, Band III, Die Völker des Reiches, 1. Teilband, str. 1270.

⁵⁸ Gogolak, n. d., str. 1276.

⁵⁹ László Göncz, Madžari, Kratka zgodovina Madžarov, Franc-Franc, Murska Sobota 2004, str. 115.

izobrazbe in kulture, seveda madžarske, prostovoljno asimilirali oz. madžarizirali.⁶⁰ V njegovem uvodu, ki ga je koncipiral Deák, je dobesedno rečeno, da *»na Ogrskem obstaja samo en politični narod, in sicer enotni in nedeljivi madžarski narod, katerega enakopravni član je vsak državljani naše domovine, naj pripada katerikoli narodnosti«*. Alternativni predlog narodnostnega zakona, ki so ga izdelali srbski in romunski poslanci, pa je nasprotno izhajal prav iz zahteve, da so ob Madžarih tudi Srbi, Romuni, Slovaki, Rutenci in Nemci formalno priznani za enakopraven narod na Ogrskem.⁶¹

Glede na madžarsko večino v parlamentu je seveda bil sprejet uradni predlog in s sprejetjem Narodnostnega zakona leta 1868 so prizadevanja po madžarski hegemoniji nad ostalimi narodi doživela tudi svoj formalni izraz.

Zakon nemadžarskih narodnosti ni priznal za samostojne politično-upravne subjekte (ni jim bila priznana teritorialna avtonomija, do takrat njihova osnovna zahteva), ni jih priznaval za enakopravne narode in jim je odrekal kolektivne oz. »korporativne« pravice. Namesto tega je njihove pripadnike obravnaval kot individue ter enakopravne člane nedeljivega in enotnega ogrskega oz. madžarskega naroda.⁶² Madžarščina je bila povzdignjena v državni jezik, uporaba drugih narodnih jezikov pa je bila predvidena samo na nižjih ravneh javne uprave, sodstva in šolstva, pri čemer so jezik pouka v šolah lahko določali vsakokratni ustanovitelji oz. finančeri zavoda.⁶³

Kljub temu je bil zakon s strani njegovih tvorcev predstavljan kot sila liberalen in moderen, takšno stališče pa v določeni meri še danes zavzema madžarsko zgodovinarstvo, češ da je *»omenjeni zakon kljub določenim pomanjkljivostim v vseh elementih prekosil raven zaščite manjšin v takratnih razvitejših zahodnoevropskih državah«*.⁶⁴ Čeprav se je s tem deloma mogoče strinjati, pa vendarle tovrstne trditve stojijo na zelo majavih nogah, saj se za ureditev narodnega vprašanja ni treba ozirati na Zahod, ampak je dovolj že pogled na avstrijsko polovico države. Če je Avstrija – kljub temu, da je bilo v praksi drugače – vendarle tudi pravno-formalno veljala za državo enakopravnih narodov, je Ogrska državljansko pripadnost in državotvornost izenačevala in pogojevala s pripadnostjo enemu, madžarskemu političnemu narodu. Ostale, nemadžarske narodne skupnosti je štela in opredelila zgolj kot narodnosti oz. narodnostne manjšine znotraj tega naroda, pri čemer jim je – ker dejstva, da se je večina ostalih etničnih skupnosti v tem času že preobrazila v moderen politični narod, kljub vsemu ni mogla prezreti – sicer benevolentno podelila določene pravice na jezikovnem in kulturnem področju. Pri tem je madžarske liberalce sicer mogoče razumeti. Madžari namreč na Ogrskem (skupaj s Hrvaško) niso predstavljali niti polovice prebivalstva in so bili zgolj relativno večinski narod.⁶⁵ S tem, ko bi ostale

⁶⁰ Fischer, n. d., str. 140.

⁶¹ Létz, Náčrt, str. 68; Gogolak, n. d., str. 1271.

⁶² Podrobneje o pojmovanju »ogrski« in »madžarski« glej: Gogolak, n. d., str. 1276–1277.

⁶³ Prim: Fischer, n. d., str. 142; Létz, Náčrt, str. 68, 69; Göncz, prav tam.

⁶⁴ Göncz, prav tam.

⁶⁵ Vsekakor pa je bila madžarska relativna večina večja od nemške in je pozneje tvorila celo absolutno večino, če ne upoštevamo Hrvaške in Slavonije, ki je od leta 1868 oz. od ogrsko-hrvaške pogodbe naprej dobila in ohranjala poseben status znotraj Ogrske.

narode priznali za enakopravne in jim celo podelili ozemeljsko avtonomijo, pa bi ta relativnost tudi dejansko prišla do izraza, s čimer bi se tradicionalno vzdrževana in opevana predstava o madžarski biti dežele precej razblinila, madžarski narod pa bi, podobno kot nemški v Cislajtaniji, postal – pa čeprav največji ter politično, kulturno in gospodarsko privilegirani – le eden izmed narodov Ogrske.

Madžari na to niso bili pripravljeni pristati za nobeno ceno. Nasprotno, tudi v Narodnostnem zakonu določene pravice so v glavnem ostajale na papirju, osnovni cilj pa je bila postopna, a popolna asimilacija čim večjega števila pripadnikov nemadžarskih narodov v madžarsko narodno telo in to ne le, kot rečeno, v političnem, temveč kulturno-identitetnem smislu besede. Ta prizadevanja so bila še posebej uperjena proti manjšim, družbeno slabše razvitim narodom, predvsem Slovakom in Rutencem.

Seveda se ob tem postavlja pod vprašaj smiselnost tovrstne politike. Njen cilj – nacionalna madžarska država – je bil namreč, glede na število in narodno samozavest nemadžarskih narodov, kljub določenim rezultatom, ki jih je dosegla madžarizacija, vse prej kot realen, če že ne utopičen in je samo po nepotrebnem zaostroval odnose ter povzročal nepremostljivo nasprotje med madžarskim in ostalimi narodi Ogrske.⁶⁶ Poleg tega se je kmalu pojavil prepad med zakonskimi določili in njihovim praktičnim izvajanjem, saj so bile tako vladajoča liberalna stranka kot opozicijske stranke pretežno enotne v tem, da bi striktno uveljavljanje Narodnostnega zakona kljub vsemu ogrožalo madžarske nacionalne interese. Takšno razmišljanje se je dokončno uveljavilo po tem, ko na političnem prizorišču ni bilo več obeh »očetov« tega zakona, saj sta smrt šolskega ministra Eötvösa leta 1871 in Deákov umik iz politike definitivno pomenila konec določene načelne tolerance do jezikovnih in kulturnih pravic nemadžarskih narodov.

Leta 1875 je z združitvijo Deákovе stranke z levosredinsko politično opcijo nastala Liberalna oz. Svobodnjaška stranka, katere vodja Koloman Tisza je premierski stol grel vse do l. 1890, sama stranka pa je bila na oblasti vse do leta 1905. Ta madžarska liberalna politika se je, še bolj kot njeni predhodniki, glede narodnega vprašanja napajala na francoskem primeru ter to idejo poskušala prenesti v lastno multinacionalno okolje. Uveljavljati se je začelo razmišljanje, da bo Ogrska postala bodisi velika nacionalna država ali pa bo prenehala obstajati.⁶⁷ S tem so oblasti tudi utemeljevale in opravičevale vse hujšo madžarizacijo na vseh ravneh javnega življenja. Večina pridobitev nemadžarskih narodov je bila pod različnimi pretvezami (priljubljena je bila predvsem »panslavistična nevarnost«) odpravljena, številna določila Narodnostnega zakona se niso več izvajala in bila, predvsem v šolski zakonodaji, celo razveljavljena. Takšna politika se je od sredine 70. let naprej ves čas stopnjevala, ob koncu 19. stoletja pa se je madžarski nacionalizem še okrepil in oprt na široke dele madžarske javnosti prevzel odkrito šovinistične poteze. Obenem se je vprašanje narodnosti uporabljalo tudi kot politični instrument proti socialnim reformam in demokratičnim prizadevanjem, saj bi vsako socialno in demokratično

⁶⁶ Letz, Náčrt, str. 73; Fischer, n. d., str. 142.

⁶⁷ Letz, Náčrt, str. 72.

popuščanje kot npr. sprememba volilne zakonodaje koristilo nemadžarskim narodom in na ta način ogrozilo madžarski suprematizem.

Politika madžarizacije kot politični izraz madžarskega nacionalizma sicer ni vedno potekala sistematično in tudi dejanske rezultate bi lahko vsekakor ambivalentno vrednotili, kljub temu pa je vodila v globok prelom z ostalimi narodi. Takšno stanje se je najočitneje odražalo na področju politike in kulture. Volilna zakonodaja s svojim visokim volilnim cenzusom, na podlagi katerega »vladata na Ogrskem plemstvo in veleposesti«⁶⁸ in razdelitvijo volilnih enot, kot tudi različne oblike korupcije in zastraševanja, sta nemadžarske narode postavljala v slabši položaj in jih prizadevala bolj kot pa madžarsko prebivalstvo. Pogosto so nemadžarske politike in stranke zakonsko onemogočali pod pretvezo, da s svojo dejavnostjo kršijo idejo enotne nacionalne države, vse skupaj pa se je izražalo v povsem neenakomerni zastopanosti v ogrskem parlamentu in v politični zastopanosti nasploh.⁶⁹

Dolgoročno gledano je bila madžarizacija še izrazitejša v kulturni in šolski politiki. S celo vrsto šolskih zakonov, zapiranjem narodnih šol in prepovedjo najpomembnejših kulturnih organizacij (Slovaška matica, srbska Omladina ...) je bil šolski pouk v materinščini skorajda onemogočen, kulturno življenje pa sila omejeno. Delež narodnih šol je bil precej pod povprečjem prebivalstva in je konstantno nazadoval, pri čemer so najučinkovitejše sredstvo madžarizacijske politike predstavljale dvojezične šole (v praksi je bil njihov učni jezik vedno le madžarski), ki so jih – namesto da bi služile varovanju narodnih pravic v nacionalno mešanih območjih – v večini primerov ustanavljali v etnično homogenih nemadžarskih okoljih.⁷⁰ Nesorazmerna zastopanost je bila očitna tudi v drugih sferah javnega življenja, poleg tega pa je pretežno na periferiji Ogrske naseljeno nemadžarsko prebivalstvo imelo opazno nižji prihodek od predvsem v središču države živečih Madžarov. Zato je bil njihov življenjski standard nižji, pa tudi zemljiška posest je bila porazdeljena v madžarsko prid. Iz tega razloga je tudi izseljevanje doletelo, proporcionalno gledano, mnogo večji del nemadžarskega prebivalstva, pri čemer pa je treba priznati, da takšne ekonomsko-socialne razmere niso bile toliko rezultat zavestne madžarizacijske politike, kot pa posledice še vedno obstoječih fevdalnih struktur.

Orisana narodnostna politika je vse do razpada monarhije v bistvu ostala nespremenjena. Prav vse ogrske vlade so vztrajale na veljavnosti principa nacionalne države in ohranitvi teritorialne integritete ter kategorično zavračale kakršnekoli koncesije. Celo nekateri, v takratnem ogrskem političnem spektru skrajno progres-

⁶⁸ Zwitter, n. d., str. 155.

⁶⁹ V političnem sistemu Ogrske je madžarsko plemstvo ves čas ohranjalo precej političnih in gospodarskih privilegijev, večina prebivalstva pa je bila iz političnega življenja izločena. Tudi ti, ki so smeli voliti, so lahko volili le polovico parlamenta in županijskega oz. mestnega zastopstva. V drugi polovici so brez volitev sedeli najbogatejši veleposestniki, pozneje pa tudi predstavniki industrijskega in bančnega kapitala. Reforma volilnega zakona l. 1874 je z uvedbo dodatnega premoženjskega cenzusa celo skrčila število volilnih upravičencev na borih 6 % vsega prebivalstva. Prav tam; prim.: Göncz, n. d., str. 116.

⁷⁰ Podrobneje o šolski politiki na Ogrskem med leti 1867 in 1914 glej: Joachim von Puttkamer, Schulalltag und nationale Integration in Ungarn, Oldenbourg Verlag München, 2003, 532 str.

sivni politiki, kot npr. Mihály Károlyi in Oszkár Jászi (oba sta se v času pred prvo svetovno vojno in med njo intenzivno ukvarjala z nacionalnim vprašanjem, poudarjeno svarila pred negativnimi posledicami madžarizacijske politike in se s tem izpostavila hudim napadom večine madžarskih politikov), vse do konca vojne niso prišli dlje od zahtev po korektnem in velikodušnem uresničevanju narodnostnega zakona iz l. 1868 oz. zahtev po temeljni demokratizaciji Ogrske, ki bi koristila tudi narodnostim.

Seveda je takšna madžarska politika naletela na nasprotovanje ostalih narodov Ogrske, katerih vodstva so se sprva, od začetka 60. do srede 70. let, zavzemala za priznanje enakopravnosti vseh narodov s kulturno in teritorialno avtonomijo (ob priznanju madžarščine kot državnega jezika), kar pa je Narodnostni zakon popolnoma ignoriral. Posledično so se razočarana narodna gibanja v glavnem umaknila iz političnega boja in se koncentrirala predvsem na obrambo pred madžarskim nacionalizmom ter svoje moči usmerjala v bolj ali manj kulturno delovanje. Sredi 90. let oz. na prelomu stoletij se je začelo tretje obdobje narodnega gibanja. V teku kapitalističnega razvoja je tudi na nemadžarskih območjih nastajalo čedalje številčnejše in gospodarsko krepkejše meščanstvo, ki se je v vodstvih narodnih gibanj pridružilo inteligenci, odrasla pa je tudi nova generacija mladih in izobraženih politikov, ki na politično pasivnost ni več pristajala. Posledica tega je bila, da so se narodne stranke spet udeležile volitev, njihovi poslanci so se povezali v Narodni klub, leta 1895 pa so se Romuni, Srbi in Slovaki sešli tudi na narodnostnem kongresu.⁷¹ Programi posameznih narodnih strank so imeli številne skupne značilnosti, a četudi so bile zahteve po demokratizaciji Ogrske enopomensko usmerjene proti vladajoči politiki, se obstoječih okvirov dualizma niso dotikale. Neposredno pred vojno in med njo so se nemadžarski narodi oz. njihove politične elite začele tesneje povezovati s sonarodnjaki in drugimi narodi v avstrijski polovici, pa tudi izven monarhije. V ospredje je stopila rešitev federativne preureditve monarhije, medtem ko je ideja popolnega razpada monarhije in nastanka novih držav oz. združevanja s sonarodnjaki (četudi so jo v tujini živeči nacionalni politiki propagirali že prej) zares zaživela šele v zaključni fazi vojne, ko je bilo poraz centralnih sil že mogoče jasno slutiti.⁷²

Vendarle pa tudi vsi nemadžarski narodi Ogrske niso bili v enakem položaju in madžarizacijska politika se vseh ni dotaknila na enak način. V marsičem je bilo to odvisno od njihovega »historičnega« statusa, velikosti, splošne družbene razvosti, stopnje narodne zavesti in nenazadnje tudi spretnosti njihove politike.

Ker slovaška politika po letu 1867 ni mogla več izkoriščati avstrijsko-ogrskih sporov in je ostala tudi brez pomoči Čehov, ki so vse sile stavili na realizacijo češko-avstrijske nagodbe na temelju zgodovinskega prava, se je znašla prepuščena na milost in nemilost agresivni in brezkompromisni madžarizacijski politiki, ki ni

⁷¹ Več o tem: Milan Krajčovič, Nastanek in razvoj alianse zatiranih narodov Ogrske 1890–1901, v: Zgodovinski časopis, 1985/ 1–2, str. 83–109.

⁷² Fischer, n. d., str. 142–146.

bila deležna »dunajske šole«. Vladna madžarizacijska politika je, kot smo že govorili, sicer naraščala po etapah in postopno, zato v prvem obdobju po uvedbi dualizma pritisk na Slovake še ni bil tako izrazit. Kot zapozneli rezultat prizadevanj in razmer preteklih let sta v letih 1867–69 nastali še dve slovaški gimnaziji, leta 1869 pa so bila sprejeta pravila dveh pomembnih slovaških društev – katoliške Družbe sv. Vojtecha ter društva slovaških žena Živena.⁷³

Vendar pa je bil njun nastanek praktično zadnji uspeh slovaškega narodnega gibanja ob koncu 60. let 19. stoletja. Povrhu vsega je zapleteni položaj po sporazumu privedel do poglobitve razcepa in konflikta med vodilnimi slovaškimi kulturnimi in političnimi predstavniki, ki se je prvič nakazal že ne memorandumskem zborovanju l. 1861. Opozicija pod vodstvom Jána Palárika je bila usmerjena predvsem proti vztrajni produnajski orientaciji nekaterih memorandistov. Po Palárikovem mnenju od Dunaja ni bilo mogoče pričakovati dobrega, glede na to, da Slovaki živijo v ogrski državi, pa bi bilo po njegovem pametneje, da se proogrsko usmerijo. S tega vidika je njegov krog posamezne zahteve memoranduma štel za preveč radikalne in neprimerne za pogajanja z ogrsko vlado. Razvoj po letu 1867 je to opozicijsko skupino še utrdil v prepričanju o pravilnosti njenih predstav, zato se je ponovno aktivirala in hitro širila. Pristašev ni pridobivala samo med inteligenco, temveč tudi med budimpeštanskimi podjetniki slovaškega rodu. Najpomembnejši med njimi, Ján Nepomuk Bobula, je leta 1863 začel izdajati Slovaški časopis (Slovenské noviny), okrog katerega je skušal zbrati slovaško mladino in delavce v Budimpešti. Ta skupina je dobila ime Nova (slovaška) šola, za razliko od pristašev memoranduma, poimenovanih Stara (slovaška) šola. V madžarskem političnem taboru je Nova šola iskala zaveznike predvsem v madžarski opoziciji, kar je bil svojevrsten absurd, saj so bili prav slednji glede narodnega vprašanja skrajno netolerantni. Pristaši Nove šole so kritizirali memorandumski program, zahtevo po slovaškem »okolju« pa šteli za sovražno, saj je izpodbijala princip državne integritete Ogrske. Memorandistom so očitali njihovo orientacijo na Dunaj in Rusijo ter sodelovanje pri federalističnih načrtih Čeha Palackega. Za razliko od njih naroda niso razumeli v političnem, temveč jezikovnem in kulturnem smislu, zato so tudi za Slovake zahtevali predvsem jezikovne pravice. Čeprav je precej njenih očitkov Stari šoli, predvsem iluzornost njene produnajske orientacije, temeljilo na realnih osnovah, pa je bila tudi Nova šola že od vsega začetka zaznamovana z nerešljivim paradoksom. Njena proogrška usmeritev ni mogla roditi uspeha, saj je bila madžarska politika obsedena s ciljem ustvariti enotni politični ogrski narod, v njegovem imenu pa sta tako madžarska vlada kot opozicija podpirali jezikovno in kulturno madžarizacijo. Iluzornost predstav Nove

⁷³ Katoliška cerkveno-kulturna organizacija Družba sv. Vojtecha je poleg verske literature predvsem s pomočjo svojih koledarjev med preprostim slovaškim ljudstvom širila izobrazbo in omiko v slovaškem jeziku ter izdajala Katoliški časopis (Katolicke noviny). Pa tudi dejavnost Živene je prerasla okvir ozko usmerjenega ženskega društva in se usmerila v razširjanje in podporo slovaške (predvsem ljudske) literature in umetnosti. Dodaten pomen obeh društev pa je v tem, da sta kot eni redkih slovaških kulturnih organizacij kljub pritiskom, problemom in težavam uspeli vztrajati vse do leta 1918. Podrobneje o Živeni glej: Urška Strle, »Čemu ti ženski časopisi?«, Žensko vprašanje in odnos do ženske v slovaških ženskih časopisih do razpada Habsburške monarhije, v: Zgodovina za vse, 2004/2, št. 2, str. 22–39.

šole se je najočitneje izkazala predvsem ob pripravi in sprejetju narodnostnega zakona leta 1868, ki je naletel na odpor večine poslancev nemadžarskih narodnosti, protestirali pa so tudi tako pristaši Stare⁷⁴ kot Nove šole, čeprav je zakon v principu izhajal iz jezikovnega razumevanja narodnega vprašanja. S sprejetim zakonom je bila, kot rečeno, kodificirana ideja enotnega ogrskega naroda, ki naj bi bil obenem madžarski, madžarščina je postala edini državni jezik, Slovaki pa so bili skupaj z ostalimi narodi degradirani na etnično skupino. Zakon je ostalim narodom sicer dal določene jezikovne pravice. Slovaščina se je denimo smela uporabljati v ljudskih šolah, nižjih uradih in cerkvi, dovoljeno pa je bilo tudi organiziranje kulturnih in gospodarskih društev. Vendarle pa je večina teh pravic, danih v imenu liberalizma, v praksi večinoma ostajala na papirju in jih madžarski vladni uradi niso upoštevali. Zato so slovaški predstavniki vse moči stavili na uspeh na parlamentarnih volitvah spomladi 1869, do katerega pa ponovno ni prišlo. Zaradi brezobzirnih volilnih mahinacij madžarskih uradov se je v poslanske klopi uspelo prebiti le trem Slovakom, dvema predstavnikoma Nove in enemu pristašu Stare šole. Trije poslanci so sicer bili bolje kot nič, vendar dosti premalo, da bi Slovaki v parlamentu dosegali kaj več od formalnih protestov. Madžarska politika je tako Slovake ponovno potisnila v defenzivo, obramba narodnega obstoja in njegovih najelementarnejših pravic pa je za daljši čas spet postala temeljna vsebina slovaškega narodnega gibanja.

Večina slovaških političnih in kulturnih predstavnikov je še naprej vztrajala na pozicijah memorandumskih zahtev, in to kljub zavedanju, da v situaciji, kakršno je povzročil dualizem, nobene izmed le-teh ne bo mogoče doseči. Predstavniki Nove šole so postopoma sami ugotovili, da njihova politična linija ne prinaša nikakršnega uspeha in da je notranja delitev slovaških narodnih sil le voda na madžarski mlin. Nekaj časa so si še prizadevali za sodelovanje z Deákovo vladno stranko, leta 1872 pa so se preimenovali v Slovaško stranko sprave (Slovenská strana vyrovnania). Tudi ta poskus ni rodil sadov, zato je aktivnost te skupine počasi slabela, dokler ni končno tudi povsem zamrla. To je sicer vplivalo na ponovno poenotenje slovaške politike, saj so na njenem čelu odslej spet Memorandisti oz. Stara šola. Svojo dejavnost so najprej koncentrirali okrog Slovaške matice, njihov vodilni mož pa je bil Viliam Pauliny – Tóth, poslanec v ogrskem parlamentu ter podpredsednik Matice. Turčiansky Sv. Martin, kjer je bil tudi sedež Matice, je tako postal center slovaškega gibanja. Tja se je prestavilo tudi uredništvo Peštbudinskih vedomosti, ki so se preimenovali v Národné noviny (Narodni časopis). Okrog časopisa in pod Paulinijevim vodstvom se je postopoma začela oblikovati politična stranka z imenom Slovenská národná strana (Slovaška narodna stranka). Vse do nastanka ČSR je predstavljala najpomembnejšo politično stranko Slovakov, katere temeljna programska točka je bil in ostal Memorandum iz leta 1861. Iz majhnega in bolj kot ne zakotnega severnoslovaškega mesteca, oaze slovaškega kulturnega in narodno-poli-

⁷⁴ Glede na to, da slovaškega predstavnika v parlamentu ni bilo, so slovaški memorandisti oz. Stara šola javno podpirali srbsko-romunski predlog, ki je zahteval zakonsko zagotovitev samobitnosti in enakopravnosti vseh narodov Ogrske. Proti zakonu je v tisku ostro nastopil predvsem Jozef Miloslav Hurban, za kar je bil kaznovan s polletnim zaporom in denarno kaznijo.

Martin na začetku 20. stoletja

odpor madžarske vlade ter okrajnih in mestnih uradov. Poleg tega so se že v začetku 70. let zaostri napadi in pritiski ne samo proti nadaljnjemu širjenju slovaških kulturno-prosvetnih ustanov in društev, temveč tudi proti že obstoječim institucijam, ki so bile sicer v popolnem skladu z načeli zakona. V letih 1874–75 je madžarska vlada postopno ukinila vse tri slovaške gimnazije, aprila 1875 pa pod pretvezo širjenja panslavizma in slabega poslovanja še Matico slovaško. Kot višek brezobzirnosti in cinizma je država njeno premoženje porabila pri ustanovitvi Ogrsko-deželnega izobraževalnega društva (MTKE), katerega naloga je bila vzgoja Slovakov v madžarskem duhu. Pod novim ogrskim ministrskim predsednikom Kolomanom Tiszo, ki je na zasedanju ogrskega parlamenta odkrito izjavil, da slovaškega naroda ne pozna, se je začela politika izkoreninjanja ne le slovaškega narodnega gibanja, ampak tudi slovaške narodne eksistence nasploh. Sredi sedemdesetih let se tako Slovaki v narodno-političnem smislu znajdejo povsem na tleh.

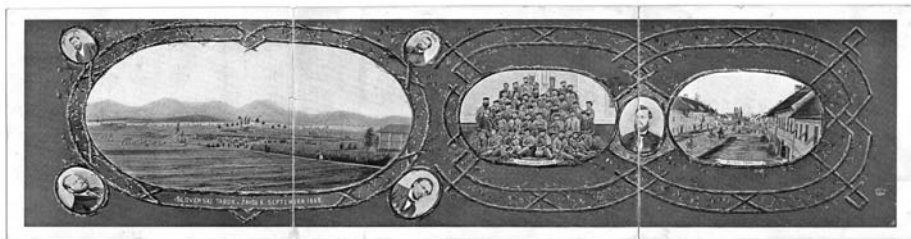

Istočasno s krizo in upadom slovaškega narodnega zagona pa slovensko narodno gibanje doživlja množični razcvet. Dualizem zanj, kot že rečeno, ni imel tako neposrednih in pogubnih posledic, klima v avstrijskem delu monarhije pa je bila kljub velikim pomanjkljivostim vendarle manjšim narodom dosti bolj prijazna. Po eni strani so imeli Slovenci v dunajskem državnem zboru skorajda (glede na dane razmere in možnosti) optimalno zastopstvo, po drugi strani pa je nacionalna orientacija s taborskim gibanjem (1868–1871) prvič v zgodovini doživela široko in množično podporo ter ponovno afirmirala zahtevo po zedinjeni Sloveniji kot glavnem cilju narodne politike.⁷⁵ V triletni taborski dobi, ki jo po Melikovem mnenju »štejemo po pravici med najbolj pozitivne dogodke slovenske zgodovine v času pred prvo svetovno vojno«,⁷⁶ so »ideja Zedinjene Slovenije, politična aktivnost in zavzetost slovenskih množic dosegle svoj višek«. ⁷⁷ Tovrstnemu množičnemu in enotnemu nastopu Sloven-

⁷⁵ Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 247; prim.: Vasilij Melik, Slovensko narodno gibanje za časa taborov, Slovenci 1848–1918, str. 351–364; podrobneje o taborih: Vasilij Melik, Tabori 1868–1871, Slovenci 1848–1918, str. 365–377.

⁷⁶ Prav tam, str. 371.

⁷⁷ Prav tam, str. 376.

Spominska razglednica s Tabora v Žalcu l. 1868

cem je namreč sledil močan svetovnonazorski in ideološki razkol. Že tradicionalna staro-mlado slovenska trenja glede narave in ostrine političnega nastopa je po svoji intenzivnosti in nestrpnosti usodno nadgradil (bolje rečeno: povečal) še spopad med liberalizmom in katoliško-klerikalno vizijo (slovenske) družbe. Ustanavljanje katoliških društev z izrazito politično tendenco, naraščanje katoliškega političnega tiska in siceršnja dejavnost radikalnejših katoliških (duhovniških) krogov je tudi na Slovenskem, predvsem na Kranjskem, oblikovala politično platformo klerikalizma, na katero so liberalci seveda odgovorili z enakimi sredstvi. S tem se je v pomembnem delu slovenskega prostora poleg nacionalnega, slovensko-nemškega, vnel še pogosto celo intenzivnejši ideološki spopad znotraj narodnega telesa oz. njegovih kulturno-političnih elit.⁷⁸

Čeprav madžarizacija na Slovaškem v sedemdesetih letih 19. stoletja, kot rečeno, po svojem obsegu in agresivnosti ni primerljiva z nemško-nacionalnimi pritiski v slovenskih deželah, pa so slednji vendarle bili vse prej kot zanemarljivi. Nasprotno, nemškoliberalni pritisk se je v obdobju t. i. meščanskega ministrstva Lasser-Auersperg (1871–79) izrazito zaostril in slovensko narodno gibanje postavil pred veliko preizkušnjo. Od leta 1870 naprej v nemškem prostoru Habsburške monarhije liberalizem čedalje bolj prehaja v nacionalizem, kar v slovenski etnični prostor prinaša germanizacijo v njenem modernem, nacionalističnem smislu, obenem pa nemško-slovenske odnose zaostri v nacionalnopolitični spopad, primerljiv z ostalimi evropskimi večnacionalnimi okolji v »stoletju nacionalizma«. ⁷⁹ Pritisk se tudi preko prepovedi svobodnega glasovanja izvaja na državne uradnike, kar ima za posledico prevlado nemškega (ustavovernega) tabora v mestih. Leta 1875 nemški liberalci dosežejo večino v kranjski trgovsko-obrtni zbornici, slovenski kandidati doživijo neuspeh na volitvah v štajerski deželni zbor, leta 1877 pa slovensko večino izgubi še kranjski deželni zbor. Še huje je bilo na področju šolstva, upravičeno najpomembnejšega nacionalnega »bojišča«, odkoder je vlada narodno zavedne profesorje premeščala v čisto nemška okolja, izrazita zapostavljenost slovenskega jezika pa se je ohranjala in celo povečevala predvsem na Štajerskem in še izraziteje na Koroškem. Takšna situacija privede tudi do fenomena narodnega odpadništva oz. renegatstva, ki je posledica tako občudovanja in pozitivnega odnosa do nem-

⁷⁸ Več o tem: Vasilij Melik, Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov, Slovenci 1848–1918, str. 405–417.

⁷⁹ Cvirn, Nemško-slovenski odnosi, str. 87.

ške kulture in omike, osebne preračunljivosti in karierističnega konformizma, kot tudi posplošene in plastične svetovnonazorske delitve na naprednjaško nemštvo ter konservativno in nazadnjaško slovenstvo (primer Dragotina Dežmana ipd.).⁸⁰ Slednje je seveda posledica vladnega pritiska in objektivnih razmer, ki so zato sredi sedemdesetih let privedle do sprave in ponovnega poenotenja političnega nastopa obeh glavnih slovenskih političnih smeri oziroma slogaštva med liberalnimi mladostenci ter staroslovenci in katoliki. Skupni nastop obeh slovenskih struj se je dodatno formaliziral v obdobju vlade grofa Edvarda Taaffeja, ki je trajalo dobrih štirinajst let (1879–1893). Takrat je bila v avstrijski polovici monarhije na oblasti koalicijska nemških klerikalcev in konservativcev z nacionalnimi nenemškimi (slovanskimi) meščanskimi strankami, v kateri so kot člen t. i. »železnega obroča« sodelovali tudi Slovenci. Položaj Slovencev se je pod Taaffejem in v primerjavi s sedemdesetimi leti tako precej popravil. Vlada je Kranjsko v nasprotju s prejšnjimi režimi priznala za deželo s slovensko večino, za najvišjega državnega uradnika (deželnega predsednika) pa leta 1880 postavila Slovenca Andreja Winklerja. Slovenski narodnjaki so (po volitvah leta 1883) prevladali tudi v tamkajšnji deželni samoupravi z deželnimi glavarjem vred. Ljubljana je s Petrom Grasselijem leta 1882 spet dobila slovenskega župana, politično pa so se slovenizirala tudi druga mesta in trgi na Kranjskem. Do nekaterih pozitivnih političnih sprememb je prišlo tudi na Štajerskem (slovenski namestnik deželnega glavarja ipd.) in Koroškem. Izboljšal se je položaj slovenščine v šolstvu (slovensko-nemške paralelke na mariborski nižji gimnaziji, vračanje slovenskih profesorjev ...), uradih in na sodiščih, čeprav do bistvenega premika v položaju Slovencev (predvsem v primerjavi s Kranjsko) tudi v času Taaffejeve vlade ni prišlo.⁸¹

Dosežene pridobitve in zahteve na predvsem jezikovno-kulturnem področju pa so v kontekstu t. i. »drobtiničarske« in »elastikarske« politike skoraj povsem zanemarile idejo Zedinjene Slovenije, za katero se Slovenci v Taaffejevem času iz obzirnosti do vlade in parlamentarnih zaveznikov uradno niso več oglašali. Kljub občasnim zahtevam po odločnejši politiki sta prevladala oportunistem in zadovoljitev z nekaterimi doseženimi (ali pa tudi ne) nadomestnimi zahtevami in koncesijami.⁸² Podobno velja za vprašanja demokratizacije parlamentarnega in volilnega sistema ter državljansko-političnih svoboščin, ki so ostajala v ozadju. In pri tem pomembnejših razlik v političnem delovanju in nastopu med katoliškimi in liberalnimi politikami ni bilo, kar po mnenju Petra Vodopivca ni »le izraz 'oportunističnosti', 'breznačelnosti' in pomanjkanja poguma slovenskega liberalizma, temveč šibke profiliranosti in diferenciranosti slovenskega meščanstva in slovenske politike sploh«.⁸³ Ob upoštevanju

⁸⁰ Janez Cvirn, Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v zobe plune. Dragotin Dežman in slovenstvo, v: Zgodovina za vse, 2007/2, str. 38–56; Dragan Matić, Nemci v Ljubljani: 1861–1918, Historia 6, Ljubljana 2002.

⁸¹ Vasilij Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, Slovenci 1848–1918, str. 522–524; Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 260.

⁸² Več o tem: Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, str. 524.

⁸³ Peter Vodopivec, Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev, v: Slovenija 1848–1998, str. 130.

slednjega in dejstvu, da »od velikih točk slovenskega nacionalnega programa ni bila dosežena nobena«, pa vendarle velja poudariti, da je bil v Taafejevem obdobju »ne glede na uspehe in neuspehe drobtiničarske realne politike /.../ nedvomno dosežen velik nadaljnji dvig kulturne ravni in splošne razvojne stopnje slovenskega naroda«. ⁸⁴

Sproščeni razvoj literature (Kersnik, Tavčar, Aškerc ...) in ostalih oblik ume-
tnosti, časnikaštva in znanosti je dosegel s prejšnjimi obdobji neprimerljive uspehe
in rezultate. Gospodarski razvoj je bil neprimerno šibkejši, a se je v tem obdobju
vendarle začel rojevati tudi slovenski kapital, v slovenski prostor pa pride tudi so-
cialdemokratska misel, ob kateri se začne postopoma razvijati moderno delavsko
gibanje. ⁸⁵ Skratka, prav v Taafejevem obdobju se slovenstvo dokončno in povsem
preoblikuje iz narodopisnega v moderno narodno kategorijo ali z besedami Vasilija
Melika: »Na koncu Taafejevega obdobja so Slovenci že povsem razvit narod z razplaten
družbo, z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, z najrazličnejšimi gospodarskimi, poli-
tičnimi, kulturnimi društvi in organizacijami, povsem izoblikovanim jezikom in strokovno
terminologijo, skratka, narod, ki ima sicer nešteto težav in problemov, ki mu nasprotniki še
vedno odrekajo enakopravnost, ki še vedno nima docela slovenskih srednjih šol niti univerze,
ki je zato sicer velikokrat poln dvomov vase in pesimizma, ki pa vendarle nedvomno in trdno
obstaja in živi.« ⁸⁶

Če zgoraj zapisano sedaj poskušamo prenesti v slovaški kontekst, bo pri-
merjava Slovakov in Slovencev v osemdesetih letih 19. stoletja precej enostavnejša
in prezentnejša. Medtem ko Slovenci v tem času aktivno politično nastopajo in se
uspešno udeležujejo volitev, so Slovaki v tem času politično popolnoma paralizira-
ni. Prvenstveno zaradi volilne, manjšim in socialno šibkejšim narodom nenaklonje-
ne zakonodaje, predvolilnim mahinacijam in terorju. Seveda je kriva tudi še vedno
premajhna narodna ozaveščenost Slovakov z volilno pravico (kot rečeno, jo je na
Ogrskem imelo le 5–7 procentov prebivalstva). Slovaškim kandidatom se tako ni
uspelo prebiti v ogrski parlament. Slednje je, skupaj z agresivno madžarizacijo, slo-
vaško politično gibanje povsem ohromilo in privedlo do tega, da se je le-to leta 1884
z razglasitvijo volilne pasivnosti Slovaške narodne stranke, konkretnemu politične-
mu nastopu celo samo formalno odpovedalo. Namesto tega se boj za jezikovne in
ostale pravice omeji v glavnem na leposlovno oz. časnikarsko dejavnost. V primer-
javi s slovensko politično elito, ki šteje že precej uglednih in tudi izven slovenskega
prostora prepoznavnih imen, je slovaška politika skoncentrirana v osebi Svetozarja
Hurbana Vajanskega ⁸⁷ in njegovega martinskega kroga. Slovaški narodnjaki so si
v Martinu sicer uspeli ustvariti določen prostor za kulturno dejavnost (tam so iz-

⁸⁴ Melik, Slovenska politika v Taafejevi dobi, str. 530.

⁸⁵ Vodopivec, Od Pohlinovalovnice, str. 107–110.

⁸⁶ Melik, Slovenska politika v Taafejevi dobi, str. 525.

⁸⁷ Svetozar Hurban Vajanský (1847–1916), literat, kritik, novinar in politik. Sin J. M. Hurbana. Eden od
utemeljiteljev slovaškega romana. Poleg bogatega literarnega in uredniškega (urednik Slovenskih pohlado-
v, Narodnih novin ...) dela se je posvečal politiki in ob koncu 19. stoletja veljal za ideologa Slovaške
narodne stranke. Oživil je idejo slovanske vzajemnosti ter jo privedel do nekritičnega mesijanstva in
carofilstva. Te svoje ideje je očitno izrazil tudi v pesniški obliki v zbirki Tatry in morje (Tatry a more).
Pozneje je zaradi različnih politično-nacionalnih konceptov ter svetovnonazorskih razlik kritično na-
stopil tudi proti hlasistom.

Svetozar Hurban Vajanský

hajale Národné noviny, literarna revija Slovenske Pohľady, postavljen je bil Narodni dom), ki pa v svoji politični nadgradnji ni uspevala. Vsaka politična akcija in zahteva iz slovaških vrst je bila takoj označena za panslavistično rovarjenje proti domovini, teror in pritiski ter po drugi strani občutki lastne nemoči pa so negativno vplivali na slovaško politiko samo. Glasnik slovaških idej in zahtev niso njihovi parlamentarci, temveč v primerjavi s slovenskim precej skromnejši politični tisk, predvsem Narodne noviny, ki pa so zaradi svoje osamljenosti lahek plen in stalna tarča madžarskega šikaniranja. Pod obtožbami panslavistične in rusofilске agitacije se vrstijo pravde in zaporne kazni proti Vajanskemu in ostalim urednikom ter narodnjakom, ki so denimo v slovenskem prostoru popolnoma nepredstavljeni.⁸⁸

Tak pritisk seveda povzroči velik strah pred izražanjem lastne identitete in vodi k povečanemu renegatstvu oz. odpadu od narodnega telesa ter (ob izseljevanju) tudi statističnemu upadu slovaškega prebivalstva. Ohranjanje narodne identitete in pogosto prav donkihotski boj za slovaške, predvsem jezikovne pravice, je prepuščen peščici izobraženih narodnjakov iz vrst učiteljstva (ki pa je prav najbolj na udaru madžarizacije), odvetništva in drugih svobodnih poklicev ter nižje katoliške in protestantske duhovščine (višje cerkvene strukture so z redkimi izjemami v službi madžarizacije), ki živi in se ukvarja s preprostim kmečkim prebivalstvom ter skupaj z njim tolče revščino. O svojih županih, poslancih in drugih predstavnikih lahko Slovaki tudi v najbolj nacionalno homogenih območjih le sanjajo. Seveda takšne politične razmere vplivajo na društveno in kulturno življenje Slovakov. Po likvidaciji Matice in slovaških gimnazij so dovoljena zgolj nepolitična društva, pa še njihovo delo je izpostavljeno drobnogledu madžarskih oblasti.⁸⁹

⁸⁸ Nekritične rusofilске ideje so, čeprav v skromnejši meri kot pri Slovakah, zaživele tudi v slovenskem prostoru. Slovenski narod je leta 1886 začel objavljati radikalne rusofilске prispevke izpod peresa Frana Podgornika in Davorina Hostnika. Predvsem slednji, s psevdonimom Krutorogov, ki je od leta 1880 kot profesor služboval v ruskem Rilsku, je bil nekritični občudovalec ruskega carizma oz. vsega ruskega in pravoslavnega. Kot hud nasprotnik katolicizma se je zavzemal za uvedbo slovanskega bogoslužja pri vseh slovanskih narodih in s svojimi napadi na papeža razburkal ne le slovensko, temveč širšo avstrijsko javnost. Vmešali so se celo vladni krogi in sam cesar, kar je končno privedlo do tega, da je ekstremni rusofilski ton pojenjal oz. izginil iz časnika. Janez Cvirn, Radikalno rusofilstvo Krutorogova, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, str. 68–70; Igor Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo, str. 129–130.

⁸⁹ Prim.: Slovaška zgodovina, str. 218–222.

V zadnji četrtini 19. stoletja se je podobno kot v ostali Evropi tudi na Ogrskem začel proces modernizacije in industrializacije.⁹⁰ Čeprav počasneje kot v zahodni Evropi, pa tudi v avstrijskem delu monarhije, se tudi na Ogrskem začno razvijati industrijska proizvodnja, bančništvo in trgovina, s tem pa se je dežela priključila celovitemu evropskemu trgu, čeprav predvsem kot izvoznik agrarnih produktov. Vzporedno s tem in kot neke vrste predpogoj uspešnega modernega trgovanja se je pospešeno gradilo tudi železniško omrežje, tako da je večina slovaških železniških prog nastala prav v tem obdobju. Razvoj industrije je ogrska vlada aktivno podpirala, vendar je tovrstna podpora veljala predvsem madžarskemu podjetništvu, medtem ko je ves nemadžarski in z njim slovaški kapital (razne posojilnice in hranilnice ter od leta 1884 tudi prva slovaška banka Tatra) pri industrijskem razvoju participiral v dokaj skromnem obsegu. Sicer pa je bilo gornjeogrsko oz. slovaško ozemlje ob Budimpešti industrijsko najbolj razviti del Ogrske. Ob tamkajšnjih starih manufakturah, ki so se postopno preoblikovale in modernizirale, so nastajale nove tovarne. Industrija (predvsem kemična in orožarska) se je močno razmahnila v Bratislavi, medtem ko so v ostalih slovaških krajih razvijali predvsem tradicionalne industrijske panoge kot npr. železarstvo, steklarstvo, predelavo lesa, tekstilno industrijo ipd.⁹¹ Industrializacija je povzročila tudi spremembe v socialni strukturi prebivalstva, saj se je povečevalo število zaposlenih v prometu, trgovini in industriji. Seveda pa se je velika večina prebivalstva še naprej ukvarjala s kmetijstvom, ki se je kljub odpravi podložništva v zadnji tretjini 19. stoletja znašlo v precejšnji krizi. Le-ta je bila najočitnejša prav v goratih predelih, naseljenih s Slovaki. Tam so na neurbarških posestvih še vedno veljale polfevdalne razmere, sodni procesi, v katerih so se kmetje osvobajali fevdalnih obveznosti, pa so potekali vse do konca stoletja.

Pomanjkanje obdelovalne zemlje se je večalo tudi zaradi visokega naravnega prirastka prebivalstva. Zato sta množična beda, v nerodovitnih letih pa celo lakota, mnoge prisilila zdoma. Značilna je bila sezonska selitev slovaških družin v času žetve na jug. Tam so na rodovitnejših območjih na veleposestvih garali za majhno mezdo, pogosto izplačano kar v naturalijah. Prav tako so kmetje s trebuhom za kruhom in v upanju, da dobe delo, odhajali v druge dele monarhije in Evrope. Pogost pojav so bili popotni trgovci in piskrovezi, ki so od vrat do vrat ponujali svoje usluge in so jih poznali tudi v slovenskih deželah. Migracije pa niso bile zgolj začasne, temveč je čedalje več Slovakov iz stiske trajno zapuščalo svoje domove. Izseljevali se niso samo v Budimpešto (tam jih je na začetku 20. stoletja živelo več kot sto tisoč) in v ostale kraje Ogrske (leta 1900 je v neslovaških delih Ogrske živelo 260.000 ljudi, ki so bili rojeni v slovaških okrajih), temveč tudi v avstrijske dele monarhije (okrog 70. 000 Slovakov) in predvsem v ZDA in Kanado. Do konca 19. stoletja se je predvsem iz vzhodnih in severnih delov slovaškega narodnostnega ozemlja preko oceana odpra-

⁹⁰ Prim.: Roman Holec, *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*, Matica slovenská, Martin 1997, str. 14–16 (dalje: Holec, *Tragédia v Černovej*).

⁹¹ Prim.: Ľubomír Lipták; *Slovensko v 20. storočí*, Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1968, / Knjigo je drugič v skoraj nespremenjeni izdaji z novim avtorjevim predgovorom izdala založba Kalligram v Bratislavi leta 1998. V nadaljevanju bo uporabljana in citirana novejša izdaja, op. a./, str. 15–18 (dalje: Lipták, *Slovensko v 20. storočí*).

vilo skoraj 300.000 duš. V letih 1871–1914 se je samo v ZDA izselilo ter tam trajno ostalo približno pol milijona ljudi, kar je v razmerju z dvema milijonoma Slovakov, kot jih navaja (sicer ne najbolj zanesljiva) statistika iz leta 1910, ogromno število.⁹²

Pot jih je vodila predvsem do pensilvanijskih rudnikov in železarn ter do kanadskih gozdov. Sicer težko življenje v novi domovini pa je po drugi strani ponujalo nove možnosti, predvsem na družbenem, kmalu tudi političnem področju. Slovaške skupnosti so postopoma začele graditi svoje cerkve, šole in kulturne domove, ustanovljale razna društva ter na ta način ohranjale in krepile svojo narodno zavest in pripadnost. Izrednega pomena pri tem je bil tudi slovaški tisk, ki je v ZDA začel izhajati že leta 1885. Izseljevanje je sicer v precejšnji meri slabilo slovaško narodno substanco na Ogrskem, po drugi strani pa je prav organiziranost in svobodni nastop ameriških Slovakov predstavljal podporo (pogosto povsem konkretno-finančno) narodnim prizadevanjem v stari domovini. Vrhunec organizacijske dejavnosti ameriških Slovakov pred 1. svetovno vojno je pomenila ustanovitev Slovaške lige leta 1907 v Clevelandu, katere vloga je bila združevanje Slovakov v Ameriki in podpora slovaškemu narodnemu gibanju na Ogrskem.

Sočasno kot pri Slovaki, morda zgolj z nekajletno zamudo, se pojav množičnega izseljevanja pojavi tudi na slovenskem etničnem prostoru, več ali manj enake pa so tudi smeri. Večinoma preko oceana, pretežno v Ameriko, deloma pa tudi v ostale dele monarhije in Evrope. Tudi razlogi za izseljevanje so skoraj identični. Neugodna ekonomska in socialno-gospodarska struktura prebivalstva, katerega večinski del je predstavljala kmečka populacija z razdrobljeno in majhno agrarno posestjo, ki se je z začetki modernizacije in industrializacije znašla v povsem novih družbeno-socialnih razmerah.⁹³ Le-te so z ekonomskega vidika dodatno poslabšale življenjske pogoje, obenem pa v duhu novega časa prinašale upe in nenazadnje tudi konkretne možnosti (kot najoprijemljivejša se je kazala ravno izselitev) za lepšo in boljšo prihodnost. Medtem ko se je socialno-ekonomskim razmeram v slovaškem primeru pridružil tudi agresivni nacionalni pritisk, ki je narodno zavednega slovaškega kmeta dodatno omejeval in onemogočal, je neposreden vpliv germanizacije na izseljevanje Slovencev v desetletjih pred 1. svetovno vojno v primerjavi s tovrstno slovaško izkušnjo bolj ali manj zanemarljiv. Precej bolj sorodni in primerljivi pa so razlogi za izseljevanje primorskih Slovencev po prvi svetovni vojni oz. nastopu fašizma, ko med gospodarskimi in političnimi okoliščinami, iz katerih je nastala potreba po zapuščanju domov, ni mogoče potegniti jasne ločnice oz. so prve bile pogojene z drugimi. Kakorkoli že, izseljevanje v zadnjih desetletjih obstoja Habsburške monarhije je tudi narodnemu telesu tako Slovencev kot Slovakov zadalo težko rano. Ocenjuje se, da je od osemdesetih let 19. stoletja pa do 1. svetovne vojne slovensko ozemlje (predvsem Dolenjsko, Belo krajino, Primorsko, Prekmurje in Notranjsko) zapustilo 300.000 Slovencev oz. tretjina tedanjega naravnega prirastka.⁹⁴ Odstotek

⁹² Prav tam, str. 19.

⁹³ Prim: Vodopivec, Od Pohlinove slovnice, str. 95–102.

⁹⁴ Marjan Drnovšek, Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda – otoka solza v New Yorku 1880–1924, Mladika, Ljubljana 1991, str. 41–45.

izseljenih glede na število prebivalstva uvršča Slovake in Slovence povsem na vrh izseljevanja iz Habsburške monarhije in je v evropskem prostoru (kot radi poudarjajo predvsem Slovaki)⁹⁵ primerljivo le še z irskim eksodusom.

Madžarizacija Slovakov se je torej stopnjevala tudi zahvaljujoč vedno hitrejšemu kapitalističnemu razvoju, ki je še poudaril in povečal prevlado madžarskega posestnika oz. industrialca ter z njima povezanega tujega (neslovaškega) kapitala. Ta je bil večinoma v madžarskih, pa tudi nemških in židovskih rokah, zato so se vzporedno z nacionalnimi, še bolj kot v preteklosti zaostrovala tudi razredna nasprotja. Dodaten dejavnik madžarizacije v okviru industrijskega razvoja je predstavljalo tudi množično priseljevanje madžarskih delavcev in strokovnjakov v mešane oz. čisto slovaške kraje. Ker je bilo slovaško plemstvo v tem času že povsem pomadžarjeno, delavstvo pa v veliki meri še ne dovolj organizirano, so nosilec slovaške narodne zavesti ostajali predvsem srednji sloji – manjši podjetniki, trgovci, obrtniki in seveda inteligenca. Zato ne preseneča, da so madžarska vlada in madžarski okrajni uradi pritiskali predvsem nanje, saj bi brez njih Slovaki najverjetneje ostali zgolj etnična skupina, obsojena na propad. Brutalni napad na srednje meščanske sloje in inteligenco se je kazal predvsem v tem, da je bil narodno zavednim Slovakom praviloma onemogočen dostop do boljših delovnih mest, do javnih služb ter do izobraževalnega procesa, takšno nasilno odnarodovanje v vseh družbenih segmentih pa je nujno terjalo davek znotraj naroda samega. Uspevalo je predvsem med državnimi uradniki in nameščenci, kjer se je madžarizacija vezala na možnost napredovanja in kariere, prigrasitev k madžarski narodnosti pa je bilo za marsikoga tudi eksistenčno vprašanje ter večkrat povsem pragmatična odločitev. Ali kot pravi slovaški zgodovinar Lipták: *»Na Slovake kot mali, slaboten in z razvitejšimi sosedi obkroženi narod je ves čas prežala skušnjava preskočiti in radikalno razrešiti občutek inferiornosti z enostavno priključitvijo k nečemu, kar je že gotovo, preverjeno in kar je neprimerneje razvitejše od tega, s čemer se lahko pohvali lastni narod. Gre za občutek nekoristnosti in nesmiselnosti stalnega dohajanja, zaostajanja in utrudljivega doseganja nečesa, kar bo v časih negotovega bodočega uspeha, pri ostalih že presežena etapa.«*⁹⁶ Za Slovake se je deklariral vedno manjši procent slovaškega prebivalstva, prav tako pa se je v primerjavi z realnim številom Slovakov na Ogrskem rapidno nižal njihov delež v javnih službah in višjem šolstvu.⁹⁷

Izseljevanje in madžarizacija sta bila torej glavna razloga upadanja števila Slovakov. Medtem ko je od leta 1867 do konca stoletja naraslo celotno število pre-

⁹⁵ Lipták, Slovensko v 20. stoletju, str. 19.

⁹⁶ Lipták, Slovensko v 20. stoletju, str. 30.

⁹⁷ Leta 1880 se je na Slovaškem k slovaški narodnosti priglasilo 63,8 % prebivalstva, leta 1900 še samo 60,96 %, v naslednjih desetih letih pa se je tempo »statistične« madžarizacije potrojil, število Slovakov pa padlo na 57,66 %. Čeprav je bilo leta 1910 na Ogrskem približno 10 % Slovakov, je njihov delež zaposlenih v javnih in državnih službah ter svobodnih poklicih znašal 1,25 %, pa še tu je treba upoštevati veliko število, ki odpade na porodne babice. Leta 1898 se je na Ogrskem v strokovnih šolah učilo 2530 Madžarov in 179 Slovakov, na višjih trgovskih šolah 3938 Madžarov in 89 Slovakov, na vseh visokih šolah na Ogrskem pa se je k slovaški narodnosti priglasilo le 63 študentov. Lipták, Slovensko v 20. stoletju, str. 20–22.

bivalcev Ogrske za 23 %, je bil prirastek v slovaških županijah le polovičen. In to kljub temu, da je bilo povprečje živorojenih otrok pri Slovakihi višje od ogrskega.⁹⁸

Z različnimi, tako ideološkimi kot ekonomskimi pritiski na uradnike, duhovnike in učitelje, so se ob vsem javnem življenju kot najpomembnejši cilj madžarizacije znašle tudi cerkve in predvsem ljudske šole oz. mladina v njih. Ko je leta 1875 oblast na Ogrskem prevzela vlada Kolomana Tisze, so Matica in vse tri slovaške gimnazije že bile razpuščene. Nova vlada je nadaljevala z izdajanjem zakonov o pomadžarčenju šol, z namenom širjenja madžarizacije pa so na Slovaškem začeli ustanavljati tudi razna društva. Najzloglasnejše med njimi, Gornjeogrsko prosvetno društvo (FEMKE), ustanovljeno leta 1883 v Nitri, je sistematično delovalo predvsem med mladimi in se ni zaustavilo niti pred nasilno selitvijo slovaških otrok – sirot brez staršev – v madžarsko okolje, kar je izzvalo tudi velik škandal in mednarodne reakcije.⁹⁹ V takšni situaciji se je bilo torej slovaško narodno gibanje prisiljeno bojevati že zgolj za golo narodno eksistenco, veliki načrti iz šestdesetih let pa so se vse bolj oddaljevali in ostajali zgolj nostalgichen spomin.

Pač pa je v tako brezizhodnem položaju toliko bolj znova oživila obrambna koncepcija slovanske vzajemnosti ter iskanje rešitve izven okvirov Ogrske. Upanje, da bo do sprememb prišlo od zunaj, se je še posebej okrepilo po podpisu zaveznitstva oziroma nastanku Dvoezveze med Avstro-Ogrsko in Nemčijo. Za Slovake ni to pomenilo nič dobrega in so nanjo gledali vse prej kot z navdušenjem,¹⁰⁰ saj je Nemčija podpirala madžarska centralistična in nacionalistična prizadevanja. Takšno mednarodno razmerje sil je zato oči Slovakov vedno bolj obračalo proti Rusiji, ki je aktivno podpirala politiko slovanskih narodov na Balkanu. Glavni ideolog tovrstne mesijanistične proruske orientacije je bil eden najpomembnejših slovaških narodnih prvakov in pesnikov tega časa, gotovo najpomembnejša in najbolj vsestranska slovaška osebnost v času dualizma, že omenjeni Svetozar Hurban Vajanský. Verjel je, da bo Rusija na podoben način, kot je pomagala pri osvoboditvi južnih Slovanov izpod turškega jarma,¹⁰¹ prispevala k razbitju avstro-ogrške monarhije in osvobodila slovanske narode.¹⁰² Te dokaj nerealne ideje, prepletene z nazadnjaškim idealiziranjem carja in Rusije, niso bile v slovanski usmeritvi Slovakov nobena novost, saj so

⁹⁸ Starý národ- mladý štát, Prehľad slovenských dejín pre školi, Litera, Bratislava 1994, str. 85 (dalje: Starý národ- mladý štát).

⁹⁹ Razvpiti primer prisilnega preseljevanja slovaških sirot in drugih otrok v madžarsko okolje je povzročil zgražanje evropske javnosti, pisanje slovaških Narodnih novin pa so povzeli tudi številni, predvsem slovanski časopisi. Ti dogodki so naleteli na ostro obsodbo tudi na straneh Slovanskega sveta, ki podrobno opiše način in krivce za ta »tatarskemu plenjenju podoben lov na deteta – sirotice«, Slovaške 'sirote', Slovanski svet I/1888, št. 15 (10. 8.), str. 240.

¹⁰⁰ Dušan Kováč, Aussenpolitische Pläne und Vorstellungen der Slowaken in der Ära des Dualismus, v: Melikow zbornik, ZRC Ljubljana 2001, str. 563–564 (dalje: Kováč, Aussenpolitische Pläne).

¹⁰¹ Več o odnosu Slovakov do dogodkov v Bosni in Hercegovini ter pisanju Narodnih novin glej: Filip Čuček, Slovenci, Slovaki in bosansko-hercegovske peripetije v letih 1875–1878, v: Zgodovina za vse, 2003/1, str. 5–31.

¹⁰² Vstaja v Bosni in Hercegovini je na Slovaškem izzvala val navdušenja, za vstajnike so zbirali pomoč in celo novačili prostovoljce. Obenem z radostjo nad zmago antiturske koalicije so se v martinskem jedru slovaške politike začele porajati ideje o krepitvi paralelnega razvoja na Balkanu in v Srednji Evropi oziroma o skupni vstaji Slovanov proti svojim zatiralcem, ki bi jo podprla Rusija s svojo politično močjo

se naslanjale na tradicionalno rusofilstvo, segajoče vse od napoleonskih vojn, preko Kollárja in Štúrovega razmišljanja. Pričakovanje sprememb v položaju Slovakov na račun evropske geopolitike (očiten je odmik od Nemcev k Francozom) in ruske pomoči je ostalo sestavni del slovaške politične misli vse do 1. svetovne vojne.¹⁰³

Padec Tiszove vlade leta 1890 za Slovake praktično ni pomenil nikakršne spremembe, saj so tudi kasnejše vlade nadaljevale v raznarodovalni politiki in glede na to, da so se v podobni situaciji kot Slovaki nahajali tudi ostali nemadžarski narodi Ogrske, so se predvsem med Slovaki, Srbi in Romuni začele porajati pobude za povezovanje in sodelovanje. Konkretni rezultat tega sodelovanja je bil omenjeni Narodnostni kongres, ki je avgusta 1895 potekal v Budimpešti. Kongres, na katerem so bili udeleženi najvišji predstavniki slovaške politike, je izoblikoval zahteve za celovito demokratizacijo Ogrske, splošno volilno pravico, narodnostno avtonomijo v županijah ter nekatere druge demokratične zahteve, pri čemer se je izkazala prepletenost nacionalnih in demokratičnih teženj.

Na Narodnostni kongres je takratna Banffyjeva madžarska vlada odgovorila s terorjem in novimi protinarodnimi zakoni in uredbami, pri čemer je izkoristila tudi pompozno proslavljanje in praznovanje tisočletnice prihoda Madžarov v Karpatsko kotlino. Na kongresu izražene zahteve seveda niso bile upoštevane, prav tako pa vse do prve svetovne vojne ni prišlo do naslednjega, sicer predvidenega kongresa. Pač pa je začeto sodelovanje rodilo sadove pri volitvah, kjer so na narodnostno mešanih ozemljih skupni kandidati nemadžarskih narodov vse do vojne dosegali določene uspehe proti madžarskim konkurentom.¹⁰⁴ Zanimivo je, da so se tovrstnemu sodelovanju pridružili tudi ogrski Nemci, ki sicer za ostale pobude nemadžarskih narodov niso kazali posluha. Zazrto v Rusijo in praktično sodelovanje z nemadžarskimi narodi Ogrske, je slovaško narodno gibanje svoje upe in pričakovanja stavilo tudi na Čehe. Tako so začeli nastajati zametki češkoslovaškega političnega koncepta, o čemer pa več v posebnem poglavju.

in nenazadnje tudi orožjem. Prim: Čuček, n. d., str. 18–20; Mesároš, Štátoprávne snahy Slovákov, str. 224; Kováč, Aussenpolitische Pläne, str. 563.

¹⁰³ Podrobneje: Kováč, Aussenpolitische Pläne, str. 563–567.

¹⁰⁴ Tako je bil l. 1905 z glasovi slovaških in srbskih glasov v Vojvodini izvoljen za poslanca ogrske skupščine Slovak Milan Hodža, ki je v parlamentu vodil klub nemadžarskih poslancev.

Politične delitve in vrhunec mednacionalnih nasprotij na prelomu stoletij

Čeprav so notranja trenja, predvsem na lokalnem nivoju, znotraj slovenske politike obstajala ves čas, do prave in odločilne diferenciacije in ločitve duhov pride ob koncu 80. let. Na katoliško (Mahničovo) pobudo kulturnega boja končno odgovorijo tudi liberalci, kar privede tudi do politične ločitve duhov in (v začetku 90. let) nastanka katoliške (klerikalne) in liberalne stranke najprej na Kranjskem, potem pa tudi drugod. Resda tako ostra in radikalna delitev ni bila takojšnja in tudi ni zajela vsega slovenskega ozemlja, a predstavlja temelj nazorske razdeljenosti in nepomirljivosti slovenske politike. Ta lastnih nasprotij pogosto ne uspe premostiti niti nasproti Nemcem, kar dokazuje denimo dolgoletno paktiranje slovenskih liberalcev in nemških veleposestnikov v kranjskem deželnem zboru. Ustanovitev JSDS leta 1896 dopolni slovensko politično paletto, v kateri se dokončno oblikujejo trije tradicionalni politični tabori, ki slovenski politični prostor oblikujejo vse do 2. svetovne vojne.¹⁰⁵

Podobnega notranjega razcepa, kot je bila slovenska delitev na staro- in mladostlovece, Slovaki v istem obdobju (še) ne poznajo. Madžarizacijski pritisk je bil namreč tolikšen, da je slovaško narodno gibanje povsem ohromil, njegovo elito pa praktično izoliral v Martinu in še nekaterih manjših centrih. V takšnem položaju, ki je narodni razvoj omejil na goli boj za narodno preživetje, si slovaška politika seveda ni mogla privoščiti še večjih (manjše, vendar ne toliko ideološke ali konfesijske) notranjih delitev oz. zanje ni imela ne energije, ne pravih možnosti. Ob koncu 19. stoletja pa je v do tedaj dokaj monolitnem slovaškem narodnem gibanju, podobno kot pri ostalih srednjeevropskih narodih, začelo prihajati do diferenciacije, ki je izhajala tako iz generacijskih kot svetovnonazorskih razlik.¹⁰⁶ Do vse močnejšega političnega strujanja je prišlo tako znotraj Slovaške narodne stranke (SNS) kot tudi izven nje oziroma ob njej. Konservativnost martinške skupine SNS je zbudila odpor mlajše inteligence, ki je »martinčanom« očitala predvsem njihovo prorusko orientiranost ter »politikarjenje«, ni pa jim ustrezala niti volilna pasivnost edine slovaške stranke. Kritika je prihajala iz dveh različnih ideoloških taborov, katoliškega in liberalnega. Gibanje mlade katoliške inteligence je temeljilo na papeški buli *Rerum novarum* ter aktivnostih, ki jih je izvajala madžarska Zichyjeva ljudska stranka (Néppárt), v okviru katere je del slovaških katolikov v začetku tudi deloval.¹⁰⁷ Predvsem mlajši duhovniki so si prizadevali za gospodarski in moralni dvig slovaškega, pretežno kmečkega prebivalstva. Ustanavljali so gospodarska društva, razširjali omiko in prosveto ter se borili proti alkoholizmu, ki je bil predvsem na deželi razširjen in zaskrbljujoč pojav. Na čelu tovrstne dejavnosti je bil katoliški list *Ludove novínny*, katerega sourednik je bil mladi duhovnik, že takrat

¹⁰⁵ Vodopivec, Slovenci in habsburška monarhija, str. 40, 41.

¹⁰⁶ Lipták, Slovensko v 20. storočju, str. 21–27.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 18.

ugledni narodnjak, pozneje pa voditelj ljudske stranke in eden najpomembnejših slovaških politikov, Andrej Hlinka.¹⁰⁸

Dokaj podoben način dela je zagovarjala skupina mladih izobražencev, zbrana v društvu Detvan in ob časopisu Hlas, ki sta ga izdajala Pavel Blaho in Vavro Šrobar.¹⁰⁹ Po časopisu imenovani »hlasisti« so bili liberalno in demokratično gibanje pod močnim vplivom T. G. Masaryka.¹¹⁰ Propagirali in izvajali so njegov program sistematičnega drobnega dela med ljudstvom, v smislu kasnejšega političnega dogajanja pa je bila gotovo najpomembnejša njihova orientacija na zelo intenzivno češko-slovaško sodelovanje in vzajemnost oziroma odločitev, da sprejmejo idejo čehoslovakizma, torej narodne enotnosti Čehov in Slovakov. Navezanost na Masaryka in njegove politične ideje je ob vsem drugem razumljiva tudi zato, ker je s tem, ko je politično prekoračil reko Moravo in ga povezal s češkim, prvi od čeških politikov pokazal interes za konkretno rešitev slovaškega narodno-političnega vprašanja.

Izven SNS je kot predstavnik slovaškega proletariata vseskozi stalo socialdemokratsko gibanje, ki se je organiziralo v okviru Socialdemokratske stranke Ogrske,

¹⁰⁸ Andrej Hlinka (1864–1938), katoliški duhovnik in najpomembnejša oseba slovaškega političnega katolicizma in avtonomizma v času 1. ČSR. V 90. letih 19. stoletja je deloval v madžarski Zichyjevi ljudski stranki, a se pozneje kot prepričan narodnjak z njo razšel. L. 1906 je pomagal ustanoviti Slovaško ljudsko stranko (SLS), pozornost pa je pritegnil predvsem v zvezi z dogodki v Černovi, ko je bil na političnem procesu obsojen in zaprt. Avra mučenika, ki je trpel za svoje narodno prepričanje, je še povečala njegov prestiž. Čeprav je bil Hlinka tribun slovaške samobitnosti, se je leta 1918 javno izrekel za sodelovanje s Čehi in za razhod z Ogrsko.

Po obnovi delovanja SLS je bil Hlinka znova izvoljen za njenega predsednika, l. 1925 pa je stranka svojemu nazivu dodala tudi njegovo ime. L. 1919 je Hlinka izvedel za pittsbursko pogodbo ter postal njen največji zagovornik. Z zahtevami po samoupravi Slovaške je na lastno pest odpotoval tudi na pariško mirovno konferenco, kjer ni dosegel ničesar, po povratku pa je bil celo interniran. Osvobodila ga je šele izvolitev za poslanca l. 1920. Vse svoje politično delo v 1. ČSR (poslanec v praškem parlamentu je bil od 1918 do 1938) je Hlinka namenil izpolnitvi pittsburske pogodbe in boju za avtonomijo ter bil gotovo najpriljubljenejši slovaški politik, ki pa si Slovaške ni predstavljal izven okvira skupne, vendar enakopravne ČSR. Poslednjič je javno nastopil ravno na mogočni proslavi dvajsete obletnice pogodbe, slovaške avtonomije pa ni dočakal. Umrl je sredi dramatičnih dogodkov na predvečer Münchna, 16. 8. 1938. Eduard Nižňanský a kolektiv, Kto bol kto za 1. ČSR, QIII, Bratislava 1993 (dalje: Kto bol kto za 1.ČSR), str. 72–76.

¹⁰⁹ Vavro Šrobar (1867–1950), kot študent medicine se je v Pragi vključil v slovaško študentsko društvo Detvan, kjer se je seznanil z Masarykom in njegovimi idejami, ki so zaznamovale njegovo politično orientacijo. L. 1898 je začel izdajati časopis Hlas in v njem poudarjal češkoslovaško vzajemnost in potrebo po političnem delu med ljudstvom. V prvem desetletju 20. stoletja je neuspešno kandidiral v ogrski parlament. Ob koncu vojne se je aktivno angažiral v boju za novo državo ter l. 5. 1918 na socialdemokratskem zborovanju zahteval pravico do samoodločbe, zaradi česar so ga oblasti internirale. V imenu Slovakov je v Pragi podpisal razglasitev Češkoslovaškega narodnega odbora ob nastanku ČSR ter postal polnomočni minister za upravo Slovaške v prvi češkoslovaški vladi (1918–1920), kot edini Slovak poleg vojnega ministra Štefánika. Pozneje je bil še šolski minister, skupščinski poslanec, na koncu pa senator. Bil je eden vodilnih predstavnikov agrarne stranke (čeprav v ne najboljših odnosih s Hodžo) ter ves čas ČSR trd zagovornik centralizma in čehoslovakizma. V času 2. svetovne vojne se je aktivno vrnil v politiko in se priključil protifašističnemu odporu. Povezan je bil z Benešem in londonsko vlado, v času Slovaške narodne vstaje (SNP, jeseni 1944) pa je postal eden od dveh predsednikov Slovaškega narodnega sveta. Po februarju 1948 je pristopil h komunistom in bil nekaj časa celo pravosodni minister v Gortwaldovi vladi. Kto bol kto za 1. ČSR, str. 170–175.

¹¹⁰ Več o Tomášu Garrigue Masaryku ter njegovem vplivu na Slovence glej: Irena Gantar Godina, Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih (1895–1914), Slovenska matica, Ljubljana 1987.

obenem pa spodbujalo slovaško narodno zavest in tesno sodelovalo s Čehi.¹¹¹ Leta 1904 so prav s pomočjo čeških socialdemokratov začele izhajati Slovenské robotnícké noviny (Slovaški delavski časopis) pod uredništvom Emanuela Lehockega.¹¹² Zaradi nerazumevanja madžarskega strankinega vodstva (nacionalno vprašanje) se je l. 1905 slovaško socialdemokratsko gibanje osamosvojilo (nastala je Slovaška socialdemokratska stranka), vendar se je zaradi finančnih razlogov že naslednje leto priključilo nazaj k vsedrjavni stranki. Kljub temu pa je slovaški odbor SDS Ogrske ves čas izdajal slovaško socialdemokratsko časopisje in v določeni meri vodil tudi samostojno politiko, predvsem v odnosu do narodnega vprašanja.¹¹³ Ob teh smereh je nujno omeniti še Milana Hodžo,¹¹⁴ enega najpomembnejših slovaških politikov 20. stoletja, ki je v obdobju pred 1. svet. vojno nastopal z lastnimi idejami in vsaj formalno ni pripadal nobeni struji. Kot izredno pragmatičen politik je sodeloval z vsemi slovaškimi skupinami ter ostalimi narodi monarhije, kot parlamentarec in časnikar pa si je pri ljudeh kmalu pridobil veliko popularnost. Tako so se kljub

¹¹¹ Politické strany na Slovensku (ur. Lubomír Lipták), Archa, Bratislava 1992, str. 83–88 (dalje: Politické strany); Jacques Rupnik, Dějiny Komunistické strany Československa, Od počátků do převzeti moci, Academia, Praha 2002, str. 35–37 (dalje: Rupnik, Dějiny Komunistické strany Československa).

¹¹² Emanuel Lehocký (1876–1930), eden najpomembnejših organizatorjev socialdemokracije na Slovaškem ter utemeljitelj njenega tiska. Od 1905 do 1918 predsednik izvršnega odbora organizacije slovaškega delavstva. Ustanovitelj časopisov Slovenské robotnícké noviny in Napred. Med vojno je sprejel idejo skupne države Čehov in Slovakov, v svojih člankih pa začel uporabljati termin »češkoslovaški« narod. Oktobra 1918 je zavrnil podpis manifesta Socialdemokratske stranke Ogrske, konec istega meseca pa je kot predstavnik socialne demokracije podpisal martinsko deklaracijo slovaškega naroda. Po združitvi slovaške socialdemokracije s Českoslovaško socialdemokratsko stranko je postal član njenega osrednjega odbora ter predsednik slovaškega izvršnega odbora. Po razcepu v stranki je ostal na socialističnih pozicijah. Ob drugih pomembnih funkcijah je bil med leti 1920–1925 tudi član senata Narodne skupščine. Kto bol kto za l. ČSR, str. 108–110; Tone Kregar, Slovaško socialistično gibanje med obema vojnama, Diplomaska naloga na Oddelku za sociologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1997, str. 3 (dalje: Kregar, Slovaško socialistično gibanje ...).

¹¹³ Več o tem: Kregar, Slovaško socialistično gibanje, str. 3–5.

¹¹⁴ Milan Hodža (1878–1944), ustanovitelj in utemeljitelj agrarnega gibanja na Slovaškem. Izhajal je iz znane turčianske narodnjaške družine, njegov stric je bil npr. Michal Miloslav Hodža, eden od voditeljev slovaškega revolucijskega gibanja. Že kot gimnazijec se je začel ukvarjati z novinarstvom, pozneje pa je postal profesionalni novinar. Izdajal je Slovenský denník, pozneje še Slovenský týždenník, sodeloval s Hlasom ter s svojimi članki pridobil simpatije predvsem slovaških kmetov. Prav skozi profesionalno novinarstvo in založništvo je prešel v politične vode in bil leta 1905 z glasovi slovaških in srbskih glasov v Vojvodini izvoljen za poslanca ogrske skupščine. V njej je večino svojega truda namenil sodelovanju nemadžarskih poslancev ter s takšno politiko žel prve vidne uspehe. Že takrat je udeleževal svoje načelo, po katerem je na podlagi skupnih interesov možno sodelovati prav z vsakim in ki ga je pozneje uvrstilo med mojstre tako »uradne« diplomacije kot tudi lobiranja in zakulisja. Kot poslanec ogrskega parlamenta se je zavzemal predvsem za sodelovanje nemadžarskih narodov, v novi državi pa je kot šef slovaškega krila agrarcev svojo pozicijo še povečal. Kot minister je vodil različne resorje več češkoslovaških vlad, med leti 1935 in 1938 pa je bil tudi edini ministrski predsednik slovaškega rodu. Čeprav eden od voditeljev agrarne stranke, ni bil pristaš trdega centralizma in mu je nasprotoval predvsem v zvezi z jezikovnimi in administrativnimi vprašanji. V 30. letih je nastopil s koncepcijo slovaškega regionalizma, ki je zanj pomenila obrambo specifičnih slovaških gospodarskih interesov in decentralizacijo javno-političnega življenja. Po Münchenskem diktatu je odstopil s položaja premiera, emigriral ter skušal po svoje organizirati odpor. L. 1944 je osamljen, utrujen in bolan umrl v ZDA. Kto bol kto za l. ČSR, str. 77–82. Več o Hodži ter njegovem političnem delovanju in konceptih glej: Miroslav Pekník a kolektiv, Milan Hodža - štátník a politik, VEDA, Bratislava 2002; Tone Kregar, Milan Hodža in Srednja Evropa, v: Zgodovina za vse, 1999/ 1, str. 76–91 (dalje: Kregar, Milan Hodža).

političnemu razvoju izredno nenaklonjenim pogojem v letih pred 1. svetovno vojno na slovaški politični sceni že izkristalizirali trije temeljni politični tokovi, in sicer ljudsko-klerikalni, agrarno-liberalni in socialistični, ki so nato združevali večino slovaške družbe skoraj pol stoletja, natančneje vse do leta 1948.¹¹⁵ V predvojnih političnih razmerah je slovaška politika izrazito oscilirala med potrebo po narodni enotnosti nasproti madžarskemu pritisku¹¹⁶ ter logično ideološko diferenciacijo znotraj gibanja, kot naravno posledico splošne diferenciacije slovaške družbe. Ljudsko krilo znotraj Slovaške narodne stranke pod vodstvom Andreja Hlinke se je leta 1913 osamosvojilo in ustanovilo lastno Slovaško ljudsko stranko (Slovenská ľudová strana), v svetovno-nazorski opoziciji do konzervativnega martinskega centra je znotraj SNS še naprej vztrajala mlada liberalno-demokratska inteligenca, samostojno pa so delovali slovaški socialdemokrati ter Hodža, ki je začel postavljati idejne temelje slovaškega agrarniškega gibanja.¹¹⁷ Tudi na mednarodni položaj¹¹⁸ so posamezne slovaške politične struje gledale različno, kar se je izražalo v njihovih zunanjepolitičnih koncepcijah. Medtem ko se je martinski center SNS še naprej zanašal na Rusijo, so liberalci stavili na sodelovanje s Čehi in skupnimi kontakti z državami Antante, v danem trenutku morda najkonkretnější pa je bil Hodžev plan o federalizaciji Avstro-Ogrske.¹¹⁹ Hodža je namreč kot eden najtesnejših sodelavcev prestolonaslednika Franca Ferdinanda v okviru t. i. belvederskega kroga¹²⁰ veljal za bodočega predstavnika in zastopnika Slovakov v federalizirani monarhiji, na svojih prohabsburških stališčih pa je trdno vztrajal vse do začetka vojne.

Vendarle pa se ta naravna idejna diferenciacija znotraj slovaške politike ni zaostрила v tolikšni meri, kot bi pričakovali in kot je to potekalo drugod. Močnejše je bilo zavedanje, da pod takšnim narodnostnim pritiskom ni smiselno preveč cepiti

¹¹⁵ Lipták, Slovensko v 20. stoletju, str. 32.

¹¹⁶ Soroden način dela ter predvsem zavest o nujnem enotnem nastopu vseh slovaških političnih moči je pogosto privedel do konkretnega sodelovanja in podpore, kot npr. na parlamentarnih volitvah leta 1906, ko je Hlinka podprl Šrobarja, pozneje pa sta se skupaj znašla pred madžarskim sodiščem. Več o tem v: Holec, Tragédia v Černoveji, str. 76–101.

¹¹⁷ Prim.: Milan Hodža, Agrarizem in slovanstvo (predavanje na prvem kongresu slovanske agrarne omladine v Ljubljani), Kmetijska tiskovna zadruga, Ljubljana 1924; Kregar, Milan Hodža, str. 81–83.

¹¹⁸ Ob tem velja omeniti tudi diferenciacijo glede stališč do druge balkanske vojne. Medtem ko je prva balkanska vojna vsem Slovacom brez razlike predstavljala osvobodilni boj slovanskih narodov izpod turškega jarma, pa je konflikt dveh slovanskih narodov – Srbov in Bolgarov – izzval rahlo zmedo in različne odzive. Obžalovanje takšnega (»nesrečnega in bratomornega«) spopada je bilo sicer prisotno povsod, vendarle pa so se martinske Narodne novine postavile na stran Srbov, medtem ko je Hodža nasprotoval ruski arbitraži in se v skladu z uradno avstro-ogrsko politiko postavil na bolgarsko stran. Kováč, Aussenpolitische Pläne, str. 566.

¹¹⁹ Prim.: Milan Hodža, Federácia v strednej Európe, v: Federácia v strednej Európe a iné štúdie (dalje: Federácia v strednej Európe), Kalligram, Bratislava 1997, str. 65–295 (dalje: Hodža, Federácia).

¹²⁰ Prestolonaslednik Franc Ferdinand, znan po nasprotovanju dualistični ureditvi monarhije ter odkritem (obojeustranskem) sovraštvu do Madžarov je na svojem dunajskem dvorcu Belvedere okrog sebe zbral strokovno skupino sodelavcev, med katerimi je bilo precej uglednih politikov in strokovnjakov nemadžarskih narodov Ogrske. Njihovi načrti so postali znani kot belvederska politika, ki je pretendirala, da ob bodoči predvideni zamenjavi na prestolu postane tudi uradna politična smer monarhije. Več o tem: Holec, Posledni Habsburgovci, str. 247–267; Kováč, 20. stoletje - stoletje svetla, stoletje temna, Q 111, Bratislava 2000, str. 52–53 (dalje: Kováč, 20. stoletje).

narodnih sil ter izgubljeni energijo v medsebojnih sporih in polemikah, temveč se je potrebno skupaj osredotočiti na temeljne nacionalne zahteve.¹²¹

Slovaška kultura, umetnost, znanost in družba nasploh so se v zadnjih desetletjih 19. stoletja razvijale v neprimerno težjih pogojih kot na Slovenskem. Slovenska družba namreč v istem času doživlja »*zelo živahen socialni in kulturni razvoj*« ter na več, zlasti umetniških področjih, uspešno sledi evropskim tokovom in trendom.¹²² Slovaki so torej v primerjavi s Slovenci na praktično vseh področjih zaostajali, tudi v umetnosti – tako po kvantiteti kot kvaliteti.¹²³ A vendarle ta zaostanek ni bil tolikšen, da ob koncu stoletja Melikove ocene slovenske stvarnosti ne bi bilo mogoče vsaj v temeljnih orisih prenesti tudi na slovaške razmere. Podobno velja za notranjo ideološko in politično diferenciacijo. Tovrstna politična pluralizacija stališč, ki je izraz modernizacije narodne skupnosti in odsev splošne (srednje)evropske družbene klime ob koncu 19. stoletja je, kot smo videli, sicer z rahlim zaostankom, pa tudi intenzivnostjo, kmalu nastopila tudi pri Slovaki. Le da ji v samih začetkih ni toliko kot v Sloveniji botrovala nazorska usmeritev (ali če hočemo: tudi versko-ideološka nestrpnost), ampak predvsem generacijske razlike in z njimi povezane predstave o načinih in metodah narodne emancipacije in boja. Večjo diferenciacijo v političnem nastopu je zaviral izreden madžarizacijski pritisk in iz volilnih neuspehov izhajajoče spoznanje,¹²⁴ da je za doseg še tako skromnih uspehov potrebno večje in vsaj navzven tudi formalno sodelovanje.¹²⁵ Tako je tik pred izbruhom 1. svetovne vojne prišlo celo do resnega poskusa ustvariti Slovaški narodni svet kot najvišji reprezentativni organ Slovakov, ki pa zaradi hitrosti in usodnosti dogodkov ni bil realiziran.¹²⁶

¹²¹ Poleg tega je slovaško narodno gibanje in zavest poskušala razdeliti tudi ogrska vlada. Slovake naj bi razdelili na vzhodne in zahodne ter jih s tem oslabil. Ogrske oblasti so za ta plan pripravile precej denarja, poskušale izkoristiti tudi vzhodnoslovaško emigracijo, vendar pa na koncu iz vsega skupaj ni bilo nič. Narodna zavest je bila namreč že premočna tudi na tistih slovaških območjih, kamor narodna agitacija pred tem še ni prodrla. Kováč, Dejiny, str. 161.

¹²² Vodopivec, Od Pohlinoe slovnice, str. 127 (glej celotno poglavje Slovenski fin de siècle, str. 127–138).

¹²³ Več o razvoju slovaške kulture, umetnosti in znanosti ter njeni umeščenosti v širši kulturni prostor glej: Slovaška zgodovina, str. 255–264.

¹²⁴ Dodaten opomin so predstavljale tudi volitve leta 1910, na katerih je Slovakom uspelo v parlament izvoliti le tri svoje poslance (zaradi neenotnosti so kandidirali le v polovici volilnih okrajev), kar je bil v primerjavi z letom 1906 pravi polom. Naslednje razočaranje je bilo povezano z upi, katere so Slovaki stavili na uradniško vlado premiera Khuena-Hedervarya. Leta 1911 mu je namreč slovaška delegacija izročila memorandum, ki je vseboval zgolj skromne zahteve, temelječe na veljavnem narodnostnem zakonu iz leta 1868, vendar Budimpešta ni pokazala niti kančka razumevanja zanje.

¹²⁵ Sama po sebi se ponuja primerjava z deli slovenskega ozemlja, npr. Štajersko, Koroško ipd., kjer se prav zaradi večjega nemškega pritiska, notranja diferenciacija ni izvajala v tolikšni meri kot na Kranjskem.

¹²⁶ Svojevrstno simbolno spodbudo k poenotenju slovaškega gibanja na skupnih temeljih tik pred vojno je nazadnje prinesla še smrt dolgoletnega predsednika Slovaške narodne stranke Pavla Mudrona, marca 1914. Na njegovem pogrebu so se zbrali predstavniki vseh slovaških kulturno-političnih kril in smeri, novi predsednik SNS Matúš Dula pa je predlagal ustanovitev vsenarnodnega reprezentativnega telesa. Predstavniki vseh smeri so se končno (maja 1914 v Budimpešti) dogovorili, da bodo avgusta 1914, v času tradicionalnih narodnih slovesnosti ustanovili Slovaški narodni svet (Slovenská národná rada) kot najvišji reprezentativni organ Slovakov, a je njegovo realizacijo že preprečil začetek vojne.

Tovrstno sodelovanje bomo v zadnjem desetletju pred izbruhom 1. svetovne vojne pri Slovencih zaman pogrešali. Bili so sicer poskusi v tej smeri, a v glavnem jalovi, saj slovenski klerikalizem in liberalizem čvrsto ostajata vsak na svojem bregu, med njima pa obstaja odkrita sovražnost, ki ponekod presega celo slovensko-nemški konflikt, ki v tem času prav tako doživlja vrhunec.¹²⁷ Podrobneje se ga na tem mestu ne bomo dotaknili,¹²⁸ zanimiv, dovolj pomenljiv in za slovensko-slovaško primerjavo ustrezen pa je pogled na septembrske dogodke leta 1908. Tudi po njih slovenski katoliki (klerikalci) niso našli skupnega jezika z liberalci, še bolj pa to tragično prelivanje krvi ponazarja takratni duh slovensko-nemškega nacionalnega spopada. Nacionalna nestrpnost, ki je že od konca 19. stoletja neprenehoma naraščala, je namreč doživela svoj vrhunec. Cilj nemškega nacionalizma oz. velikonemškega gibanja je bil nemški most na Jadran, se pravi politično, kulturno in gospodarsko obvladovanje slovenskega prostora, za dosego katerega so se uporabljala različna sredstva in oblike. Najbolj aktivni in slovenskemu narodnemu telesu najnevarnejši sta bili društvi *Deutscher Schulverein* (1880) in *Südmark* (1889), ki sta si s potujčevanjem slovenskih otrok v šolah ter načrtnim naseljevanjem nemškega prebivalstva prizadevali germanizirati slovensko ozemlje. Njuno delovanje je želo uspehe predvsem v mejnem narodnostno mešanem okolju, primerjati pa ga je mogoče s podobnimi madžarizatorskimi društvi, npr. *FEMKE*, ki so na slovaškem ozemlju nastale že nekaj let prej, ob koncu 19. stoletja pa se je eno izmed njih (*VMKE*) z namenom raznarodovanja ogrskih Slovencev pojavilo tudi v Prekmurju.¹²⁹ Vendar pa sta nemški nacionalizem in germanizacija kljub vsem svojim uspehom imela precej težje delo in nasprotnika, kot je bilo to na Ogrskem. Nemškemu (kot tudi italijanskemu) nacionalizmu je namreč nasproti stal nič manj radikalni in bojevit ter celo hitreje naraščajoči slovenski nacionalizem, ki se je med drugim usmeril predvsem v utrditev ter še transparentnejšo prevlado svojega primata na Kranjskem, bičanje narodnega odpadništva, boj za Trst na eni ter štajerska (manj tudi koroška) mesta in trge na drugi strani ter uveljavljanje slovenščine v šolstvu in javnem življenju. Bil je neprimerno množičnejši, pa tudi bolje organiziran od slovaškega odpora madžarizaciji, ki se v podobni obliki praktično niti ni mogel razviti. Uradne oblasti na Slovaškem (Ogrskem) so namreč bolj ali manj odkrito in javno nastopale s pozicij madžarskega nacionalizma, madžarizacija pa je bila predvsem na lokalni ravni sestavni del upravno-političnega državnega in cerkvenega aparata. Na Slovenskem je bilo vendarle drugače. Uradne oblasti (bodisi nemške, bodisi na Kranjskem že slovenske) so se od nacionalističnih spopadov poskušale vsaj formalno distancirati oziroma zagotoviti javni red in mir ter pri tem bile pogosto tudi uspešne. Nedvomno je bilo tudi tu precej prepletenosti med nemškimi (predvsem lokalnimi) oblastmi in nemškimi nacionalisti, a vendarle uradni Dunaj vsaj direktno ni protežiral nobene

¹²⁷ Prim.: Vodopivec, *Od Pohlino ve slovnice*, str. 111–122.

¹²⁸ Prim.: Janez Cvirn, *Boj za Celje*, *Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907*, *Zveza zgodovinskih društev Slovenije*, Ljubljana 1988; isti, *Trdnjavski trikotnik*, *Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Založba Obzorja, Maribor 1997 (predvsem zadnja poglavja); Matić, n. d.

¹²⁹ Več o tem: Darja Kerec, *Madžarsko prosvetno društvo za Prekmurje (VMKE)*, v: *Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899*, str. 283–284.

od sprtih strani in je tovrstne izraze kateregakoli narodnega čutenja že načelno zavračal. Takšne razmere najbolje ponazarjajo septembrski dogodki s protislovenskimi demonstracijami na Ptuju, protinemškimi izgredi v Ljubljani z dvema smrtnima žrtvama in drugo posledično dogajanje v slovenskih, nemških ter slovensko-nemških mestih in trgih.¹³⁰ Nemirno in čustveno povsem razplamtelo ozračje, ki je vladalo v septembru 1908, se je sicer hitro umirilo, a slovensko-nemški nacionalni spopad, v katerem je prednjačila in bila uspešnejša (odvisno predvsem od prostora) zdaj ena, zdaj druga stran, se je v vseh svojih pojavnih oblikah nadaljeval vse do izbruha prve svetovne vojne oziroma tudi med njo.¹³¹

V začetku 20. stoletja se je pod pritiski mlade generacije, nujnosti aktivnejšega političnega boja zavedlo tudi vodstvo Slovaške narodne stranke in se odločilo udeležiti volitev v ogrski parlament l. 1901. Volilni program stranke je vseboval zahtevo po splošni volilni pravici¹³² in drugih demokratičnih svoboščinah, glede narodnega vprašanja pa se je osredotočal predvsem na jezikovne zahteve. V parlament se je uspelo prebiti štirim Slovacom, dodatna pridobitev stranke pa je bila v tem, da se je ob pripravah na volitve končno preoblikovala v moderno politično stranko. Na volitvah leta 1905 so Slovaki dobili dva poslanca, leto kasneje pa so s sedmimi poslanci doživeli svoj največji volilni uspeh. Podoben uspeh so dosegli tudi Srbi in Romuni, kar je vznemirilo novo ekstremno nacionalistično madžarsko Wekerlejevo koalicijsko vlado, ki je začela z novim valom terorja proti narodnjaškim politikom.¹³³ Konec leta 1906 je zaradi udeležbe na protestnih demonstracijah potekal proces proti Hlinki in Šrobarju, pred sodiščem in v zaporu pa se je znašlo še več drugih Slovakov.¹³⁴ Sočasno je že do takrat skoraj povsod prisotna madžarizacija udarila še po ljudskih šolah. Medtem ko se je l. 1890 v slovaškem jeziku učilo še na 1115 ljudskih šolah (nobena višje stopnje ni več obstajala), je v šolskem letu 1905–1906 to število padlo na 241 šol.¹³⁵ Še dlje so šli, po takratnem ogrskem šolskem ministru imenovani Aponniji zakoni iz leta 1907, ki so madžarščino vsiljevali otrokom že v najrosnejših letih, s čimer je madžarizacija šolstva dosegla vrhunec.¹³⁶ Z zakonom

¹³⁰ Več o tem: Branko Goropevšek, *Odmev in pomen septembrskih dogodkov leta 1908*, v: Slovenija 1848–1998, str. 115–123.

¹³¹ Vasilij Melik, *Slovenci pred prvo svetovno vojno, Slovenci 1848–1918*, str. 676–679.

¹³² Uvedba splošne volilne pravice je bila na začetku 20. stoletja najaktualnejša politična zahteva na Ogrskem. V avstrijski polovici monarhiji je do nje prišlo l. 1907, na Ogrskem pa se to ni posrečilo, saj so madžarske politične stranke temu nasprotovale na vse mogoče načine. Madžari so namreč na Ogrskem predstavljali manj kot polovico vsega prebivalstva in bi ob uvedbi splošne volilne pravice avtomatično izgubili svoj dominantni položaj. Kováč, *Dejiny*, str. 156.

¹³³ Gre za obdobje vrhunca madžarskega nacionalizma, najočitneje izraženega v množičnem gospodarsko-političnem protiaustrijskem »gibanju tulipanov«. Holec, *Tragédia v Černovej*, str. 36–44.

¹³⁴ Prav tam, str. 76–109.

¹³⁵ Lipták, *Slovensko v 20. storočju*, str. 22.

¹³⁶ Zakoni so učiteljem predpisovali, naj otroke vzgajajo v »domovinskem«, se pravi v madžarskem duhu. Vsak učenec naj bi od četrtega razreda naprej znal pisati in govoriti v državnem, se pravi madžarskem jeziku. To je bil izključni namen pouka. Težka naloga za slovaške otroke, ki pred vstopom v šolo niso znali niti besedice madžarsko in pa seveda za njihove budno nadzirane učitelje. Izpolnitev te naloge je

o brezplačnem ljudskem šolstvu je ministrstvo prisililo pokrovitelje šol, da so se prijavljali za državno podporo, s katero je bilo pogojeno število učnih ur v madžarščini, povečalo pa se je tudi število državnih šol z madžarskim učnim jezikom. »Pred prvo svetovno vojno je komaj 16 odstotkov slovaških šoloobveznih otrok imelo možnost dobiti osnovno znanje iz slovaščine. Srednje in visoke šole pa so bile popolnoma madžarske.«¹³⁷

Čeprav vse prej kot zadovoljive razmere v ustroju in organizaciji narodnega šolstva v slovenskem okolju (predvsem na Kranjskem), so v primerjavi s slovaško šolsko stvarnostjo vendarle neprimerno boljše, saj so predvsem po letu 1900 Slovenci, pa čeprav v hudih bojih in napetostih z nemškimi sodeželani, slovenskemu jeziku čedalje bolj odpirali vrata tudi v srednje šolstvo, medtem ko upi na lastno univerzo ostajajo zgolj pobožna želja.¹³⁸

Madžarski pritisk se ni ustavil niti pred fizičnim nasiljem in prelivanjem krvi. Svoj neslavni vrhunec je tako dosegel že dobro leto pred množičnimi nacionalističnimi nemiri na Slovenskem in žrtvami v Ljubljani, in sicer z najhujšim madžarsko-slovaškim incidentom v času Habsburške monarhije, v katerem si je madžarizacija bolj kot kadarkoli okrvavila roke, s tragičnim dogodkom v vasi Černova pri Ružomberku l. 1907. Tamkajšnji domačini so namreč zahtevali, da bi novo, z lastnimi sredstvi zgrajeno cerkev posvetil njihov rojak Andrej Hlinka, takrat že vodilna oseba slovaškega katoliškega narodnega gibanja in politike. Vrhovni cerkveni organi, prav tako v službi madžarizacije, tega niso dovolili, in Hlinko zaradi volilne agitacije leta 1906 suspendirali ter proti volji Černovčanov nameravali opraviti posvetitev. Ob tem je prišlo do neoboroženega protesta domačinov in madžarski žandarji so ubili 15 ter ranili več kot 30 ljudi.¹³⁹ Ta brutalni pokol je izzval proteste po vsej monarhiji,¹⁴⁰ predvsem s češko pomočjo pa je prišel tudi na strani evropskega časopisja.¹⁴¹ Poleg protesta slovaških izseljencev se je v tujini najdlje slišal glas dveh pomembnih osebnosti v evropskem in svetovnem merilu. To sta bila norveški pisatelj in nobelovec Björnsterne Björnson¹⁴² ter mladi škotski novinar in zgodovinar Robert William Seton-Watson (Scotus Viator).¹⁴³ Slednji je kot velik zagovornik Slovakov, pa tudi Slovanov nasploh ter nasprotnik madžarske nacionalistične politike,¹⁴⁴ budno spremljal njihov položaj ter v njihovo obrambo napisal najobsežnejše delo o slovaškem vprašanju pred prvo svetovno vojno z naslo-

seveda puščala posledice na ostali izobrazbi in se kazala v večji nepismenosti. Z naredbo leta 1909 se je moral v madžarščini poučevati celo verouk, kar je seveda izzvalo protest slovaške nižje duhovščine, za katerega pa se ogrski cerkveni vrhovi, sami aktivno udeleženi pri madžarizaciji, niso zmenili. Lipták, Slovensko v 20. storočju, str. 22, 23; Kováč, Dejiny, str. 156; Kováč, 20. storočje, str. 41; Holec, Tragédia v Černovej, str. 45–46.

¹³⁷ Slovaška zgodovina, str. 254.

¹³⁸ Podrobneje: Vodopivec, Slovenci in habsburška monarhija, str. 37–38.

¹³⁹ Podrobneje o pokolu v Černovi glej: Holec, Tragédia v Černovej (poglavje »Krvavá nedela«), str. 110–126; Ján Kuniak, Pán Černovský, Agens, Banská Bystrica 1991.

¹⁴⁰ Holec, Tragédia v Černovej (poglavje Ohlas spoza rieky Moravy), str. 128–139.

¹⁴¹ Prav tam (poglavje Svet v ohromení), str. 140–158.

¹⁴² Prav tam, str. 141–146.

¹⁴³ Prav tam, str. 154–155.

¹⁴⁴ Prim.: Géza Jeszenszky, Scotus Viator and Hungary, v: Hungarians and Their Neighbors in Modern Times (ur. Ferenc Glatz), Columbia University Press, New York 1995, str. 69–75.

Andrej Hlinka

vom *Racial Problems in Hungary*, izšlo l. 1908.¹⁴⁵ Tovrstna mednarodna podpora je imela za Slovake sicer precejšen moralni pomen, madžarskega nacionalnega pritiska pa bistveno ni spremenila, pa čeprav se v zadnjih letih pred vojno tudi v madžarski politiki oblikujejo posamični zmernejši in demokratičnejši pogledi.

S černovsko tragedijo leta 1907 se je brutalna raznarodovalna in protislovaška politika madžarskih cerkvenih in političnih oblasti dokončno razgalila in naletela na obsojanje vsega demokratičnega sveta. Še tako dobromislečim in spravljivim Slovacom je postalo jasno, da dogovor z Madžari praktično ni več možen in da je slova-

štvo kot narodna kategorija v takšni situaciji in ob tovrstnem madžarskem odnosu obsojeno na postopni, a neustavljivi propad. Postalo je očitno, da se Slovaki sami tovrstni madžarski politiki ne bodo mogli več dolgo upirati, še posebej, ker so uvedbo splošne in enake volilne pravice, kot je bila leta 1907 uzakonjena v avstrijskem delu monarhije, madžarske oblasti (tudi in predvsem iz nacionalnih razlogov) vztrajno zavračale. Zato so Slovaki ob nujnem in spontanem poenotenju lastnih vrst vse več upov polagali na rešitev, ki da bo prišla od drugod. Deloma z demokratičnega zahoda, ki pa razen popularizacije slovaškega problema dosti več ne more storiti, deloma od slovanskih »bratov«, kjer Ruse čedalje bolj (tudi v konkretnih oblikah pomoči) zamenjujejo Čehi in pa z dvora oz. prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Od slednjega se namreč pričakuje, da bo ob prevzemu vladarskega žezla monarhijo preuredil na takšen način, da se bo z njo za vselej ustavila madžarizacija Slovakov. Ob upoštevanju odkrite prestolonaslednikove averzije do Madžarov takšni upi niso bili povsem neutemeljeni, v kolikšni meri pa so bila ta pričakovanja realna, zaradi nadaljnjega dramatičnega razvoja seveda ne bo mogoče nikoli ugotoviti.

Ob tem je zelo zanimivo, da so v letih pred izbruhom vojne na Franca Ferdinanda v veliki meri stavili tudi Slovenci,¹⁴⁶ le da ti v okviru trialističnega koncepta,¹⁴⁷ ki pa prav zato, ker sprememb v madžarsko-slovaških razmerjih ni predvideval, za Slovake ni mogel biti sprejemljiv. Slednje je zato le še en dokaz, da

¹⁴⁵ Scotus Viator, *Národnostná otázka v Uhorsku*, SKSI Slovakia plus, Bratislava 1994.

¹⁴⁶ Prestolonaslednik Franc Ferdinand, hud nasprotnik dualizma, ki za razliko od Madžarov, ki jih je sovražil iz dna duše, Slovanom ni bil ravno nenaklonjen, je načrtoval temeljito prenovno monarhije, ki naj bi sledila takoj ob njegovem prihodu na oblast. Najprej se je pod vplivom svojega belvederskega kroga, predvsem Romuna Popovicia, nagibal k federalizaciji, pozneje pa se je bolj ogreval za enostavnejšo trialistično rešitev. Na karto slednje, se pravi na združitev jugoslovanskih dežel in pokrajin v novo, tretjo državnopravno enoto monarhije je zato odkrito in zagnano stavil tudi del slovenske politike na čelu z »nekronanim vojvodo kranski« dr. Ivanom Šušteršičem, ki si je sicer neuspešno prizadeval tudi formalno prodreti med Ferdinandove svetovalne prisednike. Prim.: Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo*, str. 190–198.

¹⁴⁷ Prim.: Igor Grdina, *Trializem: Avstrija, Ogrska in južni Slovani*, v: *Slovenska kronika 20. stoletja*, str. 97–98; Vasilij Melik, *Načrti za reformo Avstro-Ogrske in Slovenci*, *Slovenci 1848–1918*, str. 643–646.

politika (tudi majhnih in najbolj ogroženih) slovanskih narodov monarhije, razen načelnih simpatij in »napitniške« solidarnosti v glavnem ni bila zmožna preseči svojih ozkih koristi in ambicij. Tako slovenska in slovaška politika sta si v letih pred izbruhom vojne poskušali predvsem vsaka zase izboriti čim več in čim lepši prostor pod habsburškim soncem. Poudarjeno pod habsburškim, kajti tako med Slovenci kot Slovaki (nenazadnje tudi pri Čehih, Hrvatih ipd.) vse do vojne ni mogoče najti resnejše politične opcije (na Slovenskem so izjema preporodovci),¹⁴⁸ ki bi prihodnost svojega naroda, kljub nezadovoljstvu z vladno politiko in parlamentarnimi razmerami umeščala izven okvira črno-žolte monarhije.¹⁴⁹ Nasploh je slovaški in slovenski odnos do monarhije in cesarja skoraj v celoti primerljiv. Slovansko čutenje in njegove različne pojavne oblike, ki bi si zaslužile posebno in celovito obdelavo, pri obeh narodih niso izključevale zvestobe habsburški dinastiji. Nasprotno, uveljavitev slovanskega elementa in njegovih pravic je slovansko (predvsem avstro-slavistično) usmerjena politična misel še vedno štela za garanta krepitve, razvoja in trajanja habsburške dinastije in monarhije. Kljub upravičenemu občutku ogroženosti od močnejšega in agresivnejšega nemštva se denimo Slovenci niso zavzemali za rušenje monarhije, ki so jo iskreno šteli za svojo domovino, temveč za njeno preoblikovanje v upanju, da se bo slovansko-germanski spopad »končal s slovansko zmago«.¹⁵⁰ Še nazornejši je odnos slovenskih in slovaških množic do predstavnikov dvora oz. ljudi, ki so habsburško dinastijo simbolno utelešali. Navdušenosti do cesarja in drugih Habsburžanov niso izražale le preproste množice, temveč povsem iskreno tudi kulturne in politične elite obeh narodov, ki si, razočarane nad vladno in strankarsko politiko, sprememb obetajo prav od dinastije.¹⁵¹ Navzven se je to najbolj in ne le vljudnostno ali taktično izražalo ob počastitvah vladarjevih jubilejev in različnih visokih obiskih,¹⁵² nenazadnje pa dokaze o izredni lojalnosti do dinastije (za katero je bilo potrebno tudi pogosto prelivati kri) in spoštovanju oz. celo kultu vladarja najdemo tudi v ljudskih izročilih obeh narodov, ki sta si tozadevno izredno podobni in tematsko skoraj identični.¹⁵³

Sloves dinastiji zelo lojalnega naroda so tako Slovaki kot Slovenci (kljub nezaupanju do slovenskega nacionalnega gibanja, ki je zaradi septembrskih dogodkov leta 1908, njegove jugoslovanske orientacije ter – v času balkanskih vojn – rbofilstva, naraščalo zlasti v avstrijskih vojaških krogih oz. armadnem vrhu),¹⁵⁴ ohranili praktično vse do zadnjih let 1. svetovne vojne, zato tudi ne preseneča, da je tako

¹⁴⁸ Prim.: Janez Cvirn, Preporodovci, v: Slovenska kronika 20. stoletja, str. 124–125; Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 278.

¹⁴⁹ Prim.: Vodopivec, Slovenci in Habsburška monarhija, str. 43, 44.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 34.

¹⁵¹ V slovenskem primeru to velja tako za liberalce (Hribar) kot katolike (Korošec). Prav tam, str. 43.

¹⁵² Zgolj za ilustracijo glej pisanje slovenskega tiska ob cesarjevem obisku l. 1883, npr. Ljubljanski zvon (Gregorčičevi in Stritarjevi pesnitvi »Slovenija svojemu cesarju«, str. 481–485, ter prispevek »Cesar v Ljubljani«, str. 468–477).

¹⁵³ Podrobneje o odnosu Slovakov do Habsburžanov glej: Roman Holec, Poslední Habsburgovci; Prim. tudi: Igor Grdina, Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane. Cesar Franc Jožef v slovenski literaturi, v: Zgodovina za vse, 1996/1, str. 46–56.

¹⁵⁴ Prim: Rok Stergar, Politični cilji slovenske inteligence, v: Zgodovina za vse, 1998/1, str. 21–29.

ene kot druge sarajevski atentat in njemu sledeč izbruh vojne pošteno presenetil in navdal z negativnimi občutki. Umor Franca Ferdinanda in njegove soproge češkega rodu so tako brez izjeme obsodile vse slovenske politične sile, saj v atentatu pač niso videli poti do rešitve narodnega vprašanja in dosega narodne osvoboditve. Kljub jugoslovanski usmeritvi večine slovenskih politikov je zvestoba dinastiji, kot smo že omenili, še vedno bila na prvem mestu, s streli na prestolonaslednika, ki med njimi ni bil osovražen, pa so pri marsikom začeli umirati tudi upi o pravičnejšem preoblikovanju monarhije. V kolikšni meri so bili ti upi realni in upravičeni in ali bi se (reformirana) podonavska monarhija uspela izogniti svojemu skorajšnjemu izbrisu iz političnega zemljevida, pa bo zaradi izbruha velike vojne, ki je dotedanja razmerja in odnose postopoma obrnila povsem na glavo, še naprej ostalo predmet ugibanj in domnev.¹⁵⁵

Usodna težava monarhije je bila namreč v tem, da so zaradi njenega mnogonacionalnega značaja bolj kot kjerkoli drugje ideološko-politične delitve hodile vštric z nacionalnimi, se z njimi prepletale in jih dopolnjevale ter s tem znotraj posameznih narodnih skupin, predvsem pa med njimi, ustvarjale začaran krog sporov in konfliktov. Poskusi gašenja socialno-politično-(med)nacionalnih požarov tako znotraj obeh, med sabo bolj ali manj ločenih državnih enot, kot tudi na ravni celotne monarhije z latentnim antagonizmom med Dunajem in Budimpešto,¹⁵⁶ so bili bolj ali manj neuspešni. Notranjih konfliktov, vedno večjih zahtev po politični demokratizaciji,¹⁵⁷ razrednih nasprotij in ogenj bruhaajočega večglavega narodnega zmaja Hofburg ni več uspeval pomirjati, zmanjkovalo pa mu je tudi prave volje za to. Krivično bi bilo sicer povsem zanikati prizadevanja, ki so jih (vsaj nekatere) vodilne garniture monarhije vlagale v pomiritev nasprotij. Pri tem so sicer resda ostajale ujetnice lastnih partikularnih (bodisi nacionalnih, razrednih ali povsem privatnih) interesov in nesposobnosti, a že pogled na različne koncepte preureditve države (bodisi federalistični, centralistični ali pa kateri od njegovih trialističnih izpeljank), ki so v zadnjih letih monarhije rasli kot gobe po dežju, nam kaže, da so bili pogledi in zahteve posameznih družbenih, predvsem pa nacionalnih skupin med sabo tako izključujoči in nepomirljivi, da bi iznajdba kompromisne rešitve, ki bi vsaj v osnovi zadovoljila vse udeležene »stranke«, mejila na čudež. Res je sicer, da rastoča narodna zavest, ki je odkrito prestopala meje nacionalizma, tako rekoč vse do izbruha velike vojne v glavnem ni izključevala patriotsko-legitimistične zvestobe monarhiji in cesarju, vendarle pa to ni zadoščalo za ohranitev skupne, recimo ji avstrijske ideje. Ideja enotnega »avstrijskega« naroda je bila že od marčne revolucije

¹⁵⁵ Prim.: Vodopivec, *Slovenci in habsburška monarhija*, str. 34–35.

¹⁵⁶ Najočitneje se je ta konflikt kazal v neuspehu sklenitve avstrijsko-ogrškega gospodarskega sporazuma l. 1897 in porastu madžarskih nacionalističnih političnih strank, ki so se za razliko od vladajoče Liberalne stranke (ta je izhajala iz avstro-ogrške nagodbe) napajale v revoluciji 1848/49. Več o tem, kot tudi o madžarski politiki nasploh glej: László Katus, *Die Magyaren*, v: *Die Habsburger Monarchie 1848-1918*, str. 468–476.

¹⁵⁷ Da zahtev po demokratizaciji političnega sistema ni mogoče več zadrževati, sta v avstrijski polovici končno dokazali tudi spremembi volilne zakonodaje v letih 1896 in 1907, kar je, pomanjkljivostim navkljub, šlo v prid predvsem manjšim, »nevladajočim« narodom. Tega si Madžari seveda niso smeli dovoliti, če so na Ogrskem hoteli ohraniti svoj absolutni nacionalno-politični primat.

naprej zgolj utopija, njen klavrní nadomestek v obliki »naroda dvornih svetnikov«¹⁵⁸ pa se ni mogel kosati z modernim nacionalizmom, ki je s tolikšno silo trkal na habsburške duri, da so na njih že vsepovsod nastajale luknje. Ena zadnjih vezi na vseh koncih in krajih razrahljane monarhije je bila njena armada, katere vrhovi so z odporom spremljali notranje-politično situacijo, obenem pa sta jih navdajali jeza in nemoč ob hitrem padanju ugleda in moči Avstro-Ogrske na mednarodnem prizorišču.¹⁵⁹ S tesno naslonitvijo na Nemčijo,¹⁶⁰ kar je bila sicer že stara težnja nemško-nacionalnih, pa tudi ogrskih političnih krogov, ki so po umiritvi velikih medsebojnih napetosti sredi prvega desetletja 20. stoletja, pravzaprav skupaj vodili tako vojsko kot monarhijo, sploh pa njeno zunanjo politiko, se je začelo tudi končno avstro-ogrsko odštevanje. Iz deloma realnega, deloma pa tudi napihnjene strahu pred južnoslovansko nevarnostjo je predvsem Ogrska zagovarjala nepopustljivost do male balkanske kraljevine Srbije, ki je pravkar kot zmagovalka izšla iz balkanskih vojn, povrnitev notranje konsolidacije, predvsem pa mednarodnega ugleda monarhije pa so si od vojne obetali, kot rečeno, tudi militantni vojaški vrhovi.¹⁶¹ Čeprav Avstro-Ogrska »po zdravi pameti ni mogla imeti nobene koristi od vojne«,¹⁶² so njen začetek skoraj po vsej monarhiji spremljali izbruhi dinastičnih čustev, ki so bili poleg preračunljivosti pogosto precej iskreni. Kljub nerešenim notranjim nacionalnim sporom, je namreč monarhija večini svojih narodov, predvsem pa cislajtanskim Slovanom,¹⁶³ še vedno ponujala neko vrsto garanta pred večjim zlom in je zato nobena od resnejših političnih opcij v resnici ni želela razbiti. Zato je po svoje ironično, da so jo podprli tudi pri tej tvegani potezi, ki je zelo jasno obetala, da jo pokoplje. A ta zadnja mobilizacija »habsburškega« čutenja je bila kratkega veka in čez štiri leta so monarhijo hočeš-nočeš pomagali zagrebsti tudi njeni narodi. Eni bolj, drugi manj, v glavnem pa vsi s svojevrstnimi mešanimi občutki olajšanja in negotovosti.

Češkoslovaška in jugoslovanska ideja

Slovaki, predvsem njihova mlajša izobraženska generacija, so se v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja začeli vse bolj ozirati na drugo stran Leithe, h kulturno in etnično najsorodnejšemu češkemu narodu, ki je tudi narodnostno užival nepri-

¹⁵⁸ Ernst Bruckmüller, Habsburški absolutizem in narod dvornih svetnikov, v: Zgodovinski časopis, 1984/1-2, str. 41-43.

¹⁵⁹ Prim.: Jean-Paul Bled, Franc Jožef, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 570-578; Pierre Renouvin, Evropska kriza i prvi svjetski rat, Naprijed, Zagreb 1965, str. 61-166.

¹⁶⁰ Ta je po nastopu cesarja Viljema II. postajala vse bolj avtoritarna, militaristična in nacionalistična, njene imperialistične težnje pa niso segale le preko lastnih, temveč tudi (srednje)evropskih meja. Prim.: Hagen Schultze, Kleine deutsche Geschichte, Verlag C.H. Beck, München 1996, str. 141-157; Renouvin, n. d., str. 113-140.

¹⁶¹ Prim: A. J. P. Taylor, Habsburška monarhija 1809-1918, Ljubljana 1956, str. 244-266.

¹⁶² Prav tam, str. 264.

¹⁶³ Pri Čehih in Slovencih zaradi velikonemške oz. italijanske, pri Poljakih zaradi ruske nevarnosti ipd.

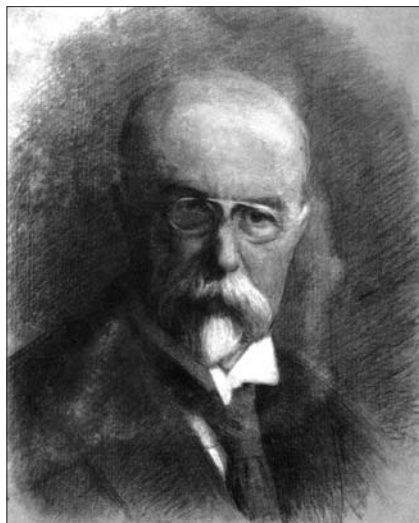
merljivo boljše pogoje.¹⁶⁴ Obenem je tudi med češko inteligenco nastajala močna slovafilska generacija, ki je v svojem literarnem in publicističnem delu češko javnost opozarjala na težak položaj Slovakov in obenem zanje organizirala pomoč. Ob tem je treba poudariti, da je bila prav češka kulturna javnost najpomembnejši medij za prenos informacij o položaju Slovakov na Ogrskem v druge dežele in države, med njimi tudi v slovenski prostor.¹⁶⁵ Leta 1882 je bilo v Pragi ustanovljeno slovaško kulturno in izobraževalno društvo Detvan, katerega cilj je bil tudi seznanjanje češke javnosti s slovaško kulturo in družbeno stvarnostjo. Sestavljali so ga tako slovaški študenti, ki so od razdelitve praške univerze na nemško in češko v večjem številu odhajali na študij v Prago, kot ostali v Pragi živeči Slovaki. Najpomembnejši organizator češko-slovaškega sodelovanja in češke pomoči Slovakom na prelomu stoletij pa je postala leta 1896 ustanovljena organizacija Čěškoslovanská /Čěškoslovaška/ enotnost (Čěškoslovanská jednota). Osnovni namen tega narodno-obrambnega društva je bila kulturna podpora tudi oddaljenim češkim območjem in Čehom v ostalih avstrijskih deželah, postopoma, še posebej po černovskem masakru, ki je sprožil nov val češko-slovaške solidarnosti, pa se je društvo usmerilo izključno v pomoč Slovakom. Čěškoslovanská enotnost je materialno podpirala slovaške dijake in študente, pomagala ustanavljati in opremljati slovaške knjižnice, v češkem tisku objavljala slovaška literarna in umetniška dela, izdajala tematsko revijo, podpirala prodor češkega kapitala na Slovaško ipd., od leta 1908 naprej pa v moravskem mestu Luhačovice organizirala tradicionalna češko-slovaška srečanja oziroma sejme.¹⁶⁶ Na njih (najpomembnejše je bilo leta 1911) so se srečevale ugledne osebnosti češkega in slovaškega javnega življenja, med aktualnimi temami pa je bila tudi možnost politične združitve Čehov in Slovakov. Idejo češko-slovaške vzajemnosti, kateri v prid je ob kulturnem sodelovanju pričala tudi neizpodbitna sorodnost in podobnost obeh narodov ter v določeni meri tudi skupni zgodovinski spomin, ki je segal daleč nazaj, vse do obdobja Velike Moravske, je slovaška javnost pozdravljala, večja rezerviranost pa je obstajala do koncepta čěškoslovaške narodne enotnosti oz. čehoslovakizma, v čigar duhu je društvo delovalo. Čehoslovakizem je idejno in politično izhajal iz prepričanja, da so Čehi in Slovaki en narod, njegovi temelji pa so se oblikovali že od konca 18. stoletja v okolju čeških, deloma tudi slovaških, predvsem evangeličanskih prepovediteljev. Dokončno se je ta koncept oblikoval ob koncu 19. stoletja. Zavračal je obstoj samostojnega slovaškega naroda in menil, da bi se Slovaki morali odreči svoji narodni samobitnosti, pa tudi lastnemu jeziku. Slednje je utemeljeval in opravičeval s prednostmi kulturno in gospodarsko

¹⁶⁴ Podrobneje o češki družbi, češki politiki in češko-nemških odnosih v zadnjih desetletjih Habsburške monarhije glej naslednja dela: Otto Urban, *Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918*, Band I, Böhlau Verlag Wien:Köln:Weimar 1994; Jiří Kořalka, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*, Argo, Praha 1996; *Dějiny zemí koruny české II*, Paseka, Praha, Litomyšl 1995.

¹⁶⁵ Tako je denimo Ljubljanski zvon objavil prispevek Matije Murka o češki knjižici Vyhubit, ki opisuje težak položaj ogrskih Slovakov, »ki se v zadnjih časih bolj živo gibljejo in upirajo pomadžarjenju« in katere namen je, da vzbudi zanimanje Čehov in »zahteva naravnost, naj bo Slovaško del češkega kulturnega in političnega programa«. Ljubljanski zvon, XXVII/1907, str. 572–573.

¹⁶⁶ Holec, *Tragédia v Černovej*, str. 31.

razvitejšega češkega okolja, a tudi z dejstvom, da so slovaški evangeličani za jezik liturgije že tradicionalno uporabljali biblijsko češčino.¹⁶⁷ Kot rečeno, je večina slovaških politikov te poglede zavračala, pač pa je ideja na prelomu stoletij oz. v letih pred vojno na močan in pozitiven odziv naletela v krogu mlajše liberalne, v Pragi izšolane slovaške inteligence – »hlasistov« (po časopisu Hlas) oz. »prudistov« (po časopisu Prudy). Ob svoji navezanosti na politično misel in osebo T. G. Masaryka ter zaradi splošne nemoči slovaške politike so slednji oblikovali prepričanje, da čim tesnejša naveza s Čehi pomeni edini način ohranitve slovaške narodne eksistence, kar je v praktičnem jeziku pomenilo, da Slovaki, če se

Tomaš Garrigue Masaryk

seveda hočejo rešiti Ogrske, Čehi nujno potrebujejo. Največjega zaveznika so, kot rečeno, pridobili v Masaryku, po čigar žilah je tekla tudi slovaška kri,¹⁶⁸ »ki je kot prvi pojmoval slovaško vprašanje kot naravni del češke politike in je javno govoril o naravni pogojenosti obeh narodno-emancipacijskih gibanj«.¹⁶⁹ Pri možnih variantah rešitve češkega vprašanja je vanj vedno bolj vključeval Slovake, še do včeraj precej idealistični in nedorečeni državnopravni koncept pa se je s tem, ko je Masaryk med prvimi doumel bližajoči se razpad monarhije, zaživel v povsem novi in konkretniji obliki. Tako je že v svojem prvem memorandumu, sestavljenem za Angleže oktobra 1914, predstavil svoj predlog samostojnih čeških dežel, ki bi jim priključili tudi slovaško ozemlje Ogrske. Masaryk sicer ni zanikal kulturnih in jezikovnih razlik med Čehi in Slovaki. Za razliko od večine Čehov, med drugim tudi Edvarda Beneša, se je zavedal, da je za oblikovanje enega etničnega naroda, oz. asimilacijo Slovakov v češko narodno celoto, že prepozno. Njegov koncept češkoslovaškega naroda je bil predvsem političen, saj naj bi po njegovem Čehi in Slovaki tvorili en političen narod dveh etničnih in jezikovnih »kril«, čemur naj bi tudi služila skupna država. Ob tem je seveda podcenjeval narodno zavest Slovakov, ki je bila, kljub madžarizaciji, do konca 1. svetovne vojne v glavnem vendarle že oblikovana, zato kasneje tudi za uveljavitev njegovega koncepta ni bilo večjih možnosti.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Dušan Škvarna (et al), Lexikón slovenských dejín, gesli Československá jednota in Českoslovakerizmus, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1997, str. 196, 197 (dalje: Lexikón slovenských dejín).

¹⁶⁸ Masaryk je bil rojen l. 1850 v moravskem Hodoninu. Oče, Slovak kmečkega rodu iz Kopčian, je kot kočijaž služboval na raznih cesarskih veleposestvih, mati pa je izhajala iz premožne češke (delno celo pomemčene) meščanske družine.

¹⁶⁹ Slovaška zgodovina, str. 242.

¹⁷⁰ Jan Rychlík, Czech-Slovak Relations in Czechoslovakia 1918-1939, v: Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období (Zbornik z mednarodne znanstvene konference), Praga 2005 (dalje: Národnostní otázka), str. 112.

Če stvari malce poenostavimo oziroma skušamo izpostaviti bistvo, vidimo, da so Čehi v pripojitvi slovaškega ozemlja in združitvi s Slovaki ob bržkone iskrenem slovanskem čutenju ter »bratskih« nagibih videli predvsem priložnost ozemeljskega povečanja morebitne nove države ter okrepitev njene politične moči, nujne za diplomatski boj in preživetje v obroču neprijetnih sosedov. Ob vsej takratni zmedej pojmov in predstav o narodu in narodnem vprašanju se je v nacionalno identitetnem smislu začela poudarjati ideja enotnega češkoslovaškega naroda dveh vej in jezikov. Zanimariti pa ne gre niti, predvsem pri nekaterih čeških, od Masaryka nacionalno radikalnejših in brezobzirnejših politikih, prisotne težnje po povečanju češkega naroda, kar naj bi se doseglo z vsrkanjem Slovakov, ki da so »zgolj njegova veja«. Prav nedorečenost meje med Čehi in Slovaki v nacionalnem smislu ter različni vzgibi za politično združevanje nosijo v sebi zameetek in enega od razlogov slovaške podrejenosti oz. češkega hegemonizma ter medsebojnih sporov, ki so kasneje v novi državi silovito udarili na plan.¹⁷¹

Znotraj različnih oblik slovanskega čutenja sta morda še daljšo tradicijo od češkoslovaške imeli jugoslovanska ideja ter na njej temelječe jugoslovansko gibanje.¹⁷² Izhajala sta iz kulturne zavesti o etnični in jezikovni sorodnosti južnih Slovanov, kot tudi iz občutkov ogroženosti, majhnosti, ranljivosti, nezadostnosti in negotovosti lastnega samostojnega nastopa in politične emancipacije. V vsakem primeru pa je ideja, da se moramo Slovenci v obrambi pred germanizacijskimi in drugimi raznarodovalnimi pritiski tesneje nasloniti na etnično in jezikovno sorodne južnoslovanske brate, v največji meri odgovor na nerešeno narodno vprašanje v monarhiji. Nujno iskanje najbolj sorodnega in najmanj nevarnega zaveznika je tako postopoma pripeljalo do konkretnega političnega sodelovanja in zahtev po skupni jugoslovanski državni obliki, pri čemer pa je potrebno poudariti, da je večji del jugoslovansko orientiranih slovenskih politikov praktično skozi ves čas, predvsem pa v letih pred 1. svetovno vojno in med njo, na takšno povezovanje gledal skrajno idealistično, če že ne celo naivno. Jugoslovanska misel na čelu z ilirizmom se je na Slovenskem pojavljala že na začetku (deloma tudi prej) nacionalne dobe, od leta 1848 pa je sploh zaznavno prepričanje, da se je germanizaciji in italijanizaciji mogoče upreti le z naslonitvijo na habsburške Hrvate in Srbe. Prepričanje, da je to edina možnost za obstanek in razvoj slovenskega naroda, se je še posebej uveljavilo po avstrijski aneksiji Bosne in Hercegovine ter usihanju ostalih slovanskih konceptov,

¹⁷¹ Podr.: Liptak, Slovensko v 20. stoletju (Idea Československa), str. 58–68. O češko-slovaški vzajemnosti pred 1. svet. vojno glej: Samo Falán, Slovenská otázka v Československu, Vydavatelstvo politickej literatúry, Bratislava 1968, str. 19–23, o stikih in dogovorih med Čehi in Slovaki v času 1. svetovne vojne pa: Miloš Gosiorovský, Z histórie česko-slovenských vzťahov, Pravda, Bratislava 1978, str. 15–82.

¹⁷² Podrobneje o razvoju in oblikah jugoslovanstva: Janko Pleterški, Jugoslovanska ideja; Jugoslovansko gibanje, v: Enciklopedija Slovenije 4, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 334, 344–349; isti, Narodi, Jugoslavija, revolucija, Komunist, Ljubljana 1986, str. 9–114 (dalje: Pleterški, Narodi).

predvsem neoslavizma.¹⁷³ Na vprašanje, kaj pravzaprav pomenita jugoslovanstvo in Jugoslavija, so po mnenju Petra Vodopivca pred letom 1918 znali natančno odgovoriti le redki slovenski politiki, še manj pa je bilo treznih in previdnih sodobnikov, ki so kot denimo Ivan Cankar svarili pred nepoznavanjem, pretiranim navdušenjem in nekritičnim idealiziranjem jugoslovanstva.¹⁷⁴ Jugoslovansko navdušenje je v letih pred 1. svetovno vojno praktično brez izjeme zajelo slovenske politike vseh političnih in svetovnonazorskih usmeritev, ki so v smeri jugoslovanskega povezovanja in skupnega nastopa sprožili tudi konkretne strankarsko-politične pobude.¹⁷⁵ Zanj so v določeni meri imeli sicer različne motive, neenotna in predvsem nejasna je bila tudi njihova predstava o praktični realizaciji jugoslovanstva, *»vsi pa so bolj ali manj trdno verjeli, da je takšna ali drugačna zveza južnoslovanskih narodov monarhije nasproti velikim 'zgodovinskim' narodom, ki v Avstro-Ogrski uveljavljajo le svoje narodno-politične predstave, za Slovence edina možna izbira«*.¹⁷⁶ V obupu in pesimizmu nad lastnim položajem in prihodnostjo, ki po mnenju Janeza Cvirna *»nista izhajala zgolj iz realne, ampak v enaki meri tudi iz namišljene ogroženosti«*,¹⁷⁷ se je, z besedami Vasilija Melika, *»poleg navdušenja za medsebojno spoznavanje, sodelovanje in podpiranje pojavljala še značilna slovenska bolezen samoodrekanja in samoodpovedovanja«*, kar je vodilo celo v prepričanje in teorijo, da so vsi Jugoslovani en narod in kar so tako ali drugače sprejemale vse tri slovenske politične opcije oz. stranke.¹⁷⁸ Jugoslovanska ideja pri Slovencih, kot že rečeno, ni bila ena, tako katoliška, liberalna kot socialdemokratska stranka so imele o njej svojo predstavo, različni pogledi pa so bili tudi znotraj strank.¹⁷⁹ V glavnem je vključevala avstro-ogrske Slovane, včasih zgolj Hrvate, ponekod pa tudi vse južne Slovane z Bolgari (do druge balkanske vojne) vred. Kljub očitnim in pogosto povsem nekritičnim ter naivnim simpatijam do kraljevine Srbije kot svojevrstnega južnoslovanskega Piemonta pa je treba ponovno poudariti, da večina južnoslovanskih konceptov (izjema so, kot rečeno, predvsem prepovedi) okvirov habsburške monarhije ni prestopala in *»je bila navezana na Avstrijo v trdovratnem upanju, da bo država nazadnje le našla našim narodom naklonjeno pot«*¹⁸⁰ oziroma da *»... jugoslovanstvo postane neposredno in brezpogojno antiavstrijska kategorija šele v prvi svetovni vojni«*.¹⁸¹ Podobno velja opozoriti, da je kljub terminološki zmedi in programskim nejasnostim večina najuglednejših predstavnikov slovenskih kulturnih in političnih krogov vendarle ločevala med zaželenim političnim na eni in pa kulturnim jugoslovanstvom

¹⁷³ Prim: Irena Gantar Godina, Neoslavizem in Slovenci, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1994.

¹⁷⁴ Peter Vodopivec, Slovenci in dvajseto stoletje, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 6 (dalje: Vodopivec, Slovenci in dvajseto stoletje).

¹⁷⁵ Vodopivec, Slovenci in Habsburška monarhija, str. 41–43.

¹⁷⁶ Vodopivec, Slovenci in dvajseto stoletje, str. 6.

¹⁷⁷ Janez Cvirn, Vstop v novo stoletje, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 15.

¹⁷⁸ Vasilij Melik, Slovenci v času Cankarjevega predavanja o jugoslovanstvu, Slovenci 1848–1918, str. 692 (dalje: Slovenci v času Cankarjevega predavanja).

¹⁷⁹ Prav tam, str. 692–695; Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 278–280.

¹⁸⁰ Melik, Slovenci v času Cankarjevega predavanja, str. 690.

¹⁸¹ Pleterski, Narodi, str. 65.

na drugi strani,¹⁸² tako »da so bili jugoslovansko usmerjeni zanesenci, ki so se odločno borili zoper aspiracije Nemcev in Italijanov, nasproti Hrvatom in Srbom pa so bili pripravljeni celo na 'kulturno integracijo', le manjšina, ki ni imela širokega zaledja«.¹⁸³

Tako češkoslovaška kot jugoslovanska ideja oz. gibanji sta tako v letih pred izbruhom vojne sicer doživljali svoj nadvse primerljivi in sorodni vrhunec, vendar pa še zdaleč nista bili, ne vsaka zase in ne v primerjavi druga z drugo, identični, jasni in homogeni ter po mnenju večine sodobnikov še precej oddaljeni od kakršnekoli konkretnejše realizacije. Usodni atentat v Sarajevu oz. vojna, ki mu je sledila, pa je radikalno zarezala ne le v obstoječe družbene in vsakodnevne razmere Slovencev in Slovakov, temveč je v svojem teku pomenila bistveno prelomnico v zgodovini češkoslovaške in jugoslovanske ideje, saj ju je iz raznih, bolj ali manj verjetnih in možnih teoretskih konceptov, tako rekoč čez noč spremenila v realne geopolitične načrte in predloge.¹⁸⁴

1. svetovna vojna in razpad Habsburške monarhije

Kljub temu da je fronta 1. svetovne vojne zajela le mali del slovaškega ozemlja in tam trajala razmeroma kratek čas, pa Slovacom s trpljenjem ni bilo prizaneseno. Po grobih ocenah je bilo od približno treh milijonov takratnih prebivalcev Slovaške pod orožje vpoklicano med 400.000 do 450.000 fantov in mož.¹⁸⁵ Slovaki so se v uniformah avstro-ogrske vojske borili na balkanski, ruski in italijanski fronti, za cesarja oz. kralja jih je dalo življenje 70.000, pohabljenih pa se je vrnilo še nadaljnjih 60.000.¹⁸⁶ Prebivalstvo je ves čas vojne trpelo bedo in pomanjkanje, začinjeno še z žandarskim terorjem, zato ni nič čudnega, da je še na tako neprijetne predvojne čase gledalo z nostalgijo in idealiziranjem. Sicer pa je izbruh vojne na Ogrskem med večino madžarskega in madžaronskega prebivalstva izzval val militarističnega, šovinističnega in psevdopatriotskega navdušenja, pogosto naperjenega tudi proti slovaškemu narodnjakom. Le-ti, kot tudi večina slovaškega ljudstva, madžarskega navdušenja nad vojno proti slovanskima Rusiji in Srbiji seveda niso delili, tembolj pa sta jih navdajala strah in odpor do vojne.¹⁸⁷ Precej slovaških narodnjakov se je kot žrtev prave pogromaške protislovanske gonje že prve dni vojne znašlo za zapahi, zaradi cenzure so prenehali izhajati posamezni slovaški časopisi ipd. Slovaški tisk oz. politične opcije, katere je zastopal, so se na vojno najprej sicer različno odzvale. Največ protivojne korajže so pokazale socialdemokratske Robotničke noviny, ki vojne nikoli niso uradno podprle. Hodža je pozival k patriotizmu, kar je bil poleg

¹⁸² Prim.: Igor Grdina, Ivan Cankar, Slovenci in Jugoslovani, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 135.

¹⁸³ Janez Cvirn, Anketa Vede, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 137.

¹⁸⁴ Podrobneje o poteh in stranpoteh kulturnega in političnega jugoslovanstva Slovencev pred vojno glej: Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo (poglavje Kompas kaže na jug), str. 189–231.

¹⁸⁵ Lipták, Slovensko v 20. storočju, str. 50; A concise history, str. 239.

¹⁸⁶ Starý národ - mladý štát, str. 89.

¹⁸⁷ Občutenje in protivojno razpoloženje Slovakov je v svojih Krvavih sonetih, ki so lahko izšli šele po vojni, najbolje izrazil eden največjih slovaških pesnikov Pavol Országh – Hviezdoslav.

pragmatičnosti najbrž tudi izraz ogorčenja nad atentatom, najlojalnejši pa so bili slovaški katoliški ljudovci, ki so Slovake pozvali k poslušnosti in k boju za dinastijo in monarhijo. Temu je kmalu sledila tako politična kot žurnalistična (glede komentarjev vojne) pasivnost, s katero se je slovaška politična elita želela izogniti pritiskom ogrske vlade oziroma ubraniti zahtevam, da ji javno izraža lojalnost, nenazadnje pa je bila politična pasivnost tudi posledica neobstoječe koncepcije za primer takšne krize, kot jo je izzvala vojna. Na Slovaškem ni bilo pogojev, ki bi dovoljevali diskusijo o kakšnem političnem programu. V javnosti in tisku je bilo nemogoče izraziti mnenje, ki ne bi sovpadalo z uradnim, debate o povojnih alternativah pa so bile možne le v najzaupnejših krogih.

Mnogo aktivneje so v politične priprave za narodno osvoboditev posegli Slovaki v zamejstvu, predvsem tisti v Rusiji in ZDA. Slovaška liga v ZDA je septembra 1914 objavila Memorandum, v katerem je za ogrske Slovake zahtevala pravico o samoodločbi. Njena konkretna oblika je ta čas ostajala še odprta, predstavniki Slovaške lige pa so pri tehtanju različnih možnosti (slovaška avtonomija znotraj Ogrske, poljsko-češko-slovaška konfederacija, priključitev Slovaške k Rusiji ...) tesne stike navezovali tudi s češko emigrantsko skupnostjo. Tudi zato se je kot najperspektivnejša rešitev kmalu izoblikovala ideja o združitvi s Čehi, ki se je postopoma uveljavila med Slovaki tako doma kot v zamejstvu. Na uveljavitev ideje o nastanku češko-slovaške države je vplival tudi potek vojaških dogodkov oz. vdor ruske vojske preko Karpatov na slovaško ozemlje, pozimi 1914/1915. Čeprav so bili Rusi maja 1915 odbiti, pa je ta vojaška epizoda zapustila precejšen politični pomen. Mnogi slovaški politiki (npr. Vavro Šrobar) so računali s tem, da bodo Slovaško, pa tudi Moravsko in Češko, zasedle (osvobodile) ruske enote, zato so kovali načrte za nastanek češko-slovaške države.

Vzporedno s tem se je v emigraciji začel razvijati češko-slovaški odpor in ideja skupne češkoslovaške države, tesno povezana s T. G. Masarykom. Ta ugledni profesor praške univerze, politik in poslanec, ki je do tedaj podobno kot ostali češki politiki priznaval Avstro-Ogrsko za temelj političnega delovanja, je imel sloves kritičnega politika, ki pa zavrača radikalizem, zato je njegova odločitev, da leta 1914 emigrira, vzbudila veliko pozornost. Oktobra 1914 je Tomáš Garrigue Masaryk oblikoval prvi memorandum o češko-slovaški državi in ga s posredništvom Setona-Watsona posredoval britanski vladi, konec aprila 1915 pa je poznejši češkoslovaški predsednik kot neposredno reakcijo na ruske uspehe v Karpatih izdelal naslednji obsežni memorandum Independent Bohemia, program nastanka češko-slovaške države.¹⁸⁸ Idejo češko-slovaške države so leta 1915 podprla tudi češka in slovaška društva v ZDA ter oktobra 1915 podpisala t. i. clevelandsko pogodbo, prvi pomembnejši (sprejet tako s češke kot slovaške strani) programski dokument o češko-slovaški državi, ki se je izrekla za ureditev Češko-slovaške republike na principu federacije (tvorile bi jo Češka, Moravska, češka Šlezija in Slovaška), s popolno narodno avtonomijo Slovaške

¹⁸⁸ Čeprav sam nasprotnik carizma in tiranije, je Masaryk v danih okoliščinah računal na velik ruski vpliv pri nastanku češko-slovaške države in bil pripravljen sprejeti celo morebitno monarhistično ureditev nove tvorbe pod žezlom Romanovih. Kováč, Dejiny, str. 166.

T. G. Masaryk in Edvard Beneš

in vsemi demokratičnimi svoboščinami.¹⁸⁹ Projekt bodoče skupne države je naletel na podporo tudi ostalih evropskih (predvsem ruskih) in prekomorskih izseljeniških skupnosti, kar je Masaryka ohrabilo v prizadevanjih, da okoli sebe in pod svojim vodstvom koncentrira in poenoti vse odporne sile Čehov in Slovakov ter zgradi močno osvobodilno gibanje, ki se bo bojevalo na strani Antante, javno mnenje pa usmerjalo v prid češko-slovaške ideje. Ko sta se mu v naslednjem letu pridružila še njegova učenca dr. Edvard Beneš ter Slovak Milan Rastislav Štefánik,¹⁹⁰ ki je tedaj živel v Franciji, je ta trojica tvorila jedro češkoslovaškega odpora v tujini. Prav Šte-

¹⁸⁹ Podrobneje: Liptak, Slovensko v 20. stoletju, str. 67.

¹⁹⁰ Milan Rastislav Štefánik (1880–1919), eden najpomembnejših Slovakov 20. stoletja je izšel iz narodno zavedne evangeličanske družine. V Pragi je študiral astronomijo, deloval v društvu slovaških študentov Detvan, se seznanil z Masarykovimi idejami in sodeloval v hlasističnem krogu. Po doktoratu je odšel v Pariz, kjer si je v znanstvenih krogih kmalu pridobil ugled. Dobil je francosko državljanstvo in se med vojno kot letalec boril v francoski armadi, v kateri je tudi dosegel čin generala. Leta 1915 je bil kot prepričan Slovan na lastno željo prestavljen na srbsko fronto. Ob vrnitvi v Pariz je nadaljeval z gibanjem v visokih krogih francoske družbe ter s svojim šarmom in inteligenco opozarjal tudi na slovaško narodno vprašanje. S svojimi zvezami in poznanstvi je Masaryku odpiral vrata francoske politične elite. Potem ko so on, Masaryk in Beneš skupaj ustanovili Češkoslovaški narodni svet, se je posvetil predvsem organiziranju češkoslovaških legij v Rusiji, ZDA ter Italiji ter na ta način odločilno prispeval k Antantinemu priznanju ČSNS. L. 1918 je postal vojni minister prve češkoslovaške vlade. Ko se je l. 1919 vračal v domovino, je njegovo letalo iz še nepojasnjenih razlogov strmoglavilo blizu Bratislave. Ta nesreča buri duhove še danes, predvsem slovaški avtonomistični tisk (zlasti v času Slovaške republike 1939–45) pa jo je označeval za politični umor, za katerim naj bi stali Čehi oz. sam Beneš. Kto bol kto, str. 180–187, Štefan Štvrtecký, Náš Milan Rastislav Štefánik, SMENA, Bratislava 1990; Ján Juriček, M. R. Štefánik, Mladé letá, Bratislava 1968.

fánik je Masaryka povabil v Pariz in mu omogočil srečanje s francoskim premierom Briandom ter s vplivnimi pariškimi novinarji,¹⁹¹ istočasno, februarja 1916 pa je omenjena trojica tam tudi ustanovila Češkoslovaški narodni svet (ČSNS), glavni organizacijski organ in center češko-slovaškega odpora. Glede na to, da je Antanta dolgo zavračala popolni razpad Avstro-Ogrske, je bilo za priznanje ČSNS potrebno opraviti ogromno, predvsem propagandnega dela. Najboljši način za uveljavitev v politiki Antante je ČSNS videl v organiziranju lastne češkoslovaške armade, ki bi se borila ob boku zaveznikov. Največ možnosti za to je bilo v Rusiji, kjer se je ob izseljencih nahajalo tudi precejšnje število vojnih ujetnikov češke in slovaške narodnosti. Kljub precejšnjim težavam in nasprotovanjem tako posameznih slovaških skupin v Rusiji (močne so bile protimasarykovske struje z idejami o priključitvi Slovaške k Rusiji) kot ruskega vojaškega vrha, je avgusta 1916 Štefániku končno uspelo povezati Slovake v Rusiji in doseči njihovo podporo ČSNS, medtem ko so pravi pogoji za organiziranje češko-slovaške vojske ter dokončna razrešitev sporov v prid demokratični sili češko-slovaškega odpora v Rusiji, nastali šele po februarski ruski revoluciji in carjevem padcu. Takrat je v Rusijo prišel tudi Masaryk, ki je pri novi ruski vladi dosegel, da so se novo nastajajoči armadi lahko pridružili tudi vojni ujetniki, česar prejšnja caristična oblast ni dopuščala. Nastala je številna in dobro oborožena češko-slovaška armada, ki je že v prvih bojih proti centralnim silam dosegala odmevne uspehe. Spremembo v položaju in delovanju češko-slovaških legij je prinesla ruska boljševiška revolucija in njej sledeč brest-litovski mir, v katerega sta Nemčija in Avstro-Ogrska prisilili sovjetsko Rusijo. Ob tem, da je podpisano premirje na vzhodni fronti predstavljalo resno nevarnost, da pride do podpisa kompromisnega miru med Avstro-Ogrsko in zavezniki, s tem pa do ohranitve habsburške monarhije in konca upanja za češko-slovaško državno neodvisnost, so češko-slovaške legije v Rusiji izgubile nasprotnika in z njim svoj smisel. Zato jih je vodstvo nameravalo prestaviti na zahodno fronto, kjer naj bi skupaj z antantnimi enotami ustavile nemško ofenzivo. Tega seveda za nobeno ceno niso hoteli Nemci in pod njihovim pritiskom je sovjetska vlada češko-slovaškim legijam ukazala razorožitev. Legionarji so bili pripravljeni tudi na to, a le v primeru, da jim Sovjeti omogočijo nemoten odhod iz Rusije. V splošni zmedi, ki je takrat vladala v Rusiji, do tega ni prišlo in po nekaj incidentih je med legionarji in Rdečo armado prišlo do odkritega spopada. Legionarji so v kratkem času postali gospodarji sibirске železniške magistrale in nadzorovali pomembno povezavo med azijskim in evropskim delom Rusije. S tem vojaškim uspehom so češko-slovaške legije nase opozorile tudi širšo svetovno javnost. Po vztrajni politični aktivnosti (do bitke pri Kobaridu so mu polena pod noge metali predvsem Italijani) je Štefániku, sicer generalu francoske armade, uspelo organizirati legije tudi v Franciji in Italiji,¹⁹² njihovi vojaški uspehi

¹⁹¹ Več o Štefánikovih zaslugah pri organizaciji zamejskega odpora in njegovih diplomatskih spretnostih v: Ľubomír Lipták, *Storočie dlhšie ako sto rokov*, Kalligram, Bratislava 1999, str. 89–98 (dalje: Lipták, *Storočie*).

¹⁹² V Italiji se je Štefánik srečal tudi s Slovencem Ljudevitom Pivkom ter mu izrekel priznanje in zahvalo za njegov prispevek pri organiziranju čeških in slovaških vojakov. Več o tem glej v: František Loubal, Ca-

Milan Rastislav Štefánik

predstave konstitutivne monarhije do demokratične republike, se na Slovaškem ni uveljavila naenkrat, temveč bolj na nekakšen izločitveni način, ko so postopoma odpadale druge predstave o bodoči podobi Slovaške. Poleg tega slovaška politika ni bila vodena enotno, najpomembnejši slovaški politiki pa so med vojno delovali v različnih mestih in na različne načine. Njihov najpomembnejši center je postal Dunaj, kjer so se na cenzorskem oddelku znašli nekateri vidnejši slovaški politiki, katerih gonilna sila je bil Milan Hodža, mož, ki je po nesrečni prestolonaslednikovi smrti opustil svojo prohabsburško in federalistično politiko, začel staviti na zmago Antante in postal eden najaktivnejših pristašev in podpornikov zamejskega odpora pod Masarykovim vodstvom. Dunajska skupina je vzdrževala stike s češkimi parlamentarci ter Maffio, ki je bila podrejena ČSNS ter tako koordinirala zamejski odpor z domačim. Domače, češko in slovaško odporniško gibanje se je v zvezi z vojno-političnimi spremembami v zadnjih letih vojne še okrepilo. Češki poslanci so izkoristili sklic parlamenta in na njegovem zasedanju maja 1917 pod vplivom Šrobarja in slovaškega dunajskega kroga zahtevali tudi združitev čeških dežel in Slovaške. Ta zahteva (ki je predstavljala pomembno podporo Masarykovim prizadevanjem) sicer še ni pomenila političnega razhoda s Habsburžani, je pa zahtevala federalizacijo cesarstva vključno z njenim ogrskim delom, kar je seveda izzvalo oster protest ogrske vlade. Češko narodno gibanje se je v začetku leta 1918 še radikaliziralo (januarska

pa so ugodno vplivali na porast ugleda češkoslovaškega zamejskega odpora v očeh Antante. Slednja se je sicer dolgo obotavljala storiti usodni korak, ki bi pomenil dokončno razbitje Avstro-Ogrske, končno pa sta ČSNS za organ Češkoslovaške vlade in češkoslovaško vojsko za zavezniško priznali Francija (junij 1918) in Anglija (avgust 1918), septembra pa je sledilo še Wilsonovo priznanje. Predsednikčasne češkoslovaške vlade je postal Masaryk, zunanji in notranji minister Beneš, vojni minister pa Štefánik.

Medtem ko je bila zamejskemu odporu v čeških deželah v veliko oporo domača češka odporniška in obveščevalna organizacija Maffia (Karel Kramař, Alois Rašin ...), pa so bile na Slovaškem razmere drugačne. Ideja češkoslovaške države, ki se je v vojnem času čedalje bolj pomikala od prvotne

rzanská akce a československý odboj, v: Československo-jugoslávská revue, letník III, 1933/34, št. 3, str. 105–107; Ljudevit Pivko, Proti Avstriji 1914–1918, Založba Obzorja, Maribor 1991, str. 599–600.

deklaracija čeških poslancev o nastanku samostojne češko-slovaške države, aprilska narodna prisega ipd.), s čimer je na eni strani majalo habsburške zidove, na drugi pa Masaryku in ČSNS nudilo nujno potrebno podporo in legitimnost v Antantinih očeh. Takšna domača (češka) in zamejska aktivnost ter bližajoči se poraz centralnih sil je v konkretnjejšo politično akcijo končno prisilil tudi do-

Deklaracija slovaškega naroda

mačo slovaško politiko. Na prvomajski delavski manifestaciji leta 1918 je Vavro Šrobar v t. i. mikulaški resoluciji med zahtevami po koncu vojne, demokratičnih in socialnih pravicah ipd. zahteval samoodločbo za narode Avstro-Ogrske, torej tudi za »ogrsko vejo češkoslovaškega naroda«, kar je bil sicer prikrit, a zadosten signal, da tudi Slovaki podpirajo Masarykovo akcijo. Še istega meseca so se na zaupnem posvetu Slovaške narodne stranke srečali predstavniki vseh pomembnejših slovaških političnih smeri in se dokončno odločili za češko-slovaško usmeritev. Andrej Hlinka je to odločitev večine slovaških politikov strnil z besedami: »Ne izogibajmo se vprašanju, povejmo odkrito. Tisočletni zakon z Madžari ni uspel. Moramo se raziti!«¹⁹³

V naslednjih mesecih se je z Avstro-Ogrsko dokončno razšel tudi domači odpor, katerega vrhovni organ, revolucionarni češko-slovaški Narodni odbor, je bil v Pragi ustanovljen julija 1918 in je uradno podprl politiko ČSNS. Čehi so svoje slovo od monarhije razglašali že v njenem parlamentu, v podobnem duhu pa je oktobra 1918 takratni edini slovaški poslanec Ferdinand Juriga ogrskemu parlamentu odrekel pravico zastopati slovaški narod, le-to pa izključno podelil v tem času ponovno nastajajočemu Slovaškemu narodnemu svetu. Ta pod vodstvom Matúša Dule sicer še ni bil formalno ustanovljen, saj madžarska vlada ne bi dovolila tovrstnega zborovanja, a je v danih izrednih okoliščinah vendarle deloval ter svojo dejavnost koordiniral s češkimi politiki.

Kot že rečeno, je bilo to tudi obdobje najaktivnejše diplomatske akcije zamejskega Češkoslovaškega narodnega sveta v boju za njegovo formalno priznanje. Zaradi pričakovanega odločilnega političnega pomena ZDA in predsednika Wilsona na bodoči mirovni konferenci, se je Masaryk podal na diplomatsko pot preko oceana, na kateri si je prizadeval za čim večjo mobilizacijo, enotnost in podporo češke in slovaške emigracije. 30. 5. 1918 je Masaryk s češkimi in slovaškimi društvi v ZDA podpisal t. i. pittsburško pogodbo, ki je Slovakom v bodoči državi zagotavljala av-

¹⁹³ Dušan Čaplovič, Osmičky v našich dejinách, Perfekt, Bratislava 1999, str. 26–27 (dalje: Čaplovič, Osmičky).

Ivan Žabota, Dekleta vezejo slovaško zastavo

tonomijo in posebne slovaške vladne organe z zakonodajno in izvršilno močjo.¹⁹⁴ Vrhunec Masarykove dejavnosti v ZDA pa predstavlja razglasitev češko-slovaške neodvisnosti, ki jo je v ameriškem tisku objavil 18. 10. 1918, nekaj dni potem, ko se je ČSNS preimenoval v začasno vlado. T. i. washingtonska deklaracija je razen deklaracije o neodvisnosti vsebovala tudi temeljna politična izhodišča nove države in se izrekla za republiko, vsesplošno volilno pravico (tudi za ženske), parlamentarni sistem, zaščito manjšin in ostale liberalno-demokratske svoboščine.¹⁹⁵

Razglasitev češko-slovaške neodvisnosti je naletela na velik odziv ameriške javnosti in vplivala na končno Wilsonovo odločitev, da naj o usodi monarhije odločijo njeni narodi, kar je praktično pomenilo propad Avstro-Ogrske. Dogodki so se vrstili z nesluteno naglico in konec oktobra 1918 je dunajska vlada dovolila predstavnikom praškega Narodnega odbora, da so odšli v Ženevo (na poti so se ustavili še na Dunaju in se sestali s Hodžo) na srečanje s predstavniki zamejskega odpora na čelu z Benešem. Tam je prišlo do končnega programskega poenotenja obeh

¹⁹⁴ Prav ta pogodba je pozneje, v prvi ČSR, postala temelj spora, saj so slovaški avtonomisti zahtevali njeno dosledno uresničitev. Podr.: Lexikón slovenských dejín (Dušan Škvarna in kolektiv), Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1997, str. 270 (dalje: Lexikón slovenských dejín).

¹⁹⁵ Podrobneje: Kováč, Dejiny str. 177–178; isti, 20. storočje, str. 69.

odporniških delegacij in nastala je češko-slovaška vlada.¹⁹⁶ Prav v času ženevskih dogovorov je avstro-ogrski zunanji minister sprejel Wilsonovo odločitev in podonavska monarhija je podpisala brezpogojno kapitulacijo. Ko je ta novica dosegla češke dežele, se je praško meščanstvo odpravilo na ulice in 28. 10. 1918 je Narodni odbor prevzel oblast ter razglasil Češko-slovaško republiko.¹⁹⁷

Dva dni pozneje so se na javnem političnem zborovanju, ki ga je madžarska vlada ob zavedanju poraza taktično dovolila, v Turčianskem sv. Martinu zbrali slovaški politični predstavniki z namenom, da tudi uradno ustanovijo Slovaški narodni svet ter v njegovem imenu izpostavijo pravico do samoodločbe in združitve s Čehi. Narodni svet je sprejel Deklaracijo slovaškega naroda (imenovano tudi Martinska deklaracija), dokument, v katerem je med drugim zapisano tudi to, da je slovaški narod del jezikovno in kulturno-zgodovinsko enotnega češko-slovaškega naroda, za katerega se zahteva neomejena pravica do samoodločbe na temelju popolne neodvisnosti.¹⁹⁸ Glede na to, da Slovaki še niso bili natančno seznanjeni s potekom in rezultatom praških dogodkov, je bila končna redakcija Deklaracije končana šele 30. oktobra zvečer, ko je v Martin prispel Hodža z novico o tem, da je nova država že razglašena.¹⁹⁹ V Deklaraciji so se Slovaki izrekli za samostojno češko-slovaško državo, zato jo skupaj s praškimi dogodki dva dni prej lahko označimo za rojstni list nove države. Po skoraj tisočletni politični zgodovini znotraj Ogrske se je za Slovake začelo novo obdobje.

Podobno kot Slovaki so umor prestolonaslednika brez izjeme obsodile tudi vse slovenske politične sile, odnos do vojaškega napada na Srbijo in vojne nasploh pa je že bil različen. Hujskaški protisrbski toni deželnega glavarja in načelnika SLS Šušteršiča niso izzvali odobravanja niti v njegovih lastnih vrstah. Uprl se mu je takrat morda celo najpomembnejši in med ljudstvom najpriljubljenejši katoliški politik Janez Evangelist Krek, odločno pa sta mu nasprotovali Narodno napredna stranka, se pravi liberalci, ter JSDS. Slednja je v nasprotju z II. internacionalo izoblikovala protivojno stališče ter organizirala protivojne shode, zaradi nasprotovanja avstrijskemu ultimatu Srbiji pa je bilo 27. julija 1914 prepovedano njeno glasilo Zarja.²⁰⁰ Podobno protislovansko vzdušje kot na Ogrskem je preplavilo tudi oblasti v Avstriji ter Sloveniji, pod kladivom cenzure in policije pa so se znašli predvsem

¹⁹⁶ Predsednik vlade je postal Karel Kramář, zunanji minister Edvard Beneš, vojni minister Milan Rastislav Štefánik, medtem ko je bil T. G. Masaryk izbran za predsednika nove republike.

¹⁹⁷ Prim.: Dějiny země koruny české II, str. 141–158.

¹⁹⁸ Celoten tekst deklaracije glej v: Deklarácia slovenského národa, v: Slovenská otázka v 20. storočí (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997, str. 35–36 (dalje: Slovenská otázka v 20. storočí).

¹⁹⁹ Prim. tudi: Jure Gašparič, Finis Austriae et Hungariae, Razpad Habsburške monarhije in oblikovanje nasledstvenih držav – republike Češkoslovaške in Kraljevine SHS, v: Prispevki za novejšo zgodovino, XLII, 2002/3, str. 44–45 (dalje: Gašparič, Finis Austriae).

²⁰⁰ Petra Svoljšak, »Bog čuvaj Avstrijo in njenega cesarja«, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 153–154; podrobneje: Janko Pleterški, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918, Slovenska matica, Ljubljana 1971, str. 9–19 (dalje: Pleterški, Prva odločitev).

jugoslovansko usmerjeni in srbofilski časniki ter slovensko-slovanski nacionalisti, v glavnem liberalne, narodno-radikalne in socialdemokratske usmeritve. Sledilo je zapiranje (Ivan Cankar, Franc Grafenauer, štajerska in koroška duhovščina ...), konfiniranje (Ivan Hribar, Vladimir Levstik ...), razpuščena je bila Slovenska matica.²⁰¹ Vsesplošen teror, ki se ni veliko oziral na strankarsko ali ideološko pripadnost, z denuncianstvom pa mu je sramotno asistiral tudi vrh kranjske SLS, je s prepovedcem Ivanom Endlicherjem zahteval tudi smrtne žrtve.²⁰² V takšnih razmerah se podobno kot na Slovaškem tudi na Slovenskem domači odpor ni mogel aktivneje razviti, politično aktivnost pa so zato prevzele izseljeniške skupnosti v Ameriki ter politični emigranti. Če so s Štefánikom Slovaki dobili močnega ter pomembnega predstavnika v sicer pretežno češkem Češko-slovaškem narodnem svetu, so mlajši slovenski liberalni politiki (Bogumil Vošnjak, Niko Zupanič ...) skupaj s srbskimi in hrvaškimi somišljeniki leta 1915 v Parizu ustanovili Jugoslovanski odbor.²⁰³

Medtem se je preprosto prebivalstvo z vojno in vsem slabim, kar je prinašala s sabo, soočalo na svoj način. Dosti huje kot na slovaškem ozemlju, ki ga je frontna črta zajela samo delno in v omejenem času, je bilo na jugozahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja, ki se je po vstopu Italije v vojno znašlo sredi frontne črte, čemur je sledil množični eksodus prebivalstva.²⁰⁴ Poplave beguncev, pomanjkanje ter vsesplošni strah in beda, ki so se z dneva v dan trajanja vojne še povečevali, pa so prizadeli tudi območja izven neposrednih vojaških spopadov. Po drugi strani so mobilizirane množice tako slovaških kot slovenskih fantov in mož odhajale na fronte po vsej Evropi ter »za vero, dom, cesarja« prelivale kri na ravninah Galicije, po karpatskih gozdovih in soškem visokogorju. Težko bi rekli, da z navdušenjem, a vsaj na začetku z neko pripadnostjo cesarju in domovini ter vdanostjo v usodo, ki ju je tolažilo upanje, da bodo kmalu doma. Tako slovaške kot slovenske enote so načeloma veljale za zanesljive, njihovi vojaki pa za dobre borce. Poleg tega je bila vsaj pri slovenskih vojakih na soški fronti prisotna zavest o resnični obrambi svoje domovine, medtem ko proti sovražnikom iz vrst slovanskih »bratov«, predvsem Rusom, še posebej Slovaki večjega navdušenja niso kazali. Bolj ko se je vojna agonija vlekla, bolj so se vrstili prebegi in vse več je bilo predaj. Slovaki iz vrst prebežnikov in ujetnikov so se pozneje vključevali v Čehoslovaške legije, ki so kot dobro orga-

²⁰¹ Prim.: Filip Čuček, Martin Moll, Duhovniki za rešetkami. Poročila škofu o poletu 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikov = Priester hinter Gittern. Die Berichte der im Sommer 1914 in der Untersteiermark verhafteten geistlichen an ihren Bischof, Viri, št. 22, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2006; Stergar, n.d.

²⁰² Pleterski, Prva odločitev, str. 20–32; Petra Svoljšak, Ovadbe, aretacije, zapori; Obsojeni zaradi veleizdaje; Ervin Dolenc, Protislovanski pritisk in razpust Slovenske matice, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, str. 159–163; Vodopivec, Slovenci in Habsburška monarhija, str. 44; Podr.: Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo (poglavje Zaželena dežela na obzorju), str. 233–269.

²⁰³ Pleterski, Prva odločitev, str. 33–55; Petra Svoljšak, Jugoslovanski romarji v Evropi, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 165–166.

²⁰⁴ Petra Svoljšak, Italijani so zasedli slovensko ozemlje; Prisilil nas je bojni grom, da svoj smo zapustili dom, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 168–171; podrobneje: Dušan Nečak, Božo Repe, Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni, Sophia, Ljubljana 2005 (poglavje Slovenci v vojni).

nizirana in na solidnih političnih temeljih sloneča vojaška sila igrale neprimerno pomembnejšo vojaško-politično vlogo od formalno nepovezanih in samostojno neorganiziranih slovenskih »dobrovoljcev« in drugih protihabsburških prostovoljcev. Slednje izvira predvsem iz mednarodnega statusa oz. priznanja, ki ga je Čechoslovaškemu narodnemu svetu pod Masarykovim vodstvom po dolgih prizadevanjih le uspelo doseči, medtem ko so bili podobni napor in načrti Jugoslovanskega odbora (predvsem zaradi italijanskega, pa tudi srbskega nasprotovanja) vse do konca neuspešni.²⁰⁵ Slovenski in slovaški vojaki v avstrijskih oz. ogrskih uniformah pa so podobno usodo delili vse do konca. Siti vojne, pod vplivom političnih sprememb tako v domovini kot širše, deloma pa tudi iz nacionalne osveščenosti, so zavračali vojno avtoriteto, zapuščali enote in se upirali. Proti koncu vojne je v obeh deželah naraščal »zeleni kader«, simbolni mesti tragičnih uporov slovaških in slovenskih vojaških enot pa sta postala Kragujevac²⁰⁶ in Judenburg.²⁰⁷

Ob hudem pomanjkanju, ki je pestilo civilno prebivalstvo, in vojaško-policijskem nasilju je imelo ljudstvo že kmalu vsega dovolj in po celotnem slovanskem svetu monarhije se je začelo širiti protiavtrijsko razpoloženje, ki se je končno moralo izraziti tudi v politični akciji. Predvsem Čehov in južnih Slovanov, na čelu katerih so bili Slovenci. Organiziranost, množičnost in s tem tudi uspešnost tovrstnih slovenskih prizadevanj v letih 1917–18 daleč prekaša osamljene slovaške poskuse. Slovenska politika namreč konec 1. svetovne vojne kljub vsem slabostim pričaka kot organizirana (Jugoslovanski klub) in čedalje bolj upoštevanja vredna politična sila, za katero stoji večina prebivalstva, medtem ko razdrobljena slovaška politična elita, z izjemo Hodževega dunajskega kroga, dogajanje okrog sebe še naprej bolj ali manj pasivno spremlja.²⁰⁸ V potrditev tega na hitro preletimo dogodke na Slovenskem.

Jeseni 1916 je umrl cesar Franc Jožef in njegov naslednik, nečak Karel, je bil v želji za mirom in preureditvi monarhije ter pod pritiski opozicije prisiljen ponovno obuditi parlamentarno življenje. 30. 5. 1917 se je na Dunaju ponovno sestal državni zbor in takrat je dr. Anton Korošec v imenu Jugoslovanskega poslanskega kluba (vanj so se pred tem združili vsi slovenski, hrvaški in srbski poslanci avstrijskega dela habsburške monarhije) prebral narodni program, t. i. majniško deklaracijo. V njej so poslanci zahtevali, da se vse habsburško ozemlje, na katerem prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združi na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava v samostojno državno telo pod žezlom habsburške dinastije, »*ki naj bo prosto vsakega gospodstva tujih narodov in zgrajeno na demokratičnem temelju.*«²⁰⁹ Izpolnitev te zahteve bi pomenila konec dualizma (nova državna enota naj bi postala ena-

²⁰⁵ Pleterski, *Narodi*, str. 115–127; Petra Svoljšak, *Prostovoljci – kladivarji Jugoslavije; Carzanska noč Ljudevita Pivka*, v: *Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941*, str. 175–176, 185–186.

²⁰⁶ Pri enem največjih uporov avstro-ogrskih vojakov so junija 1918 v srbskem Kragujevcu sodelovali pretežno Slovaki z območja Trenčina. Upor je bil krvavo zadušen, 44 upornih vojakov pa usmrčenih. Kováč, *20. storočje*, str. 65–67.

²⁰⁷ Petra Svoljšak, *Judenburg: v boj proti vojni*, v: *Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941*, str. 193–194.

²⁰⁸ Podrobneje: Pleterski, *Prva odločitev*, str. 76–241.

²⁰⁹ Petra Svoljšak, *Majniška deklaracija*, v: *Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941*, str. 179.

Predstavniki srbske vlade in Jugoslovanskega odbora, podpisniki krfske deklaracije

kopravna z Avstrijo in Ogrsko) in s tem nemško-madžarske politične premoči, zato je pri politični eliti teh dveh narodov seveda naletela na velik odpor. Še posebej pri Nemcih, ki bi bili na ta način neposredno odrezani od Jadranskega morja. Pri majniški deklaraciji gre za poskus rešitve jugoslovanskega vprašanja v okviru monarhije in za prvič odločneje izraženo zahtevo po neki zaokroženi politični celoti, v kateri bi skupaj živeli Slovenci, Hrvati in Srbi, oz. zedinjenju (kot se že uporablja ta izraz) »jugoslovanskega naroda«. Jugoslovansko bodočnost Slovencev so že kmalu zatem formalno napovedali tudi slovenski izseljenci v Ameriki ter slovenski emigranti v Jugoslovanskem odboru. Prvi s čikaško izjavo 29. 6. 1917, drugi pa s krfsko deklaracijo 20. 7. 1917, obe pa za razliko od majniške deklaracije na Avstro-Ogrsko več ne računata in v jugoslovansko državno-politično tvorbo (sicer različno) vključujeta tudi druge južne Slované.²¹⁰ Kakorkoli že, majniška deklaracija je med slovenskim ljudstvom naletela na množično podporo, saj je enotno vodstvo deklaracijskega gibanja v široki akciji do pomladi 1918 zbralo že 200.000 podpisov zanjo, pri čemer so se zaradi odsotnosti moških izkazale predvsem ženske. Vendar pa je zahteva pri vladi naletela na gluha ušesa in deklaracijsko gibanje je bilo celo prepovedano.²¹¹ Zaradi tega in zaradi spremenjene vojno-politične situacije, ki se je sedaj že krepko nagibala v prid Antante, je tudi deklaracijsko gibanje postopoma opuščalo privrženost habsburški dinastiji in zagovarjalo predvsem pravico do narodne samoodločbe. Avstrija je začela pokati po šivih in različna narodna gibanja, med katerimi je bilo tudi slovensko, so svojo bodočnost vedno bolj pogojevala z razpadom (še do včeraj »večne») črno-žolte monarhije. Avgusta 1918 so slovenski politiki v Ljubljani

²¹⁰ Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 298–299; Marjan Drnovšek, Čikaška izjava ameriških Slovencev, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 181–182; Petra Svoljšak, Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 183.

²¹¹ Vodopivec, Od Pohlinoe slovnice, str. 158–160.

ustanovili Narodni svet, oktobra pa so v Zagrebu zastopniki južnoslovanskih narodov v monarhiji sestavili Narodno viječe Slovencev, Hrvatov in Srbov.²¹² Obema je predsedoval dr. Anton Korošec, načelnik SLS in po Krekovi smrti najuglednejši in najvplivnejši slovenski politik. Ker se je podobno narodno vrenje stopnjevalo tudi v drugih delih države, še posebej na Češkem, je cesar Karel skušal rešiti, kar se je dalo. Sredi oktobra je le predlagal reformo avstrijske polovice države na federalistični osnovi, vendar tudi na takšno, federalno Avstrijo, s katero bi denimo Slovenci še do včeraj bili prezadovoljni, ni sedaj nihče več računal. Ko je zadnji habsburški cesar v avdienco sprejel dr. Korošca in ga rotil, naj Slovenci ostanejo zvesti

Anton Korošec

Avstriji, je le-ta njegove pobude zavrnil z naslednjimi besedami: »Majestät, es ist zu spät ...«²¹³ In res je bilo prepozno. Ko je stara Avstrija umirala v zadnjih krčih, so poljskemu in češkemu zgledu sledili še avstro-ogrski južni Slovani in 29. oktobra je bila slovesno razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov z zagrebškim Narodnim viječem na čelu. Slovenci so tako, en dan za Čehi in en dan pred Slovaki, prenehali biti habsburški »podložniki«, tako češkoslovaški kot jugoslovanski politični koncept pa sta postala stvarnost.²¹⁴

Stiki in povezave med Slovenci in Slovaki do razpada Avstro-Ogrske

Stiki med Slovenci in Slovaki so bili v drugi polovici 19. stoletja razmeroma šibki, še posebej, če nanje gledamo v luči siceršnjega sodelovanja med slovanskimi narodi. Medtem ko so se Slovenci kulturno (vse bolj pa tudi politično) najbolj navezovali na Hrvate,²¹⁵ v aktualni politiki pa v glavnem sledili Čehom, je pri Slovaki-

²¹² Pleterski, Prva odločitev, str. 242–250; Vodopivec, Slovenci in Habsburška monarhija, str. 44–45.

²¹³ Feliks J. Bister, Anton Korošec, Državnozborni poslanec na Dunaju, Slovenska matica, Ljubljana 1992, str. 258.

²¹⁴ Prim.: Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo (zadnja tri poglavja), str. 271–367; Nečak, Repe, n. d., str. 176–230; Jurij Perovšek, Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, Modrijan, Ljubljana 1998 (dalje: Perovšek, Slovenska osamosvojitev).

²¹⁵ Prim.: Andrej Rahten, Zaveznštva in delitve: razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v Habsburški monarhiji 1848–1918, Nova revija, Ljubljana 2005; Marko Zajc, Kje se slovensko neha in hrvaško začne. Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja, Modrijan, Ljubljana 2007.

ob močno zasidranem rusofilstvu, najmočnejšo vlogo igrala že tradicionalna kulturna, predvsem pa jezikovna bližina s češkim kulturnim okoljem.

Praktično edino pomembnejše stičišče Slovencev in Slovakov je tako predstavljal Dunaj s svojim univerzitetnim okoljem, v katerem se je preko svojih narodno-izobraževalnih društev, predvsem slovenske Slovenije in slovaškega Tatrana, srečevala, se spoznavala in sodelovala mlada inteligenca obeh narodov.²¹⁶ Deloma, čeprav v dosti manjši meri, je do tega prihajalo tudi v ostalih univerzitetnih mestih – Pragi, Gradcu in Zagrebu, priložnost za tesnejšo navezavo stikov in predvsem osebnih kontaktov pa so ponujala tudi nekatera druga, poudarjeno (vse)slovanska srečanja, kot denimo Slovanski kongres v Moskvi leta 1867, praznovanje tisoče obletnice smrti sv. Metoda na Velehradu, stoletnici Kollárjevega in Šafárykovega rojstva ipd. Zahvaljujoč politični odjugi v 60. letih 19. stoletja so se v nacionalnem, predvsem slovenskem časopisju začele pojavljati tudi prve novice o sorodnem slovanskem narodu, tako rekoč istega imena in podobne zgodovinske usode, v ta čas pa, po mnenju slovaškega zgodovinarja Ľuboša Kačírka, sodijo tudi prvi »institucionalizirani odnosi« med Slovenci in Slovaki.²¹⁷ Gre za sodelovanje med leta 1863 ustanovljeno Slovaško matico in njeno leto mlajšo sestrčno Slovensko matico. Obe matici sta si med sabo potrdili članstvo,²¹⁸ Slovaška matica, katere član je bila sicer tudi Družba sv. Mohorja, pa je na svojem drugem občnem zboru leta 1864 med svoje častne člane izvolila tudi Slovenca Bleiweisa in Miklošiča.²¹⁹ To je predstavljalo dobro izhodišče za medsebojno korespondenco in obveščanje v tisku, izmenjavo lastnih knjižnih izdaj in naročniških razmerij,²²⁰ nenazadnje pa tudi zametkov medsebojne finančne podpore. Tako je Slovak Martin Tamaškovič iz Trnave v svoji oporoki nekaj denarja namenil tudi Slovenski matici, podobno pa je ravnal župnik Jozef Viktorin. Večino svojega imetja je namenil slovaškim in drugim slovanskim kulturnim institucijam, med njimi sto zlatnikov Slovenski matici.²²¹

²¹⁶ Tako je denimo v letnem semestru 1893/94 zaradi notranjih nesoglasij iz društva Slovenija izstopilo dvanajst slovenskih študentov, ki so vstopili v Tatran in v njegovem okviru ustanovili poseben literarni Slovanski klub, ki je obstajal do konca leta 1895. Anton Štefánek: Pamätnica, ktoru z príčiny desatročného jubilea účinkovania svojho vydal slovenský literárny spolok »Národ« vo Viedni, Uhorská Skalica, Jozef Teslik, 1903, str. 25.

²¹⁷ Ľuboš Kačírka, Utvárane slovensko-slovinských vzťahov v druhej polovici 19. storočia, v: Slavica Slovaca 2004/1, str. 45.

²¹⁸ Leta 1863 ustanovljena Slovaška matica je z veseljem pozdravila idejo o ustanovitvi Slovenske matice. Oglasila se je prva izmed tovrstnih slovanskih organizacij in v pismu z dne 22. 9. 1863 »izrazila željo, da bi stopila z novo 'Slovensko matico' v kolo slovstvene vzajemnosti in v obmeno spisov ter knjig«. Ivan Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev IV. (ur. Anton Ocvirk), Akademsko založba v Ljubljani, 1939, str. 114 (povzeto po Novicah, 14. 10. 1863).

²¹⁹ Prim.: Dragotin Lončar, O Slovaki in njih »Matici«, Ljubljanski zvon, XLIII/1923, str. 637.

²²⁰ Janez Bleiweis se je v pismu z dne 28. 1. 1865 zahvalil Matici slovaški za izkazano čast ter ji začel pošiljati Novice in druge publikacije. Leon Vončina je v pismu z dne 18. 3. 1865 seznanil Slovaško matico z ustanovitvijo Slovenske matice in pismu pridal tudi njena pravila. Obenem je izrazil željo, da bi se med ustanovama razvilo trdno sodelovanje. Svoja dela sta Matici slovaški pošiljala tudi Matija Majar - Ziljski in pa Fran Miklošič. Podrobneje: Andrej Rozman, Náčrt dejín slovinsko-slovenských kultúrnych vzťahov od začiatku 19. storočia do roku 1918 (Bibliografia slovinsko-slovenských kultúrnych vzťahov); doktorska disertacija, Ljubljana-Bratislava 1999 (dalje: Rozman, Náčrt dejín), str. 60.

²²¹ Kačírka, n. d., str. 46.

Komaj vzpostavljene zametke medsebojnega sodelovanja je dodatno otežil avstrijsko-ogrski sporazum iz leta 1867, ki je kulturno, predvsem pa politično vrzel med Slovenci in Slovaki le še poglobil, saj notranja meja med Cis- in Translitvanijo odslej ni bila več zgolj administrativna, obenem pa na Ogrskem omogočil nebrzdano madžarizacijsko politiko.

Z razpustitvijo Slovaške matice leta 1875 je bilo seveda konec tudi formalnih stikov med maticama, čeprav so se nedvomno ohranili posamezni osebni kontakti. Prav tega leta je namreč Ivan Hribar obiskal starosto slovaškega narodnega gibanja J. M. Hurbana na njegovi fari v Hlbokem, kjer naj bi mu, tako Hribar, ostareli pesnik »skrušeno priznal, da obžaluje jezikovno odcepitev od Čehov«.²²² Hurbanov sin Svetozar Hurban Vajansky je leta 1881 pri Slovenski matici iskal podporo za slovaška kulturna in politična prizadevanja, vendar ni naletel na konkretno razumevanje. Matičin knjižni odsek je namreč zavrnil objavo njegove razprave *Slovansko mišljenje* na vzhodu in izdajo prevoda romana *Nebesa*.²²³

Medinstitucionalno sodelovanje se je v določeni meri ohranilo le še med obema katoliškima organizacijama, Družbo sv. Mohorja in Družbo sv. Vojtecha. Slovaki namreč v letih »suše in molka«²²⁴ tako rekoč niso več premgli organizacij in društev, ki bi bila primerljiva s slovenskimi in opaznejše kulturno sodelovanje je moralo čakati do druge polovice 90. let 19. stoletja, ko je na Slovaškem nastalo Slovaško muzejsko društvo (Muzeálna slovenska spoločnosť), katerega ustanovitev in delovanje je naletelo na pozitivne odzive slovenskega tiska.²²⁵

V takšnih razmerah pa so v prvi polovici 70. let 19. stoletja vendarle nastale tudi prve gospodarske vezi med obema narodoma, povezane z delovanjem zavarovalniške banke Slovenija, ki je leta 1873 svoje delovanje razširila tudi na območje Ogrske. Njeno ogrsko podružnico je namreč vodil krog ljudi iz vrst Nove slovaške šole, na čelu z gradbenikom Bobulo. Slednji je avgusta 1873 obiskal Ljubljano, se srečal z vidnimi narodnimi predstavniki in šefi zavarovalnice, med drugim s Costo in Bleiweisom in med njimi tudi sprožil zbiralno akcijo v korist slovaške katoliške gimnazije. Skupaj 38 Slovencev je namreč v ta namen prispevalo 31 zlatnikov in 70 krajcarjev, največ – 3 zlatnike – pa je dal E. H. Costa.²²⁶ Vendar pa banki Slovenija dolgo in plodno življenje ni bilo usojeno, saj je najprej (marca 1874) zaprla svojo

²²² Rozman, *Náčrt dejín*, str. 61. Ob tem velja dodati, da so tovrstno jezikovno »ločitev« obsojali tudi nekateri slovenski sodobniki. Andrej Fekonja denimo v prispevku *O stoletnici slovaške književnosti* opisuje nastanek samostojne slovaške književnosti in jo obžaluje: »Toda Slovaki niso hoteli poslušati svarilnih klincev ne dobrotnih opominov. Ustvarili so si svojo književnost, poskušivši v najnovejši dobi še narečje zvolensko povzdigniti na čast književnega jezika svojega, – a so tako sedaj duševno odcepljeni od močnejših bratov Čehov, in jedinstvo tako sorodnih Slavjanov je zrušeno. Razcepljen je narod sedemmilijoni.« *Ljubljanski zvon*, VII/1887, str. 469–473.

²²³ Rozman, *Náčrt dejín*; isti, *Slovaško-slovenski kulturni odnosi*, Enciklopedija Slovenije 11, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, str. 160 (dalje: Rozman, *Slovaško-slovenski kulturni odnosi*).

²²⁴ Tako je slovaško literarno zgodovinopisje poimenovalo sedemdeseta leta, ko so po vrsti »padale« vse slovaške institucije in gimnazije.

²²⁵ *Slovanski svet* VIII/1895, št. 20 (18. 5.), str. 187; *Dom in svet*, XV/1902, str. 701; *Dom in svet*, XIX/1906, str. 575.

²²⁶ Denar je prispeval tudi Andrej Pirnat (1817–1888), v letih 1872–74 direktor zavarovalniške banke Slovenija. Pirnat je v 40. letih 19. stoletja na akademiji v Banski Štiavnici na Slovaškem študiral montani-

ogrsko podružnico, kmalu zatem pa v celoti propadla, kar je deloma treba pripisati tudi veliki gospodarski krizi v Avstro-Ogrski leta 1873 in padcu dunajske borze.

Vendarle pa so začete gospodarske vezi spodbudile uredništvo najpomembnejšega slovaškega lista Slovenských novín, da je pogostejše začelo objavljati novice o dogajanju na Slovenskem. To je sicer, čeprav v sila skromnem obsegu, počelo že od svojega nastanka 1868, največ pa je poročalo o taborskem gibanju, ki je s svojim obsegom in množičnostjo nedvomno imponiralo tudi Slovakom.

Tako je slovenski dopisnik slovaške bralce med drugim obvestil o omenjeni Bobulovi poti, kljub pozivom po nadaljnjem obveščanju pa se je z novico o nastanku časopisa Slovenec oglasil le še septembra 1873.²²⁷ Ob tem se je slovaška javnost lahko o slovenskem kulturnem življenju informirala še v prispevku o slovenskih časopisih, ki je leta 1874 izšel v časopisu Dunaj (Donava). Ti redki in v glavnem skromni zapisi seveda niso kdovekako povečali védenja Slovakov o Slovencih, kajti tudi ostali slovaški časniki temu niso posvečali večje pozornosti. Članke, ki bi bili kakorkoli povezani s Slovenci, lahko zato na straneh takratnega slovaškega tiska (Národníe noviny, Dennica, Slovenské pohľady, Orol ...) preštejemo tako rekoč na prste ene roke.²²⁸ Položaj se deloma izboljša ob koncu 80. let 19. stoletja, ko je slovaško javnost začel, predvsem o slovenski literaturi, obveščati Peter Miklavec s svojimi prispevki v slovaškem literarnem časopisu Slovenské pohľady. Leta 1888 je tam objavil članek o literarnih razmerah pri Slovencih, v katerem ob poročanju o slovenskih periodikah in društvih ostro kritizira delovanje in slabo produkcijo Slovenske matice, češ da ne izpolnjuje svojih obljub, ter ji za zgled daje Družbo sv. Mohorja.²²⁹ Dve leti kasneje Miklavec, tokrat pod psevdonimom Slovenec, v podobni obliki in tonu predstavi slovensko literaturo in časopise v letih 1888 in 1889,²³⁰ še dve leti kasneje pa predstavi zgodovino ogrskih oz. prekmurskih Slovencev.²³¹

Po teh Miklavčevih prispevkih se obveščenost še poslabša in naslednjih dobrih deset let lahko najdemo na straneh slovaškega tiska komaj kakšen zapis o Slovencih ali pa prevod iz slovenske literature. Slednjih je v prvem desetletju 20. stoletja sicer nekoliko več in Slovaki se tako lahko prvič srečajo z delom Gregorčiča, Aškerca, Kersnika in Vraza, še največ pa Kvedrove, Cankarja in Župančiča, katerih prevodi se vse do razpada monarhije občasno pojavljajo na straneh časopisov Slovenský denník, Dennica, Slovenský týždenník idr.²³²

V zadnjih letih pred izbruhom svetovne vojne se tovrstni zapisi začno bolj ali manj redno pojavljati tudi na straneh napredne in moderne revije Průdy, ki je

stiko in v tem času v Bleiweisovih Novicah objavil več svojih pesmi ter slovenski prevod današnje češke himne Kde domov můj. Kačirek, n. d., str. 50.

²²⁷ Prav tam, str. 51.

²²⁸ Prav tam, str. 49.

²²⁹ P. Miklavec, Literárne pomery Slovincov, Slovenské pohľady, 1888, št. 2, str. 43–44.

²³⁰ Slovenec, Slovinská literatúra v rokoch 1899 a 1899, Slovenské pohľady, 1890, št. 2, str. 106–109.

²³¹ Kačirek, n. d., str. 49; Rozman, Slovaško-slovenski kulturni odnosi, str. 161.

²³² Podrobneje: Rozman, Náčrt dejín.

začela izhajati leta 1909 in je z našega vidika zanimiva predvsem zato, ker je v osnovi kulturna vprašanja praviloma umeščala v širši narodno-politični kontekst.²³³

Prúdy so vse od začetka izhajanja precej prostora namenjali ostalim slovanskim narodom in njihovi kulturi, lep delež pri tem pa je odpadel tudi na Slovence. Že v drugem letniku revije (1910/11) najdemo kar nekaj poročil o slovenski kulturno-politični dejavnosti, ki so objavljena v rubriki Obzor slovanský pod naslovom Zo slovinského života. Bralcem je predstavljena nova slovenska revija Veda, druga novica pa govori o zahtevah po slovenski univerzi v Ljubljani.²³⁴ V naslednji številki sledi prvi daljši članek, ki bralcem predstavlja »enega od najogroženejših slovanskih narodov«, njegovo zgodovino in kulturne tokove v njej, pa tudi aktualno politično situacijo in literarno produkcijo. Anonimni pisec članka se na koncu ustavi še pri ideji »novega ilirizma« ter ponovi, da gre pri tem za kulturno povezovanje Slovencev in Hrvatov, vendar z ohranitvijo lastnih narodnih jezikov. Naštevja praktične oblike sodelovanja in se sprašuje, kdaj bo začela tako nastopati tudi češko-slovaška vzajemnost.²³⁵ V istem letniku sledi še pregled slovenskega osnovnega in srednjega šolstva v procentualni primerjavi z Nemci glede na dežele in prebivalstvo²³⁶ ter

²³³ Ko je leta 1904 zaradi nizkega števila naročnikov in deficita prenehal izhajati časopis Hlas, je v slovaškem medijskem prostoru nastala vrzel, ki je drugi časopisi niso mogli zapolniti. Iz tega razloga je na posvetu slovaške študentske mladine v Martinu l. 1909 padla odločitev o začetku izdajanja novega mesečnika. Čeprav so Prúde propagirali predvsem kot glasilo slovaške mladine, namenjeno slovaški mladini (to priča tudi podnaslov "Revija mlade Slovaške") ne glede na njeno politično prepričanje, pa je revija že od samega začetka služila (kot pred njo Hlas) kot glasilo napredne, liberalne mladine, mladih hlasistov, po njej imenovanih prúdisti. Pozornost nove revije je bila posvečena predvsem študentski mladini, združevala pa naj bi slovaške študente in izobražence, razkrojene po različnih mestih monarhije. Predvsem mladino naj bi vzgajala tako, da bi ta potem tudi sama širila narodno idejo med ostalim ljudstvom. Temu primerno že sam naslov »Prúdy« (tokovi) priča o želji razburkati in razgibati stoječe vode slovaškega narodnega življenja.

Formalno se program Prúdiv ni razlikoval od hlasističnega, glavne zahteve pa so še naprej ostale več ali manj iste. To je borba proti narodnemu zatiranju, industrializacija dežele, uvedba splošne volilne pravice, parceliziranje prekomernih cerkvenih posesti ter predvsem učvrstitve češko-slovaškega sodelovanja. Med uredniki in sodelavci časopisa najdemo dosti imen, ki so v naslednjih obdobjih igrala pomembno vlogo v češkoslovaški politiki, npr. V. Šrobar, I. Markovič, M. Rázus, M. R. Štefánik idr.

Prúdy so bili prvenstveno literarna revija, poleg tega pa so svoje strani namenjali tudi ostalim kulturnim in umetniškim temam in zvrstem ter gospodarskim in političnim vprašanjem in problemom. V leposlovni rubriki so objavljali prevode pomembnih del svetovne literature, recenzije knjig slovaških, pa tudi tujih avtorjev, ki so se dotikale Slovaške ali Slovakov, gospodarstvu, umetnosti in socialnim vprašanjem pa so bile namenjene posebne rubrike Obzory. Posebna pozornost je bila posvečena ostalim slovanskim narodom (Čehom, Rusom, Slovencem, Poljakom ...), informacije o njihovi dejavnosti in življenju pa so objavljali v rubriki Obzor slovanský. Prav tako so Prúdy ves čas spremljali aktivnost tako slovaških kot ostalih slovanskih študentov in dijakov. Podobno kot pred njimi Hlas, so propagirali in zagovarjali politiko čeških realistov, predvsem ideje T. G. Masaryka ter polemizirali z Vajanskym in ostalim vodstvom SNS, oziroma časopisom Národní noviny. Revija je vseskozi ohranjala izrazit narodnoobrambni, protimadžarizacijski in antiklerikalni značaj.

Dějiny Československé žurnalistiky, II. díl, F. Ruttkay, Slovenský periodický tisk do roku 1918, Novinář, Praha 1984, str. 137, 138.

²³⁴ Prúdy, II, 1910/11, št. 3, str. 132.

²³⁵ Prúdy, II, 1910/11, št. 4-5, str. 205.

²³⁶ Prúdy, II, 1910/11. št. 7, str. 289.

predstavitev Cankarjevih del Kurent in Hiša Marije pomočnice, s poudarkom na Cankarjevi ljubezni do svojega naroda in domovine.²³⁷

Tretji letnik (1911/12) je glede Slovencev bolj skop, izjema je le avgustovsko-septembrska številka. V njej najprej zasledimo poročilo o smrti Antona Aškercja s kratkim življenjepisom ter predstavitev njegovega dela in pomena, temu sledi nekaj besed o jugoslovanski kulturni vzajemnosti oz. o slovensko-hrvaških stikih, dva članka pa sta namenjena ljudskemu štetju 1910. leta. Prvi govori o reviziji štetja na Tržaškem in popravlja številke v korist Slovencev, drugi (v češkem jeziku) pa prinaša nekatere statistične podatke o Slovencih. Zanima ga predvsem prirast prebivalstva, med drugim pa omenja tudi »pospešeno klerikalizacijo« v Sloveniji.²³⁸

Tudi v četrtem letniku (1912/13) sledijo kratka poročila o dogajanju na Slovenskem. V prvi številki je opisana vloga slovenske šolske matice, njeno finančno stanje in delovanje,²³⁹ v drugi pa se z veliko mero občudovanja piše o slovenski Zvezi dramatičnih društev in njenem pomenu pri narodnem boju, saj se zahvaljuječ ljubiteljskim gledališkim društvom »*skoraj v vsaki občini na Kranjskem in na Štajerskem najde kakšen oder, kjer se igrajo v glavnem domači komadi ...*«²⁴⁰ Podobno občudovanje ter primerjava s slovaškimi razmerami je prisotno v članku o slovenskih gledališčih. Predstavljen je program SNG v Ljubljani ter operna in operetna sezona. Pisec članka potoži, da je medtem, ko se v Ljubljani igra štirikrat tedensko, za Slovake velik dogodek že takrat, kadar amaterji zaigrajo eno opero. Doda tudi, da pri njih na stalno gledališče ni niti pomisliti, saj ni niti pravega večjega centra, ki bi gledališče lahko vzdrževalo.²⁴¹

Na podlagi teh, sicer skromnih in kratkih zapisov že lahko primerjamo kulturno dejavnost Slovakov in Slovencev v tem obdobju. Predvsem, kar zadeva institucionalizirano umetnost oz. kulturo v obdobju pred 1. svetovno vojno, Slovenci kljub vsemu živijo v neprimerljivo ugodnejših pogojih (posebej na Kranjskem), medtem ko Slovake vse do razpada monarhije nepojenjajoča madžarizacija, z izjemo majhnega kroga, pušča v pasivnosti in nezainteresiranosti. Temu primerno je tudi občudovanje Slovencev ter njihove kulturne ustvarjalnosti oz. jemanje in dajanje Slovencev za zgled ostalim Slovakom. Ta tendenca se, kot bomo videli, nadaljuje tudi v spremenjeni politični situaciji med obema vojnoma.

Zadnji predvojni članek o Slovencih v Prúdih je posvečen slovenskemu študentstvu, ki, kot pravi avtor članka, čeprav razbito in razdeljeno, odlično dela v smeri krepitve narodne zavesti in osveščanja. Sledi opis različnih študentskih društev, ki se delijo na podlagi političnega prepričanja, poudarjeno pa je tudi, da je najboljše organizirano klerikalno študentstvo, čigar organizator je bil škof Mahnič.²⁴²

Članek je kratek, a pregleden in dober, kar priča o tem, da so informacije o obeh narodih krožile med sabo. Interes po spoznavanju drug drugega se je z veliko

²³⁷ Prúdy, II, 1910/11, št. 10, str. 405.

²³⁸ Prúdy, III, 1911/12, št. 9–10, str. 363–364, 366, 369, 370.

²³⁹ Prúdy, IV, 1912/13, št. 1, str. 29.

²⁴⁰ Prúdy, IV, 1912/13, št. 2, str. 70.

²⁴¹ Prúdy, IV, 1912/13, št. 4, str. 155.

²⁴² Prúdy, IV, 1912/13, št. 5–6, str. 229.

mero simpatije pojavljajl predvsem iz razlogov podobne zgodovinske usode, občutka skupne slovanske pripadnosti, bratstva in bližine ter možnega prenašanja izkušenj drugega v lastno okolje, v smislu odpravljanja konkretnih vsakdanjih ovir na poti nacionalne kulturno-politične osvoboditve.

V petem letniku revije, ki nekako združuje prispevke v obdobju 1913–1919, o Slovencih ne najdemo ničesar, kar je seveda posledica svetovne vojne in z njo povezane slabe kulturne produkcije, upada družbeno-političnega življenja slovanskih narodov, pa tudi nedostopnosti informacij. Redno izhajanje revije se obnovi šele leta 1922, ko zopet izide deset števil (oz. dvojnih števil) na leto.²⁴³

V večji, čeprav še zmeraj skromni meri in že nekaj let prej pa so se s slovaško problematiko imeli priložnost seznaniti beroči Slovenci. Posledično z aktivno, čeprav tragično vlogo, ki so jo Slovaki odigrali v revolucionarnih letih 1848–49, se je namreč tudi v širši evropski javnosti, še posebej pa v slovanskem prostoru razširilo in povečalo védenje in pisanje o obstoju slovaškega naroda, njegovih problemih in prizadevanjih. In slovenska javnost oz. slovenski tisk pri tem nista nikakršna izjema. Tako denimo prvi slovenski politični list Slovenija²⁴⁴ že med revolucijo dokaj podrobno povzema tuji tisk in poroča o dogodkih na Slovaškem. Zanima jo tako političen kot vojaški aspekt slovaškega revolucionarnega gibanja, v njej pa najdemo tudi poročilo o slovenski udeležbi v slovaški oboroženi vstaji.²⁴⁵ Nenazadnje je za novo leto 1849 takrat še vneti Slovenec in Slovan Dragotin Dežman v Sloveniji objavil svoj zanosni članek Slava Slavjanam, v katerem se ob Čehih in Srbih obrača tudi k Slovakom in njihovem tatranskem orlu zlomljenih peruti, ki mu rane celi slovaška vila.²⁴⁶ Dosti manj o Slovaki poročajo Bleiweisove Novice, kjer pa zato toliko bolj korajžno izzvani bojna pesem Naprej slavenski Jug Jovana Vesela Koseskega, v kateri avtor med drugim slovaške »tatranske brate« poziva v boj proti Madžarom.²⁴⁷

Do slednjega je tudi v resnici prišlo, a so Madžari ostro in odločno odgovorili. Pri zatiranju slovaške vstaje niso izbirali sredstev ter v svarilo prebivalstvu med drugim usmrtili dva slovaška študenta, ki sta sodelovala v revoluciji. Njun primer je bil kmalu obdan z avro mučeništva in je odmeval tudi izven ogrskih meja. Odzvala se je tudi slovenska pisateljica Josipina Turnograjska, ki je leta 1851 v celovškem leposlovnem listu Slovenska bčela objavila črtico z naslovom Slavjanski mučenik.²⁴⁸

²⁴³ Podr.: Tone Kregar, Slovaško literarno časopisje o Slovencih 1918–1938, Diplomski naloga na Oddelku za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1997, str. 23–29 (dalje: Kregar, Slovaško literarno časopisje).

²⁴⁴ Enciklopedija Slovenije 11, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, str. 377–378.

²⁴⁵ Vasilij Melik, Slovenci o slovaškem gibanju v letih 1848/49, v: ČZN, 1971, str. 198–199 (dalje: Melik, Slovenci o slovaškem gibanju).

²⁴⁶ Ivan Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev III. (ur. Anton Ocvirk), Akademsko založba v Ljubljani, 1939, str. 59–60.

²⁴⁷ Melik, Slovenci o slovaškem gibanju, str. 198.

²⁴⁸ Rozman, Náčrt dejín; Podr.: Viktor Smolej, Slovaška motivika v slovenskem slovstvu druge polovice XIX. stoletja, v: Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov (ur. Zlatko Klátik), SAV, Bratislava 1963,

Omenjena avtorica je svoj interes do slovaške stvarnosti (in preteklosti) izkazala še v črtici o poslednjih dneh kralja Svetopolka, pa tudi sicer se nacionalno-političnim in kulturnim razmeram na Slovaškem Slovenska bčela bolj ali manj posveča vse do konca svojega izhajanja leta 1853.²⁴⁹ Praznino, ki je z njim nastala, je v manjši meri uspelo nadomestiti šele prvi pravi slovenski leposlovni reviji Slovenski glasnik, ki je med letoma 1858 in 1868 izhajala prav tako v Celovcu.²⁵⁰ Gre namreč za redke tozadevne novice oz. zapise, pa še ti se Slovakov dotikajo bolj posredno in v povezavi s širšo slovansko tematiko. Podobno velja tudi za ostali slovenski leposlovni in politični tisk, ki je izhajal v 70. in 80. letih 19. stoletja (Zora, Slavjan, Ljubljanski zvon, Kres ...), ki Slovake tu in tam sicer omeni ali predstavi, podrobneje pa o njih ter položaju, v katerem se nahajajo, praviloma ne spregovori.²⁵¹ Kljub vsemu velja tukaj izpostaviti pisanje Ljubljanskega zvona, predvsem obširen nekrolog za slovaškim književnikom, prvborcem iz Štúrovega kroga, Danielom Lichardom, izpod peresa Valentina Zarnika, v katerem je slovaška problematika širše zajeta:

»Zmerom je žalostna pesem, kadar se piše ali govori o naših severnih bratih Slovaki. Beremo samo žalostinke o tem potlačenem slovanskem plemenu, ki šteje gotovo nad dva in pol milijona duš. Kriva te žalostne usode je najbolj splošno znana golobičja narav tega bratskega plemena v sosedstvu brezobzirnih Madjarov, ki niso svoje čudi in naravi od Arpadovih časov dosti izpremenili ./../ Vsacega narodnega človeka, ki ima pogum priznavati javno, da je Slovak in Slovan, proglasé precej madjarji panslavistom in proganjajo ga potem neusmiljeno v javnem in privatnem življenji. Zategadelj je skoro vsak Slovak, ki nosi gosposko suknjo, gotovo pa vsak plemenitaš (»nemes ember«), - katerih je neštevilen broj - gotovo madjaron in strasten renegat.« Zarnik še posebej poudarja, da Lichard, čeprav protestant, »ni nikoli niti z najmanjšo besedico razžalil verskega prepričanja katoliške polovice svojega naroda. Brez razločka vere so ga vsi Slovaki spoštovali, kakor svojega očaka«.

Zato ga glede njegovega književnega in rodoljubnega pomena za Slovake primerja s slovenskim škofom Slomškom.²⁵² V Ljubljanskem zvonu spremljajo tudi slovaško časopisno produkcijo, pri čemer največje odobravanje požanje slovaški literarni časopis Slovenské pohľady pod uredništvom Vajanskega in Škultetega, ki *»prinaša samo izborne in dovršene članke ter je Slovakom gotovo v posebno čast«*, zato ga uredništvo Ljubljanskega zvona celo primerja s svojo revijo.²⁵³

Omenjeni zapisi so nastali že v začetku 80. let 19. stoletja, ko je v slovenskem tisku nasploh mogoče opaziti večji interes za kulturno in politično dogajanje na Slovaškem, za kar gre zasluga tako obema slovenskima dnevnikoma tega časa – Slovenskemu narodu in Slovencu,²⁵⁴ zlasti pa nastanku novih časopisov s poudarjeno slovansko usmeritvijo.

str. 70-71. (dalje: Smolej, Slovaška motivika)

²⁴⁹ Prav tam.

²⁵⁰ Enciklopedija Slovenije 12, Mladinska knjiga, Ljubljana 1998, str. 32-33.

²⁵¹ Prim.: Rozman, Náčrt dejín (Bibliografia slovinsko-slovenskych kulturnych vzťahov); isti, Slovaško-slovenski kulturni odnosi, str. 160.

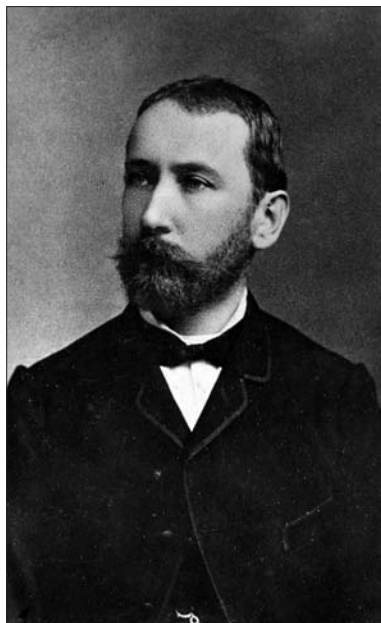
²⁵² Ljubljanski zvon, III/1883, str. 199-202.

²⁵³ Ljubljanski zvon, III/1883, str. 281-282 (avtor Miroslav Malovrh).

²⁵⁴ Podr.: Kačirek, n. d., str. 47-48.

Pomembno poživitev slovenskega medijskega prostora ob koncu 19. stoletja namreč predstavljata lista, ki svoje slovanstvo poudarjata že v svojih imenih, in sicer Slovan in Slovanski svet. Ne moremo sicer reči, da so na njunih straneh Slovaki pogosto prisotni, še posebej, če poročila iz Slovaške primerjamo z informacijami in vsebinami, ki zadevajo ostale, večje in Slovincem bližje narode, predvsem Čehi in pa južne Slovane. Vendarle pa tako Slovan kot za njim Slovanski svet v primerjavi z dotedanjim slovenskim tiskom Slovakom in njihovim narodnim prizadevanjem na svojih straneh posvečata neprimerno več prostora.

Ilustrirani tednik Slovan (»političen in leposloven list«) je na pobudo nedvomno najbolj slovansko čutečega med slovenskimi politiki obravnavane dobe Ivana Hribarja začel izhajati leta 1884. Hribar je bil tudi njegov lastnik in izdajatelj, naslednje leto pa se mu je v tej vlogi pridružil še dr. Ivan Tavčar. Pod uredništvom Antona Trstenjaka se je Slovan ukvarjal s političnimi, gospodarskimi in kulturnimi vprašanji, pozneje pa čedalje bolj z literaturo. Za razliko od ostalega takratnega slovenskega tiska je njegova posebna pozornost veljala dogajanju v ostalem slovanskem svetu, predvsem kulturnim in političnim prizadevanjem ostalih slovanskih narodov. Na ta način naj bi vednost o slovanstvu ter njegovih uspehih večala samozavest Slovincem in vzpodbujala njihov kulturno-politični razvoj ter boj za narodno emancipacijo na vseh področjih.²⁵⁵ Nedvomno je idejni tvorec tovrstnega koncepta in namena sam Ivan Hribar, pa tudi večina prispevkov o razmerah pri slovanskih narodih je skoraj gotovo nastala pod njegovim peresom, čeprav navedbe avtorstva na straneh Slovana praviloma ni mogoče zaslediti. Nenazadnje je bil Hribar zaradi svojih osebnih, političnih in poslovnih stikov z aktualnimi dogodki in problematiko najbolj na tekočem, pa tudi razumevanje ostalih slovanskih jezikov mu ni povzročalo težav. Pri tem je treba posebej izpostaviti poznavanje Čehov, čeških dežel in češkega jezika, saj je svoje vedenje o ostalem slovanskem svetu in razmerah v njem črpal pretežno iz češkega časopisja oz. svojih čeških kontaktov. Prav češko časopisje je, kot rečeno, v 80. letih 19. stoletja, se pravi v času izhajanja »Hribarjevega« Slovana, evropski javnosti najizčrpnije podajalo informacije o razmerah na Slovaškem ter o trdem slovaškem boju za narodno emancipacijo. Na ta način je z očitno naklonjenostjo do Slovakov nadgrajevalo neprimerno šibkejši slovaški medijski diapazon in njegov dostop do širše evropske javnosti, ki je bil zaradi političnih razmer, ki so vladale na Ogrskem,

Ivan Hribar

²⁵⁵ Vasilij Melik, Ivan Hribar in njegovi spomini, Slovenci 1948–1918, str. 547 (dalje: Melik, Ivan Hribar in njegovi spomini); Enciklopedija Slovenije 11, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, str. 152.

močno omejen in problematičen. Temelj Hribarjevega in s tem Slovanovega poročanja in razmišljanja o Slovaki ter njihovih narodno-političnih prizadevanjih zato (ob slovaškem časopisu) predstavlja prav češki tisk.

Slovan (kot tudi Slovanski svet za njim) je objavljala zapise in komentarje z različnih področij slovaške družbe, kulture in vsakdanjega življenja, predstavljal je slovaške folklorne in etnografske značilnosti, literarno in drugo produkcijo, delo in težave slovaških društev, se poklanjal zaslužnim slovaškim posameznikom, opisoval verske razmere ipd., vendarle pa so skoraj vsi zapisi umeščeni v širši politični kontekst narodnostne problematike oz. Slovakom skrajno neprijaznih razmer. V tem kontekstu se Slovan trdno in ognjevitostno postavlja na stran zatiranih Slovakov. Za ilustracijo si oglejmo le nekaj prispevkov, ki po svoji vsebini in jeziku še posebej izstopajo.²⁵⁶

Januarja 1886 tako Slovan poroča, da še ni dolgo tega, kar so iz bratislavskega evangeličanskega semenišča izključili nekaj dijakov, ki so peli slovaške pesmi, sedaj pa so enake surovosti bili deležni še katoliški bogoslovci, ki so bili zaradi uporabe svojega jezika obsojeni panslavistične agitacije. Zatirane Slovake pisec primerja kar z usodo prvih kristjanov: *»Res Slovakom je v blaženi Madžarski trpeti sedaj zaradi svoje narodnosti toliko, kakor prvim krščanom v gnili in razpadajoči rimski državi zaradi vere. A kakor je krščanstvo triumfovalo nad razvalinami rimskega gospostva, isto tako bode triumfovala slovanska ideja nad razvalinami oholega in ošabnega Magyarországa. To bodi v tolažbo podtatranskim mučenikom.«*²⁵⁷

V deveti številki Slovana leta 1886 sta objavljeni tudi dve sliki, ki prikazujeta slovaškega mladeniča in mladenko v narodnih nošah iz okolice Detve. Ob opisu značilnosti ljudi iz tega kraja pa v rubriki Naše slike najdemo tudi izčrpen opis aktualnega političnega in socialnega položaja Slovakov. Ker gre za izredno barvit, sočen in primerjav poln jezik, kateremu ne manjka niti antisemitskih izjav, ga velja podrobneje prebrati:

»Sedaj ko je Bolgarska po brezmerih žrtvah svojih ruskih bratov osvobodena izpod turškega jarma, moremo po vsi pravici trditi, da ni širom prostorne slovanske domovine tako nesrečnega naroda, kot je narod slovaški. Položaj raje pod turškim gospostvom ni tako žalosten, kakor je žalosten položaj slovaških trpinov. Mažar in Žid sta se zjedini, da uničita slovaški narod. Prvi, kateremu je sreča dala v roke državno oblast, upropaščuje ga duševno; drugi gmotno in fizično. Pod pretvezo domoljubja, češ da so Slovaki panslavistični rovarji, kateri snujajo naklepe proti ogrski državi, zaprli so jim Mažarji vse narodne srednje šole, katere so ob svojem uzdrževali; zaplenili jim imetje 'Matice Slovenske'. Z istim izgovorom odpravljajo od leta do leta več slovaških osnovnih šol, nadomeščujoč jih s slovaškomažarskimi ali pa čisto mažarskimi. --Žid--ta pijavka na narodnem telesu slovanskem, kjerkoli se je udomačil--je pa v drugem oziru najboljši zaveznik Mažarjev. On ima nalog, pošteni, dobrosrčni, mehkočutni narod slovaški demoralizirati; gmotno upropaščevati in z žganjem telesno uničevati. To peklenko ravnanje Mažarji ne le ne zavirajo; temveč z državno oblastjo vedno in vsestranski

²⁵⁶ Več in podrobneje glej: Kregar, Nekateri primerjave, str. 345–362.

²⁵⁷ Slovan, III/1886, št. 2 (15. 1.), str. 31–32.

podpirajo prav tako, kakor to delajo severoameriški beli naseljenci s prvotnim indijanskim prebivalstvom.

Z ozirom na vse to ni se tedaj čuditi, da je nastala v narodnem oziru neka grobna tišina po prelepi slovaški domovini. Inteligencija je odnarojena, prosti narod nezaveden, obupan; nedostaje mu moralne sile, da bi se krepko in neustrašeno oklenil one male, a hrabre čete pravih rodoljubov, kateri so kljubu preganjanju in zaničevanju ustrajali v boji za narodna prava in narodno prosvedo.

Jedno pa je, kar nas o žalostnem pogledu na prelepo Slovačijo še tolaži; jedno, kar v nas vzbuja trdno prepričanje, da tega najhujšega trpina med Slovani čakajo še lepši, veselejši dnevi. Kljubu vsemu naporu Mažarstva ni si namreč slovaški narod dal odtujiti svojega jezika, svojih šeg in navad in svojega iz davne slovanske prošlosti podedovanega kroja. Slovak je nenavadno konservativen, in ta lastnost--dasi sicer ni priporočljiva, ker zavira zdravi napredek---je zanj o razmerah, v katerih se nahaja, velika sreča. Vsako drugo slovansko pleme sprejema rajše šege in navade od svojih neslovanskih sosedov, vsako si rajše pači lepo svojo govorico s tujimi izrazi. Zato pa vidimo, da tudi sedanja doba posilne madžarizacije ne pušča sledov v slovaškem narodu ...»²⁵⁸

V isti številki zasledimo tudi poročilo o perfidnem madžarskem prevzemu Tatra banke, ki je poleg podrobnega opisa razlogov zanj in načina zanimiv predvsem zaradi malce ostrejšega (manj usmiljenja polnega kot sicer) poduka slovaškim bratom, ki sledi na koncu prispevka: »Po tem sramotilnem sklepu 'Tatrinih' delničarjev, kateri so vendar inteligentnejši ljudje, pa se nikakor ne čudimo, da narodno gibanje na Slovaškem ne raste, temveč od dne do dne propada; ne čudimo se pa tudi oni zabavljivi poslovici, katero ima oholi Madžar vedno na jeziku, kedar govori o Slovaku. Kedaj bodo vendar ubogi podtatranski trpini izprevideli, da pohlevnost, ponižnost in prevelika dobrosrčnost niso vselej najlepše lastnosti človeške?!«²⁵⁹

Slovanu pa, predvsem zaradi afere okoli Trdinovih Hrvaških spominov, dolgo življenje ni bilo usojeno in 20. decembra 1887 je izšla njegova zadnja številka.²⁶⁰ Izdajatelja Tavčar in Hribar sta takšno usodo lista sicer utemeljevala z njegovo finančno izgubo, obenem pa napovedala, da ga bo z novim letom nadomestil nov list Slovanski svet. Tako je tudi bilo in leta 1888 je v Ljubljani (od 1891 v Trstu in od 1895 na Dunaju) začel izhajati Slovanski svet, polmesečnik za politična in gospodarska vprašanja, katerega ime je izbral Hribar, izdajal pa ga je Fran Podgornik. Slednji je bil tudi glavni avtor političnih člankov, ob njih pa je list v Slovanovi maniri (čeprav v malce manj sočnem jeziku) izčrpno poročal tudi o dogajanju pri ostalih slovanskih narodih.²⁶¹

²⁵⁸ Slovan, III/1886, št. 9 (1. 5.), str. 141.

²⁵⁹ Slovan, III/1886, št. 9 (1. 5.), str. 144.

²⁶⁰ Prim: Janez Cvirn, Konec revije Slovan, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884-1899, str. 66-67.

²⁶¹ Melik, Ivan Hribar in njegovi spomini, str. 551-552; Enciklopedija Slovenije 11, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, str. 156.

Večina informacij o slovaških razmerah izhaja iz pisanja slovaških Narodnih novin, ki jih Slovanski svet redno povzema. Še posebej tiste, pri katerih se ponujajo primerjave in paralele z razmerami v slovenskem prostoru. Tako Fran Podgornik v pregledu slovanskih časopisov, ki jih priporoča slovenskemu bralcu, izpostavlja Národníe noviny, »pravi ponos vsega naroda in čast slovanskemu imenu« in pa literarne Slovenske Pohlady. V obeh slovaških listih, na katerih čelu je »prezashušni pisatelj in Slavjanin Vajansky«, je po njegovem mnenju moč najti »samo slovanske odbrane umotvore«. ²⁶²

Že v samem začetku izhajanja Slovanskega sveta je na njegovih straneh mogoče zaznati ostrino pogledov uredniške politike, ki je vztrajno naperjena proti Madžarom ter dualizmu, ki ga šteje za največjega nasprotnika avstrijskih Slovanov. Poleg tega so članki polni agresivnega antisemitizma. Ne samo do Judov znotraj meja habsburške monarhije, temveč do Judov (npr. ruskih) nasploh.

Enega najboljšežnejših in najzanimivejših prispevkov o položaju Slovakov je Slovanski svet objavil leta 1891, govori pa o razlogih za množično izseljevanje Slovakov ter njihovem uspešnem narodnem življenju v novi ameriški domovini. Članek z naslovom Slovaki v Ameriki je sicer povzet po pisanju ruskih Slavjanskih izvestij, glede njegovega naturalističnega in izrazito protimadžarskega tona pa mu težko najdemo para. V prvem delu prispevka so navedeni temeljni razlogi za izseljevanje: »Kakor ptice selice, zapuščajo Slovaki vsako leto v celih stajah svojo domovino in hite za morje, kder so uže vspele ustanoviti cele kolonije s pravladajočim slovaškim naseljenjem. Kaj jih neki naganja ostavjati (zapuščati) prirojena gnezda? Pred vsem gonijo Slovake od rodnega ognjišča madžarski zakoni....Res je, da pri Slovakah je strast k ekskurzijam, k blojenju po svetu, in malokateri Slovak bi se našel, ki ni prehodil vsaj avstro-ogerske države. Povsod ga srečaš s ploščevinami (žestjankami), koški, ali drugimi raznimi lesenimi izdelki ...«

Pisec s tem sicer omeni tudi v slovenskih krajih znano slovaško nagnjenost k iskanju kruha drugod, vendar pa obenem poudari, da se s tovrstnih sezonskih popotovanj vračajo, kadar pa gre Slovak v Ameriko, proda vse svoje pohištvo ter »jemlje s seboj ženo in otroke in odide za vselej«. Za slednje je po njegovem mnenju kriva izključno agresivna in brutalna madžarizacija ter njihov brezpraven in poniževalen položaj na Ogrskem: »Madjari, v roli ali ulogi nositeljev kultur, (pod katero besedo sleduje razumevati izključiteljno madžarizacijo) postojano izpostavljajo Slovake kakor zabiti, k vsemu nesposobni, leni narod, kateri bi bil brez Madjarov obezglavljenim trupom. Madjari, govorec o Slovakah, nikdar jih ne zovejo prosto: tot (Slovak), temuč pridevajo jim vselej zaničevalne besede: buta (glupi), bamba (idiot), bockoros (coklar) itd ...« Poleg tega, navaja avtor, so Slovaki v očeh Madžarov drugorazredni državljani in celo manjvredni ljudje: »Fraze: tot nem ember (Slovak ni človek), kasa nem etel (kaša ni jed), talaga nem szeker (telega ni voz) prešle so uže v prislovico. Po pojmi Madjarov - Slovaki niso ni 'raja', kakor so bili južni Slovani pod Turki, in ni prokleta indijska parija, temveč oni so prosta, glupa brezmiselna žival, pravi skot, ali marva. Težko si je predstaviti, kako vpečatljenje (vtis) proi-

²⁶² O naročbi slovanskih novin in časopisov, Slovanski svet I/1888, št. 24 (25. 12.), str. 395.

zvoja v madjarskem občestvu smelost nazvati sebe Slovakom; od takega subjekta odpevivajo se, kakor od kake gobave ali okužene živali.« Da pa še zdaleč ni tako, dokazuje slovaška emigracija v Ameriki, kjer lahko »ta prezrti brezglavni trup« svobodno zadiha in dokaže ravno nasprotno – torej da ni narod, ki bi ne mogel delovati samostojno. V dokaz za to članek navaja slovaške kulturne in umetniške prireditve, njihov tisk, sezidane cerkve in šole ter poudarja, da poleg tega slovaški izseljenci ne pozabljajo svojih bratov izpod Tater, ki jim pošiljajo denar ter sodelujejo pri vseh pomembnejših narodnih aktivnostih v domovini, kot so npr. zidanje narodnega doma, gimnazije ipd. Na koncu pisec ošvrkne še pomadžarjene Slovake in Madžarom očita, da pozabljajo na to, kaj vse so dolžni Slovakom. Kajti, nadaljuje, brez slovanskih renegatov bi ne bilo nič, saj so le-ti (npr. Petöfi, skladatelj Liszt, Košut in drugi) »dvignili ime Madjar na tehtnico evropskih narodov« in prav po njihovi zaslugi »ne gleda več Evropa nanje kakor na divjo mongolsko hordo«. V ta namen se dotakne tudi madžarskega jezika in meni, da se šele potem, ko vzamemo iz madžarščine 80 % slovanskih besed, vidi, kaj ostane oz. »s kakim poznanjem prišli so Madžari na Ogersko«. Poleg tega je treba tudi pogledati, kaj pomenijo v madžarski mitologiji slovanski bogovi kot npr. Perun, Sventovit in drugi.

Skratka, pisec meni, da Madžari Slovakom dolgujejo vso svojo kulturo in omiko, nenazadnje in žal pa tudi številčnost. Zato se na koncu prispevka vpraša, koliko od petih milijonov bi jih sploh ostalo, »če bi Madžare otrebili vseh renegatov«, ter ponudi odgovor: »Poraziteljno mala peščica le, ki sne sama sebe.«²⁶³

Oblika in vsebina zapisov o Slovakah se bistveno ne spremeni niti v naslednjih letih, pri čemer Slovanski svet izraža veliko skrb za nadaljnjo usodo Slovakov in pri tem navaja podatke o procentualnem zmanjšanju njihovega števila, svoja opažanja pa strne tudi v tradicionalnem zaključnem pregledu o Slovanih v letu 1898, ko med drugim poudari, da na Ogrskem vlada »skrajni šovinizem«.²⁶⁴ V naslednji številki pa lahko preberemo še zadnji obsežnejši članek, ki se na straneh Slovanskega sveta celovito ukvarja s političnimi, gospodarskimi ter predvsem narodnostnimi razmerami na Ogrskem.

Na začetku leta 1899 je namreč prišlo do spremembe v vrhu ogrske oblasti. Premier Bánffy je bil prisiljen odstopiti in zamenjala ga je vlada nekaj zmernejšega Kolomana Szélla. Ob tej priložnosti Slovanski svet v uvodnem članku svoje četrte številke pod naslovom »Madžarsko gospostvo« podrobno analizira aktualno madžarsko politiko tako glede razmer znotraj madžarskih političnih opcij kot njenega odnosa do Dunaja ter predvsem do nemadžarskih narodov Ogrske. Pisec se boji, da glede slednjega tudi poslej ne bo večjih sprememb na bolje ter da bodo nemadžarski narodi še naprej prezirani, njihove pravice pa teptane, kajti »... v tej bezobzirnosti in pozitivni brutalnosti so vse madjarske stranke jedine, naj si bodo na levi desni ali v sredi«. Če te stranke niso v celoti skažene že same, nadaljuje pisec, jih kvari »židovsko novinstvo in v obče židovski vpliv, ki je tako mogočen, da gradi izpodkopati madjarsko politično zidanje. Židovstvo bogati po vsej Ogerski; zato ono podpira sistem madjarskega šovinizma

²⁶³ Slovanski svet IV/1891, št. 23 (10. 12.), str. 373–374.

²⁶⁴ Slovanski svet XI/1898, št. 24 (25. 12.), str. 369–371.

Štev. 4.

Na Dunaju, 30. februvarja 1899.

Letnik XII.

Madjarsko gospodstvo.

Bánffy je bil prisiljen odstopiti; njegov naslednik je Koloman Széll. Ta je sestavil svoje ministerstvo; razun dveh je pridržal poprejšnje ministre. O Széllu tvrdijo, da je iz Deakove šole, torej bolj zmernega, državiškega duha v tem smislu, da je treba poštovati skupno monarhijo, ne pa tirati jo do popolne ločitve, oziroma do personalne unije. Od Bánffya bi se Széll razločeval v tem, da nima take prošlosti za seboj, kakor Bánffy, in da je tudi krotkejša narave. Bánffy je bil brezobziren krutež, ki je v svojem komitatu kot načelnik gospodaril in vladaril kot turški paša, in ki je kot ministrski predsednik kruto vodil zlasti poslednje državnozborske volitve. Potrosil je 3 milijone za volitve, in še premalo mu je jih bilo; vrhu tega je s terorizmom zmanjšal ne le med nemadjarskim naseljenjem, temveč tudi med samih Madjarov. On je hotel imeti krepko večino židovsko-madjarskega liberalizma, in to je bilo vzrok, da so ga črtile same madjarske stranke, kolikor se ne prištevajo liberalcem. Opozicijske stranke so se namreč bale, da bi utegnulo priti do novih volitev, in da bi Bánffy s svojo praktiko znatno skrčil število zastopnikov opozicijskih strank.

Pogajanja z Avstrijo so dale skupni opoziciji dober povod, da bi vrgle Bánffya ali pa prisilile ga, odobriti tak zakon glede volitev, ki bi omejil vladno moč ob volitvah in takó ščitil tisti madjarski tabor, ki ne pripada glavni gospodujoči liberalni stranki. Zajedno je hotela opozicija vladno ukrotiti, da bi sklenula le tako pogodbo, kakoršna ugaja madjarskemu šovinizmu. Iz teh dveh glavnih vzrokov je bila pričela opozicija obstrukcijo, katera je dobila še gršo obliko, nego v Dunajskem osrednjem parlamentu.

Bánffy je bil rad ostal in je radi tega dolgo barantal s tostransko vlado in z madjarsko opozicijo. Naposled je pa le po sili odstopil, in Széll se je udal, da se napravi zakon, ki skrči oblast vladnih organov ob volitvah, in udal se je tudi, da sklene le tako pogodbo, kakor jo zahteva opozicija, in da pripravi vse potrebno, da bi Ogerska začela gospodarstvo tudi do cela na svojo roko, torej ko bi kazalo, pretrgala sedanjo ekonomiško zvezo z Avstrijo. Kar se dostaje obstrukcije, so se opozicijske stranke moralno zavezale, da se bodo njeni člani pokorili poslovnemu redu in parlamentarnemu zakonu.

Takó je madjarske krize konec; nastopilo je novo ministerstvo pod predsedništvom Széllovim. Barva, značaj nove vlade pa ostane bez bistvene izpremembe. Židovsko-liberalna stranka je imela poprej svoje ministerstvo in je bode imela tudi odslej; saj so vsi ministri razun Szélla in dveh drugih poprejšnji in pripadajo stari in novi liberalni stranki. Kar se utegne izpremeniti, bode način, tempo postopanja radi zmernejšega značaja Széllovega.

Razlika se pokaže tudi v parlamentu, ker opozicija bode često glasovala skupno z dosedanjo liberalno večino; boj seveda ostane med liberalno stranko in opozicijo, a le radi tega, da bi poslednja moralno vplivala na volilce in takó ne le ostala pri dosedanji kreposti, temveč da bi tudi odvzela kolikor možno mandatov liberalni stranki.

Jako značilno je bilo vedenje opozicije nasproti odstopivšemu Bánffyu. Očitala mu je vse, kakor je zasluzil; s tem je ovadila pred vsem svetom madjarski sistem. Ta sistem je opozicija opisala v takih barvah, da niti najhujši nasprotnik madjarskega gospodarjenja bi ga ne mogel označiti primerniša. A to, kar je zamolčala skupna madjarska opozicija, označuje tudi njo. Ona se je razgrevala nad vladno korupcijo ob volitvah in nad tem, da se je prelivala tudi kri. Ona je kazala, kjer njo tišči črevelj; a niti z besedico se ni spomnila krivic, ki se ob istih volitvah od začetka duvalizma delajo nemadjarskim narodnostim s tem, da ne vlada, ne stranke ne dopuščajo volitev, da bi prodrl tudi kak nemadjarski kandidat, ki bi tudi v resnici zastopal naseljenje, kjer bi bil izvoljen. Ogerski Slovani štejejo na milijone duš, a nimajo niti jednega svojega zastopnika v skupnem državnem zboru. Večina naseljenja na Ogerskem je nemadjarska, in ta večina se prezira takó, kakor da bi razun Madjarov ne bilo na Ogerskem te večine. No, da bi se nemadjarski narodi samo prezirali, bi še ne bilo najhujše; posebno zlo je v tem, da se prava nemadjarskih narodnostij teptajo z nogami, da se jim vsiljuje krutost in raznarodovanje, in to vse s pravim cinizmom.

V tej bezobzirnosti in pozitivni brutalnosti so vse madjarske stranke jedine, naj si bodo na levi, desni ali v sredi. Čustvo pravičnosti in najpovršnije morale so madjarske stranke gledé na nemadjarske narode zlasti pa Slovake in Maloruse popolnoma izgubile. Kolikor niso skazene same, kvari jih židovsko novinstvo in v obče židovski vpliv, ki je takó mogočen, da grozi izpodko-

Naslovnica Slovanskega sveta, 30. 2. 1899

in tisto stranko, katera je po vsem svojem stremljenju Židovstvu najsorodniša«. Po mnenju Slovanskega sveta je prav židovstvo skupaj z madžarskim šovinističnim liberalizmom vir vsega zla za slovanske narode pod krono sv. Štefana. Le-ti »nimajo drugega, kakor krvne in gmotne žrtve; v plačilo se raznarodujejo, in se jim v ta namen jemljejo iz materinih naročij uže majhni otroci ...« Navedeni so še madžarizacijski ukrepi znotraj

cerkve, sodni pregoni slovaškega tiska in njegovih urednikov ter slaba gospodarska politika, ki povzroča, da se iz sicer plodovite ogrske zemlje izseljuje na tisoče ljudi nemadžarske narodnosti. Poleg tega »madjarsko gospodarstvo in gospodstvo pomenja za slovanstvo obče zlo, če tudi zadeva neposredno le ogerske Slované«. Glavni razlog oz. temelj takšnih Slovanom neprijaznih razmer se namreč po globokem prepričanju Slovanškega sveta nahaja v dualistični ureditvi monarhije: »Dualizem je v prvi vrsti zasekal in seče največ ran Slovanstvu; a škoduje tudi cesarstvu in dinastiji.« Zato vidi pisec edino rešitev v drugačnem organiziranju boja proti dualizmu, se pravi v složnem protidualističnem nastopu vseh cislajtanskih narodov in ne zgolj dela Slovanov: »S spravo tostranskih narodov bi dobila monarhija vsaj jedno moralno in dejansko silo več, s katero bi se krotila in stavljala v svoje meje madjarska oholost; potem bi tudi nemadžarski narodi na Ogerskem zajemali moralno pomoč od tostranskih narodov, in gospodstvo madjarsko bi bilo manj --- azijsko, nego je doslej.«²⁶⁵

S prenehanjem izhajanja Slovanškega sveta na koncu 19. stoletja slovenski medijski prostor ostane brez specializiranega časnika, ki bi bralce podrobneje obveščal o dogodkih v slovanskih deželah. Vendarle pa to še ne pomeni, da informacije o slovaških razmerah niso prihajale do slovenske javnosti. V mnogočem namreč Slovana in Slovanski svet uspešno nadomestijo drugi časniki, kot denimo (še naprej) Ljubljanski zvon in Naši zapiski, predvsem pa Dom in svet.²⁶⁶ Obenem pa se prav v tem obdobju poveča tudi število, zgoraj predstavljenih, zapisov o Slovencih na straneh slovaškega političnega in literarnega tiska.²⁶⁷ Vse skupaj je sicer prispevalo k porastu medsebojnega poznavanja in razumevanja Slovakov in Slovencev, čeprav o kakšnih tesnejših povezavah, ki bi zrasle na tem temelju, vse do razpada habsburške monarhije še ne moremo govoriti.

Poleg tega so bili v opisanih okoliščinah tudi osebni medsebojni stiki Slovakov in Slovencev sila redki. Način, na kakršnega je povprečni slovenski človek videl in prepoznaval Slovaka, najbolje razlaga Ivan Hribar v Slovanu, kjer v rubriki Naše slike ob sliki slovaških koscev v Tatrah podaja komentar, v katerem se spominja svojih mladih let in srečanj s slovaškimi piskrovezi. »Svoje dni smo otroci v mladostni nepremišljenosti in razposajenosti izza plota dražili slovaške, skozi rodno miljo vas potujoče piskrovezce 'mižare, mažare, kuku' in veliko veselja nam je bilo, ko smo jih videli, da so se togotili nad nami.

Kadarkoli se sedaj spomnim one otroške nagajivosti, zazebe me v srce. Ubogi Slovaki tega ne zaslužujejo. Bedni v svoji domovini, kjer jim zapoveduje kruti in oholi Madžar, hodijo po svetu, da se z malim svojim zaslužkom prežive in morebiti tudi zato, da pozabijo, da jim je v lepi njihovi podtatranski domovini tujec gospod.

²⁶⁵ Slovanski svet XII/1899, št. 4 (30. 2.), str. 49.

²⁶⁶ Prim.: Rozman, Slovaško-slovenski kulturni odnosi, str. 161; Rozman, Náčrt dejín, (Bibliografia slovensko-slovenských kulturných vzťahov)

²⁶⁷ Rozman, Náčrt dejín; Kregar, Slovaško literarno časopisje.

In res je skoro bolje Slovaku na tujem; kajti doma je suženj. Truditi se mora v potu svojega obraza, a sadu svojega truda navadno ne uživa sam, temveč njegov mažarski graščak, kateri ga poleg vsega še zaničuje zaradi njegovega slovanskega porekla.»²⁶⁸

To Hribarjevo pisanje najbolje opisuje takratno predstavo povprečnega Slovanca o Slovakah in kaže, da jih praktično niso ločevali od Madžarov ali pa so vse skupaj imeli kar za Ogre, ki med Slovenci nikoli niso bili kdo ve kako priljubljeni. Nenazadnje je to na svoji koži občutil prav zgoraj že večkrat omenjeni Vajanský na svoji poti na balkansko bojišče leta 1878. Takrat so Tržačani njegove vojake imeli za Madžare in jih tako sprejeli kot pospremili z vse prej kot navdušenjem in ovacijami.²⁶⁹

O predstavi o Slovakah kot potujočih piskrovezih ter njihovi prisotnosti v slovenskih deželah priča tudi krajša povest Mladi Slovak Petra Bohinjca – Velimirja, ki je sicer v Slovanu redno objavljala. Zgodba o ljubezni med mladim slovaškim piskrovezom in slovenskim kmečkim dekletom je izšla v zadnjem letu Slovanovega izhajanja, in sicer v treh nadaljevanjih.²⁷⁰ Gre za preprosto domačijsko, ljubezensko pripoved, ki se ob srečnem koncu skozi poročno napitnico izteče v hvalnico slovanski ideji. Zaradi takšnega zaključka in vsebine nasploh je bila za Slovanovo uredniško politiko seveda več kot primerna, po svoje pa tudi najbolje ponazarja jezik in slog Slovanove naklonjenosti do Slovakov v kontekstu slovanskega čutenja in orientacije v osemdesetih letih 19. stoletja, kot tudi slovaške motivike v slovenskem slovstvu tega časa nasploh.²⁷¹

Vendarle pa v slovenske dežele niso prihajali le krošnjarji. Kljub skromnim zapisom in pričevanjem lahko v 19. stoletju že najdemo nekaj posameznikov, ki so izhajali iz Slovaške, pozneje pa prišli in delovali na Slovenskem. Mednje sodijo npr. zdravnik Biatzówsky, verjetno pa tudi znani izdelovalec orgel Andrej Ferdinand Malahovsky, ki je leta 1887 umrl v Ljubljani.²⁷² Najbolj znan med njimi pa je nedvomno lekarnar Ubald Trnkóczy. Izhajal je iz znane lekarnarske družine in se leta 1872 naselil v Ljubljani pri bratu Viktorju. Po bratovi smrti je tudi prevzel vodenje njegove lekarne, pozneje pa je bil aktiven v gospodarskem, političnem in družabnem življenju Ljubljane. Med leti 1901–1922 je sedel v mestnem svetu, že od leta 1901 pa je bil član Mestne hranilnice, kateri je med leti 1909 in 1921 tudi predsedoval. Prijateljaval je s Hribarjem in Tavčarjem in sodil med najpopularnejše Ljubljančane svojega časa. »Stari Trnka«, kot so ga klicali prijatelji, je umrl l. 1925.²⁷³

Občasne stike s slovenskim narodnim gibanjem pa so vzdrževali tudi posamezni slovaški izobraženci in narodnjaki. Tako se je katoliški duhovnik Martin Medňanský (1840–1899) oktobra 1887 na poti iz Trsta ustavil v Ljubljani in Slovincem predstavil madžarsko zatiranje svojega naroda, stike s Slovenci pa je med

²⁶⁸ Slovan, II/1885 (1. 3.), št. 5, str. 79.

²⁶⁹ Čuček, n. d., str. 28–29.

²⁷⁰ Slovan, IV/1887, št. 14 (20. 7.), str. 217–219; št. 15 (5. 8.), str. 229–231; št. 17 (9. 9.), str. 262–267.

²⁷¹ Smolej, Slovaška motivika, str. 81–85.

²⁷² Kačirek, n. d., str. 53.

²⁷³ Rojen je bil v Stražnicah na Moravskem, oče pa je tja prišel iz Zaskalia pri Dolnjem Kubinu na Slovaškem. Prav tam; Slovenski biografski leksikon (SBL) 4, Ljubljana 1980–1991, str. 183.

svojim študijem na mornariški akademiji v Trstu zagotovo imel tudi Karol Ladislav Kuzmány, sin pomembnega slovaškega pisatelja in narodnega delavca Karla Kuzmanyja. Podobno velja za naravoslovca Dionýza Štúra (1827–1893), ki je pri svojih geoloških raziskavah obiskoval tudi slovensko ozemlje, največ tovrstnih podatkov pa obstaja za stike Ondreja Belle (1851–1903) s slovenskimi izobraženci. Bella je bil namreč julija 1881 imenovan za evangeličanskega vojaškega duhovnika v Gradcu in nato tam preživel dve leti. V tem času se je srečeval s tamkajšnjimi Slovenci, predvsem univerzitetnimi profesorji in študenti. Med njimi so bili profesor fizike dr. Ignac Klemenčič, pravnik Aleksander Hudovernik²⁷⁴ in umetnostni zgodovinar Janez Flis, najpristneje pa se je Bella navezal na dr. Gregorja Kreka, profesorja na katedri za slovenski jezik in literaturo v Gradcu, podpornika slovanskega dijaštva ter vodilnega organizatorja tamkajšnjega slovenskega narodnega gibanja.²⁷⁵ Krek je bil med drugim tudi soustanovitelj časopisa Kres, kot znanstvenik pa se je posvečal raziskovanju slovenske in slovanske folkloristike, narodnega slovstva in mitologije, pri čemer mu je, kar zadeva podatke o Slovakah, pomagal prav Bella. Tako vsaj domneva Luboš Kačirek, ki je Bellove povezave s Slovenci podrobneje raziskoval ter našel in objavil tudi tri pisma, ki jih je leta 1883 Bella pisal svojemu »očetovskemu prijatelju«, kot ga naslovi v prvem izmed njih.²⁷⁶ Bella je namreč tudi po svojem odhodu iz Gradca v Prago ostal povezan s Krekom ter ga obveščal o slovaški literarni tvorbi in člankih, ki jih je Slovencem namenjal češki tisk. Pošiljal je prispevke v Kres, obenem pa prevajal Jurčiča in Gregorčiča, čeprav je, vsaj z njegovim podpisom, objavo dočakalo bore malo prevedenega.²⁷⁷

Neusmiljena madžarizacija oz. obupen slovaški narodni položaj pa ni naletel na odziv samo pri delu slovenske žurnalistično-politične elite, temveč znotraj in ob njej tudi dveh prominentnih slovenskih pesnikih tedanjega časa. Prvi je Josip Stritar, ki v svojih Dunajskih elegijah (1876) Madžarom prav nič ne prizanaša in sarkastično biča njihovo »šopirjenje«, »viteštvo« in »svobodoljubnost«, ki se za svobodo vseh drugih, predvsem Slovanov oz. Slovakov ne zmeni; očita jim »divjaškost in turški duh«, ki jih še po stoletjih ni zapustil.²⁷⁸

Kljub neposrednim in grobim obsodbam, ki gredo v prid Grdinovi ugotovitvi, da so Slovani *»vse do obdobja fin de siècle s posebno naslado poudarjali, da so Madžari civilizacijsko zaostali napihnjenci«*,²⁷⁹ pa po drugi strani tudi pri istih avtorjih ni manjkalo zavisti in občudovanja do tega, kako spretno politiko in s tem povezane rezultate v razmerju do Dunaja in za razliko od Slovanov dosegajo Madžari.

²⁷⁴ Hudovernik je tudi napisal kratek članek o Belli in ga objavil v Ljubljanskem zvonu 1883, št. 7, str. 480.

²⁷⁵ Podrobneje o dr. Gregorju Kreku (1840–1905): SBL (ur. Izidor Cankar in Fran Ksaver Lukman), I. knjiga, Ljubljana 1925–1932, str. 557–558.

²⁷⁶ Kačirek, n. d., str. 51–56.

²⁷⁷ Prav tam, str. 52–53.

²⁷⁸ Josip Stritar, Zbrano delo, Prva knjiga, Ljubljana 1953, str. 254–256.

²⁷⁹ Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo, str. 25.

Tovrstna dvojnost ni opazna le pri Stritarju, ki med slovenskimi politikami zamahe išče moža Deákovega kova,²⁸⁰ temveč tudi pri velikem slovenskem bardu Antonu Aškercu, ki je s Slovaki čutil kot le malokdo in na krivice, ki se jim dogajajo, opozarjal tako v svojem umetniškem kot novinarsko-političnem izrazu. Aškerc je namreč objavil dve pesmi, posvečeni prav Slovaku. Nasploh Aškerčeva prva pesem s slovanskim motivom, leta 1883 v Ljubljanskem zvonu objavljena Svetopolkova oporoka,²⁸¹ sicer ne govori neposredno o njih, saj se vrača v čas propada Velikomoravske države,²⁸² ki naj bi jo zakrivila nesloga Svetopolkovih sinov,²⁸³ v drugi z naslovom Brat Slovak,²⁸⁴ prav tako objavljeni v Ljubljanskem zvonu l. 1891, pa pesnik s precejšnjo mero sarkazma sočustvuje s Slovakom, ki je zaradi neusmiljene madžarizacije prisiljen zapustiti rodno grudo.

Pesem je nastala leta 1889 na Aškerčevem potovanju skozi Budimpešto in nato čez slovaško ozemlje do Krakova. Sicer Aškerc na Slovaškem verjetno ni veliko stopal z vlaka, s katerim je potoval, pa tudi madžarsko in slovaško ni znal. V svoji

²⁸⁰ Prav tam, str. 27.

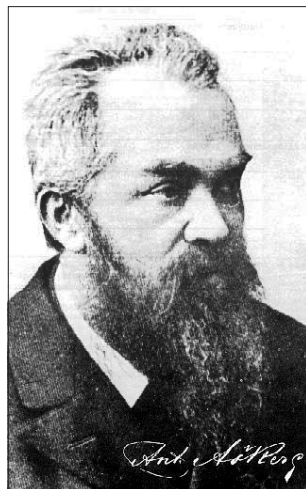
²⁸¹ Ljubljanski zvon, III/1883 (št. 3), str. 145–147.

²⁸² Proces propada Velike Moravske in vključevanja ozemlja današnje Slovaške v ogrsko državo, zaradi pomanjkanja virov ni dovolj raziskan. S tem se je odprla pot nastanka različnih mitov. V slovaško-madžarskih polemikah, ki so se začele že v 17. stoletju, sta se pojavljali predvsem dve teoriji. Madžarska, ki je govorila o podjarmljenju slovanskega prebivalstva, se je opirala na legendo o »belem konju«, za katerega naj bi Svetopolk II. svojo deželo prodal Madžarom. Slovaška stran pa je zagovarjala teorijo, po kateri je domače slovansko prebivalstvo Madžare sprejelo kot goste in z njimi sklenilo dogovor. Obe teoriji imata seveda značilnost legende s povsem jasnim nacionalno-ideološkim ozadjem. Najverjetneje se je slovaško ozemlje in njegovo prebivalstvo v ogrsko državo vraščalo v postopnem procesu, za katerega je bilo značilno tako nasilje kot posamezne pogodbe in dogovori. O nasilnem podjarmljenju slovanskega prebivalstva bi lahko pričalo madžarsko poimenovanje Slovakov – Tot, kar bi lahko pomenilo »zasužnjeni«, vendar pa obenem opazimo številne znake in značilnosti, ki pričajo o slovaško-madžarski simbiozi. Slovansko prebivalstvo z razmeroma razvito obrtniško izdelavo in ki se je preživljalo z obdelovanjem zemlje, je bilo na višji razvojni stopnji od nomadskih Madžarov. Pri prehodu na takšen način življenja so le-ti od staroselcev prevzeli poljedelska orodja in tehnike, vključno z njihovim poimenovanjem. Prav v madžarsčino prenesene slovanske besede pričajo o tem, da so stari Madžari od njih prevzemali tudi starejše oblike ozemeljske in upravne organizacije, očitno pa so tudi mnogi slovanski vemožje oz. plemiči vstopali v službo Arpadovcev in sodelovali pri oblikovanju ogrske države. Ogrska država pa je ustvarila tudi predpogoje za zametek dosti poznejšega nastanka slovaškega naroda. Z nastankom državne meje jih je namreč ločila od ostalih, njim bližnjih slovanskih narodov. Prekratka eksistenca Velike Morave pri njenem prebivalstvu namreč ni uspela ustvariti neke trajnejše skupne etnične zavesti, vključitev »ostanka Svetopolkovega ljudstva« v arpadovsko Ogrsko kraljestvo pa je postavila okvir, v katerem so se iz Slovanov, ki so nekoč živeli na velikomoravskem ozemlju, od 10. stoletja naprej pa bili del Ogrske, lahko oblikovali etnični Slovaki. Kováč, Dejiny, str. 32–33.

²⁸³ Sicer stara parabola butaric kot simbola sloge in moči v povezavi s Svetopolkom in njegovimi sinovi ni dokazljiva, saj je tedanji viri ne omenjajo in je vse do 18. stoletja tudi ne najdemo v nobeni od čeških in slovaških kronik. Pač pa jo omenja Konstantin Porfirogenet, po katerem so jo prevzeli kronisti in zgodovinarji 18. stoletja in jo (kot avtentično) vnesli v češko (moravsko) in slovaško zgodovino. V 19. stoletju je bil ta motiv nadvse priljubljen in Svetopolkova tradicija se je močno ugnezdila tudi pri Slovencih. Na Aškerčevo odločitev za to tematiko sta najverjetneje vplivala Fran Levec s pesmijo Svetopolk in sinovi ter slovenski prevod češke knjige Zgodovina svetih apostolov slovanskih Cirila in Metoda. Več o tem: Viktor Smolej, Aškerc in Slovaki, v: Aškerčev zbornik, Celje 1957, str. 171–176 (dalje: Smolej, Aškerc in Slovaki); Smolej, Slovaška motivika, str. 76–78.

²⁸⁴ Ljubljanski zvon, XI/1891 (št. 10), str. 577 (pesem je prvič objavljena pod naslovom V Ameriko! v ciklusu Iz popotnega dnevnika); prim.: (Anton Aškerc, Lirske in epske poezije, 1896) Anton Aškerc, Zbrano delo, 1. knjiga, 1946, str. 198–199.

pesniški popotni dnevnik o slovaških krajih namreč ni zapisal ničesar. Na svojega »brata Slovaka« je verjetno naletel na pomembnem železniškem križišču v slovaškem mestu Vrútky, v času množičnega izseljevanja iz Ogrske, ki je sicer v največji meri prizadelo prav nemadžarske narode, še posebej Slovake, čeprav tudi Madžarov nikakor ni obšlo. Seveda pa je Aškerc na v pesmi upodobljen prizor »reagirai s slovansko-rodoljubno kretnjo«. ²⁸⁵

Anton Aškerc

Ob pesmih je, kot rečeno, Aškerc o Slovakih tudi pisal prispevke. Tako je v Ljubljanskem zvonu leta 1900 objavil sicer nepodpisani članek Pregarjani Slovaki ter v njem med drugim zapisal: »Še slabše nego nam Slovencem se godi Slovakom (ki se sami nazivajo tudi Slovence) pod krutim madžarskim jarmom. Slovaki nimajo na Ogrskem pravzaprav nikakih pravic. Pregarja in zatira jih država in cerkev, posebno katoliška. Katoliški škofi na Slovaškem so sami renegati ... Znano je, da so pred nekaterimi leti Madžari Slovakom zaprli slovaško gimnazijo, ki so si jo bili Slovaki sami s svojim denarjem ustanovili; denar pa, ki ga je bila nabrala »Slovaška matica« je zaplenila ogrska vlada. Vse pritožbe niso nič pomagale, tudi prošnja do kralja je bila brevi manu odbita. Pri vsem tem se moramo čuditi, da Slovakom še ni upadel pogum, in da se še nahajajo med njimi možje, ki se bore za pravice svojega naroda ...«

Nato izpostavi Vajanskega in probleme slovaškega časopisja ter opiše aretacijo urednika Narodnich novyn A. Pietora, ki je bil zaradi »panslavistične agitacije« obsojen na osem mesecev zapora in zaključi: »Zares: Extra Hungariam non est vita! Našim bratom Slovakom, ki so dali slovanstvu svojega Šafařika, Palackega in Kollárja, želimo, da bi ne omagali v obupnem boju. Pravica mora naposled zmagati.« ²⁸⁶

A kot rečeno, še tako pristne simpatije do Slovakov, Aškerca niso odvrnile do tega, da ne bi, podobno kot pred njim Stritar, že naslednje leto tudi Madžare postavljai Slovencem za zgled in v Ljubljanskem zvonu zapisal: »... Madžarski narod je jako svobodoljuben - seveda zase. V svojem stremljenju po samostojnosti in gospodstvu je Oger brezobziren in prekanjen diplomat, ki ne odneha niti za las od svojih zahtev, kadar gre za prospeh njegove narodnosti in domovine. Ali bi tudi mi Slovenci ne potrebovali nekoliko - madžarske železne volje!« V prispevku, sicer namenjenem bodočim visokošolskim študentom, je tudi predlagal, da bi iz zgoraj navedenih razlogov »študiralo na leto po par Slovencev tudi v Pešti«. ²⁸⁷

Aškerc je bil o dogajanju na Ogrskem zelo dobro obveščen. Zasluge za to gre tako Pavlu Turnerju, odličnemu poznavalcu madžarskih razmer in miselnosti, ²⁸⁸

²⁸⁵ Smolej, Aškerc in Slovaki, str. 176–177; Smolej, Slovaška motivika, str. 79.

²⁸⁶ Ljubljanski zvon, XX/1900, str. 715–716; Anton Aškerc, Zbrano delo, 7. knjiga, DZS, Ljubljana 1993, str. 715–716.

²⁸⁷ »Našim srednješolskim abiturientom«, Ljubljanski zvon, XXI/1901, str. 494–496; Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo, str. 27–28.

²⁸⁸ Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo, str. 27.

kot tudi samemu Aškercu in njegovim osebnim stikom in prijateljevanjem. Skoraj gotovo se je v prvem desetletju 20. stoletja tudi sam, in to najbrž večkrat, sestal z Vajanskym in se tako iz prve roke informiral o razmerah, v katerih so se nahajali Slovaki.²⁸⁹

Medsebojni stiki so torej v zadnjih letih monarhije vendarle obstajali, pa čeprav so bili redki in omejeni tako rekoč izključno na posameznike iz kulturno-politične elite obeh narodov. Temu v prid priča tudi pobratimstvo dr. Ivana Tavčarja in največjega slovaškega pesnika Hviezdoslava, do katerega naj bi prišlo v Pragi ob jubileju tamkajšnjega Narodnega divadla.²⁹⁰

Seveda so takšne vezi bile še vedno bolj ali manj napitniško-manifestativnega značaja. Sicer so vzpodbudile medsebojni interes in spoznavanje, kar se je v konkretni obliki udeležilo predvsem v aktualnem časopisju ter prvih literarnih prevodih, širše, predvsem politične konotacije pa vse do razpada monarhije v glavnem ni premoglo.

Do tozadevno morda najpomembnejšega kontakta, predvsem kar zadeva njegove dolgoročne posledice v prvi polovici 20. stoletja, je zato prišlo že v letih 1. svetovne vojne, natančneje leta 1914. Takrat še mladi ter narodno-politično še precej neizdelani in neopazni slovaški katoliški duhovnik Jozef Tiso,²⁹¹ ki bo pozneje, med obema vojnama, postal eden vodilnih slovaških avtonomističnih politikov, nato pa celo predsednik Slovaške republike, je bil konec leta 1914 kot vojni kurat premeščen v Maribor in se tam seznanil s slovenskimi duhovniki, med drugim tudi z Antonom Korošcem. To srečanje je v marsičem spremenilo njegove poglede na politično dejavnost in usmerilo njegovo nadaljnjo pot, saj je o tej slovenski izkušnji v svojem zagovoru na sodišču l. 1947 med drugim povedal naslednje: *»Stopil sem torej v stik s slovenskimi duhovniki, predvsem pa sem se takrat seznanil s tedanjim poslancom in članom cesarskega parlamenta Korošcem, slovenskim duhovnikom, ki je bil pozneje jugoslovanski ministrski predsednik /.../. z njim sem spoznaval tudi slovenske razmere, zlasti delovanje slovenske duhovščine med ljudstvom /.../ ko sem prišel domov, sem se odločil, da*

²⁸⁹ Največji Slovak svojega časa naj bi namreč »imel pogum, že deset let pred vojno posečati Slovenijo in občevati s Slovincem Antonom Aškercem.« Pozdrav bratom Čehoslovakom, Jutro, 19. 5. 1923, str. 2.

²⁹⁰ Prav tam.

²⁹¹ Jozef Tiso (1887–1947), katoliški duhovnik in politik. Ena najkontroverznejših oseb slovaške zgodovine, o čigar delu in krivdi oz. nedolžnosti še danes potekajo burne razprave. V času Ogrske se v slovaško narodno gibanje ni aktivno vključil, čeprav tudi madžaron ni bil, bolj se je posvečal zelo uspešni karieri. Po vojni se je aktiviral tudi politično ter si v HSLS hitro pridobil Hlinkovo zaupanje. V letih 1925–39 je bil poslanec Narodne skupščine, od l. 1929 tudi šef poslanskega kluba. Odlikoval se je predvsem po disciplini ter kot dober in taktičen pogajalec, vladni predstavniki pa so ga šteli za vodilno osebnost zmernega krila HSLS. Čeprav glavni predstavnik programa slovaške samobitnosti niti v najhujših časih nacističnega pritiska ni zastopal radikalnih stališč nasproti ČSR. Njegova zahteva je ostajala avtonomija in uresničitev pittsburske pogodbe. Najprej kot premier in pozneje kot predsednik Slovaške republike je čedalje bolj padal pod vpliv Nemčije in domače fašistične struje. Odgovoren je za sodelovanje Slovaške v vojni, za množične deportacije slovaških Židov, na strani Nemcev pa je ostal tudi v času slovaške narodne vstaje. L. 1945 je bil postavljen pred sodišče, aprila 1947 pa obsojen in usmrčen. Kto bol kto, str. 192–195.

bom ta svoja spoznanja poskušal prenesti in realizirati tudi pri nas, v našem ljudstvu, da bi ljudstvo imeli tako organizirano, kot sem videl, da je slovensko ljudstvo organizirano po časopisni, po politični, po združni strani in da bi slovaško duhovščino privedel k temu, da bi delovalo tako, kot deluje doli slovenska duhovščina. To je bila moja misel in to je bil moj plan.»²⁹²

Bodoči voditelj precejšnjega dela Slovakov Tiso je bil torej v zadnjih letih Habsburške monarhije navdušen nad političnim, gospodarskim in družbenim delovanjem svojih ideoloških somišljenikov na Slovenskem in sklenil svoja spoznanja in izkušnje prenesti in uveljaviti tudi na domačih tleh. Slovenskega vpliva (vsaj začetnega) na razvoj slovaškega klerikalizma zato ne gre zanemariti. Ne le zaradi pomena, ki mu ga Tiso pripisuje tako rekoč še v zadnjih dneh svojega življenja, temveč predvsem zaradi dogajanja v naslednjih desetletjih, ki je potrdilo, da sta slovenski in slovaški politični katolicizem odtlej stopala po dokaj vzporedni in primerljivi poti, se napajala na skoraj identičnih ideoloških izhodiščih in v veliki meri vodila sorodno praktično politiko. In o tem bo beseda tekla v nadaljevanju.

²⁹² Obhajovacia reč obžalovaného dr. Jozefa Tisu, ZAS 17. 3. 1947. Samizdatové vydanie, str. 45–46; Róbert Letz, Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu, v: Zborník materiálov z vedeckého sympózia Časť-Papiernička, 5.–7. mája 1992, SAP, Bratislava 1992, str. 53. (Kolegu Letzu iz Bratislave se ob tej príležitosti zahvaljujem, da me je prvi opozoril na to, do takrat v slovenskem prostoru v glavnem nezna-
no vsebino.)

SLOVENCİ IN SLOVAKI MED AVTONOMIJO IN CENTRALIZMOM (1918–1938)

V mejah novih držav

Z odločitvijo, da zapustijo Habsburško monarhijo in se vključijo v novo nastali državi, se je tako za Slovence kot Slovake začelo povsem novo obdobje, že v samem začetku polno navdušenja na eni in negotovosti na drugi strani. Slovenci so 29. 10. 1918, se pravi vmes med Čehi in Slovaki, s samo slovesnostjo dejanja na Kongresnem trgu v Ljubljani poskušali čim bolj posnemati Čehe, medtem ko so Slovaki, kot nazorno opisuje že Jure Gašparič, »pri sprejemanju odločilnega državno-političnega koraka precej improvizirali«, Martinska deklaracija pa je bila sprejeta »brez množičnih ljudskih demonstracij, vzklikov in proslav, tudi kakega slovaškega častnika ogrskega Honveda, ki bi s sabljo zamahnil proti Budimpešti in nato prisegel svoji novi državi, ni bilo«.²⁹³ Da so Slovaki na novo politično stvarnost dosti manj pripravljeni od Slovencev, kaj šele od Čehov, so pokazali tudi nadaljnji dogodki. V boju za meje, kot tudi pri prevzemu in vzpostavitvi nove oblasti, so bili praktično v celoti odvisni od Čehov, medtem ko so Slovenci relativno hitro oblikovali vse potrebne mehanizme za funkcioniranje državne oblasti, z zametki lastne vojaške organizacije pa so se tudi sami spopadli za severno mejo. Vendarle pa se je prav vprašanje meja kmalu zasukalo v prid Slovakov, če seveda na ta način primerjamo slovenske in slovaške rezultate po 1. svetovni vojni in razpadu Habsburške monarhije.

Razglasitev oz. ustanovitev nove države, (prve)²⁹⁴ Češkoslovaške republike, še ni avtomatično pomenila tudi zavarovanja njenega ozemlja in uveljavitve pravnega reda nove oblasti. V večini čeških mest so ob prevratu Čehi obvladovali praktično vse pomembne institucije, do problemov pa je prišlo na češkem in moravskem obmejnem območju. Tamkajšnje nemško govoreče prebivalstvo je zavračalo novo državo in z njo svoj novi status narodnostne manjšine, zato so Čehi ponekod morali oblast prevzeti z vojaškim posegom.²⁹⁵ Še dosti bolj zapleteno je bilo na Slovaškem, kjer Slovaški narodni svet ni premogel lastnih vojaških ali policijskih sil in ni razpolagal skoraj z nikakršno močjo in sredstvi, zato je njegova oblast obstajala v glavnem le na papirju, nadaljnja usoda pa je bila v celoti odvisna od češke pomoči.²⁹⁶ Madžarski vladni organi – 31. 10. je v Budimpešti nastopila nova Karolyjeva

²⁹³ Gašparič, *Finis Austriae*, str. 43, 44.

²⁹⁴ S terminom 1. ČSR označujemo obdobje od nastanka države do Münchenskega sporazuma oz. nemške priključitve Sudetov (tudi »prva« oz. »predmünchenska« republika), medtem ko se za čas od takrat pa do končnega razbitja republike uporablja tudi naziv 2. ČSR.

²⁹⁵ *Dějiny země koruny české II*, str. 162; Prim.: Eva Broklová, *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938*, Karolinum, Praha 1999, str. 45–48 (dalje: Broklová, *Politická kultura*).

²⁹⁶ Rychlík, n.d., str. 114; O pripravah na prevrat ter o prevzemu in izvajanju oblasti na Češkem in na Slovaškem glej: Václav Čada, *Rok 1918. Skutočnost, sny a ilúzie*, Obzor, Bratislava 1988; o vključevanju Slovaške v ČSR pa: Natália Krajčovičová, *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky*

vlada, ki se je imela za vlado celotne stare Ogrske – se zlepa niso hoteli odreči oblasti, plemstvo, uradništvo, pa tudi ostalo madžarsko in »madžaronsko«²⁹⁷ prebivalstvo je organiziralo podtalno dejavnost proti mladi, šele nastajajoči državi. Status in prihodnost Slovaške še zdaleč nista bila jasna, uradna Budimpešta je Slovakom celo ponujala samoupravo oz. avtonomijo in jih s tem hotela zadržati pri sebi, kar pa so vodilni slovaški politiki enotno in kategorično zavrnil. Sredi novembra je madžarska vojska celo zasedla Martin in za nekaj časa internirala predsednika Slovaškega narodnega sveta Matuša Dulo.²⁹⁸ Madžari so si na vse načine prizadevali ohraniti Slovaško v svojem političnem okviru ter pri tem ponovno obudili predvojni poskus razdelitve Slovakov na vzhodne in zahodne, s pomočjo svojih ljudi, predvsem Slovakov v njihovi službi, pa spodkopavali novonastajajočo oblast.

Vavro Štrobar

Ko je 14. 12. v Pragi prvič zasedala začasna Narodna skupščina,²⁹⁹ so nanjo ter vlado čakale pereče naloge utemeljevanja nove države. Poleg priprave prvih parlamentarnih volitev, agrarne in valutne reforme je bilo potrebno predvsem zagotoviti oblast nad celotnim državnim ozemljem, se pravi tudi na Slovaškem.

Zaradi nestabilne in kaotične situacije, ki je tam vladala, se je vlada v Pragi odločila, da kljub zavedanju, da bo končno mejo določila šele mirovna konferenca, slovaško ozemlje zasede z vojsko. Takoj po antantni določitvi začasne demarkacijske črte, za katero se je morala umakniti madžarska vojska, je češkoslovaška armada pod vodstvom italijanskih generalov ter skupaj s policijo in prostovoljci postopoma prevzemala kontrolo iz madžarskih rok. Do konca leta 1918 je bila osvobojena že skoraj vsa Slovaška, na novega leta dan 1919 pa tudi Bratislava. Skupaj z vojsko je na Slovaško prišla tudi začasna oblast na čelu z Vavrom Šrobarjem. Praška vlada ga je decembra 1918 imenovala za polномоčnega ministra za upravo Slovaške, sedež njegovega, Pragi podrejenega ministrstva, pa je bil februarja 1919 iz Žiline prestavljen v Bratislavo, ki je s tem postala prestolnica Slovaške, v njej pa se je začela postopna

(1918–1920), v: Slovensko v Československu 1918–1939 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004 (dalje: Slovensko v Československu), str. 57–93.

²⁹⁷ Gre za promadžarsko usmerjene oz. madžarsko čuteče ljudi slovaškega rodu. O vprašanju njihove »povratne asimilacije« v slovaško narodno telo glej leta 1921 napisan članek: Daniel Rapant, Asimilácia odrodilých Slovákov, v: Slovenská otázka v 20. storočí, str. 37–39.

²⁹⁸ Krajčovičová, n. d., str. 66.

²⁹⁹ Narodna skupščina je nastala z razširitvijo Narodnega odbora. Sestavljalo jo je 256 članov, med katerimi je 40 poslancev (od tega devet Čehov) zastopalo Slovaški klub. Narodna skupščina je izglasovala republikansko ureditev države v smislu Masarykove Washingtonske deklaracije. Za predsednika je bil izbran Masaryk, premier pa je postal Karel Kramář. Kováč, Dejiny, str. 182.

Bratislava

*Bratislava v 20. letih 20. stoletja –
Michalska ulica*

slovakizacija staro-ogrskega, multikulturnega in multijezikovnega utripa, ki ga je mesto ob Donavi v določeni meri ohranjalo vse do 2. svetovne vojne in kakršnega se med drugim spominja tudi Eric Hobsbawm.³⁰⁰

Že pomladi 1919 je po spremenjeni politični situaciji na Madžarskem sledil silovit protiudar madžarske revolucionarne armade Bele Kuhna. Boljševiki so zasedli skoraj tretjino Slovaške in pod njihovim patronatom je junija 1919 v vzhodnoslovaškem mestu Prešov nastala Slovaška sovjetska republika. Madžari so se umaknili šele na poziv oz. ultimatum Antante, njihov odhod pa je pomenil tudi konec kratkotrajne sovjetske republike. Prav v času bojov z madžarskimi boljševiki so Slovaki doživeli veliko ter z narodno-političnega vidika nepremostljivo izgubo. 4. maja 1919 je ob svečani vrnitvi v domovino z letalom strmoglavil ter pri tem izgubil življenje Milan Rastislav Štefánik, najpomembnejši slovaški tvorec nove države in Slovak z največjim vplivom ter besedo v novem češko-slovaškem vodstvu.

Temeljni atribut vsake države so seveda njene meje in njihova določitev je postala ena najpomembnejših nalog nastajajoče češko-slovaške države. Slovaška se je prvič v zgodovini iz tradicionalno poimenovanega geografskega območja, naseljenega s Slovaki, preobrazila v administrativno politično enoto s konkretnimi mejami. Zgodovinska in zato v glavnem nesporna je bila meja na severu oz. s Poljsko, prav tako nista bili problematični zahodna in vzhodna meja z Moravsko oz. Podkarpatsko Rusijo,³⁰¹ saj je šlo za notranje meje v okviru češko-slovaške države. Tudi kratki

³⁰⁰ »Če odštejemo izgon bivših madžarskih uradnikov, Bratislava med obema vojnoma ni bila etnično očiščena svojega poliglotskega in polikulturnega prebivalstva Nemcev, Madžarov, Čehov in Slovakov, asimiliranih zapadnjaških in pobožnih karpatskih Judov, ciganov in drugih. Ni še zares postala slovaško mesto Bratislavčanov, od katerih se tisti, ki se spominjajo, kakšna je bila do druge svetovne vojne, še vedno razločujejo kot 'Pressburgovci'. Eric Hobsbawm, Zanimivi časi: Moje doživetje 20. stoletja, Sophia, Ljubljana 2004, str. 13–14.

³⁰¹ Na podlagi podpisane pogodbe med Narodnim svetom ogrskih Rusinov in T. G. Masarykom v Pittsburghu ter odločitve Ameriškega narodnega sveta Ogrsko-Rusinov, kar je potrdila tudi mirovna konferenca, je Podkarpatska Rusija (uporabljajo se tudi termini Rutenija, Karpatska Ukrajina itd., op. a.) postala del ČSR. Omenjeni dogovori so predvidevali njeno avtonomijo, do katere pa tako kot v slovaškem primeru vse do leta 1938 ni prišlo. Z upravno reorganizacijo leta 1928 je tudi Podkarpatska

obmejni pas z Avstrijo je brez težav določila saintgermanska mirovna pogodba, pač pa je bila vse prej kot enostavna določitev južne meje z Madžarsko. Zaradi dolgotrajnih migracij in ogrske centralistične ureditve se namreč ni mogla opirati na nobeno historično, etnično ali kakšno drugo ločnico, tako da je končno mejo določila šele trianonska mirovna pogodba 4. 6. 1920. S tem se je mednarodnopravno zaključilo konstituiranje nove države³⁰² in na zemljevidu Evrope, na delu ozemlja pokojne Avstro-Ogrske, se je pojavila Češkoslovaška republika oz. ČSR.³⁰³ Čeprav je izven ČSR, zlasti na Madžarskem, ostalo kar precej Slovakov³⁰⁴ je trianonska pogodba z določitvami novih meja razmeroma zadovoljila slovaške narodne interese, kar še zlasti velja, če upoštevamo, da je znotraj nove politične tvorbe ostala še večja madžarska manjšina in če združitve večine Slovakov v novi državi primerjamo z usodo slovenskega naroda.

Medtem ko je bil slovaški prehod v novo državno skupnost pretežno v čeških rokah, pa slovenska državno-pravna bodočnost vsaj v začetku ni bila tako enoznačna. Že omenjenega 29. oktobra je bila namreč slovesno razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov,³⁰⁵ na čelu katere je bilo Narodno vijeće v Zagrebu, obsegala pa je Slovenijo brez Prekmurja, Hrvaško brez Medžimurja ter Bosno in Hercegovino. V njenem okviru je Slovenija imela federalen položaj, dobila pa je tudi svojo prvo svobodno in demokratično oblikovano nacionalno vladno, ki so jo sestavljali predstavniki vseh treh obstoječih slovenskih strank in ki je popolnoma samostojno upravljala slovenski del Države SHS. Prvič je tudi bila, sicer v omejenem obsegu, stvarno udejanjena ideja Zedinjene Slovenije, saj je Narodna vlada politično in upravno zedinila približno dve tretjini današnjega slovenskega ozemlja. Kot pravi Jurij Perovšek, so Slovenci v okviru Države SHS »prvič v novejši zgodovinski dobi za kratek čas dosegli narodno-politično samostojnost in lastno državnost« oz. »prvič v

Rusija postala ena od dežel z deželnim predsednikom in zastopstvom, vendar pa brez realne politične moči. Ob razpadu 1. ČSR je avtonomijo dobila tudi Podkarpatska Rusija, 15. 3. 1939 pa je v novih političnih okoliščinah razglasila še samostojnost, ki pa ni dolgo trajala. Že v naslednjih dneh so jo po kratkih bojih zasedli in jo priključili svoji državi Madžari. Nacionalna identiteta tamkajšnjega prebivalstva tudi v obdobju ČSR ni bila povsem enotna in jasna, saj so se med sabo prepletali in tekmovali vsaj trije narodnopolitični koncepti – ruski, ukrajinski in rusinski. Več o slovaško-rusinskih odnosih ter zapletih ob določanju medsebojnih meja glej: Peter Švorc, Slowaken und Ruthenen nach dem Zerfall Österreich-Ungarn in den Jahren 1918–1920. Die neue Realität und ihre Widerspiegelung in den gegenseitigen Beziehungen, v: Melikov zbornik, ZRC Ljubljana 2001, str. 919–932.

³⁰² Ostale meje oz. mednarodno priznanje ČSR sta že prej določili versajska mirovna pogodba z Nemčijo (28. 6. 1919) ter saintgermanska mirovna pogodba z Avstrijo (10. 9. 1919).

³⁰³ Jozef Klimko, Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc, Obzor, Bratislava 1980, str. 101–122.

³⁰⁴ Ocenjuje se, da je v madžarski državi ostalo med 450.000 in 500.000 Slovakov, nad katerimi so oblasti nadaljevale z načrtno in pogosto zelo brutalno madžarizacijo. Tako se je število madžarskih Slovakov v pičlih dveh desetletjih statistično skoraj prepolovilo. Ladislav Deák, Postavenie slovenskej menšiny v Maďarsku medzi dvoma svetovými vojnami, v: Slováci v Maďarsku, Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 30. 9.–2. 10. 1992 Bratislava, Matica slovenská, Martin 1994, str. 11–34.

³⁰⁵ Pleterski, Prva odločitev, str. 251–268.

svoji moderni zgodovini samostojno odločali o vseh vprašanjih, ki pogojujejo neodvisnost in suverenost posamezne narodne skupnosti.³⁰⁶

Vendar pa so slovensko Narodno vlado, kot tudi vso novo državo, že na samem začetku čakale hude težave. Država SHS kljub nekaterim diplomatskim povezavam in uspehom mednarodno namreč ni bila priznana, njene meje so bile nedefinirane, precejšnji del prebivalstva (predvsem bosanski in hrvaški Srbi) pa je novi državi nasprotoval in si želel priključitve h kraljevini Srbiji. Problem z mejami je bil najočitnejši prav v Sloveniji. Italijani svojih apetitov po zahodnem delu Slovenije niso skrivali in so jih argumentirali z Londonskim sporazumom iz l. 1915, ki je Italiji za vstop v vojno na strani Antante obljubljal ozemelske pridobitve. Novembra 1918 je italijanska vojska praktično brez upiranja zasedla Primorsko in bila z zvižajo ustavljena šele pred Vrhniko. Če je bila tretjina slovenskega ozemlja torej že izgubljena, pa je bilo drugače na severu, kjer je bila razmejitev ozemlja med Avstrijo in Državo SHS še popolnoma nejasna in vse bolj očitno je bilo, da bo tudi o tem odločala sila. S svojim mariborskim podvigom v prvih dneh novembra 1918 je general Rudolf Maister Slovincem priboril mesto, ki je bilo resnici na ljubo bolj nemško kot slovensko, s tem pa odločilno vplival na nadaljnji potek dogodkov in uveljavitev etnične meje na Štajerskem. Bolj zapleteno je bilo na Koroškem, kjer so vse do pomladi 1919 potekali boji med slovenskimi prostovoljci in avstrijskimi enotami. Tam je spreminjajoče se vojaško stanje, ki je bilo tudi posledica slovenske šibkosti, taktičnih napak, srbske nezainteresiranosti ter neodločne politike ljubljanskih oblasti, lep čas ohranjalo negotovost meja. Zadevo je končno umirila ofenziva srbskih enot, mejo pa je potegnil šele na Pariški mirovni konferenci določen plebiscit oktobra 1920, ki je slovenskemu narodnemu tkivu zadal še do danes nezacelelno rano. Kljub priključitvi že skoraj izgubljene slovenske skupnosti v Prekmurju je tako tretjina Slovencev ostala izven Jugoslavije, predvsem v Avstriji in Italiji, ter bila brez izjeme izpostavljena nasilnemu raznarodovanju.³⁰⁷

Zaradi omenjenih težav na severni in zahodni meji, mednarodne nepriznanosti, notranjih socialnih nemirov in že omenjenih srbskih teženj, se je vodstvo mlade Države SHS vedno bolj nagibalo k politični povezavi s Kraljevino Srbijo, ki je iz vojne prišla kot zmagovalka ter kot antantna zaveznica predstavljala pomemben vojaško-politični dejavnik na Balkanu. Zamisel o zedinjenju vseh južnih Slovanov pod žezlom Karađorđevićev je postala vse bolj živa in v Švici so se začela pogajanja med predstavniki Države SHS ter srbsko vlado. Če zadevo poenostavimo, je šlo pri tem pretežno za soočenje dveh različnih pogledov na obliko in ureditev nove skupne države. Medtem ko so Slovenci in Hrvatje pričakovali in zahtevali združitev enakopravnih skupnosti oz. narodov ter se zavzemali za federalizem in narodno avtonomijo (močne so bile tudi težnje po republiki), je srbska politika stala na povsem drugem temelju. Niti najmanj se ni bila pripravljena odreči centralizmu, naro-

³⁰⁶ Jurij Perovšek, *Iz Avstrije v Jugoslavijo*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, str. 204 (dalje: Perovšek, *Iz Avstrije v Jugoslavijo*); podrobneje o Državi SHS glej: Perovšek, *Slovenska osamosvojitve*.

³⁰⁷ Podr.: Metod Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*. Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941, Mladinska knjiga, Ljubljana 1965, str. 83–188; Nečak, Repe, n. d., str. 231–270.

dnemu unitarizmu, še posebej pa ne monarhični ureditvi. Poleg tega njen ne tako zanemarljiv del v Jugoslaviji praktično ni videl ničesar drugega kot povečano Srbijo. Dodatno so pozicijo pogajalcev Države SHS oteževala nesoglasja v domovini, kjer so se uveljavile sile, ki so hotele doseči neposredno zedinjenje ne glede na dogovore v tujini in med katerimi so se znašli tudi slovenski liberalci. Končno so Srbi s pregovorno »bizantinsko« zvižanostjo obšli nekatere, v ženevskem sporazumu podpisane dogovore in pred zid potisnjenim pogajalcem Države SHS ni preostalo drugega, kot da se sprijazni z njihovimi pogoji. Tako sta se 1. decembra 1918 zedinili Država SHS in Kraljevina Srbija, ki se je tik pred tem združila s Črno goro in Vojvodino, in nastala je nova država – Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki jo je v imenu ostarelega kralja Petra I. Karađorđevića kot regent vodil njegov sin Aleksander.³⁰⁸

Narodno vprašanje

Češkoslovaška republika ter Kraljevina SHS sta se, za razliko od ostalih »pohabsburških« držav, na evropskem zemljevidu pojavili kot v preteklosti nikoli obstoječi državni tvorbi in s tem povsem nova politična fenomena.³⁰⁹ To pa seveda ni bila njuna edina skupna značilnost. Precej primerljiva je bila tudi pestrost njunih nacionalnih struktur, saj lahko obe državi označimo za večnacionalni.

Češkoslovaška republika je ob nastanku obsegala 140.493 km² ter imela 13,6 milijona prebivalcev.³¹⁰ Od tega v čeških deželah okoli 10 milijonov, na Slovaškem 3 milijone in v Podkarpatski Rusiji okoli 0,5 milijona. Pri ljudskem štetju 1921 se je k češki narodnosti priglasilo 6 850 000 (51 %), k slovaški narodnosti pa 1 910 000 (14,5 %) prebivalcev. Nemcev je bilo 3 123 000 (23,4 %), Madžarov 745.000 (5,6 %), Rusinov, Ukrajincev in Rusov 461.000 (3,5 %), Judov 180.000, Poljakov 75.000, manjše število pa je bilo še Romunov ter predstavnikov drugih narodov.³¹¹ Še bolj verodostojno je ljudsko štetje iz leta 1930, saj je bilo izvedeno v dosti bolj konsolidiranih razmerah. Takrat je v republiki živelo 7,4 milijona Čehov, 3,2 Nemcev, 2,2 milijona Slovakov, 691.000 Madžarov, 549.000 Rusov in Ukrajincev, medtem ko se je 73.000 oseb priglasilo k judovski narodnosti.³¹²

³⁰⁸ Prim.: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, I. del, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 186–202, 215–226; Bogdan Krizman, Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države, Školska knjiga, Zagreb 1977.

³⁰⁹ Ladislav Deák, Miesto Slovenska v československom štáte v rokoh 1918–1938 z medzinárodného hľadiska, v: Slovensko v Československu, str. 20 (dalje: Deák, Miesto Slovenska).

³¹⁰ Prim: Alice Teichova, Kleinstaatenn im Spannungsfeld der Großmächte, Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit, Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1988, str. 22.

³¹¹ Dějiny země koruny české II, str. 169; Kováč, Dějiny, str. 186.

³¹² Sicer se je istega leta skoraj 137.000 ljudi izreklo za pripadnike judovske vere, kar pomeni, da so Judje sebe šteli bolj za versko kot narodnostno skupino. Razlika je zato odpadla na Jude češko-slovaške narodnosti (44.000) ter madžarske in nemške s po okoli 10.000 deklariranimi. Predvsem na Slovaškem se je judovsko prebivalstvo z leti v precejšnji meri poistovetilo s slovaško narodnostjo, po drugi strani pa je zakonodaja ČSR omogočala in nudila svojim judovskim sodržavljanom ugodne in prijazne pogoje za razvoj njihove kulture in verskega življenja. Na Slovaškem je živela tudi številna romska skupnost,

Glede na to, da je ČSR nastala kot narodna država na temelju pravice do samoodločbe, je ob tako pestri nacionalni strukturi, kjer so narodne manjšine tvorile več kot tretjino prebivalstva, prihajalo do svojevrstnega paradoksa, ki ga je v določeni meri omilila, a nikoli povsem odpravila, šele »umetna« stvaritev enega političnega in državotvornega češkoslovaškega naroda.³¹³ Čehoslovakizem, kot poenostavljeno imenujemo to koncepcijo in o katere koreninah in zametkih smo zgoraj že pisali, je s tega vidika mogoče razumeti, saj bi v nasprotnem primeru bil razviden nastanek mnogonacionalne države, katere mednarodno utemeljevanje bi bilo najbrž dokaj komplicirano. Koncepcija čehoslovakizma, na podlagi katerega Čehi in Slovaki skupaj tvorijo en politični narod, ki ima s skupno 65 % tudi večino prebivalstva v državi, ni bila brez realnih političnih osnov niti za Slovake – med najvztrajnejše čehoslovakiste so sodili prav nekateri najvidnejši slovaški politiki kot denimo Vavro Šrobár, Ivan Déer³¹⁴ in v določeni meri tudi Milan Hodža, saj bi sicer bili po svojem številu šele tretji narod v državi, za Čehi in Nemci. Tesna povezanost in medsebojna odvisnost obeh narodov je bila z narodnopolitičnega vidika še toliko bolj pomembna zaradi, vsaj od začetka, izrazito odklonilnega stališča narodnih manjšin, predvsem Nemcev in Madžarov, do nove države. Čehoslovaška republika je zato na mednarodni ravni nastopala kot nacionalna država, povezanost Čehov in Slovakov pa poudarjala s proklamiranjem enotnega češkoslovaškega naroda. Po drugi strani pa je ta koncepcija v notranje-politični stvarnosti skrivala mnogo zgodovinsko pogojenih težav, ki so se končno izkazale za nepremostljive. Z aspekta državotvornosti so bili izvzeti pripadniki ostalih (»nečeškoslovaških«) narodov, za katerih manjšinske pravice je država sicer dokaj zgledno skrbela, sprejeta pa ni bila niti med Slovaki, ki niso čutili češkoslovaške narodne zavesti. Slednja je bila tudi pri Čehih bolj formalne in deklarativne kot pa dejanske narave in ravno v njenem »neobstoju« je po mnenju češkega zgodovinarja Rychlíka treba iskati glavni razlog nesporazuma med obema narodoma.³¹⁵ Večina narodno zavednih Slovakov, tako doma kot v zamejstvu, je namreč že pred vojno imela Slovake in Čeha za sicer sorodna in bližnja, a vendarle samostojna naroda. Zagovorniki ideje, da so Čehi in Slovaki en narod, oziroma »dve veji« enega naroda, so bili v manjšini, vendar so zahvaljujoč svojim prizadevanjem pri nastajanju nove države po letu 1918 predstavljali vrh slovaške politične reprezentance.³¹⁶ Čeprav Ustava nove države, sprejeta 29. 2. 1920,³¹⁷ o čehoslovakizmu eksplicitno ne govori, pa nanj zelo očitno namigujejo tako njene uvodne besede »Mi, narod češkoslovaški ...« kot tudi novo poimeno-

v kateri pa etnično-identifikacijski proces še ni stekel, zato so se Romi deklarirali bodisi kot Madžari bodisi kot Slovaki. Kováč, Dejiny, str. 186.

³¹³ Prim: Eva Broklová, Problém ochrany národnostních menšin, v: Národnostní otázka, str. 85–93.

³¹⁴ Ko je leta 1918 uradna slovaška delegacija prispela v Prago, je Ivan Déer v njenem imenu izjavil naslednje: »Slovaško ljudstvo, dolgo utišano, se je sedaj odzvalo; češko in slovaško ljudstvo sta eno in slovaško ljudstvo vidi svoje zavarovanje le v češkoslovaškem narodu.« Kto bol kdo, str. 48.

³¹⁵ Rychlík, n. d., str. 117.

³¹⁶ Dejiny Slovenska 2000, str. 227.

³¹⁷ Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky; Ústavní listina Československé republiky, v: Sbírka zákonů a nařízení státu československého, l. 1920 (6. 3. 1920); prim.: Dejiny Slovenska V, str. 49–50.

vanje države. Za razliko od mednarodnih poveljnih pogodb, kjer se češko-slovaški piše narazen oz. s prirednim vezajem (v francoščini République Tchéco-Slovaque, v angleščini pa Czecho-Slovak State), je nova država v ustavi poimenovana in zapisana kot Českoslovaška republika, se pravi skupaj.³¹⁸ Na prvi pogled malenkostna razlika je bila še kako pomembna, saj je izražala narodno-politično identifikacijski moment, neposredno povezan z unitaristično in centralistično ureditvijo ČSR.³¹⁹ Kombinacija slednjega je kmalu privedla do težkih ekonomskih in političnih problemov na relaciji Bratislava-Praga, saj je že v prvih letih ČSR zaživel slovaški nacionalizem, avtonomija pa postala najbolj ponavljana zahteva slovaške nacionalne politike. Gospodarske razmere, ki se jih bomo še dotaknili, so seveda samo prilivale olje na ogenj slovaškega nezadovoljstva, ki se je z nerešenim narodnim vprašanjem vedno znova obnavljalo in krepilo. Slovaški in češki pogledi na skupno državnost so se čedalje bolj razlikovali v temeljnih stališčih. Medtem ko je na Češkem prevladovala predstava, da je nova država z razširitvijo na slovaško ozemlje zgolj uresničitev programa češke državnosti v novi obliki,³²⁰ Slovaki pa bili neredko razumljeni in označevani kot del češkega naroda,³²¹ so na Slovaškem zagovarjali tezo o združitvi dveh samostojnih in enakopravnih delov v eno celoto. Če je bil državni centralizem leta 1918 na Slovaškem večinoma še opravičljiv kot nujno potreben razvojni stadij, da se Slovaki dokončno odtrgajo od Ogrske, pa je z nadaljnjim razvojem dogodkov ta pogled dokaj hitro izgubljal svoje pristaše, v slovaški javnosti pa se je začel vse bolj uveljavljati avtonomistični koncept. Nenazadnje so tudi mnogi slovaški politiki, sicer zvesti državnemu centralizmu in političnemu čehoslovakizmu,³²² za razliko od večine češke politike in javnosti Slovaško šteli za samostojno in specifično celoto. Očitki o češkem imperializmu³²³ so z današnjega aspekta sicer morda pretirani ozi-

³¹⁸ Prav tam; Ludovít Novák, Československý národ ako väčšinový národ štátny, v: Slovenská otázka v 20. storočí, str. 208–209; Krajčovičová, n. d., str. 89–90.

³¹⁹ Z ustavnim zakonom o avtonomiji Slovaške, novembra 1938 se je spremenilo tudi poimenovanje oz. pisanje imena države v Češko-Slovaško republiko. Ústavný zákon zo dňa 22. novembra 1938 o autonómii Slovenskej krajiny, v: Sbíрка zákonů a nařízení státu československého, I. 1938 (23. 11. 1938).

³²⁰ Ali z besedami slovaškega marksističnega zgodovinarja Sama Faltana: "Oblastniško uveljavljani čehoslovakizem, kakršen se je formiral po letu 1918, ni bil več izraz češko-slovaške vzajemnosti, niti 'bratskih čustev'. Bil je oblastniško orodje oziroma nasilni asimilacijski proces. Seveda je bilo pretvarjanje njegovega pomena in poslanstva od začetka namerno in je služilo za maskiranje resničnega temelja ideologije čehoslovakizma - oblastniškega velikočeškega šovinizma, ki je zanikal eksistenco slovaškega naroda, s tem pa tudi njegovo pravico do samoodločbe in si prizadeval, podobno kot pred tem Madžari, vtelesiti Slovake v češko narodno celoto." Faltan, n. d., str. 70.

³²¹ Tako denimo Edvard Beneš, zunanji minister ČSR, po letu 1935 pa njen drugi predsednik, nikoli ni priznaval obstoj slovaškega naroda. Slovake je imel za Čehe, slovaščino pa za enega od narečij češkega jezika. Rudolf Chmel, Úvod, v: Slovenská otázka v 20. storočí, str. 14.

³²² Razlikovati je treba med t. i. etničnim oz. narodnim ter t. i. političnim čehoslovakizmom. Če gre pri prvem za skrajno obliko, ki praktično pomeni stopitev Slovakov v čehoslovaško, bolje rečeno – kar češko narodno celoto, pa drugi priznava narodno samostojnost obeh narodov, a jih obenem razglša za en politični narod. Prva koncepcija je bila doma predvsem na Češkem, medtem ko je v čehoslovakističnih slovaških krogih postopoma prevladovala druga.

³²³ Gre za termin, ki ga je rado uporabljalo predvsem slovaško marksistično zgodovinsko pismo. Primerjaj omenjeni deli Faltana in Gosiorovskega.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého.

Částka XXVI.

Vydána dne 6. března 1920.

Obsah: (Čís. 121 a 122.) 121. Zákon, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky. —
122. Zákon podle § 129 ústavní listiny, čímž se stanoví zásady jazykového práva v republice
Československé.

My, národ Československý, chtějice upevniti dokonalou jednotu národa, zavésti spravedlivé řády v republice, zajistiti pokojný rozvoj domoviny československé, prospěti obecnému blahu všech občanů tohoto státu a zabezpečiti požehnaní evropské příštím pokolením, přijali jsme ve svém Národním shromáždění dne 29. února 1920 ústavu pro Československou republiku, jejíž znění následuje:

Při tom my, národ Československý, prohlašujeme, že chceme usilovati, aby tato ústava i všechny zákony naší země prováděny byly v duchu našich dějin stejně jako v duchu moderních zásad, obsažených v hesle sebeurčení; neboť chceme se přičleniti do společnosti národů jako člen vzdělaný, mírumilovný, demokratický a pokrokový.

Čís. 121.

Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

Článek I.

(1) Zákony odpovídající ústavní listině, jejím součástkám a zákonům jí měnícím a doplňujícím jsou neplatné.

(2) Ústavní listina a její součástky mohou být změněny nebo doplňovány jen zákony označenými za ústavní (§ 33).

Článek II.

Ústavní soud rozhoduje o tom, vyhovují-li zákony republiky Československé a zákony sněmu Podkarpatské Rusi zásadě článku I.

Článek III.

(1) Ústavní soud skládá se ze sedmi členů. Po dvou členech vysílá do něho nejvyšší soud správní a nejvyšší soud ze sebe. Ostatní dva členy a předsedu jmenuje prezident republiky.

(2) Podrobnosti, zejména o způsobu, jak oba jmenované soudy vysílají členy ústavního soudu,

o funkčním jeho období, o řízení před ním a o účinnosti jeho nálezů, stanoví zákon.

Článek IV.

(1) Dosavadní Národní shromáždění zůstane v činnosti potud, pokud se neustaví sněmovna poslanecká a senát.

(2) Zákonů usnesených tímto Národním shromážděním, avšak nevyhlášených v den, kdy se ustaví sněmovna poslanecká a senát, nelze vůbec vyhlášovati, vrátili-li je prezident republiky Národnímu shromáždění.

(3) Co do lhůt stanovených prozatímní ústavou pro výkon práva prezidenta republiky podle §n 11 a pro povinnost vyhlásiti usnesený zákon platí při zákonech usnesených dosavadním Národním shromážděním předpisy prozatímní ústavy.

Článek V.

Dosavadní prezident zůstává ve svém úřadě, pokud nebude provedena volba nová. Ode dne

roma vsaj diskutabilni,³²⁴ mo- goče pa se je strinjati, da se je ČSR izoblikovala ob nedvomni, politični, ekonomski in kulturni prevladi Čehov in kot unitarna država z izrazitimi črtami centralizma, kateri je kot temelj služila državna ideja enega in enotnega češkoslovaškega naroda. Dejstvo je namreč, da so se Čehi in Slovaki nahajali v zelo različnem razvojnem stadiju in da še zdaleč niso bili nekaj enotnega oz. homogenega. Prav to različnost in pa slovaške specifičnosti bi bilo nujno potrebno upoštevati in državno upravo decentralizirati. Tega pa češka politična reprezentanca ni bila sposobna. Zanja je vsaka delitev oblasti in razdelitev uprave na manjše enote pomenila oslabitev države, vse zahteve po večji decentralizaciji in slovaški samoupravi pa so češko oz. češkoslovaško usmerjene stranke, ki so bile praktično ves čas na oblasti, označevale za protidrjavno dejavnost in razbijanje domovine ter avtonomistom v glavnem neupravičeno očitale madžaronstvo, separatizem in želje po obnovitvi Avstro-Ogrske.

Čehoslovakizem je bil očiten tudi v delih uradnega zgodovinopisja - naslovnica knjižice Kratka zgodovina češkoslovaškega naroda iz leta 1922

Čeprav z današnje historične perspektive pogledi niso povsem enopomenski in enotni, pa v slovenskem zgodovinopisju vendarle prevladuje mnenje, da je bil l. 1918 vstop v Jugoslavijo za Slovence, če že ne zgodovinska nujnost, pa v dani politični situaciji vsaj najboljša oz. najsprejemljivejša izbira, saj nastanek Jugoslavije nedvomno predstavlja velik kvalitativni preskok v slovenskem narodnem razvoju.³²⁵ Nenazadnje je bila z njim ustavljena največja nevarnost, se pravi germanizacija, izvedena je bila emancipacija na šolskem, kulturnem in znanstvenem področju,

³²⁴ Glej predvsem: Chmel, n. d., str. 5–34 ter Lipták, Slovensko v 20. stoletju (poglavje Tütorstvo alebo rovnoprávnosť), str. 127–141.

³²⁵ Prim: Janko Pleterski, Jugoslavija v slovenski zgodovini, v: ČZN, 1994/1, str. 40–45; Bogo Grafenauer, Jugoslavija, zgodovinska nuja ali zgodovinska zmota, prav tam, str. 47–50; Vasilij Melik, Jugoslavija-zgodovinska zmota ali nuja?, prav tam, str. 51–54.

očiten napredek pa se je kazal tudi v gospodarskem in političnem življenju. A ne glede na ta, nedvomno obetavna dejstva, je bila nova jugoslovanska realnost precej drugačna od pričakovanj. Stara oz. prva Jugoslavija je bila namreč zaradi nacionalnih, političnih, verskih, socialnih, gospodarskih in kulturnih razlik ter nasprotij vse prej kot stabilna in demokratična država ter v svojem bistvu predstavljala eno najbolj čudnih in kompliciranih tvorb, kar jih je kadarkoli obstajalo na tem ozemlju. Čeprav so jo sestavljali pretežno južnoslovanski narodi, so bile razlike med njimi ogromne tako na verskem in kulturnem kot na jezikovnem in gospodarskem področju. Po etnični oz. narodnostni ter verski raznolikosti je kraljevina zaostajala le še za sovjetsko Rusijo,³²⁶ razlike med civilizacijsko ravno prebivalstva pa najbolje ponazarja podatek, da je bilo na podlagi popisa prebivalstva l. 1921 v slovenskem delu države procentualno le malo več nepismenih kot v nekaterih južnih delih pisemenih prebivalcev.³²⁷

Poleg tega je bila Kraljevina SHS ena najbolj zaostalih in revnih držav v Evropi. 80 % njenih prebivalcev se je ukvarjalo s kmetijstvom ter zaradi pomanjkanja rodovitne zemlje in nezadovoljivo izvedene agrarne reforme živelo zelo bedno. Malce bolje je bilo le v Sloveniji, Vojvodini in Šumadiji, kjer je bilo kmetstvo in kmetijstvo že v preteklosti bolje organizirano. Na drugi strani se je industrija, itak v pretežni lasti tujega kapitala, šele postopoma razvijala, razvitejši centri so bili samo v severnih delih države, socialni položaj naraščajočega delavstva pa je bil velikokrat še slabši od kmečkega in zato predstavljal plodna tla za komunistično agitacijo, ki je bila še posebej v prvih letih po vojni izredno močna in uspešna.

Razlike med narodi oz. posameznimi deli države so seveda vplivale tudi na želje in zahteve po ustroju in ureditvi le-te, pri čemer sta se že na samem začetku izoblikovala avtonomistični in centralistični koncept,³²⁸ ki bosta pomembno osmišljala in sooblikovala politično polarizacijo v celotnem obdobju obstoja jugoslovanske monarhije. Čeprav je na njihovo opredelitev za Jugoslavijo vplivalo predvsem pričakovanje in upanje, da bodo v novi državi dobili »široke avtonomistične oziroma federalistične pravice«, ³²⁹ so po jugoslovanskem zedinjenju 1. decembra 1918 Slovenci postopoma izgubljali avtonomen narodnopolitični oz. konfederativni položaj, kot so ga imeli v Državi SHS,³³⁰ najhujši udarec pa je slovenskemu avtonomističnemu gibanju, izoblikovanemu v prvih letih nove jugoslovanske stvarnosti, katerega temelje sta postavila Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev³³¹ ter avto-

³²⁶ Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Lipa, Koper 1995, str. 13 (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*).

³²⁷ Prav tam; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 200.

³²⁸ Podrobneje: Slovenska novejša zgodovina, I. del, str. 240–246.

³²⁹ Miroslav Stiplovšek, *Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918–1929)*, v: ČZN, 1994/1, str. 77 (dalje: Stiplovšek, *Prizadevanja za avtonomijo Slovenije*).

³³⁰ Perovšek, *Slovenska osamosvojitev*, str. 77–174.

³³¹ Z redkimi izjemami so jo podpisali takrat najvidnejši in najuglednejši slovenski intelektualci in umetniki, ne glede na svojo politično pripadnost in ideološko usmeritev. Podrobneje: Janko Prunk, *Slovenski narodni programi*, Društvo 2000, Ljubljana 1987, str. 49–53 (dalje: Prunk, *Slovenski narodni*

nomistični ustavni načrt Slovenske ljudske stranke,³³² zadala junija 1921 sprejeta vidovdanska ustava z uzakonjenim narodnim unitarizmom in državnim centralizmom.³³³ Po zahodnoevropskih merilih prirejena ustava je sicer na papirju prinašala kar nekaj političnih svoboščin, a obenem, kar je najpomembneje, uzakonila državni centralizem, narodni unitarizem ter dedno nasledstvo Karađorđevićev in s tem postala »prisilni jopič za vse nesrbske narode«.³³⁴ Medtem ko so se Slovenci z monarhično ureditvijo razmeroma stoično sprijaznili, pa centralistična in narodno-unitaristična ideja, ki pravzaprav predstavlja izvirni greh konstantnega nacionalnega konflikta in nerešenega narodnega vprašanja znotraj Jugoslavije, med njimi nikoli nista pogladi globljih korenin. Centralistično ureditev bomo v nadaljevanju še podrobneje predstavili, z ustavo uzakonjen narodni unitarizem pa je v praksi udejanjal teorijo, po kateri naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi le »plemena« enega samega, t. i. jugoslovanskega naroda, kar je denimo pomenilo tudi, da je službeni jezik kraljevine »srbsko-hrvatsko-slovenski«, večina njenih državljanov pa »srbsko-hrvatsko-slovenske narodnosti«.³³⁵ S tem je bila zanikana slovenska narodna samobitnost, Slovenci pa, kakor tudi ostale že izoblikovane jugoslovanske narodne entitete, obsojeni na »formalnopравни nacionalni izbris«.³³⁶ Če k temu dodamo še omenjeno dejstvo, da nova država mejnega vprašanja ravno tam, kjer je to najbolj zadevalo Slovence, ni uspela rešiti v svojo korist, s čimer je ideja Zedinjene Slovenije še naprej ostajala zgolj želja, lahko pridemo do sklepa, da slovensko narodno vprašanje tudi v novih razmerah ni bilo rešeno v skladu z večinskimi pričakovanji, željami in potrebami, slovenska narodno-politična emancipacija pa je ostala nedokončana. Centralizem, federalizem in »slovensko vprašanje« so (p)ostala osrednja vprašanja slovenske politike v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja in pomenila eno najpomembnejših komponent diferenciacije slovenskega političnega spektra ter eno temeljnih vsebin političnega boja na osi Ljubljana–Beograd.³³⁷

programi); Ervin Dolenc, Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, str. 258.

³³² Jurij Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929), Viri 13, Ljubljana 1998, dok. št. 18, str. 77 (dalje: Perovšek, Programi političnih strank).

³³³ Podrobneje: Jurij Perovšek, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 1993/1-2, str. 17–26.

³³⁴ Vodopivec, Od Pohlina slovnice, str. 176.

³³⁵ Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Uradni list deželne vlade za Slovenijo, l. III, št. 87, 27. 7. 1921; Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, v: Branko Petranović/Momčilo Zečević, Jugoslovanski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, Prvi tom 1914–1934, Prosveta, Beograd 1987, str. 127–140.

³³⁶ Slovenska novejša zgodovina, I. del, str. 248.

³³⁷ Prim.: Peter Vodopivec, Pogled zgodovinarja, v: Slovenci v XX. stoletju (ur. Drago Jančar in Peter Vodopivec), Slovenska matica, Ljubljana 2001, str. 6 (dalje: Vodopivec, Pogled zgodovinarja).

Ustavno-pravni položaj

Predstave o tem, kako naj bo upravno organizirana in razdeljena bodoča Češkoslovaška republika, so začele nastajati še pred njenim rojstvom. Medtem ko so protagonisti češke Maffie s Kramařem na čelu do podrobnosti razdelali centralistični koncept, ki bi obstoječo upravno razdelitev čeških dežel razširil tudi na novo priključeno, dotlej ogrsko ozemlje, so nekateri vidni slovaški politiki kot npr. Hodža računali s tem, da bodo na Slovaškem ohranjene nekatere prvine ogrskega pravnega in upravnega sistema, ki bi v sicer unificiranem češkoslovaškem sistemu upoštevale specifičnosti Slovaške, predvsem pa naj bi administracija na Slovaškem ostala v slovaških rokah.³³⁸ Tovrsten upravni dualizem je bil v začetnem obdobju tudi logična posledica postopnega in težavnega konsolidiranja republike; Praga ga je štela za zgolj kot začasen pojav in posledico prehodnega kaotičnega obdobja, ko so na eni strani stare strukture razpadale, nove pa še niso bile vzpostavljene. Tako je sprva Slovaška sicer imela značaj administrativne celote, ločene od čeških dežel, kateri je formalno načeloval, decembra 1918 s strani praške vlade imenovani opolnomočeni minister za upravo Slovaške Vavro Šrobar. Slednji je s precejšnjimi pooblastili vodil urad s 14 referati, in tako predstavljal izvršno oblast na Slovaškem. Ob madžarski boljševisistični ofenzivi spomladi 1920 je oblast začasno predal vojski, ki je na Slovaškem razglasila vojaško diktaturo, po postopni umiritvi razmer poleti istega leta pa je obnovil svoje delo in nadaljeval z organizacijo javne uprave. Vendar pa je za to prehodno obdobje, ki je trajalo do začetka leta 1923, značilno postopno klesčenje kompetenc slovaškega ministrstva. Omenjeni vladni referati so se hitro spremenili v ekspoziture praških ministrstev, sam opolnomočeni minister pa je postajal čedalje bolj podrejen ministru za notranje zadeve. Z raznimi prehodnimi ukrepi ter s hudimi težavami, kjer je največji problem predstavljalo veliko pomanjkanje ustreznega uradniškega kadra, je ministrstvu za upravo Slovaške zlasti na nižjih ravneh v nekaj letih vendarle uspelo doseči administrativno vključitev slovaškega dela v novo državo, kar naj bi bila osnova za oblikovanje enotnega, po vsej republiki veljavnega upravnega sistema. Slednjega je pravno-formalno sicer določal že konec februarja 1920, skupaj z Ustavno listino sprejeti Županijski zakon oz. natančneje Zakon o ustanovitvi županijskih in okrajnih uradov v Češkoslovaški republiki (št. 126/1920),³³⁹ a je začel veljati šele s 1. 1. 1923, pa še takrat nepopolno in le na ozemlju Slovaške. V smislu unifikacije naj bi po županijskem sistemu celotno ČSR administrativno sestavljalo 21 županij, povezanih v tri deželne županijske zveze. Slovaška se je na tej osnovi delila na šest velikih županij, ki so jih sestavljali okraji, slednje pa občine. Ob 35-članskem voljenem (dodatno tretjino je lahko imenovala vlada) županijskem predstavništvu je bil na čelu županije župan, okraju pa

³³⁸ Xénia Šuchová, Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmnichovskej republike, v: Slovensko v Československu, str. 96–97.

³³⁹ Zákon o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé, št. 126, 29. 2. 1920; Příloha A k § 2 zákona ze dne 29. února 1920, č. 126 SB. z. a n., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé, v: Sbirka zákonů a nařízení státu československého, l. 1920 (11. 3. 1920).

je, ob voljenem osemčlanskem okrajnem odboru, načeloval okrajni načelnik. Oba sta bila imenovana državna uradnika, ki naj bi na čelu svojih uradov skrbela za t. i. notranjo upravo ter urejala tako politične, gospodarske in prometne kot zdravstvene, kulturne in socialne zadeve ter bila neposredno podrejena ter odgovorna ministrstvu za notranje zadeve kot najvišji instanci. Vse slovaške županije naj bi skupaj tvorile slovaško deželno županijsko zvezo z županijskim zborom ter vrhovnim županom na čelu, s čimer bi bila na neki način zagotovljena administrativna avtonomija Slovaške. Slednje je ostalo le na papirju, pa tudi sicer se je novi upravni sistem na Slovaškem uveljavil v dokaj nepopolni obliki. Županijska ureditev je vse bolj spominjala na ohlapen torzo brez prave vsebine, namesto proklamirane decentralizacije in obljubljenih kompetenc samoupravnih organov pa so slednji postali zgolj podaljšana roka centralnih organov v Pragi oz. tamkajšnjega ministrstva za notranje zadeve. S takšno ureditvijo seveda niso bili zadovoljni slovaški avtonomisti, njene pomankljivosti pa so kmalu sprevideli tudi njeni avtorji, med njimi slovaško krilo agrarcev. Volitve v županijska zastopništva in okrajne odbore so bile tudi zato izvedene le enkrat, leta 1923, pa še to le na Slovaškem in v Podkarpatski Rusiji. Že od samega začetka je namreč županijska ureditev naletela na hud odpor in neodobravanje na Češkem in na Moravskem, kjer so jo imeli za tujek, neskladen s tradicionalno ter v zavesti ljudi še vedno močno prisotno historično deželno ureditvijo oz. samoupravo. Zato v čeških deželah županije niso nikoli zaživele, upravljanje pa je bilo razdeljeno med politične urade ter zbore ozemeljske samouprave na podlagi avstrijskega sistema, pri čemer so namesto voljene samouprave delovale od vlade imenovane upravne komisije. Takšne razmere v češko-moravskem prostoru, nedosledna županijska ureditev na Slovaškem ter poenostavljeni ogrski sistem brez voljene samouprave, ki se je ohranil v Podkarpatski Rusiji, so v praksi namesto k poenotenju privedli do upravnega trializma Čehoslovaške republike. Zato se je poleti 1927 začela nova upravna reforma, ki je pomenila nov, doslednejši korak k upravni unifikaciji države. Določal jo je (t. i. organizacijski) Zakon o organizaciji politične uprave,³⁴⁰ ki je ukinjal županije, namesto njih pa ČSR razdelil na štiri dežele, in sicer Češko, Moravsko in Šlezijo skupaj, Slovaško ter Podkarpatsko Rusijo. Z deželno upravno ureditvijo naj bi bila dosežena enotna upravna organizacija in njeno izvajanje po vsej državi, s čimer bi bile deloma ublažene slovaške avtonomistične zahteve – hlinkovci so z njeno uvedbo pogojevali svoj vstop v vlado, obenem pa ne bi ogrozila v ustavi zapisane ideje o državni in nacionalni enotnosti. Kljub burnim parlamentarnim razpravam so vse politične stranke podprle nov zakon, ki je tako leta 1928 tudi stopil v veljavo.³⁴¹ Vsaka od novih dežel je postala samostojna pravna oseba z lastnimi organi, se pravi z deželnim predstavništvom, ki je bil deloma voljen, deloma pa imenovan s strani osrednje vlade, ter deželnim uradom na čelu z deželnim predsednikom in podpredsednikom, katera je imenoval predsednik republike in ki sta bila neposredno podrejena notranjemu ministru. Ozemlje Slovaške

³⁴⁰ Zákon o organisaci politické správy, št. 125, 14. 7. 1927, v: Sbirka zákonů a nařízení státu československého, l. 1927 (12. 8. 1927).

³⁴¹ Zákon št. 92, 28. 6. 1928, v: Sbirka zákonů a nařízení státu československého, l. 1928 (30. 8. 1928).

je bilo prvič v zgodovini določeno z lastnimi administrativnimi mejami, dežela Slovaška pa se je delila na 77 političnih okrajev, dve magistratni mesti in 3467 občin. Deželni urad je po novem prevzel delokrog in kompetence ukinjenih županijskih organov, nanj pa so prišle tudi pristojnosti in pooblastila ministrstva za Slovaško, ki je ob tej priliki prenehalo obstajati. Slovaška je teoretično sicer tvorila ozemeljsko upravno enoto na čelu z deželnim predsednikom, ki je bil obenem predsednik izvoljenega deželnega predstavništva in deželnega odbora. S tem je bilo vodenje deželne uprave poenoteno, obenem pa je pomenilo tudi poddržavljanje samouprave, saj so posamezni členi zakona deželnemu predsedniku dajali neprimerno večje kompetence in s tem dejansko moč v primerjavi z voljenim deželnim predstavništvom. Slednje, katerega tretjino članov je na predlog deželnega predsednika prav tako imenovala vlada ter s tem uspešno »korigirala« volilne rezultate, je bolj kot zakonodajno telo dejansko opravljalo funkcijo svetovalnega organa deželnega predsednika. Stopnja dosežene samostojnosti in neodvisnosti v odnosu do Prage je bila odvisna tudi od osebnih značilnosti in kvalitet slednjega. Vse sklepe samoupravnih organov je namreč pred njihovim izvajanjem moralo odobriti notranje ministrstvo, v nekaterih zadevah pa celo celotna vlada, kar je dejansko samoupravo postavljalo pod precejšen vprašaj oz. njen delokrog omejevalo na bolj ali manj lokalne in operativne zadeve in probleme.³⁴² Politična praksa je kmalu pokazala, da omenjena ureditev ne pomeni koraka k avtonomiji, temveč na vseh pomembnejših, zlasti političnih poljih prispeva k ohranjanju državnega centralizma.³⁴³ Prav centralizem je najbolj razočaral predvsem slovaške ljudovce,³⁴⁴ ki so se zato v tridesetih letih konstantno zavzemali za reformo javne uprave,³⁴⁵ njihov končni cilj pa je ostajala avtonomija.³⁴⁶ Pogajanja o upravni reformi so se še okrepila z nastopom edinega Slovaka na čelu češkoslovaške vlade, Milana Hodže, ki je sicer nasprotoval avtonomiji, kot so jo zahtevali ljudovci, obenem pa tudi trdemu centralizmu in praškemu unitarnemu gospostvu. Kot svojevrsten kompromis med njima je zagovarjal t. i. regionalizem oz. decentralizacijo javno-političnega življenja in si prizadeval okrepiti slovaško administrativno samoupravo. Obetal si je rezultate predvsem na gospodarskem področju ter tako nameraval vsaj omiliti, če že ne rešiti, vse bolj pereče in državno stabilnost ogrožajoče slovaško vprašanje. Vendar pa njegova prizadevanja niso rodila sadov, saj je vsak poskus reforme naletel na odpor praških centralističnih krogov na eni, ter brezkompromisnih nacionalističnih zahtev na drugi strani. Slovaško vprašanje in avtonomistične zahteve so se namreč prepletale s še intenzivnejšim ter mnogo nevarnejšim sudetskim oz. nemškim vprašanjem. Prav v reševanju slednjega so Hodževa ministrstva pomladi 1938 pospešeno pripravljala načrt

³⁴² Šuchová, n. d., str. 100–116.

³⁴³ Prim.: Dejiny štátu a práva, str. 194–198.

³⁴⁴ Za pripadnike Slovaške ljudske stranke se je že v začetku, še posebej pa v obdobju ČSR uveljavilo tudi ime »ludáci«, katerega najbližji prevod bi bil »ljudovci« (op. a.).

³⁴⁵ Šuchová, n. d., str. 117.

³⁴⁶ Podr.: Alena Bartlová, Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918–1935 a zapojenie HSLS do vládnej koalície v rokoch 1927–1929, v: Slovensko v Československu, str. 123–164.

upravne reforme kot sestavnega dela novega narodnostnega zakona.³⁴⁷ Z njim je Hodža poskušal zadovoljiti tako Slovake kot zlasti Nemce, le da se slednji, kot glavni igralci berlinskega scenarija, niso bili več pripravljeni niti pogajati. V čedalje hujši notranje- in zunanjepolitični situaciji je za udejanjenje kakršnekoli reforme zmanjkovalo časa in obstoječa upravna ureditev je ostala nespremenjena do samega konca 1. ČSR, s čimer je tudi vprašanje realne slovaške samouprave vse do leta 1938 ostalo odprto.³⁴⁸

Potem ko je bila 29. oktobra 1918 na veliki narodni manifestaciji na Kongresnem trgu v Ljubljani, istočasno pa tudi na zasedanju hrvaškega sabora, razglašena ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je, kot njena vrhovna oblast, predsedstvo Narodnega viječa v Zagrebu na predlog Narodnega sveta v Ljubljani že čez dva dni, 31. oktobra 1918 imenovalo vlado za Slovenijo, sestavljeno iz vseh treh slovenskih političnih strank. Vlada je imela dvanajst upravnih oddelkov, t. i. poverjeništev. Narodna vlada za Slovenijo je s tem prevzela vso upravno-politično oblast na slovenskem ozemlju, z Naredbo o prehodni upravi (vlada jo je sprejela 14. 11. 1918, izdala pa 21. 11. 1918) kot temeljnim pravnim aktom pa ji je Narodno viječe prepustilo samostojno upravljanje (v imenu viječa) slovenskega dela države SHS.³⁴⁹ Naredba je imela »značaj ustavnega zakona in mednarodne pogodbe o federativnem položaju Slovenije v Državi SHS«,³⁵⁰ v skladu z njo je Narodna vlada postala »tudi v formalnem pogledu edina, popolna in pravno najvišja oblast na slovenskem ozemlju ter nosilka slovenske nacionalne suverenosti v Državi SHS«,³⁵¹ veljala pa je tudi za »nekakšno ustavo dežel, ki so bile pod oblastjo Narodne vlade v Ljubljani«. ³⁵² Vsi posli bivših cesarsko-kraljevih deželnih vlad v Ljubljani in Celovcu ter cesarsko-kraljevih namestništev v Trstu in Gradcu so bili odslej združeni pri Narodni vladi in njenih poverjeništvih. V organizaciji nižjih upravnih in samoupravnih enot do večjih sprememb ni prišlo, občinska in okrajna uprava je sicer ostala enaka, vendar pa podrejena Narodni vladi, nanjo pa so prešle tudi vse zadeve deželnih odborov ter avtonomnih oblasti, s čimer je bila presežena prejšnja avstrijska upravna dvotirnost, ki je temeljila na delitvi na splošno državno in posebno deželno avtonomno upravo.³⁵³

³⁴⁷ Šuchová, n. d., str. 120.

³⁴⁸ Podr.: Valerián Bystrický, Štátoprávne predstavy na Slovensku v druhej polovici tridsiatych rokov, v: Slovensko v Československu, str. 165–178.

³⁴⁹ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 11, 21. 11. 1918; Perovšek, Slovenska osamosvojitev, str. 78–80; Lovro Bogataj, Uprava Dravske banovine, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 1.

³⁵⁰ Miroslav Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000, str. 22 (dalje: Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem).

³⁵¹ Perovšek, Iz Avstrije v Jugoslavijo, str. 20; Perovšek, Slovenska osamosvojitev, str. 102–103.

³⁵² Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918–1920, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992, str. 52.

³⁵³ Prav tam, str. 53; Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, str. 23; Bogataj, n. d., str. 2.

Jugoslovansko zedinjenje 1. decembra 1918 na upravnem področju sprva ni prineslo velikih sprememb, po imenovanju osrednje vlade v Beogradu pa je sledil tudi odstop Narodne vlade. Istega dne ko je bil njen odstop sprejet, jo je nadomestila Deželna vlada za Slovenijo, najprej zgolj s štirimi in nato, po ostrih protestih, s šestimi poverjeništv, pa tudi pri njih okrnjena Deželna vlada ni bila več najvišja instanca, saj se je zoper njene odločbe smelo pritožiti na resorna ministrstva. Slednja so za vse ostale zadeve, ki niso bile v avtonomni pristojnosti Deželne vlade, ustanovila 13 uradov, kar je povzročilo veliko razcepljenost uprave ter upravno dvotirnost. Tako poverjenišstva kot ministrski uradi so se organizirali vsak po svoje, trpela je enotnost, število uradništva je prekomerno naraščalo, seveda pa je prihajalo tudi do ostrih kompetenčnih sporov. Zaradi politično mešane sestave vlade oz. različnih pogledov na njeno vlogo se je tudi znotraj nje že kmalu razvnel avtonomistično-centralistični spopad, oziroma konflikt med avtonomistično SLS, ki je stremela za čim večjo samostojnostjo Deželne vlade, ter centralistično JDS, ki je želela njen položaj v odnosu do centralne beograjske vlade zreducirati na zgolj uradniško telo, pri čemer so socialdemokratski poverjeniki iz sprva avtonomistične strani postopoma prestopili na drugi breg. Prav tako so brez uspeha ostala prizadevanja vseh treh strank za oblikovanje pokrajinskega zbora kot posvetovalnega in nadzornega skupščinskega telesa, saj je osrednja vlada njegovo oblikovanje odločno zavračala. Vsem omejitvam in nasprotovanjem navkljub pa je bila Deželna vlada, zlasti takrat, ko je v njej prevladoval vpliv SLS, na nekaterih področjih, zlasti socialno-gospodarskem ter šolsko-kulturnem zelo učinkovita, predvsem pa dosti uspešnejša od ostalih deželnih vlad v drugih jugoslovanskih pokrajinah.³⁵⁴

Po sprejetju centralistične vidovdanske ustave, 28. 6. 1921, je bila v skladu z njenimi določili³⁵⁵ Deželna vlada za Slovenijo ukinjena, z njo pa je bilo formalno konec tudi deloma dopuščene upravne avtonomije Slovenije v Kraljevini SHS. Zamenjala jo je Pokrajinska uprava za Slovenijo na čelu z Ivanom Hribarjem, ki je imela prehodni značaj, saj je bila njena naloga predvsem postopni prenos pristojnosti na centralno državno oblast v Beogradu in na nove največje upravne enote – oblasti. Z uvedbo Pokrajinske uprave so bili ukinjeni posebni avtonomni uradi, s tem pa tudi upravna dvotirnost na pokrajinski ravni.³⁵⁶ Kljub temu da je Narodna skupščina marca 1922 sprejela Zakon o občni upravi ter Zakon o oblastni in sreski samoupravi, Pašičeva vlada pa konec aprila izdala Uredbo o razdelitvi države na oblasti,³⁵⁷ in da sta konec istega leta bila formalno imenovana tudi velika župana obeh oblasti – ljubljanske in mariborske – na slovenskem ozemlju, se je pokrajinska

³⁵⁴ Stiplovšek, Prizadevanja za avtonomijo Slovenije, str. 80–81; isti, Slovenski parlamentarizem, str. 26–36; isti, Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1918–1929, Arhivi XVIII, 1995, str. 22 (dalje: Stiplovšek, Državne ureditve 1918–1929).

³⁵⁵ Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Uradni list deželne vlade za Slovenijo, l. III, št. 87, 27. 7. 1921.

³⁵⁶ Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, str. 42–43.

³⁵⁷ Uredba o razdelitvi države na oblasti; Zakon o občni upravi; Zakon o oblastni in sreski samoupravi, Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, l. IV, št. 49, 15. 5. 1922 (Službene novine kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, št. 92, 28. 4. 1922).

uprava obdržala še poltretje leto po sprejetju ustave. Šele na prehodu iz leta 1923 v leto 1924 sta jo zamenjali ljubljanska in mariborska oblast, dve izmed skupaj 33 oblasti v državi, oblikovanih mimo vseh narodnih in zgodovinskih meril. S to novo delitvijo je bila Slovenija razdeljena na dva dela in je kot ozemeljsko-upravni pojem v Kraljevini SHS prenehala obstajati. Prav tako ne moremo govoriti o dejanski oblastni samoupravi, saj je centralna oblast preko velikega župana, ki je bil politični predstavnik beograjske vlade in od nje tudi popolnoma odvisen, nadzorovala tudi oblastne skupščine kot (z Zakonom o oblastni in sreski samoupravi³⁵⁸) ustavno zagotovljene organe oblastne samouprave.³⁵⁹ Slednja je sicer formalno zaživela šele po prvih volitvah v oblastne skupščine, januarja 1927, a vendarle rodila precej bogatih sadov na socialnem, gospodarskem in kulturnem področju, s pogostim skupnim nastopom pa sta si obe slovenski oblastni samoupravi prizadevali preseči razbitje Slovenije na dve upravni enoti. Sodelovanje SLS v vladi je bilo za oblastni samoupravi ugodno, saj je vladni kabinet vodilno slovensko stranko, ki je imela absolutno večino tudi v obeh oblastnih skupščinah, preko različnih uredb, zlasti z (novembra 1927 na seji vlade sprejeto) Uredbo o prenosu poslov na oblastne samouprave,³⁶⁰ nagradil z razširitvijo pristojnosti oblastnih samouprav. To možnost in s tem dodatna pooblastila sta v največji meri izkoristili prav obe slovenski samoupravi, kar je privedlo do ponovne upravne dvotirnosti in celo do omejene zakonodajne avtonomije, saj sta slovenski oblasti edini v državi dobili pravico spreminjati tako stare avstro-ogrske deželne akte kot tudi nekatere pomembne naredbe nekdanjih Narodne vlade SHS ter Deželne vlade za Slovenijo, s čimer so bile nekatere pretekle avtonomistične zahteve vsaj deloma izpolnjene. Takšen položaj je privedel do številnih konkretnih rezultatov zlasti na gospodarskem in socialnem področju ter do izboljšanja razmer v kulturi in prosveti, predvsem pa je omogočil največjo učinkovitost izmed vseh 33-ih oblasti v državi, kar je zlasti hrvaški lider Radić spremljal z odkritim nezadovoljstvom in označil za privilegij. Kljub formalnemu sprejetju centralističnega vidovdanskega upravnega režima s strani vladne SLS ter s tem odmikom od prvotnega avtonomističnega programa o zakonodajni avtonomiji Slovenije z lastnim parlamentom in vlado, predstavlja omenjeno obdobje med letoma 1927 in 1929 najvidnejši uspeh slovenskih proticentralističnih prizadevanj v času veljave vidovdanske ustave. Pri tem sta obe oblastni samoupravi v okvirih zakonodaje skušali čim bolj delovati kot ena slovenska upravna enota, k čemur je pripomoglo dejstvo, da sta iz vrst SLS prihajala tudi oba velika župana, kar je omogočalo njuno tesno sodelovanje s samoupravnimi organi. Kljub temu da so prizadevanja, da bi obe oblastni skupščini skupaj delovali kot nekakšen slovenski parlament, ostajala neuspešna, pa je za to obdobje vendarle značilno tudi pestro in pluralno politično

³⁵⁸ Prav tam.

³⁵⁹ Podr.: Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, str. 36–59; Jurij Perovšek, Slovenci in jugoslovanska skupnost 1918–1941, v: Zgodovinski časopis (ZČ), 2005/3-4, str. 448 (dalje: Perovšek, Slovenci in jugoslovanska skupnost); Isti, Ukinitve Deželne vlade za Slovenijo, Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, str. 265; Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Slovenska matica, Ljubljana 1996, str. 471.

³⁶⁰ Uredba o prenosu poslov na oblastne samouprave, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, I. IX, št. 123, 13. 12. 1927

življenje znotraj slovenskih samoupravnih organov, ki ga v tem kontekstu lahko označimo tudi za zametke slovenskega parlamentarizma.³⁶¹

Vendarle pa razmeroma obsežna slovenska samoupravna samostojnost ni trajala dolgo. Z uvedbo šestojanuarske diktature l. 1929 je ob vseh spremembah prišlo tudi do popolnoma nove upravne organiziranosti države na vseh nivojih, ki je bila pravno utemeljena z vrsto različnih zakonov in uredb. Razpuščene so bile oblastne skupščine in oblastni odbori ter namesto njih postavljeni komisariji, ukinjen je bil Zakon o oblastni in sreski samoupravi, razpuščene pa so bile tudi vse občinske uprave. Z diktaturo je bilo torej konec intenzivnega delovanja samoupravnih organov obeh slovenskih oblasti, vrhunec centralistično-unitaristične ureditve kraljevine pa je pomenil Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja z dne 3. 10. 1929.³⁶² Z njim je bila država preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo in razdeljena na nova upravna območja, natančneje na devet banovin.³⁶³ »Oblikovanje devetih banovin ter posebne upravne enote za Beograd je diktatorski režim utemeljeval z neučinkovitostjo dotedanje velike administrativne razcepljenosti na 33 oblasti ter z gospodarsko, geografsko in prometno zaokroženostjo novih največjih upravnih enot. V prizadevanjih za krepitev državnega centralizma in nacionalnega unitarizma je bil cilj tega velikega administrativnega preosnovanja razbitje nacionalnih oziroma zgodovinskih enot, kar se je kazalo tudi v poimenovanju banovin po rekah (z izjemo Primorske banovine).«³⁶⁴

Glede na to, da so skoraj vse banovine delile etnična ozemlja, jo je slovensko še kar dobro odneslo. Ozemlje nekdanje ljubljanske in mariborske oblasti je bilo namreč združeno v Dravsko banovino, ki je tako (zlasti po spremembah leta 1931, ko je bila vanjo vključena še Bela krajina), kljub temu da je že s samim nazivom zanikala njen obstoj, obsegala t. i. jugoslovansko Slovenijo.³⁶⁵

Zakon o imenu in razdelitvi kraljevine na upravna področja je določal, da je na čelu vsake banovine ban, ki ga s svojim ukazom na predlog notranjega ministra in v soglasju s predsednikom vlade imenuje kralj. Ban je torej predstavljal kraljevsko vlado v banovini in hkrati izvajal politično in splošno upravno oblast v banovini kot drugostopenjska upravna oblast, prevzel je tudi vse pristojnosti na področju samouprave, medtem ko uredbodajnih ali celo zakonodajnih kompetenc ni imel.

³⁶¹ Podrobno o delovanju obeh oblastnih samouprav ter o njunem pomenu in rezultatih glej že omenjeno delo M. Stiplovška Slovenski parlamentarizem, str. 75–315. Prim. tudi: Stiplovšek, Prizadevanja za avtonomijo Slovenije, str. 87–94; Vilfan, n. d., str. 26–28; Jurij Perovšek, Oblastni skupščini v Ljubljani in Mariboru, Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, str. 321.

³⁶² Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja, Uradni list dravske banovine, l. XI, št. 100, 9. 10. 1929.

³⁶³ Miroslav Stiplovšek, Ukinitve oblastnih samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine leta 1929, v: Prispevki za novejšo zgodovino 1997/2, Ferencjev zbornik, Ljubljana 1997, str. 93–104 (dalje: Stiplovšek, Ukinitve oblastnih samouprav); isti, Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929–1941, Arhivi XIX – 1996, str. 39–50 (dalje: Stiplovšek, Državne ureditve 1929–1941); isti, Slovenski parlamentarizem, str. 302–331.

³⁶⁴ Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, str. 316.

³⁶⁵ Miroslav Stiplovšek, Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitve gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2006, str. 104 (dalje: Stiplovšek, Banski svet).

Ob njem naj bi (z Zakonom o banski upravi, novembra 1929)³⁶⁶ kot posvetovalno telo bana pri oblikovanju banovinskega proračuna, pomembnega za gospodarsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije, deloval tudi banski svet, ki ga je imenoval minister za notranje zadeve. Oktroirana ustava iz septembra 1931³⁶⁷ je s ponovno uvedbo banovinske samouprave predvidevala voljen banovinski svet, ki naj bi imel še ožji, banovinski odbor kot izvršilni organ, s tem pa je bila zamišljena podobna dvotirnost kot nekdanj v Avstro-Ogrski med deželno vlado in deželnim zborom z odborom. Vendar pa zaradi svoje centralistične usmeritve nobena vlada v tridesetih letih ni sprejela izvršilne zakonodaje za izvolitev in delovanje banovinskih svetov in odborov, zato se banovinska samouprava dejansko ni razvila niti toliko, kolikor je ustava predvidela. Banovinska uprava je ves čas svojega delovanja do konca prve Jugoslavije pomenila »člen v popolnoma enotirnem sistemu strogo hierarhične lestvice državnih organov«.³⁶⁸ Vendarle pa je, čeprav ves čas imenovani, banski svet že kmalu začel vse odločneje zahtevati razširitev svojih pristojnosti in zahtevati čim večjo finančno in gospodarsko avtonomijo banovine ter postajal vse pomembnejši faktor tudi v praktičnem delovanju.³⁶⁹ Še posebej po politični spremembi leta 1935 in vstopu nekdanje SLS v vlado, ko so razmere spominjale na čase delovanja oblastnih samouprav, le da je za razliko od tedaj razmeroma avtonomno življenje v Sloveniji tokrat potekalo neformalno in brez zakonske osnove. Banski svetniki, katerih absolutna večina je bila iz vrst bivše SLS, so zahteve po tudi dejanski uvedbi politične, gospodarske, finančne, socialne in kulturne avtonomije Dravske banovine postavljali ves čas, zlasti pa so se ta prizadevanja okrepila po nastanku Banovine Hrvaške avgusta 1939.³⁷⁰ Vendar pa veliki cilj – banovina Slovenija – iz različnih razlogov ni bil uresničen, z njim pa tudi ne avtonomno-federativni položaj Slovenije v Kraljevini Jugoslaviji, za kar se je ves čas njenega obstoja zavzemala večina slovenskega naroda.³⁷¹

Kulturni in civilizacijski razvoj

Kljub notranjepolitičnim konfliktom in nerešenemu nacionalnemu vprašanju je treba poudariti tudi nekaj nedvomno pozitivnih in demokratičnih značilnosti nove češkoslovaške države, obenem pa vsaj omeniti tudi prednosti, ki jih je slovenskemu družbenemu razvoju omogočala jugoslovanska država.

T. i. Masarykova ČSR namreč kljub vsem notranjim problemom in slabostim ni zastoj veljala za srednjeevropski otok demokracije. Zaradi težje preteklosti je bila demokratizacija po vojni še posebej očitna na Slovaškem, kjer je večina tamkajšnjega prebivalstva prvič v zgodovini dobila pravico sodelovati v političnem in

³⁶⁶ Zakon o banski upravi, Uradni list kraljevske banske uprave dravske banovine, št. 1, 20. 11. 1929.

³⁶⁷ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, I. II, št. 53, 10. 9. 1931.

³⁶⁸ Vilfan, n. d., str. 472; prim.: Bogataj, n. d. str. 5–8; Stiplovšek, Državne ureditve 1929–1941, str. 43–45, 48–50; isti, Ukinitev oblastnih samouprav, str. 96–105.

³⁶⁹ Podrobneje o sestavi, pristojnostih in delovanju Banskega sveta glej: Stiplovšek, Banski svet.

³⁷⁰ Prav tam, str. 261–316; Perovšek, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 458.

³⁷¹ Stiplovšek, Državne ureditve 1929–1941, str. 49–50.

javnem življenju. Poleg tega je bila v ČSR uvedena splošna, tajna in enaka volilna pravica (tudi za ženske) ter razglašena dosledna pravno-formalna enakopravnost državljanov pred zakonom. Prebivalstvo je ne glede na versko ali nacionalno pripadnost uživalo enake svoboščine, manjšine pa so imele zajamčene (in tudi v praksi dosledno izvajane) vse pravice. Veljala je svoboda zborovanja in tiska (sicer ne brez cenzure, kar sta na svoji koži najbolj občutila avtonomistični in predvsem komunistični tisk), po zaslugi zastopanosti strank socialistične usmeritve v več vladah pa so se zelo izboljšali tudi delovni pogoji, položaj in pravice delavstva. Razmeroma vplivna politična levica v državi je vplivala na zakonodajne premike tudi na drugih področjih. Razmere so se bliskovito izboljševale na področju javnega zdravstva in socialnega skrbstva, kar je vplivalo na višjo kvaliteto življenja ter varnejši in prijaznejši vsakdan, tako da je ČSR v primerjavi z ostalim (srednje)evropskim prostorom veljala za dokaj urejeno socialno in pravno državo. Šolska obveznost se je zvišala na osem let, to pa v 20. letih tega stoletja v primerljivih državah še zdaleč ni bilo nekaj običajnega. Možnosti, ki jih je nudila demokracija, so prišle do izraza predvsem v družbeno-političnem življenju. Nacionalni, stanovski, razredni, regionalni ali konfesionalni interesi so našli svoj institucionalni izraz z nastankom najrazličnejših organizacij, društev ter predvsem političnih strank.³⁷² Bolj kot kdajkoli prej je zacvetelo intelektualno, znanstveno in kulturno življenje, ki s svojimi rezultati ni prav nič zaostajalo za razvitim in kulturnim zahodom, oz. kot pravi Milan Kundera: *»V času, ki mu sam pravim prvo dvajsetletje (v letih med 1918 in 1938), so bili Čehi prepričani, da bo njihova Republika trajala večno. Resda so se motili, a prav zavoljo omenjene zmore so ta leta preživljali v zadovoljstvu, sredi katerega se je njihova umetnost razcvetela kot še nikoli poprej.«*³⁷³

Z gledišča realizacije slovaških narodnih interesov je nastanek ČSR v okviru novega evropskega prostora nedvomno predstavljal *»optimalno varianto«*.³⁷⁴ Ne glede na različne poglede na narodno vprašanje, o katerih je že in bo še tekla beseda, so Slovaki zlasti v primerjavi s položajem pred letom 1918 nedvomno doživeli pravo narodno osvoboditev. Končno so lahko zadihali s polnimi pljuči, saj sta groba madžarizacija in narodnostni pritisk ostala le še slab spomin na preteklost, zgoraj opisan demokratični prelom pa je bil ravno zaradi neprimerno trše preteklosti še bolj opazen kot v čeških deželah. Kot rečeno, so Slovaki prvič v svoji zgodovini dobili svoje glavno mesto, slovaška budnica Nad Tatro se bliska je postala del češkoslovaške himne, podobno pa so slovaška nacionalna obeležja oz. njihovi elementi skupaj s češkimi tvorili skupno državno zastavo in grb. Od leta 1918 je število Slovakov statistično nepretrgoma naraščalo, še posebej pa je nova stvarnost prišla do izraza na jezikovnem oz. kulturnem, ali bolje rečeno – kar na splošnocivilizacijskem področju. V šolah vseh stopenj je bila slovaščina uvedena kot učni jezik, postopoma, a temeljito se je izgrajevala mreža slovaških osnovnih in srednjih šol, že leta 1919 pa je bila v Bratislavi ustanovljena Univerza Komenského z medicinsko, pravno

³⁷² Prim: Dejiny Slovenska 2000, str. 226.

³⁷³ Milan Kundera, Nevednost, Beletina, Ljubljana 2006, str. 16.

³⁷⁴ Déak, Miesto Slovenska, str. 18.

in filozofsko fakulteto.³⁷⁵ Obenem s slovakizacijo šolstva je – po češkem vzorcu – potekala tudi njena sekularizacija, kar pa seveda ni bilo pogodu slovaški katoliški cerkvi in slovaškemu političnemu katolicizmu. Slovaščina je postala uradni jezik v vsem javnem življenju, uradih, sodiščih, društvih in cerkvah. Nastale so nove profesionalne kulturne ustanove kot npr. Slovaško narodno gledališče, Univerzitetna knjižnica in muzeji, obnovljena pa je bila dejavnost Maticе Slovaške, tudi v tem obdobju nedvomno najpomembnejše slovaške kulturne institucije. Kulturni dvig ni bil zgolj kvantitativen, temveč je postopoma privedel tudi do lastne slovaške kulturne in umetniške produkcije, ki je čedalje manj zaostajala za češko ter se obenem od nje osamosvajala oz. postavljala na lastne noge.³⁷⁶ Seveda pa je tudi, in zlasti, področje kulture ključno zaznamovalo »slovaško vprašanje« oz. stalen spopad med ideologijo čehoslovakizma, ki je govorila o enotni češkoslovaški kulturi, zgodovini, jeziku, literaturi, znanosti in umetnosti, ter dejansko slovaško narodno samobitnostjo.³⁷⁷ Približevanje zahodnoevropskim kulturnim modelom, h katerim je stremela ČSR, je zlasti na Slovaškem privedla do velikih sprememb tudi v vsakdanu ljudi. Modernizacija je sicer postopoma, a razmeroma hitro in vztrajno načelnjala ustaljene in tradicionalne navade in življenjske vzorce, vplivala na bivanjsko kulturo, medosebno komunikacijo in družabno življenje, medgeneracijske odnose in odnose med spoloma, spreminjala oblačilno kulturo, higienske in prehranske navade ipd. Vsesplošni kulturni in izobrazbeni dvig, tehnični in infrastrukturni razvoj, razširjeni trg dela in urbanizacija so sprostili pretok prebivalstva, rahljali tradicionalne vezi, podirali meje stoletja obstoječe regionalne in lokalne zaprtosti ter samozadostnosti, odpirali in širili nova obzorja, zmanjševali razliko med mestom in podeželjem, ki je bila še nedavno tega tolikšna, da je bilo mogoče govoriti o »dveh Slovaških«,³⁷⁸ ter prvič v zgodovini zares oblikovali skupni kulturni slovaški prostor oz. slovaško družbo z lastno identiteto vred.³⁷⁹ Pri tej resnično prelomni kulturno-družbeni prenovi so v veliki meri sodelovali češki priseljenci, ki so zaradi pomanjkanja domačih, slovaških izobražencev in strokovnjakov zamenjevali nezanesljivo in odseljeno madžarsko osebje. Sorodnost češkega jezika z jezikom domačinov je omogočila hitro "odmadžarčenje" javnega življenja, po drugi strani pa češki uslužbenci in uradniki večinoma niso niti poskušali sprejeti slovaščine in so vztrajali pri svojem jeziku tudi v službi.³⁸⁰ Brez številne češke prisotnosti, ki je postopoma in predvsem v mestih dosegla 120.000 ljudi, predvsem državnih uradnikov, učiteljev,

³⁷⁵ Podr.: Ľubica Kázmerová, K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918–1939, v: Slovensko v Československu, str. 417–444.

³⁷⁶ Podr.: Kováč, Dejiny, str. 195–200; Ivan Kamenec, Hlavné trendy vývoja slovenskej kultúry v kontexte spoločenského a politického života za predmníchovskej republiky, v: Slovensko v Československu, str. 445–461.

³⁷⁷ Prav tam, str. 445.

³⁷⁸ Ľubomír Lipták, Život na Slovensku v medzivojnovom období, v: Slovensko v Československu, str. 465.

³⁷⁹ Prav tam, str. 463–478.

³⁸⁰ Sestavní del ústave je bil jazykovní zákon, ki je določal uradni državni češkoslovaški jezik, le da se naj v čeških deželah uraduje praviloma v češčini, na Slovaškem pa praviloma v slovaščini. Ústavní listina Československé republiky, Zákon podle § 129 ústavní listiny, jimž se stanoví zásady jazykového práva

železničarjev, policistov in vojakov,³⁸¹ bi bila hiter vsesplošni razvoj Slovaške ter njena uspešna integracija v skupno državo, roko na srce, dosti počasnejša in težavnejša, če že ne povsem nemogoča. Vendarle pa njihov prispevek ni bil vselej enoznačno in pozitivno interpretiran, tako da je močna in vplivna češka kolonija, ki je logično zagovarjala, nenazadnje pa tudi poosebljala čehoslovakiški nacionalni koncept, kmalu izzvala negodovanje slovaških avtonomističnih krogov. Protičeška agitacija se je še povečala s pojavom domačega, torej slovaškega novoizšolanega kadra v drugi polovici dvajsetih in v tridesetih letih. Čehi na Slovaškem so poslej, pogosto tudi povsem neupravičeno, marsikateremu Slovaku predstavljali tujce, ki domačinom odžirajo kruh, tako da se je narodno-političnim, jezikovnim, kulturnim in verskim – katoliški Slovaki so Čehom zamerili njihovo husitsko tradicijo ter jim očitali, da širijo brezbožni liberalizem – razlogom nestrpnosti pridružil še ekonomski.

Leto 1918 je tudi Slovencem odprlo nove poti in nova obzorja kulturnega, znanstvenega in umetniškega razvoja. Zaradi boljšega izhodišča je bila ta prelomnica sicer morda malce manj izrazita kot na Slovaškem, a vendarle je nastanek južnoslovanske države pomenil ogromen korak k slovenski emancipaciji na tako rekoč vseh področjih družbenega in javnega življenja, jugoslovanski Slovenci pa so, z besedami Petra Vodopivca, »zaživeli v dvajsetih in tridesetih letih v dinamičnem, v Evropo odprtem vzdušju, ki ga do tedaj niso poznali«.³⁸² In to kljub siceršnji zaostalosti države, raznim centralističnim oviram ter nejasnim pogledom na slovensko vprašanje tudi znotraj domačih intelektualnih in političnih elit. Podobno kot na Slovaškem je tudi v Sloveniji stekla radikalna, hitra – »tako rekoč trenutna«³⁸³ – in vseobsežna slovenizacija javnega prostora, očitna tako v upravi kot zlasti na kulturnem in šolskem področju. Širila se je mreža srednjega in strokovnega šolstva, istega leta kot Slovaki, se pravi 1919, pa so Slovenci dobili tudi svojo univerzo, kar je bil v smislu narodnokulturnega razvoja gotovo najpomembnejši dosežek tega časa. Šele s tem simbolom vseh kulturnih pridobitev v novi državi, se je »v pravem pomenu besede konstituirala tudi slovenska znanost«, slovenščina pa je postala »evropski jezik, enakovreden večjim sosednjim«.³⁸⁴ Silen razmah sta doživela tudi literarna produkcija in časnikarstvo. Tako je v obdobju prve Jugoslavije izšlo na leto povprečno po sto izvirnih leposlovnih del ter še skoraj polovica tega prevodov, število časopisov oz. periodik pa je v slabih dvajsetih letih naraslo skoraj za tretjino. Poleg prevzema nekaterih pomembnih nemških kulturnih ustanov, ki je sledil takoj po prevratu, so

v republike Československé, v: Sbirka zákonů a nařízení státu československého, I. 1920 (6. 3. 1920); Prim.: Dejiny štátu a práva, str. 140.

³⁸¹ Lipták, Slovensko v 20. storočí, str. 99.

³⁸² Vodopivec, Pogled zgodovinarja, str. 8.

³⁸³ Ervin Dolenc, Leto 1918 kot kulturna prelomnica, v: Slovenija 1848–1998, str. 262 (dalje: Dolenc, Leto 1918 kot kulturna prelomnica).

³⁸⁴ Slovenska novejša zgodovina, I. del, str. 419; prim: Vasilij Melik, Univerza in znanost, v: Slovenska trideseta leta (dalje: Slovenska trideseta leta), Slovenska matica, Ljubljana 1997, str. 174–180; Dolenc, Leto 1918 kot kulturna prelomnica, str. 262–265.

postopoma nastajale tudi nove (gledališča, knjižnice, muzeji ...), razmeroma pozno, l. 1938, so Slovenci dobili še svojo Akademijo znanosti in umetnosti, tik pred vojno pa tudi novo (Plečnikovo) stavbo Univerzitetne biblioteke. Vse skupaj je ugodno vplivalo na razvoj in kvaliteto slovenske znanosti in umetnosti, od literature, likovne umetnosti, glasbe in arhitekture, pri čemer se je klicu in potrebam domovine odzvala vrsta najuglednejših slovenskih znanstvenikov in umetnikov, delujočih po vsej nekdanji Habsburški monarhiji, ter z vrnitvijo domov pomembno prispevala h krepitvi in koncentraciji slovenske intelektualne elite. Bliskovito se je širila tudi mreža raznih društev – strokovnih, političnih, športnih ter zlasti kulturnih in ljudsko-prosvetnih. Kljub centralistično-unitarističnim pritiskom in integralističnim težnjam, različnim pogledom na odnos med slovenskim in jugoslovanskim jezikom in kulturo ter vedno prisotne in čedalje močnejše kulturobojniške katoliško-liberalne polarizacije, je Slovencem v jugoslovanski kraljevini uspelo ohraniti lastno kulturno identiteto, stopnja njihove kulturne razvitosti ter dosežkov pa je v marsičem presegala standarde ostalih, primerljivih narodov in to ne le znotraj matične države.³⁸⁵ Zato ne preseneča, da so si tudi Slovaki za zgled in vzor radi postavljali Slovence, primerjalni prispevki izpod peresa slovaških avtorjev pa so, kot bomo videli, polni simpatij, občudovanja, ponekod celo idealiziranja slovenske kulture. Dodaten razlog tovrstnega občudovanja je nedvomno tičal tudi v tem, da so Slovenci za razliko od Slovakov že od samega začetka razpolagali z lastno, razmeroma močno in številčno kulturno-izobražensko elito ter bili zato dosti manj odvisni od »bratske« pomoči iz drugih delov države. Pač pa se je, kar na tem mestu velja omeniti, dobršen del slovenske kulturniške in izobraženske scene ter javnosti, zlasti njen liberalni del, še naprej oziral proti Pragi in se v marsičem, podobno kot v preteklosti, zgledoval po čeških vzorih, s Čehi pa tudi ohranjal in gojil tesne kulturne stike.³⁸⁶

Gospodarske in socialne razmere

V primerjavi s splošnim kulturnim in civilizacijskim razvojem Slovakov v okviru češkoslovaške države je njihov gospodarski položaj in razvoj precej zaostajal. Vzroke slovaške gospodarske podrejenosti in iz nje izhajajočih težav je treba prvenstveno iskati v neenakomerni gospodarski razvitosti čeških dežel in Slovaške. Čeprav je slednja sicer veljala za industrijsko najrazvitejši del ruralne Ogrske, je večina njenih prebivalcev še vedno delala v kmetijstvu in bila z njim direktno povezana. Zato v zadnjih letih pred vojno sicer hitro se razvijajoča pretežno predelovalna industrija, ruralnega videza dežele še ni kaj prida načela, Slovaška pa je ostajala agrarna dežela s posameznimi industrijskimi otoki. Poleg tega je bilo slova-

³⁸⁵ Podr.: Vodopivec, *Od Pohlinoe slovnice*, str. 200–217; Slovenska novejša zgodovina I. del, str. 415–440; Ervin Dolenc, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.

³⁸⁶ O češko-slovenskih stikih med obema vojnoma ter delovanju Jugoslovansko-češkoslovaških lig podrobneje glej: Marjeta Keršič - Svetel, *Češko-slovenski stiki med svetovnimi vojnoma*, v: ZČ, 1995/2, str. 231–258, 1995/3, str. 427–454, 1995/4, str. 613–630.

ško kmetijstvo sila diferencirano, saj je večina slovaških hribovskih kmetij komaj živalarila. Tudi agrarna reforma, uzakonjena v letih 1918 in 1919, ni uspela bistveno spremeniti strukture gospodarjenja.³⁸⁷ Na drugi strani o precejšnji gospodarski razvitosti čeških dežel ni potrebno govoriti, omenimo le, da je odstotek kmečkega prebivalstva komajda presegal odstotek zaposlenih v industriji, kar gotovo ni bilo pravilo takratne Evrope. Ob nastanku ČSR je bilo tako v slovaškem delu države več kot 60 % prebivalcev neposredno povezanih s kmetijsko proizvodnjo (na Češkem komaj nekaj več kot 30 %), v industriji pa jih je delalo okoli 17 % (na Češkem skoraj 40 %).³⁸⁸ Logična posledica tega je bila, da slovaška industrija oz. šibak domači kapital, s češkim kapitalom in industrijo na takratnem izrazito liberalnem trgu, v katerega država ni dosti posegala, ni mogla enakovredno tekmovali. Problem so predstavljale tudi visoke transportne tarife in slabe prometne zveze med Slovaško in češkimi deželami, saj je prej vse gravitiralo k Budimpešti. Češki kapital, ki je na Slovaškem nadomestil madžarskega, se na novo nastalo situacijo ni preveč oziral oziroma jo je izkoristil v svoj namen, predvsem z odpravljanjem nezaželenne konkurence češkim podjetjem. Ti in še cela vrsta drugih razlogov so povzročili, da se je slovaško gospodarstvo na poti prestrukturiranja znašlo v težkem položaju, ki se je, po razmeroma ugodnem trendu in konjunkturi konec 20. let, še posebej zaostрил v letih gospodarske krize 1930–1934. Podjetja so propadala ali pa svojo proizvodnjo omejila zgolj na predelavo surovin, v izgradnjo novih pa se ni investiralo. Svoje je prispeval tudi precejšen porast prebivalstva, saj se je povečala pavperizacija številnega poljedelskega proletariata, ki je naraščal ter živel v slabih življenjskih pogojih, s tem pa predstavljal plodna tla za komunistično agitacijo. Ker je gospodarska kriza prizadela tudi češko-moravske industrijske centre, je upadlo povpraševanje in s tem uvoz kmetijskih izdelkov iz poljedelskega slovaškega dela države. Vse to je nujno vodilo v povečanje brezposelnosti ter, kljub razmeroma napredni in delavcu naklonjeni socialni zakonodaji, veliko socialno napetost, ponovno pa se je odprla rakava rana na slovaškem narodnem telesu – izseljevanje. Le-to je tokrat potekalo v češke dežele, pa tudi preko luže. Od leta 1934 naprej so se razmere v gospodarstvu sicer začele izboljševati, kar je mogoče pripisati tudi spremenjenemu mednarodno-političnemu položaju države in krepitvi oboroževalne industrije, v določeni meri pa tudi gospodarskim prizadevanjem Hodževe vlade,³⁸⁹ vendarle pa se, generalno gledano, razkorak med češkim in slovaškim delom ni bistveno zmanjšal. Razlika med ekonomsko razvitostjo čeških dežel na eni in Slovaške na drugi strani se proti slovaškim pričakovanjem tako ni zmanjševala, temveč je celo naraščala, domače gospodarstvo pa je izgubljalo še tisto prednost, ki jo je pred vojno imelo v primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi deželami. Takšna situacija je seveda povečevala in

³⁸⁷ Več o zemljiški reformi ter drugih socialnih reformah in ukrepih glej: Václav Průcha a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, 1. díl, Období 1918–1945, Nakladatelství Doplněk, Brno 2004, str. 63–87 (dalje: Průcha, *Hospodářské a sociální dějiny Československa* I).

³⁸⁸ Kováč, *Dejiny*, str. 194.

³⁸⁹ Hodža je bil tudi iniciator ustanovitve Narodnogospodarskega inštituta za Slovaško in Podkarpatsko Rusijo (NÁRUS), katerega naloga je bila priprava teoretskih temeljev za vzpostavitev gospodarskega ravnovesja med češkim in vzhodnim delom države.

tudi opravičevala odpor Slovakov do praške centralistične in pogosto izkoriščevalske gospodarske politike.³⁹⁰

Tako kot slovaško se je tudi slovensko ozemlje po razpadu monarhije znašlo v povsem novi stvarnosti. Utečene gospodarske naveze in trgovsko-prometne poti so bile ukinjene, izgubljen je bil Trst kot edino zares moderno poslovno središče, vendar pa so se odpirale nove proti vzhodu. Za razliko od Slovaške v ČSR je v jugoslovanski državi Slovenija predstavljala njen najrazvitejši, infrastrukturno dobro opremljen, čeprav pretežno tudi še agrarni del.³⁹¹ Ob ugodni carinski zaščiti in splošni gospodarski zaostalosti ostalih delov je imela zato dobre možnosti, da se oblikuje v industrijski center nove države. Nove razmere so res spodbudile živahno industrijsko rast in pospešeni razvoj nekmetijskih dejavnosti, inflacijsko obdobje prve polovice dvajsetih let pa je še prispevalo k razcvetu podjetništva in bančništva. In to ne le tujega, temveč, kljub nezadovoljivi nacionalizaciji, tudi domačega. Razmeroma uspešen industrijski razvoj je sicer prav tako prizadela in za določeno obdobje ustavila gospodarska kriza v začetku 30. let, a vendarle je bil gospodarski razvoj opazen in očiten, postopoma pa se je izboljševal tudi socialni položaj delavstva.³⁹² Tako je slovenska industrija pred drugo svetovno vojno ustvarila kar 28 % celotne jugoslovanske industrijske proizvodnje, kar je bilo, upoštevajoč siceršnji delež v geografskem prostoru in številu prebivalstva, vse prej kot malo. Pomembno sta se okrepila in razvijala tudi obrt ter trgovina, medtem ko so bile za kmetijstvo, s katerim se je še vedno preživljalo več kot 60 % prebivalstva, razmere dosti manj ugodne. Slovenski kmet je namreč težko pariral nizkim cenam proizvodov iz južnih delov države, sama modernizacija kmetijstva pa je, ne glede na nekatere pozitivne trende predvsem na področju združništva ter izobraževanja, potekala prepočasi, da bi slovensko podeželje obvarovala pred tako rekoč konstantno krizo in njenimi negativnimi posledicami, ki so dosegle vrhunec v 30. letih.³⁹³ Razdrobljena kmetijska posest se tudi z agrarno reformo ni uspela okrepiti, veliko majhnih kmetov se je bilo prisiljeno zadolževati, veliko kmečkih posesti pa je končalo tudi na bobnu. Vse to je, tako kot na Slovaškem, privedlo do ponovnega izseljevanja ter ob siceršnjem

³⁹⁰ Lipták, Slovensko v 20. stoletju, str. 113–126; Slovaška zgodovina, str. 280–285; Podrobneje o strukturi in spremembah slovaškega gospodarstva med obema vojnama glej: Ludovít Hallon, Príčiny, priebeh a dôsledky štruktúrnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska, v: Slovensko v Československu, str. 293–364. Primerjaj tudi aktualna razmišljanja uglednih slovaških ekonomistov tega obdobja: Peter Zaťko, Postavenie Slovenska v ČSR zo stránky hospodárskej a politickej (1932), v: Slovenská otázka v 20. stoletju, str. 123–131; Imrich Karvaš, Na čo autonomisti nemyslia (1933), v: Slovenská otázka v 20. stoletju, str. 154–158; Več o gospodarskem in socialnem razvoju 1. ČSR nasploh glej prva tri poglavja v: Průcha, Hospodářské a sociální dějiny Československa I.

³⁹¹ Prim.: Jure Gašparič, Vključevanje ozemlja Slovaške in Slovenije v gospodarski prostor novih držav leta 1918, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 2003/1, str. 13–24 (dalje: Gašparič, Vključevanje ozemlja).

³⁹² Prim.: Barbara Kresal, Brezposelnost in zaposlovanje na Slovenskem do druge svetovne vojne, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 2006/1 (Kresalov zbornik), str. 195–217.

³⁹³ Prim.: Žarko Lazarević, Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih, v: Slovenska trideseta leta, str. 33–42.

nizkem naravnem prirastku prispevalo k nesorazmerno počasni rasti prebivalstva. Vendar pa težave v kmetijstvu niso bile edini razlog za slovensko gospodarsko nezadovoljstvo. Čeprav sta bila produktivnost, s tem pa tudi narodni dohodek v Sloveniji neprimerni višja od jugoslovanskega povprečja, so vse pomembne gospodarsko-politične odločitve ves čas sprejemali v Beogradu, tja pa je odtekalo tudi veliko, po slovenskem mnenju občutno preveč, denarja. Jugoslovanski gospodarski centralizem s svojim diktiranjem gospodarskih pravil ter davčno, carinsko in kreditno politiko je zato v slovenskih očeh vse bolj postajal glavni krivec neprijaznih domačih socialnih razmer. V Sloveniji je namreč do jugoslovanske davčne reforme l. 1928 veljal še stari avstrijski davčni sistem, katerega najpomembnejša značilnost je bilo plačevanje dohodnine, česar v vzhodnih delih nove države niso poznali. Beogradu je ustrezalo, da dohodnino plačujejo le prečanske dežele, s čimer so se prebivalci in podjetja iz delov bivše Avstro-Ogrske avtomatično znašli v neenakopravnem položaju, skupaj z drugimi razlogi pa je to veliko prispevalo k slabitvi njihove konkurenčnosti. Enega prvih udarcev slovenski gospodarski moči in kapitalu pa je nenazadnje predstavljalo tudi oblikovanje nove državne valute, po kateri je bila vrednostna relacija med dinarjem in (jugo)krono ovrednotena na razmerje 1 proti 4.³⁹⁴

Podobna menjava valute na Češkoslovaškem je bila precej elegantnejša, a tam je pravila gospodarske igre in davčno politiko določal razvitejši češki del, bolje rečeno kar Praga, ki se npr. pri uvedbi dohodnine tudi na Slovaškem, ni prav nič obotavljala. Če davčno regulativo obeh držav povežemo s političnimi interesi oblasti, lahko z besedami Jureta Gašpariča ugotovimo, *»da je bila v obeh primerih davčna politika diktirana od tam, kjer je bila osredotočena politična moč«*.³⁹⁵

Pogledi na to, kako čim boljje zaščititi in razvijati lastno gospodarstvo tako v odnosu do drugih delov države kot nasploh, so bili zato pri obeh narodih aktualni predmet debate in sporov, ki so se še posebej zaostriili v obdobjih recesije in gospodarske krize. Kljub različnemu položaju se je tako pri Slovencih kot Slovaki porajal koncept gospodarske avtonomije, kar je bil seveda logičen nasledek zavzemanja za politični preustroj države in so ga tudi zagovarjali pripadniki avtonomističnega bloka. Na (pogosto naivne) zahteve po gospodarski avtonomiji so njeni nasprotniki – tako iz unitarističnih vrst kot tudi iz stroke – odgovarjali, da bi morebitna gospodarska meja na Sotli oz. Moravi dolgoročno uničila slovensko oz. slovaško gospodarstvo. Tako sta, kljub nekaterim reformističnim prizadevanjem in poskusom, obe državi ves čas svojega obstoja ostali centralistično dirigirani tudi na področju gospodarstva, kar je z drugimi besedami pomenilo, da je *»v Kraljevini SHS center političnega odločanja poskrbel, da je vsa država dohitevala Slovenijo, na Češkoslovaškem pa je, nasprotno, center političnega odločanja poskrbel za to, da Slovaška ni prehitro dohitevala Češke«*.³⁹⁶

³⁹⁴ Vodopivec, Od Pohlinoe slovnice do samostojne države, str. 177–185; podrobneje glej: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, I. del (Gospodarski in socialni razvoj 1918–1941), str. 441–509.

³⁹⁵ Gašparič, Vključevanje ozemlja, str. 19.

³⁹⁶ Prav tam, str. 23.

Politične stranke ter njihova opredelitev do centralizma in unitarizma v češkoslovaški in jugoslovanski državi

a) Slovaška politika in praški grad

Ob siceršnjih idejnih, svetovnonazorskih in konfesionalnih razlikah je prav odnos do centralizma in unitarizma oz. do čehoslovakizma postal ena od temeljnih prepoznavnih značilnosti ter orientacije političnih strank oz. čutenja in razmišljanja slovaške javnosti v obdobju 1. ČSR. V tem času je na Slovaškem delovalo več kot deset političnih strank, ki so se bolj ali manj redno in v različnih povezavah ter z različnim uspehom potegovala za vstop v praški parlament. Daleč najpomembnejšo vlogo so igrale Republikanska stranka poljedelskega in malokmečkega ljudstva (agrarci), Češkoslovaška socialdemokratska stranka (ČSSD), Komunistična stranka Češkoslovaške (KSČ) in Hlinkova slovaška ljudska stranka (HLS), že zaradi zgodovinske tradicije pa je potrebno omeniti tudi Slovaško narodno stranko (SNS). Omenjene stranke se, kot rečeno, niso razlikovale le po ideološko-politični usmeritvi ter po socialni, stanovski in religiozni pripadnosti njenih članov in volivcev, temveč tudi glede svojega odnosa do slovaškega nacionalnega vprašanja in državnopravnega položaja. Poenostavljeno jih lahko razdelimo na centralistične (čehoslovakistične) in avtonomistične, iz te delitve pa moramo izvzeti KSČS.

Iz SNS so se po koncu vojne izločili številni vplivni politiki, predvsem liberalne usmeritve, ki pa niso ustanavljali svojih strank. Priključili so se češkimi, ki so se kmalu preimenovala v češkoslovaške, ter jim na ta način dali vsedrжавni pomen. Šrobar in mnogi bivši hlasisti (prav tako tudi M. Hodža) so se priključili agrarcem.³⁹⁷ Ti so bili najmočnejša stranka 1. ČSR in bili zastopani v prav vseh vladah, ki so jih največkrat tudi vodili. Skrivnost njihovega uspeha je bila – poleg osebnega ugleda voditeljev ter dobre organizacije in propagande – predvsem v doslednem uveljavljanju stanovskih zahtev in ciljev vseh, ki so bili povezani z zemljo, od veleposestnikov do malih kmetov. K ugledu je prispevala tudi glavna beseda pri za stranko zelo taktični izvedbi agrarne reforme, po kateri je 86 % zemlje prišlo v roke malih in srednjih kmetov, ter uveljavitev nekaterih kmetijskih zakonov, ki so bili za kmečko prebivalstvo ugodni. Poleg tega kmetje v ČSR niso bili razdrobljeni na več strank – na Slovaškem edino konkurenco predstavlja HLS, izvzeti pa je treba tudi komunistom naklonjeni kmečki proletariat – in so večinoma glasovali za agrarce.³⁹⁸ V vsem tem gre torej iskati razlog nevsakdanjega pojava, da je bila v razmeroma dobro industrijsko razviti državi na oblasti kmečka stranka. Agrarna stranka je na zu-

³⁹⁷ Več o agrarni stranki v: Politické strany, str. 133–145; Dejiny Slovenska V (1918–1945), Veda, Bratislava 1985, str. 96–98.

³⁹⁸ Med socialno strukturo strankinega članstva v slovaškem delu in v čeških deželah je bilo kar precej razlik. Če je bila za češki del tipična predvsem veleposestniška populacija, so na Slovaškem močan faktor predstavljali mali kmetje z do 5 hektarov zemlje, odločilno kategorijo pa tvorili srednji kmetje in posestniki, ki so imeli v lasti 50 ali več hektarov. Kar pomemben delež članstva agrarne stranke na Slovaškem pa je odpadel še na obrtnike in trgovce, še posebej tiste, ki so delovali na vasi. Politické strany, str. 136, 137.

naj nastopala enotno, z močnih pozicij centralizma in čehoslovakizma, medtem ko so znotraj nje obstajali konstantni spori med češkim in slovaškim delom. Slednji je večkrat vodil dokaj samostojno politiko na deželni ravni ter predvsem preko Hodže poskušal po svoje rešiti slovaško vprašanje na gospodarskem, administrativnem in kulturnem področju. Milana Hodžo je češkoslovaško zgodovinopisje praviloma označevalo kot zastopnika ideologije čehoslovakizma, vendar pa njegova razmišljanja, razprave in izjave to trditev le delno potrjujejo. Iz njih je namreč razvidno, da je bil nasprotnik fikcije enotnega etničnega češkoslovaškega naroda,³⁹⁹ nasprotno pa je trdno stal na platformi češkoslovaškega »političnega naroda« in termin »Čehoslovaki« uporabljal ravno in samo v tem smislu. Kot odličen poznavalec teorije in zgodovine naroda in nacionalizma⁴⁰⁰ je izoblikoval lastno stališče do tega problema in po njem naj bi, poenostavljeno rečeno, češki in slovaški narod, ki se razlikujeta glede svojega dosedanjega narodnega razvoja, predvsem z jasno izraženo skupno voljo ustvarila in tvorila enoten politični narod. Nacionalizem je štel predvsem za sredstvo oz. pot lastnega kulturnega in civilizacijskega razvoja in v tej smeri leta 1934 zapisal: *»Slovaki so narod v tem smislu, da tvorijo historično dano npravno celoto. To pomeni, da morajo tudi Slovaki iti skozi vse razvojne etape narodne konstruktivne ustvarjalnosti. Zato je nujna slovaška literatura, slovaška umetnost in aktivna udeležba slovaških ljudi pri lastni civilizaciji, tudi tehnični. Moralni nacionalizem je nepogrešljiva gibalna sila k razpetosti vseh lastnih sposobnosti, ki naj tvorijo prispevek k državno-politični celoti. Konstruktivni slovaški nacionalizem ni sovražnik države, temveč njen sograditelj ...«*⁴⁰¹

Hodževe teorije so se v določeni meri izrazile tudi v samem notranjepolitičnem življenju države. Slovaškim avtonomistom oz. njihovim zahtevam po slovaški suverenosti in politični avtonomiji je nasprotoval z utemeljevanjem, da bi se s pridobljeno avtonomijo Slovaki odrekli določenemu vplivu pri vodenju politike celotne države. Sam je raje zagovarjal koncepcijo čim večje prisotnosti slovaških politikov v Pragi oz. njihove udeležbe pri vodenju države – znano je bilo njegovo geslo: *»Vsak dober Slovak v vlado«* –, trdil pa je tudi, da je *»več vredna 30 procentna udeležba pri čvrsti češkoslovaški suverenosti, kot pa sto procentov slovaške suverenosti, ki bi trajala tako dolgo, dokler ne bi nekatere tuje vlade odločile drugače.«*⁴⁰² Tudi iz teh besed je razviden strah, da bi slovaška avtonomija pomenila slovaško izločitev iz nekaterih najpomembnejših vsedržavnih zadev, predvsem finančne, zunanjepolitične in vojaške politike, istočasno pa tudi možnost, da bi nekatere tuje revizionistične, zlasti madžarske sile okrepile svoj vpliv in s tem rovarjenje proti skupni državi. Po drugi strani pa je Hodža nasprotoval tudi trdemu centralizmu, saj je v praškem unitarnem gospostvu prav tako videl oviro uresničitve češkoslovaške enotnosti, za katero

³⁹⁹ Tako je leta 1921 jasno zapisal: *»Ne govorimo o češkoslovaškem narodu. Smo Čehi ali Slovaki, ne moremo pa biti Čehoslovaki. Smo državljani češkoslovaške države, imamo skupno državljanstvo, vendar smo dva naroda.«* Pavol Lukáč, *Stredoeurópanstvo Milana Hodžu*, v: Milan Hodža, *Federácia v strednej Európe a iné štúdie* (dalje: *Federácia v strednej Európe*), Kalligram, Bratislava 1997, str. 24.

⁴⁰⁰ Prim: Milan Hodža, *Moderný nacionalizmus*, v: *Federácia v strednej Európe*, str. 53–65.

⁴⁰¹ Milan Hodža, *Nie centralizmus, nie autonomizmus, ale regionalizmus v jednom politickom národe*, v: *Slovenská otázka v 20. storočí*, str. 186.

⁴⁰² Prav tam.

se je zavzemal in katere si ni predstavljal brez slovaške enakopravnosti in enakovrednosti na vseh področjih. Kritiziral je predvsem centralistične ukrepe v administraciji in na jezikovnem področju (denimo vdor bohemizmov v slovaščino), se zavzemal za zamenjavo obstoječega tarifnega sistema, ki je z visokimi transportnimi tarifami močno obremenjeval slovaško gospodarstvo in državne dodatke na Slovaškem, skrbel pa tudi za zaposlovanje mlade slovaške inteligence. Kot pragmatičen politik si je že v drugi polovici 20. let prizadeval za sodelovanje z avtonomistično HSLS, kar je rodilo določene sadove, saj je HSLS dve leti sestavljala t. i. »gosposko« koalicijo, Slovaška pa je takrat z oblikovanjem deželne samouprave pridobila zgoraj omenjeno delno samostojnost na

Milan Hodža

upravnem področju. Omenili smo tudi že njegovo zavzemanje za model samouprave, t. i. regionalizem, s katerim je nastopil v tridesetih letih, ko se je z nastopom mlajše strankine generacije povečal odpor proti centralizmu. Poudarjal je gospodarske in družbene posebnosti Slovaške. Hodži je regionalizem pomenil predvsem obrambo specifičnih slovaških gospodarskih in socialnih interesov, pri utemeljevanju svojih pogledov pa je poudarjal, da prav ta, z zgodovinskim razvojem pogojena, slovaška različnost v primerjavi s češkimi deželami pomeni velik prispevek k moči in krepitvi skupne države. V precejšnjih kulturnih, družbenih in gospodarskih razlikah med slovaškim in češkim delom države je namreč optimistično videl kohezivni in ne razločevalni faktor. Tako se po Hodži slovaško kmetijstvo nasproti češki industriji, slovaški katolicizem in konzervativizem nasproti češkemu husitizmu in naprednjaštvu, pretežno ruralno slovaško okolje in na drugi strani češka mesta ipd. med seboj uspešno dopolnjujejo, en drugega potrebujejo in tvorijo nujno potrebno ravnovesje za harmonično državno celoto.⁴⁰³ V prizadevanju za čimbolj praktično udejanjanje regionalizma se je v tridesetih letih Hodža večkrat zavzel tudi za ponovno sodelovanje s HSLS, pri čemer pa je naletel na oster odpor izrazito čehoslovakistične opozicije v lastnih vrstah, zbrane okrog Šrobarja. Tudi zato se omenjeni poskusi in prizadevanja dela slovaških agrarcev vse do konca 30. let večinoma niso otrsli odvisnosti od Prage ter niso presegli okvira čehoslovakističnega pogleda na nacionalno vprašanje.

Medtem ko je agrarce odlikoval smisel za kompromise ter pripravljenost na dogovor tudi z opozicijo, je bila za drugo najmočnejšo centralistično stranko na Slovaškem, socialdemokratsko, značilna bolj konfrontacija kot pa dialog. Slovaški

⁴⁰³ Milan Hodža, *Slovenské prínosy do československej domácnosti*, v: *Slovenská otázka v 20. storočí*, str. 190, 191.

socialdemokrati so se leta 1918 skupaj s češkimi tovariši povezali v ČSSD.⁴⁰⁴ K njej je pristopilo tudi nekaj bivših članov SNS, med njimi tudi Ivan Dérer, ki je kmalu prišel na čelo slovaškega dela stranke. Na volitvah l. 1920 je ČSSD dobila 25,6 % (na Slovaškem celo 38,1 %) glasov, kar gre pripisati predvsem nemirni in krizni po-vojni situaciji. S tem rezultatom je postala najmočnejša stranka in skupaj z narodni-mi socialisti ter agrarci sestavila vlado socialdemokratskega premiera Tusarja. Ko se je l. 1921 od nje odcepilo levo krilo in ustanovilo komunistično stranko, ji je večina slovaških poslancev ostala zvesta, drugače pa je bilo s članstvom, ki se je v dobršni meri obrnilo h komunistom. Stranka se je morala reorganizirati in ponovno kon-solidirati. Od druge polovice 20. let je njeno članstvo začelo postopoma naraščati, saj so bili uspešni predvsem v sindikalnem gibanju, vendar pa komunističnih glasov nikoli ni dosegla. Tudi njeno članstvo se je od komunističnega precej razlikovalo, saj so kar pomemben odstotek tvorili uslužbenci in uradniki, močna pa je bila pred-vsem med višjimi delavskimi sloji. Slovaškega vprašanja kot državnopravnega pro-blema socialdemokratsko vodstvo ni priznavalo. Podpiralo je centralizem, načelno odklanjalo samobitnost Slovaške ter priznavalo zgolj en, češkoslovaški narod, in to ne le v političnem, temveč tudi etničnem smislu, prihodnost Slovaške in Slovakov pa videlo izključno v češkoslovaški (narodni) enotnosti. Njihov vodja Ivan Dérer je tako v svojem delu Češkoslovaško vprašanje med drugim zapisal, da »ideja češkoslo-vaške narodne enotnosti ni le 'nujno zlo', potrebno za začetni razvoj osvobojenih Slovakov, temveč trajni pogoj prostega slovaškega življenja za vse čase.«⁴⁰⁵ Glede gospodarstva so predvsem v kulturnem in prosvetnem dvigu Slovaške videli možnost za njen razvoj in izenačevanje s češkimi deželami. Slovaški socialdemokrati so ostro nastopali pro-ti svojim političnim nasprotnikom, predvsem komunistom in HSLS. Proti prvim predvsem zaradi znanih idejnih razhajanj, tekmovanja za volivce in narodnega vprašanja. Slednje je bilo tudi glavni kamen spotike med ČSSD in HSLS. Ljudovcem so socialdemokrati očitali madžaronstvo, prevratno dejavnost proti državi in željo po priključitvi Slovaške k Madžarski; avtonomijo so označevali za nekaj neslovaškega in protidržavnega.⁴⁰⁶

Skupaj z agrarci in socialdemokrati so v t. i. centralistični vladni blok spada-le še Češkoslovaška narodno-demokratska stranka, Češkoslovaška narodno-sociali-stična stranka, Češkoslovaška ljudska stranka in še nekatere manjše stranke. Kljub nekaterim znanim osebnostim v svojih vrstah so na Slovaškem dosegale razmero-ma skromne volilne rezultate (zlasti z glasovi tukaj živečih Čehov), večji vpliv pa so ohranjale v nekaterih javnih oz. državnih ustanovah.

Poseben položaj so v političnem sistemu l. ČSR imele nemške in madžarske (pozneje pa tudi judovske) stranke. Te so vsaj od začetka (v glavnem pa tudi pozneje) proti novi državi zavzemale izjemno negativno stališče. Obe večji madžarski stran-ki na Slovaškem (Deželna krščansko-socialistična stranka in Madžarska narodna

⁴⁰⁴ Podr.: Politické strany, str. 83–88, 122–133; Ladislav Ruman, Vývin ČSSD a jej postoj k niektorým otázkam vnútornej a zahraničnej politiky v období rokov 1920–1938, Nitra 1988.

⁴⁰⁵ Kto bol kto, str. 50.

⁴⁰⁶ Prim.: Ivan Dérer, Prečo sme proti autonómii, v: Slovenská otázka v 20. storočí, str. 175–182.

stranka) sta bili tesno povezani z Budimpešto in bili orodje njene iredentistično-revizionistične politike, promadžarsko pa je bil usmerjen tudi del slovaških Nemcev. Le-te so v enotno državno stranko poskušali povezati številčnejši in politično precej aktivnejši češko-moravski (predvsem sudetski) Nemci, kar pa je uspelo šele z nacifikacijo nemške manjšine v 30. letih.⁴⁰⁷ Politična dejavnost slovaških Judov predstavlja spet zgodbo zase,⁴⁰⁸ nasploh pa o nekakšnem izgrajenem in načelnem stališču do slovaškega vprašanja pri strankah narodnih manjšin, zaradi njihovih specifičnosti, ne moremo govoriti.⁴⁰⁹

Pač pa je bolj ali manj izdelane koncepte glede tega imel t. i. avtonomistični blok, sestavljen iz HSLS in SNS, ki pa je zaradi ideoloških in konfesionalnih razlik v glavnem nastopal neenotno, medtem ko je najbolj neizrazito in spremenljivo koncepcijo slovaške avtonomije zastopala KSČS, katere nastanek smo že omenili. Komunisti so v slovaških volilnih okrajih praviloma prejeli največ glasov za HSLS in agrarci, njihovo bazo pa je za razliko od čeških dežel, poleg maloštevilnega industrijskega, tvoril predvsem kmečki proletariat. KSČ je svoje mnenje o enotnem češkoslovaškem narodu, prevzeto od socialdemokracije, spremenila šele po spremembi narodnostne linije Kominterne – slepa poslušnost KI je za KSČ značilna ves čas – leta 1924, vendar pa tudi pozneje ni zmogla izdelati nekakšnega realnega nacionalnega programa. L. 1929 je sicer (spet na pobudo KI) formulirala pravico samoodločbe naroda vse do odcepitve, kar pa je do polovice 30. let zadržalo zgolj deklarativni karakter, saj se je njena realizacija direktno pogojevala z zmagovito socialistično revolucijo oziroma s predstavo sovjetske federacije. Narodno vprašanje se je pri komunistih prekrivalo s socialnim, prepričanje, da šele socializem lahko prinese politično in državno-pravno rešitev, pa je imelo podlago tudi v tem, da je večina komunističnih volivcev neenakopravnost Slovaške videla predvsem na gospodarsko-socialnem področju. Krivdo za to bi lahko delno pripisali izredno nacionalno pestri sestavi slovaškega komunističnega vodstva, vendar pa tudi slovaška komunistična inteligenca (Vladimir Clementis, Ladislav Novomeský ...), zbrana predvsem okoli revije DAV,⁴¹⁰ na ta problem takrat še ni gledala dosti širše. Položaj se je spremenil šele po letu 1935 z oblikovanjem ljudske fronte in z ublažitvijo najradikalnejših stališč do ostalih demokratičnih sil. Tako je Plan gospodarskega, socialnega in kulturnega dviga Slovaške, podan na deželni konferenci KSČ v Banski Bistrici l. 1937, predstavljal komunistično koncepcijo o uravnoteženju obeh delov države, ki da je pogoj pridobitve vseh narodov in narodnosti ČSR za obrambo države in demokracije pred fašizmom. Vendar pa je tudi v tem dokumentu manjkala državno-pravni aspekt in komunistom vse do Münchna, kar zadeva nacionalno vprašanje, ni uspelo vzpostaviti resnične protiteži avtonomističnim silam HSLS.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Prim.: Matjaž Ravbar, Politično delovanje karpatskih Nemcev, v: ČZN, 2007/1, str. 12-28.

⁴⁰⁸ Podr.: Ivan Kamenec, Po stopách tragédie, ARCHA, Bratislava 1991, str. 12-18.

⁴⁰⁹ Prim.: Milan Zemko, Voličstvo strán národnostných menšín a komunistické strany na Slovensku v parlamentných voľbách za predmníchovskej republiky, v: Slovensko v Československu, str. 179-198.

⁴¹⁰ V prevodu: (ljudska) množica.

⁴¹¹ Podrobneje o KSČ: Rupnik, Dějiny Komunistické strany Československa (tretje, četrto in peto poglavje); Politické strany, str. 178-188, Zemko, n. d.; o njenem odnosu do nacionalnega vprašanja pa:

Po odhodu nekaterih vidnih posameznikov, ki so zastopali drugačen pogled na državno-pravna vprašanja, in uvrstitvi nacionalnega krila, je v začetku 20. let Slovaška narodna stranka pristala na pozicijah avtonomizma.⁴¹² Kriterij pripadnosti stranki je postalo priznavanje samobitnosti slovaškega naroda in programa legislativne (zakonodajne) avtonomije na osnovi Pittsburske pogodbe. Težava stranke, ki sta jo vodila Emil Stodola in Martin Rázus, pa je bila v tem, da je volivce nabirala le med evangeličani, katerih večina je bila organizirana v centralističnih češkoslovaških strankah. Zato je bilo SNS na volitvah praviloma težko dobiti že en sam poslanski mandat in se je bila prisiljena povezovati z drugimi strankami. L. 1932 je skupaj s HSLS sestavila avtonomistični blok in se pomaknila precej na desno, vendar pa je kmalu po volitvah 1935 blok razpadel zaradi notranjih sporov.

Daleč najpomembnejša slovaška opozicijska stranka (razen v letih 1927–29, ko je bila zastopana v vladi) je bila Slovaška ljudska stranka, leta 1925 preimenovana v Hlinkovo slovaško ljudsko stranko – HSLS, ki je po prevratu l. 1918 prva obnovila svojo politično dejavnost.⁴¹³ Stranka, ki je izhajala iz ljudskega, krščansko-socialnega gibanja s preloma stoletij, je sprva poudarjala zlasti svojo versko orientacijo in volivce rekrutirala izključno med katoliškim prebivalstvom, ki je bilo na Slovaškem v veliki večini, že kmalu pa je prevladala njena nacionalna in avtonomistična usmeritev. Njena delegacija na čelu z Andrejem Hlinko je tako že avgusta 1919 na lastno pest odpotovala na mirovno konferenco v Pariz, da bi na njej opozorila na centralistični ustroj nove države oz. zahtevala slovaško samoupravo, vendar ni dosegla ničesar. Po vrnitvi domov so Hlinko oblasti celo aretirale in zaprle – po dveh mesecih ga je iz zapore rešila izvolitev za poslanca –, medtem ko je iniciator in organizator poti František Jehlička ostal v emigraciji in v službi madžarske vlade nadaljeval z obveščevalno in propagandno dejavnostjo s ciljem razbitja ČSR ter priključitvijo Slovaške k obnovljeni, federalizirani Ogrski.

Slovaška ljudska stranka je sprva delovala v okviru vsedržavne katoliške (Šrámkove) Češkoslovaške ljudske stranke, leta 1921 pa se je zlasti zaradi različnih pogledov na narodno vprašanje z njo razšla. Od srede dvajsetih let je postala glavna zagovornica slovaške narodne samobitnosti in slovaškega avtonomizma ter sama sebe predstavljala kot edinega veljavnega političnega zastopnika Slovakov. Na parlamentarnih volitvah l. 1925 je dosegla 34 % glasov in kljub temu, da ji tako dobrega rezultata nikoli več ni uspelo ponoviti, tudi naprej ostajala najmočnejša slovaška politična stranka. V praškem parlamentu je trikrat (1922, 1930 in 1938) predložila načrt zakonsko priznane avtonomije Slovaške,⁴¹⁴ o čemer pa parlamentarna češka

Lipták, Slovensko v 20. storočí (poglavje »Komunisti a slovenská otázka«), str. 142–163; Z. Holotíková, Slovenská otázka a KSČ za predmnichovske republiky, v: Slováci a ich národný vývin, str. 246–269.

⁴¹² Politické strany, str. 105–109.

⁴¹³ Prav tam, str. 109–121.

⁴¹⁴ V predlogu iz leta 1922 gre (v temeljnih orisih) za zahteve po oblikovanju ne le administrativno, temveč tudi politično avtonomne Slovaške, z lastnim parlamentom, vlado in vrhovnim sodiščem. Slovaki naj bi samostojno urejali tudi vprašanja šolstva in vere, trgovine, kmetijstva in javnih del, skupni pa naj bi bili zunanje, finančno, obrambno in prometno ministrstvo, kakor tudi predsednik države. Načrt iz leta 1930 je bil malce skromnejši oz. kompromisnejši in se je osredotočil zlasti na lasten parlament z jezikovnimi, šolskimi, konfesionalnimi in upravnimi kompetencami, zadnji predlog avtonomije leta

oz. čehoslovakistična večina v glavnem ni bila pripravljena niti razpravljati. Zaradi obojestranske nepopustljivosti je stranka praviloma ostajala v opoziciji, razen v letih 1927–1929, ko je z dvema ministroma sodelovala v vladi in skupaj z drugimi desnimi strankami tvorila t. i. češkoslovaško-nemško meščansko oz. »gosposko koalicio«. ⁴¹⁵ Ljudovcem sta pripadla ministrstvo za poenotenje zakonov in organizacijo uprave (do februarja 1929 minister dr. Marek Gážik, nato pa dr. Ľudovít Labaj) ter ministrstvo za javno zdravstvo in telesno vzgojo, ki ga je vodil katoliški duhovnik dr. Jozef Tiso. Svoje zahteve po avtonomiji so ljudovci utemeljevali predvsem z medvojnimi pogodbami, clevelandsko in še posebej s pittsburško, sklicevali pa so se tudi na neobstoječo t. i. tajno klavzulo martinske deklaracije, po kateri bi lahko Slovaki v primeru nezadovoljstva po poskusni desetletni dobi iz skupne države celo izstopili. ⁴¹⁶ Prav tolmačenje in polemika okrog slednje je leta 1928 privedlo do t. i. Tukove afere. Januarja 1928 je namreč poslanec Vojtech Tuka, ⁴¹⁷ eden vidnejših in najradikalnejših članov stranke, ⁴¹⁸ pravni strokovnjak – njegov maksimalistični predlog avtonomije je predvideval spremembo ČSR v zvezno unijo, povezano zgolj z osebo predsednika ter obrambo države v primeru vojne – ter glavni urednik strankinega glasila *Slovák*, ravno v tem dnevniku objavil razpravo V desetem letu Martinske deklaracije. V njej je, sklicujoč se na tajno klavzulo, zagovarjal tezo, da bo po 30. oktobru 1928 nastopila pravna praznina oz. »vacuum iuris«, ki daje Slovakom pravico odločanja o lastni nadaljnji usodi, konkretno o tem, ali še želijo živeti v skupni državi s Čehi. ⁴¹⁹

1938 pa je ponovno zahteval nastanek slovaške vlade, odgovorne slovaškemu parlamentu, pri čemer bi zunanjo politiko, obrambo, finance ter nekatere ekonomske zadeve sicer še naprej vodila vsedržavni parlament in vlada v Pragi, vendar bi tamkajšnji slovaški ministri in poslanci imeli pravico veta na vse odločitve. Ta zadnji načrt je, malce predelan, postal temelj novega predloga slovaške avtonomije, novembra 1938 sprejetega v parlamentu. Politické strany, str. 113–119; Rychlík, n. d., str. 119; Bartlová, n. d., str. 136–137, 157; Bystrický, n. d., str. 175.

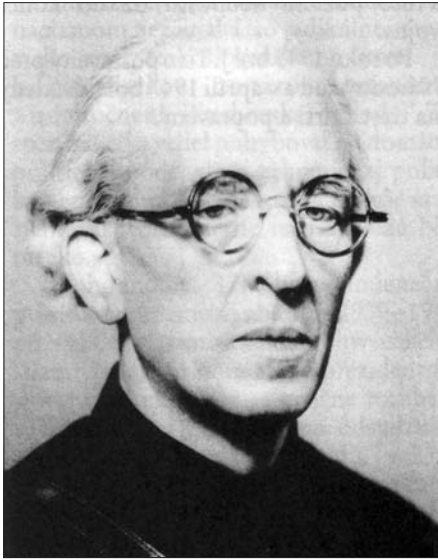
⁴¹⁵ O vstopu HSLS vanjo, njenem delovanju ter razpadu glej: Antonín Klimek, Boj o hrad II., Kdo po Masarykovi? Vnitropolitický vývoj Československa 1926–1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví, Panevropa, Praga 1998, str. 94–211 (dalje: Klimek, Boj o hrad II; Bartlová, n.d., str. 145–155.

⁴¹⁶ Tajna klavzula, v resnici zgolj zapisnik zasedanja odbora Slovaškega narodnega sveta oz. njenega dela, ki je nastal šele tri dni po sprejetju martinske deklaracije 30. 10. 1918 (Prim.: Lexikón slovenských dejín, str. 201), naj bi vsebovala ta dodatek: »Po poteku desetih let poteče veljavnost Martinske deklaracije, ki vsebuje razglasitev skupne države Čehov in Slovakov, Slovaki pa se sami odločijo, v kakšnem odnosu do Čehov, v kakšni državnopravni ureditvi hočejo živeti.« Dejiny Slovenska V, str. 94.

⁴¹⁷ Vojtech Tuka (1880–1946), univerzitetni profesor, urednik in politik. V slovaško politiko je aktivno vstopil šele po vojni, po uspešni znanstveni karieri. L. 1920 je postal urednik (pozneje glavni) *Slovaka*, glasila HSLS. Leta 1929 je bil obsojen na 15 let zapor zaradi izdaje domovine. Leta 1937 je bil pogojno izpuščen, v politiko pa se je vrnil ponovno po Münchnu kot vodja najtrše, pronacistične smeri v stranki. V obdobju Slovaške republike je bil eden njenih najvišjih predstavnikov, saj je do bolezni 1944 zasedal funkcijo predsednika vlade in zunanega ministra. Po vojni ga je narodno sodišče kot vojnega zločinca obsodilo na smrt in obsodbo tudi izvršilo. Kto bol kto, str. 196, 197.

⁴¹⁸ Leta 1923 je na njegovo pobudo nastala strankarska polvojaška organizacija oz. oboroženi oddelki t. i. »rodoobranstva«. Šlo je za prvo odkrito fašistično organizacijo na Slovaškem, ki je bila kasneje prepovedana. Politické strany, str. 114.

⁴¹⁹ Klimek, Boj o Hrad II, str. 149.

Vojtech Tuka

Članek, ki je v bistvu napadel same temelje države, je naletel na buren odziv v češki in slovaški javnosti, vrstili so se politični napadi na ljudovce, v katerih je izstopal zlasti slovaški socialdemokrat Dérer, pod udarom je bila celotna koalicija, konec leta 1929 pa se je proti Tuki začel proces zaradi veleizdaje oz. zarote proti državi, za katero naj bi stale madžarske revizionistične in druge češkoslovaški državi sovražne sile. Resnici na ljubo konkretnih dokazov o Tukovem prevratništvu ni bilo ravno na pretek, njegovo krivdo pa je nesporno dokazala šele objava nekaterih dokumentov iz madžarskih arhivov trideset let pozneje, iz katerih je razvidno, da si je Tuka prizadeval za odcepitev Slovaške od ČSR, čemur

bi najverjetneje sledila priključitev k Madžarski.⁴²⁰ Ne glede na to je bil Tuka oktobra 1929 zaradi veleizdaje in kot madžarski agent obsojen na petnajst let zapor, afera oz. različni pogledi nanjo pa so povzročili resne spore oz. še okrepili dlje časa prisotna nasprotja znotraj HSLS. Ker se njen večinski del vključno s Hlinko od Tuke ni želel distancirati, so stranko protestno zapustile nekatere ugledne osebnosti (Juriga, Tomanek ...), kmalu po razsodbi pa je HSLS tudi zapustila vlado oz. koalicijo. K temu so resda v največji meri prispevali omenjeni spori oz. proces proti Tuki, deloma pa tudi razmeroma skromni rezultati in posledično nezadovoljstvo nad tem, kar je (oziroma ni) stranki uspelo doseči v obdobju participiranja pri oblasti.⁴²¹ Zato se je HSLS vrnila v preverjeni opozicijski položaj in je, čeprav ji nikoli več ni uspelo ponoviti volilnega izida iz leta 1925, tudi v 30. letih ostala stranka z največjo podporo slovaških volivcev. Svojo moč je stranka najočitneje manifestirala na jubilejnih Pribinovih slovesnostih ob tisoči obletnici posvetitve prve krščanske cerkve na Slovaškem, avgusta 1933 v Nitri, ko so njeni privrženci prvotno zamišljeni cerkveni in vsedržavni značaj proslave spremenili v mogočno protivladno, avtonomistično, pa tudi agresivno šovinistično protičeško demonstracijo. Na dogodke v Nitri, ki so razburili domačo, pa tudi mednarodno javnost, je vlada odgovorila z represijo ter za nekaj časa celo prepovedala ljudovski tisk.⁴²² V tem obdobju se je na čelo stranke začela prebijati nova, laična (pred tem je bilo vodstvo pretežno v rokah katoliških duhovnikov) generacija katoliške inteligence. Vse bolj bolelni Andrej Hlinka je

⁴²⁰ Prav tam; Kto bol kto, str. 197.

⁴²¹ HSLS je denimo prispevala k dogovoru med Vatikanom in ČSR (t. i. »modus vivendi«) in novi upravni deželni razdelitvi (iz njenih vrst je bil tudi prvi deželni predsednik Slovaške), kar je bil sicer obetaven korak k večji samoupravi, vendar pa ji končnega cilja – politične avtonomije – ni uspelo doseči. Podrobnje: Bartlová, n.d., str. 151–155.

⁴²² Lexikón slovenských dejín, str. 139; Kováč, Dejiny, str. 202.

sicer še naprej poosebljal stranko, a je realno politično moč vedno bolj prepuščal mlajšim in prodornejšim politikom. V stranki je začel naraščati vpliv njegovega najožjega sodelavca Karola Sidorja,⁴²³ po Tukovi aretaciji glavnega urednika Slováka, okrepila se je pozicija bivšega ministra za zdravstvo, dr. Jozefa Tisa, ki je leta 1938 na čelu stranke tudi nasledil umrlega Hlinko in ki ga poznamo predvsem kot poznejšega predsednika »neodvisne« Slovaške republike. Med različnimi smermi znotraj stranke je treba omeniti tudi čedalje bolj odkrito profašistično strujo, ki bo svoj vrhunec prav tako doživela v času Slovaške republike in kamor lahko uvrstimo Ferdinanda Ďurčanského⁴²⁴ in Aleksandra Macha.⁴²⁵ Čeprav je HSĽS vse do razpada 1. ČSR vztrajala na avtonomističnem programu oz. zahtevala temeljito preoblikovanje skupne države in se tako navznoter kot navzven vidno radikalizirala, pa je vendarle treba poudariti, da si, kljub tovrstnim očitkom političnih nasprotnikov, njeno politično vodstvo (razen morda redkih izjem) Slovaške ni predstavljalo izven ČSR in ni stremelo k njenemu razbitju oz. lastni državni samostojnosti.

⁴²³ Karol Sidor (1901–1953), publicist, poslanec in politik. Še kot gimnazijec se je l. 1918 ob boku svojega vzornika, mecena in pozneje zaupnega sodelavca A. Hlinke vključil v gibanje za novo državo, v prvih letih ČSR pa je protimađžarski ton njegovih člankov zamenjal protičehoslovakistični. Takoj po maturi je postal urednik Slovaka, l. 1930 pa tudi njegov glavni urednik. Zaradi radikalnih nazorov v svojih člankih je za kratek čas pristal tudi v zaporu, l. 1935 pa je bil izvoljen v Narodno skupščino. Zavzemal se je za večjo naslonitev ČSR na Poljsko in predlagal celo njuno konfederacijo. Čeprav je Sidor, včasih tudi ne preveč objektivno, razgaljal negativne prvine v medsebojnih odnosih med Čehi in Slovaki, ga lahko prištejemo k bolj liberalnemu krilu HSĽS. Bil je pristaš političnega taktiziranja in kompromisov pri doseganju avtonomističnih zahtev. Po Hlinkovi smrti je njegov vpliv začel slabeti, čeprav je še naprej zasedal pomembne funkcije. Bil je poslanec avtonomne slovaške skupščine, vodja Hlinkove garde, pa tudi podpredsednik osrednje češkoslovaške vlade. Spomladi 1939 je bil najprej imenovan za predsednika slovaške vlade, po razglasitvi Slovaške republike pa je postal njen notranji minister. Kmalu je (domnevno na nemško zahtevo) odstopil in odšel za poslanika v Vatikan. Po vojni ga je nova oblast v odsotnosti obsodila na 20 let zapor. Kto bol kto, str. 152, 153.

Med vojno je Sidor izdal pomembno delo o slovaški politiki v praškem parlamentu med vojnama (Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918–1938, Bratislava 1943), njegove dnevniške zapise oz. spomine na prelomne dogodke pred razglasitvijo slovaške samostojnosti marca 1939 pa je izdal in opremil slovaški emigrantski zgodovinar František Vnuk (Takto vznikol Slovenský štát, Bratislava 1991).

⁴²⁴ Ferdinand Ďurčanský (1906–1974), pravnik in politik. Že kot študent je deloval v avtonomističnem gibanju, kasneje pa pristal v radikalni pronacistični struji znotraj HSĽS. V času avtonomije je bil pravosodni minister ter eden glavnih zagovornikov in organizatorjev samostojnosti. Kot zunanji minister Slovaške države si je prizadeval za relativno »neodvisnost« zunanje politike, zato je bil na Hitlerjevo zahtevo prisiljen odstopiti. Predaval je na pravni fakulteti, se ponovno aktiviral v propagandi proti Slovaški narodni vstaji avgusta 1944. Prizadeval si je celo za dogovor z zavezniki in sklenitev separatnega miru, s čimer bi Slovaki ohranili svojo državo. Tik pred koncem vojne je emigriral in bil v odsotnosti obsojen na smrt. Do smrti je v emigraciji tudi politično deloval in bil med ustanovitelji Svetovnega slovaškega kongresa. Slovenská otázka, str. 523.

⁴²⁵ Alexander Mach (1902–1980), novinar in politik. Že v času prve republike je deloval kot radikalni nacionalistični žurnalist in zagovornik slovaškega separatizma. Od leta 1939 naprej je bil glavni vodja Hlinkove garde, paravojaške organizacije vladajoče HSĽS. Bil je tudi šef Urada za propagando, kjer je uradno izražal svoja protičehska in protižidovska stališča. Skupaj s predsednikom slovaške vlade dr. Tukom je v vodstvu stranke zastopal pronacistično, germanofilsko krilo. Pozneje je bil notranji minister ter podpredsednik vlade. Marca 1945 je sicer pobegnil, a so ga zavezniki izročili češkoslovaškimi oblastem, ki so ga leta 1947 v Bratislavi obsodile na trideset let zapor. Maja 1968 je bil amnestiran in izpuščen. Slovenská otázka, str. 531–532; primerjaj tudi: František Vnuk, Mať svoj štát, znamená život. Politická biografía A. Macha, Bratislava 1991.

Rezultati najmočnejših političnih strank na parlamentarnih volitvah v 1. ČSR – na Slovaškem:⁴²⁶

Volitve (število poslanskih mandatov od skupno vseh poslanskih mandatov v Narodni skupščini)	18. 4. 1920 (60 od 281)	15. 11. 1925 (56 od 300)	27. 10. 1929 (54 od 300)	19. 5. 1935 (59 od 300)
Število veljavnih glasov (od skupno vseh veljavnih glasov v celotni državi)	1.341.191 (od 6.200. 032)	1.425.595 (od 7.107.411)	1.428.035 (od 7.384.979)	1.625.558 (od 8.231.380)
Agrarci (Republikanska stranka)	242.045 oz. 18,05 % – kot Slovaška narodna in kmečka stranka – (13) mandatov)	248.034 oz. 17,40 % (12) mandatov)	278.979 oz. 19,53 % (12) mandatov)	286.739 oz. 17,64 % (12) mandatov)
(Hlinkova) Slovaška ljudska stranka	235.389 oz. 17,55 % – še na skupni listi s ČSLŠ – (13) mandatov)	489.111 oz. 34,31 % (23) mandatov)	403.683 oz. 28,27 % (18) mandatov)	498.641 oz. 30,12 % – v avtonomističnem bloku skupaj s SNS, Rusini in Poljaki – (20) mandatov)
Socialdemokrati (ČSD)	510.341 oz. 38,05 % (23) mandatov)	60.635 oz. 4,25 % (2) mandata)	135.506 oz. 9,49 % (4) mandati)	184.389 oz. 11,34 % (6) mandatov)
Komunisti (KSČ)	–	198.111 oz. 13,90 % (7) mandatov)	152.242 oz. 10,66 % (5) mandatov)	210.765 oz. 12,97 % (6) mandatov)
Ostale stranke, ki so prišle v parlament	Madžarsko-nemška krščansko-socialna stranka 10,39 % in 5 mandatov; Madžarski in nemški socialdemokrati 8,9 % in 4 mandate; ČS narodni socialisti 1,98 % in 1 mandat; Madžarska malokmečka stranka 1,98 % in 1 mandat.	Madžarska narodna stranka (skupaj z nemško Zvezo poljedelcev) 7,67 % in 5 mandatov; madžarska Deželna krščansko-socialna stranka 6,90 % in 4 mandate; ČS narodni socialisti (2,59 %), ČS narodni demokrati (1,75 % in ČS ljudska stranka (1,27 %) po en mandat.	Deželna krščansko-socialistična, Madžarska narodna in Spiškonemška stranka skupaj 14,19 % in 8 mandatov; ČS narodni socialisti 3,19 % in 2 mandata; ČS obrtno-trgovska stranka (2,58 %), ČS ljudska stranka (2,31 %), Narodna fašistična skupnost (2,01 %) Sudetskonomška stranka skupaj s Karpatskonemsko stranko (1,70 %) in Narodni demokrati skupaj z Narodno ligo (1,57 %) po 1 mandat.	Deželna kršč-socialistična, Madžarska narodna in Spiškonemška stranka skupaj 14,19 % in 8 mandatov; ČS narodni socialisti 3,19 % in 2 mandata; ČS obrtno-trgovska stranka (2,58 %), ČS ljudska stranka (2,31 %), Narodna fašistična skupnost (2,01 %) Sudetskonomška stranka skupaj s Karpatskonemsko stranko (1,70 %) in Narodni demokrati skupaj z Narodno ligo (1,57 %) po 1 mandat.

⁴²⁶ Povzeto po: Slovensko v Československu, str. 559–570.

Politični sistem prve češkoslovaške republike je imel ob ustaljeni vlogi demokratičnih institucij tudi nekatere specifičnosti. Pomemben političen vpliv je pripadal t. i. »grajski skupini«, ki so jo sestavljali posamezni politiki okrog predsednika Masaryka ter preko zunanjega ministra Beneša vplivali predvsem na zunanjo politiko. Kljub njeni precejšnji moči pa je nevarnost politične krize ves čas visela nad mlado republiko in zamenjave vlad so se vrstile. Zato se je ob pomoči »gradu« oblikoval izvenparlamentarni organ, t. i. »pětka«, v kateri so bili najpomembnejši predstavniki »gradu« naklonjenih in z njim povezanih, pretežno centralističnih in čehoslovakističnih strank, se pravi agrarcev, socialdemokratov,

Jozef Tiso

narodnih socialistov, narodnih demokratov ter češkoslovaških, poudarjeno katoliških ljudovcev (lidovcev).⁴²⁷ Prav te stranke oz. njihovi voditelji so bolj ali manj vse obdobje, z manjšimi in večjimi medsebojnimi kompromisi tudi sestavljali vladno koalicijo oz. vodili državo, kajti nobena od številnih strank sama ni bila sposobna tvoriti večine.⁴²⁸ Notranja politična in pogosto precej nevarna⁴²⁹ nasprotja v državi so potekala predvsem med levico (še posebej po razcepu socialdemokratov in komunistov leta 1921) in desnico ter na narodnostni osnovi (v prvih letih predvsem med Čehi in Nemci), sam notranjepolitični razvoj pa je bil v precejšnji meri odvisen od razmer v mednarodni politiki. Kot otrok versajskega sistema in antantnih botrov je ČSR svojo zunanjo politiko pod vodstvom Beneša opirala na takratni velesili Veliko Britanijo in predvsem Francijo ter ju štela za varuha miru in garanta meja.⁴³⁰ S slednjimi se namreč še posebej ni hotela sprijazniti Madžarska, ki si je želela obnoviti historično Ogrsko.⁴³¹ Ker je madžarski revizionizem poleg ČSR ogrožal tudi Romunijo in Jugoslavijo, so se te tri države že v začetku dvajsetih let na podlagi medsebojnih pogodb povezale v t. i. Malo Antanto, katere glavni iniciator je bil prav Beneš. Mala Antanta pod močnim francoskim vplivom (ne pa tudi vedno

⁴²⁷ Podr.: Antonín Klimek, *Boj o hrad I. Hrad a pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*, Panevropa, Praga 1996.

⁴²⁸ Več o notranji politiki 1. ČSR v dvajsetih letih glej: *Dějiny zemí koruny české II*, str. 166–167, 178–180; Kováč, *Dejiny*, str. 191–192.

⁴²⁹ Pod pritiskom ekstremističnih sil, ogrožajočih državo in demokracijo (februarja 1923 je za posledicami komunističnega atentata umrl finančni minister Alois Rašín) je marca 1923 Narodna skupščina sprejela Zakon o zaščiti republike, s katerim je vlada dobila polnomočje za ostrejša kazni in ukrepe, služil pa naj bi predvsem kot obrambno sredstvo pred skrajno levičarsko in fašistično nevarnostjo.

⁴³⁰ Več o češkoslovaški zunanji politiki od nastanka države do Münchna glej: Antonín Klimek, Eduard Kubů, *Československá zahraniční politika 1918–1938*, Institut pre středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1995. (dalje: Klimek, *Československá zahraniční politika*)

⁴³¹ Prim.: Deák, *Miesto Slovenska*, str. 24–27.

v popolnem sozvočju) naj bi tako na eni strani preprečevala revizionistične težnje poražencev iz 1. svetovne vojne, po drugi strani pa Zahodno Evropo varovala pred naraščajočim vplivom boljševiške Sovjetske zveze.⁴³²

S Hitlerjevim prevzemom oblasti v Nemčiji je v evropski politiki nastopilo novo obdobje, skupaj z nacističnim spodbijanjem versajske ureditve pa je ogrozilo tudi mednarodni položaj ČSR.⁴³³ V neprijaznih okoliščinah gospodarske krize se je začela krepiti češka desnica, stranka sudetskih Nemcev (Sudetendeutsche Partei) pa je na volitvah leta 1935 postala najmočnejša parlamentarna stranka v republiki.⁴³⁴ Za predsednika vlade je bil prvič imenovan Slovak Milan Hodža, istega leta pa je abdiciral tudi prvi predsednik republike Masaryk, na čigar mesto je bil ob velikih težavah – tudi z glasovi komunistov in HSLS – izvoljen Edvard Beneš. Država se je navzven utrjevala z graditvijo obrambnih utrd in pospešenim oboroževanjem, na domačih tleh pa je rastoče napetosti in posledice krize poskušala umiriti z večjimi intervencijami v gospodarstvo in ekonomijo. Kar precejšnji premik na desno se je poznal tudi na Slovaškem. HSLS kot voditeljica avtonomističnega bloka leta 1935 sicer ni presegla nekako tradicionalnih 30 % slovaških glasov, vendar je začela prevzemati politično iniciativo in okrepila avtonomistične zahteve, ki jih je utemeljevala tudi s tem, da naj bi rešitev sporov med narodoma skupno državo okrepila in utrdila. V ospredje se je prebijala mlajša generacija z radikalnimi pogledi tako na notranje kot zunanjepolitično usmeritev in stranka je postajala čedalje bolj desno-avtoritarna, kar je izpričevalo tudi njeno, na kongresu l. 1936 sprejeto geslo »En Bog, en narod, ena stranka«.⁴³⁵ Na drugi strani se je krepil tudi češki nacionalizem, ki se je med drugim izražal s poudarjanjem centralizma ter ne le političnega, temveč tudi etničnega čehoslovakizma. Tudi prvi mož države – od decembra 1935 njen predsednik – Beneš poti do stabilizacije države ni videl v rešitvi državnopravnega odnosa s Slovaki, temveč nasprotno – v še večji krepitvi koncepcije enotnega češko-slovaškega naroda, idejo slovaške avtonomije pa zavračal kot državi sovražen plod madžarske iredente.⁴³⁶ Zato se tudi v času ogroženosti ČSR s strani Nemčije, ko bi bila sloga nujna, centralistična vladna politika kljub nekaterim iskrenim Hodževim poskusom ni veliko spremenila. Čeprav je HSLS na predsedniških volitvah, sicer zadnji hip in taktično – v upanju, da bo omilil svoje protiautonomistične poglede – vendarle podprla Beneša in kljub temu, da se je Hodža kot izkušen politik dobro zavedal, da se s slovaškim nezadovoljstvom samo krepí trda struja znotraj HSLS ter se zato poskušal povezati z njenim zmernejšim delom, so pogajanja o vstopu ljudov-

⁴³² Klimek, Československá zahraniční politika, str. 31–32; podr.: Milan Vanku, Mala Antanta: 1920–1938, Titovo Užice, 1969.

⁴³³ Deák, Miesto Slovenska, str. 30–34.

⁴³⁴ Sudetskonemška stranka (ustanovljena l. 1933 kot Sudetskonemška domovinska fronta) je že od začetka delovala kot nadstrankarsko nemško nacionalistično gibanje in navezovala stike z NSDAP, na volitvah l. 1935 pa dobila 249.534 glasov oz. 15,18 % vseh glasov v državi ter s tem 44 poslancev Narodne skupščine. Zanj sta se izrekli dve tretjini vsega nemškega prebivalstva v ČSR, kar je obenem pomenilo hud udarec za nemške (pro)vladne oz. t.i. aktivistične stranke – agrarce, socialdemokrate in krščanske socialce. Prim.: Broklová, Politická kultura, str. 55–111.

⁴³⁵ Slovaška zgodovina, str. 287.

⁴³⁶ Deák, Miesto Slovenska, str. 30.

T. G. Masaryk in Milan Hodža

cev v vlado ostala neuspešna. Avtonomistični tok je bil že premočan in samostojen, pa tudi zunanjepolitične okoliščine niso več dovoljevale zmerne in kompromisne rešitve slovaškega vprašanja znotraj ČSR po demokratični poti.

Leta 1938 je ČSR stopila v dvajseto leto svojega obstoja, obenem pa je se je bližala tudi dvajseta obletnica nastanka pittsburške pogodbe, za HSLS temeljnega akta, na podlagi katerega naj bo urejen status Slovaške in Slovakov v skupni državi. Stranka, ki je leto začela z udarnim geslom »V novem letu v napad« (»V novom roku do útoku«),⁴³⁷ je nov načrt avtonomije – tudi ta je predvideval oblikovanje slovaške vlade, odgovorne slovaškemu parlamentu – propagirala na velikih ljudskih zborovanjih, na največjem izmed njih, junija v Bratislavi, pa je takrat že težko bolni Hlinka množici celo pokazal original pittsburške pogodbe, ki ga je s sabo prinesla slovaška delegacija iz ZDA.

Čeprav je, glede na rezultat volitev iz leta 1938, HSLS še vedno predstavljala »zgolj« slabo tretjino slovaških volivcev, je v tem obdobju močno aktivirala in radikalizirala svoje politično delovanje. V kontekstu naraščajočega pritiska na praško vlado je stike navezala tudi s (Henleinovo)⁴³⁸ Sudetskonemško in (Esterházyjevo)⁴³⁹

⁴³⁷ Politické strany, str. 119.

⁴³⁸ Vodja sudetskih Nemcev Konrad Henlein (1898–1945) je bil sicer rojen v narodnostno mešanem zakonu, a vzgajan v nemškem duhu. Kot nemški nacionalist in vojaški veteran se je sprva posvečal delu v nemških telovadnih organizacijah (Turnverband), leta 1933 pa ustanovil Sudetskonemško stranko ter z njo zmagal na volitvah 1. 1935. Vodil je nacificiranje stranke ter nemške skupnosti v celoti in se aktivno udeležil razbijanja ČSR. V zahvalo in za nagrado je v času okupacije zasedal najvišje položaje v Češko-moravskem protektoratu oz. v Sudetih. Maja 1945 je v ameriškem ujetništvu v Plznu naredil samomor. Josef Bartoš/ Stanislava Kovářova/ Miloš Trapl, *Osobnosti českých dějin*, Alda, Olomouc 1995, str. 107–108; Kto bol kto, str. 67–71.

⁴³⁹ János Esterházy (1901–1957) je izhajal iz madžarske plemiške in veleposestniške družine blizu Nitre. V tridesetih letih se je postopoma prebil na politični vrh madžarske manjšine na Slovaškem in bil v

Edvard Beneš

Združeno madžarsko stranko, pri čemer pa je treba poudariti, da to sodelovanje nekega večjega obsega ni doseglo predvsem zaradi njihovih različnih političnih pogledov in ciljev. HSLS se namreč vendarle ni želela znajti v položaju narodnostne manjšine, kamor bi jo pretirano sodelovanje z Nemci in Madžari sicer neformalno, a precej očitno potisnilo. Poleg tega sta si iz Berlina oz. Budimpešte vodena Henlein in Esterházy že kar odkrito prizadevala razbiti republiko, medtem ko HSLS, kot rečeno, ni bila usmerjena proti ČSR, temveč je zahtevala njeno preoblikovanje. Nenazadnje je nujnost sprememb došla tudi Hodževa vlada in od pomladi 1938 naprej pripravljala t. i. »narodnostni statut«, ki je v odnosu do Slovaške predvideval razširitev samouprave vse do deželne avtonomije.

Pogajanja s HSLS in drugimi strankami so potekala vse do septembra in praktično pripravila prostor za spremembe, do katerih je, seveda v povezavi z mednarodnim razpletom dogodkov, prišlo oktobra 1938.

Kajti odločilni udarec ČSR ni zadalo nerešeno slovaško, ampak nemško vprašanje, vpeto v nacistični koncept »Lebensraum« in Hitlerjeve cilje uničenja Češkoslovaške (t. i. primer Grün). K Henleinovemu gibanju je po nastopu nacizma v Nemčiji počasi pristopila in se postopoma nacificirala večina od 3.300.000 Nemcev na Češkoslovaškem, kar je Hitler po anšlusu Avstrije proti svoji vzhodni sosedu brezobzirno izkoristil. Po njegovih navodilih se henleinovci niso zadovoljili le z avtonomijo, na katero je bila češkoslovaška vlada na koncu celo pripravljena pristati,⁴⁴⁰ ampak so obmejno območje, poseljeno z Nemci oz. Sudete, hoteli priključiti k tretjemu rajhu. Sudetskonemška stranka je septembra 1938 celo organizirala oboroženo vstajo, ki jo je vladna armada sicer brez težav zadušila, vendar pa je kriza obenem prispela do takšnega stadija, da je češkoslovaško-nemški vojaški spopad visel v zraku. Hodževa vlada je zavrnila Hitlerjev ultimatum, v katerem je zahteval priključitev spornih ozemelj k Nemčiji in vse je še kazalo, da se je republika pripravljena braniti pred neprimerno močnejšim sovražnikom. ČSR se je zato po pomoč obrnila k zahodnim zaveznikom, ki pa ne le, da niso pomagali, temveč so vlado v Pragi celo nagovarjali k sprejetju nemških zahtev ter na temelju Hitlerjevih

letih 1935–1938 tudi poslanec Narodne skupščine v Pragi. Kot zagovornik revizije madžarskih meja oz. madžarskega iredentizma je tajno sodeloval z uradno madžarsko politiko, doma pa si prizadeval za sodelovanje s Henleinom ter ljudovci. V času Slovaške republike je bil edini madžarski poslanec v njenem parlamentu, po vojni pa je bil zaprt in obsojen na dosmrtno ječo, v kateri je leta 1957 tudi umrl. Kto bol kto, str. 55–56.

⁴⁴⁰ Prim.: Josef Harna, *Národnostní politika Hodžovy vlády*, v: *Národnostní otázka*, str. 94–106.

zahtev celo izdelali načrt, po katerem bi ČSR prepustila Nemčiji območja z več kot 50 % nemškega prebivalstva. Po hudih pritiskih je Hodževa vlada 21. septembra ta predlog sprejela, a bila zaradi ljudskega nezadovoljstva in demonstracij že naslednji dan prisiljena odstopiti. Nova vlada generala Syrovega je Hitlerjeve predloge razglasila za nesprejemljive, izvedla mobilizacijo in zasedla meje. Vendar pa sta se Francija in Velika Britanija vojni zaradi in na strani »male neznane dežele« za vsako ceno izogibali, pa tudi Sovjetska zveza na kaj več kot načelno podporo ČSR ni bila pripravljena, česar se je politični realist Beneš zelo dobro zavedal.⁴⁴¹ Končno so 29. 9. 1938 v Münchnu šefi vlad Nemčije, Italije, VB in Francije na podlagi nemškega predloga in brez udeležbe ČSR zarisali novo češkoslovaško-nemško mejo.⁴⁴² Münchenski sporazum, bolje rečeno – diktat, je šokiral češkoslovaško javnost, republika se je znašla izdano in v popolni mednarodni izolaciji je vlada 30. septembra sprejela odločitve konference. V nekaj dneh je nemška vojska brez enega samega strela zasedla obmejno območje z vso gospodarsko infrastrukturo in vojaškimi utrdбами vred, Beneš je abdiciral in pozneje emigriral v London, novi predsednik ostankov države pa je postal dr. Emil Hácha, po Churchillovih besedah »povsem nepomemben mož«.⁴⁴³ Sprejetje diktata je ob izgubi ozemlja – skupaj z izsiljenimi poljskimi in madžarskimi ozemeljskimi zahtevami je ČSR izgubila tretjino svojega ozemlja s približno 34 % prebivalstva – pomenilo tudi vazalno odvisnost od Nemčije, odstop od dotedanje državne politike in demokracije ter razpad vsesplošno uveljavljenih moralnih in idejnih vrednot, tako pri Čehih kot Slovakah.⁴⁴⁴ To je bil konec t. i. 1. ČSR, ki ni dočkala niti svojega 20. rojstnega dne.⁴⁴⁵

Anglija in Francija sta okleščeni ČSR v dodatku k münchenski pogodbi sicer zagotavljali in jamčili varnost, vendar je München dejansko pomenil, da sta zahodni velesili dokončno dvignili roke od preplašene in nemočne republike, ki se je znašla v Hitlerjevi interesni sferi, samo in izključno od firerja pa je bilo tudi odvisno, kakšna bo njena nadaljnja usoda. Seveda so tako prelomni dogodki v popolnoma novo luč postavili odnose med Prago in Slovaško oz. pogajanja o slovaški avtonomiji, ki so potekala predvsem med HSLS na eni ter vlado in predsednikom na drugi strani. Pogajanja so se končala v popolnoma drugačni konstelaciji političnih sil in moči, kot so se začela. Praga je bila zaradi Münchna popolnoma oslABLJENA ter v časovni stiski, dotedanje vladne garniture skupaj s slovaškimi predstavniki v njih, pa so izgubile dobršno mero ugleda in verodostojnosti. V takšni situaciji je 5. in 6. 10. 1938 v Žilini zasedalo vodstvo HSLS, navzoči pa so bili tudi slovaški predstavniki drugih strank. Le-ti so sprejeli predlog ljudske stranke in 6. oktobra je bila s t.

⁴⁴¹ Klimek, Československá zahraniční politika, str. 93.

⁴⁴² Podr.: Lexikón slovenských dejín, str. 253.

⁴⁴³ Winston Churchill, Druga svetovna vojna, Borec, Ljubljana 1964, str. 160.

⁴⁴⁴ Zlatica Zudová-Lešková, K otázce vřahu Čechov a Slovákuv v tzv. druhej republike, v: Národnostní otázka, str. 133.

⁴⁴⁵ Podr.: Kováč, Dejiny, str. 204–209; Dejiny Slovenska 2000, str. 237–240; Dějiny zemí koruny české II, str. 186–191; Lipták, Slovensko v 20. storočí, 154–163; Churchill, n. d., str. 147–163.

i. žilinsko pogodbo razglašena avtonomija Slovaške. To dejstvo je v praški vladi in narodni skupščini sprejela tudi češka politična reprezentanca in 22. novembra 1938 je v veljavo stopil Ustavni zakon o avtonomiji Slovaške dežele.⁴⁴⁶ Z njim se je končal slovaški boj za realizacijo pittsburske pogodbe, saj se je Čecoslovaška dejansko spremenila v federativno državo z nazivom Češko-Slovaška republika. Slovaki so dobili svojo avtonomno skupščino ter vlado na čelu z dr. Jozefom Tisom, kot njen zastopnik pa je novo nastalo funkcijo državnega ministra v novi desničarski Bera-novi praški vladi zasedel Karol Sidor. Slovaška avtonomna oblast se je že na samem začetku soočila z izredno težko nalogo ohranitve in zavarovanja slovaških meja. Tako Poljska kot (predvsem) Madžarska sta namreč v »duhu Münchenske pogodbe« odkrito izražali zahteve po slovaškem ozemlju. Prvenstveno sicer po delih države, naseljenih z eno oz. drugo manjšino, čeprav je v ozadju celo tlela ideja o popolni razdelitvi Slovaške. Dogovori med slovaško in madžarsko stranjo v Komarnu niso rodili sadov in odločitev o novih mejah je ponovno pripadla podpisnikom iz Mün-chna, le da tokrat že brez Anglije in Francije, in Hitler se je odločil v korist Madža-rov. Na podlagi dunajske arbitraže – 2. 11. 1938 sta jo v dunajskem dvorcu Belvede-re podpisala zunanja ministra Nemčije in Italije, Ribbentrop in Ciano – je bila južna Slovaška priključena k Madžarski, manjši del ozemlja si je prilastila tudi Polj-ska, medtem ko so Nemci zasedli Devin ter bratislavsko predmestje Petržalko. Ma-džari so okupirali približno petino slovaškega ozemlja s približno 800.000 prebival-ci, od katerih je bila dobra tretjina Slovakov, na novo zasedenem ozemlju pa uvedli trdo diktaturo z grobim narodnostnim pritiskom. Notranjepolitični razvoj na Slo-vaškem je bil, tako kot v celotni republiki, intenzivno usmerjen k omejevanju demo-kracije. Ljudska stranka je energično prevzemala oblast v deželi ter dokončno vzpo-stavila svoj politični monopol tako, da je že v nekaj tednih po žilinski pogodbi ostale slovaške politične stranke ali prepovedala in razpustila ali pa si jih priključi-la, pri čemer ni izvzela niti svoje dolgoletne avtonomistične zaveznice, Slovaške na-rodne stranke.⁴⁴⁷ HSLS si je formalno sicer pridala naziv Stranka slovaške narodne enotnosti, a politični pluralizem in demokracija sta postala preteklost. To se je naj-očitneje pokazalo na decembrskih volitvah v avtonomni parlament, ki so minile brez kakršnekoli prisotnosti opozicije. Volivcem je bila ponujena le ena kandidatna lista, na kateri je bilo poleg ljudovcev ter predstavnikov nemške in madžarske manj-šine zgolj za vzorec imen z drugačnim političnim pedigrejem. Seveda je na volitvah, ki so tudi sicer v mnogočem spominjale na farso, zmagala uradna lista in 18. febru-arja 1939 se je izvoljeni slovaški parlament prvič sestal. Kratko obdobje avtonomije so na eni strani zaznamovale kaotične razmere z begunskim vprašanjem, negotovo-stjo ter pomanjkanjem časa in vizij, v katerih se je znašla Slovaška oz. vsa srednja

⁴⁴⁶ Ústavný zákon zo dňa 22. novembra 1938 o autonómii Slovenskej krajiny, v: Sbirka zákonů a nařízení státu československého, I. 1938 (23. 11. 1938).

⁴⁴⁷ Že 9. oktobra je bila z ukazom notranjega ministrstva slovaške avtonomne vlade prepovedana KSČ, 22. novembra pa dejavnost socialdemokratske stranke, ki je bila nato januarja 1939 tudi razpuščena. 8. novembra so agrarci ter druge manjše stranke izdale proglas, s katerim so HSLS priznale za edinega re-prezentanta volje slovaškega naroda ter se z njo združili v HSLS – Stranko slovaške narodne enotnosti, po glasovanju svojega izvršnega odbora pa je 15. 12. 1938 to storila tudi Slovaška narodna stranka.

Evropa, na drugi strani pa kopica kompetenčnih, predvsem gospodarskih in personalnih sporov v odnosu do centralne praške vlade. Zakon o avtonomiji je namreč zarisal predvsem glavne poteze, medtem ko so konkretna vprašanja ureditve kompetenc in odnosov med Bratislavo in Prago ostala nerešena, za izdelavo točnih odgovorov pa je zmanjkovalo tako časa kot tudi dobre volje na obeh straneh. K ureditvi razmer gotovo ni prispeval niti porast vpliva Hlinkove garde – fašistoidnih obo-roženih oddelkov HSLS in pa primitivna protičeška gonja, ki se je najbrutalneje odražala v uradno zahtevani premestitvi in izselitvi več tisočih uslužbencev in učiteljev češkega rodu iz Slovaške. V takšnih razmerah se je znotraj HSLS vse bolj krepila njena skrajna desnica (Tuka, Mach in Ďurčanský), ki se je nagibala k popolni osamosvojitvi Slovaške in je uživala čedalje večjo nemško podporo. Hitlerjev končni cilj s pripojitvijo Sudetov namreč ni bil dosežen, saj je zanj štel šele popolno likvidacijo Češko-Slovaške ter priključitev Češke in Moravske k tretjemu rajhu. To pa iz mednarodno političnih razlogov ni bilo tako enostavno, saj bi Francija in Anglija, kot garanta okrnjenih češko-slovaških meja, vsakršno nasilno in vojaško priključitev Češke in Moravske k Nemčiji predvsem pod pritiskom lastnega javnega mnjenja morali imeti za vojno napoved. Morebitna slovaška razglasitev samostojnosti pa bi pomenila razpad Češko-Slovaške, s čimer bi tudi münchenske garancije prenehale veljati. Slovaki oz. njihov najradikalnejši del so zato v naslednjih mesecih postali eno najprimernejših orodij Hitlerjeve politike. Sledila so srečanja in dogovori med slovaškimi in nemškimi političnimi predstavniki, kar je seveda vznemirjalo uradno Prago, ki so jo po drugi strani Nemci (z namenom vzbujanja napetosti in nezaupanja) načrtno obveščali o slovaških osamosvojitvenih načrtih. Najverjetneje je prav Hitler stal tudi v ozadju t. i. Homolovega puča, kakor je bil po vodilnem generalu poimenovan vojaški poseg praške vlade na Slovaškem, 9. in 10. marca 1939. Predsednik slovaške avtonomne vlade Tiso je bil odstavljen, na njegovo mesto pa imenovan najprej minister šolstva Sivák, nato pa (11. 3.) Karol Sidor.⁴⁴⁸ Na Slovaškem je bila razglašena vojaška diktatura, nekaj sto ljudi, med njimi tudi Tuka in Mach, pa zaprtih. Sidor si je prizadeval vrniti vojsko v kasarne ter osvoboditi zapornike, z razglasitvijo samostojnosti, ki so jo zahtevali Nemci in se pri tem že pripravljali za vojaški poseg, pa je okleval oz. jo je zavrnil. Zato je Hitler k sebi poklical Tisa in ga 13. marca 1939 sprejel v Berlinu, njegovo pot pa sta odobrila tako slovaška vlada kot predsedstvo HSLS. Po intenzivnem lomljenju hrbtenice že s strani Ribbentropa je Hitler Tisu ponudil dve alternativni, ali bolje rečeno – ultimati: ali bo Slovaška nemudoma razglasila samostojnost in si s tem zagotovila nemško varstvo ali pa jo bo Hitler prepustil lastni usodi, kar je z drugimi besedami pomenilo madžarsko okupacijo oz. razkosanje med sosednje države. Ker Tiso takrat ni bil uradni predstavnik avtonomne Slovaške, je zavrnil neposredno razglasitev samostojnosti iz Berlina in po dogovoru s Sidorjem od predsednika Hache zahteval sklic slovaškega parlamenta. Slednji mu je ugodil in že naslednjega dne so se v Bratislavi zbrali poslanci. Po Tisovi predstavitvi in razlagi položaja so enotno izglasovali nastanek sa-

⁴⁴⁸ Primerjaj Sidorjeve dnevniške zapiske v: Karol Sidor (ur. F. Vnuk), *Takto vznikol Slovenský štát*, Od-kaz/Ozveny, Bratislava 1991, str. 48–170.

mostojne države oz. sprejeli zakon o slovaški državi, po katerem je bila slovaška (avtonomna) dežela oz. krajina razglašena za samostojno in neodvisno slovaško državo, parlament slovaške dežele pa preoblikovan v zakonodajni parlament slovaške države.⁴⁴⁹ Na čelu nove vlade se je ponovno znašel dr. Tiso. Novo politično stvarnost je Hitler takoj izkoristil in že naslednjega dne (po poniževalnem srečanju s Hacho) je nemška armada vstopila na češko in moravsko ozemlje. Z razglasitvijo slovaške samostojnosti⁴⁵⁰ in Protektorata Češka in Moravska je češko-slovaška država dokončno izginila z zemljevida Evrope.

b) Slovenska politika in beograjski dvor

Ker so podobno kot na Češkoslovaškem tudi vladajoče politične elite v Kraljevini SHS že od samega začetka stremele k uveljavitvi državnega centralizma in narodnega unitarizma, je najpomembnejše vprašanje, na podlagi katerega so se dokaj hitro, že v volilni kampanji za ustavodajno skupščino jeseni 1920, začele deliti slovenske politične stranke, postalo narodno vprašanje oz. odnos do lastne narodne identitete. Tako kot slovaška se je tudi slovenska politika v odnosu do narodnega vprašanja razdelila na dva, ostro nasprotujoča si politična bloka, pri čemer je prvi (avtonomistično-federalistični) zagovarjal načelo slovenske nacionalne individualnosti in narodne avtonomije, drugi (unitarno-centralistični) pa je stal na stališču slovenskega samozanikanja in stapljanja Slovencev v enoten jugoslovanski narod ter centralistične ureditve jugoslovanske države.⁴⁵¹ Njuna sestava je presegala siceršnjo in tradicionalno delitev na katoliški, liberalni in socialistični tabor.

Vseslovenska oz. od leta 1920 naprej Slovenska ljudska stranka, ki je svoj predvojni primat ohranila tudi v novi državi, je tako kot некоč v Habsburški monarhiji, tudi v jugoslovanski kraljevini predstavljala politično in organizacijsko razmeroma enotno in homogeno slovensko katoliško gibanje ter ostala politična sila z največjo podporo slovenskega prebivalstva. Kot tipična predstavnica političnega katolicizma je izhajala iz krščanskega svetovnega nazora, papeške enciklike pa so usmerjale njeno praktično delovanje tako na političnem kot socialno-gospodar-

⁴⁴⁹ Valerián Bystrický, Ladislav Deák, *Od Mnichova k rozbitiu Česko-Slovenska*, v: *Slovensko v Československu 1918–1939*, str. 199–239; Lipták, *Slovensko v 20. storoči*, str. 164–178.

⁴⁵⁰ Hiter in še do včeraj nepredstavljen tok dogodkov je presenetil slovaško prebivalstvo, katerega večina tovrstne samostojnosti ni ne pričakovala, niti v resnici želela. Nenazadnje so se v precejšnji nemoči in dilemi znašli tudi politični predstavniki ljudske stranke, katerih veliko število je samostojnost izglasovalo stisnjenih ob zid ter po principu izbire najmanj slabe možnosti oz. »manjšega zla«. Prim.: Kováč, 20. storočje, str. 103–104; Lipták, *Slovensko v 20. storoči*, str. 178.

⁴⁵¹ Jurij Perovšek, Miroslav Stiplovšek, *Politične stranke. Od 1918 do 1945*, v: *Enciklopedija Slovenije* 9, Mladinska knjiga, Ljubljana 1995, str. 83–85; Perovšek, *Iz Avstrije v Jugoslavijo*, str. 204–205; Prim.: Stiplovšek, *Prizadevanja za avtonomijo Slovenije*, str. 78–84; *Slovenska novejša zgodovina* I, str. 237–249; Janko Prunk, *Razvoj slovenske narodne identitete v prvi Jugoslaviji*, v: *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija*, str. 55–61; isti, *Slovenci v Jugoslaviji med centralizmom in federalizmom 1918–1991*, v: *Slovenija 1848–1918*, str. 169–178 (dalje: Prunk, *Slovenci v Jugoslaviji*); Melik, *Problemi v razvoju*, str. 51.

skem in kulturnem polju.⁴⁵² Če je sprva, pred konstituiranjem ustavodajne skupščine, še sodelovala v nekaterih jugoslovanskih vladah ter taktizirala glede svojega avtonomizma,⁴⁵³ je na volitvah v ustavodajno skupščino, čeprav še kot vladna stranka, že nastopila kot nasprotnica centralizma, v času do sprejetja vidovdanske ustave pa v opoziciji podrobno izdelala svoj avtonomistični državno-pravni program⁴⁵⁴ in ga kot ločeno mnenje predložila ustavnemu odboru. Načrt je bil zavržen, namesto njega pa je bil sicer z minimalno večino sprejet predlog centralistične in unitaristične ustave. SLS, ki se skupaj z nekaterimi drugimi strankami glasovanja protestno ni udeležila, se je v novi »vidovdanski« Jugoslaviji spet znašla v opoziciji ter na čelu boja za narodno samoodločbo.⁴⁵⁵ Poosebljena v svojem voditelju dr. Antonu Korošču⁴⁵⁶ je tako od leta 1921 naprej odločno zastopala avtonomistično stališče in zahtevala spremembe oz. revizijo vidovdanske ustave, pri čemer so njeni poslanci v beograjski skupščini⁴⁵⁷ odločno nasprotovali teorijam o narodnem »jedinstvu«, se ob tem sklicevali predvsem na slovenski jezik kot »najznačilnejši znak naroda«, slovensko kulturo in narodno individualnost, ki Slovence razlikuje od ostalih dveh narodov, se pravi Srbov in Hrvatov, odločno pa tudi zavračali srbske očitke, da stranka izhaja iz tradicij tuje cerkve in tuje duhovščine.⁴⁵⁸ Kako si je SLS predstavljala položaj Slovenije znotraj skupne južnoslovanske države (vanjo bi po njenem mnenju morali priti tudi Bolgari), je razvidno iz njenega programa oz. brošure »Sodite po delih«, izšle v začetku leta 1923.⁴⁵⁹ V federalni skupnosti, utemeljeni na principu samoodločbe narodov, bi bili skupni državljanstvo, denar, zunanje in vojaške zadeve, najvažnejša prometna sredstva in skupne finance, za kar bi se pobiral tudi skupni davek. To bi sodilo pod pristojnost osrednjega parlamenta, sestavljenega iz dveh zbornic, medtem ko bi vse ostale zadeve in davke urejale in odredjale avtonomne pokrajinske oblasti. Na čelu avtonomne Slovenije bi tako bila slovenska vlada, izvoljena od domačega slovenskega parlamenta, prav tako sestavljenega iz gospodarske in politične zbornice. Slednji bi z vso svojo zakonodajno pristojnostjo urejal razmerja

⁴⁵² Prim.: Janko Prunk, Anton Korošec v opoziciji 1930–1934, v: ČZN, 2006/2-3, str. 84–85 (dalje: Prunk, Anton Korošec v opoziciji); Ivan Janez Štuhec, Anton Korošec in družbeni nauk cerkve, prav tam, str. 209–219; Bogdan Kolar, Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi, prav tam, str. 192–207; Stane Granda, Odnos med Koroščem in ljubljanskim škofom Antonom Bonaventuro Jegličem v luči njegovega dnevnika, prav tam, str. 45–53.

⁴⁵³ Miroslav Stiplošek, Anton Korošec in prizadevanja Slovenske ljudske stranke za uresničenje narodne avtonomije, v: ČZN, 2006/2-3, str. 123.

⁴⁵⁴ Perovšek, Programi političnih strank, dok. št. 18, str. 77–80.

⁴⁵⁵ Prav tam, str. 124; Jure Gašparič, Diktatura kralja Aleksandra in Slovenska ljudska stranka v letih 1929–1935. Doktorska disertacija. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2006, str. 31–34 (dalje: Gašparič, Diktatura kralja Aleksandra).

⁴⁵⁶ Prim.: Janko Prunk, Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 1991/1, str. 35–53; Momčilo Zečević, Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918–1940, prav tam, str. 55–74.

⁴⁵⁷ Podrobneje: Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2002 (dalje: Rahten, Slovenska ljudska stranka).

⁴⁵⁸ Prav tam, str. 96, 97.

⁴⁵⁹ Perovšek, Programi političnih strank (Program Slovenske ljudske stranke oblikovan ob volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS leta 1923), dok. št. 20, str. 82–85.

med Cerkvijo in državo, šolsko zakonodajo, politično in finančno upravo, sodstvo in stanovsko-pravno zakonodajo, zdravstvo ter gospodarsko in socialno politiko, s čimer bi zagotavljal politično, gospodarsko, socialno kulturno in narodno samostojnost slovenskega ljudstva, se pravi slovensko samoodločbo oz. pravico slovenskega naroda, da na lastnih tleh sam gospodari.⁴⁶⁰ Takšna avtonomistično-federalistična usmeritev je ob siceršnji navezanosti slovenskega prebivalstva nanjo stranki prinesla velik uspeh na parlamentarnih volitvah istega leta. Za razliko od volitev v ustavodajno skupščino, novembra 1920, na katerih je bila SLS z dobrimi 37 % glasov zgolj relativna zmagovalka, je tokrat zanjo glasovalo več kot 60 % slovenskih volivcev. S tem rezultatom je SLS še okrepila svoj politični primat in ga nekaj mesecev pozneje manifestirala na petem katoliškem shodu v Ljubljani, ki se ga je udeležil tudi sam kralj Aleksander. SLS se je povezovala z ostalimi avtonomističnimi silami v državi ter, z izjemo krajšega sodelovanja v Davidovičevi vladi l. 1924, še naprej vztrajala v opoziciji in na načrtanem državno-pravnem programu narodne samoodločbe in suverenosti. Zato so jo z večinsko podporo 56 % vseh glasov slovenski volivci nagradili tudi na predčasnih skupščinskih volitvah, februarja 1925.⁴⁶¹

Leto 1927, torej isto leto, ko se je Hlinkova slovaška ljudska stranka odločila za sodelovanje v centralni praški vladi, z namenom, da na ta način pripomore k želeni slovaški avtonomiji, pa je bilo prelomno tudi v politiki SLS, saj je stranka zapustila dolgoletni opozicijski položaj in se, bolj kot kdajkoli poprej, odločila za pragmatično politiko. V začetku leta je z odločno zahtevo po zakonodajni avtonomiji dobila absolutno večino na volitvah v oblastne skupščine, februarja s tremi ministri stopila v Uzunovičovo vlado ter za nagrado nemudoma dobila dodatne koncesije glede delovanja oblastnih samouprav.⁴⁶² Sledil je prelomni Blejski sporazum med SLS in radikali, s katerim je stranka opustila ostra avtonomistična stališča, kljub temu (z dobrih 59 % vseh slovenskih glasov) spet zmagala na septembrskih skupščinskih volitvah in stopila v novo vlado Velje Vukičevića. V zameno in za nagrado za sodelovanje v njej (najprej je vanjo stopil dr. Andrej Gosar, ki je postal minister za socialno politiko, kasneje pa tudi sam dr. Anton Korošec kot minister za notranje zadeve) ter formalno podporo vidovdanski ureditvi pa so sledile že opisane širitve pristojnosti oblastnih samouprav ter glavna beseda in razmeroma proste roke pri vodenju obeh slovenskih oblasti, oz. neke vrste »tiha avtonomija« te, v določeni meri skupne slovenske upravne enote.⁴⁶³

Na drugi strani je krepitev centralizma in narodnega unitarizma oz. upravnopoenotenje države – ne glede na zgodovinske, gospodarske, kulturne in druge razlike ter politično vodeno in zato nenaravno stapljanje južnih Slovanov v enoten jugoslovanski narod – zastopal liberalni politični pol, ki pa je med ljudstvom že tradicionalno užival dosti manj podpore. Slovenskemu liberalnemu taboru sicer

⁴⁶⁰ Prav tam; Perovšek, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 450–451.

⁴⁶¹ Podr.: Gašparič, Diktatura kralja Aleksandra, str. 38–41.

⁴⁶² Podr.: Mateja Ratej, Anton Korošec in Kun-režim – Slovenska ljudska stranka v vladi Nikole Uzunoviča leta 1927, v: ČZN, 2006/2-3, str. 66–81.

⁴⁶³ Gašparič, Diktatura kralja Aleksandra, str. 42–45; Perovšek, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 456–457; Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, str. 202–203, 237.

za razliko od katoliškega ni uspelo ohraniti svoje enotnosti, saj sta se na novo oblikovali Narodno-socialistična stranka (NSS), ki se je zgledovala po čeških narodnih socialistih, ter Samostojna kmetijska stranka (SKS), katere vzor so bili češki agrarci. Prva je v začetku odločno poudarjala obstoj slovenske narodne individualnosti in zagovarjala čim večjo pokrajinsko samoupravo. Zaradi slabih volilnih rezultatov se je sredi dvajsetih let začela odmikati od avtonomizma in se v letih 1927–1928 vse bolj povezovati s tedaj najmočnejšo stranko liberalnega tabora, z unitaristično Samostojno demokratsko stranko (SDS), »s čimer je na Slovenskem politično zamrl prvi nosilec liberalnega avtonomizma dvajsetih let«.⁴⁶⁴ Za razliko od narodnih socialistov so kmetijci iz zagovornikov pokrajinske avtonomije Slovenije že kmalu prestopili v (vladne) centralistične vrste in sprejeli načelo o enem jugoslovanskem narodu, na avtonomistična stališča pa so se vrnili leta 1926, ko so se skupaj s Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev združili v Slovensko kmetско stranko. Večina slovenskih liberalcev pa je še naprej in kljub razcepu na mladine in stari- ne l. 1922 politično delovala v vsejugoslovanski, leta 1919 nastali Jugoslovanski demokratski stranki, ob njenem razcepu spomladi leta 1924 pa se je pridružila že omenjeni Pribičevićevi unitaristični in centralistični SDS. Ti slovenski liberalci so le v nacionalnem unitarizmu in državnem centralizmu videli garanta trdnosti in obstoja države ter ostro nasprotovali avtonomiji oz. preobrazbi jugoslovanske kraljevine v federacijo.⁴⁶⁵ Razlog tovrstnih neomajnih stališč pa ni bilo zgolj iskreno jugoslovansko narodno čutenje in navdušenje, četudi oblikovano kot »posledica napačnih kulturološko-zgodovinsko antropoloških predstav o naravi narodnega vprašanja«,⁴⁶⁶ temveč ga je treba iskati tudi v čisto praktični ravni boja za oblast. Podobno kot na Slovaškem oz. v političnih ciljih Hlinkove HSLS tudi avtonomizem SLS ni temeljil le na sicer jasnem in izrazitem poudarjanju lastne narodne samobitnosti, temveč je s sabo nosil tudi pomembno ideološko ter povsem praktično politično konotacijo. Uveljavitev avtonomije bi namreč SLS prinesla nesporno politično oblast, s tem pa dodatno utrdila in formalizirala katoliški duhovni primat v slovenskem prostoru. Strahovi liberalcev, ki so svarili pred federalizmom kot začetkom konca Jugoslavije, v morebitni avtonomni Sloveniji pa videli šibko, klerikalno in gospodarsko izolirano provinco, so bili sicer (najbrž) pretirani, v smislu ekonomskih interesov ter političnega boja pa povsem razumljivi.⁴⁶⁷ Zavedali so se namreč svoje šibkosti v primerjavi s SLS in zato odvisnosti od pomoči in politike Beograda oz. tamkajšnjih vlad, ki so jih do uvedbe diktature v večini primerov vodili in sestavljali predstavniki najmočnejše srbske Narodno radikalne stranke, podaljšane roke dvora in bolj ali

⁴⁶⁴ Jurij Perovšek, Na poti v moderno. Poglavlja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja, Zbirka Razpoznavanja/Recognitiones 1, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2005 (poglavje Slovenski liberalci in Jugoslavija. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929), str. 165.

⁴⁶⁵ Prav tam; Jurij Perovšek, Jugoslavija – pričakovanja in realnost, Slovenija 1848–1998, str. 246; isti, Programi političnih strank, str. 6–7; Podrobneje o odnosu slovenskih liberalcev do narodnega vprašanja glej: Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929, Modrijan, Ljubljana 1996.

⁴⁶⁶ Prunk, Slovenci v Jugoslaviji, str. 171.

⁴⁶⁷ Perovšek, Jugoslavija – pričakovanja in realnost, str. 246–247; Vodopivec, Pogled zgodovinarja, str. 7.

manj odkrite zastopnice srbskega hegemonizma. Ali z besedami Miroslava Stiplovška: »Spopadi obeh vodilnih meščanskih strank v Sloveniji okrog državnopravne problematike so škodovali stopnji njene avtonomnosti v Kraljevini SHS, pri čemer se je JDS (oziroma SDS, op. a.) lahko uveljavljala le ob opori in v povezavi z jugoslovanskimi centralističnimi silami. Pri SLS pa je že v tem času z občasnim sodelovanjem v centralističnih vladah opazno taktiziranje v 'visoki' politiki v Beogradu, medtem ko si je v 'domači' politiki prizadevala uveljaviti čimveč avtonomije.«⁴⁶⁸

Še večjim notranjim pretresom od liberalnega je bil izpostavljen tretji tradicionalni slovenski politični tabor, se pravi socialistični. Že leta 1920 se je iz Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, podobno kot v ČSR in drugod po Evropi,⁴⁶⁹ iz nje izločila revolucionarna leвица in se priključila Komunistični partiji Jugoslavije (KPJ).⁴⁷⁰ Tako okrnjen socialistični blok se je delil še naprej, pri čemer je pomemben ločevalni faktor predstavljal tudi pogled na ureditev države in narodno vprašanje. Medtem ko je JSDS, od leta 1921 naprej vključena v Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ), zagovarjala unitaristična in centralistična stališča,⁴⁷¹ je precejšen del njenih članov, zlasti nekaterih vidnih intelektualcev, na narodno vprašanje gledal drugače. Del je ustanovil že omenjeno Narodno-socialistično stranko, skupina avtonomistično usmerjenih publicistov in politikov pod vodstvom Albina Prepeluha in dr. Dragotina Lončarja pa se je organizirala v Združenje slovenskih avtonomistov, kasneje v Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev ter skupaj s kmetijci, kot že rečeno, leta 1926 ustanovila Slovensko kmetско stranko.⁴⁷² S tem pa delitev v socialističnem bloku še ni bilo konec; zlasti v prvi polovici 20. let so nastajale številne socialistične frakcije, ki so se med sabo prav tako razlikovale glede odnosa do narodnega vprašanja. To je seveda dodatno slabilo slovenski socialistični pol ter se odražalo na volitvah. Kljub temu da jih je slednje prisililo k ponovnemu združevanju, pa so slovenski socialisti vse do konca dvajsetih let ostali razmeroma – še posebej, če jih primerjamo s SLS in liberalci – šibka politična sila, ki je svoj največji politični uspeh doživela na skupščinskih volitvah l. 1927, ko je z Josipom Petejanom dobila tudi edinega socialističnega poslanca v celotnem vidovdanskem obdobju.⁴⁷³ Slovenski del SSJ je, za razliko od Bernotove federalistične skupine oz. obnovljene JSDS,⁴⁷⁴ sicer ostajal zvest centralističnim in unitarističnim stališčem, le da jih zaradi njihove nepriljubljenosti v slovenskem prostoru ni preveč izpostavljал

⁴⁶⁸ Stiplovšek, Prizadevanja za avtonomijo Slovenije, str. 81.

⁴⁶⁹ Prim.: Avgust Lešnik, Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923), Annales 6, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 1994, str. 247–292.

⁴⁷⁰ Podrobneje: France Klopčič, Velika razmejitev. Študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920, DZS, Ljubljana 1969; France Filipič, Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1989, Borec, Ljubljana 1981, 1. knjiga, str. 13–69; Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, Komunist/DZS, Ljubljana 1986, str. 60–69.

⁴⁷¹ Prim.: Prunk, Slovenski narodni programi, str. 51–52.

⁴⁷² Slovenska novejša zgodovina, str. 279–280, 287–288.

⁴⁷³ Perovšek, Programi političnih strank, str. 8; Slovenska novejša zgodovina, str. 260–262, 308–309.

⁴⁷⁴ Prav tam, str. 288–289.

in poudarjal. V tem se je v dobršni meri razlikoval od svojih slovaških kolegov, tako rekoč najglasnejših čehoslovakistov.⁴⁷⁵

Prav tako tudi odnos slovaških in slovenskih komunistov do narodnega vprašanja ni povsem primerljiv. Slednji so se po Obznani ter sprejemu Zakona o zaščiti države, s katerim je bila KPJ prepovedana, zatekli v legalne okvire Socialistične stranke delovnega ljudstva, nato pa Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, v tem obdobju, natančneje l. 1923, pa tudi korenito spremenili svoj pogled na narodno vprašanje. Tega leta so namreč v okviru široke teoretske razprave opustili svoje dotedanje, še iz JSDS prevzete unitaristične in centralistične poglede na nacionalni problem in oblikovali svoj nov federativni nacionalni program, v katerem so se zavzeli za priznanje mnogonacionalnega značaja jugoslovanske skupnosti, zagovarjali federativni državno-pravni princip in zahtevali samoodločbo. Federalistični koncept slovenskih komunistov na čelu z Dragotinom Gustinčičem je, kljub velikim nasprotovanjem s strani dela srbskih komunistov, končno prispeval k temu, da je KPJ zapustila tabor jugoslovanskih unitarističnih in centralističnih sil ter po letu 1923 začela zagovarjati nacionalno suverenost jugoslovanskih narodov ter načelo prostovoljnosti in enakopravnosti znotraj njihove skupne državne zveze.⁴⁷⁶ Vloga slovenskih komunistov je bila tozadevno precej pomembnejša od angažmana njihovih slovaških tovarišev, a je po drugi strani spet res, da so zaradi njihovega izobčenja iz parlamentarne demokracije, po uvedbi diktature pa brutalnega državnega terorja, slovenski komunisti imeli bolj ali manj zavezane roke, njihov vpliv med ljudstvom pa je začel naraščati šele z ljudskofrontnim gibanjem v drugi polovici tridesetih let.

V odnosu do narodnega vprašanja so se razlikovale tudi nekatere manjše in kratkotrajnejše stranke, ki niso nastale kot posledica cepitev znotraj omenjenih taborov, pri čemer velja omeniti predvsem Novačanovo Slovensko republikansko stranko, ki je ob SLS najkonkretnje izdelala svoj državno-pravni program, predlagala preoblikovanje Kraljevine SHS v Federativno republiko Jugoslavijo, za Slovence znotraj nje pa zahtevala popolno narodno suverenost in državnost po vzoru Švice in ZDA.⁴⁷⁷

Politična moč slovenskih političnih strank v demokratičnem obdobju jugoslovanske države se je, kot rečeno, izražala zlasti na parlamentarnih volitvah, vendar njihovo realno politično težo v slovenskem prostoru najbolje ponazarjajo volitve v oblastni skupščini januarja 1927. Na teh volitvah so nastopile tudi še nekatere

⁴⁷⁵ Perovšek, Programi političnih strank, str. 17.

⁴⁷⁶ Prav tam, str. 16–17; Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ (Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim), Partizanska knjiga, Ljubljana 1990; Perovšek, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 451; Prunk, Slovenski narodni programi, str. 64–70; Slovenska novejša zgodovina, str. 271–273.

⁴⁷⁷ Perovšek, Programi političnih strank, str. 14–16; isti, Slovenci in jugoslovanska skupnost 1918–1941, v: ZČ, 2005/3-4, str. 450 (dalje: Perovšek, Slovenci in jugoslovanska skupnost); Podrobneje o Antonu Novačanu in njegovi politiki glej: Igor Grdina, Preroki, doktrinarji, epigoni. Idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja (poglavje Novačanove zamisli o slovenski republiki), Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana 2005, str. 62–91.

re manjše stranke, unitarno-centralistična Narodno radikalna stranka ter stranki nemške manjšine Kočevska kmečka stranka ter Politično in gospodarsko društvo Nemcev v Sloveniji.⁴⁷⁸ S primerjavo rezultatov teh volitev ter rezultatov volitev v slovaško deželno predstavništvo decembra 1928 pa dobimo tudi širšo sliko o tem, koliko ugleda in zaupanja so glavne politične opcije uživale med slovenskim in slovaškim volilnim telesom v drugi polovici dvajsetih let dvajsetega stoletja.⁴⁷⁹

Politično življenje jugoslovanske kraljevine v prvem desetletju njenega obstoja je bilo zaznamovano ne le z nenehnim rivalstvom med strankami in političnimi opcijami, temveč tudi s spletkarjenjem vseh proti vsem, pomanjkanjem dolgotrajnih in profiliranih koalicij in prave politične kulture nasploh. To je povzročalo pogoste menjave, skupno kar petindvajset, vlad in konstantno zaostrene politične razmere na samem robu formalno sicer demokratične ureditve, v kateri so volivci (ne pa tudi volivke) štirikrat odšli na parlamentarne volitve,⁴⁸⁰ prav tolikokrat pa je bila skupščina tudi predčasno razpuščena.⁴⁸¹ Bolj kot za načelna stališča in programske usmeritve so stranke skrbele za lastne koristi ter bile za sodelovanje v vladi in razne koncesije pripravljene preko noči obrniti plašč. Pri tem tudi slovenski politiki niso bili nobena izjema, saj so bili večkrat orodje v rokah dvorne kamarile, ki je tako ali tako edina imela pravo moč v državi in pogosto tudi jeziček na tehtnici konstantnega srbsko-hrvaškega spora.⁴⁸² Hrvati, katere veliko večino je zastopala Hrvatska seljačka stranka pod vodstvom kontroverznega Stjepana Radića, so proti jugoslovanskemu unitarizmu namreč nastopali še ostreje od Slovencev, toda tudi HSS se je sredi dvajsetih let za krajši čas z vstopom v vladu uklonila unitarno-cen-

⁴⁷⁸ Na volitvah za oblastno skupščino v Sloveniji je SLS premočno zmagala. V ljubljansko oblastno skupščino (53 poslanskih mest) je bilo tako izvoljenih 40 njenih poslancev. Napredni blok, ki sta ga sestavljali Samostojna demokratska stranka in Narodno socialistična stranka, je dobil 6 poslancev, takrat že avtonomistična SKS štiri poslance, po enega poslanca pa so dobile Zveza delavskih strank, Kočevska kmečka stranka ter (v hrvaški volilni enoti Kastav) Hrvatska seljačka stranka (HSS). V mariborski oblastni skupščini (64 poslanskih mest) je SLS dobila prav tako 40 poslancev, Napredni blok 4, Združena gospodarska lista (na njej so kandidirali tudi predstavniki radikalov – izvoljena sta bila dva – in štajerskih Nemcev), Zveza delavskih strank in HSS vsak po tri, SKS pa enega poslanca. Vanjo je prišlo tudi deset poslancev iz Medžimurja, in sicer sedem iz vrst HSS, dva iz SDS ter eden iz Hrvatske pučke stranke (HPS). Podrobno o pripravi, izvedbi in rezultatih volitev: Stiplovesek, Slovenski parlamentarizem, str. 75–113.

⁴⁷⁹ Na prvih volitvah v slovaško deželno predstavništvo so slovaški ljudovci s 24,64 % dobili devet mandatov (skupaj s šestimi imenovanimi so jih imeli 15), agrarci z 20,54 % osem (+ 8 = 16), komunisti s 14,42 % pet (+ 0 = 5), madžarska Deželna krščansko-socialna stranka z 9,14 % tri (+ 0 = 3), Madžarska narodna stranka in Spiškonemška stranka skupaj s 7,88 % tri (+ 0 = 3), socialdemokrati s 7,33 % tri (+ 1 = 4), Židovske stranke s 3,42 % en mandat (1 + 0 = 1), Českoslovaška ljudska (3,31 %), Českoslovaška narodnosocialistična (2,47 %) in Českoslovaška narodno demokratična stranka (1,99 %) pa vsaka po enega (skupaj z enim imenovanim s strani vlade so te tri stranke v deželnem predstavništvu imele po dva mandata). Slovensko v Československu 1918–1939, str. 580.

⁴⁸⁰ Prim.: Bojan Balkovec, Rezultati parlamentarnih volitev v Sloveniji, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 329.

⁴⁸¹ Vodopivec, Od Pohlinove slovnice, str. 186.

⁴⁸² Prim.: Andrej Rahten, Korošec in hrvaška politika, v: ČZN, 2006/2-3, str. 54–64.

tralističnemu režimu. Po skupščinskih volitvah l. 1927 se je Radić povezal z voditeljem Samostojne demokratske stranke Svetozarjem Pribičevićem, še do včeraj najhujšim sovražnikom in nekoč enim najodločnejših zagovornikov državnega centralizma in jugoslovanskega nacionalnega unitarizma. Novonastali Kmečko-demokratski koaliciji so se pridružili tudi ostali nasprotniki srbske hegemonije z izjemo SLS, ki je stopila v vlado, v kateri je njen vodja Korošec februarja 1928 zasedel položaj notranjega ministra. V skupščini je vrelo čedalje bolj, medsebojna obtoževanja in napetosti pa so doživela tragični vrhunec s streljanjem na skupščinski seji junija 1928, po

Kralj Aleksander na Bledu, 1926

katerem se je država znašla v do takrat nevidenem kaosu. Čez slab mesec je za posledicami rane umrl Stjepan Radić, kar je izzvalo burne demonstracije na Hrvaškem. KDK je zapustila skupščino, kralj Aleksander pa je nekaj časa celo razmišljal o »amputaciji« Slovenije in Hrvaške. Kmalu si je premislil in za novega mandatarja in s tem edinega nesrbskega predsednika kraljevskih jugoslovanskih vlad pred 2. svetovno vojno imenoval dr. Korošca. Ker kriza nikakor ni hotela miniti, je bil slednji konec leta prisiljen odstopiti s položaja, 6. januarja 1929 pa je z uvedbo diktature vso oblast v državi prevzel kralj oz. njegova dvorna kamarila. Krvavi atentat v Narodni skupščini, za katerega obstajajo – sicer nepotrjene – domneve,⁴⁸³ da je bil del širše zarote, je zato pomenil začetek konca vsaj navidezne demokracije v Kraljevini SHS.⁴⁸⁴

Šestojanuarska diktatura kralja Aleksandra je med drugim pomenila ukinitve ustave, razpustitev skupščine in prepoved javnega delovanja vseh političnih strank ter iz tega izhajajoče nasilje nad vsemi političnimi opcijami, ki so ji nasprotovale. Oktobra istega leta je bila izvedena nova upravna razdelitev na banovine, država pa se je preimenovala v Jugoslavijo, s čimer je bila na simbolni ravni še dodatno manifestirana ideja narodnega unitarizma in centralizma. 3. septembra 1931 je Aleksander predvsem pod pritiski iz tujine svojo samovlado z oktroirano ustavo sicer delno omilil, vendar pa je bila svoboda političnega življenja še vedno zelo omejena. Dejansko je bila dovoljena samo ena stranka, državna Jugoslovanska

⁴⁸³ Prav tam, str. 61.

⁴⁸⁴ Prim.: Rahten, Slovenska ljudska stranka, str. 137–152.

Aleksandrova (danes Cankarjeva) cesta v Ljubljani

radikalna kmečka demokracija, kasneje preimenovana v Jugoslovansko narodno stranko (JNS), v katero so bili ponovno vključeni tudi slovenski liberalci, ki so v vladi zamenjali SLS ter na ta način (deloma pa že prej) prevzeli tudi oblastne pozicije v Sloveniji oz. Dravski banovini. Liberalci iz nekdanje SDS kraljeve diktature niso razumeli kot »zanikanje temeljnih svobodomiselnih in demokratičnih načel, pač pa kot zgodovinsko priložnost za pospešitev celostnega uresničenja jugoslovanskega unitarizma«, pri čemer jim vprašanje slovenske narodnostne identitete »ni pomenilo nič«. ⁴⁸⁵ Na stališčih jugoslovanskega nacionalnega integralizma oz. unitaristično-centralističnem nacionalnem programu so vztrajali tako v prvem obdobju diktature v letih 1929–1931, ⁴⁸⁶ ko so sicer še bili v opoziciji (t. i. julijska deklaracija iz leta 1930), jih potrdili z omenjenim vstopom v vlado in se jih trdno oklepali tudi po tem, ko so se ponovno znašli v opoziciji (t. i. pohorska deklaracija, avgusta 1935). ⁴⁸⁷ Na drugi strani, formalno prepovedane SLS oz. njenega vodje Korošca, narava jugoslovanske diktature sprva ni motila v tolikšni meri, da se ne bi odzval povabilu v Živkovićevo »generalsko« vlado. Seveda je to storil tudi zato, ker bi sicer vanjo vstopil kateri od slovenskih liberalcev, nagrajen pa je bil z združitvijo obeh slovenskih oblasti

⁴⁸⁵ Jurij Perovšek, Nekdanja Samostojna demokratska stranka in nacionalno vprašanje v letih 1929–1931, v: Stiplovškov zbornik (ur. Dušan Nečak), Historia 10. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 2005, str. 188.

⁴⁸⁶ Prav tam, str. 183–188.

⁴⁸⁷ Darko Friš, Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani, v: Zgodovinski časopis 2005/1-2, str. 132–134 (dalje: Friš, Banovinska konferenca).

v Dravsko banovino. A sčasoma je protislovno sodelovanje Korošca in njegovega naslednika Serneca v unitaristično-centralistični vladi, ki je povrh vsega ostro udarila po vrsti (za stranko) pomembnih katoliških organizacij, izzvalo toliko težav in neodobravanja, da se je po dveletni podpori oblasti septembra 1931 nekdanja SLS vrnila v opozicijo oz. k radikalnemu avtonomističnemu stališču.⁴⁸⁸ Konec leta 1932 je njeno vodstvo izdalo Slovensko deklaracijo (ljubljske oz. Koroščeve punkcije), radikalni narodno-politični program, v katerem so bile jasno izražene zahteve po Zedinjeni Sloveniji oz. slovenski federativni enoti v jugoslovanski državi ter vrsti narodno-političnih svoboščin, med drugim priznanje slovenske nacionalne individualnosti, imena, zastave, finančne samostojnosti ipd.⁴⁸⁹ Nezadovoljstvo z avtoritarnim režimom ter zahteve po političnih svoboščinah in predvsem narodnih pravicah pa niso ostale omejene zgolj na omenjeni del slovenske politike, temveč so zajele tudi širši slovenski prostor oz. z besedami Petra Vodopivca: »Čeprav je bilo slišati tudi nasprotno glasove, ki so poudarjenemu omenjanju narodne ogroženosti ugovarjali z jugoslovanskih in socialnopravniških stališč, je postalo narodno vprašanje sredi tridesetih let eno osrednjih vprašanj slovenske politike in kulture.«⁴⁹⁰ Zlasti na univerzi, ki se je znašla pod udarom Beograda, so se v skupno slovensko fronto povezovali tako katoliški in liberalni kot levičarski študentje.⁴⁹¹ Ker so podobne zahteve v tem času izrazili tudi Hrvati in Bošnjaki, je oblast ostro reagirala in zaprla večino opozicijskih voditeljev. Dr. Anton Korošec jo je na račun starih uslug Aleksandru še razmeroma dobro odnesel, saj mu je namesto zopora sledila konfinacija, odkoder se je vrnil šele po Aleksandrovi smrti. Leta 1934 so namreč hrvaški (ustaški) in makedonski nacionalistični emigranti, za katerimi sta stali Italija in Madžarska, v Marseillu uspešno izvedli atentat na jugoslovanskega kralja, ki je s tem nadaljeval tradicijo srbskih vladarjev, ki praviloma niso umirali v postelji in od bolezni.⁴⁹²

Če je bila s tem formalno končana kraljeva diktatura, pa to še ni pomenilo prehoda oz. vrnitve v neko »normalno« demokracijo, primerljivo s českoslovaško. Aleksandrovo vlogo je kot namestnik mladoletnega kralja Petra sedaj prevzel knez Pavle Karađorđević, realno politiko pa so tako kot vedno še naprej vodili ljudje iz zakulisja in kuloarjev s pretežno velikosrbskim predznakom. Leta 1935 je v državi prišlo do nove velike politične spremembe, saj je unitaristično JNS na oblasti zamenjala nova vsedržavna stranka, prav tako unitaristična Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ), v kateri je namesto slovenskih liberalcev tokrat sodelovala nekdanja SLS, dr. Korošec pa je spet postal eden vodilnih politikov in minister za notranje zadeve v vladi Milana Stojadinovića.⁴⁹³ SLS s tem sicer ni odstopila od svojih naro-

⁴⁸⁸ Podr.: Gašparič, Diktatura kralja Aleksandra, str. 64–103.

⁴⁸⁹ Perovšek, Jugoslavija- pričakovanja in realnost, str. 253; podrobneje: Gašparič, Diktatura kralja Aleksandra, str. 104–160; isti, Korošec kot simbol SLS, v: ČZN, 2006/2-3, str. 145–147; Prunk, Anton Korošec v opoziciji, str. 87–89.

⁴⁹⁰ Vodopivec, Od Pohlinove slovnice, str. 222.

⁴⁹¹ Prim.: Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja/Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 135–192.

⁴⁹² Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 71–75; prim.: Tone Kregar, Peklenski stroj v Monakovskem vozu, v: Zgodovina za vse, 2006/2, str. 68–80.

⁴⁹³ Gašparič, Diktatura kralja Aleksandra, str. 239–247.

dno-avtonomističnih zahtev, le da jih je v Beogradu precej utišala, izražala in uporabljala pa predvsem na domačem slovenskem terenu – bansko upravo in banski svet so prevzeli njeni privrženci pod vodstvom bana dr. Marka Natlačena –, ki ga je praktično obvladovala vse do razpada države oz. okupacije. Zlasti od leta 1939 naprej oz. po sporazumu Cvetković-Maček in oblikovanju Banovine Hrvaške je tudi na vsedrжавni ravni intenzivirala svoja avtonomistična prizadevanja oz. priprave za ustanovitev Banovine Slovenije. Kako bi se prizadevanja zanjo oz. za federativno državno-pravno preoblikovanje jugoslovanske države končala, je seveda mogoče zgolj ugibati, saj jih je še pred kakršnokoli realizacijo ustavila bližajoča se vojna nevarnost oz. napad sil osi na Jugoslavijo, aprila 1941.⁴⁹⁴

Neizprosni boj med liberalizmom in političnim katolicizmom, ki je v času med obema vojnama oblikoval razmerja znotraj slovenske politike, je tako kot vselej temeljil na ideoloških in svetovnonazorskih razlikah, pomembno pa so jih dopolnjevali zgoraj omenjeni različni pogledi na položaj in vlogo Slovenije in slovenstva. Pri tem sta se obe strani izmenično povezovali z beograjskim režimom, preko katerega je – ne glede na dejansko politično moč in na volitvah pridobljene mandate – vodila pot do oblasti v Sloveniji, pogosto pozabljali na načelnost in obljube volivcem ter bili za razne nagrade in nadomestila pripravljeni sodelovati še v tako čudnih vladnih kombinacijah in političnih spletkah, katerih žrtev sta bili pogosto tudi sami. Vendar pa tudi ta dva, en drugemu odkrito sovražna tabora navznoter nista bila enotna in trdna. Predvsem v tridesetih letih, ki so bila nasičena s totalitarnimi vplivi vseh vrst, pride znotraj tako liberalnega kot katoliškega tabora do idejnih razhajanj in ločevanj. Kar precejšen del liberalno usmerjenih izobražencev in kulturnikov je že od samega začetka zavračal kulturno poenotenje, ostajal zvest slovenskemu jeziku in kulturi ter vodstvu stranke očital oportunitizem ter za narod škodljivo politiko. Še posebej se je liberalno vodstvo v njihovih očeh kompromitiralo v obdobju diktature v začetku tridesetih let in takrat je iz stranke izstopila skupina uglednih narodnozavednih in demokratično usmerjenih razumnikov.⁴⁹⁵ Nekako v istem času se je s SLS razšlo njeno delavsko krilo, ki je bilo pod vplivom levih krščanskih socialistov. Ti so »klerikalni« eliti prav tako očitali narodno mlačnost, opuščanje podpore delavstvu v praktični politiki ter predvsem od Vatikana prevzet ideološki konservativizem, ki se je vse bolj nagibal k avtoritarni desnici. Krščanski socialisti so s pomočjo svojega dokaj močnega sindikata – Jugoslovanske strokovne zveze – postali zelo močan politični subjekt, ki se je zavzemal za socializem socialdemokratskega tipa ter upoštevanje krščanskega etosa tako v zasebnem

⁴⁹⁴ Miroslav Stiplovesek, Višek avtonomističnih prizadevanj banskega sveta Dravske banovine leta 1940 z zahtevo za ustanovitev Banovine Slovenije po hrvaškem zgledu, v: Vojetov zbornik, ZRC SAZU, Ljubljana 2006, str. 539–551; Perovšek, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 452–459; isti, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, v: Slovenska trideseta leta, str. 18–32, isti, Jugoslavija – pričakovanja in realnost, str. 254–255.

⁴⁹⁵ Prunk, Slovenci v Jugoslaviji, str. 172; Jurij Perovšek, Jugoslavija – pričakovanja in realnost, str. 249–251.

kot družbenem življenju.⁴⁹⁶ Naraščanje fašističnega vpliva v 30. letih se Jugoslavije in Slovenije seveda ni izognilo in očiten premik na desno je bil značilen za politične vrhove obeh strank, ki so se denimo odkrito navduševale nad njegovim antiboljševizmom in ga v nekaterih segmentih celo poskušale posnemati. Po drugi strani pa so v razmerah, ki so bile zaradi socialne in ekonomske stiske ugodne za razmah ekstremizma vseh vrst, na sceno ponovno stopili sicer še zmeraj prepovedani komunisti, marksistične ideje pa so naletele na ugoden odziv predvsem med mladino, študenti in delom inteligence. Tako je v drugi polovici 30. let prav odnos do komunizma oz. do fašizma postal glavni kriterij za politično delitev oz. nastanek dveh nasprotujočih si taborov. Še bolj kot med liberalci, kjer se je predvsem sokolska mladina vedno bolj obračala v levo, je to prišlo do izraza znotraj katoliškega tabora. Tam se je močno okrepila desničarsko avtoritarna struja (Katoliška akcija, Tomčevi mladci, Ehrlichovi stražarji ...), ki ni zavračala le boljševizma in levičarstva, temveč kar vse liberalno, demokratično in celo parlamentarno. Njeno nasprotje so, kot rečeno, predstavljali krščanski socialisti z izrazito antifašistično opredelitvijo.⁴⁹⁷

Omenjena polarizacija je prinesla razna združevanja na levi. Po letu 1935 so komunisti začeli povezovati različne levo demokratične skupine v ljudskofrontno gibanje,⁴⁹⁸ ki je poželo kar precej uspehov ter z antifašistično miselnostjo vplivalo na množice. Takšno delovanje –prvič so skupaj nastopili na demonstracijah proti generalu Živkoviću, predsedniku JNS in enemu najbolj mračnih ter osovraženih likov »stare« Jugoslavije, ko je ta obiskal Ljubljano⁴⁹⁹ – je bilo še posebej pomembno v času, ko se je Stojadinovičeva vlada v odnosu do evropskih političnih razmer vedno bolj oddaljevala od svojih dotedanjih zaveznic, predvsem Francije, ter se zbliževala z Nemčijo in Italijo.⁵⁰⁰ Poleg antifašizma in drugih političnih stališč je politične skupine znotraj ljudske fronte povezovalo tudi poudarjanje slovenske narodne samobitnosti, katere praktično realizacijo so povezovali in pogojevali z zahtevami po koreniti socialni preobrazbi družbe.⁵⁰¹

Rezultati zadnjih volitev v Kraljevini Jugoslaviji konec leta 1938 so pokazali, da je slovenski, v glavnem katoliški in kmečki volivec, še vedno najbolj zaupal katoliški SLS, ki je v okviru vladne, Stojadinovičeve liste dobila dobrih 78 % glasov, pri

⁴⁹⁶ Podr.: Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977; Miroslav Stiplovšek, *Die chrislichsozialistische Gewerkschaftsorganisation in Slowenien*, v: *Österreichische Osthefte*, 1993, št. 3, str. 441–473.

⁴⁹⁷ Medtem ko je uradna SLS odkrito simpatizirala s frankistično stranjo v španski državljanski vojni, se je v članku Premišljevanja o Španiji v reviji krščanskih socialistov *Dom in svet*, Edvard Kocbek odkrito postavil na stran legalno izvoljene republikanske vlade.

⁴⁹⁸ Podr.: Alenka Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941*, Borec, Ljubljana 1978.

⁴⁹⁹ Več o tem glej v: Friš, Banovinska konferenca, str. 135–140; isti, Turneja Petra Živkovića in vodstva Jugoslovanske nacionalne stranke po slovenskih krajih leta 1937, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2005/1, str. 61–78.

⁵⁰⁰ Več o jugoslovanski (zunanji) politiki v omenjenem obdobju glej: Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*, str. 84–109; Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb 1975, str. 83–103; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Nolit, Beograd 1980, str. 135–149.

⁵⁰¹ Podr.: Prunk, *Slovenski narodni programi*, str. 96–109.

čemer pa je treba upoštevati tudi njen privilegiran režimski položaj, razne pritiske na volivce in onemogočanje opozicije na javnih volitvah. Opozicija, združena pod Mačkovim vodstvom in v kateri so bili tudi levičarji, je dobila dobrih 20 %, fašist Ljotić pa le pol procenta.⁵⁰² Ta podatek zgovorno priča, da je bilo pred drugo svetovno vojno le malo Slovencev, ki bi se popolnoma identificirali z naci-fašistično ideologijo, kar je bila morda tudi posledica zavedanja, kaj s primorskimi in koroškimi Slovenci (po anšlusu Avstrije) počneta Mussolini oz. Hitler. Namesto in nedaleč od njega pa je čedalje bolj zaskrbljujoča postajala nevarna krepitev ekstremnega in bojovitega desnega klerikalizma. Ta je v svojih glasilih, kot je bila npr. Straža v viharju, opeval fašistične diktatorje, izražal zadovoljstvo ob padcu Češkoslovaške republike in zasedbi Francije, pozival k ovajanju levičarjev, militantno napovedoval pobijanje komunizma s pomočjo fašizma ipd.⁵⁰³ Ta ekstremizem je seveda trčil ob nič manj bojovito levico in Slovenija je bolj kot kadarkoli stala pred usodno delitvijo duhov. Kljub siceršnji ideološki in politični pasivnosti večine Slovencev sta si namreč že pred 6. aprilom 1941 nasproti stala dva sovražna tabora s popolnoma različno vizijo prihodnosti.⁵⁰⁴ Okupacija te delitve ni ublažila, temveč celo spodbudila in do bratomornega prelivanja krvi ni bilo več daleč.

Primerjava vzporednic in različnosti slovaškega in slovenskega narodno-političnega razvoja med vojnama

Ob zaključku iskanja vzporednic ter odkrivanja razlik med položajem Slovencev in Slovakov v obdobju med obema vojnama najbrž ne bo odveč, če poskusimo strniti nekatere najbolj očitne ugotovitve in jih v grobem orisu ponovno poudariti.

Z razpadom Avstro-Ogrske in nastankom Češkoslovaške republike ter Kraljevine SHS oz. Jugoslavije se je za oba naroda končalo neprijazno obdobje nacionalnega boja znotraj Habsburške monarhije, nevarnost germanizacije oz. madžarizacije pa je bila zajezena. V kulturnem, političnem pa tudi gospodarskem pogledu se je položaj obeh narodov v primerjavi z razmerami v Avstro-Ogrski precej izboljšal, na določenih področjih celo v do tedaj neslutelih razsežnostih. Slovenski in slovaški jezik sta končno dobila svoje naravno mesto v šolstvu vseh stopenj, nastajale so nove kulturne institucije in še posebej na Slovaškem je prišlo do pravega kulturno-civilizacijskega razcveta. Ta se je izražal tudi na politični ravni in bil očitnejši, večji in celovitejši kot v Sloveniji. Po eni strani zato, ker so Slovaki v Avstro-Ogrski uživali še manj političnih pravic in demokratičnih svoboščin kot Slovenci, po drugi pa

⁵⁰² Bojan Balkovec, Zadnje volitve pod kraljem, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 428.

⁵⁰³ Egon Pelikan, Straža v viharju, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 401.

⁵⁰⁴ Podr.: Vodopivec, Od Pohlinove slovnice, str. 224–237; Slovenska novejša zgodovina I, str. 321–414; Egon Pelikan, Temno nebo diktature, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 339–341; Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955. Znanstveno poročilo, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1995, str. 7–31; prim. tudi: Slovenska trideseta leta (zlasti prispevki J. Perovška, E. Pelikana, J. Prunka, M. Stiplovska, S. Kremenska, L. Krefta, A. Vidovič-Miklavčič, J. Pirca in E. Dolenc).

zato, ker je 1. ČSR v primerjavi z jugoslovansko kraljevino ves čas svojega obstoja, še posebej pa po 6. januarju 1929, tako v teoriji kot praksi, predstavljala dokaj solidno in stabilno (liberalno) demokracijo, v kateri je odločalo ljudstvo na splošnih in tajnih volitvah in kateri velja – tudi po današnjih standardih – priznati precejšnje značilnosti pravne in socialne države. Razlika med starim in novim je bila zato na Slovaškem še očitnejša.

Poleg tega so tako Slovenci in Slovaki, ki so v Avstro-Ogrski predstavljali manjšinska naroda v novih – prav tako multietničnih in nacionalno sila pestrih – državah postali njun konstitutivni in s tem nasproti narodnim manjšinam nedvomno privilegiran element.

Vendar pa po mnenju večine pripadnikov obeh narodov, ki so do nove domovine gojili velika pričakovanja, narodno vprašanje tudi v novih državnih skupnostih ni bilo zadovoljivo rešeno. Nezadovoljstvo Slovencev in Slovakov so ves čas spremljali gospodarski problemi in iz njih izhajajoč občutek podrejenosti in izkoriščenosti, ki je pri obeh narodih sicer izhajal iz drugih osnov in drugačnih okoliščin, zlasti pa so spor okrog narodnega vprašanja določali različni pogledi in predstave o tem, ali so Slovenci oz. Slovaki samostojni narod ali zgolj del (veja, pleme ...) širše jugoslovanske oz. češkoslovaške narodne skupnosti. V grobem namreč med čehoslovakistično-centralističnim in jugoslovanskim integralistično-unitarističnim na eni ter nacionalno-autonomističnim konceptom na drugi strani ni večjih razlik, nerešeno slovensko oz. slovaško narodno vprašanje pa tozadevno izhajata iz povsem primerljivih temeljev.

Obe državi – tako ČSR kot jugoslovanska kraljevina – sta bili, ne glede na njuno različno politično ureditev in stopnjo demokratičnosti, urejeni izrazito unitarno-centralistično, pri čemer pa osnovni namen njunih upravnih režimov in politik ni bil zgolj poenotenje gospodarsko in družbeno različnih državnih delov v smislu večje učinkovitosti in delovanja javne uprave, temveč je pri obeh očiten tudi jasen cilj nacionalno-politične integralizacije ter unifikacije. Upravna organizacija tako v češkoslovaškem kot jugoslovanskem primeru namreč v nobeni od svojih pojavnih oblik, ne v primeru županijske in deželne ureditve v ČSR, ne v oblastni in banovinski ureditvi, ni dopuščala oblikovanja resničnih, širokih samoupravnih enot, v katerih bi posamezni narodi, v skladu s svojo stopnjo družbene in gospodarske razvitosti, specifične zgodovinske tradicije in narodno-političnih predstav, lahko samostojno načrtovali, vodili in izvajali lastno javno življenje v vseh njegovih sferah in na vseh področjih. Lokalna samouprava je v določeni meri in v določenih obdobjih, predvsem pa na določenih področjih sicer lahko zaživela in obrodila sadove, vendar pa se, generalno gledano, nikoli ni uspela izviti iz centralističnega primeža oz. diktata praške oz. beograjske vlade ter njunih ministrstev. Nenazadnje na čelu različnih samoupravnih institucij ne v ČSR ne v Jugoslaviji (razen v času oblastnih samouprav konec dvajsetih let) nikoli niso bili voljeni predstavniki, temveč je ljudi na ta mesta vselej imenoval najvišji državni vrh – bodisi predsednik države, bodisi monarh –, centralne vlade pa so njihovo dejavnost budno nadzorovale. Vrh vsega številne, z zakonom določene samoupravne pristojnosti, kar je

značilno zlasti za ČSR, v praksi nikoli niso zaživele, po drugi strani pa je tudi res, da je ponekod, kot npr. že omenjen slovenski primer konec dvajsetih let in druge polovice tridesetih let, občasno bilo mogoče izkoristiti aktualne politične razmere oz. sodelovanje SLS v vladi in posamezne vidike samouprave v praksi tudi dejansko izvajati. Ne glede na omenjeno in kljub upoštevanju posameznih razlik med upravo in politično prakso 1. ČSR in Jugoslavije pa tako večina Slovencev kot Slovakov s svojim (samo)upravnim položajem ni bila zadovoljna. Zahteve po decentralizaciji oz. najširši samoupravi (avtonomiji) so bile zato – v povezavi s prizadevanjem za priznanje narodne samobitnosti – ena najpomembnejših sestavin političnega boja oz. programov političnih strank.

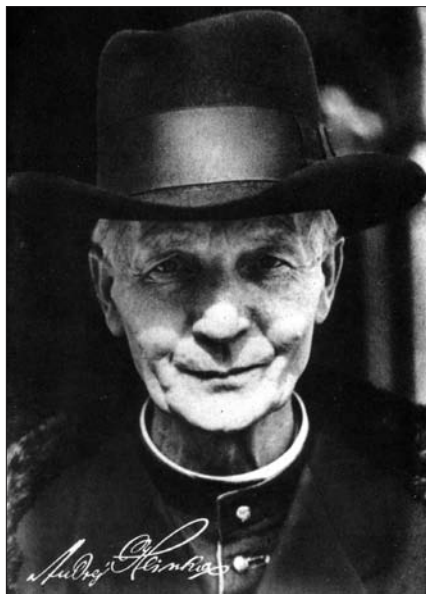
Kakor so se slovaške stranke delile na centralistično-čehoslovakistične in narodno-avtonomistične, tako je slovenska politika pristala na dveh nasprotujočih si polih, avtonomistično-federalističnem in unitarno-centralističnem; tako kot so slovaški in slovenski unitaristi zagovarjali narodno samozanikanje in stopitev v enoten čehoslovaški oz. jugoslovanski narod, tako so slovaški kot slovenski avtonomisti poudarjali načelo narodne individualnosti in avtonomije. Oba pola sta bila pri obeh narodih sestavljena iz političnih strank, katerih ideološka in svetovnonazorska usmeritev je precej podobna, saj – sicer poenostavljeno – dopušča delitev na izrazito katoliško usmerjene politike, v žargonu časa označevane tudi kot klerikalce na eni ter liberalce na drugi strani.

V slovaškem primeru je čehoslovakistično-unitaristični blok sicer bolj kompleksen. Ob socialdemokratih, ki v (češko)slovaškem političnem življenju igrajo neprimerno važnejšo vlogo od svojih slovenskih oz. jugoslovanskih tovarišev, njegov najpomembnejši del predstavljajo agrarci, ki sicer v odnosu do narodnega in upravnega položaja Slovakov niso vedno in povsem enotni. Zaradi svoje vpetosti v državno politiko in uradno ideologijo jih je, kljub določenim svetovnonazorskim, pa tudi praktično političnim razlikam in zadržkom, mogoče primerjati s slovenskimi liberalci. Ne le z nosilci liberalno-agrarnega gibanja na slovenskih tleh (SKS), temveč zlasti s tistimi, katerih stranke (JDS, SDS, JRKD, JNS) so predstavljale utrdbo jugoslovanskega unitarizma med Slovenci, saj bi bilo, podobno kot na Slovaškem, enačenje vseh liberalcev z unitaristi oz. zanikovalci slovenske samobitnosti poenostavljeno, neupravičeno in krivično.

Še lažje primerljiv je avtonomistični nacionalni blok, katerega tako v Sloveniji kot na Slovaškem predstavlja, vodita in se z njim identificirata stranki z izrazito desnega, konzervativnega ter poudarjeno katoliškega političnega pola. SLS in HSLS sicer nista edini avtonomistični stranki, sta pa daleč in nesporno najmočnejši in najvplivnejši, saj za njima ves čas stoji relativna, v slovenskem primeru celo absolutna, večina Slovakov in Slovencev. Obe stranki se napajata na istem ideološkem izviru političnega katolicizma, uživata podporo katoliške Cerkve, med njunimi najvidnejšimi člani pa so tudi katoliški duhovniki,⁵⁰⁵ vključno z obema voditeljema Korošcem oz. Hlinko, ki med svojim članstvom uživata nesporno av-

⁵⁰⁵ Predvsem od tod tudi očitki o njunem klerikalizmu, tej oznaki pa se, brez vrednostnih sodb ter nujno slabšalnega prizvoka, ne izogiba niti pričujoče delo (op. a.).

toriteto, zaradi svojih ljudskih korenin, osebnostnih značilnosti ter poudarjene- ga občutka za narodno in socialno vpra- šanje pa tudi svojevrsten status »očeta naroda«. Hlinkova navezanost na malega in preprostega človeka je bila tako rekoč pregovorna,⁵⁰⁶ pa tudi Korošec je bil z be- sedami Feliksa Bistra »ponosen na svoj kmeč- ki rod«,⁵⁰⁷ medtem ko Janko Prunk o njem zapiše, da je bil »markantna osebnost, radoži- vega značaja, šarmanten, gosposki človek, toda prijazen v nastopu do preprostih kmečkih ljudi, ki so ga oboževali«. ⁵⁰⁸ Gre za politika, ki sta kot pokončna narodna voditelja nase opo- zarjala že v času Habsburške monarhije, v prevratnih letih pa odločno zagovarjala nastanek jugoslovanske in češko-slovaške države – navedli smo tudi njuna najbolj znana izreka iz tistega časa –, pri čemer so

Andrej Hlinka

ju na sklepnih pogajanjih o ureditvi novih držav bolj ali manj izigrali. Opazna pa je razlika med njunim praktično-političnim nastopom oz. diplomatskimi sposob- nostmi, ki se kaže predvsem v tem, da v nasprotju s Hlinko, ki se v Pragi nikoli ni počutil domače, Korošec in njegova SLS bolj ali manj redno in uspešno nastopata tudi na vsedržavnem nivoju, se hitro privadita vročega beograjskega parketa in »bi- zantinske« politične kulture ter v latentnem hrvaško-srbskem konfliktu vendarle ohranjata precejšnjo politično težo in pomen, politične veščine slovenskega katoli- škega liderja pa uživajo ugled in spoštovanje tudi v očeh nekaterih njegovih politič- nih nasprotnikov.⁵⁰⁹ Zato niti ne preseneča, da takšna politika dr. Korošca – po be- sedah Jožeta Pirjevca »spretnega in izkušenega politika, a tudi pretkanega spletkarja, ki je bil na glasu, da je sodeloval pri padcu vseh vlad, v katerih je bil minister«⁵¹⁰ – za nekaj časa celo privede na položaj edinega nesrbskega premiera, konec dvajsetih in še posebej v drugi polovici tridesetih let pa SLS (JRZ) s participiranjem v vladi vodi dvojno in nenačelno politiko, ki ji omogoča praktično oblast v Sloveniji. Na drugi strani Hlin- ka dosti bolj brezkompromisno, manj prilagodljivo, pogosto pa tudi trmasto vztraja na svojih stališčih in miselnih vzorcih, njegova HSLS pa razen krajše epizode med

⁵⁰⁶ Prim.: I. Z., Andrej Hlinka – sedemdesetletnik, Čas, XXIX, 1934/35, str. 123–134.

⁵⁰⁷ Feliks J. Bister, Človek in politik Anton Korošec, v: ČZN, 2006/2-3, str. 8 (dalje: Bister, Človek in politik Anton Korošec).

⁵⁰⁸ Prunk, Anton Korošec v opoziciji, str. 85.

⁵⁰⁹ Primerjaj mnenja in sodbe o Korošču s strani nekaterih njegovih (jugoslovanskih) sodobnikov v: Bi- ster, Človek in politik Anton Korošec, str. 10; Prunk, Anton Korošec v opoziciji, str. 85–86; Igor Gr- dina, Anton Korošec na večer življenja, v: ČZN, 2006/2-3, str. 222, 231 (dalje: Grdina, Anton Korošec na večer življenja); Bojan Godeša, Ervin Dolenc, Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina, Nova revija, Ljubljana 1999, str. 215–225.

⁵¹⁰ Pirjavec, Jugoslavija 1918–1992, str. 48.

letoma 1927 in 1929 v vladno politiko ne zmore oz. kljub pogostim snubitvam noče poseči.⁵¹¹ Če se SLS na račun raznih koncesij, drobtin, pa tudi »velikih drobtin«⁵¹² ne zdi prav nič sporno zamižati in se s podporo oz. sodelovanjem v vladi odreči formalnim avtonomističnim izhodiščem (a jih v Sloveniji v čim večji meri izvajati), slovaški ljudovci zanje niso pripravljeni barantati za nobeno ceno in ne popuščajo niti takrat, ko bi to, objektivno gledano, lahko slovaškemu narodu le koristilo. Slovaške stolčke v Pragi tako zasedajo prvenstveno predstavniki agrarcev, ki na Slovaškem, za razliko od slovenskih liberalcev oz. unitaristov v Sloveniji, ne uživajo ravno majhne podpore, pa tudi politika Hodževega kova bomo med slovenskimi liberalci, kljub imenom, kot so Žerjav, Kramer ali Pucelj, zaman iskali. HSLS tudi zato hočeš nočeš redno ostaja v opoziciji, sistematično vztraja pri avtonomizmu in je v primerjavi s SLS ideološko še bolj radikalna. Deloma že v dvajsetih s Tuko, še posebej pa v drugi polovici tridesetih let in zlasti po Hlinkovi smrti, se znotraj nje okrepi odkrito fašistična frakcija, kakršne znotraj SLS oz. vsaj v njenem političnem vrhu, kljub izrazitemu odmiku v desno, Koroščevemu taktičnemu približevanju nacistični Nemčiji v zadnjih mesecih pred njegovo smrtjo konec l. 1940 ter klerofašističnim težnjam v klerikalnih mladinskih organizacijah, vseeno ne moremo najti. Pač pa je dosti bolj primerljiva ekskluzivistična in agresivna politika obeh strank v praksi oz. na domačem terenu, čemur je treba dodati še koketiranje z avtoritarnimi desničarskimi režimi, kot je npr. enoglasna podpora španskim frankistom, oster antiliberalizem in še ostrejši antikomunizem, pa tudi vse bolj strupen antisemitizem, ki je bil, čeprav ni obšel niti Korošca kot prosvetnega ministra jugoslovanske vlade, značilen zlasti za slovaške ljudovce ter bo v času avtonomije in samostojnosti dosegel svoj usodni višek.⁵¹³

Izven te, sicer rahlo poenostavljene, a vendarle dovolj jasne unitaristično-avtonomistične polarizacije pa stojijo tako slovaški kot slovenski komunisti, ki svoj

⁵¹¹ Najbrž se ne bomo veliko zmotili, če zapišemo, da se je Hlinka v primerjavi s Koroščem bolje kot na bleščečih diplomatskih parketih in političnih kuloarjih počutil v svojem podeželskem ružomberškem okolju in vse do svoje smrti ostal bolj ljudski duhovnik in tribun, izhajajoč iz politične klime 19. stoletja, kot pa sodobni politik evropskega formata, kamor lahko Korošca mirne duše uvrstimo. Poleg tega je slovenski katoliški lider praktično do smrti v svojih rokah suvereno držal vajeti ter v marsičem avtokratsko usmerjal, nadzoroval in vodil delo stranke, medtem ko je bil Hlinka pogosto pod vplivom svojih najožjih sodelavcev in svetovalcev, med katerimi so bili tudi ljudje sumljivega ozadja in namenov, kot npr. že omenjena Jehlička in Tuka, ki so stranki dosti bolj škodovali, kot pa koristili. Je pa po drugi strani res, da tudi zaradi različnih vlog in karakternih značilnosti obeh strankarskih voditeljev Hlinkova smrt leta 1938 v HSLS ni povzročila večje zmede, medtem ko je Koroščeva nenadna smrt dve leti pozneje pomenila veliko izgubo ne le za SLS, temveč tudi za vso slovensko meščansko politiko, ki v svojem vrhu ni premogla ustreznega in nujno potrebnega naslednika Koroščevega kova.

⁵¹² Gašparič, Diktatura kralja Aleksandra, str. 45.

⁵¹³ Podrobneje o Koroščevi politiki v zadnjih mesecih njegovega življenja, njegovem antikomunizmu, antisemitizmu, paktiranju s skrajno desnico ter pronemški usmeritvi in razlogih zanjo glej: Grdina, Anton Korošec na večer življenja, str. 227–229; Bojan Godeša, Korošec in Jugoslavija na začetku druge svetovne vojne, v: ČZN, 2006/2-3, str. 106–108 (dalje: Godeša, Korošec in Jugoslavija); Jurij Perovšek, Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države, v: ČZN, 2006/2-3, str. 98–99; prim. tudi: Ervin Dolenc, Zmaga ali poraz?: Marginalije h Koroščevi antisemitski uredbi leta 1940, v: Stiplovškov zbornik (ur. Dušan Nečak), Historia 10, Oddelek za zgodovino Filozofske Fakultete, Ljubljana 2005, str. 199–209.

odnos do narodnega vprašanja bolj ali manj gradijo na tozadevni politiki in stališčih Kominterne in posledično postopoma pristanejo na nacionalni platformi oz. pri pravici do samoodločbe naroda vse do odcepitve. Popolna odvisnost od linije Kominterne ter lastna pasivnost še posebej velja za slovaške komuniste, medtem ko slovenski vsaj v določeni obliki ohranjajo in razvijajo lasten – seveda marksistični – pogled na narodno vprašanje.⁵¹⁴ Ob omembi komunistov velja izpostaviti še pomembno razliko, ki je povezana z različnima stopnjama demokracije in parlamentarizma v obeh državah. V 1. ČSR je kljub določenim in občasnim omejitvam KSČS ves čas obstajala kot legalna parlamentarna stranka in nase vezala precejšnji odstotek volivcev, medtem ko so slovenski in jugoslovanski komunisti po sprejetju Zakona o zaščiti države leta 1921 delovali v ilegali in predvsem v času diktature pod hudim policijskim nasiljem, njihov vpliv med prebivalstvom pa se je povečal šele z ljudskofrontnim gibanjem v drugi polovici tridesetih let.

Primerljivost in sorodnost političnega življenja in politične kulture predvsem obeh glavnih političnih polov pri obeh narodih in v obeh državah, se izraža tudi v medsebojnih medijskih spopadih in obračunih. Uporablja se podoben slabšalen in žaljiv besednjak, ki sega od očitkov »farške« politike in vatikanskih plačancev do nemoralnega naprednjaštva, anacionalnega prostozidarstva in slug Beograda oz. Prage, od habsburških revizionistov in separatistov do narodnih izdajalcev. Najhujša in najbolj umazana medsebojna obračunavanja so značilna prav za nekdanje (v času Avstro-Ogrske) zaveznike in soborce, kar pogosto zagreni spomin na pomembne in splošno priznane dogodke in dosežke v preteklosti, ob katerih vsi začno poudarjati zgolj lastne zasluge.⁵¹⁵

S podobnimi vatli kot notranjo politiko in razmere v lastni državi so slovaške in slovenske politične stranke merile tudi dogajanje v prijateljski in bratski⁵¹⁶ jugoslovanski oz. češkoslovaški državi, kar bo iz pregleda političnega tiska v nadaljevanju tudi razvidno. Predvsem slovaški ljudovci že od samega začetka niso skrivali svojih političnih simpatij do slovenske in hrvaške avtonomistične politike, pri čemer so radi opozarjali še na kulturne razlike znotraj južnoslovanske skupnosti ter poudarjali slovensko in hrvaško katolištvo (nasproti pravoslavlju), katerega so sicer sami šteli za enega najpomembnejših lastnih identifikacijskih branikov pred

⁵¹⁴ Perovšek, *Jugoslavija – pričakovanja in realnost*, str. 250–251; Prunk, *Razvoj slovenske narodne identitete*, str. 57; prim. tudi: Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Izbrano delo I, Mladinska knjiga, Ljubljana 1973.

⁵¹⁵ Takšen je denimo primer medsebojnega obtoževanja Šrobarja in Hlinke v zvezi s černovskimi dogodki. Holec, *Tragédia v Černovej*, str. 248.

⁵¹⁶ O prijateljstvu in bratstvu med obema novo nastalima slovanskima državama se je poudarjeno pisalo in govorilo vse od njune ustanovitve naprej, takšen odnos pa je bil posebej manifestiran v popularnem sloganu »Vernost za vernost« oz. »Zvestoba za zvestobo«. Takoj po koncu vojne se je (tudi iz strahu pred revizionističnimi težnjami Avstrije in Madžarske) razmišljalo celo o koridorju, ki bi povezoval obe državi in bi, če bi do njega prišlo, najverjetneje tekel od slovenskega (čez Gradiščansko) do slovaškega ozemlja. Vendarle pa so dobri odnosi ostajali bolj na deklarativni ravni oz. so prinašali konkretne rezultate predvsem na področju znanosti, kulture, medsebojnega obiskovanja in druženja ipd. Ekonomsko sodelovanje je bilo precej bolj šibko, kot bi pričakovali, pa tudi politično zaveznitvo, formalno potrjeno v Mali Antanti, na koncu še zdaleč ni upravičilo velikih besed in upov.

Anton Korošec v Kočevju, 1938

opravičevati posamezna dejanja in politične korake svojih ideoloških somišljenikov v Sloveniji zlasti ob koncu dvajsetih in začetku tridesetih let. Takrat so slovenski katoliški politiki sodelovali v diktatorski vladi oz. podpirali njeno unitaristično politiko, katere največja žrtev, ob Hrvatih, je bila po mnenju slovaških ljudovcev prav katoliška Cerkev v Jugoslaviji s svojimi organizacijami. Tudi zato je slovaški ljudovski tisk z očitnim olajšanjem pozdravil Koroščevo vrnitev na avtonomistična stališča, saj je bila s tem ponovno olajšana oz. poenostavljena njegova opredelitev do jugoslovanskih političnih razmer. Izgine namreč še zadnja zapreka uvidevnosti do beograjske centralistično-unitaristične »bizantinske« in »framasonske« diktature, pod katere škornjem trpijo »kulturni« in katoliški Slovenci ter Hrvati in po kateri lahko odslej udarja z vsemi topovi. Ne gre namreč pozabiti, da je ravno v času najtrše jugoslovanske diktature tudi Slovaška ljudska stranka ponovno okrepila svoja avtonomistična prizadevanja (zakonski načrt avtonomije l. 1930, zborovanje v Nitri l. 1933 ...), se postavila v ostro opozicijo, praški centralizem pa tako rekoč enačila z beograjskim. V določeni meri se nelagodje slovaških avtonomistov obnovi v drugi polovici tridesetih let, ko se slovenski politični katolicizem ponovno vključi v jugoslovanske oblastne pozicije. Kljub toleriranju, če že ne razumevanju tovrstne praktične politike SLS, se namreč njihove simpatije vse bolj nagibajo k – resnici na ljubo – čedalje primerljivejšim Hrvatom.

češkimi husitskimi svobodomislstvom. Kljub načelni simpatiji do vseh jugoslovanskih narodov, torej tudi do Srbov, se v očeh slovaških ljudovcev že v zgodnjih dvajsetih letih vzpostavijo vzporednice med narodnim, upravnim, kulturnim in verskim vprašanjem oz. poenostavljeno »zatiralci« in »zatiranimi« v Kraljevini SHS in ČSR. Temu zrcaljenju ostanejo slovaški ljudovci vsaj v temeljnih orisih zvesti vse do razpada Jugoslavije, čeprav jim črno-bel pogled pogosto oteži spremenljivo, nezadostno in nedosledno slovensko-hrvaško zaveznitvo oz. nesoglasja njihovih političnih elit. Ljudovci se se tako pogosto znašli v zadregi – slednjo je seveda znala izkoristiti nasprotna opcija –, ko so morali pred slovaško javnostjo

V nasprotju z ljudovci je tako kot domače politične razmere in narodno vprašanje tudi jugoslovansko zmedo tolmačila nasprotna, poenostavljeno rečeno čehoslovakistična stran slovaške politike. Po pričakovanju je favorizirala svoje jugoslovanske ideološke somišljenike – socialdemokrati predvsem šibke slovenske socialiste, agrarci pa slovenske liberalce – ter politične smeri, ki so do narodno-upravnega vprašanja zastopale sorodna stališča. Ob odločni podpori in zagovarjanju jugoslovanske, (nad)nacionalne oz. integralistične ideje se slovaški provladni tisk ne izogiba obsodb avtonomističnih gibanj v Jugoslaviji, ki po njegovem mnenju s svojo sebično, nespametno, nevarno in separatistično politiko slabijo in ogrožajo trdnost prijateljske in zavezniške države. Pri tem pa se krčevito brani kakršnekoli pristranskosti oz. favoriziranja enega jugoslovanskega naroda na račun drugega, kar pogosto privede do večje previdnosti in celo občasne objektivnosti pri interpretaciji jugoslovanskih razmer. Zlasti v času Aleksandrove diktature je prisotno tudi nelagodje, v katerem si slovaški (enako češki) provladni mediji zaradi zavezništva obeh držav pogosto zatiskajo oči pred postopki avtoritativnega in nedemokratskega jugoslovanskega režima v vseh njegovih pojavnih oblikah, enopomensko kritiko oponentov režima pa zato raje nadomeščajo s pozivi k slogi in medsebojnemu razumevanju.

Zrcalna slika tolmačenja češkoslovaških in jugoslovanskih razmer oz. nacionalnih napetosti je, ponekod manj, ponekod pa celo bolj, lastna tudi slovenskemu politično-medijskemu prostoru in kljub manjšim razlikam je zgodba skoraj v celoti primerljiva. Slovenski katoliško-avtonomistični tisk (Slovenec) sicer ob vsem dolžnem spoštovanju centralnih praških oblasti in avtoritet, kot je npr. Masaryk, znotraj (češko)slovaškega političnega spektra hitro najde svoje favorite, seveda na desnem, konzervativnem, katoliškem polu. Čeprav se vztrajno izogiba protičeških tonov in (načelni) pristranskosti v odnosu do Čehov na eni in Slovakov na drugi strani, razmeroma hitro opozori na slovaško vprašanje ter ga začne primerjati s slovenskim. K tej korelaciji in obenem čedalje večji naklonjenosti do Slovakov nedvomno prispeva tudi dejstvo, da je na čelu slovaškega avtonomističnega gibanja ideološko primerljiva katoliška Hlinkova stranka, kateri namenja vso simpatijo in podporo. In to kljub nekaterim, sicer dobronamernim kritikam Hlinkovega političnega nastopa, za SLS problematičnega zlasti v odnosu do češkega političnega katolicizma, personificiranega v Šramku. Slovenec namreč iskreno obžaluje razdor znotraj vrst političnega katolicizma v ČSR ter se zaman zavzema za njegovo ponovno poenotenje v obliki močne češkoslovaške katoliške stranke, ki bi v praktični politiki uspela zaustaviti prevlado češkoslovaških levo-liberalnih, ateističnih in svobodomiselnih sil. Ravno v slednjih, ne pa v češkem narodu nasploh, vidi krivce notranjih konfliktov v ČSR, obenem pa klice nevarnosti za celotno, zlasti srednjo, katoliško Evropo.

Povsem drugačno stališče v odnosu do (češko)slovaške politike zavzame slovenski liberalni tisk z dnevnikom Jutro na čelu. Tradicionalna politična in kulturna navezanost na Čeha se z letom 1918 seveda ni končala in tudi v obdobju med obema vojnama so pogledi slovenskih liberalcev v marsikaterem oziru usmerjeni proti

Pragi. Slovacom je v tem pogledu namenjena stranska vloga, pri čemer se poudarja zlasti njihova odrešitev izpod madžarskega gospostva in velik družbeni in kulturni razvoj, ki ga je omogočila ponovna združitev »dveh vej istega naroda« in nastanek ČSR. V sozvočju z domačimi pogledi na narodno vprašanje oz. zagovarjanjem jugoslovanskega integralističnega načela se zdi slovenskim liberalcem čehoslovakizem ne le logičen in samoumeven, temveč tudi povsem upravičen in nujno potreben nacionalni koncept, katerega so vrh vsega v ČSR zagovarjale in izvajale prav tiste stranke, ki so bile slovenskim liberalcem ideološko in politično najbližje. Zato seveda Jutro (kot tudi Kmet(ij)ski list) za Hlinko in njegovo politiko zlepa ne najde lepe besede, pri čemer je antipatija slovenskih liberalcev, pa tudi socialistov, do slovaških ljudovcev seveda tudi posledica poudarjeno katoliškega značaja Hlinkove stranke. Klerikalci in povrhu še »separatisti« – bodisi slovenski, bodisi slovaški – pa so po mnenju liberalcev tako ali tako največji sovražniki države. Paralele med vrednotenjem domačih političnih razmer in strankarskih spopadov s tistimi v ČSR so na straneh slovenskega tiska pogoste že v »demokratskem« obdobju jugoslovanske kraljevine, vendarle pa po uvedbi kraljeve diktature nastopi prav posebna situacija, ki najočitneje odslikava zrcalnost narodno-političnih razmer v ČSR in Jugoslaviji ter njihovo interpretacijo in je značilna zlasti za zgodnja trideseta leta. Takrat namreč zaradi domače (samo)cenzure komentar slovaško-čeških odnosov in slovaških avtonomističnih prizadevanj na straneh Slovencev obenem izraža vse to, kar slovenski katoliški, avtonomistični pol misli o lastnem položaju v Jugoslaviji, a si o tem ne upa oz. ne sme spregovoriti. Zato seveda ne preseneča oster odziv Jutra in prava medijska vojna, ki denimo leta 1933 vzplamti med obema osrednjima slovenskima dnevnikoma. Formalno je osrednji predmet spora resda različno tolmačenje dogodkov v Nitri oz. odnos do slovaškega vprašanja nasploh, a v svojem bistvu se spopad bije prvenstveno okoli domačih razmer in zadev, kar obe strani nenazadnje niti ne tajita.

V takšni luči je treba brati in razumeti tudi druge polemike okrog slovaškega vprašanja, ki se na straneh slovenskega tiska pojavljajo skozi vsa trideseta leta, tako rekoč do samega razpada ČSR, še posebej odmevne pa so v mesecih pred münchenskim sporazumom oz. vzpostavitvijo avtonomne Slovaške.

Nerešeno nacionalno vprašanje, težak gospodarski položaj, ki je precejšen del prebivalstva zaznamoval z revščino ter splošne politične razmere, zaradi državnega nasilja v Jugoslaviji še neprimerno težje, so vplivale na vse druge sfere javnega, pa tudi zasebnega življenja. Oba naroda oz. vsaj njun večinski del so navdajale s prepričanjem, da Jugoslavija oz. ČSR v zadostni meri ne zadovoljujeta potreb in ne izpolnjujeta nacionalnega interesa Slovencev in Slovakov. Kljub temu da je do pozitivnih sprememb v njihovo korist prihajalo razmeroma počasi in v skromnem obsegu, pa je večina Slovakov in Slovencev s svojimi političnimi elitami vred, še vedno globoko upala in verjela, da je tako ČSR kot Jugoslavijo ob politični volji odločujočih dejavnikov mogoče reformirati in reorganizirati na tak način, da bo dosežen kompromis med njunimi narodi in političnimi opcijami, s tem pa postavljen temelj nadaljnega gospodarskega, kulturnega in družbenega razvoja ter napredka.

Po eni strani lahko slednje pripišemo pregovorni, zgodovinsko in kulturno pogoje-ni slovenski in slovaški potrpežljivosti in lojalnosti do oblasti, ki se je dopolnjevala z občutkom majhnosti, ranljivosti in takšne ali drugačne nezadostnosti, po drugi strani pa je to mnenje temeljilo na povsem realnih političnih razmišljanjih in po-gledih. Tudi do centralne oblasti najkritičnejši in avtonomijo najbolj zagovarjajoči krogi, samostojnega državno-političnega življenja svojih narodov niso predvidevali, si ga niso predstavljali in ga tudi niso zahtevali. Vsaj v omenjenem obdobju ne. Zato tudi o resnih separatističnih težnjah slovaške politike, vsaj tiste znotraj države,⁵¹⁷ praktično vse do začetka Hitlerjevega razbijanja ČSR ne moremo govoriti. Razloge za to je bolj kot v krvnem sorodstvu s Čehi – nenazadnje so ljudovci radi poudarjali tudi sorodnost in bližino z izrazito katoliškimi Poljaki – treba iskati v praktični ugotovitvi slovaških avtonomistov, da je ČSR v danem trenutku še vedno najboljša možna rešitev, oz. kot pravi Rychlík: »*Gledano s stališča avtonomistov, eksistenca Česko-slovaške ni bila conditio sine qua non, ampak prej vprašanje koristi.*»⁵¹⁸ Toliko bolj so se tudi slovenski politični vrhovi, pri čemer seveda ne želimo podcenjevati njihovega jugoslovanskega čutenja, realno zavedali, da v ves čas napetih mednarodnih politič-nih razmerah, zgolj Jugoslavija zagotavlja, pa čeprav močno omejen, narodni razvoj in preživetje. Usoda koroških in primorskih Slovencev jim je bila še predobro zna-na, strahovi, da bi se podobno zgodilo s Slovenci v t. i. matici, pa so se z okupacijo izkazali za upravičene.

V vročici druge polovice tridesetih let, ko je pohod fašizma in nacizma že napovedoval spremembe evropskega političnega zemljevida, sta se tudi Beograd in Praga bolj kot kadarkoli začela zavedati, da je za utrditev in konsolidacijo lastnih dr-žav potrebno najti notranje ravnovesje in umiriti nacionalna nasprotja. Nenazadnje so bila s tem ciljem argumentirana tudi stališča in zahteve avtonomistov, ki so po-udarjali, da je urejen lastni nacionalni status oziroma avtonomija najboljši garant trdnosti in mednarodnega položaja skupne države. Z dogovori, ki so med Prago in HSLS potekali leta 1938 in obetali slovaško avtonomijo, je končno sovpadel mün-chenski sporazum in v popolnoma spremenjeni politični konstelaciji so Slovaki oktobra 1938 dosegli več kot dvajset let zahtevano avtonomijo, ki pa je zaradi izgube precejšnjega dela narodnostnega ozemlja ter dejstva, da so ji botrovali Hitlerjevi po-litični interesi, v katerih so Slovaki odigrali vlogo »*kmeta v šahovski igri*«, ⁵¹⁹ imela pre-cej slab priokus. Le-ta je z razglasitvijo samostojnosti pol leta pozneje postal še bolj grenak. Za razliko od Slovakov pa Slovincem formalne avtonomije nikoli ni uspelo doseči. Oblasti v Beogradu so SLS kot večinsko politično predstavnico slovenskega ljudstva obšle tudi poleti 1939, ko so avtonomijo odobrile Hrvatom, kar je bil »*hud udarec za dolgoletno Koroščevo pragmatično taktiziranje*«. ⁵²⁰ Možno je špekulirati, da bi

⁵¹⁷ Razmeroma šibki so bili tudi emigrantski separatistični krogi, ki nikoli niso razvili organizacije in dejavnost, primerljive denimo s hrvaškimi ustaši.

⁵¹⁸ Rychlík, n. d., str. 117.

⁵¹⁹ Churchill, n. d., str. 160.

⁵²⁰ Godeša, Korošec in Jugoslavija, str. 106.

do podobnega razpleta sicer postopoma prišlo tudi v Sloveniji, vendar so takšen razvoj prehiteli in ustavile širše mednarodne razmere in dogodki.

Na predvečer nacifašistične agresije na Jugoslavijo je slovenski politični vrh v slutnji mračnih dogodkov iskal najrazličnejše načine, kako zavarovati in ohraniti slovensko narodno eksistenco v primeru, če/ko Jugoslavija razpade. V iskanju možnih rešitev slovenskega državnopravnega položaja oz. narodnega preživetja se je oziral tudi za slovaškimi vzori in izkušnjami, zlasti ker je, po mnenju Bojana Godeše, »na idejnem področju notranja ureditev Tisove Slovaške v precejšnji meri ustrezala predstavam o družbeni ureditvi, ki so se izoblikovale v SLS v drugi polovici tridesetih let«, pri čemer pa »ne moremo v celoti pritrditi mnenju Koroščevih kritikov, da je bila Tisova Slovaška 'priljubljeni sen slovenskega klerofašizma'«, temveč je »pomenila le možno državno tvorbo, ki bi omogočila preživetje Slovencev v primeru razpada Jugoslavije in prevlade sil Osi«. ⁵²¹ Tako sta se maja 1940 Korošec in Tiso v Bratislavi celo srečala, ⁵²² vendarle pa tudi t. i. »slovaškemu« načrtu, kasnejši oz. končni razplet dogodkov ni bil naklonjen. ⁵²³ Za razliko od Slovakov, ki so obdobje druge svetovne vojne (kakor pač že) prebrodili v lastni, skrajno desni, katoliško(klerikalno)-avtoritarni in (pro)fašistični državi, ki je bila kot nemški satelit seveda na strani sil osi, je Slovence doletela okupacija, ki je slovenstvo obsodila na uničenje v kulturnem in političnem, v veliki meri pa tudi fizičnem smislu.

Antifašistično, osvobodilno in revolucionarno gibanje obeh narodov, obnova ČSR in Jugoslavije ter njuna, dobra štiri desetletja trajajoča komunistična epizoda, ki se je ob koncu 20. stoletja iztekla v lastno državnost in suverenost, čemur je leta 2004 sledil še vstop obeh držav v Evropsko unijo, pa so že predmet druge zgodbe, ki glede primerjave Slovencev in Slovakov ni prav nič manj zanimiva.

⁵²¹ Bojan Godeša, Tisova Slovaška – »priljubljeni sen slovenskega klerofašizma«, v: ZČ, 2004/1-2, str. 79 (dalje: Godeša, Tisova Slovaška).

⁵²² Maja 1940 se je v Bratislavi pri najvišjem slovaškem državnem in strankarskem vodstvu mudila jugoslovanska delegacija na čelu s takratnim predsednikom jugoslovanskega senata dr. Antonom Korošcem, ki se je vračala s poljedelskega veleseja v Wroclavu. V Slováku (28. 5. 1940) preberemo, da je slovaški predsednik Tiso v čast bivšega jugoslovanskega premiera priredil intimno večerjo, na kateri so bili prisotni še minister Đorđević, veleposlanik Šimić, tajnik veleposlaništva Tošković in Koroščev osebni tajnik dr. Sernec, s slovaške strani pa sta posebej navedena še premier Tuka in notranji ter zunanji minister dr. Ferdinand Đurčansky. Novico spremlja Koroščeva fotografija, o sami vsebini pogovorov pa tudi v naslednjih dneh na straneh slovaškega časopisja ne izvemo ničesar. Enako skopa so poročila slovenskega tiska, kaj več o srečanju pa tudi iz ostalih znanih in dosegljivih virov ni mogoče izvedeti. Tema pogovorov, še posebej pa vprašanje, če sta se stara znanca Tiso in Korošec pogovarjala tudi na štirih očeh, zato ostajata neznana, s tem pa tudi končni odgovor na sicer zelo tehtna ugibanja o Koroščevem zavzemanju za avtonomno Slovenijo pod nemško zaščito po zgledu Slovaške.

⁵²³ Podr.: Godeša, Tisova Slovaška, str. 69–79; isti, Odnos SLS do vprašanja rešitve državnopravnega položaja Slovenije po napadu sil osi na Jugoslavijo, v: Slovenci in leto 1941, Prispevki za novejšo zgodovino, 2001/2, (dalje: Godeša, odnos SLS) str. 77–104 oz. Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, Inštitut za novejšo zgodovino, Zbirka Razpoznavanja, Ljubljana 2006, str. 219–224; isti, Korošec in Jugoslavija, str. 108–109.

SLOVAŠKI POLITIČNI TISK O SLOVENCIH (1918–1941)

»Bratom Radičevcem in Koroščevcem!«

(Slovák, 31. 3. 1923)

Prva leta po koncu prve svetovne vojne so slovaški politični dnevniki⁵²⁴ večino svojih strani namenjali zadevam znotraj države, pozornost pa posvečali tudi pretresljivim dogodkom zunaj svojih meja, predvsem revolucionarnemu vrenju v srednjeevropskih državah in Sovjetski zvezi. Poročanje o kraljevini južnih Slovanov je temu primerno skopo, kajti burnih dogodkov, ki bi imeli neposreden vpliv na ČSR, v tem času ni bilo ravno veliko. Praktično edina novica iz leta 1918 je poročila ljubljanskega dopisništva Slovenskega Denníka (SD)⁵²⁵ o sestavi nove jugoslovanske vlade, katere ministri so tudi naštetí.⁵²⁶ Tudi v naslednjem letu so novice dokaj skope, medtem ko jih v Slovákú⁵²⁷ sploh še ni. Socialdemokratske Robotnícke Noviny (RN)⁵²⁸ omenjajo le hrvaške in slovenske želje po republikanski ureditvi države ter obmejna vprašanja kot npr. probleme v zvezi z Reko, Slovenský Denník pa o razmerah v Jugoslaviji in Sloveniji poroča bolj pogosto, vendar večinoma le v obliki kratkih novic ter brez komentarja. Tako npr. bralstvo obveščajo o imenovanju Ivana Hribarja za jugoslovanskega poslanika v Pragi ter novi ljubljanski vladi.⁵²⁹ Prav presenetljiv pa je članek o prodoru jugoslovanske vojske v Madžarsko. Ta naj bi po prestopu Mure že zavzela Szombathely ter prodirala na sever z namenom, da se pod Bratislavo spoji s češkoslovaškimi enotami, vse skupaj pa naj bi privedlo do skupne meje oz. neposrednega sosedstva obeh novih držav, za katerega avtor članka tudi navaja.⁵³⁰ Pač pa se v SD, kolikor je mogoče, izogibajo ocenjevanju in

⁵²⁴ Gre za pregled oz. primerjavo pisanja najpomembnejših slovaških političnih dnevnikov oz. pogledov različnih političnih opcij, ki so jih ti dnevniki zastopali. Uporabljeni so Slovenský Denník kot glasilo slovaškega dela češkoslovaških agrarcev, dnevnik HSLS Slovák, Robotnícke Noviny kot časopis slovaških socialdemokratov ter komunistična Pravda oz. Pravda Chudoby.

⁵²⁵ Slovenský Denník je začel izhajati leta 1918 v Ružomberku, od naslednjega leta pa v Bratislavi. Uredniki in sodelavci so prihajali iz hlasističnih vrst. Kot glasilo slovaškega dela agrarcev je predvsem v 30. letih v določenih vprašanjih zavzemal stališča, ki so se razlikovala od centralne strankine politike. Bil je najboljše organiziran slovaški dnevnik obravnavanega obdobja, pa tudi nivo člankov in prispevkov je bil v primerjavi z ostalimi najvišji. Izhajati je prenehal 31. 12. 1938.

⁵²⁶ Slovenský Denník, 18. 12. 1918.

⁵²⁷ Slovák, osrednji časopis SLS oz. HSLS, je začel izhajati januarja 1919 v Ružomberku, marca 1922 pa se je redakcija prestavila v Bratislavo, kjer je dnevnik izhajal vse do konca druge svetovne vojne. Najpomembnejši glavni uredniki so bili Tuka, Sidor in Murgaš, pomemben sodelavec časopisa pa je bil vse od leta 1924 tudi Tiso.

⁵²⁸ Robotnícke Noviny, glasilo češkoslovaške socialdemokracije na Slovaškem, so od nastanka republike v Bratislavi izhajale najprej dvakrat in pozneje trikrat tedensko, od marca 1920 pa so postale dnevnik. Pomembnejši uredniki so bili Lehocký, Kubal, Benda in Zimák. Avtonomna slovaška oblast je časopis ukinila 1. 12. 1938.

⁵²⁹ Slovenský Denník, 1. 1., 11. 1. 1919; Robotnícke Noviny, 31. 1., 8. 2. 1919.

⁵³⁰ Za naše susedstvo s Juhoslovani, Slovenský Denník, 16. 1. 1919.

vrednotenju jugoslovansko-italijanskih konfliktov, kar je seveda posledica takratnega češkoslovaško-italijanskega zavezništva na eni in pa jasnih simpatij do »južnoslovanskih bratov« na drugi strani. Povsem drugače je seveda pri vprašanju slovenske severne meje, kjer podobnih zavor na slovaški strani ni. Konec januarja precejšnjo pozornost posvečajo mariborskim dogodkom in ultimatu generala Rudolfa Maistra Nemcem. Citirana je tudi njegova izjava, da bo v primeru, »če bo jugoslovanska vojska napadena in se bo morala umakniti, zažgal ustrezna mesta, kajti ne dovolim, da bi se proti našemu pravu nekažnovano vzdignila niti ena sama nemška roka«. ⁵³¹

V zvezi z Mariborom SD februarja omenja tudi problem moravskega oglja, ki stoji na češkoslovaški meji in ki bi ga Maribor nujno potreboval, Avstrija pa ne dovoli prevoza čez svoje ozemlje. ⁵³² Zanimivo je, da slovaški tisk v naslednjih mesecih ne poroča o bojih na Koroškem, tako da SD šele maja ponovno opozori na tamkajšnje razmere, in sicer s poročilom iz Ljubljane o nemških okrutnostih na Koroškem. Dopisnik med drugim sporoča, da so Nemci obesili tri slovenske duhovnike, zaprli ženo poslanca Grafenauerja ter internirali okrog 1600 oseb, ne glede na starost in spol. Te podatke je Deželna vlada za Slovenijo že predložila Stojanu Protiću, ki naj bi jih posredoval jugoslovanski mirovni delegaciji v Parizu. ⁵³³ V poletnih mesecih leta 1919 objavi SD Hribarjev poziv Jugoslovanom, naj po svojih močeh pomagajo ČSR v vojni z Madžari, ⁵³⁴ poroča pa tudi o sprejetju predloga za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. ⁵³⁵

Omenjali smo že, da se list slovaških agrarcev najprej izogiba vpletanju v jugoslovansko-italijanske obmejne spore, oktobra 1919 pa v uvodnem komentarju prvič jasno obsodi D'Anunzia in italijanske apetite ter se postavi na jugoslovansko stran z naslednjimi besedami: »Razuzdali so se torej temni tokovi italijanskih mas, brezmejnega šovinizma in slavoželjnosti italijanske javnosti, ki si, pijana zmage in obsedena z aneksionističnimi apetiti, hoče prilastiti celotno hrvaško primorje, celo Dalmacijo, zaslužniti Slovence in zgraditi imperij, ki bi vladal celemu Jadranskemu morju ...« ⁵³⁶

Pisanje SD o italijansko-jugoslovanskih konfliktih se nadaljuje tudi v naslednjem letu, dobra obveščenost o problematiki pa daje slutiti, da je ta časopis v Ljubljani ves čas imel svojega dopisnika. Le-ta opisuje divje demonstracije Italijanov v Trstu, oziroma nasilje nad Slovenci in slovenskimi stavbami, med drugim tudi požig Narodnega doma ter navaja, da so karabinjerji in vojska vse skupaj le nemo opazovali. Dobro in podrobno opisanega fašističnega divjanja sicer ne komentira, a že brez tega se v članku jasno čuti nesoglasje in odpor do Italijanov in njihovega početja. ⁵³⁷

Leta 1920 se tudi v katoliškem Slováku pojavijo prve novice iz Jugoslavije, med drugim tudi o ustanovitvi Male Antante, kateri bodo v prihodnosti vsi slova-

⁵³¹ Nemci a Juhoslovani, Slovenský Denník, 23. 1. 1919.

⁵³² Nemci proti Slovincom, Slovenský Denník, 21. 2. 1919.

⁵³³ Nemecké ukrutnosti v Korutanoch, Slovenský Denník, 14. 5. 1919.

⁵³⁴ Ohlas k Juhoslovanom, Slovenský Denník, 7. 6. 1919.

⁵³⁵ Slovinská univerzita v Lublani, Slovenský Denník, 20. 7. 1919.

⁵³⁶ Pred vojnoú italskou-juhoslovanskou?, Slovenský Denník, 1. 10. 1919.

⁵³⁷ Demonštrácie Talianov proti Slovincom, Slovenský Denník, 15. 7. 1920.

ški časopisi posvečali precejšnjo pozornost. Slovák piše tudi o srečanju Orlovske zveze v Mariboru, 30. 7. 1920, ki so se ga udeležili tudi orli iz ČSR.⁵³⁸ Te novice drugje ne bomo zasledili, kar niti ne preseneča. Orlovske vrste v ČSR so sestavljali v glavnem moravski, predvsem pa slovaški katoliki, katerih večinski dnevnik Slovák z izrazito katoliško in konzervativno usmeritvijo je mednarodnemu katoliškemu sodelovanju v celotnem obdobju svojega izhajanja posvečal precejšnjo pozornost in naklonjenost.

Podobno pa na drugi strani ideološkega spektra Robotniške Noviny kot socialdemokratski časopis edine poročajo o železničarski stavki v Sloveniji ter o dogodkih na Zaloški cesti.⁵³⁹ Prav tako RN največ prostora izmed vseh slovaških časopisov namenjajo koroškemu plebiscitu. Medtem ko SD o njem skorajda ne poroča (oz. piše več o dogodkih po njem, kot je npr. nasilje nad Slovenci in odhod jugoslovanske vojske s plebiscitarnega ozemlja), Slovák pa objavlja le kratka, telegrafska in zelo nevtralna sporočila, RN dogodkom v zvezi z njim skrbno sledijo. Še pred plebiscitom pišejo o zgodovini tega območja, o *«stoletnem nemškem pritisku»* na slovensko ljudstvo, ki je *«podobno kot slovaško zaradi tega ostalo kulturno zaostalo in se zato ne zaveda dalnjosežnega pomena svojega glasu»*. Zato, pišejo RN, *«ne bo veliko presenečenje, če rezultat glasovanja ne bo odgovarjal resničnemu številu slovenskega življa na plebiscitarnem območju Koroške»*, poleg tega pa da je avstrijska agitacija močna, na glasujoče pa bo vplivala tudi italijanska prisotnost v plebiscitni komisiji.⁵⁴⁰

Ko je njihova zlovešča napoved s plebiscitom potrjena, RN navajajo rezultate in se *«skupaj s slovenskim prebivalstvom»* sprašujejo, kako so lahko Slovenci kljub večini izgubili. Ponujajo tudi svoj odgovor: *«Ta stvar je zares težko razumljiva, ne glede na to, da so nezanesljivi volilci pod pritiskom terorja, groženj in podkupovanja glasovali z nasprotniki. Gotovo je, da so nasprotniki zmagali samo z glasovi tujcev, ki so volilno pravico, ki jim po mirovni pogodbi ni pripadala, po zaslugi plebiscitne komisije obdržali.»*⁵⁴¹

V naslednjih dneh poročajo še o demonstracijah po Sloveniji, o zahtevah po zasedbi in vdoru jugoslovanske vojske ter o volilnih goljufijah, novembra pa njihovo pozornost (tudi s povzemanjem slovenskega socialističnega časnika Naprej) že pritegne rapalska pogodba, v zvezi s katero sicer ni daljših komentarjev.⁵⁴²

O rapalski pogodbi in jugoslovanskih odzivih nanjo piše tudi Slovák, o dogovorih med Italijo in Kraljevino SHS pa sproti poroča tudi SD. Ta časopis tudi edini komentira rezultate prvih volitev v kraljevini, pri tem pa ves čas omenja termine, kot so Jugoslavija, jugoslovanski ipd.

V uvodnem komentarju s pomenljivim naslovom *Poduk iz jugoslovanskih volitev* avtor članka komentira uspehe posameznih strank na volitvah v ustavodajno skupščino in za največje poražence označi avtonomistične stranke. Piše o porazu hrvaških avtonomistov in v isti sapi nadaljuje: *«Enako slabo se je izteklo SLS pri Sloven-*

⁵³⁸ Slovák, 17. 8. 1920.

⁵³⁹ Robotniške Noviny, 24. 4. 1920.

⁵⁴⁰ Plebiscit v Korutansku, Robotniške Noviny, 13. 10. 1920.

⁵⁴¹ Výsledok hlasovania v Korutanoch, Robotniške Noviny, 15. 10. 1920.

⁵⁴² Robotniške Noviny, 14. 11., 16. 11. 1920.

cih. Do sedaj je imela ljudska stranka pri Slovencih ogromno večino. Jugoslovanska pučka (ljudska) stranka je igrala stranko, ki sicer priznava Jugoslavijo, v resnici pa je bila pod močnim vplivom klerikalnih dunajskih krogov, ki še vedno sanjajo o obnovitvi habsburške monarhije in nesrečno posegajo tako med Slovence kot med Slovake. Pri volitvah je ljudska stranka izgubila polovico volilcev in dobila le 24 mandatov, se pravi manj kot mohamedanci, ki jih imajo 28.«⁵⁴³

Kot vidimo, gre za prvi komentar, ki avtonomaštvo v Jugoslaviji primerja s slovaškim in ga obtožuje teženj po razbitju novih mladih držav ter ambicij po restavraciji črno-žolte monarhije. V podobnem tonu še naprej sledijo razne obtožbe in kritike in očitno je, da liberalno agrarni, čehoslovakistični SD s podobnim vatlom kot domačo HSLS meri tudi jugoslovanske avtonomiste, predvsem Radića in Korošca.

Se pa zato na drugi strani Slovák komentaruju jugoslovanskih volitev spretno izogne in se v tem obdobju ukvarja predvsem z vprašanjem in problemom slovaške avtonomije znotraj ČSR. V obilici člankov s tovrstno tematiko in avtonomistično tendenco se dotakne tudi primerjave z nacionalnimi razmerami v Jugoslaviji. Pri poudarjanju narodne različenosti Slovakov in Čehov, poleg primera Dancev in Norvežanov, namreč navajajo tudi primer Srbov in Hrvatov ter Slovencev in Hrvatov, »ki imajo veliko skupnega, a nočejo biti isti narod«.⁵⁴⁴

Leto 1921 je Kraljevini SHS med drugim prineslo tudi vidovdansko ustavo z uzakonitvijo narodnega unitarizma in državnega centralizma in pa poostren pritisk na komuniste, ki je vrhunec doživel z avgusta v Narodni skupščini izglasovanim Zakonom o zaščiti države.

Vse te dogodke je pozorno spremljal tudi slovaški tisk, le da vsak od časnikov s poudarki na različnih temah, odvisno pač od njegove politične in ideološke provenience. Robotniške Noviny prostor namenjajo predvsem »zaradi razširitve komunizma slabotni«⁵⁴⁵ jugoslovanski socialdemokraciji in poudarjajo, da je »le v Sloveniji zaradi tradicije socializem močnejši«.

Pišejo še o komunističnih napadih, sporih med jugoslovanskimi socialdemokrati in komunisti, kot tudi med komunisti samimi, a vendarle menijo, da pregon komunistov »škodi delavskemu gibanju in kapitalizmu podaljšuje življenje«.⁵⁴⁵ Slednja misel na nek način celo preseneča, kajti prav v tem času začenjajo RN na svojih straneh z izrazito propagandno kampanjo proti slovaškim komunistom, ki jim očitajo celo madžaronstvo, ter komunizmu nasploh. Če torej RN ukrepe proti jugoslovanskim komunistom vsaj načeloma obsodijo, se SD do njih sploh ne opredeli oz. jih ne komentira, medtem ko jih Slovák celo pozdravi, z njimi soglaša ter jih priporoča in daje za zgled tudi češkoslovaški vladi.⁵⁴⁶ Slovák tega leta seveda poroča tudi o smrti kralja Petra, katerega življenje in delo opisuje v zelo pozitivnih in prijaznih

⁵⁴³ Poučenie z juhoslovanských volieb, Slovenský Denník, 5. 12. 1920.

⁵⁴⁴ Čo nas spaja s Čechmi, Slovák, 19. 1. 1921.

⁵⁴⁵ Zostrený režim proti robotníkom v Juhoslávii, Robotnícke Noviny, 4. 1. 1921; Robotnícke Noviny, 8. 2., 1. 7., 24. 7., 29. 7., 8. 9. 1921.

⁵⁴⁶ Slovák, 31. 7., 10. 8. 1921.

tonih. Še več prostora pa pokojnemu monarhu nameni SD, v katerem kot podlistek izhaja tudi njegova biografija.⁵⁴⁷ SD se tudi najbolj posveča vidovdanski ustavi, pri vseh svojih zapisih in komentarjih pa uporablja izključno termin »jugoslovanski narod«. Z navdušenjem govori o češkoslovaško-jugoslovanskem prijateljstvu, propagira Češkoslovaško-jugoslovansko ligo ter popularno načelo »vernost za vernost« oz. »zvestoba za zvestobo«.⁵⁴⁸

In ravno to, tako pogosto poudarjano prijateljstvo in zavezništvo med ČSR in SHS, bi se iz načel in teorije že konec leta lahko kaj kmalu spremenilo v prakso. Oktobra je namreč zaradi znanih političnih ambicij bivšega cesarja Karla Habsburškega prišlo do mobilizacije v ČSR, čemur je sledila še mobilizacija v kraljevini. Ko je Mala Antanta Budimpešti postavila ultimat, so se zadeve sicer umirile, kljub temu pa se tako ČSR kot Jugoslavija še dolgo nista osvobodili strahu pred morebitno restavracijo Habsburške monarhije, kar je imelo posledice tako v notranji kot zunanji politiki obeh držav.

Dodatno so se recimo zaostriale razmere na relaciji čehoslovakizem – slovaški avtonomizem, zato v tem kontekstu ne preseneča velik intervju z novim jugoslovanskim veleposlanikom v Pragi, Slovincem dr. Bogumilom Vošnjakom, ki ga je 4. junija 1922 objavil Slovenský Denník. V zvezi z aktualnimi vprašanji Jugoslavije in ČSR je Vošnjak izpostavil nujno sodelovanje tako na gospodarskem kot političnem področju. Govoril je tudi o Jugoslovanskem odboru in krfski deklaraciji, pri kateri je sam sodeloval kot »predstavnik slovenskega dela našega naroda«, o nujnosti južnoslovanske monarhije, pomenu vidovdanske ustave, izrazil optimizem pri reševanju jugoslovansko-italijanskih sporov ter kot rešitev jugoslovanskega gospodarstva poudaril predvsem »sistematično in organizirano delo«. Na novinarjevo vprašanje o načrtovanem obisku na Slovaškem (intervju je potekal v Pragi, op. a.) je Vošnjak izrazil željo, da bi jo obiskal, saj ima veliko stičnih točk z razmerami v Sloveniji in na Hrvaškem, potem pa je dodal še, »da kot rojeni Slovenec dobro razume psihološki položaj, kot je nastal z nastankom nove države«. Besede enega od slovaških poslancev, ki je v praški skupščini vzkliknil, da je Slovakom šlo pod Madžari bolje, pa je takole komentiral: »Ta vzklik, ki je plod mentalitete preteklosti, te prekleto preteklosti, ki je hotela uničiti samozavest in bodočnost češkoslovaškega naroda, ni le vaš pojav. Tudi med Slovenci in Hrvati se najdejo takšni čudni ljudje ...« Vendar pa Vošnjak v tem ni videl nič novega in je zato izjavil, da je bilo podobno v vseh osvobojenih in združenih državah, kot primer pa je navedel nostalgijo italijanskega kmeta po stari Avstriji, ki je trajala še dolgo po združitvi Italije. Intervju je končal s prepričanjem, da »bodo z močno narodno in državno zavestjo takšni pojavi za vedno izločeni«.⁵⁴⁹

Seveda takšne in podobne unitaristične izjave luči sveta niso mogle ugledati na straneh Slováka, ki je do nacionalnega vprašanja in imena zastopal diametralno

⁵⁴⁷ Slovenský Denník, 18. 8. 1921.

⁵⁴⁸ Slovenský Denník, 21., 22. 5. 1921.

⁵⁴⁹ Slovenský Denník, Vyslanec dr. Vošnjak o aktuálnych otázkach Juhoslavia a Československa, 4. 6. 1922; prim.: Jurij Perovšek, Bogumil Vošnjak in »srbsko-hrvaško-slovenski« jezik, v: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 257.

nasprotno stališče. Ta raje ves čas budno in z velikimi simpatijami spremlja hrvaškega voditelja Stjepana Radića in njegovo stranko, s tem v zvezi pa na njegovih straneh že najdemo prve obsodbe Srbov in njihove politike. Kot na primer to, da sta Radić in njegovo ljudstvo nezadovoljna, ker »surovi« Srbi, ki so na nižji kulturni ravni, želijo vladati vsem, pa tudi sami nad sabo. Politiko »originalno« srbske vlade primerja s »češkim imperikalizmom«, saj stojita na istem temelju, le da so Čehi pretkanejši, zahodnejši. Nenazadnje, tako Slovák, je tudi v Ženevo vlada SHS poslala samo Srbe, enako pa so storili Čehi, ki so tja poslali Čehe in Čehoslovake, ki slovaškega naroda ne zastopajo.⁵⁵⁰

Se pa na Slovákovih straneh Slovenci kmalu pojavijo tudi v okviru dosti bolj sproščene in praznične tematike. Ena od številnih rubrik tega časnika je bila tudi Slovenský Orol (Slovaški Orel), ki se je redno posvečala dejavnosti slovaških orlovskih društev, pa tudi njihovemu mednarodnemu sodelovanju. Na orlovski zlet v Brnu, avgusta 1922, so bili med drugimi povabljeni tudi orli iz Jugoslavije, se pravi iz Slovenije in Hrvaške. Slovák je njihov prihod napovedal že v maju in javnost obvestil, da jih namerava v Ružomberku sprejeti sam Andrej Hlinka.⁵⁵¹ O poteku zleta časnik izčrpno poroča. Tako naj bi v Brno prišlo 1200 Jugoslovanov na čelu z nadškofofom Jegličem, starosto hrvaško-slovenske orlovske zveze dr. Meglerjem ter tajnikom Hrvatske pučke stranke dr. Andrićem,⁵⁵² odpravo pa naj bi spremljal sam glavni urednik Slovenca Franc Smodej.⁵⁵³ Južnoslovanski gostje so bili navdušeno sprejeti tako v Brnu kot v slovaškem Ružomberku, kamor jih je po napovedanem programu vodila pot po koncu zleta. Tam sta jih najprej pozdravila Hlinka in ružomberški župan dr. Mederly, sledil pa je predstavnik gostov, dr. Pirc iz Ljubljane, ter si z besedami: »Prihajamo k vam, da bi videli Ružomberok in Černo in da bi si na tej posvečeni, dragi zemlji nabrali moči, navdušenja in vztrajnosti, potrebnih v boju za narodno in krščansko idejo«, pridobil velike simpatije Slovakov.⁵⁵⁴ Še večje navdušenje in z njim povezan aplavz si je dr. Pirc, ki je bil očitno dežurni govornik Jugoslovanov, zaslužil naslednji dan, ko je zbranemu katoliškemu občestvu z balkona ružomberškega magistrata namenil naslednje misli:

»Ne bojte se, dragi bratje Slovaki, moje rdeče srjace. Pod njo bije srce katolika iz Jugoslavije, ki odkriva veliko podobnost med vašimi Tatrami in svojimi gorami, med vašim Vahom in našo Savo. Katoliki v Jugoslaviji stojimo v tej isti bojni Kristusovi fronti kakor vi. Tja so nas postavili enaki ideali kot tudi vas. Tako kot vi, tudi mi nismo čakali obračuna, kot so čakali katoliki v Franciji. Boj smo sprejeli in borili se bomo vse dokler ne uveljavimo življenjsko pravico katolicizma v naši državi. Obljubljamo in obljubite tudi vi vsi, da bomo vztrajali v bojni fronti Kristusovi, dokler ne zmagamo. Bog živi!«⁵⁵⁵

Navdušeni Pirc je bil zadolžen še za zdravico na družabnem banketu, ki je sledil in na katerega je bilo povabljenih sedemdeset gostov. Tako tam, kot tudi na

⁵⁵⁰ Radić, Slovák, 29. 4. 1922.

⁵⁵¹ Slovák, 27. 5. 1922.

⁵⁵² Slovák narobe zapiše, da je Andrić tajnik SLS. (op. a.)

⁵⁵³ Orolský slet v Brne, Slovák, 12. 8. 1922.

⁵⁵⁴ Slovák, 22. 8. 1922.

⁵⁵⁵ Slovák, 23. 8. 1922.

celotnih ružomberških svečanostih 19. in 20. avgusta, pa so manjkali češki katoliki, tako da so bili navdušenega, na momente celo ekstatičnega poletnega katoliškega druženja deležni zgolj Slovaki, Slovenci in Hrvati.

Najpomembnejši politični dogodek leta 1923 v kraljevini SHS so bile volitve v Narodno skupščino, katere sta med slovaškimi časniki budno spremljala predvsem SD in Slováč. Dnevnik slovaških agrarcev pa je še pred volitvami dva članka posvetil dvema izmed nekoč najpomembnejših slovenskih politikov. V prvem spremlja politično vrnitev bivšega kranjskega deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča, njegove politične ambicije in pot v Beograd,⁵⁵⁶ v drugem pa se poslovi od dr. Ivana Tavčarja, ki ga pisec nekrologa označi za eno najmarkantnejših osebnosti slovenskega političnega življenja ter velikega prijatelja češkoslovaškega naroda in države.⁵⁵⁷

Katoliška cerkev v Ružomberku

SD, ki sicer spremlja že priprave na jugoslovanske skupščinske volitve, njihove prve izide objavi pod naslovom *Volilna zmaga državotvornih strank v Jugoslaviji*.⁵⁵⁸ Kljub temu dokaj enostranskemu in pretencioznemu naslovu pa časnik v naslednjih številkah precej realno oceni volilne rezultate ter se poskuša vzdržati vrednostnih komentarjev.⁵⁵⁹ A ne za dolgo, saj že v začetku aprila sledi oster protiradičevski komentar o politični situaciji po volitvah. Komentator hrvaškega politika obtoži potvarjanja zgodovine in ščuvanja proti Srbom, glede Radičevega poskusa ustvariti skupni blok s SLS in muslimani pa pravi, da so razlike med Korošcem in Spahom na eni ter Radičem na drugi strani prevelike, da bi se prva dva dala tako lahko prikleniti, saj »Korošec, slovenski politik in Spaho, vodja muslimanov sicer sta revizionista, a vendar ob tem patriota in monarhista, ki se ne bojujeta proti kroni, vladi ali proti Srbom, temveč le proti sistemu«.⁵⁶⁰ V drugem zanimivem komentarju naslednjega dne njegov avtor dr. František Kalač razmišlja o jugoslovanskih razlikah ter z velikim optimizmom in upanjem piše o nujnosti razrešitve srbsko-hrvaškega spora, kar da je osnova za stabilizacijo Jugoslavije in Srednje Evrope. Poudarja, da je potrebno »odbalkanizirati Balkan, da ne bo več sod smodnika«, zagotavlja pa tudi, da ČSR posebej ne podpira nobene politične stranke v Jugoslaviji, saj ima tako zaradi Male Antante

⁵⁵⁶ Slovenský Denník, 1. 1. 1932; prim.: Jurij Perovšek, *Kratko življenje Narodne ljudske stranke, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941*, str. 283.

⁵⁵⁷ Slovenský Denník, 23. 2. 1923.

⁵⁵⁸ Volebné víťazstvo štátnotvorných strán v Juhoslávii, Slovenský Denník, 20. 3. 1923.

⁵⁵⁹ Slovenský Denník, 21. 3. 1923.

⁵⁶⁰ Boj medzi Pašičom a Radičom, Slovenský Denník, 4. 4. 1923.

kot vseslovanske politike interes za njeno enotnost.⁵⁶¹ S popolno nepristranostjo uradne češkoslovaške politike, katere eksponent je nenazadnje tudi SD, se seveda ni mogoče strinjati. A vendarle je časopisu v tem obdobju mogoče priznati vsaj določeno željo po objektivnosti. To nenazadnje potrjujejo tudi naslednji komentarji politične krize v Jugoslaviji, ki ne prizanašajo niti Pašiću, čigar vladno politiko označujejo celo kot poldiktaturo.⁵⁶²

Diametralno obratno in neprimerno bolj enostransko se o jugoslovanskih volitvah na veliko noč 1923 razpiše Slovák, ki rezultate objavi pod sicer ustreznim naslovom *Zmaga avtonomističnega gibanja v Jugoslaviji*.⁵⁶³ Z navdušenjem predstavi jugoslovanske avtonomistične voditelje Korošca, Spaha in Radića, v zvezi z domnevmi, da bo vlada posegla po Zakonu o zaščiti države, zaprla avtonomistične voditelje in razpisala nove volitve, pa zapiše naslednje: »Kakorkoli se bodo razmere v Jugoslaviji razvijale naprej, eno ostane neizpodbitno, in to je, da ideja avtonomije zmaguje nad idejo centralizma, specifično narodno uveljavljanje pa zmaguje nad fikcijo enotnega naroda, ki predstavlja smrt za narode.«

Izreden pomen uspeha jugoslovanskih avtonomistov tudi za slovaške avtonomistične težnje pa izražajo naslednje besede: »Zmage avtonomističnega gibanja v Jugoslaviji ne smemo le občudovati, ampak se od njega učiti ter za ohranitev slovaškega naroda takšno zmago uresničiti tudi tu ...« Še bolj neposredno je odprto pismo redakcije Slováka na drugi strani iste številke, ki se ga zaradi sporočilnosti, še bolj pa sočnosti, splača prebrati v celoti:

»Bratom Radičevcem in Koroščevcem!

Tisoč štiristo let je minilo od takrat, ko so se Slovaki odtrgali od veje, ki se je iz severne pradomovine Slovanov valila na jug. Na poti smo mi ostali ob vzhodni Tater in Karpatov, medtem ko ste vi, naši najbližji sorodniki, nadaljevali naprej proti južnim krajem Evrope. A kljub vsej časovni in prostorski oddaljenosti, smo mi ves čas ohranili spomin na sopripadnost s hrvaškimi in slovenskimi brati v jeziku, običajih in tradiciji. Vseskozi prisotni občutek sloge je zopet oživel v nas danes, ko smo izvedeli, da so bratje Slovenci in Hrvati storili tako velik korak k svoji narodni uveljavitvi. Naša usoda je podobna vaši. Tudi mi hočemo živeti življenje naroda v okviru enotne države, katero tvorimo skupaj s sosodnjim in sorodnim slovanskim narodom, vendar pa trpimo zaradi prekletstva bratskega nesoglasja. Vaš največji politični uspeh nas veseli in nas vzpodbuja. Na predvečer praznika Vstajenja novice o vas v nas krepijo prepričanje o zmagi resnice nad lažjo in o zmagi svobode nad nasiljem. V velikonočnem razpoloženju Vstajenja, vas z najiskrenejšo bratsko ljubeznijo pozdravlja garda borcev za slovaške pravice, zbrana okrog edinega slovaškega dnevnika.«

Uredništvo Slováka⁵⁶⁴

⁵⁶¹ Juhoslávia a stredná Európa, Slovenský Denník, 5. 4. 1923.

⁵⁶² Slovenský Denník, 16. 5. 1923.

⁵⁶³ Víťazstvo avtonomistického hnutia v Juhoslávii, Slovák, 31. 3. 1923.

⁵⁶⁴ Bratom Radičovcom a Koroščovcom, Slovák, 31. 3. 1923.

Pismo je tako jasno in očitno, da posebnega komentarja sploh ne potrebuje, velja pa opozoriti na trditev uredništva, kako je Slovák edini pravi slovaški dnevnik, kar v določeni meri, glede na to, da so bila vsa ostala meščanska glasila usmerjena pretežno iz Prage ter zagovarjala centralizem in čehoslovakizem, tudi drži.⁵⁶⁵

Slovák nadaljuje z intenzivnim spremljanjem politične situacije v Jugoslaviji in se po pričakovanju najbolj posveča narodnemu vprašanju. Slovence poziva k sodelovanju s Hrvati, piše o Pašićevih poskusih pridobiti Korošca v vlado,⁵⁶⁶ maja pa napove 5. shod slovenskih katolikov, ki naj bi potekal med 26. in 28. avgustom. Ob slavošpevu katoliški politiki označi pomen shoda ter kot »srečno naključje« napove, da se bodo v istem času v Bratislavi zbrali tudi slovaški katoliki na svojem prvem evharističnem kongresu.⁵⁶⁷ Zanimivo je, da o samem poteku kongresa v Slováku ne najdemo nikakršnih novic, pač pa o njem pišejo RN, ki v skladu s svojo integralistično usmeritvijo izpostavijo predvsem Aleksandrov prihod v Ljubljano ter slavno-stni spreved 40.000 katolikov, ki so »manifestirali za kralja in enotno državo«.⁵⁶⁸

Politične situacije v Jugoslaviji RN tega leta ne komentirajo ravno pogosto in raje povzemajo jugoslovanske časopise. Kljub temu pa je opazen odpor do Radića, ki ga celo primerjajo s Tuko, trnom v očesu (češko)slovaških socialdemokratov. To stališče je povsem razumljivo, če vemo, da je ravno ČSSD nastopala izredno centralistično, slovaške avtonomistične težnje zavračala kot razbijanje države in prevratništvo madžaronov, s podobnimi očmi pa je gledala tudi na jugoslovanske notranjepolitične razmere.

⁵⁶⁵ Na tem mestu velja opozoriti tudi na dva prispevka v slovaški literarni reviji Slovenské pohľady, ki sta izšla leta 1923. Njen slovenski sodelavec Ivan Zorec, ki v teh letih bolj ali manj redno slovaško javnost obvešča o razmerah in novostih v slovenski kulturi (predvsem v rubriki Slovanstvo), v aprilski številki predstavi vseslovansko idejo pri Slovencih. Oriše idejne tokove slovanskega združevanja pri Slovencih, kot so panslavizem, ilirizem, ideja Zedinjene Slovenije ..., ter poudari ves čas prisoten mogočen čut vseslovanstva. »Čut, kot ga pri drugih slovanskih narodih le težko najdemo«. Prav zato Zorca sedanjí propad Rusije (pri tem misli na »moralni propad« zaradi revolucije in zmage boljševizma) in zastoj vseslovanskega gibanja še posebej žalosti in prizadeva. Slovenské pohľady, XXXIX, 1923, št. 4, str. 237. V istem letniku pa je potrebno omeniti še članek Ljubomira Marakovića, ki je tako kot Zorec o slovenski, Slovake obveščal predvsem o hrvaški književnosti in kulturi. Pod naslovom Problém juhoslovanskej kultúry (Slovenské pohľady, XXXIX, 1923, št. 3, str. 185) spregovori o razlikah med slovensko na eni ter srbsko in hrvaško kulturo na drugi strani, poudari pa tudi razlike med Hrvati in Srbi, ki se kažejo predvsem v različni vrsti književnosti. Marakovićev članek zveni dokaj antiunitaristično, kar nam priča tudi o tem, da je bilo uredništvo revije Slovenské pohľady (S.P.) dosti bolj »slovaško« orientirano in temu primerno tudi med dopisniki izbiralo ljudi bolj narodne orientacije od tistih, ki so denimo sodelovali s Prúdy. Res pa je tudi, da so bili S. P. kulturno-literarni časopis, ki se s političnimi vprašanji praviloma ni ubadal in je zato tudi njegov interes za narodno vprašanje v Jugoslaviji bolj obrobneга značaja.

⁵⁶⁶ Slovák, 6. 4., 24. 4. 1923.

⁵⁶⁷ Slovák, 17. 5. 1923.

⁵⁶⁸ Robotnicke Noviny, 29. 8. 1923.

»V resnici imamo enako radi tako Srbe, Hrvate kot Slovence, v celoti pa smo se trudili ostati v svoji ljubezni objektivni.«

(Slovenský Denník, 24. 6. 1928)

Kot da bi stalne jugoslovanske vladne krize, politične zmešnjave in konstantni medstrankarski spori, nenačelna pajdašenja in goljufije, ki pa vsaj navzven niso prinesle nič pomembnega, začele dolgočasiti slovaške opazovalce. Slovaški tisk v naslednjih letih dogodkom v Jugoslaviji ne posveča več tako velike pozornosti (izjema sta le Radić in njegova HRSS), sorazmerno s tem pa je slabo zastopano tudi dogajanje v Sloveniji in slovenski politiki.

Leta 1924 je na jugoslovansko stvarnost še najbolj pozoren Slovenský Denník, ki se v julijskem članku o komunistih v Jugoslaviji dotakne tudi Slovenije. Opisuje delovanje komunistov, ki da se po razpustitvi partije skrivajo pod okriljem NDSJ, ter našteva njihove »teroristične akcije« po Sloveniji. SD opravičuje vladne postopke proti NDSJ, »ki ni nič drugega kot filialka III. Internacionalne«, prostor pa izkoristi še za kritiko slovenskih »klerikalcev«: »Agresivnost teh rdečih elementov pa bi gotovo ne bila tako velika, če ne bi tamkajšnji klerikalni tisk sistematično ščuval proti vsemu, kar ni klerikalno, ter se odkrito povezoval in istovetil z akcijami, katerih cilj je spodkopavati red in konsolidacijo ter širiti nemir med ljudstvom.«⁵⁶⁹

Sicer v tem letu SD spremlja tudi vse Radićeve korake ter – dober mesec po pogovoru s takratnim premierom Davidovićem – objavi intervju z njim,⁵⁷⁰ ostro pa obsodi tudi fašistične pojave v Jugoslaviji oz. organizacije, kot so ORJUNA, SR-NAO in HANAO, in jih obtoži, da se namesto za konsolidacijo države borijo za vse kaj drugega, saj ščuvajo k bratomornim spopadom.⁵⁷¹

V daljšem članku o razmerah v Jugoslaviji junija 1924 prvič spregovori tudi glasilo komunistov Pravda Chudoby.⁵⁷² Članek se posveča predvsem razmeram na Hrvaškem, včlanitvi HRSS v kmečko internacionalo, Radićevemu obisku SSSR, gospodarski krizi ter nezadovoljstvu Slovencev in Hrvatov, »ki so dosti bolj izobraženi od Srbov« in ki enako kot Dalmatinci menijo, da jim je v Avstro-Ogrski šlo bolje kot pa v SHS. Članek tudi obsodi srbsko vlado zaradi pregona delavskih organizacij ter ji očita, da svoje fašiste – orjunaše provocira proti vsakomur, ki se proglasi za republikanca ali socialista.⁵⁷³ Članki podobnega antivladnega in antisrbskega tona se vrstijo tudi v naslednjih mesecih, naklonjenost Radiću in Hrvatom pa je moč

⁵⁶⁹ Komunisti v Juhoslavi, Slovenský Denník, 17. 7. 1924.

⁵⁷⁰ Slovenský Denník, 31. 8., 3. 10. 1924.

⁵⁷¹ Fašizmus v Juhoslavi, Slovenský Denník, 7. 11. 1924.

⁵⁷² Pravda Chudoby, glasilo KSČ za Slovaško. V letih 1920–21 je izhajala v Ružomberku, 1922–24 v Vrútkach, 1925 v Ostravi, med 1932 in 1935 pa v Bratislavi, in sicer do trikrat tedensko. Vmes, med leti 1925 in 1932 je pod naslovom Pravda izhajala v Ostravi in Pragi. Med drugimi sta bila njena urednika tudi Klement Gottwald in Ladislav Novomeský.

⁵⁷³ Pravda Chudoby, 30. 6. 1924.

razložiti predvsem z njegovim takratnim koketiranjem z boljševiki oz. sodelovanjem v kmečki internacionali.

Pravda junijskih trboveljskih dogodkov sploh ne omenja, kratko novico o tem, povzeto iz Ljubljane, pa objavijo Robotniške Noviny, ki Orjuno sicer označijo za fašistično organizacijo, vendar pa o njej ne napišejo nič podrobnega.⁵⁷⁴

Volitve v Narodno skupščino februarja 1925 spet vzbudijo večji interes slovaškega časopisja, čeprav manj kot tiste iz leta 1923. Predvsem Slovenský Denník in Slovák precej prostora namenjata že predvolilnim dogodkom (razpust HRSS, Radičeva aretacija, predvolilni shod dr. Korošca),⁵⁷⁵ rezultate volitev pa, kot smo že navajeni, tolmačita povsem nasprotno. Tako SD poudarja Pašičev uspeh ter absolutno večino, ki jo ima skupaj s Pribičevićem, Slovák pa predvsem uspeh SLS.⁵⁷⁶ Oba spremljata tudi zmedo, nastalo po volitvah.

Zanimiv je predvsem članek v Slováku z naslovom *Dr. Korošec proti jugoslovanskemu aparatu*; gre za obtoževanje voditelja SLS s strani vladnega lista Samouprava za protiustavno izjavo. Korošec naj bi dejal, da mu ni znana nobena institucija, urad in oseba v Jugoslaviji, ki bi hotela sanirati sedanjo situacijo, »saj so vsi od zgoraj navzdol podivjani«.⁵⁷⁷

Slovák tega ne komentira, pač pa že naslednji dan objavi izrazito protipašičevsko nastrojeni članek, v katerem zatrdi, da bo Pašičev režim opisoval zmeraj takšnega, kakršen je v resnici, da pa »žali bog danes o njem ne moremo napisati nič dobrega«.⁵⁷⁸

Slednji sestavek je izzval reakcijo slovaških socialdemokratov. Robotniške Noviny se od njega namreč distancirajo, vendar pa se zdi, da so se za to gesto odločile bolj zaradi kontriranja klerikalcem kot pa zaradi nestrinjanja z napisanim. RN pišejo še o marčevskem preobratu v Radičevi politiki, njegovo nadaljnje politično delovanje, kakor tudi z njim povezane vladne spremembe, pa v naslednjih mesecih spremlja predvsem Slovenský Denník.

Leta 1925 zasledimo še en zanimiv članek v že omenjeni literarni reviji Slovenské pohľady, le da tokrat izpod slovaškega peresa. Literarni kritik in publicist Jano Igor Hamaliár v recenziji knjige Frana Erjavca *Slovenci* zelo razumevajoče piše o slovenski realnosti, predvsem o razbitju narodnega telesa med različne države, in Slovence primerja s Slovaki. Za slednje pravi, da v mnogočem ne poznajo jasnih in gotovih poti, po katerih bi stopali k narodnemu idealu, ki prav tako ni točno določen. Hamaliár pravi, da so Slovacom lahko Slovenci z idejo Zedinjene Slovenije in samouprave v okviru Jugoslavije učitelji, zato se morajo Slovaki zanje bolj zmeriti in jih opazovati. Avtor se tudi pritožuje, da je informacij o slovenski literaturi premalo, saj bi se morali tudi slovaški slavisti zgledovati po Slovencih. Premalo je prevodov v slovaščino, Cankarja še denimo sploh ni videl prevedenega. Za začetek

⁵⁷⁴ Robotniške Noviny, 4. 6. 1924.

⁵⁷⁵ Slovák, 13. 1., 4. 2. 1925; Slovenský Denník, 3. 1., 4. 2., 8. 2. 1925.

⁵⁷⁶ Slovák, 10. 2. 1925; Slovenský Denník, 10. 2., 11. 2. 1925.

⁵⁷⁷ Dr. Korošec proti juhosl. aparátu, Slovák, 20. 2. 1925.

⁵⁷⁸ Naš odkaz Pašičovi, Slovák, 21. 2. 1925.

boljšega sodelovanja in medsebojnega povezovanja Hamaliár predlaga predvsem navezavo ožjih stikov med Maticama v Martinu in Ljubljani.⁵⁷⁹

Leta 1926 interes slovaškega političnega časopisja za razmerami v Jugoslaviji ter s tem tudi Sloveniji precej usahne. Člankov o jugoslovanskih razmerah je malo, pa še zadevajo v glavnem zunanjo politiko in so zajeti v širšem kontekstu (jugoslovansko-bolgarski konflikt, jugoslovansko-grški spori ...). Še največ prinašajo oktobrske številke Slovák. V zvezi z incidentom, ki ga je na zagrebški železniški postaji izzval Radić,⁵⁸⁰ primerjajo Slovake in Hrvate (včasih kot nekaj podobnega tudi Slovence) ter narodnostno zatiranje v ČSR in SHS,⁵⁸¹ medtem ko Pašićeva smrt najbolj odmeva na straneh SD.⁵⁸² Pač pa češkoslovaški (ali bolje rečeno: čehoslovakistični) pogled na narodno vprašanje v Jugoslaviji zelo lepo ponazarja predavanje univerzitetnega profesorja dr. Karla Kadleca na slovaški sekciji Češkoslovaško-jugoslovanske lige v Bratislavi 24. aprila 1926, ki ga je v celoti objavil eden najbolj branih literarnih časopisov tega časa Průdy.⁵⁸³ Kadlec najprej opiše zgodovinski razvoj

⁵⁷⁹ Slovenské pohľady, XLI, 1925, št. 3, str. 186.

⁵⁸⁰ Oktobra 1926 je delegacija češkoslovaških parlamentarcev obiskala kraljevino SHS. Med drugim so obiskali tudi Zagreb, kjer pa je takratni minister Radić, razburjen, ker na postaji ni bilo izobešene hrvaške zastave, z medklji dodobra razburil del prisotnih in izzval manjši škandal. Zadeva naj bi po pisanju Slovák potekala približno takole:

Radić: »Živeli, Slovaki!«

Slovaški poslanci iz delegacije: »Živeli, Hrvati!«

Množica: »Živeli, Čehoslovaki!«

Radić: Živela, češki in slovaški narod!«

Najbrž ni treba posebej poudarjati, da si je s takšnimi ravnanjem in predvsem besedami Radić pri Slovák pridobil še dodatne simpatije. Slovák, 12. 10., 14. 10. 1926.

⁵⁸¹ Slovák, 15. 10. 1926.

⁵⁸² Slovenský Denník, 11. 12. 1926.

⁵⁸³ Po letu 1918 se je večina prudinov pridružila čehoslovaško in centralistično orientiranim političnim strankam, predvsem agrarni ter v njih zasedla dokaj visoka in pomembna mesta. Njihov glavni cilj – nacionalna osvoboditev Slovakov v tesni povezavi s Čehi – je bil z nastankom 1. ČSR dosežen, Průdy pa v novi državi pristanejo na pozicijah čehoslovakizma. Vse več je člankov čeških avtorjev, pisanih v češčini, jasno ločnico med češkim in slovaškim pa vse bolj izrinja enotno češkoslovaško, le da te meje kljub vsemu nikoli popolnoma ne izbrše. Takšna uredniška politika in koncept revije se seveda odraža tudi v odnosu do Slovencev. Nekoč enostaven odnos Slovaki – Slovenci sedaj nadomesti povezava Čehoslovaki – Jugoslovani, ki je bolj zapletena predvsem v člankih s politično vsebino, medtem ko so na literarnem področju stvari še zmeraj dokaj jasne. Průdy namreč ves čas dobro ločujejo med slovensko, hrvaško in srbsko literaturo, kulturo ter jezikom, da pa Slovence enkrat označijo za pleme, drugič kot narod, tretjič pa kot kaj tretjega, je treba pripisati osnovni nejasnosti in nedorečenosti tako čehoslovakistične koncepcije, katero je krog okoli Průdov nedvomno zagovarjal, kot tudi različnim konceptom jugoslovanstva. Kakorkoli že, Průde po l. 1918 oz. 1922 ne moremo več tretirati kot slovaško, temveč bolj kot češkoslovaško revijo. Čeprav se Průdy načeloma niso ukvarjali z dnevno politiko in niso aktivno posegali v politične in nacionalne spore 1. ČSR, pa revija tako širokega humanističnega značaja ni mogla oz. ni hotela ostati politično popolnoma nevtralna. Uredniška politika je pri izbiri prispevkov upoštevala uradna politična stališča, uredniki so bili naklonjeni (ali so celo pripadali) t. i. strankam gradu, še naprej je bil očiten vpliv Masarykovega mišljenja in idej. Zato v reviji ne manjka različnih zgodovinskih študij o vzajemnosti Čehov in Slovakov, kakor tudi ostalih slovanskih narodov, svoje članke ter spomine pa so objavljali vodilni predstavniki čehoslovakističnih strank, predvsem agrarne in socialdemokratske. Tudi v odnosu do drugih držav, v prvi vrsti do kraljevine SHS oz. Jugoslavije, je opazno zastopanje uradnih stališč Prage. Razumljivo je, da zagovorniki enega, češkoslovaškega naroda niso mogli imeti preveč razumevanja za različne »separatistične« in avtonomistične težnje posameznih jugoslovanskih narodov in so v narodnem unitarizmu videli pogoj oz. možnost državne stabilnosti in

Slovencev, Hrvatov in Srbov vse od srednjega veka do zedinjenja, ter pri Slovencih poudari predvsem deželno razdrobljenost, germanizacijo ter pomen domače inteligence v tako težkih okoliščinah. Prizna stalni interes Srbov po obnovitvi velikega cesarstva na Balkanskem polotoku, pri opisovanju zblíževalnih idej in sodelovanja med južnoslovanskimi narodi pa se ne izogne niti medsebojnim sporom, predvsem med Srbi in Hrvati na začetku 20. stoletja. Pozdravi želeno združitev »bratov« in obžaluje, da je veliko Slovencev in Hrvatov ostalo oz. prišlo pod Italijo. Vendar pa, tako Kadlec, so narodi v novo državo prinesli tudi dosti nepotrebnega balasta, saj jih je različna zgodovina tako razcepila in odtujila, da bodo šele po dolgem času lahko izginile te, sicer majhne razlike. Avtor zagovarja predvsem versko zblížanje in pravi, da mora jugoslovanskemu katoliku postati jugoslovanski pravoslavac bližji kot pa tuji katolik. Normalno se mu zdi, da se narodi ne morejo in nočejo odreči svojim nacionalnim imenom, saj vsako od njih v zgodovini nekaj pomeni, kako bo s tem v prihodnje pa je spet težko napovedati. Nujen pogoj za zblíževanje narodov in njihovo enotnost vidi v gospodarski trdnosti, kajti dobra gospodarska politika bo nujno zmanjšala gospodarske, socialne in ostale razlike. Kar zadeva državno ureditev, svetuje, da je »treba najti zlato srednjo pot med centralizacijo in decentralizacijo. Centralizacija se mora tikati predvsem Srbov in Hrvatov, saj je to en narod. Varovati se morajo vsega, kar bi lahko užalilo drugega in podpirati to, kar zblížuje ...« Po njegovem mnenju stranke ne bi smele biti organizirane na osnovi dežele in vere, temveč na podlagi skupnih programov, odločno pa zavrača tudi možnost nastanka kakršnekoli hrvaške republike v Jugoslaviji, denimo kmečke ali pa boljševistične.⁵⁸⁴ Kadlec razume, da je Hrvatom težko pozabiti svojega bana in se Slovincem ločiti od svojih deželnih zborov, vendar pa pravi, da imajo sedaj skupni SHS-parlament. Srbsko prvenstvo v državi, ki Slovincem in Hrvatom seveda ne ustreza, opravičuje kot logično posledico dejstva, da imajo za nastanek države Srbi največ zaslug. Po drugi strani pa te opozarja, da sta k temu tudi ostala naroda prispevala, kolikor je bilo v njihovi moči. Poleg tega Kadlec opozarja, da ni odločilno vprašanje minulih zaslug, saj naj odločajo le zasluge v prihodnosti.

Kot je iz članka razvidno, skuša avtor objektivno razložiti situacijo v Jugoslaviji in razloge zanj, za odpravo problemov pa vsaj okvirno ponuja tudi konkretne rešitve. Tudi pri njem opazimo nejasnost terminov, saj enkrat Slovence označi kot narod, drugič spet kot pleme, medtem ko je pri Srbih in Hrvatih še bolj nedosleden. Če upoštevamo podobno terminološko zmedo v teh časih tudi na jugoslovanski oz. slovenski strani, mu tega niti ni mogoče zameriti. Vseeno pa je iz prispevka razvidna težnja po čim večji, tako kulturni kot nacionalno-politični enotnosti Jugoslovancev oz. stopitev kulturno-zgodovinsko različnih in razdeljenih Srbov, Hrvatov in Slovencev v en, državni, jugoslovanski narod. To naj bi bila naloga vsakega prebi-

učvrstitve tudi za zavezniško kraljevino. Vendar pa kljub temu ni bilo mogoče kar naenkrat na račun »Jugoslovancev« pozabiti na posamezne narode, saj zgodovinski spomin ni segal le do leta 1918, ampak dlje nazaj. Kregar, Slovaško literarno časopisje, str. 23–25.

⁵⁸⁴ S temi besedami avtor verjetno meri na Radićevo politično povezovanje z Moskvo in pristop HRSS k »zeleni internacionali« l. 1924. V teh letih je namreč uradna Praga zastopala izredno odklonilno stališče do SZ.

valca, ali kot pravi Kadlec: »Vsa tri plemena morajo tekmovati v naporih, da bi iz različne mase prebivalstva ustal kulturno enotni narod, ta cilj pa bo z dobro voljo ter žrtvovanjem vsakega posameznika nekoč prav gotovo dosežen.«⁵⁸⁵

Tudi četrte volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS, septembra 1927, so ocenjene v stari maniri (Robotniške Noviny še posebej poudarijo Koroščekov poraz in Kramerjevo zmago v Ljubljani),⁵⁸⁶ o Slovencih pa še pred tem zopet največ piše Slovák. Aprila pohvali »modro« politiko SLS, ki je z vstopom v Uzunovičev vladno (ki pa je takrat že padla) že dosegla »blagodejne« učinke za Slovence, ki se kažejo v železniškem prometu, lokalni samoupravi in ljubljanski borzi.⁵⁸⁷ Maja napove Slovák kongres SLS v Ljubljani, »na katerem bodo (SLS, op. a.) zavzeli stališče do sedanje vlade, v katero SLS ni bila povabljena ...«⁵⁸⁸

Povolilna pomiritev in skupni nastop Radića in Pribičevića oz. nastanek KDK novembra 1927 močno preseneti tudi tujo javnost in še posebej Slovák (ta takrat dosti piše o jugoslovansko-francoski prijateljski pogodbi in v zvezi z njo povzema Politikin intervju s Koroščem)⁵⁸⁹ se temu ne more in ne more načuditi. Ko se po drugi strani Korošček poveže z Vukičevićem in SLS zopet vstopi v vladno, pa začudenje preraste v sila neprijetno zadrego. Jugoslovanski avtonomistični blok, ki ga je uredništvo Slovák dotlej brezrezervno podpiralo, se je s tem namreč dokončno razcepil in večinski stranki »jugoslovanskih katoliških bratov«, pred tem deležni nedeljivih simpatij in zatiskanja oči pred medsebojnimi spori, sta se znašli na popolnoma nasprotnih bregovih.⁵⁹⁰

Ta Slovákov problem se v burnem letu 1928 seveda le še poveča. Prvi dogodki v tem letu, ki mu prav vsi dnevniki posvetijo večjo pozornost, so bile demonstracije proti ratifikaciji nettunskih konvencij in obenem obtožba KDK, da je notranji minister Korošček kriv za krvave spopade na njih in da naj zato odstopi. Še preden se je prah v zvezi s tem polegel, je v javnost udarila novica o streljanju v skupščini, katere delo in zasedanja so v predhodnih dneh tudi slovaški dnevniki budno spremljali. Vsi brez izjeme seveda obsodijo in podrobno opišejo zločin Puniše Račića, v razlagah in komentarjih tragičnega dogodka pa si že niso več povsem enotni. Slovenský Denník se v stilu uradne politike vede zelo diplomatsko in obsodi »gnusni zločin«, kateremu pa kot pravi, se čudijo predvsem tisti, ki Jugoslavije ne poznajo in »nanjo gledajo kot na kakšno drugo evropsko državo«. Podobno kot jugoslovansko provladno časopisje⁵⁹¹ SD za zločin jasno obtoži le posameznika, poudari, da je Puniša Račić to storil na lastno pest in s tem zavrne kakršnikoli sum o vpletenosti vladnih krogov. Dogodek označi kot škodljiv za vse slovanstvo, izrazi pa tudi vero v lepšo jugoslovansko bodočnost.⁵⁹² Zanimiv je tudi komentar dva dni pozneje, ki opisuje odnos SD

⁵⁸⁵ Průdy, X, 1926, št. 5-6, str. 289–303.

⁵⁸⁶ Robotniške Noviny, 14. 9. 1927.

⁵⁸⁷ Slovák, 22. 4. 1927.

⁵⁸⁸ Slovák, 7. 5. 1927.

⁵⁸⁹ Slovák, 11. 11. 1927.

⁵⁹⁰ Slovák, 6. 12. 1927.

⁵⁹¹ Prim.: Slovenec, 21. 6. 1928.

⁵⁹² Belehradský zločin, Slovenský Denník, 22. 6. 1928.

do jugoslovanske situacije. Pisec pravi, da jim Srbi očitajo, da so na hrvaški strani, medtem ko v Zagrebu trdijo ravno obratno. Omenjene očitke komentator zavrne z naslednjimi besedami: »V resnici imamo enako radi tako Srbe, Hrvate kot Slovence, v celoti pa smo se trudili ostati v svoji ljubezni objektivni.« Na komplicirano situacijo opozori tudi z izjavo nekega češkoslovaškega politika in poznavalca jugoslovanskih razmer, ki je pred časom rekel, da je najhujše to, da imata v Jugoslaviji obe strani prav. Sicer pa so SD najbolj motile nekatere že omenjene Radićeve izjave o tem, da je bilo v času Avstro-Ogrske boljše in da narodi pod srbskim režimom nimajo niti najprimitivnejših ljudskih pravic. Po drugi strani pa časnik Srbom očita, da nočejo nič vedeti o hrvaških zaslugah za državo in Hrvate direktno obtožujejo izdaje domovine.⁵⁹³

»Streli v skupščini so direktni nasledek političnega kaosa, ki ga preživlja jugoslovanska notranja politika po Pašičevi smrti.«⁵⁹⁴ S temi besedami označi streljanje v skupščini Slovák, ki zopet začne primerjati razmere v obeh državah, Slovake s Hrvati, Radića s Hlinko, Pribičevića, ki je spoznal zmoto centralizma, pa s Hodžo. Posebne simpatije so namenjene KDK (omenja se pristop »visokocenjenega in delavnega« slovenskega politika dr. Žerjava), ki se trudi okrepiti kraljevino SHS »tako gospodarsko kot нравno«.⁵⁹⁵

Tega leta dogodke v Jugoslaviji spremlja tudi komunistična Pravda, ki najprej kritizira nettunske konvencije, v notranjepolitičnem konfliktu pa se postavi na Radićevo stran.⁵⁹⁶ Simpatije do hrvaškega liderja izvirajo predvsem iz njegovih, leta 1924 izrečenih besed, ko je dejal, da je bila njegova stranka ustanovljena iz malih, večinoma komunistično orientiranih kmetov in dejstva, da je v njegovi stranki našlo zatočišče precej komunistov. Pravda še poudari, da sam Radić sicer nikoli ni bil komunist, pač pa je imel prijateljski odnos s Sovjetsko zvezo.⁵⁹⁷

Ogorčene so tudi, sicer tradicionalno Radiću najmanj naklonjene Robotničke Noviny. Vodjo HSS sicer označijo za velikokrat grobega in brezobzirnega, istočasno pa obsodijo zločin in dejstvo, da dan po tem, ko so grozili z nasiljem, poslanci v skupščini hodijo z revolverjem. Prav tako vladi, »ki se bo pred javnostjo težko očistila«, očitajo, da bi morala biti bolj objektivna, saj »opozicija tudi ni bila takšna, da z njo ne bi bil možen nikakršen dogovor«.⁵⁹⁸

Slovaško časopisje budno spremlja dogodke po 22. 6. ter poskuse politične konsolidacije, močno povezane z imenom dr. Antona Korošca. Ko ta konec julija sestavlja novo vlado, izzove predvsem kritike hrvaške opozicije, ki jih prenaša tudi slovaški tisk. Robotničke Noviny povzemajo očitke, da je s tem, ko je stopil na čelo vlade, »spodbil trditve Hrvatov, da so vsi nesrbski deli Jugoslavije v slabšem položaju

⁵⁹³ Slovenský Denník, 24. 6. 1928.

⁵⁹⁴ Slovák, 22. 6. 1928.

⁵⁹⁵ K udalostiam juhoslovanským, Slovák, 26. 6. 1928.

⁵⁹⁶ Pravda, 22. 6., 17. 8. 1928.

⁵⁹⁷ Pravda, 23. 6. 1928.

⁵⁹⁸ Robotničke Noviny, 22. 6. 1928.

od Srbije»,⁵⁹⁹ Slovák pa piše, da so Hrvati proti Korošču tudi zato, ker ga imajo za »zakrinkanega namestnika radikalov«, s katerimi je SLS povezana s t. i. blejskim paktom.⁶⁰⁰

Lonček pristavi še Slovenský Denník, v katerem šef srbskih kmetijcev Jovanović kritizira vlado, Korošču pa očita sovraštvo do HSS in ga krivi za krvave demonstracije, premalo zavzetosti in truda za zbližanje sprtih skupin v skupščini, premajhno poznavanje razmer po celi Jugoslaviji in ne zgolj v Sloveniji ipd.⁶⁰¹

Poročila o nezadovoljstvu s Koroščevo vlado se vrstijo, RN in Slovák pa pišeta tudi o Predavčevih napadih nanj. Hrvaškemu poslancu Josipu Predavcu naj bi Korošec leta 1924 rekel, da Slovenci kot kulturni narod ne morejo živeti s Srbi, da je v stalnih stikih z zastopniki tujih sil na Dunaju in da Slovencem ne preostane nič drugega, kot pripojiti se Italiji, ki jim bo zagotovila narodne pravice in dala avtonomijo. Korošec je vse to seveda zanikal oz. označil za »neutemeljene govornice«.⁶⁰²

Sicer se Slovák v zvezi s konfliktom med Hrvati in Koroščem zaenkrat vzdrži kakršnihkoli obtožb in skuša biti nepristranski. V članku *Korošec poziva Hrvate v Beograd*⁶⁰³ pa piše, da je kralj s postavitvijo Korošca na čelo vlade napravil dobro potezo, vendar se, kot kaže, Korošec drži programa prejšnje vlade in ne povzema korakov za razjasnitev situacije. Polemike okrog nove vlade je za nekaj časa utišala Radićeva smrt in dogodki v zvezi z njo.

Slovák in Slovenský Denník pišeta o pokojnem vse najlepše, manj diplomatsko ter z ostrejšimi besedami pa se na Radićevo življenje in delo ozrejo Robotničke Noviny. Označijo ga kot zelo protislovno osebo, ki se je že ob nastanku Jugoslavije postavila na separatistične pozicije. Njegovo tragiko vidijo v tem, da si je znal pridobiti množice, ki pa jih ni znal voditi. Očitajo mu spremenljivo ravnanje, pri katerem se nikoli ni vedelo, kaj pravzaprav hoče ter preobrat iz navdušenega pristaša Habsburžanov v zagretega republikanca. Dodajajo še, da Radić ni znal izkoristiti svoje moči niti v dobro Jugoslavije niti v prid Hrvatov ter upajo, da se bo z njegovo smrtjo v Jugoslaviji in na Balkanu končalo »uporniško obdobje«.⁶⁰⁴

Krizni situaciji se slovaški tisk posveča tudi naprej. Robotničke Noviny sicer še najmanj, Slovenský Denník pa poroča o napadih na premiera v vseh strani in decembra napoveduje, da bo Korošec najbrž v kratkem odstopil.⁶⁰⁵ Septembra 1928 pa prvič, čeprav zelo previdno, Korošca kritizira tudi Slovák. Komentator se sprašuje, kako lahko hrvaški katoliški duhovniki obsojajo politiko rimokatoliškega duhovnika Korošca. Ti mu očitajo, da ne stori nič v obrambo katoliške cerkve pred posrbljenjem in navedejo primer iz Sente, ko se Korošec ni zavzel za nadaljnjo gra-

⁵⁹⁹ Slovinský klerikal predsedom vlády v Juhoslávii, Robotničke Noviny, 29. 7. 1928. Zanimivo je, da tudi v nadaljnjem spremljanju krizne situacije v Jugoslaviji Robotničke Noviny pred Koroščevo ime nikoli ne pozabijo dopisati nazivov kot »prelat«, »pater« ali »duhovnik«, kar nosi v tem časopisu nujno slabšalni prizvok in je neposredno povezano z antiklerikalno politiko češkoslovaške socialdemokracije.

⁶⁰⁰ Slovák, 28. 7. 1928.

⁶⁰¹ Slovenský Denník, 2. 8. 1928.

⁶⁰² Robotničke Noviny, 3. 8. 1928; Slovák, 4. 8. 1928.

⁶⁰³ Slovák, 4. 8. 1928.

⁶⁰⁴ Robotničke Noviny, 10. 8. 1928.

⁶⁰⁵ Slovenský Denník, 8. 12. 1928.

dnjo katoliške cerkve, ki je srbska manjšina v kraju ni dovolila. Pisec komentarja opozori tudi na dejstvo, da se s Korošcem ne strinjajo niti vsi slovenski duhovniki, za razumevanje teh razmer pa ponuja razlago, da je Korošec izšel iz politične šole stare Avstrije, kjer brez stalnih kompromisov ni bilo mogoče delati politike. »Glavna stvar pri tem je obdržati se na oblasti za vsako ceno. To pa je skoraj vedno na škodo celote, pa čeprav morda godi osebni nečimrnosti.«⁶⁰⁶ Slovák še v istem mesecu predstavi slovensko in hrvaško časopisje ter izpostavi priljubljenost in branost Jutra, napove pa tudi obisk takratnega češkoslovaškega ministra za zdravstvo, sicer enega voditeljev HSLS dr. Tisa v Jugoslaviji.⁶⁰⁷ Zadnji obsežnejši prispevek v tem letu posveti Slovák položaju katoliške cerkve v Jugoslaviji. Nov vladni predlog šolske reforme – verouk naj bi po novem učili posvetni učitelji in ne več duhovniki – je izzval konflikt med SLS in radikali ter demokrati, v katerem se je Korošec ponovno znašel v paradoksalni situaciji. Slovák navaja besede poslanca SLS Kremžarja, ki je med drugim dejal, da je »*položaj katoliške cerkve sistematično spodkopavan*« ter zahteval škofovo kontrolo nad učenjem verouka oz. da šolski minister imenuje le tiste učitelje verouka, ki jih predlaga škof. Slovák tudi zapiše, da so radikali prepričani, da bo SLS popustila in rajši ostala v vladi, zadeve pa sicer preveč ne komentira, čeprav je razvidno, katero stran v konfliktu podpira.⁶⁰⁸ V zadnjih dneh iztekajočega leta 1928 se tako v jugoslovanskih razmerah kot slovaškem tisku, ki o njih poroča, pojavi umirjenost, bolje rečeno zatišje pred viharjem, ki že v prvih januarskih dneh leta 1929, Jugoslavijo ponovno privede na prve strani evropskega, s tem pa tudi slovaškega časopisja.

»Najbolj varen pa je sedanjí režim v Sloveniji, ki mu je popolnoma vdana«

(Slovenský denník, 1. 8. 1931)

Z avtoritarnim posegom, s katerim si je obetal prekiniti vse bolj kaotično realnost, se je jugoslovanski kralj v začetku januarja 1929 pojavil na naslovnih večine evropskega tiska, Jugoslavija pa je postala osrednja politična tema, ki je še posebej odmevala v srednjeevropskem prostoru. Zato ji vsaj v prvi polovici januarja tudi celotno slovaško časopisje posveča glavno pozornost. Oba glavna meščanska časopisa, katoliški Slovák in agrarni Slovenský denník, sta kot vedno zelo previdna pri vrednotenju in ocenjevanju diktature ter nadaljujeta s staro usmeritvijo, za katero velja, da je treba zadeve ocenjevati politično previdno, počasi in pa v okviru širšega domačega in mednarodnega konteksta.

Slovenský denník »*zgodovinskemu preobratu v jugoslovanski politiki*« nameni skoraj vso naslovno stran. Predstavljeni so razlogi za uvedbo diktature in poudarjeno je, da kralju po tako dolgotrajni in globoki krizi ni preostalo nič drugega, če je

⁶⁰⁶ Slovák, 14. 9. 1928.

⁶⁰⁷ Slovák, 19. 9., 21. 9. 1928.

⁶⁰⁸ Slovák, 18. 12. 1928.

državo hotel rešiti. Opisana je tudi nemoč zadnje, Koroščeve vlade, katere mandatarja sicer vzamejo v bran kot žrtev zla, ki se je nakopičilo v Jugoslaviji. Imel naj bi namreč dobre namene, a premalo podpore celo med svojimi, zato se je zatekel k strogi uporabi zakona, ki je vodila v teptanje demokratičnih pravic. Tudi zato se bo *»Koroščevo vlado v politični zgodovini poprevratne Jugoslavije komaj kdaj lahko spominjalo po dobrem«*. Slovenský denník predstavi novo vlado, objavi celoten Aleksandrov proglas ljudstvu, dotakne pa se tudi odmevov iz Beograda in Zagreba, vključno z znano Mačkovno primerjavo *»raskopčanega lajbeka«*.⁶⁰⁹ V teku naslednjih mesecev časnik poroča o prvih pojavnih oblikah diktature, na katere gleda razumevajoče, hvali pa tudi Živkovićevo vlado, ki jo označi kar za *»vlado dela«*.⁶¹⁰ Pozdravi preimenovanje države v Jugoslavijo – s tem si že pred tem ni delal večjih tozadevnih problemov – ter administrativno reformo z oblikovanjem banovin, s čimer so po njegovem pisanju povsod zadovoljni, pa tudi bani so *»najboljši od najboljših«*.⁶¹¹ Čedalje bolj so na njegovih straneh prisotne tudi novice, komentarji in pa obsodbe hrvaško-ustaških terorističnih akcij v Jugoslaviji, za katere je značilno nekritično povzemanje beograjskih poročil in pa direktno obtoževanje novega hrvaškega voditelja Mačka, da je vanje vpleten oz. da celo stoji za njimi.⁶¹² Da pa Slovenský denník še naprej ostaja zvesto glasilo uradne češkoslovaške politike, ki se, čeprav z godrnjanjem, slej ko prej sprijazni z vsako oblastjo v prijateljski in zavezniški Jugoslaviji, pa naj bo ta še tako nedemokratična, dokazuje uvodni komentar ob 11. obletnici ujedinjenja in jugoslovanskem državnem prazniku. V njem se uvodničarju dr. Františku Kalaču zapiše, da je *»ogromne prednosti aktualne vladavine v Jugoslaviji mogoče spoznati le v primerjavi s tem, kar je bilo prej. Nikogar ni v Jugoslaviji – pa tudi ne med njenimi prijatelji, ki bi si želel nazaj razmere izpred enega leta.«* Ob zagovarjanju diktature avtor zatrjuje, da zanjo ni bilo nikakršne želje z vrha – Aleksandra označi za idealnega vladarja –, prav tako pa tudi ni v skladu s srbsko demokratično tradicijo ter *»junaštvom in ljudskostjo«* srbskega vojaka v 1. svetovni vojni. Skratka, potrjuje že v začetku postavljeno hipotezo, da je bila uvedba diktature nujna in da je tako tudi najbolj prav.⁶¹³

Slovák, čigar strani so to leto polne predvsem znane in razvpite afere Tuka, prav tako previdno in s precejšnjo mero naklonjenosti opazuje uvedbo diktature in njene posledice. Zato najraje povzema jugoslovanski tisk, med drugim tudi Slovenca, ki je vsaj na začetku *»navdušen«* nad kraljevo odločitvijo in poudarja, da je Anton Korošec tako v očeh jugoslovanskega ljudstva kot v kraljevih očeh človek, na katerega je treba staviti upe za bodočnost.⁶¹⁴ Na kraljevi akt poskuša Slovák gledati predvsem kot nujni ukrep, s katerim je bilo potrebno presekati gordijski voz, predvsem kar zadeva srbsko-hrvaške odnose. Sicer pa po lastnih besedah diktature ne more ne hvaliti ne obsojati. Hvaliti ne zato, ker je diktatura nekaj protiljudskega,

⁶⁰⁹ Král' Aleksander zasiahol; Historický obrat v juhoslovanskej politike, Slovenský denník, 8. 1. 1929.

⁶¹⁰ Slovenský denník, 21. 2. 1929.

⁶¹¹ Slovenský denník, 9. 9. 1929.

⁶¹² Slovenský denník, 19. 11., 24., 28., 29. 12. 1929.

⁶¹³ Juhoslovanská jednota, Slovenský denník, 1. 12. 1929.

⁶¹⁴ Slovák, 13. 1. 1929.

Кто погрязнет, нечеловек и невидимый.

DENNÍK KSČ. PRE SLOVENSKO

(Sekcia III. Komunistickéj internacionály.)

Proletariát všech kralin, spojte se!

Streda 9. januára 1929.

Cislo 7.

Demokracia, čo i formálna, stala sa jej
prekážkou k udržaniu jej panstva a ne-

3841A Zivković

□□——

Srbka buržoazná sa rozhodla. Po

mená brutálne raikovanie ich oslobodzo-

obsojati pa ne iz že prej omenjenih »potrebnih« razlogov.⁶¹⁵ Slednjemu velja dodati še ves čas prisotne, v kasnejšem obdobju pa še posebej izrazite simpatije slovaških »klerikalcev« do vsakršne avtoritarnosti, ki pa seveda ne sme biti usmerjena proti

178 zgodovini.ce

njihovim ideološkim postulatom. Kot že rečeno, pa ima slovaški avtonomistični tisk tega leta dovolj dela z obrambo enega svojih najvidnejših politikov – Vojtecha Tuke.

Avgustovski proces proti njemu nasploh še dodatno aktivira ves češko(slovaški) politični spekter in njegove medijske izpostave; v obsodbah prednjačijo socialdemokrati. Njihove Robotniške noviny pa so neverjetno ostre tudi v odnosu do Aleksandrove diktature, ki jo neprizanesljivo spremljajo že od samega začetka. Če se da v prvih dneh ta odklonilni ton le še bežno zaznati, RN že marca odkrito zapišejo, da je v kraljevini SHS podobno stanje kot v zaporu in da so posledice oz. učinki diktature v prvih treh mesecih zgolj negativni.⁶¹⁶ Razloge za nenavadno kritičen odnos do jugoslovanske notranje politike, ki se nadaljuje skozi vse leto, moramo poiskati v takratni opozicijski drži ČSSD. Ker stranka ni sodelovala v vladi, tudi ni bila zavezana uradni zunanji politiki ČSR, ki si je pred »demokracijsko« zavezniške kraljevine, kot smo že in še bomo omenili, večidel zatiskala oči. O tem priča tudi dejstvo, da se z vstopom ČSSD v vlado, decembra 1929, tudi pisanje njenega tiska praktično čez noč spremeni ali vsaj ublaži.

Tovrstne dnevno-politične spremembe pa seveda niso vključevale slovaških komunistov, katerih glasilo Pravda takoj brezkompromisno udari po diktaturi, ki je bila po njenem mnenju uvedena zato, *»da bi Jugoslavija lahko nemoteno stopila v protisovjetsko fronto, da bi bila pripravljena na 'razrešitev spora' z Mussolinijem in da bi srbska buržoazija lahko zatrla narodne manjšine in proletariata«*. Novi režim in kraljeve zakone označijo za fašistične, diktaturo pa kot absolutistično in generalsko, katere glavni namen je priprava in sposobnost za vojno.⁶¹⁷ Jugoslovansko, predvsem srbsko buržoazijo, *»kateri je, čeprav formalna, demokracija predstavljala oviro za ohranitev oblasti«*, obtožujejo kot glavnega iniciatorja diktature, njeno uvedbo pa uvrščajo tudi v širši mednarodni kontekst.⁶¹⁸

V zvezi z osnovno temo pričujočega pisanja velja opozoriti tudi na članek, v katerem Pravda povzema reakcije in komentarje ostalega slovaškega, pa tudi češkega tiska ter bere levite meščanskemu časopisju, ki se *»pri najrazličnejših priložnostih izreka z navdušeno odločitvijo za demokracijo in demokratični parlamentarizem, v odločilnih trenutkih za buržoazijo, ko gre za utrditev njenih pozicij, pa cela demokratična združba nima prav nobenih pomislekov pozdraviti vlado sile in vreči ves demokratični parlamentarizem preko palube«*. V podkrepitev navaja odlomke iz »grajskega« in ostalega tiska, jih komentira in potencira, a resnici na ljubo se v svojem bistvu ne moti prav veliko.⁶¹⁹ Nasploh se Pravda tega leta odlikuje po zelo dobri obveščenosti o dogodkih v Jugoslaviji in jim tega leta posveča tudi daleč največjo pozornost v celotnem obdobju svojega izhajanja v 20. in 30. letih 20. stoletja. Glavna teža člankov je seveda usmerjena predvsem v obsodbe pregona jugoslovanskih komunistov, kot je npr. umor

⁶¹⁶ Robotniške noviny, 3., 15., 20. 3. 1929.

⁶¹⁷ Absolutizmus kráľa – diktatúra generálov, Pravda, 8. 1. 1929.

⁶¹⁸ Fašistická diktatúra v SHS; Diktatúra v SHS, Pravda, 9. 1. 1929.

⁶¹⁹ V dojemnej jednote schvalovaný fašizmus, Pravda, 10. 1. 1929.

Đakovića in Hečimovića,⁶²⁰ redke omembe Slovencev pa so prav iz tega konteksta, kot npr. aretacija in zapor Dušana Kermavnerja in delavca Plankerja.⁶²¹

Podobno pisanje komunističnega lista se nadaljuje tudi naslednje leto, ki je ob obletnici diktature prineslo še Zakon o zaščiti države, kmalu pa zaradi drugih, notranjepolitičnih tem sledi šestmesečna prepoved izdajanja Pravde. Teh težav takrat že vladne Robotniške novine ne poznajo, vendar pa vse do jeseni leta 1930 v njih ne najdemo dosti informacij o jugoslovanski politični stvarnosti, še tiste redke pa so v glavnem brez komentarja. Ob obletnici diktature pa njeno veliko in popolnoma nekritično hvalnico prinaša Slovenský denník. Po njegovem naj bi jugoslovanska vlada ogromno naredila in utrdila državo tako navznoter kot navzven, idejo enotne Jugoslavije pa podpirala velika večina naroda. Edini, ki naj bi bili proti njej, so po besedah časnika »odstavljeni politiki, separatisti vseh treh plemen ter razni prevratniki«.⁶²²

V zvezi s sojenjem Vladku Mačku SD reagira na pisanje svojega največjega konkurenta Slováka in njegovem mnenju o »srbskem gospodstvu nad Hrvaško« ter mu oporeka predvsem z dejstvom, da v aktualni vladi sedijo štirje Hrvatje in Slovenec Korošec, katerim sta »država in narod več kot pa laži«.⁶²³

Če je Slovák namreč vsaj v začetku še pokazal določeno razumevanje za jugoslovanske izredne razmere, je svoje stališče kaj kmalu zaostрил in se postopoma izoblikoval v – ob komunistih – najvztrajnejšega kritika kraljeve diktature in njenih represivnih unitarističnih metod. Glavni vzrok temu je – poleg tradicionalne simpatije do Hrvatov in Slovencev – predvsem odkrit državni pritisk na katoliško cerkev in njene ustanove v Jugoslaviji, kot je bil denimo razpust Orla in podržavljenje ter poenotenje telovadnih organizacij v prid »naprednjaško-brezverskega« Sokola. Kraljevo diktaturo označi za fašistično-prostozidarski kurs, katerega cilj je izničenje in osiromašenje katoliških ustanov ter kratenje pravic in interesov katoliške cerkve, predvsem v šolstvu, pa tudi na kulturnem, društvenem in karitativnem polju. Opisuje nov »nacionalistično-fašistični šolski duh«, na katerega so s protesti že reagirali jugoslovanski škofje, in kategorično zaključí, da »v Jugoslaviji vlada stroga diktatura prostozidarjev, zakrita s tančico nacionalizma«.⁶²⁴

Naslednji pomembnejši članek se ukvarja predvsem z izbruhom kulturnega boja v Jugoslaviji, s katerim je začel jugoslovanski tisk, ter poziva oz. upa, da bodo Slovenci in Hrvati v bran »prostozidarskim pritiskom« ustvarili skupno katoliško fronto. Če že ni mogoče politično, pa vsaj na gospodarskem, šolskem in družbenem področju. Pri tem jim Slovák ponuja vso podporo: »Hrvati in Slovenci bodo pri obrambi svojih verskih pravic na svoji strani vedno imeli vso katoliško javnost Evrope, katere zanimanje za položaj katolikov v Jugoslaviji je že prebujeno.«⁶²⁵

⁶²⁰ Pravda, 7. 2., 4. 5., 27. 6., 10. 8. 1929.

⁶²¹ Pravda, 3. 11. 1929.

⁶²² Rok novej Juhoslávije, Slovenský denník, 5. 1. 1930.

⁶²³ Slovenský denník, 24. 4. 1930.

⁶²⁴ Královský fašisticko-slobodnomurársky kurz v Juhoslávii ničí a ožobračuje katolicke ustanovizne, Slovák, 16. 1. 1930.

⁶²⁵ Arcibiskup dr. Bauer na barikáde katol. tlače obraňuje cerkev v Juhoslávii, Slovák, 6. 2. 1930.

Slovákovo pisanje o procesu proti Mačku oz. reakcije Slovenskega dnevnika nanj smo že omenili, gre pa pravzaprav za objavo apela hrvaškega poslanca dr. Krnjevića, ki ga je le-ta podal Društvu narodov. Časnik tega memoranduma sicer ne komentira, sklepati pa je mogoče, da za napisanim stoji njegovo uredništvo. Kar nenazadnje in po svoje tudi ni tako daleč od resnice, še posebej, če upoštevamo naslednje aprilске, majске in junijske članke, ki vsi po vrsti opisujejo zločine nad Hrvati in jih ostro obsojajo.⁶²⁶ V prvem planu so torej Hrvati, medtem ko beseda o Slovencih tega leta na straneh Slováka teče predvsem v svetlejšem in dosti bolj prijaznem kontekstu, ki je povezan z drugim slovanskim katoliškim akademskim kongresom v Ljubljani. Le-ta je potekal med 23. in 27. julijem 1930, poleg gostiteljev pa so se ga udeležili Poljaki, Ukrajinci, Hrvati, Čehi, Rusi in Slovaki, ki so nanj poslali številno, kar dvanajstčlansko delegacijo. V njej je bil tudi aktivni član Julo Stano, ki je predaval o perspektivah slovanskega katolicizma v prihodnosti, predlagal pa tudi, da bi se iz vsake narodne organizacije eden ali dva člana posvetila študiju vsaj enega slovanskega jezika in da bi nadzor nad to dejavnostjo prevzel skupni sekretariat.⁶²⁷ Stano je v Slováku tudi podrobno poročal o poteku kongresa v *»beli Ljubljani, ki danes izgleda kot mali slovanski Babilon«*, še posebej pa velja izpostaviti zdravico, ki jo je Slovenec dr. Lovro Sušnik namenil Slovakom. V njej se je spomnil svoje udeležbe na študentskem srečanju v Ružomberku, kjer je *»videl narod, ki se po dolgi politični podrejenosti razvija v neobičajno hitrem tempu«*. Opozoril je tudi na *»značajsko sorodnost Slovakov in Slovencev ter svojo zdravico končal z vročo željo, da bi bodočnost Slovakov bila čim bolj vesela«*.⁶²⁸ Na kongresu, ki je minil v sproščenem in spodbudnem ozračju, so se tudi dogovorili, da bo naslednja gostiteljica Bratislava. Zgolj kot zanimivost velja omeniti, da je bil na ljubljanskem kongresu med aktivnejšimi člani slovaške delegacije tudi Ferdinand Đurčanský, eden od bodočih voditeljev in ministrov HSLS. Naslednji pomembnejši članek v zvezi z jugoslovanskim katolištvom, septembra 1930, se že vrača v surovo politično realnost. V njem Slovák bralstvo opozarja na *»z dneva v dan obupnejše razmere«*, v katerih se je znašla katoliška cerkev v Jugoslaviji ter zaplembe cerkvenega premoženja. Tako je spor med Hrvati in Srbi čedalje močnejši, *»nemir pa je v zadnjem času velik tudi med sicer zelo mirnimi Slovenci«*. Članek postreže z različnimi primeri srbizacije in gospodarske eksploatacije in dodaja, da imajo Srbi še danes Hrvate in Slovence za nezanesljiva naroda, čeprav si take obtožbe z ničimer niso zaslužili. V prid neenakopravnosti narodov postreže med drugim z nacionalnim razmerjem jugoslovanskega generalskega kadra, v katerem je ob samih Srbih le en Hrvat, pa še ta je zato prestopil v pravoslavje, in zatrjuje, da med vsemi Hrvati ni danes niti 2 % takih, ki bi soglašali z diktaturo, pa tudi med Slovenci bi se težko našel kakšen procent več. Edino rešitev vidi v čim hitrejši likvidaciji aktualnega sistema, uvedbi parlamentarizma in federativni ureditvi države. *»Drugače se ne bo dalo razrešiti srečanje dveh popolnoma različnih slovanskih kultur, ki bosta edino na princi-*

⁶²⁶ Zúfaly horvatský protest proti násilnickému režimu srbského krále, Slováky, 16. 4. 1930.

⁶²⁷ Peter Švaral, Sodelovanje slovenskih in slovaških študentov v organizaciji Pax Romana, v: ZČ, 54/3, 2000, str. 451–452.

⁶²⁸ II. kongres slovanskej akademicky vzdelanej mládeži v Ljubljani, Slováky, 27. 7. 1930.

pu svobode некоč v bodočnosti lahko začeli veliko delo sinteze južnih Slovanov po programu velikega Hrvata in Slovana, škofa Strosmyerja.«⁶²⁹

V naslednjih člankih izvemo še marsikaj o šikaniranju katoliškega šolstva v Jugoslaviji, cenzuri katoliškega tiska in kulturnem boju, ki je »insceniran s strani srbskih prostozidarskih lož, za katerimi stoji francosko frامasonstvo«, pa tudi sam Živković je »prostozidar višje stopnje«. ⁶³⁰

Vendarle pa največja pozornost Slovencem na straneh slovaškega tiska tega leta velja drugim, še bolj tragičnim dogodkom, ko fašistični teror v Julijski krajini in dogodka, povezane s tržaškim procesom, brez izjeme obsodi vsa (češko)slovaška politika oz. javnost, ne glede na politično usmeritev.

Robotniške noviny že v podnaslovu prvega tozadevnega članka zapišejo, da je »zločin obsojenega ta, da je ostal Slovenec«, ⁶³¹ v naslednjih prispevkih pa opišejo proces, usmrtitve na Bazovici ter tako jugoslovanske kot češkoslovaške oz. evropske proteste in ogorčenje. Še ostrejši je Slovenský denník, ki sicer že pred kulminacijo tragičnih dogodkov obtožuje Italijane, da izzivajo konflikt z Jugoslavijo in se pri celotni zadevi brez najmanjšega omahovanja brezpogojno postavi na jugoslovansko stran. Glede bližajočega se procesa kategorično zatrdi, da gre za gonjo brez razloga, »saj ti mladi ljudje niso mogli storiti zločinov, za katere so obtoženi«, in da se v Trstu pripravlja »veliki zločin, s katerim se želi popolnoma izkoreniniti Jugoslovane v Italiji«. SD je prepričan, da je Rim takšen proces potreboval in trdi, da se ga sicer ne tičejo notranje italijanske razmere, vendar »pa smo dolžni povzdigniti apel k celemu svetu, da bi preprečil grozovit justični umor, ki se v tej deželi pripravlja proti pripadnikom slovanskega plemena«. Če pa bo kulturna Evropa molčala, nadaljuje časnik, bo to dokaz njene strašne slabosti pred Italijo, »kjer je streljanje, obešanje in zapiranje ljudi na leta težkega zavora postalo dogodek, brez katerega ne more miniti več niti en dan.« ⁶³²

Ta in druga svarila očitno niso zalegla in naslovnica Slovenský denníka z dne 9. 9. 1930 je že v znamenju izvršenega zločina. Pod velikim in povednim naslovom *Barbarstvo* ⁶³³ so opisani tragični dogodki, ki jih spremljajo fotografije »narodnih mučnikov« Bidovca, Marušiča, Valenčiča in Miloša in pa reakcije jugoslovanskega tiska. V naslednjih številkah se Slovenský denník dotakne tudi odziva ostale evropske javnosti, s posebnim veseljem pa gleda na enotno naklonjenost stališč češko-slovaškega tiska, znotraj katerega je še posebej izstopal slovaški, ki je tako »znova zapečatil staro prijateljstvo, ki veže Jugoslovane in Čehoslovake«. ⁶³⁴

Ob tem velja poudariti, da Slovenský denník na splošno sicer pogosto uporabi termin jugoslovanske žrtve oz. teror nad Jugoslovani, vendar pa ob konkretnih primerih in imenih nikoli ne spregleda, da gre za Slovence, ki že dolgo trpijo

⁶²⁹ Katolička cirkev v Juhoslávii ozbijaná o dve miliardy majetku, Slovák, 21. 9. 1930.

⁶³⁰ Kulturný boj v Juhoslávii, Slovák, 21. 11. 1930.

⁶³¹ Šovinistický proces fašistov proti Juhoslávcom, Robotnicke noviny, 6. 9. 1930.

⁶³² V Itálii idú odsúdiť 15 Juhoslovánov k smrti, Slovenský denník, 2. 9. 1930.

⁶³³ Barbarstvo, Slovenský denník, 9. 9. 1930.

⁶³⁴ Slovenský denník, 16. 9. 1930.

SLOVENSKÝ DENNÍK

Číslo XIII. V Bratislave, v utorok 9. septembra (září) 1930 Číslo 207.

80 hal.

Redakcia a administrácia Bratislava, Ružová ulica 12. Telefón redakcie: 196, 197. Písaňa redakcie: v Kolibači, Zvezdárska ulica 19, telefón 200. v Prahe: Hyberbátska ulica 200. Predplátné na mesačnej základe v Bratislave 22.22,- v domácom do domov 22.22,-. Vypisuje sa predplatiteľovi na mesačnú, štvrtročnú, ročnú a dvojročnú. Všetky predplatiteľské listy zaslať na adresu redakcie.

Barbarsivo.

80 hal.

Pri kráľom Adriatickom mori na slovenskom území v meste Terste, kam sa preto nemohlo v plnej svojej silke dostať Slovanstvo, lebo toto prístavné mesto predtým zaviazalo pred Slovami hádzanie a po tretiaty vojny stavajú na barikádach pred Slovami. Tallant, ktorý nemá páru na celom svete, bol sa tam v Ríme nikdy súd, ktorý vyhlásil vereľnosť a o porúšenie ústavných právnych zvyklostí do ženských klások posedených mladencov slovenských bez ľudu a sklade v najnovšom čase odsudzoval na smrť a na celoživotné väznenie. A keď ich odsúdili, okamžite i previedli rozsudok nad štyrmi slovenskými mladencami.

V noci ich dal vyvieť súd na hrabatsko-juhoslovenskú, dal ich prištiepť a od chrbta dal ich zabíjať. Každý stál na právo na seba, ale každý stál a každé medzitím sa stala má povinnosť zachovať úrad, ktoré medzitím bolo v kritickej situácii, ktoré medzitím bolo v kritickej situácii, ktoré medzitím bolo v kritickej situácii.

V Tallantku odsúdili na smrť štyroch slovenských chlapcov a rozsudok nad nimi brutálnym spôsobom keď i previedli, zastrelili ich privrážaných k stoličkám.

Fotografie troch popravených Slovincov podarilo sa nám získať, sú to:

Vzrušenie u nás.

O celom procese terstskom prinášali časopisy len málo správ a málo je ich o prevedení rozsudku. Italské úrady nepustili na proces žiadneho cudzomocného novinára okrem troch amerického, francúzskeho a nemeckého a celý svet informovala iba úradná italská Agencia Stefani, ktorá samovoľne podávala správy pristráňaté dľa pokynov italskej vereľnosti. Vidno, že italské vládne zložky na tom, aby celý svet sa potal na terstský proces italskými okolkami. Lenže tak ďaleko moc čiernych košiel nesiela a dľa barbarstva spáchaného v Terste bude hodnotiť celý západný svet dnešný režim v Itálii. Barbarstvom sa ovšem sympatizuje nerovnovážne.

V celej republike Československej vyvolal rozsudok terstský veľké vzrušenie a rozbúrenie. V Bratislave sa mnoho hovorí o krutom akte italskej justície a československá vereľnosť už ľahko ešte živšie a juhoslovenskými bratmi, keďže na nás pomier k Itálii, ktorý bol kedysi spojený s krvou našich legionárov na italskej fronte, padá ohľadný tieň. V Prahe tiež zaviedlo vereľnosť a dôležitosť i k posilným prejavom.

Demonstrácie v Záhrebe a v Lublani.

Čtk. Zo Záhreba, 8. sept. Správa o rozsudku v terstskom procese a o popravení vojenských ěpčičia sa v Záhrebe už v sobotu večer. Záhra spochybila obrovské vzrušenie. Okolo 20. hodiny pokúsilo sa niekoľko mladíkov demonštrovať proti itálskej justícii, ktorá ich ale zabila.

V Náródnom divadle záhrebckom, kde bolo v priležitosti 7. narodenia následníka trónu slávnostné predstavenie, costal v nás prejav. Maťoria a ženy, starci i deti opustili svoje byty a vyšli do poli i do lavov, kde sa modlili a v tichosti plakali.

Poprava bola prevedená na italsko-juhoslovenskej hranici.

O prevedení popravy prinášajú zahraničné časopisy tieto správy:

Odsúdení krátko po vnesení rozsudku boli odvodení do väzenia a ušali, a keďže boli celkom vyčerpaní dlhým súdnym vyšetřovaním, okamžite umuili.

Tuže pred 2. hodinou po polnoci dostavila sa do väzenia súdna komisia, ktorá oznámila prevzatému ěradníkovi správy väzenskej, aby im sľavov, odviedol k smrti, prebudiť. Pred väznicom stáli snly oddiel italskej milície.

Presne o 2. hodine boli odsúdení privedení a bolo im oznámené, že ráno o 6. hodine bude rozsudok vykonaný, a to zastrelím. Odsúdení sa chovali celkom pokojne a bez čvrenia, mlčky, neodpovedali väbe na otázky im hlasné, sa obliekali. Na dotaz, či majú nejaké posledné pranie, väbe neodpovedali.

Väzenskí celý opustili v prostredí, ich ktoré tiešenie došlo i na väzenských dozorcov a ěradníkov. Keď opustili budovu, boli okamžite obklopení italskou křvni milicíou, ktorá v sprievode kázavali boli odvodení do malej starodávnej pevnosti v obci Barovici.

Tam im bolo znova oznámené, že v rozhodnutie vädu, ako si prichýľajú mlie, nemohli im byť daná milosť, napok rozsudok smrti bude na nich okamžite vykonaný. Chlapci stáli ako kamenné sochy, a divili sa sprave na křazu, ktorý im poskytol posledné stěchi.

Desať minút pred tšetou boli odsúdenícom zaviazané pči prechviti, ktorým proti putkám a křvoadnám vystrelili ukončili tragickú tšetú výkonu italskej justície.

Z Tersta sa oznamuje: Otec popraveného Valentica, prostý murársky robotník, skončie sa dočasnou opračovanú srobnou

Slovenský denník, 9. 9. 1930

pod fašizmom, češ, »če je kateri od njih res storil kak zločin, je to le posledica fašistične surovosti.«⁶³⁵

SD tudi izčrpnio in z odobravanjem poroča o protestih proti fašističnemu nasilju nad Slovenci, do katerih je prišlo v Bratislavi, pripravile pa so jih različne organizacije. Na protestu, ki ga je organizirala veteranska organizacija českoslovaških legionarjev, se je zbralo skoraj 5000 ljudi, ki so prepevali in zmerjali fašizem, pred jugoslovanskim konzulatom vzklikali k zvestobi, po protestih pred s kordoni zastraženim italijanskim konzulatom pa so se napotili še k francoskemu in madžarskemu. Obenem se je v Bratislavi sprožila tudi iniciativa za postavitev spominske table štirim ustreljenim Slovincem, v pridobivanje sredstev pa se je vključil tudi Slovenský denník, ki upa, »da se naša slovaška javnost ne bo osramotila in bo v čimkrajšem času poslala toliko prispevkov, da bo to pietetno dejanje mogoče čim prej uresničiti.«⁶³⁶

Tudi v naslednjih mesecih se časnik ukvarja s fašističnim nasiljem v Julijski krajini in piše predvsem o ukinitvi slovenskega šolstva ter novih procesih proti Slovincem, ob deseti obletnici koroškega plebiscita pa se spomni še žalostne usode in manjšinskih problemov Slovincem v Avstriji, »ki v Ženevi toliko govori o pravicah

⁶³⁵ Slovenský denník, 18. 9. 1930.

⁶³⁶ Protest Bratislavy proti fašističnemu barbarstvu, Slovenský denník, 21. 9. 1930.

manjšin in se pritožuje nad Italijo, vendar se nemški manjšini v Italiji godi lepše kot slovenski v Avstriji».⁶³⁷

Tudi Slovák obširno poroča o poteku tržaškega procesa, obtožnici ter o dogajanjih v Trstu nasploh. Povzema italijanski tisk, obtožbe predstavlja pod narekovaji, sam pa dogodkov še ne komentira, čeprav je čutiti simpatijo do obtoženih.⁶³⁸ Že v naslednjem članku, ki sledi obsodbi in njeni izvršitvi, pa italijanskim oblastem nič več ne prizanaša in med drugim zapiše, da imena štirih mučencev »kličejo k maščevanju in pravičnosti ves kulturni svet«, saj »da v Italiji živi zatirana slovanska manjšina, ki ji ne jemljejo le jezika in narodnosti, temveč se posega tudi po njenem življenju«. Slovák še dodaja, da so bili mladeniči ustreljeni od zadaj kot najhujši morilci in da te »žrtve spolitizirane justice predstavljajo seme boljše prihodnosti ubogih, zatiranih Slovencev«. Sprašuje se tudi, »če je le mogoče tako nekaznovano obsojati ljudi na smrt in na zaporne kazni iz političnih razlogov, ki jim poleg tega, nota bene, ni bilo nič dokazano«. Razsodbe v političnih procesih izenači z zločinom.⁶³⁹ Pravzaprav ni niti čudno, da je tako energično odklonilno in enotno pisanje vseh slovaških dnevnikov o tržaškem procesu in fašistični represiji izzvalo protest italijanskega konzula v Bratislavi Francesca Palmierija na Deželnem uradu. Vendar pa ta gesta ni v ničemer spremenila pogleda in početja slovaškega tiska, ali kot je zapisal Slovák: »Gospod konzul nas – čisto človeško – mora razumeti, da se postavljamo raje na stran mučenikov, kot pa v vrste poveljevalcev krutih rozsodb v političnih procesih.«⁶⁴⁰ Odločna obsodba fašistične politike prihaja tudi s strani fašistom tradicionalno nenaklonjenih, liberalnih Prudov. Zanje so fašisti še hujši od predvojne avstrijske oblasti, saj na Slované gledajo kot na nižjo raso, istočasno pa obsodijo tudi Vatikan, ker ob tem samo molči in se ne postavi v bran slovenskim in hrvaškim katolikom, ki so bili svetemu sedežu vedno zvesti. Ob tem ne pozabijo pohvaliti Jugoslavije, ki »pri vseh provokacijah ohranja hladnokrvnost in vodi pacifistično politiko«.⁶⁴¹

A kot je to v navadi, se nemir in razburjenje okrog omenjenih dogodkov postopoma poležeta in že v začetku leta 1931 se odmevi iz Jugoslavije vrnejo v stare svetovnonazorske tirnice. Slovák najprej sicer korektno predstavi novega jugoslovanskega poslanika v Pragi, Slovenca dr. Alberta Kramerja, povzame njegov pogovor s predsednikom ČSR Masarykom⁶⁴² ter čajanko, na katero je povabil nekatere praške novinarje,⁶⁴³ kmalu pa se ponovno znajde na obrambni fronti slovenskega in hrvaškega katolicizma, ki v »Jugoslaviji bije hud boj s pravoslavjem«.⁶⁴⁴ V istoimenskem članku obsodi nedemokratski režim v Jugoslaviji, ki z geslom »Ena država, en narod, ena vera« privilegira pravoslavje (le-to ima mimogrede po mnenju časnika »več tujih bizantinskih prv in kot pa katolicizem romanskih«) in ga propagira kot nacionalno

⁶³⁷ Slovenský denník, 1., 19. 10. 1930.

⁶³⁸ Terstský politický proces proti 18. Juhoslovanom, Slovák, 5. 9. 1930.

⁶³⁹ Po výčine spolitizovanej justice v Terste, Slovák, 10. 9. 1930.

⁶⁴⁰ Prav tam; Robotnícké noviny, 9. 9. 1930.

⁶⁴¹ Prudy, XIV, 1930, št. 7, str. 462.

⁶⁴² Slovák, 1. 2. 1931.

⁶⁴³ Slovák, 1. 3. 1931.

⁶⁴⁴ Krutý zápas katolicizmu s pravoslávím v Juhoslávii, Slovák, 20. 2. 1931.

vero, pri čemer pa pozablja na »dobro znano mučeništvo hrvaške in slovenske duhovščine v Istri«. Podobno velja za šolstvo, kjer je »v učbeniku narodne zgodovine praktično samo zgodovina srbskega naroda«, Hrvatom in Slovencem pa je namenjenih le par strani. Poleg tega morajo sv. Savo častiti tudi katoliški učenci, katoliški otroci se morajo ponekod udeleževati pravoslavnega bogoslužja, najhujše pa je sodelovanje državnih oblasti s pred leti ustanovljeno starokatoliško cerkvijo, kar ni nič drugega kot »prikrito dejanje v korist pravoslavja«. Slovák, »ki si želi dobro celi Jugoslaviji«, na koncu upa, »da se bo kmalu končala sedanja diktatura, ki je glavni krivec sedanjega vedno večjega sovražstva med katoliškimi Hrvati in Slovenci ter pravoslavnimi Srbi«.

Zato še toliko bolj navdušeno pozdravi in poroča o poteku tretjega kongresa slovanskih katoliških akademikov in seniorjev, ki je v začetku julija 1931 potekal v Bratislavi.⁶⁴⁵ Kongresa se je ponovno udeležila številna slovenska delegacija na čelu z dr. Francetom Grivcem, dr. Lovro Sušnik pa je bil kot predstavnik Slovencev imenovan v predsedstvo kongresa. Najpomembnejši na kongresu sprejeti sklep, pomemben predvsem za medsebojno slovansko sodelovanje, je bil sklep o ustanovitvi stalne komisije za izmenjavo slovanskih katoliških študentov med slovanskimi univerzami s sedežem v Bratislavi, ki je na relaciji Bratislava-Ljubljana kmalu rodil tudi prve rezultate.⁶⁴⁶ Seveda je bilo za udeležence kongresa tudi sicer dobro poskrbljeno, na izletu po slovaških krajih pa so se ponovno ustavili tudi v Ružomberku, kjer jih je pričakal Hlinka in se »poljubil z dr. Grivcem«.⁶⁴⁷

Istega meseca se Slovák dotakne spoštljivega odnosa Slovencev do pokojnega jugoslovanskega kralja Petra I. Osvoboditelja, ki se je najočitneje izkazal v postavitvi temeljnega kamna za njegov spomenik. Občuduje radodarnost Slovencev, ki so »v teh težkih časih« zbrali več kot pol milijona din, od česar bo polovica šla za spomenik, polovica pa bo porabljena v dobrodelne namene.⁶⁴⁸ V naslednjih člankih tega leta govori še o jugoslovanski in znotraj nje slovenski emigraciji, o preživljanju počitnic malih Karađorđević in o jesenskih političnih spremembah, povezanih z oktroirano ustavo in kasnejšimi volitvami.⁶⁴⁹

Popolnoma v drugačnem tonu od Slováka jugoslovansko in slovensko stvarnost poleti 1931 tolmači Slovenský denník. Posebno pozornost si zasluži članek *Pred spremembo režima v Jugoslaviji?*, ki špekulira o možnostih vrnitve v parlamentarizem in opisuje razmere in priljubljenost kralja ter režima v posameznih delih Jugoslavije. Prav presenetljivo in diametralno nasprotno od Slovákovega je naslednje razmišljanje o slovenskem odnosu do režima, kateremu da je slovenska dežela (ob stari Srbiji) od vseh v Jugoslaviji najbolj naklonjena:

»Najbolj varen pa je sedanji režim v Sloveniji, ki mu je popolnoma vdana. Morda bi kdo rekel, da je za Slovence, ki so bili navajeni obsežnih svoboščin in so izmed Jugoslovanov najrazvitejši ter kulturno najvišje stoječi, to malce nenavadno. To je mogoče razložiti s tem,

⁶⁴⁵ Slovák, 5., 8., 11. 7. 1931.

⁶⁴⁶ Švaral, n. d., str. 452.

⁶⁴⁷ Slovák, 14. 7. 1931.

⁶⁴⁸ Úcta Slovincov ku královi Petrovi I. Osloboditeli, Slovák, 31. 7. 1931.

⁶⁴⁹ Slovák, 14., 15., 20., 28. 10., 4. 9., 23. 10., 3. 11. 1931.

da so se Slovenci v času avstro-ogrske monarhije morali leta močno in vztrajno boriti in se upirati germanskemu pritisku, kakor tudi, da danes, ko vidijo kako strašna usoda je doletela njihove brate v Italiji, pozdravljajo vsak režim, ki se jih trudi zavarovati. Skrb za prihodnost je Slovence primorala, da so se popolnoma postavili na stran sedanjega režima, ki je, pa naj reče kdo kar hoče, izvelkel deželo v najkriticnejšem trenutku iz velikih težav in se po vsaki strani trudil zavarovati državo in njeno prebivalstvo.«⁶⁵⁰

V podobnem duhu in hvalospevu režima se pisanje Slovenskega dnevnika tudi nadaljuje. Predvsem ob deseti obletnici Aleksandrove vladavine, ko jugoslovanskega monarha zasipajo s komplimenti tipa »odločnost«, »duhapolnost«, »hrabrost«, »velika ljubezen do ljudstva« ipd.⁶⁵¹ SD tudi najaktivneje izmed vseh slovaških dnevnikov spremlja politične spremembe ter pripravo, izvedbo in rezultate jugoslovanskih volitev,⁶⁵² zadnje pomembnejše novice tega leta pa so spet namenjene pregonu in novemu procesu proti Slovincem v Italiji. Časnik se boji nadaljevanja bazoviške tragedije in ponovno kategorično obsodi fašističen način sojenja in fašistične metode nasploh.⁶⁵³

»Trpljenje katoliških Slovencev«

(Slovák, 12. 6. 1932)

Socialdemokratske Robotniške noviny namenjajo Jugoslaviji v zgodnjih tridesetih letih razmeroma malo prostora, Slovincem pa skorajda nič. V kolikor o kraljevini že pišejo, gre predvsem za krajše novice iz notranjepolitičnega dogajanja, v ospredju pa ostajata nerešeni hrvaški problem ter seveda diktatura. Slednje praviloma ne istovetijo s kraljem Aleksandrom, o katerem bomo v časopisu le težko prebrali žal besedo, temveč z generalom Živkovićem, ki ga redno napadajo, njegovemu režimu pa zaradi nedemokratičnosti novembrskih volitev in terorja, ki jih je spremljal, celo oporekajo kredibilnost. Ko pa Živković aprila 1932 zapuša premiersko mesto, Robotniške noviny zapišejo, da je bila pod njim »v Jugoslaviji svoboda takšna, kot jo je razumel Živković, mnogokrat še manjša od tiste v kasarnah«.⁶⁵⁴ Še bolj neprizanesljiv do generala ostaja Slovák, ki pa se upravičeno boji, da tudi njegova zamenjava na čelu vlade ne bo prinesla bistvenih sprememb.⁶⁵⁵ Junija 1932 se tako časopis ponovno izčrpno posveti diktatorskim pritiskom nad narodi, še posebej »trpljenju katoliških Slovencev«. Slovák piše, da je v Jugoslaviji itak umetnost vladati in zadovoljiti vse tri narode, za kar pa ni ustrezna nobena druga oblika razen demokratične. Opozarja na slavno preteklost Srbov, ki so se ravno s svojo demokratičnostjo in samoupravo osvobodili izpod Turkov in ustvarili tako idealno demokracijo, brez

⁶⁵⁰ Pred zmenou režimu v Juhoslávii, Slovenský denník, 1. 8. 1931.

⁶⁵¹ Slovenský denník, 15. 8. 1931.

⁶⁵² Slovenský denník, 4., 13. 9., 3. 10., 10. 11. 1931.

⁶⁵³ 39 Slovincov pred fašističným súdom, Slovenský denník, 5. 12. 1931; Fašisti plnia väzenia Slovanmi, Slovenský denník, 8. 12. 1931.

⁶⁵⁴ Robotniške noviny, 6. 4. 1932.

⁶⁵⁵ Slovák, 9. 1., 6. 4. 1932.

kakršnegakoli birokratizma, kot je (edino) Srbija. A danes, nadaljuje Slovák, je drugače in Srbi, ki so v vojni res največ pretrpeli, zato še nimajo pravice do lastnega favoriziranja. Poleg tega je beograjski centralizem zahteval velike žrtve od Hrvatov in Slovencev, še posebej ogorčenje vzbujajoča je denimo statistika državnih uradnikov glede na narodnost. Glede Slovencev pa sledeče: »... *Katoliška Slovenija Beogradu plačuje krvavi davek. Ampak dolgo več ga plačevati, ne le da ne more in noče, ampak tudi ne prenese. Korist od diktature imajo nasprotniki nekdanje dobro organizirane in močne Slovenske ljudske stranke, ki je s svojo politiko in marljivim delom edina privedla Slovence do visoke razvitosti, v kakršni se nahajajo. Samoumevno je, da se ti zavistneži na vse mogoče načine trudijo paralizirati dober glas ljudske politike, kar je Beograd izkoristil tako, da jih je obdaril z mastnimi koriti in jim v roke izročil Slovenijo. Pogosti izbruhi nezadovoljstva po slovenskih centrih dokazujejo, kako priljubljeno je to novo vodstvo, še posebej, ker je dobro znano, kako hladnokrvni so Slovenci v podobnih zadevah in da je demonstracija njihovo zadnje orožje.*«⁶⁵⁶

Kakšen mesec pred tem se Slovák spomni 60. obletnice vodilnega slovenskega politika tega obdobja dr. Antona Korošca, večkrat poudari njegov duhovniški stan in mu nameni obilo laskavih komplimentov. Predstavi življenjsko in politično pot ter dejavnost »ene najsposobnejših in najmarkantnejših političnih osebnosti, ki jo spoštujejo tudi politični nasprotniki« in poudarja njegove zasluge za narod in državo. Predvsem preprečitev državljanske vojne, ki je pretila po streljanju v skupščini l. 1928 in pa prizadevanja za zблиžanje katolikov in pravoslavcev. Po mnenju Slováka »Korošec s svojim političnim in državnim pomenom presega meje svoje rodne zemlje. Ni le slovenski domoljub in politik, temveč pripada vsej Jugoslaviji, za združitev katere je veliko storil. Njegov pomen je svetoven.«⁶⁵⁷

Naslednji članek, ki se posveča izključno Slovincem, najdemo na straneh Slováka konec avgusta, ko je podrobno predstavljen potek praznovanja 70. obletnice prvega slovenskega koncerta v Mariboru, »s katerim se je začel narodni preporod Maribora in okolice«, ⁶⁵⁸ septembra pa beseda ponovno teče o kongresu slovanske katoliške inteligence, ki je tokrat potekal v Zagrebu. Tega meseca lahko v časopisu najdemo precej zanimivo poročilo iz Ljubljane ali bolje rečeno – predstavitev glavnega slovenskega mesta in njegovega utripa. Dokaj literarno zasnovan opis se sicer bolj kot aktualnim političnim razmeram posveča življenju v Ljubljani, slovenski zgodovini in kulturi ter primerjavi s Slovaki, a vendarle se jih njegov avtor F. A. Guľa v naslednjem odstavku vendarle dotakne: »Slovenska kulturna samozadostnost v današnjem težkem narodnem političnem položaju z nekakšno samoumevnostjo v ospredje postavlja lastnosti, ki Slovenijo danes varujejo pred obupovanjem in ji nedvomno zagotovijo zaslužen zmag. To so: zavednost narodne inteligence, občudovanja vredna politična disci-

⁶⁵⁶ Pred zmenou vládneho kurzu v Juhoslávii, Slovák, 12. 6. 1932.

⁶⁵⁷ Dr. Anton Korošec 60-ročný, Slovák, 11. 5. 1932.

⁶⁵⁸ Ako oslavujú Slovinci začiatky svojho prebudenía, Slovák, 25. 8. 1932.

plina, odločni in bojoviti katolicizem, žrtvovanje in končno smela, odločna južnoslovenska kri.«⁶⁵⁹

Razlog, da je tega leta Slovák še posebej nenaklonjen jugoslovanskemu režimu, za katerega ne najde praktično nobene pozitivne besede, se skriva tudi v problemih slovaškega manjšinskega šolstva v Bačkem Petrovcu v Vojvodini.⁶⁶⁰ Slednje še posebej izkoristi ob obisku delegacije jugoslovanskih generalov v ČSR, kar izzove polemiko s Slovenským denníkom, ki generale prijateljsko pozdravlja in jih vzame v obrambo, češ da *»nimajo nič s tem, kar se dogaja v Petrovcu«*.⁶⁶¹

Toleranca slednjega do jugoslovanskega režima se kot običajno nadaljuje, ob čemer celo za zamenjanega in splošno osovraženega Živkovića zapiše, da ni bil diktator v pravem smislu besede in da se je le trudil *»izpolniti od kralja zaupane naloge«*, sicer pa, da je bilo v njem precej dobre volje, kar pa ni veljalo za desetine ministrov v njegovih vladah.⁶⁶²

Prav tako časnik ne deli Slovakovega mnenja glede narodnega nezadovoljstva v Jugoslaviji in junija 1932 precej stavi na novo vlado, ki naj bi bila izrecno jugoslovanska. Jugoslovanska ideja, tako Slovenský denník, je kljub oviram pognala korenine tako pri Srbih kot Hrvatih, *»da o Slovencih sploh ne govorimo«*. Na ta temelj da se hoče opreti tudi nova vlada, pri čemer pa mora nujno eliminirati ljudi, ki se nočejo odpovedati ničemer plemenskemu. *»Če so lahko bili v muzej spravljene dragocene, s krvjo prepojeni prapori srbskih polkov in zamenjani z jugoslovanskimi, potem končno lahko gredo tudi ljudje, ki v srcu nikoli niso bili in ne bodo Jugoslovani. Zato, da ne bi ovirali velikega dela, ki mora biti dokončano, če hoče dežela biti zavarovana.«* Slovenský denník upe polaga predvsem na možnega bodočega mandatarja dr. Kramerja, *»ki nima le dovolj okusa, ampak tudi delovne moči«*. Če bi mu uspelo utrditi jugoslovansko idejo in pomiriti narode, bi bilo po mnenju časnika *»njegovo ime na veke vekov zapisano v zgodovini Jugoslavije«*.⁶⁶³

Dr. Albert Kramer predsednik vlade ni postal, se ga pa Slovenský denník ob njegovi 50-letnici vseeno spomni s fotografijo in kratkim prijateljskim zapisom,⁶⁶⁴ česar je bil na začetku leta deležen tudi Josip Plečnik ob svoji 60-letnici.⁶⁶⁵

Na podoben način kot Slovenský denník spremljajo dogodke v Jugoslaviji tudi Prúdy, ki nenazadnje izhajajo iz podobnega svetovnonazorskega okolja. Njihov sodelavec iz Jugoslavije Andrej Vrbacý v pregledu dogodkov po 6. 1. 1929 bolj našteva in predstavlja kot komentira dogajanja v državi. V uvodu sicer zapiše, da je *»ljudstvo, sito odvečnih prepirov, nov režim sprejelo z veseljem«*, opraviči in pohvali določene Aleksandrove ukrepe, vendar pa ob koncu izrazi tudi željo, da naj sedaj

⁶⁵⁹ Bela Ljubljana, Slovák, 8. 9. 1932.

⁶⁶⁰ Tam si je skoraj 100.000 glava slovaška manjšina sama ob denarni pomoči ČSR zgradila gimnazijo, aktualni jugoslovanski režim pa je nameraval omejiti njen obseg oz. poseči v nekatere že dosežene in uveljavljene šolske pravice Slovakov.

⁶⁶¹ Slovák, 29. 6., 4. 8., 1932; Slovenský denník, 5. 7., 6. 8. 1932.

⁶⁶² Po Živkovičovem odchodu, Slovenský denník, 6. 4. 1932.

⁶⁶³ Dr. Kramer budúcim min. predsedom Juhoslávie?, Slovenský denník, 25. 6. 1932.

⁶⁶⁴ Slovenský denník, 6. 10. 1932.

⁶⁶⁵ Slovenský denník, 24. 1. 1932.

(po Živkovičevem odstopu) nastopi novo obdobje, ki naj počasi obrne pšolitični tok k normalnemu, demokratičnemu in parlamentarnemu režimu.⁶⁶⁶ Pač pa v tem obdobju Prúdy vestno spremljajo konference, srečanja in ostale dogodke, povezane z Malo Antanto, kakor tudi vse druge, predvsem kulturne in znanstvene povezave ter gospodarsko sodelovanje med ČSR in Jugoslavijo.

Nedvomno za Slovence najpomembnejši dogodek tega leta, Ljubljanske (Korošceve) punktacije Slovenske ljudske stranke, so poskrbele, da so se slovenske razmere znašle na straneh slovaškega tiska že na samem začetku leta 1933. Reakcije na slovenski avtonomistični program si v njem sledijo po pričakovanjih oz. v skladu z že znanimi simpatijami in skoraj navdušenjem slovaških katoliških avtonomistov ter zadržanostjo in odporom slovaškega liberalnega tabora.

Slednji, ki ga reprezentira Slovenský denník, se v zvezi s punktacijami oglasi prvi. Po njegovem pisanju se »vodja klerikalnih Slovencev« zavzema »za razbitje sedanje Jugoslavije«, zaradi česar je razburjena cela Slovenija. Punktacije časnik tudi na kratko predstavi, Korošca označi kot eno glavnih opor bivšega Živkovičevega režima, obsodbe dejanja s strani »vseh slovenskih krogov« pa povezuje predvsem s strahom pred italijanskimi apetiti po zaslužjenju Slovencev, ki bi jih kakršnakoli sprememba državnopravnega položaja Slovenije le še povečala. Pravi, da zato »nekateri ljubljanski časopisi ta najnovejši politični nastop vodje klerikalnih Slovencev imenujejo celo izdaja domovine«.⁶⁶⁷

Takšnega mnenja seveda ne deli Slovák, kar je mogoče razbrati že iz velikega naslova (*Slovenska deklaracija*), še bolj pa iz dveh podnaslovov, ki mu sledita (*Pregon slovenske inteligence ter Samoumevne in trezne zahteve Slovencev*). Slovák začenja z ugotovitvijo, da »bič beograjske diktature« čedalje bolj čuti eden najmanjših, a najkulturnejših narodov – Slovenci. V opisovanju njegove neprijazne usode poudari, da je »ta simpatični narod, po svoji usodi pa tudi imenu (imenuje se slovenski narod, jezik, Slovenka) nam najbližji slovanski narod, po svetovni vojni ostal žalostno razbit med štiri države. Od približno dveh milijonov Slovencev jih v Jugoslaviji živi nekaj več od milijona.« Ostanek, piše Slovák, je izpostavljen terorju italijanskega fašizma ter avstrijskemu in madžarskemu fašizmu in raznarodovanju, tako da je poleg Lužiških Srbov njihov položaj najhujši, pa čeprav spadajo med najizobraženejše slovanske narode. Vendar pa tudi v Jugoslaviji njihov položaj ni zavidanja vreden, saj je preganjana vsakršna akcija, ki nosi pečat slovenstva. Zaradi neudeležbe na »škandaloznih« volitvah oblast preganja slovensko inteligenco, tako da so bili najboljši slovenski profesorji, »dobri strokovnjaki in dobri jugoslovanski patrioti, ki pa zavračajo pansrbsko diktaturo«, upokojeni ali pa premeščeni na bolgarske meje. »Kdor vsaj malo pozna razmere na bolgarskih mejah si lahko predstavlja, kaj pomeni za zahodnoevropsko izobraženega Slovenca živeti med tistimi divjaki.« Zato nekateri niso poslušali beograjskega diktata in so raje ostali doma, čeprav v bedi in brez plače. Slovák še dodaja, da »imajo Slovenci in Slovaki skupno lastnost – so potrpežljivi in prenašajo krivice, dokler se posoda ne napolni«, da pa je danes

⁶⁶⁶ Prúdy, XVI, 1932, št. 5, str. 268–273.

⁶⁶⁷ Korošec v jednej fronte s chorvátskymi federalistmi, Slovenský denník, 12. 1. 1933.

tudi Slovencem nasilja in nepravilnosti dovolj. Zato je Korošec 1. januarja izdal slovensko deklaracijo, o kateri se je na Slovaškem že dosti pisalo, ampak večinoma »skrivljeno, kot da bi Korošec hotel z njo razbijati jugoslovansko državo«. Slovák se pohvali, da mu je uspelo dobiti original deklaracije,⁶⁶⁸ ki jo v slovaškem prevodu tudi objavi ter jo označi kot »samoumevne zahteve zavednega in za svoje življenje zaskrbljenega naroda«. Zanj so zahteve izražene zmerno in z zgodovinsko slovensko treznostjo, zato se še toliko bolj čudi nekaterim slovaškim časopisom, »da so mogli tako nekritično natisniti nekatere napade svojih beograjskih dopisnikov«. Svoj udarni proslovenski prispevek pa Slovák zaključí z naslednjimi mislimi: »Mi Slováci lahko le z radostjo pozdravljamo gibanje Slovencev, kajti v njem vidimo pojav prepričanega poguma in zavednosti tega slovanskega naroda, ki si zasluži naše največje spoštovanje; v tem pa vidimo tudi učvrstitev ene od slovanskih držav, katere moč nam veliko pomeni. Brezglava diktatorska politika Beograda jo lahko privede tja, kjer je mi nočemo videti.«⁶⁶⁹

Že čez tri dni se Slovák ponovno oglasi s prispevkom o gonji proti inteligenci ter zakonskih poskusih odprave avtonomije zagrebske in ljubljanske univerze. Naševa temeljne diktatorske posebnosti novega zakona in pravi, da bodo spet najbolj prizadeti Slovenci, »saj naj bi bila v Ljubljani ukinjena Medicinska fakulteta, kot tudi vse tehnične fakultete, namesto katerih bi se po potrebi ustanovile visoke tehniške šole«.

Slovenci se seveda žilavo borijo proti tej »pansrbski gospodovalnosti«, saj se zavedajo, kaj pomeni narodu odvzeti njegovo najvišjo kulturno ustanovo. Ogroženi so profesorji, študentje in cel narod, kajti ljubljanska univerza je bila vedno najslabše dotirana, pa so jo kljub temu marljivi slovenski profesorji, vođeni z idealizmom in zavedanjem o pomenu in moči dobre univerze za narod, izgradili tako, da jim jo lahko zavida ne le Beograd, ampak tudi katerokoli drugo mesto in narod. Ko podpore ni dajal minister, jo je dajal narod, če je le mogel. Poleg tega, nadaljuje Slovák, so katedre ljubljanske univerze zasedene z ljudmi, katerim so bile ponujene katedre v Pragi, Berlinu in drugje, in to še ob lepših finančnih pogojih. »Njih pa ni premamila ne slava, ne denar. Ostali so doma – izgrajevati svoj narod.« In v takšne ljudi ter njihovo delo, se zgraža časnik, se danes posega z drakonskimi zakoni. V nadaljevanju Slovák podaja številke, ki pričajo o prikrajšanosti Slovencev pri finančni pomoči tudi ostalim znanstvenim institucijam. Tako denimo oddelek za arhitekturo na ljubljanski univerzi, »ki ga vodi svetovnoznani Jože Plečnik«, dobiva letno dotacijo od ministrstva v višini 1500 din, kar znaša približno 700 češkoslovaških kron. »Če pomislimo, da je Beograjska univerza med najbogatejšimi v Evropi, ob tem pa dobi še neprimerno višje subvencije kot ljubljanska ali zagrebska, lahko uganemo kam meri beograjska politika: k balkanizaciji evropsko omikanih Hrvatov in Slovencev.« Svojo podporo Slovencem Slovák tudi tokrat še posebej poudari na koncu članka: »Če se beograjska gospoda čudi, da se

⁶⁶⁸ Očitno se prav v pridobivanju oz. pričakovanju originala skriva razlog za razmeroma pozno Slovákovo poročanje o punktacijah, saj se je uredništvo kot kaže hotelo najprej na lastne oči prepričati o napisanem.

⁶⁶⁹ Slovinská deklarácia, Slovák, 25. 1. 1933.

jim upirajo tudi že Slovenci, se mi temu ne čudimo. Nasprotno, izražamo jim svoje simpatije in želimo, da bi vzdržali. Vsa kulturna Evropa je z vami, mi Slovani pa v prvi vrsti!»⁶⁷⁰

Aretacija in internacija dr. Korošca konec januarja 1933 je dodatno prilila olje na ogenj Slovákovega pisanja, ki zaradi nasilja proti inteligenci in katoliški cerkvi v Sloveniji pričakuje izbruh ljudstva, ki se vse ostreje postavlja proti diktaturi. Slovák poudarja, da je možna le rešitev, kot jo vidijo hrvaški in slovenski opozicijski vodje. Torej v federaciji, oz. da Slovenija in Hrvaška dobita avtonomijo na federalni osnovi. Dodaja tudi, da »nihče z zdravim razumom ne more verjeti izmišljotinam slug diktature, ki Mačka, Korošca in ostale obtožujejo, da so v službi madžarske iredente ali Mussolinija«, saj imajo prav ti možje največje zasluge za jugoslovansko državo. Kaj takega lahko trdijo, je neusmiljen Slovák, samo ljudje, ki so za »mizerni groš« pripravljeni služiti tej najumazanejši diktaturi, tako kot so jutri sposobni služiti tem, ki jih danes zmerjajo. Časnik tudi podrobno opiše Koroščevo internacijo in slabost, ki ga je privedla v zagrebški sanatorij, kjer sta se z nadškofom dr. Bauerjem zaradi žandarske prisotnosti pogovarjala kar latinsko, ter poudari, da skupaj z dr. Koroščem danes čutita cela Slovenija in Hrvaška. Pomembno se mu zdi tudi to, da z njim ne simpatizira le ljudstvo, ampak še posebej študentje in akademiki.⁶⁷¹ Slovák je v naslednjih dneh ogorčen še nad Trumbičevo aretacijo ter šikaniranjem že omenjenega zagrebškega nadškofa dr. Antona Bauerja,⁶⁷² posebno pozornost pa posveti tudi reakcijam slovenskega tiska na punktacije. Jutro, ki jih najbolj napada, obsodi, češ da slepi slovensko javnost. Proteste, ki jih na straneh Jutra objavljajo razne sokolske enote, kulturne in sindikalne organizacije ter odbori JRKD, označi za delo »maloštevilne klike slovenskih Jugoslovancev pod vodstvom dr. Kramerja«, kateremu je Beograd dal polno moč, da bi iz »kulturne Slovenije naredil gluho provinco srbske države«. Ti ljudje so zato iz strahu za svojo oblast razglasili punktacije za veleizdajo, Kramer pa dan za dnem v Jutru poziva k obračunu z izdajalci. Zato v Jugoslaviji nobena živa duša, če noče biti zaprta, ne sme javno niti črhiniti, da soglaša z »veleizdajalskimi« punktacijami. Župani, ki pošiljajo proteste, niso nikakršni predstavniki ljudstva (le-ti so bili zamenjani). Vodstvo Sokola je imenovala vlada, zato njihovi protesti niso izraz volje večine članstva, protesti odborov JRKD pa so navadno metanje peska v oči, saj je to edina dovoljena stranka. Skratka, po prepričanju Slováka ti protesti ne izhajajo iz ljudstva: »Slovenska deklaracija je izraz ogromne večine slovenske inteligence in preprostega ljudstva, ki danes ne sme javno izražati svoje volje. Danes mora narod trpeti, da ga prodaja par sebičnih politikov-mešetarjev.«⁶⁷³

Za tovrstno Slovákovno pisanje (med drugim je 19. 2. predstavil tudi Pribičevićevo knjigo *Diktatura kralja Aleksandra*) se je očitno razvedelo tudi v Jugoslaviji, kar je povzročilo, da časopis ni več prihajal do svojih naročnikov v vrstah slovaške manjšine v Vojvodini.⁶⁷⁴ Te in podobne zadeve pa drže uredništva očitno niso oma-

⁶⁷⁰ Pokračuje sa v balkanizácii europsky vzdelaných Horvatov a Slovincov, Slovák, 28. 1. 1933.

⁶⁷¹ V Juhošlávii každý deň sa očakáva výbuch, Slovák, 2. 2. 1933.

⁶⁷² Slovák, 7. 2. 1933.

⁶⁷³ Oslepovanie verejnosti protestmi proti slovinskej deklarácii, Slovák, 9. 2. 1933.

⁶⁷⁴ Slovák, 26. 2. 1933.

jale in strani časnika so marca in aprila 1933 polne poročil iz Jugoslavije in Slovenije, v katerih si sledijo obtožbe na račun diktature in njenih eksponentov. Kar nekaj v tej vrsti člankov se ukvarja predvsem s protikatoliško gonjo in povzema polemiko med škofom Srebrničem na eni, ter ministrom dr. Kramerjem in Sokoli na drugi strani. Medtem ko se katoliška stran pritožuje in dokazuje, da je preganjana, je Kramer na shodu v Beltincih izjavil, da nudi jugoslovanska država katoliški ideji *»toliko varnosti in svobode kot nihče drug«*.

Slovák obsodi časopise na Češkoslovaškem, ki Sokola veličajo kot branilca človekovih pravic in hvalijo diktaturo, nekateri krogi pa so tako zaslepljeni s sovraštvom do katolištva, *»da vidijo pravico tam, kjer je samo nasilje in ječa, medtem ko bojevnike za svobodo označujejo za izdajalce«*. Pri tem, poudarja Slovák, pozabljajo, da so katoliki v Jugoslaviji največja obrambna trdnjava prave demokracije, označevanje opozicijskih vodij za izdajalce pa je ravno voda na mlin zunanjih sovražnikov. Pri tem Slovák hitro potegne paralelo z razmerami na Češkoslovaškem, kjer se *»zaslužni in marljivi borci za avtonomijo označujejo za protidržavne izdajalce«*, v resnici pa je *»vsaka krivica, vsaka nepravilnost, zakriviljena s strani centralistične Prage proti Slovaški, najboljši pomočnik revizionistov in sovražnikov republike«*.⁶⁷⁵

Kmalu se na straneh Slováka znajdejo tudi ostri napadi na prostozidarstvo, ki naj bi v Jugoslaviji delovalo proti katolicizmu *»z roko v roki s pravoslavjem«*, pri čemer naj bi tako kralj kot nekateri ministri bili znani framasoni. To framonstvo se po mnenju Slováka navezuje na *»ekscese srbskih kulturtregerov«*, pri čemer je njegov cilj ustvariti *»enotno državo enotnega jugoslovanskega naroda, ki bo imel eno narodno dušo, eno kulturno središče in enotno narodno kulturo«*.⁶⁷⁶ Na podoben način Slovák nadaljuje z obsodbami Sokola, ki ga srbski diktatorski režim uporablja kot eno svojih *»glavnih orodij protikatoliške in protinarodne politike«*. Tako so predvsem v Sloveniji dijaki in učitelji prisiljeni vstopiti v sokolske vrste, nasploh pa v deželi, kjer se polnijo ječe, vladata cenzura in špijonaža tajnih služb.⁶⁷⁷ Ob tovrstnih kritikah so, s procesom proti Mačku še dodatno zaostrene, razmere v Jugoslaviji izzvale tudi obsodbe nekaterih uglednih slovaških politikov, kot npr. senatorja HSLS dr. Jozefa Budaya,⁶⁷⁸ poleti pa padejo Srbi v dodatno nemilost zaradi *»neprimerne«* odnosa do slovaške manjšine oz. afere okrog izbora *»miss totice«* v Beogradu.⁶⁷⁹

Na kakšen način je novice o punktacijah slovaški javnosti posredoval Slovenský denník, smo zgoraj že omenili, pa tudi ob Koroščevi aretaciji komentator ubere podobno strategijo, v kateri se sicer distancira od državnega terorja, vendar pa tudi Korošča še zdaleč ne vzame v obrambo. Pač pa mu očita, da je *»iz največjega pristaša sedanjega režima in njegovega pomembnega predstavnika v kratkem času postal zaveznik tistih, ki si prizadevajo Jugoslavijo razbiti na nekaj življenja nezmožnih držav«*.⁶⁸⁰ Že v na-

⁶⁷⁵ Diktatura v Juhoslávii dokončava, Slovák, 9. 3. 1933.

⁶⁷⁶ Položenie katolicizmu v Juhoslávii, Slovák, 26. 3. 1933.

⁶⁷⁷ Boj voľnomišlienkárov s katolíkmí v Juhoslávii!, Slovák, 23. 4. 1933.

⁶⁷⁸ Slovák, 28. 4. 1933.

⁶⁷⁹ V Beogradu naj bi potekal *»sramoten«* izbor za Miss slovaških služkinj, pri čemer so Srbi in srbski časopisi za Slovake uporabljali posmehljiv madžarski vzdevek *»tot«*. Slovák, 27. 7. 1933.

⁶⁸⁰ Museli už i Korošča internovat, Slovenský denník, 31. 1. 1933.

slednjem članku se časnik povsem odkrito postavi na stran aktualne jugoslovanske oblasti. V njem namreč ponovno na veliko citira dr. Kramerja oz. njegove napade in obsodbe Korošca. V isti številki časopisa je objavljena tudi Koroščeva fotografija z izjavo ministra Puclja o tem, »da se v celi Sloveniji ne bi našlo niti sto Slovencev, ki bi se hoteli odtrgati od Jugoslavije«.⁶⁸¹

V zvezi s pastirskim pismom jugoslovanskih škofov in posredno z njim tudi Slovákovi obtožb na račun Sokola, se Slovenský denník postavi v bran »tej organizaciji, ki stoji visoko nad strankami in služi samo interesom domovine«, in poudarja njene zasluge za enotno Jugoslavijo.⁶⁸² V naslednjih tednih in mesecih se liberalno-agrarni dnevnik razpiše o ustaških pripravah vstaje na Hrvaškem, za katerimi stoji Italija, in o procesu proti Mačku, medtem ko dva pomembnejša članka, ki se dotikata Slovencev, tokrat izstopata iz vsakdanje politične konotacije. Prvi opisuje obisk trboveljskih šolarjev v Bratislavi in njihov navdušeni sprejem,⁶⁸³ drugi pa govori o predavanju Ljudevita Pivka, ki ga je le-ta pripravil v okviru jugoslovanskih dni v Bratislavi.⁶⁸⁴ Ob notranjepolitičnih razmerah Slovenský denník še naprej spremlja tudi nasilje nad Slovenci v Italiji,⁶⁸⁵ zadnje članke v tem letu, ki se dotikajo Jugoslavije, pa namenja 15. obletnici nastanka kraljevine ter 45. rojstnemu dnevu njenega monarha, pri čemer kot po navadi ne varčuje s superlativi na njegov račun.

»Notranji minister dr. Korošec ne trpi nikogar poleg sebe, vsaj v Sloveniji ne.«

(Robotničke noviny, 18. 7. 1935)

Kot da bi v zraku že plavala slutnja, da se bodo besede hvale kontroverznega jugoslovanskega diktatorja v manj kot letu dni iz napitnic preselile v nekrologe. Tragična Aleksandrova smrt je namreč nedvomno najodmevnejši, z Jugoslavijo povezan dogodek v letu 1934, ki je razburil vso svetovno javnost, na straneh češkoslovaškega tiska pa izzval iskreno ogorčenje in obžalovanje. Prav vsi časniki, ne glede na njihovo politično provenienco, so nad atentatom v Marseillu zgroženi. Tako Slovenský denník, ki atentatu nameni praktično celo številko, zapiše, da »ne moremo ublažiti bolečine Jugoslavije in Francije. Za to nimamo moči. Lahko jima le zagotovimo, da skupaj z njima čutimo ogromno izgubo, ki je doletela njiju, enako pa tudi nas. Imeni Aleksandra in Barthoua bosta ostali z zlatimi črkami zapisani v naših srcih, saj do njiju čutimo hvaležnost, ki je naravna in nepozabna.«⁶⁸⁶ Opis življenjske in politične poti – kot tudi karakternih in telesnih lastnosti pokojnega jugoslovanskega kralja

⁶⁸¹ Min. dr. Kramer o slovinských punktáciach, Slovenský denník, 1. 2. 1933.

⁶⁸² Pravda o Sokole v Juhoslávii, Slovenský denník, 2. 2. 1933.

⁶⁸³ Trboveljski slavček v Bratislave, Slovenský denník, 17. 5. 1933.

⁶⁸⁴ Pivko je predaval o carzanski akciji, dodatne simpatije Slovakov pa si je pridobil z izjavo, da njegov ded izhaja iz Trenčína in da v njegovih žilah še teče slovaška kri. Slovenský denník, 5., 12. 11. 1933.

⁶⁸⁵ Slovenský denník, 5. 9. 1933.

⁶⁸⁶ Slovenský denník, 11. 10. 1934.

– prehaja na straneh Slovenskega denníka tako rekoč v hagiografijo, pri čemer je o svojih spominih na Aleksandra Karađorđevića spregovoril tudi v Bratislavi živeči in delujoči slovenski slikar Ivan Žabota.⁶⁸⁷ Podobno velja v naslednjih dneh, ko je podrobno opisan življenjepis »kmečkega kralja – junaka«. Slovenský denník gre v maniri »o mrtvih vse najlepše« celo tako daleč, da zapiše, kako »bo zgodovina pravič-
no sodila in ocenila vsa dejanja kralja Aleksandra. Med monarhi našega stoletja najdemo komaj kakšnega podobnega formata.«⁶⁸⁸ Časnik spremlja tudi vrnitev kraljevega trupla v domovino, še posebej pozorno pa z naslednjimi besedami opiše zadnji poklon iz konfinacije izpuščenega dr. Antona Korošca: »H krsti se je postavil tudi bivši ministrski predsednik dr. Korošec. /.../ Dolgo je jokal pred kraljevo krsto, nato pa zbranim dejal: 'V trenutkih, ko vsa Jugoslavija objokuje velikega kralja, mora biti vse ostalo pozabljeno. Živeti in delati moramo za Jugoslavijo.'«⁶⁸⁹

Po kraljevem pogrebu se Slovenský denník ukvarja predvsem z vprašanjem o nadaljnji ureditvi in poti Jugoslavije, budno pa spremlja tudi pregon kraljevih morilcev oz. njihovih botrov, pri čemer Madžarski in Italiji prizanaša še manj kot pred Marseillom.

Že pred atentatom pa izredno vestno in kritično spremljajo ustaško emigrantsko dejavnost, povezano z madžarsko revizionistično politiko tudi socialdemokratske Robotniške noviny.⁶⁹⁰ Podobno velja tudi v obdobju po Aleksandrovi smrti, ko se tovrstni pozornosti pridružijo še upi v postopno demokratizacijo kraljevine.

Nič manj ogorčenosti od svojih liberalno-levičarskih konkurentov nad teroristično akcijo ne pokaže niti Slovák, ki se v prvi polovici leta sicer še aktivno posveča jugoslovanskim razmeram pod diktaturo. S posebnimi simpatijami ob njegovi 40. obletnici predstavi zgodovino, delo in pomen slovenskega katoliškega akademskega društva Danica,⁶⁹¹ drugi pomembnejši članek pa govori o problemih ljubljanske univerze in prizadevanjih za njeno vsaj približno dostojno preživetje in delovanje.⁶⁹² A kot rečeno, strelji v Marseillu vse ostale dogodke v Jugoslaviji, pa tudi druge, za nekaj časa potisnejo na stran. Ob novicah o poteku, žrtvah in povzročiteljih tragičnega dogodka, ki zapolnijo naslovnico ter skoraj celotno naslednjo stran časopisa, se poročanje in komentarji Slováka praktično ne razlikujejo od ostalega tiska, izpostaviti pa velja uvodni odstavek, ki se tovrstnega politično motiviranega nasilja loteva z malce širšega oz. bolj poglobljenega moralno-civilizacijskega aspekta: »Ogorčeno zavračamo - kot vsi - tudi ta poslednji umor. Umor ni rešitev, ni izhod iz bede in kaosa, umor ni pot do boljšega življenja ljudi in narodov. Umor je zmeraj bil in bo zločin. In

⁶⁸⁷ Ivan Žabota je leta 1926 na Bledu portretiral kralja Aleksandra in njegovo soprogo kraljico Marijo. Žabotovo spoštovanje do jugoslovanskega monarha se je po tem dogodku še povečalo, zato ga je atentat v Marseillu močno prizadel. V Slovenskem denníku ga je opisal kot človeka »manjše, suhe postave in globokih krasnih oči na izrazitem obrazu, ki je izžareval inteligenco in silno voljo ...«
Prav tam; prim.: Tone Kregar, Ivan Žabota – Slovenec in Slovak, umetnik in bohem, v: ZČ, 52/4, 1998, str. 541–551 (dalje: Kregar, Ivan Žabota).

⁶⁸⁸ Alexander sedliacky král – hrdina, Slovenský denník, 12. 10. 1934.

⁶⁸⁹ Mrtvý král doma, Slovenský denník, 16. 10. 1934.

⁶⁹⁰ Robotničke noviny, 2. 2., 22. 3., 25. 5. 1934.

⁶⁹¹ Najstarši slovinský kat. Akad. Spolok »Danica« jubiluje, Slovák, 27. 5. 1934.

⁶⁹² Slovinskí akademici bojujú za svojou univerzitu, Slovák, 31. 5. 1934.

SLOVÁK

Prodávateľ: v Bratislave domácka manufakúra Kto 1A. — CEN. 500S, Pafko, Rakdsko. max. Kto 1B. — $\frac{1}{2}$ rodu Kto 1B. — $\frac{1}{2}$ rodu Kto 1B. — rodu Kto 220. — Pre Francis, Nemecko. Madarsko rodu Kto 200. — Ind. rodu Kto 000.

Bratislava, štvrtok 11. októbra 1934

Pri káľafalku kráľa Alexandra I. a min. Barthoua ~ Nový juhoslovanský kráľ: Peľar II. ~ Doumerque prevzal dočasne Barthouovo dedičstvo. Smútok v ČSR

Prvé zprávy z Maršelle: bohorádě, že násladkom zranenia podľahli i francúzsky generál George, admirál Berthelot a juhoslovenský generál Dimitrijevič, dvorný maršálek kráľa. Takto referovali i všetky večernej a viaceré ranné noviny stredajšie. V stredu predpovedali však prišly zprávy, že v George, Berthelot a Dimitrijevič sa stále ľahko ranení, ale ešte neumrelli. Na prítomnom noviny správy zvestovali, že publicizujú došielu Gálé, ktorá spolia s Gálalimi bod poranení pri státení sa zranenými. V poslednej vpravo sa nastalom zmieňa o mnohých poranení i sánk policajci, ktorí doli svoj smerekom k ústniskácii. Namiel sú i viaceri vojaci, policajci a niekoľko ľudí z davu.

Kráľova smrť

Útočník mal falošný českoslov. pas

»Sloboda alebo smrť«

vanske kruhy zpočiatku tvrdili, že je to odznak macedonských anarchistov. Neskoršie však zistili, že tieto odznaky nosia príslušníci rozličných chorvátskych organizácií, ktoré sú proti dnešnému behradinskému režimu.

Ako sa dozvedela kráľovná o smrti

con, kde privítali lekáři a na pol hodiny obdivovali královnu Mariu. Potom pokračovali v ceste do Marseille - v správného manévry ministra Herriotova, ktorá ju prevádzkala až do Marseille. Dňa 10. októbra ráno okolo 3. hod. došla zistená kráľovná do mesta, kde vyhasel život jej manžel. Na stanici očakávali ju úradní z Alžírka. Maria sa hneď odobrala na prefektúru k mestnému inu arša.

Mrivoly štátnikov na katafalku

V divnostnej sloni marseillskej prefektúry vystavaný bol veľký katafalk, na ktorom uložené sú telesné pozostatky juhoslávanskeho kráľa Alexandra I. a zahraničného mla. Louisa Barthoua. Okolo katafalku stoja čestní stráž v-

to vsak umor. Življenje kralja ali podložnika, otroka ali starca, ministra ali berača je enako sveta stvar. Umori ostanejo zločini tudi takrat, ko jih narekujejo politične strasti, ko jih narekuje maščevanje, pa tudi takrat, ko jih narekujejo kakršnikoli višji interesi določenih skupin ali režimov». ⁶⁹³ Tudi v naslednjih dneh ne manjka novic o pripravah na monarhov pogreb, komentarji o Aleksandrovem življenju in delu ter jugoslovanski stvarnosti pa so, čeprav spoštljivi in dokaj previdni, dosti bolj realni od Dennikovih. Slovák napoveduje še bolj komplicirane razmere v Jugoslaviji, kot so bile pred umorom, čeprav upa, da bo prišlo do političnega miru in da bo dosežen cilj »srečnih narodov v močni Jugoslaviji«. Velike upe pri tem polaga na opozicijske politike, ki so ponovno na prostosti in ponujajo sodelovanje, ter poroča o Koroščevem slovesu od pokojnega kralja. Čeprav, tako Slovák, ni potrebno posebej poudarjati, da je bila izpustitev Korošca in drugih opozicijskih vodij predvsem taktična poteza. ⁶⁹⁴ Časnik podrobno opiše pogrebno slovesnost, ⁶⁹⁵ v naslednjih dneh pa se poročanje o Jugoslaviji vrne v normalne okvire. Konec oktobra najdemo v njem zadovoljen zapis o slovenski (in hrvaški) kritiki knjige o slovaškem katoliškem vodji Andreju Hlinki, ki jo je napisal njegov učenec, sodelavec in Slovákov urednik Karol Sidor. Daljšo oceno knjige je namreč konec septembra objavil Slovenec, ki se je o njej izrazil v superlativih ter z izrazito naklonjenostjo do Slovakov oz. njihovega katoliško-avtonomističnega krila, poosebljenega v Hlinki in njegovi stranki. ⁶⁹⁶ Naslednji članek o 60. obletnici Franca Ksavra Meška ⁶⁹⁷ še bolj kot prejšnji sodi v kulturno sfero, zadnji dnevi iztekajočega leta pa že prinašajo novice o sestavi novega jugoslovanskega vladnega kabineta pod Jevtićevo taktirko. ⁶⁹⁸

Verjetno najzanimivejši prispevek tega leta, ki neposredno zadeva vprašanje slovenske narodne in kulturne identitete v okviru jugoslovanske kraljevine, pa ni izšel na straneh političnega časopisja, temveč v literarno-umetniški reviji *Elán*, ⁶⁹⁹ ki v 30. letih nasploh prinaša številne zanimive članke in poročila o Slovencih ter njihovi primerjavi s Slovaki. Vprašanje narodne samobitnosti ter njenega položaja v večnacionalni skupnosti je bilo, kot že rečeno, na Slovaškem zelo pogosto na

⁶⁹³ Celý svet vzrušený nad vraždou v Marseille, Slovák, 11. 10. 1934.

⁶⁹⁴ Rozlúčka s kráľom, Slovák, 18. 10. 1934.

⁶⁹⁵ Kráľovský pohreb v Belehrade, Slovák, 19. 10. 1934.

⁶⁹⁶ Horvati a Slovinci o knihe »Andrej Hlinka 1864-1926«, Slovák, 21. 10. 1934; glej str. 264-265.

⁶⁹⁷ Slovák, 30. 10. 1934.

⁶⁹⁸ Slovák, 20., 21., 22. 12. 1934.

⁶⁹⁹ Ta mesečnik, ki je od 1930 do 1939 izhajal v Pragi, od 1939 do 1947 pa (z vmesno prekinitvijo med junijem 1944 in januarjem 1946) v Bratislavi, je v slovaški literarni zgodovini odigral pomembno vlogo. Pod uredništvom pesnika Jana Smréka je revija združevala širok krog najboljših slovaških literatov, ne glede na njihovo politično, versko ali generacijsko pripadnost. *Elán* ni bil omejen zgolj na literaturo, ampak se je posvečal tudi ostalim umetniškim zvrstem (gledališču, slikarstvu ...) ter širšim kulturnim vprašanjem in problemom. Slovaški javnosti je prinašal dosti informacij o češkem kulturnem življenju, zavzemal se je za širšo slovansko povezavo ter spremljal evropske literarne tokove. Tudi v času Slovaške republike je ostal na pred vojno utrjenih liberalnih pozicijah s sicer dobro zakrito, a kljub temu prepoznavno protifašistično tendenco. Visoka intelektualna raven, pestrost in zanimivost čez vse obdobje izhajanja ga uvrščajo v sam vrh takratne slovaške periodike. Malá Encyklopédia Slovenska, VEDA, Bratislava 1987, str. 123; Dějiny československé žurnalistiky, III. díl, Český a slovenský tisk v letech 1918-1944, Novinař, Praha 1988, str. 252-253 (dalje: Dějiny československé žurnalistiky, III. díl); Kregar, Slovaško literarno časopisje, str. 35-43.

dnevnem redu, poleg tega pa tudi zelo različno interpretirano. Kakršnakoli izkušnja naroda s podobnimi problemi, in Slovenci so to gotovo bili, je bila zato zelo dobrodošla. Tudi zato prinaša Elán v prvi številki svojega petega letnika septembra 1934 pogovor z Josipom Vidmarjem.⁷⁰⁰ V Ljubljani je Elánov sodelavec Ján Irmmler⁷⁰¹ Vidmarja med drugim spraševal o vlogah in ciljih malega naroda, problemu slovenske manjšine v Italiji in o odnosu Slovencev do jugoslovanske države. Po Vidmarju se nikjer drugje ne more kultura razviti s takšno intenziteto kot ravno pri malem narodu, saj je to edini način njegove uveljavitve, ker pač zaradi svoje majhnosti v mednarodni politiki ne pomeni nič. Najpomembnejše naloge majhnega naroda pa so: zdržati pri svoji nacionalni identiteti, prebuditi celotno narodno maso, kar je naloga inteligence, in ustvariti ponosno narodno samozavest, tudi na »še neosvobojenih krajih«. Kar zadeva odnos Slovencev do Jugoslavije, Vidmar zagovarja aktivno sodelovanje pri vsaki družbeni dejavnosti. Prva naloga vseh Slovencev naj bi po njegovem bila v sebi vzgojiti občutek, da je to njihova država, vendar pa nadaljuje takole: *»Seveda pa to sodelovanje ni odvisno samo od nas, ampak tudi od države, torej od tega dela, ki danes vlada. Šele ko bodo ti krogi pozorni do naravnih potreb slovenskega naroda, se bo slovenski človek mnogo lažje vživel v vlogo, ki mu je v dosedanji zgodovini popolnoma nova: biti soodgovorni, sovladajoči faktor v lastni državi.«* Svoje precizno in za slovaško bralstvo izredno aktualno razmišljanje je Vidmar dopolnil še z odgovorom na vprašanje o perspektivi mladih slovenskih pisateljev, ko je najbolj pohvalil M. Kranjca, pozitivno pa ocenil še nekatere, denimo Kalana, Mrzela, Magajno, B. Voduška in Kocbeka.

Postopno demokratizacijo po Aleksandrovi smrti pozdravljajo tudi Robotniške noviny, na njihovih straneh pa po razmeroma dolgem času spet najdemo informacije o dogajanju v Sloveniji, povezane predvsem s socialističnim oz. delavskim gibanjem. Julija 1935 z velikimi simpatijami poročajo o obnovitvi socialistične stranke v Jugoslaviji ter zletu Svobod v Celju.⁷⁰² V zvezi z njihovo razpustitvijo s strani banske uprave, ki je zletu sledila, pa časopis tudi prvič podrobneje analizira takratno slovensko politiko in ostro napade Korošca in slovenske »klerikalce«. Pod naslovom *Novi teror v Jugoslaviji* zapišejo naslednje: *»Velika manifestacija socialističnega delavstva je vznemirila slovenske klerikalce na čelu z dr. Korošcem, ki bi radi nastopili kot edini zastopniki slovenskega ljudstva in menijo, da je ravno sedaj nastopil zanje ugodni trenutek zasužnjiti Slovenijo pod črno reakcijo. Del liberalnih slovenskih krogov, bivših samostojnih demokratov pod vodstvom dr. Kramerja se je namreč diskreditiral s podporo diktaturi, drugi del protiklerikalnega življa pod vodstvom dr. Marušiča pa se je ponovno povezal z Jevtičem in skupaj z njim plete fašistične zanke. Klerikalcem zato ni bilo po godu, da v Sloveniji nastaja nova politična stranka, neobremenjena s sodelovanjem v diktaturi (Korošec sam je bil minister v prvi diktatorski vladi), resnično demokratična stranka, s katero so simpatizirale široke množice delovnega ljudstva...«* O Koroščevem samodržstvu in pritiskih na opozicijo pa

⁷⁰⁰ Elán, V, 1934/35, št.1, str.1.

⁷⁰¹ Slovaški književnik in prevajalec Ján Irmmler je bil dober poznavalec slovenske kulture ter predvsem po II. svetovni vojni dosti prevajal iz slovenščine (Krefta, Tavčarja, Bevka ...).

⁷⁰² Robotniške noviny, 13. 7. 1935.

Zlet Svobod v Celju

nadaljujejo s temi besedami: *»Notranji minister dr. Korošec ne trpi nikogar poleg sebe, vsaj v Sloveniji ne. Nikoli ni bil prijatelj delavstva, ampak komaj kdo bi si lahko mislil, da bo sedaj hotel delavstvu onemogočiti kakršnokoli svobodnejše gibanje po Sloveniji ...«* Komentator še zapiše, da je Korošec razpusil Svobode iz maščevanja zaradi zleta v Celju, ob tem pa izkoristil nepomembno komunistično prisotnost na njem. Robotniške noviny omenijo tudi proteste napredne jugoslovanske javnosti, opozarjajo Korošca, češ, ali je pozabil, da je bil nekoč tudi sam žrtev režima, ki ga je pred tem celo pomagal graditi, in se sprašujejo, *»če velja politična svoboda v Jugoslaviji oz. v Sloveniji le za Koroščeve klerikalce«*.⁷⁰³ Še v isti številki pišejo tudi o diktatorskih namenih takrat že bivše jugoslovanske vlade oz. Jevtića, njegovih *»führerskih«* ambicijah ter slovenskih politikih, ki jih je bivša vlada nameravala zapreti. Žal pa po tem izčrpnem pregledu dogajanja v Sloveniji interes zanjo ponovno za lep čas upade, pod drobnogledom pa ostane Koroščeva dejavnost, vendar v širšem jugoslovanskem kontekstu.

Slovenský denník ima na jugoslovanske razmere drugačen pogled in predvsem Jevtića ves čas zagovarja. Pisanje ostalega tiska, češ da je bivši premier pripravljaj nekakšen *»pohod na Beograd«* in imel v državi namen uvesti diktaturo po Hitlerjevem vzoru, označi za *»kavarniške klevete«* in grdo navado diskreditirati in kompromitirati ljudi, takoj po tem, ko izgubijo moč.⁷⁰⁴

Sicer pa se časnik tega leta relativno malo posveča Jugoslaviji. Spremlja sicer volitve in različne vladne kombinacije ter poskuse srbsko-hrvaškega sporazuma. O Slovencih izven tega konteksta ne najdemo praktično nič, v izrazito navijaškem

⁷⁰³ Nový teror v Juhoslávii, Robotničke noviny, 18. 7. 1935.

⁷⁰⁴ Slovenský denník, 20. 7. 1935.

in prointegralističnem duhu pa kot ponavadi izzvenijo članki okrog prazničnega 1. decembra. Podoben ton je značilen tudi za Prúde, ki že konec leta 1934 precej prostora namenijo pokojnemu kralju, njegovemu življenju, zaslugam ter predvsem njegovemu glavnemu cilju – ustvariti enotno državo in narod skupne zavesti ter usode.⁷⁰⁵ Leta 1935 Prúdy objavijo tri predavanja takratnega srbohrvaškega lektorja v Bratislavi Rista Kovijanića, katere je sicer pripravila Češkoslovaško-jugoslovanska liga.⁷⁰⁶ Vsa tri se ukvarjajo z jugoslovansko idejo, vlogo kralja Aleksandra, nastankom in razvojem terminov Jugoslavija in Jugoslovani ipd. Avtor v njih oriše »jugoslovansko idejo« od srednjega veka naprej ter poskuša pri vseh pomembnih zgodovinsko-kulturnih osebnostih Srbov, Slovencev in Hrvatov najti ideje narodne in jezikovne enotnosti južnih Slovanov. Dokazati skuša »zgodovinsko logiko«, ki je nujno vodila do skupne države, kot tudi »večno težnjo« po spojitvi v en narod z enim jezikom. Prispevki so pisani v izrazito romantičnem, integralističnem in proaleksandrovskega duhu. Čeprav Kovijanić ne pozabi zapisati, kako je »Srbija v sedmih letih vojne položila na oltar osvoboditve in zedinjenja 1.300.000 ljudskih žrtev, kar pomeni, da je prelila 7.800.000 litrov krvi oz. vlak, dolg 4 kilometre s 780 vagoni polnimi krvi ...«, pa bi njegovo pisanje v celoti težko označili za velikosrbsko. Gre bolj za navdušeno jugoslovenarstvo, v skladu s katerim avtor gleda na preteklost in sedanost in ju tako tudi razlaga. Kovijanić je s pisanjem o jugoslovanski ideji nadaljeval tudi v naslednjih letih in se istočasno dosti posvečal kontaktom med Čehi in Slovaki na eni ter jugoslovanskimi narodi na drugi strani.

Daleč največ o Slovencih najdemo leta 1935 na straneh Slováka, tovrstno nesorazmerje pa se v njegov prid v naslednjih letih samo še stopnjuje. V začetku januarja se po daljšem obdobju in v zvezi z točkami rimskega dogovora ponovno izčrpno posvetijo problematiki Slovencev v Avstriji, predvsem pa v fašistični Italiji. Tam so namreč razmere takšne, da je »vse kar so ti ljudje prestali in še dandanes preživljajo pod fašističnim jarmom, pljuvanje v obraz celotni današnji človeški civilizaciji in kulturi«. Slováček navaja številko pol milijona Slovencev, ki so bili pred vojno gospodarsko in kulturno popolnoma razviti, »danes pa ne smejo govoriti v materinem jeziku in ki kljub lepim palačam, ki jih gradi italijanski imperializem z izključno italijanskimi delavci, skoraj umirajo od bede«. Časnik se sprašuje, kdo bo to zaustavil in če bosta Jugoslavija in slovenski narod na to pristala. »Saj to bi pomenilo smrt cele njegove tretjine in to te najbolj ohranjene. O tem revizionizmu pa, ki bi bil pravičen, molči vsa Evropa: saj gre le za mali slovanski narod.«⁷⁰⁷

Poleg že omenjene ocene v Slovencu uredništvo Slováka močno razveseli novo pisanje slovenskega tiska o Andreju Hlinki. Tokrat gre za zajetni prispevek, ki je izšel v reviji Čas (št. IV-V, letnik 34-35) in ki na »očeta slovaških katolikov« gleda z veliko naklonjenostjo, kar Slováku seveda močno godi.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Prúdy, XVIII, 1934, št. 8, str. 485.

⁷⁰⁶ Prúdy, XIX, 1935, Král Alexander a juhoslovanská jednota, št. 2-3, str. 88-109 in št. 4, str. 195-208; Juhoslovanská národná myšlienka, št. 5, str. 263-278 in št. 6, str. 339-354; Jugosloveni a Jugoslavija, št. 8, str. 445-454.

⁷⁰⁷ Slováček, Belehrad mlčí a čaká, 9. 1. 1935.

⁷⁰⁸ Slovinci o Andrejovi Hlinkovi, Slováček, 27. 1. 1935.

Sicer pa v prvih mesecih leta 1935 Slovák podobno kot ostali časniki precej stavi na Jevtića, za katerega upa, da bo upošteval slovensko-hrvaške težnje po avtonomiji, vrnil zaupanje ljudstva v vladu, parlament in regentski svet, tako da bo iz Jugoslavije nastala država, »na katero bo lahko Slovanstvo ponosno«. ⁷⁰⁹

K povsem slovenskim zadevam se vrne spet marca, ko v rubriki Kulturna kronika z občudovanjem predstavi izid novega Slovarja slovenskega knjižnega jezika ter znanstveno delo – predvsem razne znanstvene revije in publikacije – na ljubljanski Univerzi. ⁷¹⁰ Le slab teden za tem so na prvem mestu ponovno politične razmere, povezane z namenom jugoslovanskega ministrstva za prosveto, da za vso državo poenoti šolske učbenike. Slováku se to zdi skrajno neprimerno, preseneča pa ga pasivnost »z oportunistom razžrte« slovenske inteligence, saj so proti takšnemu odloku protestirali le tiskarski delavci (češ, da bodo s tem, ko se bodo vse knjige tiskale v eni tiskarni, izgubili delo). Protestirali so sicer tudi študentje, katerih gibanje pa »se samo cepi na med sabo tako nasprotne skupine, da se o sodelovanju med njimi sploh ne da govoriti. Takšna delitev se nadaljuje tudi med inteligenco in narod«. Slovák predstavi še Koroščevo odločitev za abstinenco na prihajajočih volitvah, negoduje nad razklanostjo, ki se širi tudi v katoliške vrste in zaskrbljeno svari pred čedalje močnejšimi in številčnejšimi komunisti. ⁷¹¹ Preden se Slovák popolnoma posveti analizi majskih volitev v Jugoslaviji, se aprila 1935 še enkrat spomni na »najbolj nesrečno narodnostno manjšino«, Slovence v Italiji. Ponovno podrobno predstavi in opiše oblike raznarodovanja, čeprav Italiji s tem, ko je »z Rapalsko pogodbo sicer dobila te kraje, do danes še ni uspelo pridobiti tudi duš njenih slovanskih prebivalcev«. Pisec prispevka, ki je tam, kot sam pravi, bil že drugič, na koncu še poziva k večji pozornosti in k več »pravičnega krščanskega sočutja« do »južnih bratov, ki trpijo pod najhujšim jarmom fašistične Italije«. ⁷¹²

Rezultate majskih volitev Slovák natančno analizira in razčlenjuje številke ter z njihovo interpretacijo izpodbija trditve režimskega tiska (predvsem Slovenskega denníka) o zmagi vladnih strank. Slovák poudarja volilno abstinenco Koroščevih privržencev, tako da skupaj s Hrvati ni volilo skoraj milijon volilnih upravičencev in volilne rezultate razlaga kot prepričljivo zmago avtonomizma. ⁷¹³ Poročilom o predvolilnem terorju in pritisku ter poteku volitev se kmalu pridružijo obtožbe o falsificiranju rezultatov v Mačkovo škodo in Jevtićevo korist, kot tudi novice o novem terorju Jevtićeve vlade in protestih opozicije. ⁷¹⁴ Ob padcu Jevtićeve vlade Slovák triumfira tudi zaradi »moralne zmage« nad ostalim »lakajskim« tiskom in zapiše: »Kako se morajo sedaj sramovati pri nas v ČSR vsi ti časopisi, pa naj bodo pisani češko ali slovaško, z gesli demokracije ali katolicizma, ko se nihče razen našega Slováka ni postavil na stran preganjanih in mučenih opozicijskih vodij in njihovih volilcev«. ⁷¹⁵ Nastop Stojadinovićeve vlade časnik pozdravi z velikimi upi, da bo dosežen sporazum s Hrvati in da

⁷⁰⁹ Juhoslávia pred voľbami, Slovák, 8. 2. 1935.

⁷¹⁰ Slovák, 17. 3. 1935.

⁷¹¹ Juhoslávia pred voľbami, Slovák, 28. 3. 1935.

⁷¹² Medzi južnými Slovanmi v Taliansku, Slovák, 20. 4. 1935.

⁷¹³ Milion voličov hlasovalo v Juhoslávii len v duši, Slovák, 12. 5. 1935.

⁷¹⁴ Slovák, 4., 6., 8. 6. 1935.

⁷¹⁵ Slovák, 23. 6. 1935.

bo Jugoslavija končno postala država avtonomnih dežel.⁷¹⁶ Kot dobro znamenje za to omenja uradno vladno zastopstvo na evharističnem kongresu v Ljubljani, katerega dogajanje je natančno opisano, število zbranih udeležencev pa se v nekaj dneh iz 120.000 dvigne kar na 150.000.⁷¹⁷ Ponovno je sila aktualno primerjanje Slovencev s Slovaki, njihovo katoliško in narodno zavestjo, Slovák pa tudi pogosto povzema slovensko časopisje, predvsem seveda Slovenca.⁷¹⁸

Nova vladna kriza in ustanovitev Jugoslovanske radikalne zajednice slovaške avtonomiste ponovno spravi v zadrego glede njihovega odnosa do jugoslovanske politike. Njihova najljubša jugoslovanska politika Korošec in Maček se namreč dokončno znajdeti na nasprotnih, med sabo odkrito sovražnih bregovih. Slovák sicer spoštuje Koroščeva prizadevanja, da bi zaustavil prelivanje krvi, a se pri tehtanju razmer vendarle postavi bolj na Mačkovo stran (namenjuje mu celotno naslovnico z biografijo in intervjujem),⁷¹⁹ za izhod iz »slepe ulice«, v kateri se je spet znašla Jugoslavija, pa predlaga volitve.⁷²⁰

Izrazite simpatije do Hrvatov in promačkovski članki se na straneh Slováka nadaljujejo tudi v naslednjem letu. V oči najprej pade dokaj spravljiv ton do hrvaške ustaške emigracije v patetičnem članku o Anteju Paveliću in njegovi družini,⁷²¹ do odkritega navijanja za Mačka pa pride pred poletnimi občinskimi volitvami v Jugoslaviji. V zvezi s pripravami nanje Slovák zagovarja stališče, da vladno politiko dr. Korošca podpira čedalje manj Slovencev. Pač pa med njimi narašča popularnost Vladka Mačka, v čigar rokah je po mnenju časnika tudi sicer ključ jugoslovanske usode.⁷²² Zato je ugoden rezultat mačkovcev konec novembra sprejet s precejšnjim navdušenjem, nezadovoljstvo (sicer bolj med vrsticami) nad Koroščevim sodelovanjem v vladi pa konec leta še okrepi obsodba krškega škofa Josipa Srebrniča zaradi njegove agitacije proti državnemu Sokolu, ki je izzvala ogorčenje v hrvaški, pa tudi širši, predvsem katoliški javnosti.⁷²³ Slovák torej leta 1936 Slovincem posveča relativno malo pozornosti, a še zmeraj precej več kot Slovenský denník in Robotničke noviny, ki tozadevno praktično v celem letu ne objavita ničesar omembe vrednega. Strani slovaškega tiska se namreč v tem času ob stalnih notranjepolitičnih temah začno polniti s pomembnejšimi evropskimi dogodki, med katerimi v ospredje stopi španska državljanska vojna. Krvavi španski spopad vzpodbudi silovito delitev duhov in ideološke spore tudi izven svojih meja oz. med celotno evropsko in svetovno javnostjo. ČSR in njen slovaški del ob tem nista nikakršna izjema. Kako različne poglede na razvoj dogodkov v zadnjih predvojnih letih so imele posamezne politične opcije, pa najbolje ponazarja prav njihov tisk. Vedno najbolj (v skladu z aktualno oblastjo) previden je tudi tokrat liberalni Slovenský denník, ki želi biti v odnosu do

⁷¹⁶ Slovák, 25. 6., 10. 7. 1935.

⁷¹⁷ Slovák, 5., 16. 7. 1935.

⁷¹⁸ Slovák, 16., 17. 7. 1935.

⁷¹⁹ Slovák, 13. 10. 1935.

⁷²⁰ Slovák, 25. 10. 1935.

⁷²¹ Slovák, 27. 5. 1936.

⁷²² Slovák, 2. 8. 1936.

⁷²³ Katolícky biskup dr. Srebrnič do väzenia, Slovák, 30. 12. 1936.

Španije vrednostno nevtralen, a se vendarle bolj nagiba k republikanski opciji ter na njej končno tudi pristane. Klerikalni Slovák se od samega začetka odločno postavi na stran pučistov in se odkrito navdušuje nad zmagami Francovih sil. Njegove strani so polne zgražanja nad republikanskimi (anarhističnimi in komunističnimi) zločini, pri čemer se teror nasprotne strani minimalizira, vse prej kot odobravanja pa so deležni tudi češkoslovaški prostovoljci v mednarodnih brigadah oz. druge oblike pomoči španski republiki s strani ČSR. V ozadju le-teh je (ob češkoslovaških komunistih) stala predvsem češkoslovaška socialna demokracija, brezpogojna podpora španski levici pa je očitna tudi v njenem tisku, med drugim v Robotníckych novinah. Tudi sicer je tako notranje kot zunanje politična usmeritev tega dnevnika v drugi polovici tridesetih let vse bolj skoncentrirana proti fašizmu v vseh njegovih pojavnih oblikah v celotnem evropskem prostoru.

Zato ne preseneča, da zadnjič v obdobju med obema vojnama, junija 1937 pridejo dogodki iz Slovenije na strani Robotníckych novin prav v okviru tega konteksta. Časopis sicer že celo leto poroča o protifašističnih akcijah ter ideološkem boju na jugoslovanskih univerzah in med njimi tudi na ljubljanski, vendar pa njegovo večjo pozornost pritegne šele obisk (pri uredništvu že dolgo osovražene) šefa JNS generala Živkovića v Sloveniji. Najprej so na kratko omenjeni ljubljanski protesti oz. protifašistične demonstracije, kot jih imenujejo,⁷²⁴ čez dva dni pa pod naslovom *Diktator pogorel*⁷²⁵ z neprikritim zadovoljstvom poročajo o neuspehu generalovega nastopa v Celju, ko mu zaradi zbranih demonstrantov ni uspelo govoriti in se je moral na postajo odpeljati kar v avtomobilu Rdečega križa. Zadnji članek, povezan z Živkovićevo slovensko turnejo, govori o napadu pripadnikov JNS na pristaše JRZ, v katerem je padla tudi smrtna žrtev. To sproži ostro obsodbo Živkovića in JNS, katere privrženca časnik odkrito označi za fašiste.⁷²⁶

Kot rečeno, so fašistični nevarnosti Robotnícke noviny v skladu s politiko Češkoslovaške socialdemokratske stranke v drugi polovici 30. let posvečale največ prostora in pozornosti, to pa še zlasti velja za leto 1938, ki je tudi zadnje leto njihovega izhajanja. Takrat se je namreč kriza v ČSR tako zaostрила, da je domača problematika (seveda v povezavi z Nemčijo in drugimi velesilami) povsem zasenčila dogajanje v ostalih delih Evrope. Temu primerno je tudi novic iz Jugoslavije in Slovenije vedno manj ter nimajo kakšnega večjega pomena ali teže.

Podoben primat domače problematike velja v zadnjih dveh letih njegovega izhajanja tudi za Slovenský denník. Na njegovih straneh se v dotlej neprimerljivem obsegu začne poudarjati slovaštvo in Slovaška, kar s praktičnega vidika pomeni začetek odstopanja slovaških agrarcev od čvrste pozicije čehoslovakizma oz. poskus, da bi naraščajoči slovaški nacionalizem (pogojen s spremembami v mednarodnih odnosih) kolikor je mogoče oddaljili od HSLS in ga poskusili umestiti v svoj okvir in spraviti pod svoj nadzor. Praktično edini članek leta 1937, ki se ukvarja izključno

⁷²⁴ Robotnícke noviny, 8. 6. 1937.

⁷²⁵ Diktátor pohorel, Robotnícke noviny, 10. 6. 1937.

⁷²⁶ Vraždiaci juhoslovanský fašisti, Robotnícke noviny, 11. 6. 1937.

s Slovenci, ostaja v sferah kulture oz. literature,⁷²⁷ medtem ko siceršnje pisanje o Jugoslaviji v glavnem poudarja medsebojno zvestobo in prijateljstvo ter v slutnji črnih oblakov nad Evropo (vedno bolj) stavi upe na Malo Antanto. Zadnje leto izhajanja časopisa je zaradi notranjepolitičnih napetosti, ki se bližajo vrelišču, to še očitneje. Edini omembe vredni prispevek se navezuje na praznovanje 20. obletnice jugoslovanske samostojnosti, ki je julija 1938 potekalo pri Sv. Trojici na Štajerskem. Tam je zbrani množici spregovoril takratni jugoslovanski notranji minister dr. Korošec, čigar besede Slovenský denník tudi povzema in še zadnjič izpostavi stari slogan »Vernost za vernost«, na katerem je v obdobju med obema vojnama simbolično temeljilo zaveznitvo med ČSR in Jugoslavijo.⁷²⁸

»Mali slovenski narod, katerega položaj v Jugoslaviji ni zavidanja vreden, ima dosti realnega razumevanja za življenjski narodni boj Slovakov.«

(Slovák, 11. 5. 1938)

Največ o Slovencih tako v zadnjih dveh letih pred münchenskim sporazumom oz. razpadom 1. ČSR, ponovno najdemo na straneh Slováka. Leta 1937 časnik najprej pozdravi prijateljski sporazum med Jugoslavijo in Italijo, saj so s tem *»italijanski Slovenci dobili možnost svobodnejšega razvoja«*, glede razmer znotraj kraljevine pa v ospredju še naprej ostajajo Maček in Hrvati,⁷²⁹ s katerimi se v drugi polovici 30. let slovaški avtonomisti očitno lažje poistovetijo kot s klerikalnim slovenskim vodstvom.⁷³⁰ Naklonjenost do slovenskega naroda se zato preseli bolj na področje kulture. V dveh zaporednih junijskih številkah je tako zelo podrobno in strokovno predstavljena slovenska literarna produkcija v letu 1936, pri čemer ne manjka navdušenja nad slovensko kulturno razvitostjo in zavestjo, ki Slovakom tudi sicer zelo imponira ter jim predstavlja vzor, ki mu je potrebno slediti. *»Slovenci so kulturno razvit narod. Ta atribut jim je mogoče pripisati ne le zaradi izvrstnih posameznikov (Kopitar, Miklošič, J. Ev. Krek, Gosar, Ramovš, Cankar itd.), ampak celotnega povprečja narodnega kolektiva, polnega faustovskega hrepenenja po kulturi kot organski sestavini življenja. Knjiga, revija, časopisi so življenjska potreba vsakega Slovenca; slovenski ljudje jih kupujejo in berejo. Sicer bi ne bilo mogoče razumeti izdajo tolikšne literature, ki se v največji strokovni pestrosti vsako leto producira v Sloveniji.«*⁷³¹ Slováka tudi zelo veseli, da si je leta 1936 slovaška literatura našla v Sloveniji velikega propagatorja v osebi profesorja Viktorja

⁷²⁷ Slovinská literární produkcia r. 1936, Slovenský denník, 9. 2. 1937.

⁷²⁸ Prvá oslava 20. výročia jugoslovánskej samostatnosti, Slovenský denník, 13. 7. 1938.

⁷²⁹ Slovák, 4. 6., 25. 7. 1937.

⁷³⁰ Avgusta 1937 objavi Slovák velik intervju z dr. Vladkom Mačkom in že v uvodu poudari, da je bil Mačkov oče slovenski gradbeni inženir v državni službi, ki se je do smrti čutil Slovenca. Novinar dr. Karol Klinovský je Mačka med drugim povprašal o njegovem pogledu na Koroščevo vladno politiko. Hrvaški voditelj mu je odvrnil, da ga Korošec ne zanima kot minister, temveč kot vodilni slovenski politik, kateremu zameri, da je vedno bil na strani Srbov proti Hrvatom. Slovák, 3. 8. 1937.

⁷³¹ Čo doniesol minulý rok slovinskej próze I, Slovák, 22. 6. 1937.

Smoleja⁷³² ter njegovih prevodov iz slovaščine.⁷³³ Slovák poudarja, da je Smolejevo delovanje tudi bistveno prispevalo k temu, da se o Slovaki in njihovi literaturi zadnje čase čedalje več vedo tudi Slovenci, saj »ne mine mesec, da v slovenskem tisku ne bi bilo kakšnega članka o Slovaki«. Ob Smoleju, ki redno prispeva v Mladiko in Slovenca, gre zasluga za to tudi ostalim avtorjem, ki izhajajo iz vrst medsebojnih izmenjav slovanskih katoliških študentov. Tako bo po zaslugi dr. Tineta Debeljaka konec oktobra Slovenec izdal posebno številko, posvečeno Slovaški in »ni se treba bati, da Slovaki izgubijo dobro ime, ki ga imajo med Slovenci«. Čeprav »za razliko od Slovenca, Jutro več prostora namenja češkim (kot slovaškim, op. a.) zadevam«, je Slovák zelo zadovoljen s slovensko obveščenostjo, moti pa ga predvsem nepravilno in posplošeno poimenovanje oz. metanje vsega slovaškega v skupni »češki« koš: »Slovenci torej o nas vedo. Na drugi strani pa nas čudi, da je tudi med Slovenci udomačen naziv Češka, češka republika, češka meja, češka hrana ipd., kakor se s tem srečujemo povsod v tujini. Če tako govori neki Srb, to še lahko nekako razumemo, ne moremo pa tega razumeti pri Slovencih, ki so v podobnem položaju kot mi, pa jim vendarle ni do tega, da bi točno razločevali.« Slovák še navaja, da proti temu že nastopajo mladi intelektualci, ki so izšli iz študijskih izmenjav (Smolej je denimo Slovencem na taboru slovenske katoliške inteligence v Bohinju takšne terminološke napake javno očital) ter s tem dodatno poudarja konkreten pomen tovrstnega sodelovanja.⁷³⁴

Ob omembi Viktorja Smoleja in njegovega prispevka k spoznavanju in približevanju slovaškega in slovenskega naroda ne moremo mimo njegovih člankov, ki jih je v času svojega bivanja na Slovaškem, pa tudi pozneje, objavljaval v literarni reviji Elán. V šesti letnik iz let 1935/36 je recimo prispeval kar pet obsežnejših člankov, med katerimi po svoji vsebini, ki se oddaljuje od izključno kulturno-umetniških tem, še posebej izstopata dva.

Odlično Smolejevo poznavanje Slovaške, Slovakov, njihove kulture, zgodovine in vsakdanjosti je bilo rezultat njegovega študija ter osebnih kontaktov in prijateljstva z nekaterimi vidnimi predstavniki slovaškega kulturnega življenja, tudi člani Elánovega kroga. Kot velik poznavalec in prijatelj Slovakov jih je znal razumeti, po drugi strani pa je kot tujec znal do njih ohraniti kritično distanco, kakršno je bil vaju zavzemati tudi do lastnega naroda. Njegova primerjava Slovencev in Slovakov pod naslovom *Veselite do življenja*⁷³⁵ je zato toliko bolj zanimiva. Ker je prispevek namenjen slovaški javnosti, Smolej uvod porabi za oris zgodovinskih okoliščin, ki so izoblikovale slovenski narodni značaj. Ko opisuje geografsko pogojene vplive

⁷³² Viktor Smolej (1910–1992), publicist, lit. zgodovinar, izdajatelj, kritik, prevajalec in leksikograf. Po diplomu na ljubljanski univerzi se je v letih 1933/34 izpopolnjeval v študiju slovaškega jezika na univerzi v Bratislavi. Tam se je seznanil s slovaško literaturo ter njenimi ustvarjalci. Svoje življenje je posvetil spoznavanju in sodelovanju Slovencev in Slovakov. Iz slovaščine je začel prevajati že v 30. letih (Kukučín, Stodola ...). Po vojni je bil lektor in predavatelj slovaškega jezika na univerzi v Ljubljani. Izdelal je tudi (doslej edini) slovensko-slovaški slovar. Več o Smolejevem življenju in delu glej: Andrej Rozman, Viktor Smolej – osemdesetletnik, v: Slavistična revija, 40/1992, št. 1, str. 3–4; prim. tudi Smolejevo bibliografijo v isti številki.

⁷³³ Čo doniesol minulý rok slovinskej próze II, Slovák, 23. 6. 1937.

⁷³⁴ Slovensko u Slovincov, Slovák, 12. 9. 1937.

⁷³⁵ Elán, VI, 1935/36, št. 2, str. 1.

in pritiske, poudari predvsem nemškega, ki je »posegel najgloblje, v samo psiho našega naroda, saj so nas Germani naučili organizirati se in temeljito delati«. Za Slovake in Slovence pravi, da so se pred vojno le slabo poznali, saj so le posamezniki navezali stike in si pomagali v boju za narodne pravice, zato pa se sedaj po vojni narodno življenje obeh narodov razvija svobodno, »pod svobodnim soncem«. O podobnostih in razlikah med obema narodoma razmišlja Smolej v drugi polovici prispevka z naslednjimi besedami: »Slovaška je dežela prihodnosti. Nam Slovencem pripada danes, Slovakom jutri. Pri Slovaki je vse mlado, kakor da bi bilo v začetkih, pri nas pa že vse germansko precizno narejeno. V organiziranosti, v smotrnosti našega dela smo lahko vsakemu za vzor. Mi smo preračunljivi, racionalistični, slovaški značaj pa je vulkaničen, instinktiven. Slovaški elan je neverjeten, za nas pa se zdi, da se že malce staramo. Saj ne, da ne bi delali, da bi bilo vidno nazadovanje naše kulturne aktivnosti - tu je treba pomisliti na stoletja težko borbo s premočno nemško raso in na povojno razbitje naše narodne celote med tri države. Zdi se mi le, da imamo mi manj idealizma od Slovakov. Vsakdo mora biti na svojem mestu, vsaka, še najmanjša sila mora biti izkoriščena. Slovaki včasih razsipno drobijo svoje moči. Pogosto ima delovanje Slovakov značilnosti njihovega karaktera: je neizpopolnjeno, nerazdelano, nepremišljeno, premalo racionalno, bolj instinktivno, vulkanično. Pri Slovaki je vse kakor da v plenica, mi pa smo že stari. Tujci so našli v nas delovnost, prizadevnost in neutrudno vztrajnost pri delu. Po drugi strani pa nas prav to tišči kot mora, ta izdelanost in prevelika organiziranost, saj to ubija duha. Pri Slovaki moči še niso združene, so razbite. V smotrni organiziranosti smo Slovenci vzor vsakemu. Vendar pa ima takšna organiziranost do podrobnosti tudi svoje velike napake. Slovaki še dihaajo z močjo narave in zemlje, mi Slovenci pa smo evropeizirani, popolni zahodnjaki. Čehe vesplošno nazivajo z germaniziranimi Slovani.

Vajnorska dekleta v narodnih nošah, Vajnory pri Bratislavi, 10.5. 1934 (foto Viktor Smolej)

Germanski racionalistični in organizatorski duh je vrezal svoje poteze tudi v oblikovanje slovenskega narodnega značaja. V njem prevladujejo razumske, racionalistične poteze. To racionalistično nagnjenje slovenskega narodnega značaja se izraža v naši liriki, ki je pretežno reflektivna, razmišljujoča in ne dovolj spontana, vitalistična ali vesela. Z organizacijo lahko nastane okostje brez duha, to pa je smrt vsakega napredka. Mi se zagrizemo v malenkosti, delamo iz njih velike stvari, kar nas pogosto pripelje do smešnosti. Ta izčrpajoča razbitost na mrtve enote, organizacijsko v mnogih primerih meji na abderitstvo. To nagnjenje k delu do podrobnosti je iz nas naredilo dobre uradnike, a malo samozavestnih ljudi. Največja slovenska bolezen je nagnjenost k hlapčevanju. Podrepištvo je naša narodna sramota. Ne pravim, da bi to ne bila splošna značilnost majhnih narodov, ki šele deset, dvajset let živijo v svobodi. Tudi to že opazimo, da se naša mlajša generacija vede samostojneje in samozavestneje. Vendar pa notranje svobode vseh ustvarjalnih sil, kot pri Slovaki, pri nas še ne moremo opaziti. Od Slovakov se moramo učiti njihovega življenjskega optimizma, veselja, brezskrbnosti, moramo se naučiti njihovega elana, s katerim se vsega lotevajo. Vendar pa spet ne smemo kopirati slovaško nagnjenje k širokim gestam in besedam, njihov nesmotrni ogenj. Vestnost, povezana z mravljično prizadevnostjo in idealizmom - in slovaški elan, lahkota in smeh! To je najboljša sinteza. Več elementarne živosti! Slovaki, dajte nam veselja do življenja!»

To Smolejevo videnje slovaškega in slovenskega narodnega značaja in njuna primerjava je tako zanimiva, pa tudi edinstvena, da smo jo predstavili v celoti. Močna, a dobronamerna kritika Slovencev še ni nujno tudi nepravilna, malce bolj vprašljivo pa je morda idealiziranje slovaške »naravnosti«. Vprašanje je tudi, kako se je Smolejevo mnenje o obeh narodih spreminjalo na podlagi nadaljnjih izkušenj, predvsem izkušnje 2. svetovne vojne. Kakorkoli že, zgornji Smolejev članek predstavlja odličen pogled slovenskih oči na obravnavano problematiko v 30. letih 20. stoletja, svoje aktualnosti pa ni povsem izgubil niti do danes.

Smolej je svoje stike s Slovaki in možnost objavljjanja v Elánu izkoriščal predvsem za to, da je slovaško javnost seznanjal s slovensko zgodovino, kulturo, sodobno ustvarjalnostjo, pa tudi z aktualnimi, večkrat bolečimi problemi slovenstva. V članku *Slovenci pri Dravi in Soči*⁷³⁶ se je posvetil problematiki razdeljenosti slovenskega etničnega ozemlja oz. slovenskim krajem, ki so prišli pod Avstrijo in Italijo. Pisec se sprehodi skozi zgodovino, piše o Brižinskih spomenikih, ustoličevanju vojvod, slovenski literaturi na Koroškem iz 18. in 19. stoletja, A. M. Slomšku, družbi sv. Mohorja; opisuje »boj za narodno eksistenco pri Dravi in Zili, okrog Celovca in Vrbskega jezera«. Smolej tudi poudari, da je bilo ozemlje, ki je prišlo pod Italijo, vedno najbolj nacionalno zavedno in v dokaz predstavi primorsko literaturo vse od Gregorčiča do Kosovela in Magajne. Eden od vzrokov, če že ne glavni, da se je Smolej čutil dolžnega pisati o tej problematiki, so bile gotovo pesmi slovaškega pesnika P. G. Hlbine, ki jih je ta objavil dve številki prej v Elánu. V petih pesmih, ki so nastale ob pesnikovem potovanju po Koroškem in Posočju, Hlbina vzneseno opisuje lepote Avstrije in Italije, za kraje, ki jih opisuje, pa uporablja izključno nemška in italijanska imena. Razlog Smolejeve reakcije pride na dan ob koncu sestavka, ki je naravnost name-

⁷³⁶ Elán, VI, 1935/36, št. 4, str. 4.

Viktor Smolej (prvi z leve) z družbo, Vajnory pri Bratislavi, 10.5. 1934

njen Hlbini: »Dragi gospod Hlbina! K temu mojemu članku, ki je prej bibliografija kot pa literarni članek, ste me pravzaprav spodbudili vi s svojimi 'Razglednicami' v drugi številki Elána. Če boste šli nekoč znova na Koroško, vas bo morda na bregu Vrbskega jezera pozdravila slovenska pesem, na bregu Soče pa slovensko dekle, in ne nekakšna signorina, morda Bevk in ne Marinetti. Soča, hči naših slovenskih triglavskega gora, teče ob slovenskih vaseh do našega morja, tam pa, kjer se z rožmarinovim vonjem Krasa že meša slan vonj Jadrana, stoji slovenska vas Bazovica: in tu so 6. septembra 1930 štirje mladi junaki, pokončani s svincem, s svojimi življenji izprijali pred celim kulturnim svetom, da je še slovenska dežela pri Dravi in Soči.« Smolejeve besede Hlbini navajamo tudi zato, ker gre za najbrž edini primer polemiziranja Slovenca s Slovacom v slovaškem tisku obravnavane dobe. Žal pa Hlbinovega odgovora Smoleju ni in polemika se ni mogla nadaljevati.

Občutljivost na pisanje slovenskega (kot tudi ostalega tujega) tiska se je v zadnjih mesecih obstoja 1. ČSR samo še stopnjevala. Pisanju Jutra o razmerah v HSLS z aprila 1938,⁷³⁷ ki je izzvalo tudi polemiko med Jutrom in Hrvatsko stražo, zato sledi ostra Slovákova reakcija: »Hrvati nas torej lepo branijo pred slovenskimi brati, ki so se 'naužili' toliko politične svobode, da je niti nam več ne privoščijo. No, mi to slovenskim bratom, raztepenim po treh državah, lahkega srca odpustimo.«⁷³⁸ Pripomba je bila predvsem v zadnjem stavku očitno preveč pikra tudi za samo uredništvo Slováka, saj v naslednjem članku čez slaba dva tedna preberemo, kako ima »mali slovenski narod, katerega položaj v Jugoslaviji ni zavidanja vreden, dosti realnega razumevanja za

⁷³⁷ Jutro leta 1938 ostro napada predvsem povezovanje HSLS z Nemci in Madžari ter Hlinki očita separatizem in razbijanje skupne države.

⁷³⁸ Slovenská otázka v očiach medzinárodnej tlače, Slovák, 24. 4. 1938.

življenjski narodni boj Slovakov«. Gre za pozitiven odmev na zgodovinski pregled slovaškega vprašanja od nastanka ČSR naprej, ki je izpod peresa dr. Franceta Jenka izšel leta 1938 v četrti številki revije Dejanje. Napisano je Slovaku močno po godu, saj na koncu prispevka zapiše, da »so to besede, ki jih o slovaški politiki, o avtonomističnem boju in njegovi upravičenosti piše prijateljska tujina ob dvajseti obletnici ČSR. Druge pripombe so odveč«. ⁷³⁹

S temi besedami se konča zadnji članek o neposrednih povezavah med Slovenci in Slovaki na straneh Slováka v obdobju 1. ČSR. Sledijo sicer še poročila o 17. kongresu mednarodne katoliške organizacije Pax Romana, ki je potekal v Sloveniji, ⁷⁴⁰ ter obrobne omembe v zvezi s politično situacijo v Jugoslaviji, kjer pa je še naprej v ospredju hrvaška politika.

»Iz Dravske banovine pa je treba ustvariti banovino Slovenijo«

(Slovák, 9. 11. 1939)

Z razglasitvijo slovaške avtonomije 6. oktobra 1938 se je po dvajsetih letih demokracije in (relativne) svobode slovaškega tiska začel prehod v enostrankarski avtoritarni politični režim in postopni konec pluralnosti slovaškega tiska. HSLS je namreč v »nezanesljiva« uredništva imenovala svoje vladne komisarje, neke vrste cenzorje, kar je bil zgolj prvi korak do nameravane ukinitve časopisja, ki se ni umeščalo v njen neposredni svetovnonazorski in ideološki kontekst. Že do konca leta 1938 se je število periodik skoraj prepolovilo, saj je prenehalo izhajati skoraj dvesto naslovov. Med njimi 18. novembra, v svojem 35. letniku, tudi socialdemokratske Robotničke noviny. ⁷⁴¹ Agrarci, ki so se novembra priključili HSLS-Stranki slovaške narodne enotnosti, so svoj tisk obdržali le malce dlje. Že ves čas močno nadzorovanemu mu je uspelo izhajati le do konca leta 1938, ko je bila večina agrarniškega tiska ukinjenega. Izhajati je prenehal tudi Slovenský denník, medtem ko je priljubljeni tednik Slovenská politika HSLS spremenila v lastni dnevnik. ⁷⁴²

Od treh najpomembnejših in najbolj branih slovaških političnih dnevnikov iz obdobja 1. ČSR je tako ostal le še Slovák kot uradno glasilo HSLS oziroma nove avtonomne oblasti (po marcu 1939 pa samostojne Slovaške republike), ki je svoj radikalni antikomunizem, antisemitizem in profašizem le še okrepilo.

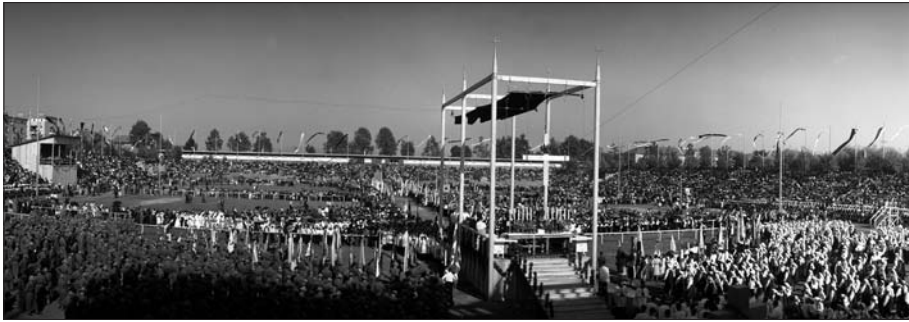
Podobno kot že prej je tudi za časa slovaške avtonomije in samostojnosti posebna Slováková zunanjepolitična pozornost namenjena Hrvatom oz. poskusom rešitve hrvaškega vprašanja znotraj Jugoslavije. Zadnje mesece leta 1938 in celotno leto 1939 prinaša novice iz Jugoslavije, v katerih s poudarjenimi simpatijami spremlja hrvaške politične zahteve, Slovenci pa so omenjani zgolj znotraj

⁷³⁹ Slovinci o našej avtonomiji, Slovák, 11. 5. 1938; prim.: str. 295.

⁷⁴⁰ Pax Romana na Blede, Slovák, 3. 9. 1938.

⁷⁴¹ Bibliografija periodik na Slovensku v rokah 1939-1944, Matica Slovenská, Martin 1969, str. 22.

⁷⁴² Dějiny československé žurnalistiky, III. díl, str. 213.

Kongres Kristusa Kralja

hrvaško-srbskega konteksta. Ustanovitev hrvaške banovine in novo jugoslovansko vlado zato Slovák z navdušenjem pozdravi, vendarle pa tudi meni, da z doseženim sporazumom med Cvetkovićem in Mačkom vsi notranjepolitični problemi še niso rešeni in da ostaja odprto vprašanje slovenske in bosanske banovine. »... čeprav se Slovenci sedaj nahajajo v eni banovini - Dravski, bo vseeno treba razširiti njene kompetence, tako kot v primeru banovine Hrvatske, iz dravske banovine pa je treba ustvariti banovino Slovenijo...«⁷⁴³

Drugi s Slovenci povezan dogodek, ki leta 1939 brezmejno navduši osrednji slovaški dnevnik, pa, čeprav v povezavi z njo, bolj kot na področje dnevne politike posega v duhovno-religiozne sfere. Gre za Kongres Kristusa Kralja, ki je 29. julija potekal na Plečnikovem stadionu v Ljubljani. Slovák podrobno opiše potek dogajanja,⁷⁴⁴ odmeve nanj pa zasledimo tudi v naslednjih dneh.⁷⁴⁵

V prvih mesecih naslednjega leta razen spominov pesnika Jána Smréka na življenje bratislavskih boemskih krogov, v katerih je pomembno vlogo odigral že omenjeni slovensko-slovaški slikar Ivan Žabota,⁷⁴⁶ o Slovencih ne najdemo tako rekoč ničesar. Pač pa so Slovenci na Slovákovih straneh ponovno precej dobro zastopani maja 1940.

Razlog za to sta predvsem dva pomembna kulturna dogodka, predstavljena v časnikovi Kulturni kroniki.⁷⁴⁷ Prvi je obisk »slovenske učiteljice« Avguste Gabrščekove-Smolejeve⁷⁴⁸ na Slovaškem, drugi pa prvi prevod kakšnega slovenskega romana v slovaščino, za kar gre zasluga Kolomanu Geraldiniju. Geraldinijev prevod

⁷⁴³ Slovák, 9. 11. 1939.

⁷⁴⁴ Slovák, 1. 8. 1939.

⁷⁴⁵ Po kongrese Krista-Kráľa v Ljubljane, Slovák, 9. 10. 1939.

⁷⁴⁶ Ján Smrék, Bratislavská bohéma, Slovák, 14. 3. 1940; prim.: Kregar, Ivan Žabota, str. 543–551.

⁷⁴⁷ Slovenská poézia v Slovinsku; Prvý slovinský román v slovenčine, Slovák, 10. 5. 1940.

⁷⁴⁸ Oktobra 1940 je v slovenskem literarnem časopisu Dejanje izšel članek o slovaški liriki med letoma 1918 in 1940, ki ga je napisala Avgusta Gabršček Smolej, soproga Viktorja Smoleja, ob članku pa je Dejanje objavilo še dvanajst prevodov iz sodobne slovaške poezije. Članek so v Elánu navdušeno pozdravili ter ga prevedenega tudi v celoti objavili. Avtorica je na kratko predstavljena (»... z možem je bila pred letom približno mesec dni na poročnem potovanju po Slovaškem, ki je pred tem ni poznala ...«), njen esej pa je označen kot izredno strokoven. V Elánu tudi upajo, da bo v Ljubljani kmalu izšla antologija slovaške poezije, okusu Avguste Gabršček Smolej pa popolnoma zaupajo in ne dvomijo v kvaliteto njenih prevodov. Elán, XI, 1940/41, št. 4, str. 8.

Razor in Triglav s Prisanka

Sedmakovega (Bevkovega) *Kaplana Martina Čedermaca* predstavlja Slováku poleg literarnega dosežka tudi zahvalo za dosedanji interes slovenske literature za slovaško oz. za slovenske prevode nekaterih pomembnih slovaških avtorjev.

Na podoben način je kmalu zatem predstavljena tudi *Antologija sodobne slovenske poezije*, katero je prav tako pripravil Geraldini.⁷⁴⁹ Omenjena antologija⁷⁵⁰ je nasploh vzbudila precejšen odmev v slovaškem tisku, kritike v zvezi z njo pa se med sabo precej razlikujejo. Kritik Jozef Ambruš⁷⁵¹ je v Slovenských pohľadih (S. P.) izid knjige z navdušenjem pozdravil, avtorja pa opozoril tudi na nekaj pomanjkljivosti. Očita mu predvsem napake pri prevodu, neprožnost in krčevito oklepanje temeljne forme, izrazi pa tudi obžalovanje, da v izboru ni prevoda Dume, ki po Ambrušu najbolje združuje Župančičev genij ter tragiko in moč slovenskega naroda. Ambruš je knjigo, ki jo zaključuje razprava Tineta Debeljaka, označil kot »s slovaške strani lepo in upajmo ne zadnje povračilo in zahvalo Slovincem za interes, ki ga že dolgo kažejo za slovaško literaturo«, recenzijo pa končal z naslednjimi besedami: »Slovenci bodo ta izbor gotovo sprejeli z veseljem, Slovakom pa bo vzbudila interes za slovensko literaturo, kakor tudi za usodo Slovencev, ki pod zasneženim alpskim Triglavom verjamejo v svojo prihodnost, ki

⁷⁴⁹ Na ceste poznávania a zblížovania, Slovák, 25. 5. 1940.

⁷⁵⁰ Pod naslovom *Piesne zpod Triglava* jo je v Geraldinijevem izboru, prevodu in uredništvu izdal študentski odsek Slovaško-jugoslovanske lige v Bratislavi. Gre za prvi izbor slovenske lirike v slovaščini, v njem pa je zastopanih dvajset slovenskih pesnikov, med njimi z največ pesmi Oton Župančič, Alojz Gradnik, Srečko Kosovel ter Edvard Kocbek.

⁷⁵¹ Jozef Ambruš (1914–1993), literarni kritik in zgodovinar. Podobno kot Geraldini je nekaj časa študiral v Ljubljani.

si jo skrbno pripravljajo na slehernem polju duhovnega in materialnega življenja, v čemer so nam kot mali narod lahko najboljši vzor.«⁷⁵²

Antologijo so ocenili tudi v Elánu. Kritik (podpisan z -JEF-) je do Geraldinija dosti bolj kritičen kot Ambruš v S. P. Očita mu predvsem slab izbor, v katerem so »ob redkih močnih pesmih, npr. Kosovelove Ekstaze smrti v glavnem nevtralne pesmičice in idilične banalnosti«, in delo na hitro, kajti »dosti pesmi bi lahko iz izbora izpadlo, vanj pa bi lahko prišle boljše«. V tem kontekstu moti kritika tudi Debeljakova uvodna beseda, »ki iz patriotizma pesnike obsipava s superlativi«. Vendar pa verjame, da premore slovenska poezija tudi vrhunska dela, ki bi imela pomen tudi za slovaško poezijo in takšne bi bilo treba prevesti, saj imajo povprečnih Slovaki dovolj že sami. »To naj bi bil tudi eden od smislov antologije iz tuje poezije. Geraldinijeva knjižica ga izpolnjuje v le majhni meri.«⁷⁵³ Drug pomemben dogodek leta 1940 – majski Koroščev obisk v Bratislavi oz. njegovo srečanje s Tisom – in Slovákovo poročanje o njem smo že navedli,⁷⁵⁴ slovenski katoliški voditelj pa je tudi glavna tema naslednjega pomembnejšega prispevka na straneh Slováka v za Slovence zadnjem predvojnem letu. Bolje rečeno nekrologa, saj časopis prinaša novico o nepričakovani Koroščevi smrti in predstavlja njegovo politično biografijo. Korošec (spet je tu njegova fotografija) je označen za »markantno postavo slovenskega naroda«, o njem pa Slovák meni, da »je bil predvsem slovenski politik, ki je povsod skrbel za zadeve svoje ožje domovine. Še posebej je njegova politična dejavnost posegala v zakulisje. Užival je zaupanje regenta Pavla, s svojim katoliškim svetonazorom pa je pogosto javno nastopal proti prostozidarjem. Njegova smrt bo imela za posledico že davno zamišljeno reorganizacijo vlade. Poleg tega je bil dr. Korošec tudi velik združnik.«⁷⁵⁵

V naslednjih dneh iz časopisa izvemo še za Koroščeve politične naslednike, potek njegovega pogreba ter zborovanju mladine JRZ v Ljubljani, na kateri je bila izpostavljena zahteva po avtonomiji.⁷⁵⁶

Sicer pa se tega leta nadaljuje pozorno spremljanje hrvaških razmer in praktično enačenje slovaške in hrvaške usode. Le-to je še bolj izrazito naslednjega leta, ko Slovák praktično vsak dan prinaša novice in komentarje iz Jugoslavije. Z navdušenjem pozdravi jugoslovanski pristop k trojnemu paktu, čigar »program je izgradnja nove Evrope na pravičnih temeljih.«⁷⁵⁷ V zvezi z dogodki, ki so podpisu protokola sledili (Simovićev puč, tronizacija kralja Petra, mobilizacija, pritiski nad Nemci ...), pa Slovák še zadnjič pred 6. aprilom bežno omenja tudi dogajanje v Sloveniji.⁷⁵⁸

⁷⁵² Slovenské pohľady, CVI, 1940, št. 2, str. 125; Ambruš je v SP recenziral tudi prevod Kaplana Martina Čedermaca, izpostavil aktualnost knjige in problematiko primerjal z dogajanjem na jugu Slovaške oziroma na ozemlju, ki so ga po Dunajski arbitraži novembra 1938 zasedli Mađžari. Slovenské pohľady, CVI, 1940, št 6-7, str. 419.

⁷⁵³ Elán, X, 1939/40, št. 9.

⁷⁵⁴ Glej str. 142.

⁷⁵⁵ Náhla smrt dr. Korošca, Slovák, 15. 12. 1940.

⁷⁵⁶ Dr. Krek nástupcom nebohého dr. Korošca, Slovák, 17. 12. 1940; Pohreb dr. Korošca, Slovák, 19. 12. 1940; Slovinci žiadaju autonomiju, Slovák, 19. 12. 1940.

⁷⁵⁷ Juhoslávia pristúpila k Trojpaktu, Slovák, 26. 3. 1941.

⁷⁵⁸ Slovák, 1., 5. 4. 1941.

Pogreb Antona Korošca

SLOVENSKI POGLEDI NA SLOVAŠKO VPRAŠANJE 1918–1938

»Terra incognita«

(Slovenski narod, 10. 10. 1919)

Po pričakovanju se Slovacom in slovaškemu vprašanju znotraj ČSR največ posvečata osrednja slovenska politična dnevnika v obdobju med obema vojnama, katoliški Slovenec in liberalno Jutro. Slovaki na njunih straneh so obravnavani bodisi v širšem kontekstu poročanja o dogodkih in razmerah v prijateljski državi, kar je značilno predvsem za Jutro, bodisi tudi v bolj poudarjenem in izpostavljenem tonu, značilnem zlasti za Slovenca. Ob njiju se Slovaki znajdejo, sicer v znatno manjši meri, tudi na straneh ostalega slovenskega političnega tiska, ki pa je dosegal neprimerno ožji krog bralcev, ter v člankih in razpravah nekaterih drugih slovenskih periodik, glasil in revij. Čeprav je tovrstnih prispevkov dosti manj in četudi so namenjeni pretežno intelektualnemu občinstvu, jim ne gre odreči pogosto prav poglobljenega pogleda v slovaško narodno vprašanje, večinoma seveda v analogiji in primerjavi z domačimi narodnopolitičnimi zadevami oz. znotraj širše problematike. Tako je že leta 1918 Anton Melik pod psevdonimom Anton Loboda v Ljubljanskem zvonu poglobljeno razmišljal o slovanskih narodnostnih problemih ter izpostavil dve nasprotujoči si tendenci – *»zedinjevalno in separatistično«* – pogleda na lastno nacionalno identiteto, ki sta značilni za Slovane. Na eni strani izpostavi *»takoiimenovani slovanski narodni separatizem, pod čemer razumemo tendenco, da se hoče del kakega večjega naroda odcepiti od celote ter postati zase samostojen narod«*, njej nasprotna pa je *»zedinjevalna narodnostna tendenca, ki je le nasprotna smer pri istem pojavu, dvoje ali celo več narodnostnih skupin, ki so doslej veljale za samostojne narode, združiti v eden narod«*. Najaktualnejši primer teh trenj in različnih pogledov najde seveda doma, torej v Jugoslaviji oz. na slovanskem jugu, dodaja pa tudi, da je enak pojav mogoče najti tudi pri severnih in vzhodnih Slovanih. *»Vprašanje o narodni pripadnosti Slovakov je postalo prav v zadnjem času našemu jugoslovanskemu enako aktualno. Resnica je, da so bili v zadnjem času med Slovaki pristaši nazora, da tvori to slovansko pleme narod zase, ki je sicer češkemu zelo soroden, toda močnejše je pač zastopana struja, stoječa na stališču popolnega nacionalnega edinstva Čehov in Slovakov.«*

V nadaljevanju našteva razloge, ki so privedli do tovrstne *»slovanske specifičnosti«* in ki so *»plod zgodovinskih slučajev, rezultat historičnih, državno-političnih usod posameznih slovanskih plemen«*. Doda, da bi se ob drugačni zgodovinski usodi, podobni pojavi dogajali tudi Germanom in Romanom, zato si je pač treba približje ogledati zgodovino slovanskega in neslovanskega dela Evrope in *»pravi vzroki navidezne različnosti pojavov«* se bodo kmalu odkrili. Sledi torej zgodovinski pregled razvoja slovanskih etničnih skupin v samostojne moderne narode, Slovincem pa večkrat ob bok postavi slovaški primer:

»Da velja pri Slovakih isto, kar pri ostalih slovanskih separatistih, je pač odveč razlagati vzpričo obče znanega dejstva, da so živeli Slovaki tisoč let nepretrgoma od ostalih Čehov ločeno, ves čas z Madžari združeno življenje. Da se ni zgodil usodni madžarski vpad, bi bil nastal tukaj enoten češkoslovaški narod, kateremu bi pripadal morda celo znaten, če ne velik del južnih Slovanov, zvezan z njim preko zapadne Ogrske in vzhodnih Alp. In ta narod bi morda ne bil tako češki v najožjem pomenu besede, temveč bolj moravsko ali slovaško-češki; saj je imela Rastislavova in Svetopolkova država svoje jedro na Moravi in v današnji Slovaški.«

Skratka, po Melikovem mnenju je z dobrim poznavanjem zgodovinskih procesov mogoče pojasniti marsikateri pojav, ki se nam na prvi pogled zdi nerazumljiv. »Nauči pa nas vrh tega, da se ne stavimo nasproti raznim narodnostnim tendencam na apriorio stališče, temveč, da jim priznamo vsem razvojno upravičenost in utemeljenost.«⁷⁵⁹

In v kolikšni meri se je tega priporočila držal že omenjeni slovenski tisk?

Slovenski narod, do leta 1920 osrednje glasilo slovenskih liberalcev, z zanimanjem spremlja nastanek češkoslovaške države in podrobno opisuje prevratno dogajanje v Pragi in drugih čeških mestih,⁷⁶⁰ Slovaške in Slovakov pa se dotakne zgolj v kontekstu njenega priključevanja k skupni državi oz. češkega vojaškega prodiranja.⁷⁶¹ Prvi podrobnejši zapis, ki podrobneje opisuje nemirne, še vedno dokaj anarhične razmere na Slovaškem pa predstavi tudi martinsko deklaracijo, s katero so se Slovaki izrekli za ČSR.⁷⁶² Novice o spopadih med češko-slovaško vojsko in Madžari sledijo tudi naslednje leto, avgusta 1919 pa Slovenski narod poroča o prvem povojnem shodu slovaške mladine v Martinu⁷⁶³ ter obnovi delovanja Slovaške Matice. Slovesnosti ob tej priložnosti se je udeležil državni vrh na čelu z Masarykom, govorniki pa so poudarjali enotnost Čehov in Slovakov ter nujno udeležbo Čehov pri »poslovačenju« tamkajšnjega šolstva in javnega življenja nasploh.⁷⁶⁴ Ker gre pri omenjenih poročilih v glavnem za obrobne in krajše novičke (še zlasti, če jih primerjamo s poročanjem iz čeških dežel), toliko bolj preseneti *Slovaško pismo* na naslovnici ene od oktobrskih številk Slovenskega naroda. V njem namreč prvič teče beseda o slovaškem vprašanju, kakršnega bomo spoznali v naslednjih letih, odnos med Čehi in Slovaki pa je predstavljen dosti bolj kritično ter brez običajnega idealiziranja in z drugačnega zornega kota, kot smo ga bili navajeni. Avtor pisma je podpisan z inicialkami V. M., iz zapisanega sodeč pa je mogoče razbrati, da gre za Slovenca, ki se je »večkrat mudil na Slovaškem med vojno, pa tudi po vojni ter precej občeval s priprostim ljudstvom in z inteligenco« in zato dobro pozna »ta kos republike«, odkoder se je nazadnje vrnil pred tednom dni, tamkajšnji vtisi pa so ga tudi spodbudili k pisanju. V uvodu prispevka pisec skuša opozoriti, da razmere v drugih novo nastalih državah

⁷⁵⁹ Anton Loboda, Misli o slovanskih narodnostnih problemih, Ljubljanski zvon, XXXVIII/1918, str. 64–73.

⁷⁶⁰ V svobodni čeho-slovaški državi, Slovenski narod, 30. 10. 1918; Poročila iz čeho-slovaške države, Slovenski narod, 31. 10. 1918.

⁷⁶¹ Čehi v Požunu, Slovenski narod, 11. 11. 1918.

⁷⁶² Iz češko-slovaške republike, Slovenski narod, 18. 11. 1918.

⁷⁶³ Slovenski narod, 9. 8. 1919.

⁷⁶⁴ Slovenski narod, 14. 8. 1919.

le niso toliko boljše kot v Jugoslaviji, še zdaleč pa ne tako idealne, kot jih prikazuje slovenski tisk, zato v podkrepitev tega predstavlja razmere na Slovaškem: »... češki del republike pri nas precej dobro poznamo, slovaški del pa nam je skoro 'terra incognita'. Radi istovetimo češke razmere s slovaškimi, češ, saj je vseeno, ali tako mnenje je čisto napačno.« Temeljna razlika med obema narodoma po piščevem mnenju tiči v njuni religioznosti in mentaliteti. »Za poznavanje slovaških razmer je treba predvsem vedeti, da je slovaško ljudstvo v nasprotju s češkim zelo konservativno in globoko verno. Zato so Čehi že koj po zasedbi naleteli na odpor. Pripomogli so k temu odporu različni madžarski elementi s skrivnim, pa tudi očitnim rovarjenjem, a Čehi so napravili usodno napako, da so tem elementom napeljevali vodo na mlin. Ta napaka je bila v preradikalnih sredstvih, ki so se jih Čehi prehitro posluževali v utrjenje svoje republike. Pričela se je omejevat i osebna svoboda z različnimi legitimacijami. Brez legitimacije se ni smelo iz vasi v vas. Zato je bilo prav lahko sugerirati konservativnemu slovaškemu kmetu, da Čehi niso prišli na Slovaško kot bratje, ampak kot policaji. Sledile so neštevilne internacije. Kdor je bil naznanjen, da je količ kaj pozabljaval, je odromal na pokoro v zloglasne Terezine.« Avtor pisma omenja tudi odpušcanje učiteljstva in uradništva, ki mora sedaj ponovno prositi za službe, najboljše izmed njih pa so tako ali tako že zasedli prišleki z Moravske in Češke, ki imajo povrhu vsega še dosti višje dohodka od svojih slovaških kolegov. Nezadovoljstvo narašča tudi zaradi pomanjkljive aprovizacije, neprestanih rekvizicij, premeščanja slovaških polkov v druge dele države ter nenazadnje tudi brezobzirnosti vladne strani do verskega čuta Slovakov, oz. kot strne pisec: »Kot glavne vzroke nezadovoljnosti naštevajo Slovaki nasilno postopanje uradov, pretirane rekvizicije in agresivno izpodrivanje religioznosti.« Zato se vedno bolj slišijo zahteve po državni ureditvi, kakršno je predvidevala pittsburška pogodba in po kateri naj bi Slovaška imela lastno administrativo, svoj pokrajinski zbor in lastna sodišča, slovaščina pa bi bila uradni jezik v šoli, uradih in javnem življenju. Slovakom neprijazne razmere so po mnenju V. M. povzročile tudi nastanek »silne opozicije« pod vodstvom Slovaške ljudske stranke. »Na čelu te stranke stoji znani Andrej Hlinka, ki se je nedavno tega napotil preko Varšave v Pariz, da pred mirovno konferenco na sličen način, kakor to delajo pri nas Radičevci in Frankovci tolmači separatistična stremjenja svoje stranke. Češko časopisje ga je zato proglasilo za veleizdajnika in nemara ne po krivici.« Slovaško pismo, ki ga V. M. zaključ i z ugotovitvijo, »da na Slovaškem nevarno vre«, je tako prvi pomembnejši zapis v slovenskem tisku obravnavanega obdobja, ki, kot rečeno, problematizira razmerja med Čehi in Slovaki v novonastali ČSR. Nanje namreč ne gleda s stališča uradne Prage, temveč bolj z zornega kota Slovakov ter poskuša razmeroma objektivno predstaviti težave, s katerimi so se slednji soočali ob nastanku in konsolidiranju republike. V pismu so tako denimo omenjene zahteve po izpolnitvi določil pittsburške pogodbe, ki bo v naslednjih dveh desetletjih temeljni dokument slovaškega avtonomizma. Obenem pa nekih simpatij do Hlinke v zapisanem ni mogoče najti, v omembi njegovega »separatizma« pa je prej mogoče čutiti obžalovanje nad tem, da so razmere privedle tako daleč. Preseneča tudi, da je bilo pismo objavljeno v Slovenskem narodu, znanem po iskreni naklonjenosti do češke politike oz. uradnih stališč praške vlade, pri čemer pa je treba poudariti, da se

uredništvo od pisma distancira oz. »vso odgovornost prepušča piscu«. ⁷⁶⁵ Prispevke, pisma in komentarje, ki bi slovaško vprašanje opisovali v podobnem in primerljivem tonu, bomo v prihodnje namreč zaman iskali na straneh slovenskega tiska liberalne provenience, pač pa jih bo na pretek v glasilu slovenskega političnega katolicizma, dnevniku Slovenske ljudske stranke, Slovencu.

Slednji v prvih povojnih mesecih o dogodkih v novo nastali ČSR pretežno povzema tuji tisk, pri čemer so poročila in zapisi kratki ter se v glavnem vrtijo okrog vzpostavitve novih meja oz. državne suverenosti. Ena prvih novic je namenjena prizadevanjem ameriških Čehov in Slovakov, ki »nameravajo proglasiti Požun za glavno mesto slovaškega dela te države ter prekrstiti mesto v Wilsonovo«, ⁷⁶⁶ sledijo pa poročila o slovaški zavrnitvi madžarskih ponudb, zasedanju slovaškega ozemlja s strani češke vojske, sestavi prve vlade in mobilizaciji, prvi seji češkoslovaške skupščine ter povzemanje Hodževe izjave o bodočih mejah Slovaške. ⁷⁶⁷ Že na začetku velja opozoriti, da Slovenec v tem času v glavnem uporablja pridevnik češko-slovaški, vendar pri tem ni ravno strikten in pogosto izpusti vezaj. Prav rad pa vse skupaj daje kar pod »češki«. Podobni, skromni zapisi sledijo tudi naslednje leto, ki poteka v znamenju dokončnega prevzema oblasti, vzpostavitve novih institucij ter zaključku bojov med češkoslovaško in madžarsko armado. Aktualno je še vprašanje koridorja med ČSR in Jugoslavijo (povzemanje pisanja francoskega časnika Temps, ki se zavzema za svojevrsten koridor med ČSR in Jugoslavijo, tako da bi območje štirih komitatov med Donavo in jugoslovansko mejo upravljala zveza narodov), ⁷⁶⁸ prvič pa se Slovenec razpiše tudi o protikatoliški »gonji« v ČSR, kar bo tudi v naslednjih letih pogosta tema. ⁷⁶⁹ Za koridor, ki naj bi po nekaterih načrtih tekkel od Bratislave (preko Pragerskega) do Reke, se seveda navdušuje tudi Slovenski narod in istočasno obžaluje, da ta ideja najbrž ne bo realizirana. ⁷⁷⁰ Sicer pa slovenski liberalni dnevnik tik pred koncem leta objavi še obsežen članek o madžarski propagandi in agitaciji na Slovaškem, vodeni in usmerjeni iz Budimpešte, katere cilj je zanetiti spore med Čehi in Slovaki. ⁷⁷¹

O razmerah v ČSR oz. vzpostavljanju oblasti na njenem ozemlju v posamičnih novičkah poroča tudi narodno-socialistično usmerjeni dnevnik Jugoslavija, ki v krajšem zapisu opozori na katastrofalne razmere v šolstvu na Slovaškem, ⁷⁷² v odločnem antiboljševističnem tonu pa spregovori tudi o vojaških spopadih med madžarsko boljševiško armado in češko-slovaško vojsko. ⁷⁷³ Pač pa Jugoslavija podrobno predstavi okoliščine letalske nesreče, v kateri je življenje izgubil general Štefánik, ki ga list sicer prekrsti v Stěpaneka. ⁷⁷⁴ Očitno je iz podobnih, ali celo istih virov

⁷⁶⁵ V.M., Slovaško pismo, Slovenski narod, 10. 10. 1919.

⁷⁶⁶ Slovenec, 24. 10. 1918.

⁷⁶⁷ Slovenec, 8. 11., 9. 11., 14. 11., 15. 11., 6. 12. 1918.

⁷⁶⁸ Most med Jugoslavijo in Češko, Slovenec, 9. 7. 1919.

⁷⁶⁹ Slovenec, 13. 7. 1919.

⁷⁷⁰ Slovenski narod, 12. 7. 1919.

⁷⁷¹ Madžarska propaganda, Slovenski narod, 25. 12. 1919.

⁷⁷² Jugoslavija, 2. 2. 1919.

⁷⁷³ Jugoslavija, 20. 3., 11. 6. 1919.

⁷⁷⁴ Jugoslavija, 6. 5. 1919.

črpal tudi Narodni socialista, glasilo slovenskih narodnih socialistov, ki se je sicer posvečal zlasti socialnim vprašanjem ter si za vzor postavljaj program in delovanje čeških narodnih socialistov. Njegovo poročilo o nesreči, vključno s poimenovanjem slovaškega generala, je namreč skoraj identično,⁷⁷⁵ sicer pa ta časopis še v istem mesecu obtoži italijanske oficirje v vrstah češkoslovaške armade za paktiranje z madžarskimi boljševiki, s katerimi so *»kovali spletke proti priklopitvi Slovaške k Češki«*. Z olajšanjem ugotavlja, da so to končno ugotovili tudi Čehi – *»Tako so tudi naši češki bratje spoznali italijansko zvestobo v izdajstvu«* – ter Italijane nagnali iz svojih vrst.⁷⁷⁶ Kaj več o notranjepolitičnih razmerah oz. o slovaškem vprašanju Narodni socialista ne poroča, v kontekstu poročanja o zborovanju čeho-slovaške narodno-socialistične omladine v Pragi pa sledi le še napoved, da bo njihova organizacija ustanovljena tudi na Slovaškem, *»kjer klerikalci skupno z židovskimi elementi močno intrigirajo proti republiki«*.⁷⁷⁷ Tudi v podrobnem pregledu čeških političnih strank izpod peresa dr. Lotriča,⁷⁷⁸ ki jih julija 1919 objavlja Jugoslavija⁷⁷⁹ ni o slovaški politiki nič. Omenja se zgolj Vavro Šrobar, pa še ta v zvezi z Belo Kunom – nekoč sta bila v Budimpešti nekaj časa skupaj zaprta –, vodjo madžarskih boljševikov, ki so sedaj, kljub Kuno-vim nasprotnim zatrjevanjem in obljubam Šrobarju, okupirali tretjino Slovaške. Politična nasprotja na Slovaškem Jugoslavija prvič komentira ob navajanju rezultatov državnozbornskih volitev v ČSR leta 1920. Pozdravlja zmago socialne demokracije nad ljudsko stranko in zapiše: *»Ta dejstva neodvisno češko časopisje z veseljem pozdravlja, ker vidi v tem jamstvo, da je najvažnejša eksistenčna nevarnost republike s tem odstranjena, ker so na Slovaškem soc. demokrati proti klerikalcem zmagali. Kljub veliki moči, ki si jo je ljudska stranka v republiki priborila, ta stranka vsled izida volitev na Slovaškem ni več nevarnost za državo, temveč je precej trd oreh za svobodomiselnje težnje naprednih strank, to zato, ker brez ljudske stranke ne bo mogoča češka vlada, brez njih ni mogoča dvetretjinska vladna večina.«*⁷⁸⁰

Tega leta se v kontekstu opisovanja notranjih pretresov in razkolov znotraj večine velikih poprevratnih strank in gibanj (agrarnega, socialističnega ...) v ČSR, Slovenčev komentator ustavi tudi pri češkoslovaški ljudski stranki in katoliškemu političnemu gibanju nasploh, ki se še posebej dobro drži na Slovaškem: *»A ravno Slovaško, kjer bo trdnjava narodne in krščanske misli, tvori danes žalosten oddelek češke politike. Češki svobodomislec – to so vse stranke razen ljudske – so uvedli na Slovaškem vojaško diktaturo. Očitajo ljudski stranki veleizdajo, ker zahteva za Slovaško samoupravo. Andreja Hlinko, ki je takrat, ko so vsi češki svobodomiselniki levi molčali, imel pogum, kljubovati Tiszi in njegovim velikim županom in brez strahu zastopati svoj narod – tega moža je dala češka vlada zapreti, ker da je veleizdajalec ...«* Kljub temu pa Slovenec z veseljem opaža, da

⁷⁷⁵ Grozna zračna nesreča, Narodni socialista, 10. 5. 1919.

⁷⁷⁶ Italijani izdali Čehe, Narodni socialista, 21. 6. 1919.

⁷⁷⁷ Narodni socialista, 20. 9. 1919.

⁷⁷⁸ Najverjetneje je to pravnik in publicist dr. Lenard Lotrič.

⁷⁷⁹ Češke zadeve, Jugoslavija, 9. 7., 11. 7., 12. 7, 13. 7., 15. 7., 16. 7., 17. 7. 1919.

⁷⁸⁰ Pred novimi nalogami, Jugoslavija, 30. 4. 1920.

je krščansko gibanje v tej deželi trdno in predvsem mladinska organizacija je zelo močna, tako da že velja klic: »Co Slovak, to Orell!«⁷⁸¹

»Politični boj se bo vršil pod dvojnim geslom: Samouprava ali centralizem! Vera ali brezverstvo.«

(Slovenec, 10. 4. 1920)

Dodatno pozornost slovenskega tiska pritegnejo priprave na državnozbornsko volitve v ČSR, ki so na Slovaškem privedle tudi do nemirov. Slovenec zato poroča o interpelaciji Slovaške ljudske stranke v praškem parlamentu proti preganjanju političnih svoboščin na Slovaškem, kjer Šrobarjevi pristaši na predvolilnih zborovanjih zganjajo teror nad Hlinkovimi pristaši,⁷⁸² prav v tem obdobju pa se na straneh Slovenca pojavi tudi prvi odločnejši in oster članek, ki jasno nakazuje, kakšno stališče bo uredništvo Slovenca zavzemalo v odnosu do slovaškega vprašanja oz. na katero stran se bo postavilo.

Nepodpisani Slovak, ki pa sodeč po pisanju sodi v najožji Hlinkov krog, v *Slovaškem pismu* najprej predstavi minulo madžarsko zatiranje, ki ga primerja kar z zatiranjem ameriških Indijancev; poudari vlogo slovaške duhovščine, ki je precej osamljena vztrajala v nacionalnem boju. A za tem je prišla svoboda, za katero »mnogi mislijo, da so nam jo prinesli iz Prage na krožniku«, pri čemer se pozablja in zanemarja velik prispevek (tako finančni kot krvni) ameriških Slovakov. »V Ameriki so nosile vso pezo dela katoliške organizacije, doma je vodil narodni pokret Andrej Hlinka s slovaško ljudsko stranko.« Glede aktualne situacije pa naslednje: »Danes je drugače. V deželo pod Tatro so se vrnili iz zapada svobodomiselní uredniki, profesorji, agitatorji in politični pustolovci. Niso prišli zato, da dvignejo slovaško ljudstvo na višjo stopnjo kulture- zato bi mi bili svojim češkim bratom od duše hvaležni. Prišli so, gnani od želje, da napravijo karijero in iztrgajo Slovakom to, kar je njih najpristnejša in najdragocenejša last- vero. Ljudska stranka je bila nepredvidna dovolj, da ni lagala in zatajila želje vseh Slovakov v domovini in Ameriki: zahtevala je avtonomijo. To so uporabili nasprotniki krščanskega ljudstva in so ožigosali slovaške katoličane za izdajalce domovine. Zaprli so očeta domovine, p. Hlinko. A ne verujte jim tega. /.../ Jedro slovaškega ljudstva stoji trdno ob strani češkega naroda in hoče biti z njim v isti državi. Zahteva pa zase obširno samoupravo, ker je Slovaško gospodarska in kulturna enota, ki se globoko razlikuje od Češke. Politični boj se bo vršil pod dvojnim geslom: Samouprava ali centralizem! Vera ali brezverstvo. V tem boju bo imelo verno slovaško ljudstvo prestati marsikaj. Njegovi voditelji pojdejo skozi temnice, kmeta bodo naskakovali z obsednim stanjem in petrolejem, z brošurami, subvencijami in moko, da bo volil proti ljudski stranki. Mirno pa moremo reči, da je ljudstvo, ki ga niso mogli omajati bajoneti honvedov in globe velikih županov, ne bo klonilo, ampak bo sledilo svojemu prepričanju in ljudski stranki. To bodo pokazale volitve. Slovaška jih je vesela, ker upa, da bo potem zginila prevlada svo-

⁷⁸¹ Politična razcepljenost na Češkem, Slovenec, 11. 1. 1920.

⁷⁸² Slovaki proti svobodomiselnemu terorju, Slovenec, 24. 2. 1920.

*bodomiselne gospode, ki tlači naš rod. Potem bo prišel čas, ko bo mlada naša zemlja tvorila močno in zdravo enoto v veliki češkoslovaški republiki.*⁷⁸³

Kasneje sledijo rezultati volitev, sestava zbornice in nove Tusarjeve vlade, ob koncu leta pa v kontekstu poročanja o dogodkih v ČSR Slovenec zapiše, da » boj Slovakov za obljubljeni jim avtonomiji zavzema čedalje širše dimenzije in določene obrise ter postaja mednarodna zadeva, ker se zlasti Angleži zanimajo zanj. Boj za avtonomijo torej ni nobena specialiteta Slovencev, ampak je tudi na Slovaškem, Irskem, Češkem, Ruskem in Poljskem doma.«⁷⁸⁴

V oziru Slovenčevega »pozicioniranja« v odnosu do notranjih češkoslovaških političnih in nacionalnih razmer velja opozoriti tudi na odnos do obeh glavnih reprezentantov te države, T. G. Masaryka in Edvarda Beneša. Do obeh, zlasti do prvega, bo Slovenec tudi nadalje in ne glede na njegovo svetovnonazorsko usmerjenost ohranjal izredno spoštljiv odnos, kakršen pač pritiče predsedniku prijateljske slovenske države. Ob Masarykovi 70-letnici Slovenec tako zapiše: »Njegovo svetovno obzorje je odločno svobodomiselno; a bil je katoliškemu gibanju odkrit in pošten nasprotnik, za jugoslovanske težnje je vedno imel smisel in je tudi delal zanje ...«⁷⁸⁵ V določeni meri velja to tudi za Beneša, katerega (zunanje)politično modrost in veščine tudi Slovenec zelo ceni ter pogosto objavlja njegove ekspezeje. Seveda pa se pri tem ne more primerjati z liberalnim dnevnikom Jutro, ki začne izhajati leta 1920 in ki je od samega začetka izrazito naklonjen obema češkoslovaškima voditeljema ter njuni, tako notranji kot zunanji politiki. Jutro si v tem času še ne beli glave s pravilno terminologijo in za vse organe in institucije nove države najraje uporablja kar izraz »češki«. Leta 1920 ga v ČSR zanimata predvsem nemško vprašanje in komunistična agitacija, Slovakom pa pozornost namenja v kontekstu madžarske propagande proti ČSR. Jutro, ki – tako kot Jugoslavija – povzema češki dnevnik Pravo Lidu, zapiše: »Madžarska propagandna organizacija na Slovaškem /je/ natančno in vsestransko izpeljana in njena glavna opora so madžarski veleposestniki, katerih graščine imenuje poročilo prave madžarske trdnjave, propagando pa vodijo tudi učitelji, učiteljice, občinski uradniki, ki vsi imajo to edino nalogu, nezavedno slovaško ljudstvo hujskati proti češkoslovaški državi, vzbujati nezadovoljstvo, hujskati ga k temu, da ne izroči žitnih pridelkov, da bi bile na ta način oblasti prisiljene nastopati proti njemu s silo, kar bi izzvalo še večje nezadovoljstvo itd.«⁷⁸⁶

Tudi naslednji prispevek govori o nemirih na Slovaškem, za katerimi stojijo Madžari, ki želijo proti ČSR pridobiti tudi Romune in Poljake, »predvsem pa hočejo oddeliti Slovake od Čehov in jih pridobiti zase. Zato podpirajo vse revolucionarne in protidržavne elemente na Slovaškem...« V zvezi s temi dogodki Jutro izpostavi tudi dolgoročno pomembnost odnosa med Čehi in Slovaki: »Važno pa je to vprašanje tudi iz notranjih razlogov, ker komplicira in onemogočuje ujedinjenje in ureditev države in združenje Čehov in Slovakov, ki so bili tisoč let ločeni, in se morajo zopet spojiti v enoto. To je sedaj prva dolžnost

⁷⁸³ Slovaško pismo, Slovenec, 10. 4. 1920.

⁷⁸⁴ Slovenec, 14. 12. 1920.

⁷⁸⁵ T. G. Masaryk, Slovenec, 7. 3. 1920.

⁷⁸⁶ Senzacionalna razkritja o madžarski propagandi, Jutro, 26. 9. 1920; Jugoslavija, 26. 9. 1920.

čehoslovaške države, ako hoče vztrajno obstojati. Ta problem je večje važnosti, nego nemški, boljševiški, socialni itd.«⁷⁸⁷ Prav tako se Jutro v naslednji novički jasno in v nasprotju s Slovencem opredeli v odnosu do Hlinkove stranke, saj poroča o spopadu v občini Namesto, kjer je »znani slovaški separatist župnik Hlinka imel zborovanje, pri katerem so se madžarski hujskači in separatisti spopadli z dobromislečimi Slovaki in češkimi legijonarji. Prišlo je do krvavega boja. Več ljudi je bilo ubitih, mnogo ranjenih.«⁷⁸⁸

Sicer so novice iz ČSR tako rekoč stalnica Jutrovih naslovnih in prav nič se ne bomo zmotili, če rečemo, da izmed vseh tujih držav Jutro največ pozornosti posveča prav dogodkom v ČSR, in sicer vselej z velikim prijateljstvom, naklonjenostjo in občudovanjem, ki že skorajda meji na čehofilijo. Slovenec je glede tega dosti bolj rezerviran, čeprav načeloma v odnosu do ČSR zastopa podobna izhodišča. Leta 1921 z odobravanjem spremlja nastajanje Male Antante, pri čemer ponovno povzema Beneša, ki ga označi kot »simpatično politično osebnost«.⁷⁸⁹ Pač pa Slovenca, ki podrobno spremlja češki in slovaški politični katolicizem ter versko življenje na sploh, močno razburja ustanovitev in dejavnost Českoslovaške (narodne) cerkve,⁷⁹⁰ v kateri vidi poskus razkola med katoliki v ČSR in odklona od Vatikana ter ga zato ostro obsodi.⁷⁹¹

Slovenec si je namreč prav hitro izbral svoje politične favorite tudi znotraj političnega spektra ČSR, in to predvsem po ideološki bližini oz. na katoliških temeljih. Medtem ko je raven celotne države pokrivala Šramkova Českoslovaška ljudska stranka, je bil na Slovaškem najmočnejši Hlinka, ki si je Slovenčeve simpatije pridobil tudi s svojim avtonomističnim programom. Slovenec zato rad poudari, da pristaši Hlinkove SLS zahtevajo avtonomijo in niso pripravljeni sodelovati v vladi, vse dokler ta ne bo tega garantirala,⁷⁹² obenem pa tudi zavrača vse očitke o Hlinkovem separatizmu ter poudarja njegovo zvestobo in lojalnost ČSR.

Prav odnos do slovaške avtomomije je povzročil razkol v dotedaj skupni ČSLS in razhod Šramka in Hlinke. Slovenec obžaluje razpad enotne katoliške politične fronte in v iskanju razlogov ter opisih značajev obeh katoliških voditeljev Šramka označi za previdnega in spretnega diplomata, medtem ko je Hlinka »izvrsten psiholog množice, odločen borilec za pravice ljudstva, nasprotnik kompromisov in nepopustljiv, odkrit v mišljenju in jasen v besedah, ker pove javno in vsem, kar misli in čuti, čemur se ima tudi zahvaliti, da so ga Čehi kmalu po prevratu vsled njegovega odločnega nastopa za avtonomijo Slovaške zaprli, češ da je veleizdajalec. Buditelj slovaškega naroda pod madžarsko vladjo, boril se je po prevratu za pravice slovaškega ljudstva in se protivil invaziji brezverskega češkega elementa na Slovaško. Ni pa našel zadostne podpore in razumevanja pri somišljenikih na Češkem in Moravskem. Zadnji čas je navidez popustil, toda kakor je videti, povede svoj

⁷⁸⁷ Najnevarnejši problem čehoslovaške republike, Jutro, 15. 10. 1920.

⁷⁸⁸ Separatisti na Češkem, Jutro, 27. 10. 1920.

⁷⁸⁹ Slovenec, 4. 2. 1921.

⁷⁹⁰ Januarja 1920 so nezadovoljni, reformistični rimokatoliški duhovniki ustanovili novo cerkev z imenom Českoslovaška cerkev ter pozvali ljudi, naj izstopijo iz katoliške cerkve. Vanjo so prestopali zlasti verniki na Češkem (leta 1930 jih je bilo 800.000), medtem ko na Slovaškem ni bilo večjega odziva.

⁷⁹¹ Slovenec, 26. 1. 1921.

⁷⁹² Slovaki za avtonomijo, Slovenec, 4. 9. 1921.

boj dalje brez ozira na desno in levo. /.../ Škoda, da se značaj Šramkov in Hlinkov nista spojila v enem samem možu, voditelju katoliških Čehov in Slovakov! V postopanju Slovakov vidimo popolnoma naravni razvoj in potrebo, ki končno ne bo škodovala nikomur, ampak le koristila obema, če ne bodo naravnega poteka umetno poganjali.«⁷⁹³

Ob dejstvu, da je Slovenec veliko pozornost namenjal evropskemu katoliškemu gibanju in politiki, je njegov precejšen interes vzbudila tudi tako velika katoliška manifestacija, kot je bil orlovski zlet v Brnu leta 1922. Že nekaj mesecev pred njegovim začetkom namreč budno spremlja priprave nanj, poroča o odhodu 1200-članske jugoslovanske delegacije v Brno, sam zlet pa sredi avgusta na svojih straneh tudi podrobno opisuje.⁷⁹⁴

Sicer tega leta zasledimo še nekaj novic o avtonomističnih smernicah Slovaške ljudske stranke⁷⁹⁵ ter povzemanje Hlinkovih besed o rasti Slovaške ljudske stranke,⁷⁹⁶ medtem ko podrobnejše ukvarjanje s slovaškim vprašanjem izostane. Podobno velja tudi za Jutro, ki sicer za ČSR še vedno rado uporablja ime Češka ter redno objavlja poročila o njeni notranji in predvsem zunanji politiki – v čisljih so zlasti Beneševa razmišljanja o mednarodnem položaju – in gospodarskem življenju. O slovaških avtonomističnih prizadevanjih Jutro poroča le, kako je v začetku leta Slovaška ljudska stranka v praškem parlamentu vložila načrt avtonomije, v katerem zahteva samostojni slovaški parlament in avtonomno vlado,⁷⁹⁷ poroča o »izzivanju slovaških separatistov« v praškem senatu, ko je Slovak Klimko med drugim zaklical, da se je Slovakom pod Madžarsko godilo bolje.⁷⁹⁸ Piše tudi o burnih razpravah v parlamentu ter polemiki med Benešem in Hlinko, ki je celo dejal, da so se Slovaki ubranili Madžarov in se bodo tudi Čehov, pri čemer so mu »živahno pritrdjevali komunisti, Slovaki in Velenemci.«⁷⁹⁹

Primerljiv interes, kot ga je Slovenec posvečal orlovskemu zletu, pa Jutro približno isti čas namenja mednarodni manifestaciji ideološko nasprotnega pola oz. sokolskemu zletu v Ljubljani. Avgusta so namreč strani Jutra polne poročil o dogajanju na sokolskem zletu, obenem pa visokodonečih besed dobrodošlice sokolom od drugod, namenjenih predvsem številnim gostom – prišlo naj bi jih kar 5000 – iz ČSR. Naslavljajo jih kar z »brati Čehi«, čeprav za ta naziv podajajo tudi opravičilo, bolje rečeno obrazložitev: »Pozdravljeni v naši beli, jugoslovanski Ljubljani. Pozdravljamo vas z vašim starim imenom, ne da bi hoteli pri tem prezreti vašo novo češkoslovaško ime in Slovake, ki se med vami nahajajo. Ne gre za ime, gre za idejo in v znamenju te ideje – pozdravljeni.«⁸⁰⁰

Jutro je priložnost, da svoje »naslavljanje« dopolni in popravi oz. da vanj konkretno vključi tudi Slovake, dobilo že maja naslednjega leta, ko je v Slovenijo

⁷⁹³ Šramek in Hlinka, Slovenec, 4. 12. 1921.

⁷⁹⁴ Slovenec, 13., 15., 17., 18. 8. 1922.

⁷⁹⁵ Slovenec, 13. 2. 1922.

⁷⁹⁶ Slovenec, 21. 3. 1922.

⁷⁹⁷ Jutro, 27. 1. 1922.

⁷⁹⁸ Jutro, 3. 6. 1922.

⁷⁹⁹ Klerikalci in Nemci na Češkem, Jutro, 27. 10. 1922.

⁸⁰⁰ Bratom Čehom, Jutro, 12. 8. 1922.

prispelo 50 članov Češkoslovaško-jugoslovanske lige iz Bratislave z namenom, da obiščejo Jugoslovansko-češkoslovaško ligo v Ljubljani in Mariboru ter si ogledajo Ljubljano in Bled.⁸⁰¹ Jutro jih je tokrat pozdravilo z dosti večjim slovaškim poudarkom: *»Prvič po osvobojenju prihajajo k nam bratje s Slovaške. Sami se zovejo Slovence, nas imenujejo Slovinci. Njih narečje je slovenščini še bližje kakor češčina, a njihova usoda pred prevratom je bila prav taka, kakor naša. Slovaki so bili robovi nasilnih Madžarov, kakor smo bili mi robovi nasilnih Nemcev. Oni kakor mi smo rešili svojo narodnost z ogromnimi žrtvami iz lastne moči.*

Slovaški pisatelji, novinarji in politiki so z mučeniškim idealizmom vzdrževali v Slovakah narodno zavednost ter jih pripravljali na svobodo ter na ujedinjenje s Čehi v svobodno češkoslovaško republiko. Danes se radujemo Slovenci in Slovinci, da si lahko brez ovir in preganjanj po naših tisočletnih skupnih sovragih svobodno stisnemo bratsko roko. Vedno zveste borce za slovansko vzajemnost in za duševno zvezo severnih in južnih bratov pozdravljamo v svoji sredi kar najprisrčneje.

Z ljubeznijo in spoštovanjem se spominjamo slovenskega poeta Hurbana Vajanskega, ki je imel pogum, že deset let pred vojno posecati Slovenijo in občevati s Slovincem Antonom Aškercem; z navdušenjem se spominjamo poeta Hviezdoslava, ki se je v Pragi ob jubileju Narodnega divadla pobratil z dr. Ivanom Tavčarjem. Vsi štirje Slovenci in Slovinci so danes že pokojniki. Živa in trdna pa je ostala ljubezen slovenskega naroda do češkoslovaškega ter se te dni poglubi z novimi osebnimi stiki obojestranskih kulturnih delavcev. Naj se počutijo bratje v Sloveniji kot svoji med svojimi. Dobrodošli!»⁸⁰²

Naslednjega dne je sledil podroben opis sprejema na ljubljanskem kolodvoru, kjer je, »ko je vlak dospel godba zasvirala najprej češko in nato slovaško narodno himno«, Slovenec Gregorin, podpredsednik lige, pa je v pozdravnem govoru dejal, »da nam koridora med Jugoslavijo in Češkoslovaško sicer niso dovolili, zato pa je koridor bratske vzajemnosti med obema narodoma tem širši ter ga naše lige še razširijo«.

V imenu gostov se je zahvalil bratislavski župan, dr. Ľudovít Okánik s »prekrasnim govorom«, ki je »elektriziral« slovensko občinstvo in v katerem je primerjal težko preteklost Slovencev pod Alpami in Slovakov pod Tatrami, »ki pa vsi govorimo jezik, ki ga imenujemo slovenski«, ter Jugoslovane pozval k »ujedinjenju, slogi in bratski vzajemnosti«.⁸⁰³

Slovaški gostje so nato obiskali še Maribor, kjer sta jih pozdravila tamkajšnji župan Viktor Grčar ter veliki zagovornik prijateljstva in zavezništva med ČSR in Jugoslavijo, Ljudevit Pivko.⁸⁰⁴

⁸⁰¹ Več o dejavnosti Češkoslovaško-jugoslovanske ter Jugoslovansko-češkoslovaške lige glej: Keršič-Svetel, n. d., 3. del.

⁸⁰² Pozdrav bratom Čehoslovakom, Jutro, 19. 5. 1923.

⁸⁰³ Jutro, 20. 5. 1923.

⁸⁰⁴ Jutro, 22. 5. 1923. Med uglednimi gosti so bili med drugim ravnatelj Slovaške banke v Bratislavi in njegov namestnik ter urednik Slovenskega dnevnika.

»'Slovenec' pa dobro ve, da je Hlinka predvsem separatist, ki opira svojo strankarsko moč ne na krščansko idejo, ampak na idejo sovraštva do države.«

(Jutro, 19. 11. 1925)

Leta 1923 so v ČSR potekale tudi lokalne oz. občinske volitve, ki so na Slovaškem prinesle uspeh Hlinkovim ljudovcem. To je moralo priznati tudi Hlinki nenaklonjeno slovensko časopisje. Glasilo Narodno socialistične stranke Nova pravda – ta nasploh največ pozornosti namenja češkoslovaškemu socialističnemu taboru in tamkajšnjim socialnim in delavskim vprašanjem ter se zavzema za ustanovitev »Slovanske socijalistične vzajemnosti« – v komentarju o volitvah poje hvalnico češkemu narodnemu socializmu, ki naj bo zgled tudi za Jugoslovane, a vendarle priznava, »da so pri teh volitvah nekoliko narasli klerikalni glasovi, in na Slovaškem je dobila večino znana 'Hlinkova' klerikalno-separatistična stranka, ki uganja podobno politiko, kakor pri nas Radić«. ⁸⁰⁵ Liberalno Jutro pa med drugim zapiše: »Na Slovaškem se je pokazalo separatistično gibanje pod Hlinkovim vodstvom kot jako močno. /.../ V Bratislavi je zmaga Hlinkova separatistična stranka. /.../ Po vsem Slovaškem je separatistični uspeh precej močen.« ⁸⁰⁶ Iz zapisanega je več kot očitno, da oba časnika slovaško avtonomistično gibanje enačita s separatizmom in da se niti ne trudita razmere prikazati malce bolj objektivno. Nenazadnje se npr. Jutro pri svojem poročanju naslanja in sklicuje izključno na češko časopisje, zlasti na katoliške Národní listy, Benešovo České slovo in agrarni Venkov, medtem ko ga slovaški avtonomistični tisk v glavnem ne zanima. Torej ravno nasprotno od Slovenca, ki pa v omenjenem letu slovaškim razmeram namenja presenetljivo malo interesa oz. prostora.

Podobno je tudi naslednjega leta. V začetku leta 1924 Slovenec objavlja pogovor svojega dopisnika z Benešem, v katerem je beseda tekla predvsem o vlogi Male Antante, ⁸⁰⁷ sicer pa se v glavnem ponovno posveča cerkvenim in verskim razmeram v ČSR oz. aktualnem položaju in moči češkega katolicizma. ⁸⁰⁸ Še manj od Slovenca pa tega leta v zvezi s Slovaki zapiše Jutro. Omembe vreden je le statističen prikaz prebivalstva na Slovaškem, pri čemer Jutro ne razlikuje Slovakov in Čehov oz. uporablja uradno kategorijo »Čehoslovaki«. ⁸⁰⁹

Pač pa velja leta 1924 opozoriti še na glasilo liberalne Samostojne kmetijske stranke za Slovenijo Kmetijski list. Slednji se sicer posveča pretežno domačim vprašanjem, dogajanje izven jugoslovanskih, zlasti slovenskih meja pa ga ne zanima preveč. Med redkimi novicami iz tujine jih je sicer kar precej iz ČSR, namenjena pa so zlasti tamkajšnji kmetijski politiki, predvsem zadružništvu ter položaju kmetov

⁸⁰⁵ R.J., Češkoslovaška in Jugoslavija, Nova pravda, 26. 10. 1923.

⁸⁰⁶ Poraz socialistov na Češkem, Jutro, 18. 9. 1923.

⁸⁰⁷ Slovenec, 10. 1. 1924.

⁸⁰⁸ Slovenec, 15. 4., 1. 7., 26. 7. 1924.

⁸⁰⁹ Jutro, 19. 3. 1924.

nasploh.⁸¹⁰ Svojo domačo antiklerikalno noto časnik prenaša tudi na češkoslovaške razmere, kjer je njen nesporen favorit in velik vzor agrarna stranka, ki ji pripisuje veliko politično moč in vpliv v češkoslovaški politiki, pa tudi mnenje o razmerah v ČSR praviloma povzema po osrednjem agrarniškem dnevniku Venkov. V skladu s svojo usmeritvijo Kmetijski list z navdušenjem poroča o poteku dogodkov na prvem kongresu vseslovenske kmečke mladine, septembra 1924 v Ljubljani, ki se ga je udeležil tudi aktualni kmetijski minister ČSR Milan Hodža, čigar predavanje Agravizem in slovanstvo je Kmetijski list na svojih straneh v dveh delih tudi objavil.⁸¹¹

Pomanjkanje interesa za Slovake je v omenjenem obdobju deloma ublažil dr. Dragotin Lončar v dveh nadaljevanjih, ki sta leta 1923 izšli v Ljubljanskem zvonu in v katerih je podrobneje predstavil zgodovino slovaškega ozemlja ter slovaški narodni kulturni in politični razvoj s posebnim poudarkom na pred 60 leti nastalo Slovaško Matico, njeno dejavnost in usodo.⁸¹²

Toliko bolj pa je zanimivo naslednje leto, saj razmere v ČSR in na Slovaškem povzročijo tudi hudo kri na slovenskih tleh in nam postrežejo celo z manjšo polemiko med Jutrom in Slovencem. Ko namreč Jutro opisuje »velike draginjske kravale« v Pragi, ki so nastopili kot posledica dviga cen kruha oz. industrijske krize, ne pozabi na svarilo Koroščevim avtonomistom: »Sedaj si pa zamislimo klerikalno 'samostojno Slovenijo'. V tistem trenutku bi bila naša ožja domovina v podobnem, vendar stokrat hujšem položaju kakor je danes Češkoslovaška.«⁸¹³

Olje na ogenj Jutrovega antiklerikalizma je prilila tudi izjava slovaškega škofa Jána Vojtaška o tem, da ne more biti noben katoliški vernik član sokola, kar je v ČSR izzvalo hud protest. »V Češkoslovaški republiki je povzročil nekvalificiran napad separatističnega škofa Vojtaška na sokolstvo v vseh vrstah narodnega prebivalstva silno ogorčenje, ki ni izzvalo vsepovsod najodličnejše proteste proti klerikalizmu, marveč tudi zelo ostro vladno krizo, radi katere se je skoraj razbila sedanja vladna koalicija.«⁸¹⁴ Jutro nato navaja celoten proglas oz. odgovor Češke sokolske zveze, za napad na slovaški »separatizem« pa izkoristi tudi poročanje s kongresa češkoslovaških gasilcev v Brnu: »Ob resolucijah tega kongresa se bodo nedvomno razbili vsi naskoki slovaškega separatizma in prostovoljno gasilstvo bo za Sokolstvom prvo, ki nastopi z vso odločnostjo za slovo in popolno vzajemnost obeh bratskih plemen. Narodno edinstvo se najlepše izraža v kulturnih in splošno humanitarnih organizacijah, kakor so gasilska društva, in zato je brnski kongres kot afirmacija edinstva med Čehi in Slovaki velikega pomena.«⁸¹⁵

Sicer pa so tega leta češko-slovaško pa tudi mednarodno javnost močno razvemale t. i. Husove svečanosti v Pragi oz. praznovanje državnega praznika v

⁸¹⁰ Prim.: Kmetijski list, 8. 6., 15. 6., 22. 6. 1922, 19. 1., 24. 1., 26. 1., 31. 1., 2. 2. 1923, 30. 4., 23. 7. 1924.

⁸¹¹ Kmetijski list, 11. 9., 17. 9. 1924.

⁸¹² Dr. Dragotin Lončar, O Slovakah in njih 'Matici', Ljubljanski zvon, XXXXIII /1923, str. 569–573, 636–641.

⁸¹³ Jutro, 12. 2. 1925.

⁸¹⁴ Odločen nastop češkoslovaškega sokolstva proti klerikalizmu, Jutro, 8. 3. 1925.

⁸¹⁵ Kongres češkosl. gasilcev, Jutro, 9. 7. 1925.

časť Jana Husa, ki so zaostřile odnose med Prago in Vatikanom. V konfliktu med sveto stolico in češkoslovaško vlado se Slovenec v pismih, ki jih iz Prage pošilja Viktor Schweiger, odločno postavi na stran papeškega nuncija in obsoja protikatoľiški aspekt praznovanja,⁸¹⁶ medtem ko Jutro zagovarja uradno Prago. Še bolj pa razlike med najpomembnejšima slovenskima političnima časnikoma poglobijo parlamentarne volitve v ČSR. Jutro v pojasnjevanju predvolilne politične situacije Hlinkovo slovaško ljudsko stranko uvrsti, ob Maďžarih, Nemcih in komunistih, med protidržavne stranke (*»Tudi Hlinkova klerikalna slovaška ljudska stranka je tajila in uničevala obstoj države in se je gibala v vodah maďžarskih interesov, torej protidržavnih.«*). Napoveduje ji izgubo nekaj mandatov, še posebej zato, *»ker češka klerikalna stranka na Slovaškem kandidira tudi proti ljudovcem. Obe stranki, ki si prisvajata nasledstvo Kristusovo na zemlji, se toľčeta vseppek in medsebojno hujše zmerjata kakor zmerjajo komunisti protiboljševiške stranke.«*⁸¹⁷

Bližajoče se parlamentarne volitve, *»ki se vrše v znamenju kulturnega boja pod vtisom odhoda papeževga nuncija iz Prage vsled Husove slavnosti, ki se jih je oficielno udeležila vlada, čeravno so imele izrazito protikatoľiški značaj«,* Slovenec šteje za sila pomembne in jih označi za svojevrsten boj med katolištvom in svobodomiselstvom, ki lahko narekuje trende celotni Srednji Evropi, še posebej v Jugoslaviji. *»Svobodomiselstvo hoče po volitvah postaviti na dnevni red boj proti katoľiški cerkvi, če volitve izpadejo njim v korist.«* V okviru opisovanja medstrankarskih in znotrajstrankarskih sporov v večini strank, Slovenec svari pred svobodomislecii in se boji njihovega uspeha tudi na Slovaškem in v Podkarpatski Rusiji, saj se *»vsled zaostalosti tamkajšnjega prebivalstva in vsled starih tradicij iz časov ogrske vlade tam volitve v veliki meri lahko 'delajo'«*. Opozarja, da Hodža precej uspešno na svoje liste spravlja tudi katoľiške duhovnike in pa uradništvo, medtem ko so najbolj udarni narodni socialisti, ki bi radi Ljudsko stranko spravili iz vlade in popolnoma ločili cerkev od države. *»Duhovnikom bi se odvzele plače, verske ustanove razlastile in zaprli samostani. Na ta način bi se rad maščeval nad Vatikanom sedanji minister dr. Beneš, brezkonfesionalec, za blamaže, ki jih je doživel v borbi z Rimom.«* Sicer pa Slovenec najodločneje in izključno simpatizira in podpira Češkoslovaško ljudsko stranko, ki se je, odkar je *»opustila teorijo enega čs. naroda«,* začela širiti tudi izven čeških meja.⁸¹⁸

Prav češkoslovaški ljudski stranki je namenjen tudi daljši prispevek naslednjega dne. Našteva pomen in uspehe stranke, ki da se ji pozna, *»da je imela dobra duševna očeta: dr. Kreka in dr. Korošca«,* in je zato trn v peti svobodomislecem. Ker pa, nadaljuje Slovenec, se ČSLŠ ni izrekla za slovaško avtonomijo, čeprav je zanjo načeloma bila, a je menila, da razmere še niso zrele, so leta 1923 iz nje izstopili Hlinka in njegovi ter začeli v ospredje postavljati avtonomistični in zapostavljati katoľiški program. Komentator celotno Hlinkovo ravnanje šteje za škodljivo tako katolicizmu kot lastni stranki, saj zaradi svoje negativistične politike ni moglo veli-

⁸¹⁶ Slovenec, 11. 7. 1925.

⁸¹⁷ Volilni boj na Češkoslovaškem, Jutro, 11. 11. 1925.

⁸¹⁸ Pred češkoslovaškimi volitvami, Slovenec, 10. 11. 1925.

ko koristiti obrambi pravic katoliške cerkve. To je iz Hlinkove stranke odgnalo dr. Martina Mičuro, ki sedaj vodi ČSLS na Slovaškem.⁸¹⁹

Nobenega dvoma ni, da je Slovenec v tem času izmed vseh čeških in slovaških politikov daleč najbolj naklonjen Šramku, zato ob rezultatih volitev z največjim veseljem sporoča o napredku ČSLS, ki je postala druga najmočnejša stranka v historičnih čeških deželah, veseli pa so tudi uspeha Hlinke.⁸²⁰ V komentarju, ki sledi čez dva dni, Slovenec tudi zapiše, da so po dosedanjih podatkih češki lidovci skupaj s Hlinko celo najmočnejša stranka v državi ter zavrača trditve slovenskega liberalnega tiska, ki zmanjšuje uspeh katoličanov. V podkrepitev tega navaja še rezultate ostalih (nemških in madžarskih) katoliških strank v državi:

»Proti številkam se je neumno boriti. Naj so igrali pri Slovakihi momenti izključno političnega značaja, predvsem zahteva po avtonomiji še tako vlogo, fakt je, da so Hlinkovi volilci odločni katoličani, ki ne bi svojih glasov nikoli dali svobodomiselnim strankam in ki se tudi v političnem oziru od ČSLS razlikujejo bolj po dalekosežnosti svojih avtonomističnih zahtev nego po bistvu avtonomije kot take. Proti svobodomiselnstvu, frامasonstvu in kulturobojnim tendencam ostalih čeških strank stoje vsi češkoslovaški katoličani kakor ena falanga.« Gre torej za splošno »ojačanje katoliške misli« v državi, ki jo »svobodomisleci vseh narodov in barv smatrajo za veletrdnjava evropskega brezverstva«. To pa je po mnenju Slovenca navsezadnje silnega pomena za celotno Evropo.⁸²¹

Odgovor Slovincu, ki »triumfira radi napredka klerikalne misli na Češkoslovaškem«, je Jutro še istega dne objavilo v svojem uvodniku. V njem mu ugovarja, da so češki klerikalci dobili celo manj glasov kot leta 1920. »Le če popolnoma identificira 'Slovenec' tudi g. Hlinko s klerikalci, je mogoče govoriti o porastu klerikalnih glasov, kajti Hlinkova stranka je dobila l. 1920 242.045 glasov, letos pa 474.017. 'Slovenec' pa dobro ve, da je Hlinka predvsem separatist, ki opira svojo strankarsko moč ne na krščansko idejo, ampak na idejo sovraštva do države. Njegova opora so predvsem Madžari, madžaroni, židje ter drugi protidržavni elementi raznih konfesij.«⁸²²

Kakorkoli že, v novo vlado, o katere sestavi poročata oba slovenska dnevnika, so vstopili tudi češki lidovci. Slednje veseli predvsem Slovenca, ki upa, da se jim bodo kmalu pridružili Slovaki: »Želeti je le še to, da pride do vedno večjega zbližanja s Hlinkovo slovaško ljudsko stranko, potem so pa kmalu eden odločilnih faktorjev v mladi bratski državi.«⁸²³

Tudi v začetku naslednjega leta Slovenec obširno poroča o povolilnih razmerah v ČSR, pri čemer avtor ugotavlja, da je napočil čas za ureditev slovaške avtonomije,⁸²⁴ sledita pa še poročili o načrtih za ustanovitev enotnega slovaškega

⁸¹⁹ Češkoslovaška ljudska stranka, Slovenec, 12. 11. 1925.

⁸²⁰ Volitve na Češkoslovaškem, Slovenec, 17. 11. 1925.

⁸²¹ Katoličani naprej, Slovenec, 19. 11. 1925.

⁸²² Jutro, 19. 11. 1925.

⁸²³ Nova češka vlada, Slovenec, 11. 12. 1925.

⁸²⁴ Slovenec, 3. 1. 1926.

bloka, ki bi ga sestavljali slovaški poslanci vseh strank,⁸²⁵ ter o pripravah za Hlinkov vstop v vlado ter avtonomijo Slovaške.⁸²⁶

Morebitnemu vstopu ljudovcev v koalicijo se posveča tudi obširnejši komentar februarja 1926. Na podlagi pisanja češkoslovaškega tiska in izjav vodilnih predstavnikov Slovaške ljudske stranke, predvsem Hlinke, komentator ugotavlja, da se boj za slovaško avtonomijo šele prav začel. Hlinka se namreč tej zahtevi ni pripravljen odpovedati, pri čemer se sklicuje na pittsbursko pogodbo in njena določila, ki doslej niso bila izpolnjena. Poudarja pa tudi manj znani dokument, del martinske deklaracije, po katerem naj bi se po desetih letih od nastanka skupne države, slovaški poslanci glede vprašanja avtonomije imeli pravico odločiti, kaj in kako naprej. Gre torej za t. i. »tajno klavzulo« martinske deklaracije, ki bo v povezavi s Tukovo afero v naslednjih letih dvignila precej prahu. Pisec komentarja zato meni, da ima Slovaška pravico do avtonomije tako na podlagi sklenjenih pogodb, »nič manj pa po slabih izkušnjah teh osmih let pod obstoječim režimom. In to so pravne in moralne podlage odločne zahteve in borbe Slovakov za avtonomijo.«

Poleg tega, nadaljuje, je tudi zaradi šibke premoči vladne koalicije nad opozicijo, dogovor s Hlinko sila važen, zato se nekateri češki vladni krogi (Kramař) nagibajo k temu, da bi Slovacom v zameno za njihovo podporo vladi ponudili vsaj nekaj, natančneje novo upravno razdelitev, po kateri bi Slovaška dobila status nekdanje kronovine oz. dežele z lastnim deželnim zborom. »Ni izključeno, da Slovaki ta predlog tudi sprejmejo kot prvo etapo uspeha svoje avtonomistične borbe, oziroma kot bazo za začasno premirje. Gotovo je, da se Slovaška s tem za vselej ne bi zadovoljila in da bi takšen sporazum ne pomenil še definitivno likvidacije češkoslovaškega spora.«

Na koncu članka pa najdemo tudi primerjavo z razmerami v Kraljevini SHS: »Vsekakor je zanimivo, da politični položaj v Češkoslovaški danes v marsičem nalikuje položaju v naši državi in, kakor vse kaže, bo tudi tam enako kakor tukaj leto 1926 važne odločitve če že ne prineslo, pa vsaj pripravilo.«⁸²⁷

Sporazumu med vlado in slovaškimi ljudovci se posveča tudi prispevek konec istega meseca, v katerem njegov avtor Jan Šedivý sicer opisuje razmere v praški vladi in senatu. Pravi, da se Hlinka že dalj časa neobvezno pogaja z vlado in tudi njegovi poslanci v parlamentu so mirni in strpni. Zato je dogovor očitno blizu, po češkem zgledu pa bi se lahko ravnali tudi Srbi. »Čehi so se morali prepričati, da se ne more vladati brez Slovakov, kaj šele proti njim. Če bi imel g. Pašić in njegova okolica obzorje čeških politikov, bi morda tudi razumel, da še je v Jugoslaviji tem manj mogoča stalna protislovenska politika kakor v Čsl. republiki protislovaška.«⁸²⁸

Pomembno vlogo slovaških ljudovcev na češkoslovaškem političnem prizorišču poudarja Šedivý tudi v svojem naslednjem poročanju iz Prage. Hlinkovci naj bi v vladi zamenjali socialne demokrate, sporazum z njimi pa je za češkoslovaško

⁸²⁵ Slovenec, 30. 1. 1926.

⁸²⁶ Slovenec, 2. 2. 1926.

⁸²⁷ Češkoslovaško vprašanje, Slovenec, 5. 2. 1926.

⁸²⁸ Češkoslovaški parlament, Slovenec, 23. 2. 1926.

vladno večino nujno potreben, če se želijo izogniti novim volitvam, ki pred predsedniškimi volitvami niso v nikogaršnjem interesu.⁸²⁹

O možnostih razširitve vladne koalicije s slovaškimi avtonomisti poroča tudi Jutro, ki pa v tem vidi predvsem protiutež pritožbam nemške manjšine glede jezikovnih naredb, pri čemer slednji »spretno izrabljajo v svoje svrhe češko-slovaški spor, ki je glavni vzrok, da Nemcem neprestano narašča greben«. Do razrešitve tega spora naj bi v kratkem prišlo, saj naj bi se ljudovci oz. Hlinka »posredstvom poljedelskega ministra Hodže, ki je, kakor znano, Slovak«, že pogajali s premierom Švehlo oz. vlado.⁸³⁰ V odnosu do tega vprašanja Jutru po eni strani ustreza protinemški koncept in možnost utrditve države, vendar pa se istočasno boji prevlade klerikalizma. Ob pregledu notranje politike v ČSR njegov dopisnik iz Prage poroča o možnosti, da se aktualna uradniška vlada kmalu nadomesti z obnovitvijo »češkoslovaške koalicije, ki se morda še razširi s slovaškimi klerikalci. S temi se je pogajal že Švehla, kar je v naprednih krogih izzvalo pomisleke in vznemirjenost, ker bi njih vstop v vlado ojačil klerikalce, oškodoval pa napredno fronto. Na drugi strani pa je treba uvaževati, da bi bil vstop slovaških klerikalcev z ozirom na razmere na Slovaškem v eminentnem državnem interesu.«⁸³¹

V naslednjih mesecih so češkoslovaško politično prizorišče zaznamovale težave uradniške vlade Jána Černýja,⁸³² fašistične ambicije Jiříja Strybrnega,⁸³³ predvsem pa napetost okrog uvedbe poljedelskih carin, okrog česar je v parlamentu potekala burna polemika, saj je carinam najodločneje nasprotoval socialistični, torej opozicijski tabor,⁸³⁴ na ulicah pa so se vrstile demonstracije in nemiri.⁸³⁵ Jutro poleg julijskih zapisov in poročil o vsesokolskem zletu v Pragi, septembra 1926, poroča tudi o velikih praznovanjih v Martinu, prosvetnem centru Slovaške, ki se jih je udeležil tudi Masaryk in pa celotna češkoslovaška vlada. Vajanskemu so odkrili spomenik, odprta je bila nova palača Matice in pa zavod, poimenovan po Štefániku. Masaryk, ki ga je množica navdušeno pozdravila, je tudi spregovoril in poudaril emancipacijo Slovakov v novi državi ter pozval k sodelovanju različno mislečih v smislu ohranitve svobode. Ob tej priliki so razstavljali slovaški umetniki, med njimi tudi Slovenec Ivan Žabota.⁸³⁶

Poročila o pripravi na vstop Slovaške ljudske stranke v vlado za nekaj časa potisne na stran tudi obisk delegacije češkoslovaških parlamentarcev v Jugoslaviji. Delegacijo so povsod po južnoslovanski kraljevini navdušeno sprejemali in ji tudi v tisku namenjali veliko pozornost. Tako se 10. oktobra Slovenec praktično na kar štirih straneh posveča aktualnim razmeram ter zgodovinskim povezavam med Slovenci ter Čehi in Slovaki, pri čemer še zdaleč ne skopari s hvalo in navdušenjem nad slovanskimi brati ter z obžalovanjem poroča o že omenjenem

⁸²⁹ Pred spremembo v čl. politiki, Slovenec, 16. 3. 1926.

⁸³⁰ Kriza na Češkem, 18. 3. 1926, str. 2.

⁸³¹ Politična situacija na Češkoslovaškem, Jutro, 8. 4. 1926

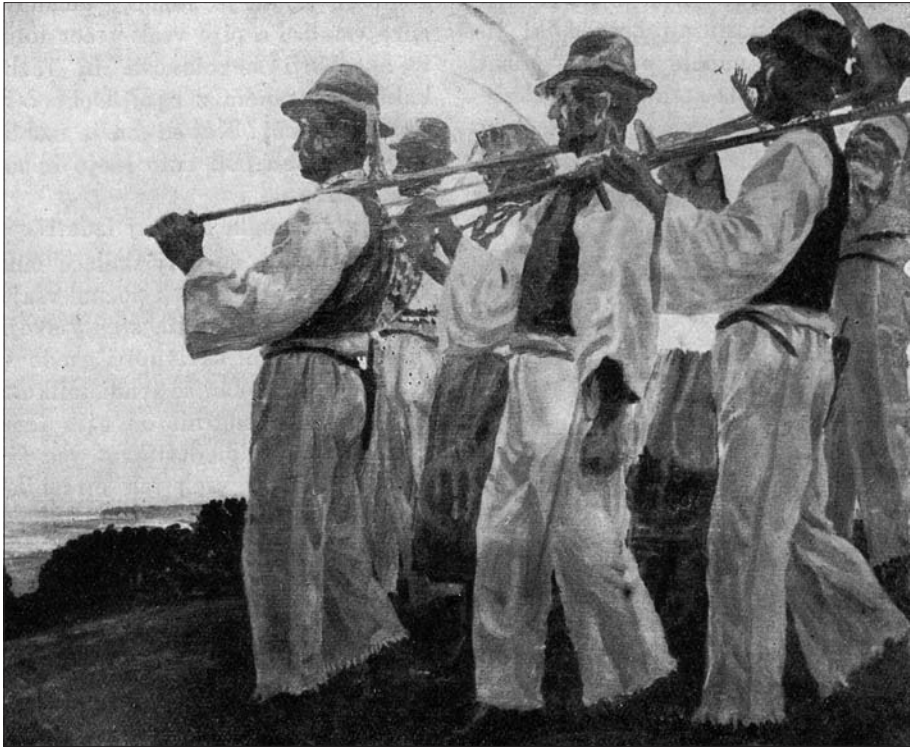
⁸³² Slovenec, 16. 4. 1926; Jutro, 5. 6. 1926.

⁸³³ Slovenec, 25. 4. 1926.

⁸³⁴ Srdite borbe v Češko-Slovaški, Slovenec, 8. 6. 1926.

⁸³⁵ Slovenec, 13. 6. 1926.

⁸³⁶ Slavnosti v Turčanskem Sv. Martinu, Jutro, 10. 9. 1926.

Ivan Žabota, *Junaki dela*

Radičevem incidentu na zagrebškem kolodvoru.⁸³⁷ Seveda je podrobno opisani tudi potek sprejema in druženja, ki ju je češkoslovaškim kolegom v Ljubljani pripravila slovenska politična elita na čelu s Korošcem.⁸³⁸ Še podrobneje kot Slovenec se obisku češkoslovaških parlamentarcev v Jugoslaviji⁸³⁹ oz. Sloveniji ter svečanih sprejemih in dogajanjih v povezavi z njim posveča Jutro, ki goste na svoji naslovnici pozdravi kar v češčini,⁸⁴⁰ ostro napade Radića,⁸⁴¹ obisk pa označi kot zmagoslavje »češkoslovaško-jugoslovenskega bratstva«.⁸⁴²

⁸³⁷ Slovenec, 10. 10. 1926.

⁸³⁸ Slovenec, 12. 10. 1926. Zanimivo je, da uredništvo Slovenca v tem času, za razliko od fotografij ostalih pomembnih češkoslovaških politikov, Hlinkove fotografije še ne premore.

⁸³⁹ Jutro, 5. 10. 1926.

⁸⁴⁰ Jutro, 10. 10. 1926.

⁸⁴¹ Nečuvnen Radičev škandal na zagrebškem kolodvoru, prav tam, str. 2; glej str. 156, op. 496.

⁸⁴² Jutro, 12. 10. 1926.

»Kapitulacija slovaške avtonomistične politike«

(Jutro, 7. 11. 1926)

Visokodoneče besede kmalu spet zamenjajo poročila o konkretnih političnih razmerah. Slovenec z navdušenjem pozdravlja oblikovanje nove vladne koalicije v ČSR in z zanimanjem spremlja pogajanja o vstopu ljudovcev vanjo.⁸⁴³

O zgodovini odnosov in povezav Slovencev s (predvsem) Čehi in Slovaki govori tudi uvodni komentar z dne 22. oktobra, pri čemer teče beseda zlasti o stikih znotraj katoliških vrst kot protiutež *»slovenskemu narodu škodljivemu brezverstvu«*, ki ga je slovensko dijaštvo prenašalo iz Prage. Pri tem gre največja zasluga slovenskemu katoliškemu akademskemu društvu Dan v Pragi, po prevratu preimenovanemu v jugoslovansko katoliško akademsko društvo Krek.⁸⁴⁴ Zasluga *»krekovcev«* pa je po mnenju avtorja komentarja tudi v tem, da so bili *»nekaj časa edina vez med češkim in slovaškim katoliškim dijaštvom. Kot sinovi tako dolgo zatiranega slovenskega naroda so »Krekovci« najbolje razumeli Slovake; a videli so v češkem mišljenju, da Čehi niso sovražniki Slovakov, temveč samo češko svobodomiselstvo. Zato so vedno spodbujali k vzajemnosti med češkimi in slovaškimi katoličani.«* Zato, nadaljuje komentator, se ves slovenski narod, še posebej pa *»krekovci«* radujejo ponovnega zблиževanja med slovaškimi in češkimi katoliki oz. njihovima najmočnejšima strankama. Sledijo še pohvale češkoslovaški oz. češki ljudski stranki, od katere bi se morali učiti tudi Slovenci, vse slovanske katoliške sile pa bi morale skupaj delovati v prid slovanske vzajemnosti in cerkvenega zedinjenja, ki mu nič ne škoduje bolj kot *»pretirani šovinizem in narodna nestrpnost«*. Dolžnost vseh čeških in slovenskih katolikov pa je tudi zavzemanje za zatirane slovanske narode, *»pa naj so oni v slovanski Poljski, v nemški Avstriji, ali v fašistični Italiji«*. Predvsem do slednje morajo biti katoliški Slovani zelo oprezní, saj se fašizem *»kaj rad skriva za katoličanstvo«*.⁸⁴⁵

O novih razmerah na češkoslovaškem političnem prizorišču pa spregovori tudi komentar, posvečen sicer osmi obletnici nastanka ČSR. V izrazitem protinemškem tonu so opisana predvsem pretekla (Habsburžani), pa tudi aktualna (Sudetski Nemci) nemško-češka razmerja, omenjeni pa so tudi Slovaki, ki so *»ravno te dni jasno pokazali svoje prepričanje, da je Češkoslovaška republika njihova država in da morejo in hočejo svoj svobodni razvoj samo v Češkoslovaški republiki«*. S tem, ko so slovaški ljudovci podprli vlado, čeprav vanjo zaenkrat še niso vstopili, so po piščevem mnenju jasno pokazali svojo pripadnost in demantirali klevete o svoji protidržavnosti. *»Prvič v zgodovini sta si po resnem preudarku svobodno, brez kakršnega koli pritiska in brez vsakega strahu pred zunanjimi ali notranjimi sovražniki, podala roke k bratskemu sodelovanju češki in slovaški narod. Zadnja faza državnega ujedinjenja se je šele te dni končala.«*⁸⁴⁶

⁸⁴³ Politična obnova Češkoslovaške, Slovenec, 15. 10. 1926.

⁸⁴⁴ Prim.: Kremenšek, n. d., str. 21.

⁸⁴⁵ Naše vezi s Čehi in Slovaki, Slovenec, 22. 10. 1926.

⁸⁴⁶ Češkoslovaški narodni praznik, Slovenec, 28. 10. 1926.

Sestava nove (devete po vrsti) vlade, v katero so prvič od obstoja republike vstopili tudi Nemci, razumljivo zanima tudi Jutro, ki jo označi tudi kot »*pokret na desno*«, saj so izven nje prvič ostale vse leve oz. socialistične stranke, z izjemo strokovnjaka narodnega socialista Beneša. Poudari pa tudi, da so »*poleg Nemcev prvič v vladni večini in vladi tudi Hlinkovi slovaški klerikalci, ki so do sedaj proglašali separatistična načela*«. Slovaška ljudska stranka sicer še ni imenovala svojih zastopnikov v kabinet, a sta zanje predvideni dve mesti. »*Njen voditelj Hlinka se nahaja v Ameriki ter se vrača koncem meseca. Očividno stranka brez njegovega odobrenja ni hotela postaviti ministrskih kandidatov.*«⁸⁴⁷

V naslednjih dneh Jutro poroča o pričakovanju Hlinke, ki bo dokončno odločil, ali ljudovci vstopijo v vlado. Ko do tega res pride, Jutro to odločitev označi za »*kapitulacijo slovaške avtonomistične politike*« in doda: »*Dejstvo, da je največja politična stranka na Slovaškem zapustila svoje opozicijsko stališče, je že samo po sebi velik dogodek, ne glede na to, da pomeni obenem velik uspeh češkoslovaške državne politike.*«

V nadaljevanju pojasnjuje, da je slovaška klerikalna stranka l. 1918 stala na strani vladne češkoslovaške klerikalne stranke, a se je od nje ločila zaradi neizpolnjenih zahtev glede cerkvenega šolstva na Slovaškem. »*Od tedaj je bila v opoziciji ter je zahtevala politično avtonomijo za Slovaško. Kljub temu, da je sam Andrej Hlinka po prevratu zagovarjal nasprotno stališče, je zavzela stranka pod vplivom gotovih madžarskih politikov protičeški pravec.*« Na ta način so dosegli lepe rezultate na volitvah – leta 1925 kar 34 % vseh slovaških glasov. A ker tako močna parlamentarna stranka »*ni mogla izvajati izključno agitacijske politike*«, je sedaj zaradi volilcev morala zahtevati del politične moči. »*Zato je slovaška klerikalna stranka morala podpreti vladno večino meščanskih strank in zato se je morala končno odločiti za vstop v vlado te večine.*«

Jutro je prepričano, da »*ta akt pomeni, da se Hlinka in njegova stranka definitivno odrekata svojim avtonomističnim zahtevam,*«⁸⁴⁸ še naprej spremlja zaključna pogajanja med Švehlo in Hlinkovci in končno ugotavlja, da je politična situacija razčiščena, saj je »*vstop Hlinkove slovaške stranke v vlado zasiguran.*«⁸⁴⁹

Pohvalne besede o spremembi kurza slovaških avtonomistov se nadaljujejo tudi naslednje leto: »*Nadaljnji in največji uspeh je sprememba politike Slovaške ljudske stranke in Slovakov vobče. To je dejstvo, da so Slovaki prenehali biti neprijatelji države in so sami ponudili roko sodelovanju, ne da bi pri tem trpela enotnost države. Leta 1926 je torej češkoslovaški narod dogradil zgradbo svoje države na temeljih, na katere se lahko popolnoma varno nasloni za mnogo let.*«⁸⁵⁰

Jutro tudi ocenjuje, da je odobritev načrta novega zakona o reformi državne uprave posledica slovaškega vstopa v vlado oz. kompromis, ki pomeni odstop od avtonomističnih načrtov:

⁸⁴⁷ Važna politična sprememba na Češkoslovaškem, Jutro, 13. 10. 1926.

⁸⁴⁸ Kapitulacija slovaške avtonomistične politike, Jutro, 7. 11. 1926.

⁸⁴⁹ Jutro, 29. 12. 1926.

⁸⁵⁰ Leto 1926 in 1927 v Češkoslovaški republiki, Jutro, 1. 1. 1927.

»Novi zakon je posledica kompromisa z avtonomistično slovaško ljudsko stranko, ki je doslej vztrajala na popolni avtonomiji Slovaške, a se je pri vstopu v vlado zadovoljila s kompromisom, ki dejansko pomenja popolno kapitulacijo avtonomističnega načela.«

Napove, da bo država razdeljena na štiri upravne enote z lastnim deželnim zborom, deželnim odborom in deželnim uradom z deželnim predsednikom na čelu, poudarja pa, da novi deželni zbori nimajo nobene zakonodajne pravice, saj lahko le izdajajo izvršilne naredbe k obstoječim državnim zakonom, s čimer bo »načelo avtonomije potisnjeno energično v ozadje ...«⁸⁵¹

V podobnem tonu nastalo situacijo komentira tudi narodno socialistična Nova pravda, ki se v tem času že močno približuje stališčem slovenskih liberalcev v SDS in ki celo ponuja tozadevne vzporednice med razmerami v ČSR in Kraljevini SHS: »Po političnih tendencah je podano neko sorodstvo med našo državo in Češkoslovaško. Imamo mi in Čehoslovaki sredoodbežne in sredopribežne sile. Nemci so hoteli stran od države in niso priznavali tega, kar je ustvaril naravni razvoj. Klerikalni Slovaki niso mogli vzljubiti Prage, ker so bolj ljubili Rim. Vodili so proti državi najostrejšo borbo. Prvi in drugi pa so morali spoznati, da življenje države hoče svoje in da se ne more ozirati na težnje, ki niso v skladu s težnjami države, t. j. s potrebami celote. /.../ Lakota med narodom je bila močnejša od političnih tendenc političnih strank. Slovaki so po večletni borbi spoznali, da je vendarle boljši usakdanji kruh, opustili so borbo za nemogoče politične cilje in se pripravljajo, da krenejo na drugo pot, po kateri se prej pride v kraljestvo sreče na zemlji.

Povsod vidijo, da stvarna borba za separatistične politične cilje v svoji ostrini popušča, da se **pojavi iztrezenje** in da se stranke vračajo na pot dela.«⁸⁵²

Še bolj skrbno in z zanimanjem pa dogovore slovaških ljudovcev o vstopu v vlado v začetku leta 1927 spremlja Slovenec, ki pri tem pogosto povzema dnevnik HSLS Slováka in, ko do slednjega končno tudi pride, zapiše, da je »z vstopom Slovaške ljudske stranke v vlado notranji sporazum v Češkoslovaški popoln. Vlada ima za seboj močno in zanesljivo večino, temelječo na ogromni večini prebivalstva ...«⁸⁵³

Sledi poročanje o slovaških obetih za avtonomijo in pa Hlinkovem vztrajanju pri pittsburški pogodbi, češ da nova upravna razdelitev države, ki so jo v tem času sprejemali v parlamentu, še ne pomeni prave avtonomije.⁸⁵⁴ Načrt slednje je na straneh časopisa tudi podrobno predstavljen,⁸⁵⁵ nadvse zanimiv tudi za jugoslovanske razmere pa je komentar naslednjega dne, v katerem njegov avtor, že omenjeni mariborski profesor, zgodovinar in slavist Jan Šedivý, novi politični, mednacionalni »dogovor« med vlado in slovaškimi ljudovci ponuja za zgled: »Kajti mnogo prej kot v Jugoslaviji bi se moral obnesti centralizem v Češkoslovaški, čeravno je bil tu mnogo bolj omiljen. Kakor v Jugoslaviji Srbom, je dal centralizem v Češkoslovaški vso oblast Čehom. Vendar pa je v tem velika razlika. V Češkoslovaški je bil vladajoč narod najbolj kulturen, v Jugoslaviji

⁸⁵¹ Reforma državne uprave v ČSR, Jutro, 8. 2. 1926.

⁸⁵² Zakaj so nam oblastne skupščine nujno potrebne, Nova pravda, 8. 1. 1927.

⁸⁵³ Sprava med Čehi in Slovaki, Slovenec, 18. 1. 1927.

⁸⁵⁴ Slovenec, 8. 2. 1927.

⁸⁵⁵ Nova upravna razdelitev na Češkoslovaškem, Slovenec, 11. 2. 1927.

pa so bili dosedaj najvišje kulturno stoječi Slovenci zapostavljeni v gospodarskem, kulturnem in političnem življenju. Tudi je razlika med Čehi in Slovaki v kulturnem oziru mnogo večja ko med Srbi in Slovenci.«

V prid te trditve sledi opis češkega kulturno-civilizacijskega primata v primerjavi s Slovaki, »ki nimajo še sedaj niti eno desetino toliko sposobnih ljudi za vse panoge javnega življenja, kakor jih ima trikrat manjši slovenski narod, četudi mu odštejemo SDS inteligenco, ki se je narodu odtujila«. A kljub temu, zapiše Šedivý, »se centralizem ni obnesel niti v Českoslovaški. Voditelji usode čsl. države so imeli toliko moralne sile in poguma, da so to tudi v dejanju priznali z avtonomijo Slovaške. Ni dvoma, da bi imeli Slovenci v čsl. republiki že davno samoupravo, če so jo dobili celo mnogo nižje kulturno stoječi, mnogo manj na njo pripravljeni Slovaki.«⁸⁵⁶

Čeprav se komentator moti glede dejanskega priznanja slovaške avtonomije, pa so zgornje besede kljub svoji špekulativnosti zelo zanimive, predvsem kar zadeva primerljivost, recimo temu »državotvornostnih« potencialov Slovakov na eni in Slovencev na drugi strani.

Trditve o avtonomiji že kar kmalu popravi podroben opis nove upravne reforme v ČSR, ki je tokrat označena kot »kompromis« med centralizmom in avtonomijo, kar je seveda dosti bolj pravilna trditev ter pomeni z vidika slovaških avtonomistov zgolj »korak na poti h končnemu cilju – resnični avtonomiji.«⁸⁵⁷

V kolikšni meri so bili slovaški avtonomisti v resnici zadovoljni z novo upravno reformo in svojim novim položajem, pa so bralci Slovenca že čez nekaj mesecev lahko neposredno izvedeli tudi od samega Hlinke, s katerim se je Slovenčev dopisnik dr. Lojze Čampa pogovarjal ravno na to temo, dotaknila pa sta se tudi nekaterih ostalih notranjepolitičnih razmer v ČSR. Hlinka mu je med drugim povedal, da ustavna kriza v državi ni odpravljena, da ljudovci ne bodo podprli vnovične Masarykove predsedniške kandidature, da obljube vlade pred vstopom HSĽS vanjo še niso izpolnjene, da so nezadovoljni predvsem glede ureditve cerkvenega šolstva in da se avtonomisti nikoli ne bodo zadovoljili z obstoječo upravno reformo, saj vztrajajo na določbah pittsburske pogodbe oziroma dogovorov v Clevelandu. Za Hlinko ostaja temeljni program »Slovaško Slovakom«, zato hoče slovaško avtonomno zakonodajo, prav tako pa od Češkoslovaške ljudske stranke zahteva, »da svoje organizacije omeji na Češko-Moravsko, da se pa v Slovaško ne vtika.«⁸⁵⁸

Nasprotovanje ljudovcev seveda ni preprečilo, da Masaryk konec maja 1927 ne bi bil ponovno, že tretjič, izvoljen. Jutro je sicer poročalo, da je »njih agitacija proti Masaryku zoprna, osebna in zelo brezobzirna ...«, ⁸⁵⁹ na koncu pa so oddali prazne glasovnice.

Še isti mesec Jutro objavlja tudi povzetek predavanja, ki ga je imel slovaški protestantski škof in poslanec Samo Zoch v Kraljičinem Gradcu na Češkem. Govoril je o profilu predprevratnega Slovaka, njegovem mučeništvu in z njim povezano

⁸⁵⁶ Čechoslovacia docet, Slovenec, 12. 2. 1927.

⁸⁵⁷ Upravna preosnova na Češkoslovaškem, Slovenec, 19. 2. 1927.

⁸⁵⁸ Hlinka o češkoslovaški vladi, Slovenec, 7. 5. 1927.

⁸⁵⁹ Jutro, 21. 5. 1927.

pobožnostjo (*»Razmere na Slovaškem so bile take, da je bilo samo od Boga mogoče pričakovati pomoči.«*) ter predvojnih narodnjakih, ki so zaradi svoje maloštevilnosti morali biti vsestranski. V nasprotju s tem so bili Čehi vedno visoko aktivni in so zaupali v lastne sile, a pri tem v svoji borbi razvili neko brezobzirnost in raskavost. Poleg tega je bilo na Slovaškem ogromno Madžaronov, ki nove države niso sprejeli, ljudstvo pa je bilo *»do 70% nezavedno«* in je bilo slovaško zgolj po *»govoru, po kroju, po običajih, ne pa po vzgoji in kulturi«*. Poleg tega o Čehih ni vedelo ničesar razen tega, da zaradi njihovega *»izdajstva«* na frontah Avstro-Ogrska ni mogla zmagati. In zato se je l. 1918 Slovacom zdelo, da se je spremenilo samo toliko, da so Čehi zamenjali Madžare. Vendar pa je te značajске razlike mogoče zabrisati in Zoch upa, da se bo posrečilo *»izgraditi duhovno enoto«* ter da bo zmagal zdrav nazor, *»da ni vse dobro zato, ker je češko in ni nazadnjaško zato, ker je slovaško«*. To bo po Zochovem mnenju mogoče šele, ko bodo izginili na češki strani ti, ki hočejo imeti skrbstvo nad Slovaško, na slovaški strani pa tisti, ki vidijo v Čehih samo naslednike Madžarov.

Ob samem članku je zanimiva zlasti paralela, ki jo Jutro hitro najde med nacionalnimi razmerami v CSR in Kraljevini SHS:

*»Izvajanja škofa Zocha, nanašajoča se na razmerje med Čehi in Slovaki, so za nas tem bolj zanimiva, ker veljajo – mutatis mutandis, seveda – popolnoma tudi za razmerje med tremi deli našega naroda ...«*⁸⁶⁰

Že naslednji mesec pa, tokrat razumljivo na straneh Slovenca, zasledimo drugačne slovaške poglede. Dr. Čampa je namreč po Hlinki opravil razgovor tudi z novopečenim ministrom, slovaškim ljudovcem in duhovnikom dr. Tisom, ki se je razgovoril predvsem o kulturno-zgodovinskih razlikah v mentaliteti med husitskimi Čehi in katoliškimi Slovaki in ostro nasprotoval poskusom ločitve cerkve in države. Na vprašanje o slovanski orientaciji njegove stranke, pa je prav tako odgovoril zadržano. Da sicer poskušajo obnoviti stike s Poljaki, pri katerih pa jih moti predvsem njihov mačehovski odnos do ostalih slovanskih manjšin, predvsem slovaške. Povedal je tudi, da so na Hrvaškem imeli stike z Radićem, a jih je sodeč po Tisovem vzkliku *»Pa – kaj z njim«* očitno razočaral. Zato Tiso tudi obžaluje, da na Hrvaškem ne obstaja močna ljudska stranka. Glede Slovencev pa je povedal naslednje: *»V ožje stike želimo priti tudi z vašo ljudsko stranko. Vsaj, da se medsebojno obveščamo in informiramo. Trpljenju vaših Slovencev in Hrvatov v Italiji posvečamo in vedno bomo posvečali vso našo pozornost in ljubezen.«*⁸⁶¹

V kolikšni meri so omenjene Tisove želje spodbudile aktivnejše medsebojne stike slovenskih in slovaških katolikov, seveda ni mogoče reči, dejstvo, ki pa morda vendarle govori temu v prid, pa je obisk Slovaškega katoliškega akademskega društva Mojses v Ljubljani, v začetku julija istega leta. Obisk je imel po pričakovanju odločen katoliški predznak, saj so se med drugim na njegovem grobu poklonili Krekovemu spomenu, zvečer pa so jim slovenski gostitelji (še posebej *»njih veliki prijatelj g. univ. prof. dr. Grivec, ki je zlasti poudarjal tesno zgodovinsko zvezo med Slovaki in Slovenci že od časa sv. Cirila in Metoda«*) priredili prijateljski sestanek in družabni

⁸⁶⁰ Čehi in Slovaki, Jutro, 7. 5. 1927.

⁸⁶¹ Minister dr. Tisa o slovaškem vprašanju, Slovenec, 28. 6. 1927.

večer, kjer je prof. Mazovec v svojem govoru poudarjal »sorodnost razmer Slovakov in Slovencev in zato potrebo po tem tesnejšem stikom med obema«. ⁸⁶²

»Slovaški klerikalizem, ki je ravno tako gnil, korupten, brezverski in nemoralen, kakor naš slovenski, je v popolnem razpadu.«

(Kmetiski list, 23. 5. 1928)

Leta 1927 je češkoslovaško javnost razburjala zlasti akcija angleškega lorda Rothermerea, za katero je stala madžarska revizionistična politika. O odzivih Čehov in Slovakov nanjo obveščata oba največja slovenska dnevnika. Predvsem Jutro, ki to početje označi kot rovarjenje proti ČSR v »korist madžarskih magnatov« oz. prizadevanje za revizijo trianonske pogodbe. Povzema Šrobarjevo reakcijo, v kateri je obsodil Angleževo dejavnost, Madžarom pa zapretil, naj ne netijo sporov med Čehi in Slovaki, saj da »bodo morali v onem trenutku, ko bo padel na slovanski meji prvi strel, spoznati da nastopa celokupni češki in slovaški narod kot en mož, da brani svojo domovino«. ⁸⁶³ Sledi tudi poročilo o uspešnem zborovanju, na katerem so govorniki poudarjali zvestobo ČSR in zavračali revizionistične poskuse, ⁸⁶⁴ in odločnem patriotskem stališču Hlinke in njegovih. Slednji so namreč na izvršnem odboru stranke soglasno sprejeli deklaracijo, v kateri se izrekajo proti vsakršnim poskusom kršenja integritete Slovaške v okviru ČSR. ⁸⁶⁵

Odločnim Hlinkovim, manj pa vladnim, protestnim izjavam, se posveča tudi Slovenec, ⁸⁶⁶ katerega ob koncu leta veseli predvsem priprava sporazuma oz. sklenitev konkordata – šlo je za določen modus vivendi oz. kompromis – med Prago in Vatikanom. ⁸⁶⁷

Slednje gre seveda pripisati zlasti novemu političnemu položaju oz. dejanski moči tistih strank v ČSR, ki so nosile katoliški predznak. Se pravi istih, ki jih Jutro označuje kot klerikalce in iz katerih se pisec pisma iz Prage (morda Božidar Borko, op. a.) dodobra ponorčuje: »Na kratko povedano: klerikalci so skupina v velikem gozdu gavranov, ki letajo nad celim svetom in temu svetu zastirajo solnce.« Izpostavlja nepomembnost slovaških, čeških in slovenskih klerikalcev znotraj svetovnega klerikalnega gibanja ter njihovo servilnost do Vatikana, pri čemer jih ta sploh ne upošteva oz. gleda nanje zviška ter kot slepo poslušno orodje, medtem ko ima povsem druga-

⁸⁶² Slovaško kat. akad. Društvo »Moyses« v Ljubljani, Slovenec, 6. 7. 1927.

⁸⁶³ Edino pravilen odgovor madžarski iredenti, Jutro, 12. 8. 1927.

⁸⁶⁴ Enoten slovaški nastop proti Rothermereu, Jutro, 24. 8. 1927.

⁸⁶⁵ Slaba žetev lorda Rothermerea, Jutro, 20. 8. 1927.

⁸⁶⁶ Hlinka proti madžarski iredenti, Slovenec, 27. 7. 1927; Lord Rothermere se opravičuje, Slovenec, 28. 7. 1927; Niti košček Slovaške se ne odcepi od republike, Slovenec, 19. 8. 1927.

⁸⁶⁷ Slovenec, 23. 12. 1927.

čen odnos do denimo Pojakov in Madžarov, kjer gre za plemiške naveze in politiko visoke gospode.⁸⁶⁸

Ob Jutru je, kot rečeno, po klerikalcih neusmiljeno udarjal tudi časnik druge slovenske liberalne opcije, glasilo Slovenske kmetske stranke Kmetški list. Slednji se v kontekstu podrobnega opisovanja kmečkih slovesnosti, ki so jih med 15. in 20. majem 1928 v Pragi v počastitev desetletnice ČSR priredili češkoslovaški agrarci – ob Radiću so se je udeležili tudi predstavniki SKS na čelu s Prepeluhom in Pucljem, ki sta o svojih vtisih v listu tudi pisala –, dotakne tudi Slovakov in ostro napade tamkajšnji »klerikalizem« ter ga primerja s slovenskim:

»Slovaški klerikalizem, ki je ravno tako gnil, korupten, brezverski in nemoralen, kakor naš slovenski, je v popolnem razpadu in je le še vprašanje časa, ko bo zrastle na njegovem pogorišču zdrava, močna in poštena slovaška kmetska stranka, ki bo pojačala sedanjo vlada-jočo češkoslovaško kmetsko stranko.«⁸⁶⁹

Leta 1928 je eden najvidnejših slovaških politikov v ČSR dr. Milan Hodža slavil svoj 50. rojstni dan. O bližajočem se jubileju uglednega agrarca je poročalo tudi Jutro in napovedalo, da bosta ob tej priliki izšli dve knjigi – zbirka njegovih političnih spisov in zbirka spisov o Hodži –,⁸⁷⁰ slavlencu pa je posvetilo tudi precej prostora. Objavilo je njegovo fotografijo, v zaključku biografskega prikaza pa zapisalo naslednje: *»Kot politik je dr. Hodža vztrajen, energičen in smotren delavec, ki ne pozna ovir. Med Slovaki je njegova oseba zaradi temeljite omike in načitanosti nadpovprečen pojav, ki se je uveljavil tako močno, da danes uživa zaupanje vseh Slovakov. Dr. Hodža je predstavitelj one smeri v slovaški politiki, ki stoji na principu enotnosti obeh narodnih vej, češke in slovaške.«⁸⁷¹*

Sicer pa je tega leta Slovenija gostila precej uglednih gostov iz ČSR. Aprila je Ljubljano obiskala delegacija praških mestnih svetnikov z županom dr. Karlom Baxo na čelu, čemur sta tako Slovenec kot Jutro posvetila veliko pozornost.⁸⁷² Slovenijo ja kmalu zatem obiskala še delegacija češkoslovaških železničarjev, julija je bila na obisku vojaška delegacija na čelu z generalom Janom Syrovim, avgusta pa so slovensko prestolnico obiskali še akademiki iz Bratislave. Obisk pa so vrnili tudi Slovenci, saj je ljubljanska Glasbena Matica konec aprila gostovala po ČSR in med drugim nastopila tudi v Bratislavi, kjer so jo na kolodvoru sprejeli župan in mnogi meščani.

V okvir medsebojnih obiskovanj lahko uvrstimo tudi neke vrste potopisno poročilo, objavljeno v Slovencu. Njegov avtor, dr. L. Č. (Lojze Čampa, op. a.), je skupaj s češkimi publicisti potoval po ČSR in se v opisu Slovaške ni mogel izogniti slovaškega vprašanja. Slednjega mu je »orisal« glavni tajnik HSLS Pavol Machaček, ki se je odločno izrekel proti češkemu liberalizmu, se zavzel za odhod čeških uradni-

⁸⁶⁸ Češkoslovaški, poljski, madžarski in jugoslovenski klerikalci, Jutro, 20. 8. 1927.

⁸⁶⁹ Veličastne kmetske slavnosti v Pragi, Kmetški list, 23. 5. 1928.

⁸⁷⁰ Jutro, 12. 1. 1928.

⁸⁷¹ Dr. Milan Hodža – petdesetletnik, Jutro, 1. 2. 1928.

⁸⁷² Jutro, 24. 4. 1928; Slovenec, 24., 25. 4. 1928.

kov, ki da so »preplavili« Slovaško, izvedbo določil pittsburške pogodbe in slovaško avtonomijo, obenem pa zatrjeval, da njegova stranka nikoli ni bila in ni za Madžare. »Slovaško vprašanje je versko, je narodno, ker so Slovaki narod zase, je gospodarsko, ker gre za boj za obstanek ...«⁸⁷³

Jeseni 1928 je v naše kraje prispel še en visoki gost, natančneje češkoslovaški zdravstveni minister, slovaški ljudovec dr. Tiso. Na poti iz Zagreba se je oglasil tudi v Ljubljani, kjer ga je sprejela delegacija na čelu s predsednikom ljubljanske oblastne skupščine dr. Markom Natlačenom, se od tam odpravil v Rogaško Slatino, nato pa nadaljeval na Dunaj.⁸⁷⁴ Med svojim kratkim postankom v Ljubljani je Tiso sprejel Slovenčevega urednika in mu povedal, da je osnovni namen njegovega obiska Jugoslavije pregled tukajšnjih zdravstvenih ustanov, predvsem toplic, o katerih se je izredno pohvalno izrazil. Sogovornika sta se dotaknila tudi aktualne problematike, pri čemer je Tiso ublažil nekatere poglede svoje stranke v zvezi z jugoslovanskimi razmerami, o katerih je pisal Slovák.⁸⁷⁵ Tiso je za razlog tega označil prvotno presenečenje nad tem, da je Korošec postal premier, izgovoril pa se je tudi s »skrajno pretiranimi« informacijami, ki iz Jugoslavije krožijo v svet in s tem napačno informiranostjo njegove stranke, s tem pa tudi pisanje njenega osrednjega dnevnika. Tiso je tudi zatrdil, da bo poskrbel, da odslej do tega ne bo več prihajalo in zadevo umiril z naslednjim poklonom Korošču: »Vloga dr. Korošca je izrazito državotvorna, vzvišena nad vsako malenkostjo in zgodovina Slovenske ljudske stranke je trden dokaz, da se je usoda države zaupala v prave roke. Kako napačne informacije se pošiljajo v svet, se vidi iz tega, da smo mi bili res prepričani, da je jugoslovanski episkopat proti dr. Korošču. Na svojem potovanju sem se prepričal, da je ravno nasprotno res.« Na vprašanje o aktualni koncentraciji češkoslovaških katoliških strank pa ni želel povedati nič določenega in je zgolj zatrdil, da se je njegova stranka oprijela konstruktivnega dela na državi in bo ostala v vladi.⁸⁷⁶

Slednje je namreč povezano s konstantnim interesom Slovenca za odnose med največjima katoliškima strankama v ČSR in z navijanjem za njuno tesno sodelovanje oz. celo združitve. O morebitni ponovni združitvi čeških in slovaških ljudovcev, se pravi Šramka in Hlinke, na čigar pobudo naj bi se o tem začeli tudi dogovarjati, je Slovenec pisal že avgusta,⁸⁷⁷ k temu vprašanju pa se je ponovno vrnil v okviru slavospevov bratski republiki ČSR ob njeni deseti obletnici. Slovenec se je podrobneje posvetil delovanju Češkoslovaške ljudske stranke, njenemu pomenu v državni politiki in predvsem pri obrambi katoličanstva pred napadi svobodomiselnih krogov. Poudaril je njeno zaslugo pri ureditvi odnosov z Vatikanom in spet obžaloval, da ni večje povezanosti s HSLS, kar je predvsem posledica tega, da imajo češki in slovaški katoličani različne poglede na notranjo ureditev države. »Češka in slovaška ljudska stranka gresta ob desetletnici države še ločeno in je trenutno malo izgleda,

⁸⁷³ Sem in tja po Češkoslovaški, Slovenec, 1. 6. 1928.

⁸⁷⁴ Dr. Tiso v Zagrebu, Slovenec, 5. 10. 1928.

⁸⁷⁵ Glej str. 158–159.

⁸⁷⁶ Razgovor z ministrom dr. Tiso, Slovenec, 6. 10. 1928.

⁸⁷⁷ Slovenec, 3. 8. 1928.

da se združita v enotno stranko. Nedvomno pa bo prišel čas, ko bo fronta češkoslovaških ljudskih strank enotna kot je že bila. Ravno ob desetletnici se je mnogo govorilo o tem in z obeh strani so se slišale želje, naj se napravi medsebojnemu sporu konec. Ko bodo prilike dopuščale, da bo država Slovake popolnoma zadovoljila v njihovih avtonomističnih težnjah, bo padla glavna ovira razdora in združena ljudska stranka bo najmočnejša parlamentarna frakcija češkoslovaškega parlamenta.«⁸⁷⁸

Slovenec tudi zagovarja in opravičuje volilno agitacijo čeških lidovcev, ki so v času pred lokalnimi volitvami samostojno nastopali tudi na Slovaškem, kar je Hlinko močno razburjalo. Slednje utemeljuje s tem, da je ČSLS tam morala postaviti samostojno listo zaradi tam živečih »mnogobrojnih Čehov, ki zaradi lokalnih razmer ne morejo voliti kandidatov stranke g. Hlinke«, in bi v nasprotnem ti katoliški glasovi bili izgubljeni. Obenem komentator obžaluje, da odnosi med obema katoliškima strankama niso takšni, kot bi jih bilo želeli, a vendar razmere niso tako slabe, saj so njuni stiki vendarle prijateljski, stranki pa skupno nastopata tudi v parlamentu.⁸⁷⁹

Rezultati volitev so nato pokazali, da medsebojnih sporov nobeni od strank niso koristili, saj sta obe izgubili kar precej glasov, zato tudi Slovenec ob poročanju o volilnih izidih nima posebnega razloga za veselje.⁸⁸⁰ Toliko raje pa o porazu (tudi slovaških) klerikalcev na pokrajinskih oz. deželnozborskih volitvah svoje bralce obvešča Jutro,⁸⁸¹ ki pred tem podobno kot Slovenec in celotna slovenska javnost – proslavi ob tej priložnosti sta potekali tudi v Ljubljani in Mariboru – primerno počasti tudi deseto obletnico ČSR. Češkoslovaškem prevratu leta 1918 posveti celo stran, pri čemer Masarykovo republiko postavlja za vzor Jugoslaviji:

»Z bratsko zavistjo gleda mnogi Jugosloven, kako daleč je že dospela Češkoslovaška in kje smo ostali mi. /.../ In vendar nas ob mogočem procvitu naših najbližnjih bratov vse navdaja sreča in zadovoljstvo, da je vsaj eden od slovanskih narodov že pokazal, da je vreden svobode. Dvakrat bi bili srečni, ko bi vsaj v prihodnjem deceniju nastala plemenita tekma med nami, kdo bo hitreje korakal v bodočnost.«⁸⁸²

»Hlinka je pač bil vedno človek ljudstva in zato je tudi njegova taktika mnogo bolj stvar čustva ko hladnega preudarka.«

(Slovenec, 12. 10. 1929)

Je pa deseto leto skupne države Čehov in Slovakov postreglo tudi z začetkom ene večjih afer v obdobju 1. ČSR, ki je ponovno razburkala odnose med obema narodoma, kakor tudi med Slovaki samimi. Gre seveda za razvpit članek Vojtecha Tukey V desetem letu Martinske deklaracije, objavljenem 1. januarja 1928 v dnevniku

⁸⁷⁸ Deset let čl. ljudske stranke, Slovenec, 28. 10. 1928.

⁸⁷⁹ Češka v volivni borbi, Slovenec, 25. 11. 1928.

⁸⁸⁰ Slovenec, 4. 12. 1928.

⁸⁸¹ Jutro, 6. 12. 1928.

⁸⁸² Ob desetletnici svobodne češkoslovaške republike, Jutro, 28. 10. 1928.

Slovák. Jutro o aferi, ki je postopoma mobilizirala celotno češkoslovaško javnost, vrhunec pa doživela naslednje leto, poroča bolj na kratko in povzema češko časopisje. Tudi Slovenec se ob tako delikatni zadevi ne želi opredeljevati, temveč zgolj nevtrarno povzema češko in slovaško (Slovák) časopisje oz. debato v parlamentu,⁸⁸³ ter skupaj z njim špekulira o krizi v Hlinkovi stranki⁸⁸⁴ in celo o Tukovem pobegu.⁸⁸⁵

A kot rečeno, Tukova afera svoj pravi vrhunec doseže naslednje leto in že na njegovem začetku je slovaško vprašanje ponovno udarna tema. Vodstvo HSLS je namreč sprejelo resolucijo, v kateri je zagovarjalo nedolžnost svojega kolega in v kateri je svoj ostanek v vladi pogojevalo z njegovo izpustitvijo iz zapora.⁸⁸⁶

Razplet tega vprašanja je Slovenec še naprej spremljal predvsem s povzemanjem češkega in slovaškega tiska ter ostajal previden pri zavzemanju lastnih stališč. Najpogosteje je sicer povzegal Slováka, iz katerega je črpal tudi novice o notranjih sporih HSLS glede odnosa do Tuke, ki so kmalu privedli do zmage Hlinkove linije ter izključitve dveh glavnih oponentov – poslancev Ferdinanda Jurige in Floriána Tomanka – iz stranke.⁸⁸⁷ V kontekstu opisa teh sporov se je Slovencu tudi narobe zapisalo, da naj bi bil iz HSLS izključen tudi minister Hodža, ki seveda nikoli ni bil član te stranke.⁸⁸⁸

V notranjih sporih med slovaškimi ljudovci, se Slovenec, kot rečeno, pretirano ne postavlja na katerokoli stran, čeprav je mogoče opaziti nagibanje k uradni, se pravi Hlinkovi liniji.⁸⁸⁹

Tudi v naslednjih mesecih sledijo novice o razpletu Tukove afere, ki se logično okrepijo ob začetku sodne razprave proti njemu, julija 1929. Slovenec spremlja in povzema Tukov zagovor,⁸⁹⁰ posebej poudari del, v katerem je Tuka omenjal svoje stike s pokojnim Radićem,⁸⁹¹ cel avgust pa se vrstijo še zaslišanja prič, predvsem Hlinke, ki Tuko vselej odločno zagovarja. Edini namen procesa vidi v razbitju slovaške ljudske stranke, za katerim naj bi stali Juriga, Tomanek in pa Hodža, ter poudarja, da so Slovaki v prvi vrsti katoličani, ne pa revolucionarji.⁸⁹²

Hlinka od svojih stališč ne odstopa tudi vnaprej,⁸⁹³ zatrjuje, da je proces proti Tuki »komplot protestantskih Slovakov proti katoliškim Slovakom«,⁸⁹⁴ in grozi, da bo v primeru Tukove obsodbe njegova stranka zapustila vladno, pred čemer ga sicer svarijo celo v Vatikanu.⁸⁹⁵

⁸⁸³ Republika je in ostane Češkoslovaška; Slovaki proti Madjarom, Slovenec, 26. 1. 1928.

⁸⁸⁴ Kriza Hlinkove stranke?, Slovenec, 22. 5. 1928.

⁸⁸⁵ Slovenec, 15. 6. 1928.

⁸⁸⁶ Slovaki solidarno za dr. Tuko, Slovenec, 17. 1. 1929.

⁸⁸⁷ Slovenec, 26. 1., 30. 1., 16. 2. 1929.

⁸⁸⁸ Spori v Slovaški ljudski stranki, Slovenec, 20. 2. 1929.

⁸⁸⁹ Vzroki izključitve posl. Jurige in Tomaneka, Slovenec, 21. 1. 1929; Napadi na Hlinko, Slovenec, 6. 3. 1929.

⁸⁹⁰ Začetek obravnave proti dr. Tuki, Slovenec, 30. 7. 1929.

⁸⁹¹ Slovenec, 31. 7. 1929.

⁸⁹² Hlinka o Tukovem procesu, Slovenec, 11. 8. 1929.

⁸⁹³ Hlinka izjavlja, Slovenec, 27. 8. 1929.

⁸⁹⁴ Hlinka o posledicah Tukovega procesa, Slovenec, 18. 9. 1929. Treba je vedeti, da je bil glavni akter nasprotne strani v procesu vodja slovaških socialistov Ivan Dérer.

⁸⁹⁵ Vatikanov opomin Hlinki, 20. 9. 1929.

Čeprav je koalicija razpadla in je bil češkoslovaški parlament že pred tem razpuščen iz drugih razlogov, pa je težko pričakovana Tukova obsodba dvignila precej prahu. Prav vso javnost je presenetila višina kazni, saj je bil Tuka za veleizdajo in vohunstvo v prid Madžarski obsojen na 15 let težke ječe.⁸⁹⁶ Slovenec povzema različne češke in slovaške časopise, poroča o izstopu obeh ljudovskih ministrov iz vlade ter ugotavlja, da bo predvolilni boj na Slovaškem potekal ravno okrog vprašanja Tuka, ki ga HSLS kljub zaporu namerava postaviti na kandidatno listo. Rezultat državnozborskih volitev pa bo pokazal, »ali je justica napravila politiki uslugo, ali obratno«.⁸⁹⁷

Prvič pa se bolj analitično, pa tudi kritično, Hlinkovi taktiki posveča komentar v Slovincu pod istoimenskim naslovom nekaj dni zatem. V precejšnji meri soglaša z mnenjem češkega tiska, da je Hlinkova brezpogojna podpora Tuki postavila pod vprašaj tudi lojalnost HSLS do države, a dodaja, da so Hlinkovi računi drugačni in se ozirajo »le na duševno razpoloženje slovaških volilcev, ne pa na argumente razuma«. Komentator razume Hlinkovo odločitev predvsem v kontekstu predvolilnega boja, v katerem bo sedaj spet opozicijski HSLS verjetno lažje, kot pa bi ji bilo v vlogi vladne stranke, ki po pravilu ne more biti tako priljubljena. Drug razlog pa naj bi se skrival v osebni Hlinkovi vlogi. Kajti če bi tudi sam priznal Tukovo krivdo, bi na ta način obsodil tudi samega sebe, obenem pa bi se zameril slovaškim volilcem, češ da je Tuko pustil na cedilu. Na Hlinkovo taktiko je torej treba gledati v luči volilnega boja in z namenom, da skozi radikalizem in poudarjanje slovaškega »mučeništva« ponovno utrdi svojo pozicijo na Slovaškem. »Zato pa je napačno presojati Hlinkov korak pretragično, ker je bolj rezultat volivne špekulacije, ko pa političnega stališča. Hlinka je pač bil vedno človek ljudstva in zato je tudi njegova taktika mnogo bolj stvar čustva ko hladnega preudarka. Samo zato pa je tudi Tukova obsodba povzročila prehod slovaške ljudske stranke v opozicijo.«⁸⁹⁸

Čez par dni pa Slovenec podaja še besede poslanca HSLS Budaya, ki je poudaril ponovno odprto prepado med Čehi in Slovaki, do katerega je proces privedel in zatrdil, da se bo HSLS proti temu, ter seveda za slovaško individualnost ter politično avtonomijo, še naprej borila z vsemi dovoljenimi in zakonitimi sredstvi. Prav slednja trditev pa komentatorja navdaja s prepričanjem, »da Slovaki niso prenapeli loka in da tudi Tukov proces ne bo rodil težkih posledic za bratsko češkoslovaško republiko«.⁸⁹⁹

Seveda o aferi Tuka poroča tudi Jutro, ki pa skladno z uradnim mnenjem Prage ne dvomi o Tukovi krivdi in ga naravnost označi za separatista. Opiše, zakaj in kako je prišlo do afere, zanika tajno klavzulo martinske deklaracije, kot glavnega krivca označi madžarsko iredento ter zapiše, da so »slovaški klerikalci zelo ogorčeni zaradi aretacije svojega poslanca«.⁹⁰⁰

⁸⁹⁶ Dr. Tuka obsojen na 15 let težke ječe, Slovenec, 6. 10. 1929.

⁸⁹⁷ Po Tukovem procesu; Izstop slovaške ljudske stranke iz vlade, Slovenec, 9. 10. 1929.

⁸⁹⁸ Hlinkova taktika, Slovenec, 12. 10. 1929.

⁸⁹⁹ Stališče Slovakov, Slovenec, 15. 10. 1929.

⁹⁰⁰ Aretacija voditelja slovaških separatistov, Jutro, 5. 1. 1929.

Budno spremlja potek zaslišanja oz. procesa⁹⁰¹ in navaja podrobnosti o Tukovi špijonažni dejavnosti in pripravah na upor, katere je financirala madžarska vlada.⁹⁰² Posveča se tudi notranjim sporom med slovaškimi avtonomisti, v zvezi s čimer zapiše, da je »Hlinkova stranka zelo prizadeta po Tukovi aferi ter je notranje popolnoma oslABLJENA. Nekateri njeni pristaši gredo s Tuko in z madžaroni, drugi pa zopet zelo ostro nastopajo proti vsemu početju madžarofilske Tukove klike. Naravno je, da to stanje pri slovaških klerikalcih slabi tudi položaj cele vladne koalicije.«⁹⁰³

Izključitev Jurige in Tomaneka iz stranke, kasneje pa še odstop ministra Gažika iz vlade zaradi nestrinjanja nad Hlinkovo podporo Tuki oz. rekonstrukcija vlade za Jutro pomeni, da »s/lovaški klerikalizem ne trpi v stranki katoličanov in katoliških duhovnikov, ako zastopajo idejo narodnega edinstva s Čehi, zato pa imajo v stranki, ki ji načeljuje monsijor Hlinka, toplo mesto razni židje, ako so madžaroni in sovražniki Čehov.«⁹⁰⁴

V Jutrovem tonu je moč zaznati precejšnje zadovoljstvo ob notranjih spopadih v Hlinkovi stranki, ki jih primerja tudi s čistkami znotraj češkoslovaških komunističnih vrst: »Komunistična stranka je po svojih večnih notranjih krizah, osebnih razračunavanjih in medsebojni gonji med člani slična samo še Hlinkovi slovaški klerikalni stranki, ki tudi ne pride iz večnih škandalov, razprtij in nesloge.«⁹⁰⁵

Ob nadaljnjem spremljanju procesa proti Tuki slovenski liberalni list meni, da »Tukova aferi ne bo rešena tako hitro in s tem položaj slovaške klerikalne stranke v vladni koaliciji ne bo tako hitro razjasnjen«, ⁹⁰⁶ poroča pa tudi o Hlinkovem obisku Dunaja, kjer se je v govoru tamkajšnjim Slovakom »zavzel za sodelovanje Čehov in Slovakov v Češkoslovaški republiki. On je sicer, je dejal, avtonomist, vendar pa bi moral postati najhujši nasprotnik avtonomije, ako bi ta ogrožala to sodelovanje.«⁹⁰⁷ Poudarjanje Hlinkove spokorniške lojalnosti do države Jutro nadaljuje s poročanjem o čiščenju madžaronov v vrhu stranke, s čimer naj bi končno prekinil svojo podporo Tuki in njegovim sodelavcem: »Kakor pa sedaj kaže, se je pater Hlinka le moral vdati zahtevam slovaških domoljubov in prekiniti zveze s Tuko in njegovim krogom. Začel je čistiti predvsem na najvišjih mestih v stranki, kamor se je bilo vrnilo mnogo madžaronov in židovskih oportunistov. /.../ Kakor poročajo se bo čiščenje nadaljevalo tako dolgo, da bo zamenjan ves dosednji sestav vodstva s praviimi Slovaki.«⁹⁰⁸

Mesec kasneje se Jutro dotakne tudi javne diskusije in polemike v češkem tisku o vprašanju likvidacije slovaškega jezika v korist češčine, češ da naj bi razlike bile bolj pravopisne kot jezikovne in slovnične. Predstavlja različna mnenja o tem »težavnem problemu dveh tradicionalnih kultur, izmed katerih slovaška ni stara niti eno

⁹⁰¹ Nove težke obdolžitve proti dr. Tuki, Jutro, 9. 1. 1929.

⁹⁰² Veleizdajstvo slovaškega klerikalnega poslanca Tuke, Jutro, 10. 1. 1929.

⁹⁰³ Jutro, 5. 2. 1929.

⁹⁰⁴ Nova rekonstrukcija češkoslovaške vlade, Jutro, 21. 2. 1929.

⁹⁰⁵ Jutro, 22. 3. 1929.

⁹⁰⁶ Jutro, 12. 4. 1929.

⁹⁰⁷ Pater Hlinka-spokornik, Jutro, 22. 4. 1929.

⁹⁰⁸ Kriza v slovaški klerikalni stranki, Jutro, 26. 5. 1929.

stoletje», na koncu pa doda še svoje mnenje, ki ravno ne zagovarja omenjene stopitve.⁹⁰⁹

Sicer pa Jutro še naprej podrobno spremlja razmere znotraj Hlinkove stranke. Ocenjuje, da »akoravno se je slovaška klerikalna stranka oficijelno precej zavarovala proti Tuki in njenim tovarišem, je vendar žalostno dejstvo, da je še zelo prepojena z madžaronstvom«.⁹¹⁰ Prepričano je, da bo krivda Tuki tudi dokazana: »Tudi vsa javnost je o tem uverjena, samo slovaški klerikalci vztrajno zanikajo možnost Tukove krivde v obsegu obtožbe. To zanikanje je umevno, saj bi se, ako se Tukova krivda pred sodiščem dokaže, obenem pokazalo, da je vodil slovaško klerikalno stranko in izvrševal njen poslanski mandat – madžarski špijon.«⁹¹¹

Ob opisu splošnih notranjepolitičnih razmer v ČSR Jutro meni, da Tukova afera zelo slabo vpliva na položaj koalicije. »Zelo negotovo je namreč, kako bo ta stranka reagirala na Tukov proces. Madžarofilski življi, ki jih je v stranki mnogo in katerih vpliv se ne more podcenjevati, bi utegnili izsiliti kako akcijo stranke. Boljši ljudje, pravi Slovaki so iz te stranke že odšli ali pa so bili izločeni iz nje, tako da je položaj v stranki zelo nejasen. /.../ V splošnem so slovaški klerikalci v vladni večini zelo problematičen zaveznik, kajti oni hočejo svojo pozicijo samo izkoristiti, država pa ima od njih samo škodo.«⁹¹²

Da поблиže osvetli problematiko, je Jutrov dopisnik celo zaprosil dr. Milana Ivanko, slovaškega poslanca narodno-demokratske stranke in enega glavnih iniciatorjev ter priči procesa proti Tuki (Jutro Ivanko označi kot slovaškega Katona), za članek, v katerem je proces postavil v širši evropski kontekst in Tukovo delovanje proti ČSR povezal s širšo problematiko madžarskega revizionizma, naperjenega proti vsem državam Male Antante.⁹¹³

Za Slovence zanimivo pa je zlasti Jutrovo povzemanje dr. Wollmana, ki je kot priča na procesu izjavil, da naj bi mu že leta 1927 neki mladi Slovenec, urednik Slovenca – to naj bi bil dr. Lojze Čampa – povedal o Tukovem protidržavnem delovanju, iz česar Jutro ugotavlja, kdaj je bil Čampa v Bratislavi.⁹¹⁴

Vzporedno s Tukovim procesom se v ČSR vleče tudi vladna kriza pred bližajočimi se parlamentarnimi volitvami. Jutro tako poroča o razpustitvi poslanske skupščine in senata po soglasnem sklepu vladnih strank, o razpisu novih volitev, o Tukovi obsodbi na 15 let ječe,⁹¹⁵ posledičnem odhodu obeh slovaških ministrov iz vlade⁹¹⁶ in predvolilnem dogajanju nasploh.

Z zanimanjem pričakovani rezultati volitev so končno pokazali, da Hlinkova taktika oz. njegov prestop nazaj v opozicijo ni ravno obrodila sadov, saj je od prejšnjih parlamentarnih volitev l. 1925 HSLS nazadoval kar za 60.000 glasov. Komentar Slovenca, ki ga sicer najbolj navdušuje poraz komunistov, to šteje sicer za

⁹⁰⁹ Češki in slovaški jezik, Jutro, 22. 6. 1929.

⁹¹⁰ Jutro, 25. 6. 1929.

⁹¹¹ Slovaški klerikalni poslanec Tuka pred sodiščem zavoljo veleizdaje, Jutro, 28. 7. 1929.

⁹¹² Jutro, 28. 7. 1929.

⁹¹³ Tukov proces in madžarska propaganda, Jutro, 18. 8. 1929.

⁹¹⁴ Jutro, 31. 8. 1929; glej opombo

⁹¹⁵ Jutro, 6. 10. 1929.

⁹¹⁶ Jutro, 9. 10. 1929.

veliko izgubo, »a kljub temu ostaja slovaška ljudska stranka še vedno prva stranka Slovaške. Kakor je češki kmet za Švehlo, moravski za Šrameka, tako je slovaški za Hlinko. To resnico so potrdile tudi sedanje volitve.«⁹¹⁷ Zato pa Jutro z velikim zadovoljstvom oznani, da so največji poraženci volitev komunisti ter češki in slovaški klerikalci,⁹¹⁸ ter proti koncu leta že poroča o sestavi nove vlade, v kateri da tokrat ne bo hlinkovcev.⁹¹⁹

Že v začetku leta 1930 postane ponovno aktualno morebitno združevanje oz. povezovanje katoliških strank v ČSR v enoten katoliški blok, katerega pobudnik naj bi bil sam Hlinka. Hlinkovo tovrstno iniciativo Jutro pripiše Vatikanu in Katoliški akciji, »ki se boji velikega vpliva in naraščajoče moči čeških in nemških socijalistov«,⁹²⁰ Slovenec pa v zvezi s tem povzema kar Hlinkov intervju v Hrvatski straži. Vodja slovaških klerikalcev je v tem hrvaškem časniku omenjeno iniciativo potrdil, govoril pa je tudi o svojih odnosih do Slovencev in Hrvatov. Obžaloval je, da leta 1918 ni prišlo do skupne meje oz. koridorja med ČSR in Jugoslavijo, v čemer tudi vidi glavno oviro političnega sodelovanja. Sicer pa meni, da so Slovenci in Hrvati Slovakom od vseh slovanskih narodov najbližje, tako po značaju, veri, narodnih običajih ipd., zato da bi bilo treba poglobiti kulturne in gospodarske odnose. Kot sredstvo za to predlaga Hlinka intenzivno dopisovanje, izmenjavo časopisov, brošur, medsebojno spoznavanje z izleti ter seveda boljše trgovske stike, ki so zaenkrat še v povojih.⁹²¹

O združevanju katoliških sil v ČSR govori tudi prispevek v Slovencu konec januarja, ki se ponovno ukvarja s Tukovo vlogo, a nanj tokrat gleda malce drugače, kot smo bili v Slovencu navajeni. V njem so opisane razmere na Slovaškem ter v slovaški ljudski stranki v času, ko se je v njen vrh kot eksponent madžarske politike zavihtel Tuka in si hitro pridobil naklonjenost in zaupanje. Slednje je povzročilo tudi Hlinkovo zavzemanje zanj med procesom in posledičen izstop HSLS iz vlade. A Hlinka je, tako pisec, kmalu zatem spregledal Tukove zarotniške načrte, v katerih se je celo hotel polastiti strankinega vodstva in se Tuki končno odrekel. To pa naj bi končno premostilo nezaupanje med češkim in slovaškim političnim katolicizmom in predstavlja dobro popotnico za novo sodelovanje katoliških strank po vsej državi oz. ustanovitev močnega katoliškega bloka.⁹²²

O Masarykovih svečanostih v Pragi ob priliki predsednikove 80-letnice v začetku marca, ko so tudi po Jugoslaviji potekale svečane akademije in proslave, navdušeno poročata oba slovenska časnika. Jutro posveti Masaryku celotno naslovnico z velikim portretom oz. kar celo številko,⁹²³ pa tudi Slovenec na veliko ter z velikim spoštovanjem spremlja Masarykove svečanosti, ki so potekale v ČSR. Očitno je češkoslovaški predsednik, ki mu je ljubljanska univerza podelila častni doktorat, tudi pri SLS še vedno dobro zapisan.

⁹¹⁷ Rezultat češkoslovaških volitev, Slovenec, 29. 10. 1929.

⁹¹⁸ Poraz klerikalcev in komunistov na Češkoslovaškem, Jutro, 29. 10. 1929.

⁹¹⁹ Jutro, 5., 8. 12. 1929.

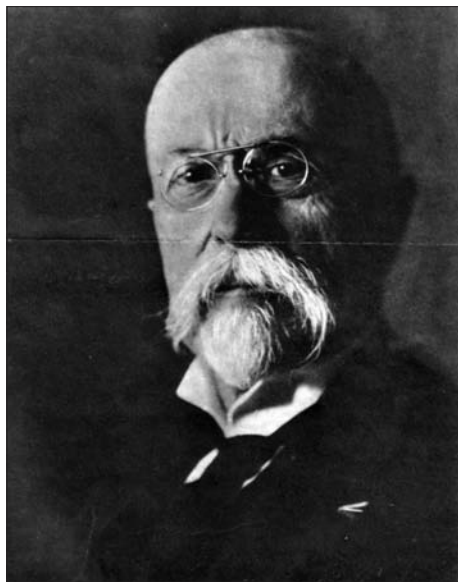
⁹²⁰ Jutro, 10. 1. 1930.

⁹²¹ Hlinka o jugosl.-slovaških odnosih, Slovenec, 19. 1. 1930.

⁹²² Hlinka se je odrekel Tuki, Slovenec, 30. 1. 1930.

⁹²³ Jutro, 7. 3. 1930.

Sicer pa Slovenec še vedno polaga upe v nastanek katoliškega bloka v ČSR in upa, da bo kmalu sklenjen.⁹²⁴ Vendar pa kmalu opaza, da se dogodki ne razvijajo v zaželeno smer, pri čemer poskuša razumeti Šramkovo skepsa do tega. Tudi v odnosu do Slovakov, »ki bi le težko držali isto linijo s Šramekom. Na Slovaškem je mnogo zagrenjenosti radi dostikrat kratkovidne šolske in kulturne politike Prage, ki je mislila, da ji ni treba upoštevati narodnega in verskega čuta Slovakov. Mnoge rane so bile zasekane, katere bo z modro ljudsko politiko treba najprej ozdraviti.« Zato, zapiše komentator, zaenkrat ni pričakovati enotnega katoliškega bloka, čeprav bo katolicizem tudi v prihodnje igral pomembno vez, »ki naj zbliža idejno in sčasoma tudi politično narode češkoslovaške republike v največje dobro njihove skupne domovine«.⁹²⁵

Predsednik Masaryk, 1930

O propadu katoliškega bloka poroča tudi Jutro,⁹²⁶ ki tega leta prinaša še dva zanimiva prispevka. V prvem se dotika upravne reforme v ČSR, pri čemer povzema pisanje Beneševskega časopisa Česke slovo oz. članek, »ki se bavi s staro napako slovanskih narodov, da se ne morejo med seboj sporazumeti«.

Članek govori oz. kritizira upravni reformi, ki naj bi zbližala Slovake in Čehe. »Jasno je bilo, da bi se narodno in državno jedinstvo najlažje doseglo, ako bi čim prej izginile meje med posameznimi deli naše republike.« Slednje bi se lahko doseglo z odpravo meja med historičnimi pokrajinami in Slovaško, kar bi lahko dosegla upravna reforma, ki bi spojila tiste dele, ki živijo v enakih ali vsaj podobnih razmerah. Kot primer navaja Moravsko, kjer imajo nekateri kraji v jezikovnem in fizičnem oziru marsikaj skupnega s slovaškimi deli države. To bi lahko uredila županijska ureditev, ki bi premagala deželno ureditev »in bi bila sredstvo za državno edinstvo«, ampak odločitev je bila ravno nasprotna. Slednje avtor članka močno obžaluje in kot uspešen primer upravne razdelitve države ponuja Jugoslavijo:

»Županijske smo odpravili in deželno ustavo uvedli celo tam, kjer je prej ni bilo. Izneverili smo se s tem tudi tej nalogi najbolj naprednega slovanskega naroda in smo dovolili, da so nas drugi prehiteli. Jugoslavija se je odpovedala imenu Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, odstranila je pokrajinske meje in uvedla banovine, ne da bi se brigala za stare meje med Hrvatsko in Srbijo. Kako daleč smo danes zaostali za krepko enotnostjo bratskega naroda enake krvi. Nismo napravili niti koraka naprej, pač pa

⁹²⁴ Slovenec, 4. 4. 1930.

⁹²⁵ Položaj katolikov v Češkoslovaški, Slovenec, 7. 5. 1930.

⁹²⁶ Jutro, 6. 2. 1930.

smo se v slovaškem vprašanju z uvedbo pokrajinske ustave vrnili zopet v predrevolucionarni, madžarski štadij.«

K tej ugotovitvi Jutro hitro pristavi svoj lonček: »Iz tega članka je razvidno, da odobravajo celo v socialističnih krogih na Češkoslovaškem sedanje stanje v Jugoslaviji in samo obžalujejo, da se niso na Češkoslovaškem že svoj čas odločili za enak korak.«⁹²⁷

V drugem prispevku pod naslovom *Pismo izpod Tater* pa Jutro prinaša razmišljanja navdušenega Slovana dr. Frana Ilešiča, ki se je na potovanju po Slovaški in Poljski s pismom oglasil iz Turčianskega Sv. Martina in iz katerega si velja prebrati nekaj najzanimivejših delov:

»Na Slovenskem' sem in besedo 'nič' čujem (ne češkega in poljskega 'nic') in ljudje tukaj 'v ogledi' hodijo kakor v moji ožji prleški domovini. V knjižnici 'Maticе Slovenske' delam. Med Slovaki sem, ki to, kar drugi imenujejo slovaško, sami nazivajo slovensko.

Eno izmed današnjih 'slovenskih' (to je slovaških) kulturnih središč je mestece Turčianski Sv. Martin. Pred vojno je baje to mesto imelo 5000 prebivalcev, danes jih ima 10 000; manjše je torej kakor Celje in ima mnogo manj mestni značaj nego naš biser ob Savinji.«

Nato Ilešič opisuje pokrajino oz. mesto ter tamkajšnji slovanski večer, kakršnega še nikoli ni doživel. Tajnik Slovaške matice, literat Štefan Krčméry ga je povabil v neko pivnico tik ob mestu. Tja so prišli tudi neki lužiškosrbski študentje v družbi Slovakov in v lepem sončnem vremenu se je začela slovanska veselica pod slovanskim soncem. Ilešič seveda v pravem zanosu poudarja slovanstvo: »Solnce je že tam zadi nekje zahajalo ali **slovansko solnce** je vedno bolj vzhajalo ter sijalo v duše zbranih Slovanov, ki so stali okoli piske mize, potem pa se položili na zeleno trato, ustvarjajoč slovansko idilo.«

Pili so pivo oz. ol in Lužičani so zapeli svojo varianto »kolko kapljic tolko let«, nadvse podobno naši – še konča se z »živio«, kar Ilešiča ponese v razpredanje o tej pesmi in naši sorodnosti. Za pesem predvideva, da je bila najbrž na obeh koncih prevedena iz kakšne nemške, za »živio« pa meni, da je priromal z juga na sever v časih, ko so bile tesne vezi med zagrebškimi ilirci in Slovaki.

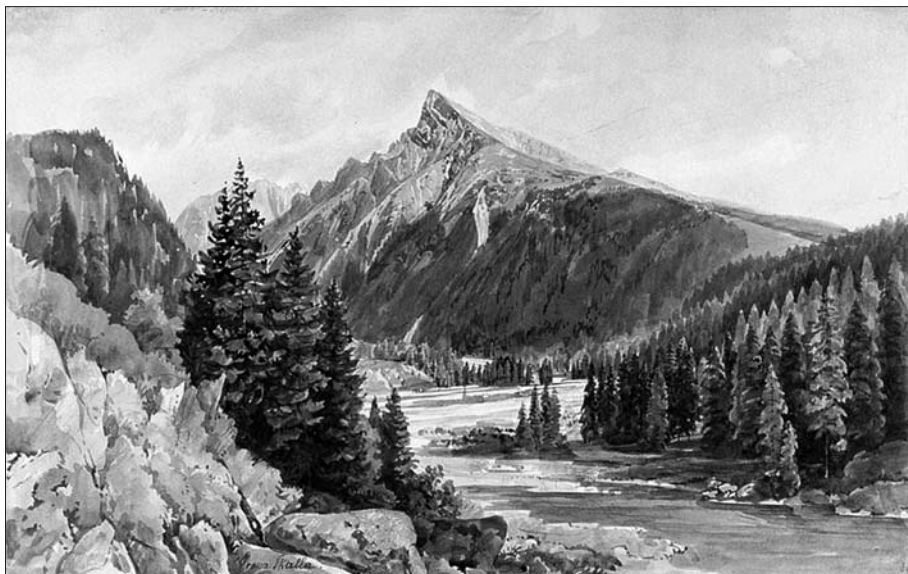
Nato so peli in pili, tudi slovenske (*Slovenec sem*, ki je baje na Slovaškem popularna), nakar so se vrstile vznesene napitnice slovanstvu, njegovi slogi, moči in veličini.

»... In solze so se lile, prave solze ginjenja in ljubezni in v objemih so se izlivalе, v tesnih slovanskih objemih, ki so družili celo starejše može.«

Ilešič je bil srečen, čeprav se ga po lastnih besedah ni napil, poudarja pa, da je takšno slovansko navdušenje potrebno gojiti tudi »na močnejši in trajnejši podlagi, nego je pivski hip«. Prav tako svari pred pretiranim zaupanjem v slovansko številčnost – seveda na ruski račun, kajti »ta ruska vera je danes najmanj anahronizem«.

Nato so nekateri še plesali razne slovanske plese, nadaljevali pa so z večerjo v mestu v hotelu Slovan, katerega lastnik je »neobičajen človek«, g. Adžić oz. Agić, kot ga tu kličejo, Srb iz Like, velik Jugosloven in Slovan, navdušeni podpornik slovaške

⁹²⁷ Razmerje med Čehi in Slovaki, Jutro, 12. 1. 1930.

Visoke Tatry

kulture in mecen dijaštva ter velik zbiralec knjig. Med drugim je Agić pred desetimi leti financiral tudi knjigo o Plečniku. Poleg tega Agić brezplačno v svojem hotelu, ki je največji v mestu, gosti vsakega slovanskega kulturnega delavca, ki se tam oglasi.

Ilešič se je oglašil tudi na grobu Martina Kukučina in delal v knjižnici Matice, a o tem že ne more več pisati, saj se preko Orave (med drugim bo v Dolnjem Kubinu videl tudi Hviezdoslavov grob ter rojstno hišo Jana Matuške, pesnika himne Nad Tatrami se bliska) odpravlja na Poljsko.⁹²⁸

Jubilejna znamka za 2,5
krono z motivom Tater

Medtem ko le Slovenec poroča o kongresu slovanske katoliške akademske mladine, ki je julija 1930 potekal v Ljubljani in na katerem je v imenu Slovakov govoril tudi Ferdinand Durčanský,⁹²⁹ pa v okviru tržaškega procesa, ki septembra 1930 postane glavna tema slovenskega časopisa, oba slovenska dnevnika poročata tudi o njegovih odmevih v češkoslovaškem tisku. Zaradi njihove enotne obsodbe fašističnega pravosodja je, kot rečeno, italijanski konzul Balbieri protestiral pri pokrajinski vladi v Bratislavi. Jutro zapiše, da je slednji »prejel odgovor, da je češkoslovaški tisk svoboden« in da bratislavski listi ogorčeno zavračajo »predrznost Mussolinijevega agenta«, kakor se izraža 'Slovenski Denník' ter naglašajo, da fašisti ne bodo učili češkoslovaških novinarjev dostojnosti.⁹³⁰

⁹²⁸ Pismo izpod Tater, Jutro, 31. 8. 1930.

⁹²⁹ Prvi dan krščanske slovanske vzajemnosti, Slovenec, 25. 7. 1930.

⁹³⁰ Evropski listi o justifikaciji, Jutro, 11. 9. 1930

O podpori Čehov (še hujši revolt je bil v Pragi, kjer so potekale velike protiitalijanske demonstracije, op. a.) in Slovakov ter omenjenem protestu piše tudi Slovenec,⁹³¹ ki povzema Slováka, da se je v Bratislavi začelo zbiranje sredstev za postavitev spomenika slovenskim mučencem.⁹³²

Tudi v nadaljevanju predvsem Jutro piše o izjavah sočutja in solidarnosti iz ČSR,⁹³³ poroča pa tudi o potovanju predsednika Masaryka po Slovaškem, kjer so ga povsod navdušeno sprejeli, in to, po besedah Jutra, ne le Slovaki, temveč tudi tamkajšnja madžarska manjšina, ki mu je izrekala zvestobo in lojalnost.⁹³⁴

Leta 1931 Jutro najprej s ponosom poroča o imenovanju svojega direktorja Alberta Kramerja za jugoslovanskega veleposlanika v Pragi,⁹³⁵ kmalu nato pa sta tako Slovenec kot Jutro prinesla novico, da je predsednik ČSR T. G. Masaryk kot prvi tujec postal častni doktor ljubljanske univerze.⁹³⁶

Pomladi istega leta oba dnevnika sočustvujeta z zatiranjem in težavami slovaške manjšine na Madžarskem, ki postane vroča tema v češkoslovaški javnosti ter seže od parlamentarnih razprav in uradnih (Beneševih) protestov⁹³⁷ do množičnih ljudskih zborovanj. Jutro poroča zlasti o množičnih protestih na Slovaškem proti ravnanju madžarskih oblasti s slovaško manjšino, ki so bili tako v protestantskem Martinu kot katoliškem Ružomberku. Tam je imel Hlinka ognjevit govor, katerega dele Jutro tudi citira: *»Ko gre za Madžare, tedaj ni ne katolikov, ne protestantov, tedaj so samo Slovaki, ki se borijo za svojo svobodo, ki so jo dobili v Češkoslovaški republiki in ki je na Madžarskem nikakor nimajo.«*⁹³⁸

Obenem piše Jutro še o podobnih protestih v Pragi, na njih pa so govorili tudi dr. Karel Kramář, Milan Hodža in Martin Razus.⁹³⁹

A kmalu se poročila iz ČSR vrnejo k notranjepolitičnim razmeram in tamkajšnjemu narodnemu vprašanju. Prvi omembe vredni komentar na straneh Slovenca se posveča aktualnemu položaju v ČSR, ki se, podobno kot ostale srednjeevropske države ni uspela izogniti gospodarski in socialni krizi. Vendar pa se koalicijska vlada, ki vodi državo s temi težavami, dokaj dobro sooča in predvsem ne dovoljuje, da bi zaradi tega bila ogrožena demokracija. In pri tem gre po mnenju pisca največja zasluga ravno Češkoslovaški ljudski stranki, katere ugled in podpora po vsej državi še narašča. Stranka obžaluje Hlinkovo »odcepitev« leta 1929, s čimer je upadla katoliška udarna moč v parlamentu, in obsoja Hlinkovo povezovanje z nekatoliškimi opozicijskimi strankami, od generala Rudolfa Gajde do Jiříja Strybrnega.⁹⁴⁰

Naslednji članek se nekaj dni za tem (ob obletnici nastanka ČSR) ukvarja s češkoslovaškim edinstvom oz. *»dolgi poti k združenju Čehov in Slovakov«*. Takoj po

⁹³¹ Slovenec, 10. 9. 1930.

⁹³² Slovaki postavijo spomenik slovenskim žrtvam, Slovenec, 11. 9. 1930.

⁹³³ Jutro, 18. 9., 21. 9., 27. 9. 1930.

⁹³⁴ Potovanje predsednika Masaryka po Slovaškem, Jutro, 18. 9. 1930.

⁹³⁵ Jutro, 16. 1. 1931.

⁹³⁶ Jutro, 31. 1. 1931; Slovenec, 1. 2. 1931.

⁹³⁷ Slovaki proti Madžarom, Slovenec, 23. 4. 1931.

⁹³⁸ Slovaški odgovor Madžarom, Jutro, 23. 4. 1931.

⁹³⁹ Jutro, 12. 6. 1931.

⁹⁴⁰ Okrepitev katol. gibanja v Čehoslovaški, Slovenec, 21. 10. 1931.

zedinjenju namreč ni prišlo do sporazumnega sožitja, kar je bila posledica različne zgodovine. *»Vendar pa vidimo danes, kako oba naroda, vsak v lastnem jeziku in samostojnem kulturnem izživiljanju v najlepšem sožitju stremita k napredku skupne države.«* Prispevek se nato sprehodi od narodnega preporoda in ideje edinstva Čehov in Slovakov, preko *»Šturove shizme«*, ki je z nastankom slovaškega knjižnega jezika razrahljala vezi, pa dualizma in Hurbanovega zatekanja od Čehov do Rusov ter ponovnega zblizevanja v 90. letih 19. stoletja in Masarykove vključitve Slovakov v češki kulturni in narodni razvoj. Ob koncu 1. svetovne vojne se je, tako pisec, Slovakom ponujalo več možnosti, od priključitve k Poljski ali Rusiji, vendar pa so se Slovaki z martinsko deklaracijo, s katero se je končala štiristoletna doba razcepljenosti odločili za najbolj naravni razvoj. Slovaki so namreč v ČSR *»ohranili in celo izpopolnili svojo kulturno avtonomijo«*, v prid česar navaja dosežke na kulturnem in šolskem področju (Matica, Slovaško muzejsko društvo, Univerza ...). *»Kulturna aktivnost in njih požrtvovalnost je resen opomin tudi nam.«*⁹⁴¹

Bolj kritično in problemsko pa se slovaško-čeških odnosov loteva daljši prispevek iz Bratislave v zvezi z vsenarodnim svetovnim kongresom Slovakov, ki ga napovedujejo slovaški časopisi v domovini in Ameriki. *»V smislu predloga gre za nekaj, kar meče mučno senco razdvojenosti na skupno sožitje bratov Čehov in Slovakov v osvobojeni domovini. Kongres naj bi namreč imel opozoriti svetovno javnost, da je v Republiki Češko-slovaški ostalo nerešeno t. z. Slovaško narodno vprašanje, ki se tiče na eni strani načelne ureditve narodnostnega razmerja med Čehi in Slovaki, na drugi strani pa načina vladanja in temeljne upravne razdelitve države.«*

Postavlja se tudi vprašanje, kje naj bi kongres bil. Logično bi bilo, pravi pisec, da doma, vendar se v Pragi razburjajo, saj se zavedajo, da niso izpolnili danih obljub iz čikaške ter predvsem pittsburške pogodbe. *»V 13. letu republike Slovaki nimajo niti samouprave, niti lastne administracije, niti ni izvedena v celoti njihova osnovna zahteva, po kateri bi se morala slovaščina, izključujoč češčino, rabiti v vseh uradih in šolah na Slovaškem.«* Zato bi bil kongres nekje v tujini *»nadvse značilen«* za notranjepolitične razmere v ČSR. Nato se razpiše o martinski deklaraciji, kako je do nje prišlo ter kako so se v zvezi z njo kmalu razšli češkoslovaško ter slovaško orientiranimi slovaški politiki. Na ta način delujejo tudi stranke, saj le Hlinka in Razus, ki izhajata iz krščanske slovaške tradicije (*»Slovaška pred vojno ni poznala liberalne politične koncepcije, kakor danes med Slovaki ne najdeš brezvercev.«*), vztrajata na stališču, da sta češki in slovaški dva naroda. V nasprotju s tem pa češkoslovaško orientirane stranke zastopajo teorijo o enem narodu dveh vej in dveh jezikov. Ta ideologija naj bi upravičila ekspanzivno silo češkega duha na Slovaško in poudarjala enotnost čehoslovaške države. A, kot pravi pisec, gre za teorijo. V resnici so Čehi in Slovaki med seboj ločeni, pri čemer se slednji čutijo zapostavljene. *»V državnih službah na Slovaškem so povsod Čehi, ki ne poznajo ne običajev ne potreb slovaškega ljudstva. Ob vsaki interpelaciji slovaških poslancev vlada sicer zagotavlja izboljšave v korist Slovakov, toda češko uradništvo, ki je po prevratu*

⁹⁴¹ Češkoslovaško edinstvo, Slovenec, 28. 10. 1931.

preplavilo Slovaško, okrog 200.000 oseb z družinami vred, se gotovo ne misli umakniti do-
raščajoči slovaški inteligenci.»

Zato Slovaki vztrajajo na načelih martinske deklaracije: »Njihova narodna za-
vednost je narodopisno in kulturno-zgodovinsko pravilna in upravičena. Slovaki se dobro
zavedajo, da bi z opustitvijo svojega narodnega programa in s sprejemom orientacije enotnega
čehoslovaškega naroda pokopali svojo narodno samobitnost, izgubili svojo narodno dušo. Sil-
nejša, ekspanzivnejša češka kultura bi jih požrla. Logična posledica sprejema bi bila enoten
književni jezik, spodnesenje tal zahtevi po čim širši kulturni in politični upravi Slovaške itd.
Zavedajoč se teh dejstev, so slovaški voditelji takoj ob rojstvu republike pričeli boj s Čehi, da
bi od njih izsilili priznanje svoje narodne samoniklosti, boj, ki še ni dobojevan.»

Sledi opis Hlinkovih prizadevanj v letih po vojni, ki jih je onemogočil Beneš
in usoda Františka Jehličke, ki je ravno zaradi temeljnih nesporazumov raje ostal v
tujini in se iz »narodno zavednega Slovaka« uvrstil med nasprotnike češkoslovaške dr-
žave. Pa tudi Hlinkova agitacija med amerškimi Slovaki, ki so ogromno prispevali
k osvoboditvi, ni privedla do želenih rezultatov. »Zato ni čuda, da slovaška narodna
politika ni rodila uspehov. Korak za korakom se kaže, da narod ni politično izšolan, da mu
manjka trdnih, konkretnih ciljev in da zlasti pogreša zvestega, uvidnega in taktičnega vod-
stva. Starejša generacija je oportunistično usmerjena in se zato opredeljuje med češke stranke,
ki ji morejo nuditi takoj raznih materialnih ugodnosti. Mnogo je Slovakom škodoval tudi
Hlinkov politični negativizem v prvih letih po prevratu.« In to so po piscu razlogi za na-
povedovani kongres. Z njim naj bi s problematiko seznanili svetovno javnost in na
ta način »poskušali prisiliti svoje brate Čeha, da izpolnijo določila Pittsburske pogodbe«. ⁹⁴²

Spremljanje slovaških razmer ter slovensko-slovaških stikov pa se tega leta
vendarle zaključi v lahkotnejših tonih. 18. decembra 1931 je namreč v ljubljanski
Unionski dvorani (nato pa še v mariborskem hotelu Orel) gostoval orkester Slova-
ške filharmonije iz Bratislave, ki ga po besedah Jutra sestavljajo »mnogi odlični češki
in slovaški uradniki, pravniki, zdravniki in druge vplivne osebnosti iz bratislavske družbe«. Ob
tej priliki je Jugoslovensko-češkoslovaška liga iz Ljubljane pozvala javnost, naj
se množično udeleži koncertov v Ljubljani in Mariboru, tudi zato ker: »Dragi gostje
iz Bratislave so prva večja delegacija iz Slovaške, ki prihaja v Ljubljano. To nam nalaga
dolžnost, da jih sprejmemo s posebno pozornostjo. Ne vidimo pa v tem samo preudarne
dolžnosti, samo akta vljudnosti, marveč predvsem ugodno priliko, da manifestiramo bratska
čustva in trdno zvestobo med Jugoslovenci in Čehoslovaki in posebej še med slovensko in
slovaško vejo obeh narodov. Prav v današnjem trenutku, ko naši stari nasprotniki posebno
silovito širijo revizionistična gesla, naj se s tem bratskim sestankom poudari tesna solidarnost
med jugoslovensko Slovenijo in češkoslovaško Slovaško.« Zato je vabljen vse »muzikalno,
pa tudi narodno in kulturno zavedno občinstvo Ljubljane«, da napolni dvorano in s tem
»manifestira svoje simpatije do češkoslovaškega naroda in posebej še do Slovakov in njihove
lepe Bratislave«. ⁹⁴³

⁹⁴² Svetovni kongres Slovakov?, Slovenec, 20. 11. 1931.

⁹⁴³ Obisk slovaških gostov iz Bratislave, Jutro, 16. 12. 1931.

Prva novica o slovaški politiki, ki jo je Slovenec objavil leta 1932, govori o tem, da je spričo težkega gospodarskega položaja Hlinka premieru Františku Udržalu izročil posebno spomenico s slovaškimi zahtevami, v kateri zahteva predvsem omilitve pri izterjavi davkov, pa tudi nekatere zahteve na področju šolstva in javne uprave, ki so jih tudi vladni časopisi označili za zmerne, Hlinkovo politiko pa za aktivno.⁹⁴⁴

Ker gre za čas močne gospodarske krize, Slovenec tudi v nadaljevanju komentira politična trenja v ČSR, poroča o delavskih nemirih v ČSR, za katerimi stojijo komunisti, spregovori pa tudi o zaroti fašistoidnega generala Gajde.⁹⁴⁵

Glede razmerij med Čehi in Slovaki povzema bratislavsko Politiko, za katero je Masaryk govoril o njihovih medsebojnih odnosih. Predsednik meni, da sta se oba naroda že močno približala (*»Državno misel utrdi in razvija le politična in administrativna praksa. Jezikovnega spora ne more biti, ker je ustava zagotovila obema jezikoma enakopravnost v vsej državi.«*) in da je stremljenje po oblikovanju narodne individualnosti sicer pravilno, da pa zahteva skrben študij in poznavanje krajevnih posebnosti. Masaryk je pozval k poštenemu političnemu boju in razumevanje med večinskim narodom ter narodnimi manjšinami, zato naj se tako slovaška kot češka inteligenca uči tudi madžarsko. *»Razumnik mora temeljito studirati narodne in kulturne posebnosti prebivalstva češkoslovaške države in se ne sme zadovoljiti z nejasnimi gesli.«*⁹⁴⁶

Oktobra tega leta v Slovenčevem komentarju o krizi v ČSR beremo tudi o tem, kako Hlinka po razočaranju na zadnjih lokalnih volitvah spet vodi bolj realno politiko in se približuje državi, seveda pa ne odstopa od svojega avtonomizma, pa tudi ČSLS naj bi se zavzemala, da bi hlinkovci vstopili v novo (Malypetrovo) vlado.⁹⁴⁷

Zadnji pomembnejši prispevek tega leta pa se ponovno posveča morebitnemu združevanju katoliških političnih sil v ČSR, saj so v boju z napredujočim svobodomiselstvom, katoliki *»v največji nevarnosti«* prav na Češkem, torej v vodilni deželi, od koder tudi prihaja pobuda za enotno organizacijo katolikov. Češki katoliki slovaškim očitajo njihovo politično paktiranje s slovaškimi avtonomističnimi evangeličani. Za centralistično usmejene češke katolike je namreč versko vprašanje najpomembnejše, Slovaki pa sicer tega ne zanemarijajo, vendar je na njihovem prvem mestu še vedno avtonomija. Zato je Šramek pred dilemo, ali naj podpre enotno katoliško fronto in prizna Slovakom avtonomijo, s čimer bi verjetno za nekaj časa moral preiti v opozicijo, ali pa naj se drži centralistične politike in se odpove enotni fronti s Slovaki. Komentator navija za sporazum med katoliškimi Čehi in Slovaki, kar bi republiko rešilo *»pred hudimi pretresljaji kulturnih bojev, ki so v državi že tolikokrat in še stalno groze«*. Od te povezave bi imeli korist vsi – *»Slovaki v avtonomiji, Čehi v*

⁹⁴⁴ Hlinka zahteva pomoč za Slovaško, Slovenec, 14. 2. 1932.

⁹⁴⁵ Slovenec, 16. 2., 14. 4., 1. 6. 1932.

⁹⁴⁶ Masaryk o odnosih med Čehi in Slovaki, Slovenec, 24. 6. 1932.

⁹⁴⁷ Slovenec, 20. 10. 1932.

mogočni opori Slovakov« –, združeni češki in slovaški katoliki pa bi bili najmočnejša parlamentarna skupina v parlamentu.⁹⁴⁸

Ob tem članku Slovenec prinaša tudi zahteve HSLS, v zameno za katere bi bila stranka pripravljena sodelovati pri vodenju države. Interpelacija vsebuje zahteve v obliki 11 točk, ki so tudi navedene. Slovenec konča s tem, da Slovaki odločno brani te zahteve, zaradi česar je bilo v tem listu zaplenjenih že več uvodnikov.⁹⁴⁹

Tega leta se Slovaški posveča tudi Ilustrirani Slovenec, ki v dveh nadaljevanjih slovenskim bralcem predstavlja to »bratsko« deželo, o kateri »se je do sedaj pri nas premalo pisalo in govorilo«, čeprav nas z »malo znanimi« Slovaki »vežejo sorodnost jezika, zgodovina, usoda in sličnost položaja v narodni borbi v najožjo sorodnost in prijateljstvo«. S fotografijami podprt članek prinaša pregled trde slovaške zgodovinske usode, je poln lepih besed o slovaški naravnih lepotah in mestih, dotakne pa se tudi aktualne politično-upravne razdelitve, navkljub kateri pa Slovaki še vedno niso povsem zadovoljni s svojim statusom v ČSR.⁹⁵⁰ Drugi del je obarvan še bolj etnografsko, saj sta v ospredju slovaška ljudska kultura in umetnost, slovaška navezanost na tradicijo in naravo pa je predstavljena s superlativi in velikim občudovanjem.⁹⁵¹

Pač pa je poročanje Jutra o dogodkih v ČSR to leto precej skromno. Ob bežnih notranjepolitičnih novicah velja omeniti le pogovor z mladim slovaškim jezikoslovcem dr. Jánom Stanislavom, prijateljem in poznavalcem Slovencev, ki se je na poti v Dalmacijo nekaj dni mudil v Ljubljani. Beseda je tekla o polemikah okrog novih pravil slovaškega pravopisa, ki so potekale v ČSR, predvsem znotraj Slovaške matice. Proti spremembam, ki naj bi po mnenju predvsem starejše generacije, uvajale preveč čehizmov, je nastopil tudi avtonomističen pol slovaške politike. Njen tisk še naprej uporablja stari pravopis, medtem ko se ostali, pa tudi šole, že ravna po novem. Jutro poudarja gostovo mnenje, da sta se »v tej borbi za novi slovaški pravopis spoprijela dva pola sodobnega slovaškega življenja: stara, sentimentalna, ozkosrčna generacija in pa mlada, realistična, ki hoče korakati s tempom časa.«⁹⁵²

»Separatistična čreva«

(Slovenec, 18. 8. 1933)

Leto 1933 nedvomno velja za enega najbolj razburljivih, predvsem kar zadeva avtonomistična prizadevanja dela slovenske in dela slovaške politike. Če prvo zaznamujejo punktacije SLS in posledice, ki so temu sledile, pa so hlinkovci nase opozorili z veličastno manifestacijo ob 1100. obletnici krščanstva na slovaških tleh, t. i. nitranskih slovesnostih, ki so jih izkoristili za promocijo slovaškega vprašanja. Slovaški in slovenski avtonomisti so tega leta, seveda vsak v svoji državi, stali na

⁹⁴⁸ Enotna katoliška fronta, Slovenec, 16. 12. 1932.

⁹⁴⁹ Program »Slovenske ludove strane«, Slovenec, 16. 12. 1932.

⁹⁵⁰ Slovaška (I. del), Ilustrirani Slovenec VII, št. 10, 6. 3. 1932.

⁹⁵¹ Slovaška (II. del), Ilustrirani Slovenec VII, št. 14, 3. 4. 1932.

⁹⁵² Pravda za slovaški pravopis, Jutro, 23. 7. 1932.

tako sorodnih pozicijah, da pri tem oster odziv liberalnega tiska, ki primerja dogodka in razmere v obeh državah, sploh ne preseneča.

Jutro že v svojem prvem tozadevnem prispevku januarja 1933 poudarja vložek češkoslovaške države v razvoj kulture in šolstva, kar je še posebej opazno v deželah, ki so bile pred tem pod Ogrsko, tako da je »slovaški del naroda zlasti na kulturnem polju izredno mnogo pridobil z ujedinjenjem v češko-slovaško republiko«. Medtem ko »pod madžarskim jarmom niso imeli Slovaki niti svojega osnovnega šolstva« in je bila glavna naloga osnovnih šol madžarizacija, se je v novi državi vse obrnilo na bolje. Tako je začela država izpopolnjevati osnovno in srednje šolstvo ter učilišča, Slovaki pa so dobili tudi univerzo, v čemer se »že sedaj vidijo uspehi državnega prosvetnega dela zlasti v doraščajoči generaciji. Kažejo se znaki pomlajenja: zanimanje za šolo in veselje do učenja in izobrazbe stalno naraščata.« Sledijo še podatki o izgradnji šolske infrastrukture, o živahnosti šolskega obiska in postopnem odpravljanju težav z učiteljskim kadrom, kar Jutro občuduje: »Pogled na to kulturno delo dokazuje, kako visoko pojmuje češkoslovaška država nalogo narodne vzgoje in kljub gospodarskim neprilikam ne uveljavlja na šolskem polju neproduktivne štednje. Izdatki za narodno vzgojo in kulturni podvig se pač smatrajo za plodonosne investicije, ki bodo nosile bogate sadove za državno skupnost.« Obenem pa opisane šolske razmere uporabi tudi za ostro kritiko slovaških avtonomistov: »Žrtve države za slovaško šolstvo pa so tudi najvažnejši argumenti proti avtonomistični politiki Hlinke, Radzusa in drugih. Brez močne in enotne države bi kulturni napredek ravno na Slovaškem ne bil mogoč v taki meri. Oni, ki hočejo narod ograditi z vaškim plotom avtonomije, delajo škodo ravno narodu samemu, ker mu hočejo omejiti možnost duševnega razvoja. To spoznavajo na Slovaškem vedno širši krogi in se otesajo separatističnih vplivov.«⁹⁵³

Ob tem ne gre prezreti, da je prispevek izšel ravno v času, ko Jutro na svojih straneh ostro napada punktacije v Jutru, zato tovrstna obsodba slovaških »separativstov« obenem svari pred tem, kaj bi lahko bilo v Sloveniji v primeru realizacije Koroščevih idej. Glede slednjih Jutro kmalu zatem povzema kritično pisanje dnevnika slovaških agrarcev Slovenskega dennika o Koroščevih punktacijah in del daljšega članka tudi citira.⁹⁵⁴

V naslednjih mesecih sledi še več novic o dogajanju v ČSR. Gre za poročila o tamkajšnjih razmerah, povezanih z novo geopolitično situacijo, kot so ukrepi proti razširjajoči se nacionalsocialistični propagandi in vplivom med češkimi Nemci, o konferenci Male Antante, ki je konec maja in v začetku junija potekala v Pragi ter gospodarskim ukrepom češkoslovaške vlade, ki naj bi zajezili oz. omilili posledice gospodarske krize v državi.

Ob priliki sokolskega zleta v Ljubljani so bile strani Jutra med drugim polne tudi pisanja o češko-slovenski kulturni vzajemnosti v preteklosti in sedanjosti,⁹⁵⁵ kmalu zatem pa v zvezi s poročanjem o slovesnostih v Nitri pride na slovenskih tleh do prave časnikarske vojne.

⁹⁵³ Kulturno delo na Slovaškem, Jutro, 13. 1. 1933.

⁹⁵⁴ Slovaški list o Koroščevih punktacijah, Jutro, 25. 1. 1933; glej str. 176–177.

⁹⁵⁵ Jutro, 28. 6. 1933.

O tamkajšnjih dogodkih namreč istega dne poročata tako Jutro kot Slovenec, pri čemer pa dogajanje opišeta na precej različen način. Jutro namreč izpostavlja vsedrжавni pomen slovesnosti ob priliki »1100 letnice, odkar je slovaški knez Pribina zgradil prvo cerkev v Srednji Evropi« ter našteva visoke goste iz političnega in verskega življenja, ki so se je udeležili. Med njimi je bil tudi premier Malypeter, ki je prečital Masarykovo pismo (prebrali so tudi papeževo pismo), katerega del Jutro citira. Sicer pa Jutro največ pozornosti posveča »provokaciji« Hlinkovih pristašev:

»Pred otvoritvijo oficialnega sporeda so začeli pristaši Hlinkove stranke vzklikati, naj bi govoril njihov vodja pater Hlinka. Ker so se drugi temu upirali, je bila nekaj časa nevarnost, da bo prišlo do spopadov. Ministru Hodži pa se je posrečilo množice pomiriti in on sam je povabil Hlinko na govorniški oder. Hlinka je imel nato kratek govor, v katerem je razvijal svoj avtonomistični program.« Prvi zapis o prireditvi, ki so jo sicer prenašali tudi po radiu, Jutro tako zaključi z ugotovitvijo, da so separatisti skušali Hlinkov nastop izrabiti za protičeško demonstracijo, a jim to ni uspelo.⁹⁵⁶

Seveda tudi Slovenec s pozornostjo spremlja slavnosti v Nitri in jim namenja obširen komentar, ki preko opisa pomena krščanstva za zgodovino slovanskih narodov preide v zgodovinsko in aktualno trenje med Čehi in Slovaki, »dvema slovanskima narodoma, ki imata isto na zapad orientirano krščansko kulturo«. Slednje primerja z odnosom med Rusi in Ukrajinci, nato pa razglablja o razlogih za te difference, ki zavirajo višje državno in narodno-politično edinstvo oz. »višjo državno, narodno-politično in kulturno skupnost, ki jo zahtevajo zgodovinska nujnost, skupni materialni interesi ter duhovne vrednote višjega reda«. Odgovor ponuja v pametni politiki, ki ne »sili narave in ne skuša prelamljati naravnega razvoja« ter vzgoji v smislu krščanske kulture, »ki vse izravnava v ljubezni, v duhu vzajemnosti in po zahtevku moralne dolžnosti in odgovornosti enega za vse in vseh za enega, tako da nihče ni prikrajšan v svoji naravni biti, pravicah in sposobnostih«. Komentator zaključi še s citati Hodževega govora na otvoritvi slovesnosti, ki so segle v srce »vsakemu iskrenemu pravemu Slovancu«.⁹⁵⁷

Oba zapisa sama po sebi sicer še nista povzročila hude krvi, a kmalu slavnosti v Nitri postanejo povod notranjega časnikarsko-političnega obračuna med Slovenci.

Dogodki v Nitri so namreč močno odmevali v češkoslovaški javnosti in o njih so se razpisali vsi tamkajšnji listi, s čimer se že naslednjega dne ukvarja tudi članek v Jutru:

»Vsi današnji listi se bavijo z avtonomistično atako, ki so jo skušali vprizoriti na velikih svečanostih v Nitri slovaški klerikalci pod vodstvom patra Hlinke. Kakor znano, je bila proslava 1100 letnice slovaškega kneza Pribine zamišljena in zasnovana kot splošna narodna svečanost, ki naj bi pred vsem svetom ovrgla propagando revizionistov in podčrtala slogo češkoslovaškega naroda. Klerikalci so prvotno na ta program brez ugovora pristali, sredi samih svečanosti pa so naravnost izsilili govor svojega avtonomističnega pridigarja patra Hlinke in s tem skušali odvzeti proslavi značaj manifestacije narodne sloge. Porazen vtis, ki ga je izžval njihov nastop v vsej javnosti, so skušali pozneje omiliti na ta način, da so sklicali

⁹⁵⁶ Masaryk o misiji krščanskih cerkev, Jutro, 15. 8. 1933.

⁹⁵⁷ Glas iz Nitre, Slovenec, 15. 8. 1933.

na hitro roko konferenco zastopnikov opozicije, na kateri so sprejeli resolucijo, ki poudarja nedotakljivost češkoslovaške republike kot državne in narodne zajednice, a niso mogli opustiti, da ne bi dodali vsaj malo svoje avtonomistične soli in zahtevali takojšnjo uvedbo avtonomije za Podkarpatisko Rusijo.«

Nato Jutro navaja nekatere ostre obsodbe čeških in slovaških listov in soglaša z mnenjem iz »poučenih krogov«, da »bodo imeli dogodki v Nitri še velike politične posledice, ker so merodajni krogi odločeni, da enkrat za vselej obračunajo z vsemi protidržavnimi rovarji.«⁹⁵⁸

Na to pisanje pa se čez dva dni odzove Slovenec, ki v članku *Separatistična čreva* ostro napade pisanje konkurenčnega, režimskega dnevnika, ki »že par dni dela senzacijo iz slavnosti v Nitri, češ, da so tam slovaški klerikalci napravili 'avtonomistično atako'«. Slovenec se odločno postavi v bran slovaških ljudovcev in se norčuje iz Jutrovih očitkov o veleizdajništvu: »Torej recept je zelo enostaven in zato 'Jutrova' senzacija ni imela pri pametnih ljudeh nobenega učinka razen pri enem ali dveh omizjih v ljubljani, kjer imajo h kislemu cvičku radi za prigrizek tudi 'klerikalce', vsaj dvakrat na teden, pa naj bodo španski, nemški ali slovaški.«

V pobijanju Jutrove interpretacije navaja Slovenec tudi pisanje večine čeških ter inozemskih, predvsem francoskih listov, ki v nitranskih slovesnostih niso opazili nič veleizdajniškega. V prid temu Slovenec obnovi nekatere izjave tamkajšnjih govornikov, predvsem Hlinke, in poudari, da je bil shod »najsijajnejša manifestacija češko-slovaške solidarnosti, moči in ljubezni do edinstvene države, v kateri naj bi bili Čehi in Slovaki popolnoma enakopravni«.

»Taka je resnica o Nitri,« zaključi Slovenec, »in 'Jutro' bi najbolje storilo, če bi o Nitri molčalo, če že ne ve kaj boljšega in zanimivejšega napisati, zakaj vse te 'Jutrove' štorije so narejene po enem in istem kopitu tako brez fantazije in dolgočasno, da jih še pes več ne povoha.«⁹⁵⁹

Seveda ob tako žaljivem komentarju Jutro ni moglo ostati ravnodušno in zato nemudoma vrne udarec: »Pod neokusnim naslovom 'Separatistična čreva' je včerajšnji 'Slovenec' priobčil še neokusnejši napad na naš listi, ki je objektivno poročal o separatističnih izpadih slovaškega patra Hlinke na nitranskih svečanostih. /.../ Ogorčenje nad Hlinkovo netaktnostjo je prevzelo vso češkoslovaško javnost in 'Jutro' je o tem poročalo po svoji dolžnosti. Vsi čl. listi - izvzeti so seveda le slovaški klerikalni in madžaronski, so obsodili Hlinkov natop kot škodljiv državi in narodu. 'Slovenec' pa si upa zapisati naslednjo trditev: 'Čitali smo vse resne in ugledne češke časopise in nismo nikjer našli tistega strašnega ogorčenja nad početjem slovaških klerikalcev, s katerim je zabelilo svoj izvirni telegram naše nad vse resnicoljubno 'Jutro'.«

V potrditev svoje verodostojnosti Jutro tudi citira del uvodnika časopisa *Lidové Noviny*, (slednji je izredno ostro udaril po Hlinki in »madžaronstvu« ter »separatizmu« slovaških klerikalcev, op. a.), ki je »ravno eden najresnejših in najuglednejših čeških listov« in ki so ga pri Slovincu, tako kot nekatere druge liste, ki so pisali še ostreje, očitno »namenoma prezrli«.

⁹⁵⁸ Odmev avtonomistične demonstracije v Nitri, Jutro, 16. 8. 1933.

⁹⁵⁹ Separatistična čreva, Slovenec, 18. 8. 1933.

Članek Jutro zaključi z ugotovitvijo, da naj bo to zaenkrat dovolj: »Mislimo, da bo to dovolj za naše čitatele, ki lahko iz citiranih odstavkov razvidijo, da je bilo naše poročilo ne le točno, marveč tudi zelo, zelo obzirno, saj je šlo za notranjo zadevo bratskega naroda. Dovolj pa bo najbrž tudi za gospodo pri 'Slovencu', ki bo menda že vendar enkrat uvidela, da ima vedno smolo kadar se obregne ob 'Jutro'«.

Čisto na koncu pa sledi še zanimiv odstavek, v katerem se slovaška politična stvarnost projicira naravnost na slovensko:

»V češčini so Slovaki Slovenci in slovaško je slovensko. In ko smo čitali citirani uvodnik, se nam je pri mnogih stavkih zdelo, da bi tudi v prevodu lahko ostal izraz »slovenski«, pa bi tudi držalo. Zato najbrž se je 'Slovenec' tudi tako razljutil.«⁹⁶⁰

S tem je polemika med časopisoma, vsaj zaenkrat, bila končana. Slovenec je namreč nekako izgubil interes za slovaško vprašanje, kar je mogoče pripisati prepovedi izhajanja Slováka, iz katerega je v glavnem črpal, kakor tudi domačim, za katoliško politiko in tisk neprijaznim razmeram.

Zadnji pomembnejši zapis tega leta najdemo na straneh Slovenca, ki se ukvarja s slovaškimi avtonomisti, pozdravlja njihove bojovite aktivnosti, ko se prebijajo v vodstvo Slovaške ljudske stranke in začenjajo izdajati svojo politično revijo Nastop, ki spremlja »tudi gibanje federalistov po ostalem slovanskem svetu in usodo slovanskih narodov pod tujo oblastjo ali oblastjo drugega slovanskega naroda«.⁹⁶¹

Za razliko od Slovenca pa še zdaleč ni konec komentarjev in obsodb slovaškega separatizma s strani režimskega Jutra. Eden najboljšejših in tozadevno najostrejših člankov tega leta, pa tudi sicer, je pod zelo jasnim naslovom *Slovaški separatizem* izšel novembra 1933. Ker gre za doslej najpodrobnejši opis Jutrovega pogleda na slovaško vprašanje, ga navajamo skoraj v celoti:

»V razveseljivi rasti in razcvitu Čehoslovaške republike moti kot odprta rana, slovaški separatizem. Ne sme se misliti, da slovaški narod kot celota odklanja narodno edinstvo, niti večina prebivalstva v resnici ni, ki bi mislila na popolno samostojnost, a so med Slovaki ambiciozni politiki, ki se zdi, da v republiki niso dosti upoštevani in ki bi si v slovaški avtonomiji radi rezervirali svojo osebno domeno, ker bi se uveljavljal samo njihov politični recept in kamor ne bi smel segati noben vpliv iz narodne in državne centrale.

Nedavno je samolastni nastop glavnega voditelja avtonomistov Andreja Hlinke ob priliki 1100 letnice blagoslovljenja prve krščanske cerkve v Nitri povzročil mučno senzacijo v domači državi in dal povod za živahne komentarje v inozemstvu. Posebno madžarski tisk se je radoval nad nitranskim incidentom in koval iz njega kapital za svoje revizijske tendence. Madžari so skušali Hlinkov separatizem spraviti v zvezo z akcijo svojega eksponenta dr. Jehlicske, ki je malo tednov poprej vtihotapil v tajništvo Društva narodov spomenico nekega namišljenega slovaškega 'narodnega sveta', zahtevajočo zopetno združitev Slovakov z Madžarsko. Po krivici, kajti ne more se trditi, da bi Hlinka sam imel kake zveze z iredentističnimi emigranti Jehlicskove vrste in ludova stranka, katere voditelj je Hlinka, poudarja vedno svojo državno zvestobo. Vendar pa je nitranska afera dokaz, da separatizem ne jemlje ozirov na državne

⁹⁶⁰ Čehoslovaki zahtevajo obračun s separatizmom, Jutro, 18. 8. 1933.

⁹⁶¹ Zanimivosti iz političnega življenja v ČSR, Slovenec, 1. 9. 1933.

interese in na državni ugled, kadar se mu zdi prilika za propagando lastnih separatnih ciljev in da je v tem stremljenju pripravljen riskirati celo vsenarodno in cerkveno manifestacijo, ki je imela namen, pred svetom dokumentirati historično neločljivost Čehov in Slovakov.

Kakor rečeno, Hlinka stoji uradno na stališču češkoslovaške državne enote, vendar pa zahteva popolno avtonomijo Slovaške z lastno zakonodajo in lastno upravo, pa tudi z lastnimi financami s to utesnitvijo, da ima pač ostati slovaški davčni denar doma, država pa bi smela za vzdrževanje socialnih, kulturnih in gospodarskih naprav zelo znatno prispevati iz svoje blagajne. So pa še druge avtonomistične skupine na Slovaškem, katerih radikalizem gre mnogo dalje. Krilo poslanca Razusa ne zavzema napram državni skupnosti niti onega stališča, kakor Hlinkovi ludovci. 'Slovaška narodna stranka' stremi za popolno osamosvojitvijo Slovaške, ki naj bi bila državna tvorba zase. V Nitri je pri Hlinkovem nastopu sodeloval Razus na način, ki ne dopušča dvoma, da je bila akcija v naprej dogovorjena in pripravljena. Pa tudi sicer se avtonomisti strožje in lažje observance večkrat najdejo, kadar gre za juriš proti 'centralizmu' ali 'hegemoniji' – v resnici pa proti državni enotnosti.

Separatistične zadeve

Slovaški separatizem se – kakor opazujemo pri separatističnih tendencah tudi drugod – pred vsem odlikuje v negaciji, v odklanjanju obstoječe državne ureditve. Še le lansko jesen so avtonomisti na svojem trenčinskem zboru napravili poskus formulirati pozitiven program. Zahteve, ki so se stavile na tem zboru, bi imele za efekt dejansko raztrganje državne skupnosti. Poleg lastne vlade in lastne zakonodaje se je zahtevalo celo menjanje predsednika po 'narodnosti' in paritetno menjavanje njegove rezidence med Prago in Bratislavo, tako, da bi državno edinstvo bilo desavuirano tudi na zunaj. Razume se, da tako programatično stališče izključuje vsak aktivizem avtonomistov v državni politiki. Zato tudi stoji danes separatistično krilo ob strani in prepušča skrb za državo koaliciji, skrb, ki je prinesla Slovaški in Podkarpatski Rusiji ogromen kulturni in gospodarski napredek. Milijarde državnega denarja, ki so poprej od stare Madžarske zanemarjene in zaostale kraje dvignile na visoko stopnjo, ki so pred vsem omogočile vzorno slovaško šolstvo od najnižjih do visokih šol, se predstavljajo po avtonomističnih voditeljih kot samo po sebi umeven tribut, ki jih ne ovira, da da se še vedno opirajo na svojo razlago medvojnega pittsburskega dogovora in skušajo zavrteti kolo časa nazaj v dobo pred letom 1918.

Nobenega dvoma ni, da Hlinkova temperirana politika, ki priznava v načelu državno skupnost, ni ugodna za notranjo državno konsolidacijo in tudi v mednarodni politiki rodi neprijazne posledice, kar daje madžarskim revizionistom v roke dragoceno orožje in vzbuja v površno informirani internacionalni javnosti mnenje o nezadovoljnosti slovaškega naroda z ureditvijo mirovnih pogodb. Mnogo resnejša pa so ilegalna stremjenja radikalnih revizionistov, katerih stiki s političnimi krogi v tujini so dokazano dejstvo. Nimamo tu v mislih dr. Jehlicske, ki je navaden plačan madžarski eksponent, spominjamo pa na svojčasni senzacionalni proces proti bivšemu avtonomističnemu poslancu dr. Tuki, ki je bil pred leti predmet živahnih komentarjev v mednarod. tisku. Tuka je dobil pred sodiščem zasluženost

kazen, vendar se zdi, da z njegovo obsodbo ni bil storjen konec centrifugalnim prizadevanjem separatistov.«

Komentar se zaključuje s poročanjem o novi preiskavi, tokrat proti enemu voditeljev Slovaške narodne stranke dr. Ludviku Bazovskemu, nekoč sicer »dobremu Slovaku«, ki pa je pozneje, »baje iz užaljenosti nad nezadostnim upoštevanjem, zapadel madžarskemu vplivu«. Menda naj bi tudi organiziral odcepitev od Čehoslovaške, zato v zvezi z njim Jutro pričakuje novo »politično-kriminalno senzacijo, ki utegne učinkovati še bolj porazno, kot svoječasni Tukov proces«. ⁹⁶²

Sredi septembra se Jutro ukvarja z novo afero v ČSR. Papeški nuncij je namreč Hlinki poslal pismo podpore, ki ga je le ta objavil v svojem glasilu Slovák. V njem nuncij graja uradno Prago ter po mnenju češke javnosti, pri čemer Jutro citira Beneševo Česke slovo, podpira separatistične tendence ljudske stranke. ⁹⁶³ Jutro z zanimanjem spremlja razplet afere, ki se posredno navezuje tudi na minule dogodke v Nitri, kajti »nuncijevo pismo zavestno usvaja ideologijo slovaških separatistov ter dela razliko med Čehi in Slovaki, obenem pa dolži Pražane neprestanih žalitev sv. Stolice«. Jutro meni, da za vsem skupaj najbrž spet stojijo Madžari in da ta konflikt lahko kvarno vpliva na odnose med ČSR in Vatikanom, ⁹⁶⁴ poroča pa tudi o ostrem odgovoru vlade na »separatistično propagando«:

»V zadnjih dneh je bilo v zvezi s to propagando aretiranih cela vrsta voditeljev in agitatorjev slovaške klerikalne stranke, med njimi tudi več odvetnikov in profesorjev, ki so se pregrešili zoper zakon o zaščiti države. Oblasti so namreč ugotovile, da so vzdrževali zveze z inozemstvom in delali za nasilno odcepitev Slovaške od čehoslovaške republike.«

Jutro še dodaja, da je vlada za tri mesece prepovedala Slovaka, enako pa tudi nekatere nemške in madžarske liste ter list čeških fašistov, prepovedana pa so tudi zborovanja opozicije, kajti »ne gre več za politično borbo, marveč za agitacijo proti državi«. ⁹⁶⁵

Kako je Jutro gledalo na notranjepolitične razmere v ČSR in predvsem na vladni odnos do »protidržavnih« elementov, pa najbolje izpričuje naslednji članek: »Čehoslovaška javnost se je še nedavno ponašala s tem, da je čehoslovaška republika edini otok prave demokracije v Srednji Evropi, kjer se lahko vsakdo spodobno izživlja in malikuje svoj poljubni politični ideal.« Vendar pa, nadaljuje avtor, se je ta vrsta demokracije v zadnjih mesecih pokazala kot slabost, kar ugotavlja tudi tamkajšnja javnost. Med strankami vladne koalicije se je namreč razplamtela brezobzirna borba za oblast, »borba, ki slabi državo, pri opoziciji pa se opaža naravnost različne prevratne, proti državi naperjene težnje. Čehoslovaška demokracija je v tej gonji vseh proti vsem, v prvi vrsti pa proti državi, s svojo popustljivostjo in neodločnostjo pokazala vso svojo slabost ter oslabila ugled državne sile.«

⁹⁶² Slovaški separatizem, Jutro, 1. 9. 1933.

⁹⁶³ Papeški nuncij se zahvaljuje patru Hlinki, Jutro, 16. 9. 1933.

⁹⁶⁴ Konflikt med nuncijem in praško vlado, Jutro, 22. 9. 1933.

⁹⁶⁵ Ostrejši kurz v ČSR, Jutro, 23. 9. 1933.

V teh časih pa je to povsem neprimerno in »ako bi praška vlada ne posegla pravočasno po strožjih ukrepih, bi valovi strasti kmalu popolnoma preplavili ta hvaljeni otok demokracije.«

»Demokracija in socializem sta povsod izgubila igro, kjerkoli sta se držala papirnatih načel in na borbo nista odgovarjala z borbo, marveč z neodločnostjo in slabotnostjo. Čsl. demokracija je pravi primer take blodnje, ki zamenjava krotkost z demokratizmom.«

Jutro poudarja, da je slednje sprevidel tudi senator Klofáč, sicer pravi demokrat in socialist, ki je doslej vedno govoril o »novem človeku« in »novi demokraciji«, ki da se bosta razvila v češko-slovaških razmerah, sedaj pa neprestano opozarja na nevarnost in poziva k obrambi pred razcepljenostjo. Podobno velja za socialne demokrate, »ki so do zadnjega časa ljubosumno bdeli nad tk. zv. svoboščinami, služječimi nasprotnikom kot ščit za vedno hujše napade na državo«.

In medtem, ko so vladne stranke čuvalе ideale demokracije, so se izraziti sovražniki države, kamor po Jutru sodijo »Nemci, peščica Slovakov, kupljenih z madžarskim denarjem, komunisti in zmešana skupina čeških fašistov«, vpregli v »voz protidržavne politike«, čuvarji »demokracije« pa te poplave niso znali zajeziti.

»Ta politična idila je privedla tako daleč, da se je lahko postavil proti državi vsak, kdor je imel čas in voljo ali kdor je hotel služiti novce iz tujih dispozicijskih fondov. Klic po jaki roki je zato naletel povsod na prijazen odmev in celo guverner Narodne banke je zahteval odločno, naj se v sedanjih težkih časih poostri kurz, da ne bo država žrtev načela demokracije za vsako ceno.« Jutro, torej pozdravlja novi kurz trde roke – v bistvu skozi svoje tolmačenje razmer v ČSR opravičuje državni teror v Jugoslaviji, pregon (tudi slovenske) opozicije ter cenzuro njenega tiska – in odmik od »zastaranega stališča«, katerega so opustile tudi države z dolgoletno politično tradicijo. »Tem manj je tako ozkostično stališče primerno za mlado državo, katere osnove niso še popolnoma utrjene v mišljenju vseh državljanov.«

»Zato se je vlada končno vendarle odločila za resnejše korake in so njeni prvi ukrepi v tem pogledu že prišli v javnost. Brez krika in vika se pripravlja tudi strog kurz proti nezanesljivim uradnikom: hitlerjvcem, komunistom, slovaškim separatistom in fašistom, ki v notranjosti čeških strank sejejo nered in zmešnjavo. Razpuščene so že nekatere komunistične organizacije, zborovanja se ne dovoljujejo več tako širokogrudno, nekateri listi so ustavljeni, drugi pa so prejeli ostra svarila. Slično vlada tudi ne bo več trpela Hlinkove gonje, ki se odeva s plaščem slovaškega domoljubja, v resnici pa služi za brezobzirno rušenje državnega reda v prid madžarske iredente.« Po navajanju vladnih represivnih ukrepov sledi še zaključek:

»Vodilni politiki so prišli do prepričanja, da bi bila predraga cena, ako bi vzdrževali himero napačno razumevane demokracije, na vidno škodo države. V danih prilikah je treba pojmovanje demokracije vsaj nekoliko približati stališču, ki ga zavzemajo v tem pogledu Nemci in Madžari.«⁹⁶⁶

Čez dober mesec pa so bralci Jutra ponovno dobili podroben vpogled v razmere med Čehi in Slovaki oz. slovaško vprašanje. Tokrat je o slednjem razmišljal

⁹⁶⁶ Močna roka na Češkem, Jutro, 30. 9. 1933.

liberalni publicist in novinar Božidar Borko, velik prijatelj Čehov ter odločen zagovornik češkoslovaške enotnosti. V skladu s svojimi pogledi se podrobno dotakne aktualnosti slovaškega narodnopolitičnega, jezikovnega in kulturnega vprašanja, izpostavi razloge zanj, poudari probleme in nakaže rešitve, zato ga velja vzeti pod drobnogled:

»Poleg manjšinskih problemov imajo Čehi kot državo ustvarjajoči narod še neko vprašanje, ki so zanj prevzeli z osvobojenjem moralno in zgodovinsko odgovornost: slovaško vprašanje.

V stališču nasproti temu problemu sta se v teku časa razvili dve skrajnosti, izmed katerih je prva najmanj pomembna. So ljudje, ki se jim vsa problematika s čudovito lahkoto zgoščuje v nekoliko votlih fraz; le-te pač silno bobne, a nimajo žive in konkretne vsebine. Ti ljudje si zamišljajo češkoslovaško edinstvo kot petrificirano in splošno formulo in dopuščajo slovaško vprašanje le pogojno kot tehnični izraz za nekatere slovaške regionalne zadeve. V tem smislu obstoji tudi moravsko in šlesko vprašanje. Tako stališče je v manjšini in nima vpliva na potek stvari. Večina preudarnih pristašev narodnega edinstva vidi v slovaškem vprašanju več kot regionalno zadevo, namreč **počasno organsko nastajanje češkoslovaškega narodnega edinstva**, ki ga je treba pospeševati z zelo razumnimi in premišljenimi ukrepi. Tej odločilni večini leži to vprašanje na meji med upravnimi in psihološkimi problemi mlade republike, predvsem pa ji je to psihološko vprašanje.

Skrajnost, ki je do neke mere res pomembna, so slovaški avtonomisti. Le-ti so čez mero napeli boben slovaškega vprašanja in nanj nemilo tolčejo že dolga leta. Njim se zdi to vprašanje najvažnejše in najbolj pereče.

O slovaškem vprašanju obstoji že cela literatura, zlasti po revijah razmetanih razprav, člankov in polemik. Dokazano je, da bi dosledna avtonomija samo osiromašila Slovaško: gospodarski statistiki navajajo neovrgljive številke, ki jih ne nameravam citirati, čeprav so mi pri roki, ker se omejujem samo na kulturno plat problema.

Govoril sem z nekaterimi intelektualci avtonomisti. Svoje osnovno stališče so formulirali v dve zahtevi: Čehi naj priznajo Slovake kot narod, slovaški jezik pa bodi kot samostojen jezik enakopraven v vsej republiki, a na Slovaškem edini uradni jezik. K temu nekoliko opazk:

Odveč bi bilo navajati dokaze za etnično edinstvo Čehov in Slovakov. Vprašanje pojma 'narod' sodi tudi v odnosu med Čehi in Slovaki v politično metafiziko in je za stvarno državno življenje toliko časa nevažno, dokler si Slovaki sami nadevajo značaj in vlogo državnega naroda in dokler ne vidijo v sebi narodne manjšine, kakor so v republiki Nemci ali Madžari. Sicer pa so avtonomisti samo del slovaške politične množice; drugi Slovaki, med njimi tako pomembne osebnosti, kakor so dr. Hodža, dr. Šrobar in cela vrsta drugih, tudi mlajših slovaških intelektualcev, zastopajo načelo organskega narodnega edinstva. Vprašanje se bo rešilo in se že rešuje po neki, takim vprašanjem imanentni naravi: Slovaki so kot narod ali

karkoli že, postali bistven in sestaven del državo ustvarjajočega naroda, ki nasproti etničnim manjšinam in nasproti inozemstvu predstavlja legalno in stvarno obstoječo enoto. Kako naj se uredi **interni** odnos med deli te enote, je baš vprašanje politične psihologije in v nji so Čehi kot zrel in vseskozi demokratičen narod dovolj izkušeni in preudarni. Treba je samo, da tudi slovaški deležnik prispeva svoje najboljše k rešitvi tega delikatnega vprašanja, ki pa mu novejša politika avtonomistov žal ne daje zadostne jasnosti in nedvoumne opredeljenosti.

Drugače je z jezikovnim vprašanjem. Očitno je, da so med slovaškim in češkim jezikom malenkostne in za praktično razumevanje docela brezpomembne razlike. Med osrednjimi in obodnimi narečji vsakega naroda so mnogo vidnejše razlike, kakor so med češkim in slovaškim književnim jezikom. Današnja slovaščina je bila proglašena za poseben književni jezik še le pred dobrimi osemdesetimi leti po zaslugi Ludvika Štura in njegovega kroga, medtem ko so nekateri ugledni Slovaki, n. pr. Kollar, Šafařík in drugi, pisali češko, črpajoč iz češke literarne tradicije. Kdor razume češko, lahko brez težave čita slovaško; nekdo je naštel samo 15% različnih besed v besednem zakladu slovaškega jezika, vse drugo so pravopisne in neznatne slovniške razlike.

Navzlic tej skrajni sorodnosti obeh književnih jezikov, sorodnosti, ki je slovniško, besedno in po ritmu jezika mnogo tesnejša, kakor je sorodnost slovenskega in srbohrvaškega pismenega jezika, so Čehi kot dobri politični psihologi rešili to vprašanje tako, da Slovaki nimajo stvarnega povoda za pritožbe. Pri nas se širijo vesti o nekem jezikovnem 'zatiranju' Slovakov, o prodiranju češčine na Slovaško in podobno. Kdor jim verjame, naj se potruži na Slovaško: to bo ozdravilo najbolj nevernega Tomaža. Vsi javni napisi na Slovaškem so samo slovaški. V petih dneh, ki sem jih preživel med Slovaki, sem trdovratno iskal dokazov, da se slovaški jezik vidno zapostavlja; zaman. Kjerkoli se pismeno kaže država s svojim upravnim aparatom in z vsemi drugimi atributi, se kaže skoraj izključno v slovaških slovniških oblikah, v slovaškem besedišču. Rešitev jezikovnega vprašanja se zdi, če ne idealna, pa vsaj skrajno zadovoljljiva; dvojezičnosti med češkim in slovaškim jezikom kajpak ni, ker bi spričo preočitne podobnosti bila absurdna, vendar se češki jezik povsod na Slovaškem širokosrčno umika svojemu, z značajem pismenega jezika zaznamovanemu slovaškemu narečju. Najbolj verjetno je, da se avtonomisti boje zedinjevalnih teženj, ne pa sedanjega stanja, čigar ugodnosti ne morejo resno zanikati. Jezikovno zedinjenje je namreč zelo mogoče, ker ima svojo tradicijo v razmerah pred letom 1848 in bi pomenilo nekaj povratek k stanju pred Šturom. Vendar nihče ne misli na kakršnekoli nasilne ukrepe. Prav tiste dni so praški listi priobčili neko izjavo prezidenta T.G. Masaryka, ki je dejal med drugim: 'Narod je jezikovno kaj drugega kot kulturno... Slovaki imajo svoje narečje v vsej državi ustavno zagotovljeno. Sprejemam dejstvo, da hočejo za razliko od Kollarja in Šafaříka pisati in govoriti v svojem narečju. Bog ž njimi, naša ustava jim za to jamči.'

Ta širokosrčnost v jezikovnem vprašanju je prepričevalen argument proti avtonomistom, ki pod krinko strahu za jezik zasledujejo druge smotre. Odnos Čehov do slovaškega jezika kaže češko superiornost v politični psihologiji: vidovita, v svojih ukrepih preventivna zedinjevalna politika pač ne dirja s konjskimi kopiti preko cvetočih gred, marveč previdno hodi po stezah, kjer ničesar ne podira in ne uničuje.

Že danes se opaža, da se slovaški razvoj preusmerja. Slovaška univerza ni v Turčianskem Sv. Martinu, kulturnem središču predvojnega slovaštva, marveč v Bratislavi. Dnevnik izhajajo v Bratislavi in v Košicah. Večje mesto zmaguje nad idilo manjšega in ves sij svetomartinske tradicije ne more zadržati tega procesa. Turčiansky Svety Martin simbolizira kmečko podlago slovaškega preporoda; v Bratislavi, v Košicah in drugod nastaja slovaštvo inteligence in meščanstva. Narod, ki prej skoraj ni imel svoje inteligence in meščanstva, je z narodnim osvobojenjem stopil tudi socialno v novo razvojno stopnjo. Priliv novih narodnih plasti, prodor novih vrelcev gospodarske in socialne energije mora odmevati tudi v kulturnem življenju.

Na Slovaškem se danes vsepovsod čuti kvas novega časa, in to je tisto, proti čemur se zbirajo konzervativne sile in kar moti zlasti one, ki vodijo kmečki živeli. Kmečka središča, ki jih predstavlja duhovščina z nezadovoljnimi inteligenti, se upirajo najbolj trdovratno. Sožitje s Čehi prinaša v deželo nekaj novega, doslej neznanega; vznikajo novi problemi, kažejo se nove naloge. Cirkulacija kulturnih struj spominja na fizikalni pojav kroženja lažjega in težjega zraka. Na Slovaško prodirajo zdravejše in naprednejše struje; stare, nasičene se dvigajo in odhajajo. Manj razviti narod je prišel pod vpliv bolj razvitega. Čehi že s samim sožitjem s Slovaki kulturno in materialno dvigajo slovaštvo, pospešujejo njegov razvojni tempo, silijo ga k novim odločitvam, poganjajo ga tudi tedaj, ko ga nočejo.

Danes je še vse v kontrastih: preteklost in sedanjost sta preveč izprekrižani, ni pregleda. V mestih se slovaški element, vidno podprt s tu naseljenimi Čehi, bori zoper Madžare, Nemce in Žide. Brez Čehov bi bil komaj kos temu žilavemu prodiranju v gospodarske postojanke onih, ki so prej edini obvladovali mesta na Slovaškem. Samo svobodna država je mogla na Slovaškem socialno sprostiti in dvigniti cele sloje, ki se v prejšnjih razmerah ne bi mogli preriti k višku. To izpreminja narodnostno, a tudi gospodarsko strukturo mest in vpliva odtod na podeželje.

Naseljevanje Čehov med Slovaki ni torej zlo, kakor ga skušajo predočiti avtonomisti, marveč je zelo dobra pot k narodni preobrazbi Slovaške, ki je močno preprežena s tujerodci. Slovakom se ni bati, da bi jim Čehi vzeli njihovo svojstvenost: množica Čehov se je že poslovlačila in se morajo danes truditi, ko govorijo svoj jezik. V redakciji košičkega dnevnika 'Slovenský Vychod' sede Čehi in pišejo slovaško! Problem torej ni jezikovni, težišče je v nacionalnih in gospodarskih vprašanjih in tu je sodelovanje Čehov pozitivno za slovaški napredek.«⁹⁶⁷

⁹⁶⁷ Božidar Borko, Čehi in Slovaki, Jutro, 9. 11. 1933.

»Slovaško vprašanje je v glavnem in v osnovi gospodarsko vprašanje«

(Beseda o sodobnih vprašanjih, III/1934, št. 3.)

Vihra okrog slovaškega vprašanja v ČSR se konec leta 1933 postopoma poleže, saj jo nadomesti oster nastop vlade proti čedalje bolj nacificiranim »prevratnim« in »protidržavnim« nemškimi (deloma pa tudi madžarskim) strankam in društvom. Posledično svoj interes na nove teme prenese tudi Jutro, ki še pogostejše kot doslej objavlja Beneševe zunanjepolitične ekspozice in poudarja zavezništvo in bratstvo med ČSR in Jugoslavijo v vedno močnejšem vretju v Srednji Evropi, povezanem z nevarnostjo, ki jo predstavlja politika nacistične Nemčije.

Vendarle pa slednje še ne pomeni, da ne bi slovaško vprašanje, predvsem v kontekstu vseh dogodkov, ki so se pripetili leta 1933, tudi naslednje leto dobilo pomemben prostor v slovenskem tisku.

Verjetno namreč ni prispevka, ki bi tako obširno in tako podrobno slovenski javnosti predstavljal slovaško vprašanje, kot je to storil Viktor Smolej v svojem *Slovaškem pismu*, ki ga je leta 1934 v dveh delih objavila krščansko-socialistična Beseda o sodobnih vprašanjih. V kratkem predgovoru se uredništvo odpove lastnim stališčem, saj povsem zaupa pismu »sotrudnika iz Bratislave, v katerem nam objektivno in realno prikazuje razmere in trenja v bratski republiki, s katero nas veže v Evropi ista usoda in sploh mnogo podobnosti ter skupnosti«.

Smolejevo pisanje je v osnovi namenjeno dogajanju preteklega leta, v katerem je »stopilo tudi pred najbolj zaspane politike odločno vprašanje o razmerju Čehov in Slovakov ter pokazalo vso svojo aktualnost in vso nevarnost, če se ne reši z odločno in odkrito potezo. Duhovi na Slovaškem so ostro ločeni in prav leto 1933 je gotovo največ prineslo k ostremu izoblikovanju obeh glavnih političnih struj na Slovaškem: centralistične čekoslovaške in avtonomistične nacionalistične slovaške.«

Sledijo statistični podatki. In sicer o številu Čehov na Slovaškem, ki so nekoč bili dragoceni, »zdaj, ko imajo Slovaki dovolj in tudi večkrat bolj kvalificiranih sil, pa ni mogoče poslati teh tisočev spet nazaj čez Moravo, ker pri njih doma je tudi vse prenapolnjeno«. Smolej omenja tudi padec madžarskega prebivalstva, ki pa je še vedno močno prisotno v mestih, tako da denimo »na bratislavskih ulicah prevladuje nemščina in madžarščina, v veliki meri se sliši češčina, a najmanj slovaščina«. Razlog temu je socialna struktura slovaške družbe, v kateri so Slovaki še vedno podeželsko prebivalstvo oz. »prihajajo naravnost iz kmečkih hiš in nimajo nikake gospodarske ne socialne zaslonbe«. Opazen je tudi splošen porast nemške skupnosti ter »problem« židov, katerih doma so trgovina, advokatura in zdravstvo. »Če primerjamo število Nemcev, Madžarov in židov z veliko močjo, ki jo imajo povsod, razumemo rastoči nacionalizem Slovakov.«

Pri osvetljevanju slovaškega vprašanja, ki »je postalo priljubljen konjiček v češki javnosti«, Smolej poseže v preteklost in izpostavi manjko narodne države v zgodovini Slovakov ter njihove politične smeri v okviru narodnega gibanja in odnosa do Čehov.

Razlogov za nastanek aktualnega avtonomističnega gibanja, »ki ni nič drugega kot slovaški nacionalizem«, je po Smolejevem mnenju več, največji pa je gospodarski: »Slovaško vprašanje je v glavnem in v osnovi gospodarsko vprašanje, žal da, kot vidim, mladi pokret premalo to poudarja in se izgublja v besedah, ki gospodarskega izboljšanja ne bodo mogle prinesiti. Ideja narodne enote Čehov in Slovakov je bila skozi 15 let samo pretveza za osvajanje Slovaške po češkem kapitalu.« To trditev podkrepi z nekaterimi podatki, ki jim dodaja tudi slovaške pritožbe, da so Slovaki zapostavljeni in diskriminirani pri pridobitvi javnih služb ter da je število slovaških šol in slovaških profesorjev v primerjavi s celotno državo premajhno. »Dejstvo je, da po vseh boljših uradih na Slovaškem sede Čehi in da Slovaška dobiva od svojih dajatev Pragi levji delež.« 'Osvobodili smo vas, vi ste pasivni in mi še vam doplačamo'. To so bile včasih fraze, ki pa zdaj že nikjer ne najdejo več vernikov.« Ob zapostavljenosti v gospodarstvu in javnih službah Slovake moti tudi praški centralizem: »Unitarci ustvarjajo enotno, centralistično državo brez razlike krajev, zgodovine in ljudi. A razmere so na zapadu tako različne od onih na vzhodu, kakor je razlika med motornim plugom in lesenim ralom! In to naj ima enotnost v upravi, v gospodarstvu, v razdelitvi davkov, v socialni zakonodaji, v šolstvu itd.!«

Svoje pa k slovaškemu nacionalizmu prinaša tudi vera, saj so »Čehi na Slovaško po prevratu prinesli idejo verskega indiferentizma, ali ostreje, protikatoličanstva. Hoteli so kar čez noč iz konservativnih, vernih Slovakov napraviti naprednjake, brezverce.«

Zato sta Hlinka in Razus svoje politične pristaše vezala »tudi s poudarjanjem pozitivne verske misli«. Smolej nato našteva politične aktivnosti in prizadevanja slovaških avtonomistov, zlasti hlinkovcev, ter aktivnost avtonomistične mladine, ki želi »delati za dviganje slovaške narodne zavesti, a nikakor in nikoli v proslah narodne enote češkoslovaške«, kar moti tudi vso »hejslovansko javnost«, ki mladini očita pomanjkanje idealizma in politično malenkostnost.

Kot največji dogodek v letu 1933 Smolej izpostavi nitranske slavnosti, »velike narodne slovaške demonstracije, katere hrup je čula tudi Praga«, saj je na njih čehoslovakizem doživel fiasko, kar je kasneje neuspešno poskušal reševati tudi Beneš, zagovornik močne unitarne države. Prvi del svojega pisma konča Smolej z optimistično naklonjenostjo do slovaškega gibanja, katerega pa obravnava tudi dokaj kritično: »Gibanje za strnitev vseh slovaških sil v eno udarno nacionalistično moč je tu. Je pa vse vretje in še vse mlado. Pogrešam trdnega delovnega programa, načrta za izpeljavo idej mlade Slovaške za njih konkretno uresničitev, zlasti pogrešam konkretnega gospodarskega načrta, ker bistvo problema o razmerju Čehov in Slovakov leži v gospodarskem vprašanju. A prav po teh pomanjkljivostih moremo značilno presoditi, da je to mlado, zanesenjaško gibanje res še gibanje, pokret in ne toliko politična stranka, da bo prav lahko na političnem polju razočaralo, če se svojih šibkih strani ne bo zavedalo, da pa priča o svežih, še neizrabljenih silah mladega naroda, ki so se po tisoč letih razvezale in hočejo svet oblikovati po svoji zamisli.«⁹⁶⁸

Drugi del Smolejevega pisma se bolj kot slovaško-češkim odnosom posveča težavam, ki jim je priča mlada demokratična ČSR v siceršnjem protidemokratskem ozračju Evrope. Slednje vpliva tako na notranjepolitične razmere, odnos do

⁹⁶⁸ Viktor Smolej, Slovaško pismo, I. del, Beseda o sodobnih vprašanjih, III/1934, št. 3, str. 13–18.

Viktor Smolej (spodaj v sredini) v družbi slovaških prijateljev v Bratislavi junija 1934

manjšin, ki jih krepijo še emigranti iz ostalih držav in pa odnos do sosedov. Na tem mestu se Smolej ukvarja predvsem z madžarskim problemom, ki ga v aktualnih razmerah pooseblja Bethlenova politika. Slednji se namreč ob vseh revizionističnih in iredentističnih prizadevanjih vedno bolj povezuje z Italijani in Nemci, katerih protislovansko mišljenje je že od nekdaj dobro znano.⁹⁶⁹

Še istega leta se Smolej oglasi z obravnavanjem drugega pomembnega (češko)slovaškega soseda, tokrat Poljakov in njihovega odnosa do ČSR oz. slovaškega vprašanja. Smolej, čeprav si po lastnih besedah prizadeva biti objektivni, ni do Poljakov prav nič prizanesljiv. Tako navaja mnenje svojih slovaških znancev o poljski življenjski utrujenosti in degeneriranosti: »Poljaki so slovanski Francozi. Odevajo se v lepi videz in si pripenjajo na prsa slavno preteklost, a njih korak je korak starcev. Niti smejeti se ne znajo in te niti po ramah ne morejo potrepeljati. To je degenerirani narod, ki je poln katolištva na ustih, a poln gnilosti v svoji notranjosti, poln nemorale. Tako pravijo Slovaki.« Smolej se strinja, da seveda ne gre generalizirati in da bodo te ostre besede razburile »panslavistično idilično slovensko navdušenje za Poljake«. Zato se raje usmeri k nekaterim zgodovinskim dejstvom ter aktualni poljski politiki, željni uvrstitvi med velesile ter polni aspiracij po delu češkega in slovaškega ozemlja. Omeni tudi, da del slovaških avtonomistov koketira s temi poljskimi težnjami, a predvsem zato, da bi dražili Čeha in Beneša. Izkušnje iz zgodovine, poljski odnos do manjšin ter njihove želje, da razširijo svoje ozemlje, pri čemer se povezujejo s »starimi prijatelji« Madžari,

⁹⁶⁹ Viktor Smolej, Slovaško pismo, II. del, Beseda o sodobnih vprašanjih, III/1934, št. 5, str. 97–104.

Viktor Smolej (drugi z leve) z družbo, Slavičie údolie (Bratislava), 28.4. 1934

namreč dokazujejo, da Poljakom ne gre zaupati. »Poljska plava v imperialističnih in šovinističnih vodah, ki nam ne morejo biti simpatične ne malo ne zelo.«⁹⁷⁰

Seveda s poročanjem o razmerah v ČSR nadaljujeta tudi osrednja slovenska politična dnevnika. Slovenec najprej povzema pisanje Prager Presse o ponovnem zbliževanju med češko in slovaško ljudsko stranko,⁹⁷¹ maja 1934 pa svoj prostor namenja vsem trem »ustanoviteljem« ČSR, se pravi Štefaniku, Masaryku in Benešu.

Najprej se spomni petnajste obletnice tragične smrti slovaškega generala, ki mu posveti glorificirano biografijo in zelo čustven opis smrti, v katerem se izogne kakršnikoli namigovanj in špekulacij glede morebitne politične zarote, objavljena pa je tudi fotografija gomile na Bradlu.⁹⁷² Ob priložnosti ponovne, že tretje izvolitve T. G. Masaryka za predsednika ČSR, velikega češkoslovaškega državnika Slovenec tudi tokrat predstavi v superlativih in mu nameni celotno naslovnico. Zadnji, čeprav v aktualni politični praksi daleč najpomembnejši izmed omenjene trojice, zunanji minister ČSR Beneš, je tega leta praznoval svojo petdesetletnico in ob tej priložnosti, ki ni obšla slovenskega prostora, saj je bil v Ljubljani organiziran celo slavnostni večer v njegovo čast, mu tudi Slovenec nameni zelo naklonjen članek.⁹⁷³

Je pa tega leta, kot že rečeno, v slovenskem tisku začel objavljati svoja razmišljanja in poglede tudi najpomembnejši slovenski slovakist 20. stoletja, Viktor Smolej, ki se je v tem času nahajal v Bratislavi in bil zato ena najbolj verodostojnih

⁹⁷⁰ Viktor Smolej, Slovaki in Poljaki, Beseda o sodobnih vprašanjih, III/1934, št. 7-8, str. 146–149.

⁹⁷¹ Na Čekoslovaškem se zbirajo katoličani, Slovenec, 22. 3. 1934.

⁹⁷² Ob petnajstletnici tragične smrti češkoslovaškega velikana, Slovenec, 4. 5. 1934.

⁹⁷³ Dr. Edvard Beneš – 50 letnik, Slovenec, 29. 5. 1934.

prič tamkajšnjega dogajanja. Bralce Slovenca je najprej podrobno seznanil z razmerami, v katerih se nahaja in deluje slovaška katoliška mladina oz. mlajša inteligenca. Smolej se je v ta namen pogovarjal s podpredsednikom Zveze slovaškega katoliškega dijaštva (organizacije pod Hlinkovim patronatom), pogovoru pa se je pridružil tudi tajnik zveze Jozef (Jožo) Kosorin, ki je eno leto kot štipendist Slovenske dijaške zveze študiral v Ljubljani, in pogovor se je od zgodovine prenesel na aktualno ideološko polje. Smolej in Kosorin primerjata predvsem način dela Slovakov in Slovencev ter ugotavljata, da Slovaki preveč gradijo na slovesnostih in manifestacijah, medtem ko pri konkretnem delu ter ideološkem utemeljevanju gibanja še precej zaostajajo za Slovenci. Pri tem Smolej Slovake optimistično zagovarja z dejstvom, da je njihovo organizirano gibanje staro komaj dobrih deset let in da se bodo v svojem razvoju še naprej zgledovali po že nekako *»utrujenih in vse kulture prenasičenih«* Slovencih. Smolejeva vera v Slovake se kaže tudi v naslednjih besedah: *»Včasih zavidam Slovakom njih mladost, včasih sem ponosen na naše izdelane in trdne organizacije. Slovenci že poznamo dijaško gibanje, Slovaki so še preveč v prvih početkih dijaškega življenja, da bi njih organizacijskemu delu mogel nadeti naslov gibanja. So pa na poti v to in želimo jim mnogo vztrajnosti in mnogo novih globin.«*⁹⁷⁴

Če smo še pred nekaj leti na Slovenčevih straneh zaman iskali Hlinkovo fotografijo, pa se mu je vodilni katoliški slovenski list za to izdatno oddolžil ob njegovi 70-letnici. Slovenec vodilnemu slovaškemu ljudskemu tribunu namreč namenja celotno stran s fotografijo vred. Opisana je njegova bogata in težka življenska ter politična pot, ki ga je od Madžarov preganjanega vaškega župnika pripeljala do položaja nespornega voditelja velikega dela Slovakov in ga postavila ob bok irskemu katoliškemu voditelju O'Connellu: *»Kakor O'Connel, tako je znal Hlinka dokazati, kaj je to srce v politiki. Da, kdor je kdaj zrl v te modre, otroške oči Hlinkove, ta je zrl v njih srce Slovaške!«*

Drugi del članka se posveča slavnostim, ki so jih slovaški katoliki v Hlinkovo čast pripravili v Ružomberku in katerih se je ob Čehih, Poljaki in Ukrajinci udeležila tudi slovenska delegacija. Slavljeneč Hlinka je s svojim poudarjeno nacionalnim, a obenem patriotskim nagovorom navdušil množice, kar pa pisca članka ne preseneča, saj za Hlinko stoji *»ves slovaški narod«*, o njem pa celo sestavljajo pesmi, kot je denimo ta, ki jo je *»na vsaki železniški postaji prepevala slovaška ljudskošolska mladina«*:

*»Pride Hlinka iz Ružomberka
in prinese nam svobodo;
v tej naši republiki
bode dobro res.«*

Hlinki posvečen prispevek se zaključuje z obžalovanjem, ker v ČSR še vedno ni prišlo do katoliškega političnega bloka, pri čemer upa, da bo stare spore uspelo preseči prav češki in slovaški katoliški mladini.⁹⁷⁵

⁹⁷⁴ Slovaška katoliška mladina, Slovenec, 12. 7. 1934.

⁹⁷⁵ Slovaški ljudski tribun Andrej Hlinka v slavju svoje 70 letnice, Slovenec, 22. 7. 1934.

Le nekaj dni zatem se še en krajši zapis posveča Hlinki, njegovi modrosti, srčnosti, skromnosti in pa tudi naklonjenosti do Slovencev. Tokrat izpod peresa Frana Kukovice, ki je Hlinko imel priložnost spoznati že leta 1911 v Ružomberku, leto dni kasneje pa ga je slednji celo poročil v tamkajšnji župni cerkvi. Kukovica zapiše, da je bilo za časa Avstro-Ogrske v dveh tovarnah papirja v Ružomberku zaposlenih tudi do 20 Slovencev, ki so skupaj s svojimi družinami tvorili petdesetčlansko slovensko skupnost. Hlinka ji je bil izredno naklonjen in je nastopal kot njihov zagovornik ter »misijonar«. V pogovorih s Kukovico se je pogosto zanimal za slovenski narod, katoliško dejavnost in za dr. Kreka, s katerim sta se poznala, slovaškim Slovencem pa je celo priporočil, naj ustanovijo lastno društvo, kar jim madžarska oblast, tudi zaradi njihovega sodelovanja s Hlinko, pod pretvezo panslavistične nevarnosti, ni dovolila.⁹⁷⁶

V začetku septembra Slovenec objavi še en obširen Smolejev članek o primerjavah Slovencev in Slovakov, ki je praktično slovenska varianta članka v Elánu,⁹⁷⁷ zato ga bomo na tem mestu preskočili. Sledi pa še novica o kongresu čeških in slovaških katolikov v Litomyšlu, kjer se je Hlinka zavzel za državno edinstvo, ki so ga, po njegovih besedah, Slovaki pripravljeni braniti do zadnje kaplje krvi.⁹⁷⁸ Vse se seveda ponovno vrti okoli nerešenih sporov med Hlinko in Šramkom oz. neuspešnim poskusom, da bi se stranki ponovno združili in sestavili enoten katoliški politični blok v ČSR. Zanj se, kot je znano, ves čas od nastanka ČSR zavzema tudi Slovenec, posveti pa mu tudi uvodni komentar v začetku oktobra. V njem analizira razloge za neuspeh, pri čemer do Hlinke, ki ga sicer priznava za absolutnega gospodarja v svoji stranki, ni ravno prizanesljiv in ga označi za »držnega pozerja /.../ ki ne zna ali pa noče realno gledati ...«, poleg tega pa je »spričo svojega vihravega temperamenta premalo stanovit in premalo konkreten v svojih političnih zahtevah«. Združitev slovaških in čeških ljudovcev v eno stranko po piščevem mnenju onemogoča tudi to, da Hlinka v zadnjem času nastopa ne le v imenu slovaških katolikov, ampak širše kot Slovak, zato je v prihodnosti upati zgolj na sodelovanje obeh katoliških strank, kar bi morda Hlinko privedlo ponovno v vlado, s čimer bi ta lahko obstajala brez levece.⁹⁷⁹ Konec septembra pa na straneh Slovenca preberemo še recenzijo dveh aktualnih biografij Andreja Hlinke, ki sta v tekočem letu izšli v ČSR. Nad prvo izmed njiju, novo, po konfiskaciji popravljeno izdajo, ki je prišla izpod peresa tesnega Hlinkovega sodelavca Karola Sidorja, je pisec kritike Henrik Novak več kot navdušen, saj po njegovem mnenju ni le »biografsko izčrpna, marveč nudi v biografiji tega velikega moža obenem tudi politično zgodovino Slovakov od l. 1864 do 1926«. Novak na kratko povzame vsebino knjige, »ki se bere kakor roman«, ter ugotavlja, da se ob tem »človeku kar vsiljuje komparacija« med Slovenci in Slovaki. »Saj je usoda tako podobna. In mnogi zgodovinarji nas imajo za en narod.« Pač pa Novak neusmiljeno skritizira drugo delo o Hlinki, ki ga je napisal češki avtor Václav Chalb, izdalo pa »češko svobodomiselstvo«.

⁹⁷⁶ Andrej Hlinka in slovenski delavci, Slovenec, 28. 7. 1934.

⁹⁷⁷ Devet mesecev med Slovaki, Slovenec, 1. 9. 1934, str. 193–195; glej str. 204–206.

⁹⁷⁸ Slovenec, 15. 9. 1934.

⁹⁷⁹ Katoliški blok med Čehi in Slovaki, Slovenec, 6. 10. 1934.

Hlinki seveda ne najbolj naklonjeno delo po recenzentovem mnenju za Sidorjevim »daleč zaostaja po kvaliteti in kvantiteti«, pisano pa je »tendenciozno« ter v »žurnalističnem tonu, a brez vsake znanstvene ambicije, brez vsakega smisla za resnico in logiko«. ⁹⁸⁰ Za omenjeno recenzijo so, kot smo že omenili, izvedeli tudi na Slovaškem ter nanjo opozorili v Slováku, katerega glavni urednik je sicer bil prav Sidor. Je pa omenjena Sidorjeva knjiga o Hlinki vsaj posredno – in v kontekstu njegove sedemdesetletnice – botrovala tudi daleč najobsežnejšemu zapisu, ki je o vodji slovaškega političnega katolicizma in avtonomizma izšel na straneh slovenskega tiska v obravnavanem obdobju. Avtor I. Z. je namreč v Času, reviji Leonove družbe, na skoraj dvanajstih straneh podrobno opisal Hlinkovo življenjsko in politično pot, njegove zasluge in žrtve za narod ter tudi njegove sposobnosti in značajske poteze. Prispevek je svojevrsten povzetek Sidorjeve biografije, zato je seveda napisan z izrazito naklonjenostjo in hvalo Andreju Hlinki, ki je, kot v uvodu zapiše I. Z., »tako zanimiva in edinstvena postava v galeriji znanih evropskih mož« in to »predvsem radi svoje voditeljske edinstvenosti, čistosti in iskrene pravičnosti ...« ⁹⁸¹

V ČSR oz. na Slovaškem je na začetku leta 1934 minilo petnajst let, odkar je češkoslovaška država dokončno prevzela oblast na Slovaškem. Ob tej priložnosti je bila v Bratislavi velika proslava, o kateri je poročalo zlasti Jutro in ponovno izrazilo svoje unitaristične poglede na tamkajšnje narodnostne razmere:

»Slavnosti v Bratislavi imajo svoj pomen tudi s širšega vidika slovanske politike in celo z vidika današnjega položaja. Dejanska vključitev Slovakov v češkoslov. državo pomeni začetek tistega naglega in velikega napredka, ki je v teku petnajstih let tako preobrazil razmere na Slovaškem, da se od tega marsikateremu starokopitnemu Slovaku vrti glava. Slovaška je bila na novo prebujena k nacionalnemu življenju in obenem trdno povezana s češkimi deželami v državno in nacionalno enoto.

Sedanje razvijajoče, neprisiljeno notranje zedinjevanje Čehov in Slovakov, njih nezadržno, naravno prehajanje iz regionalnih oblik v enotno politično in narodnostno telo, je nevomno velik in v slovanskem svetu pomemben pojav ...«

Poleg tega pa, piše Jutro, ima ta obletnica velik pomen tudi zaradi stalnih poskusov madžarske, tako službene kot neslužbene politike, da bi zahodni svet prepričala o potrebi po ponovnem reševanju »slovaškega vprašanja« oz. odkritega madžarskega revizionizma, ki se najbolj zaganja prav v Slovaško.

»Ni tedaj majhnega pomena, kako je s Slovaki in Slovaško danes, petnajst let po oboroženi zmagi Češkoslovaške nad Madžarsko. Grof Bethlen in njegovi angleški prijatelji so nedavno prejeli iz vrst Slovakov tako temeljit, jasen in nedvoumen odgovor, da bi bili morali takoj obesiti vse svoje imperialistične upe na klin, če bi se dali prepričati z argumenti razuma in realne politike. Vsi slovaški poslanci brez razlike strank, med njimi najostrejši opozicionalci, kakor je voditelj avtonomistov Andrej Hlinka, so podali za angleške liste izjavo, ki v nji poudarjajo zvestobo Slovakov češkoslovaški državni ideji in odklanjajo vsakršen revizionizem v prid kogarkoli. Ta izjava je razpršila zadnje dvome o državni lojalnosti slovaških avtono-

⁹⁸⁰ Henrik Novak, Dve knjigi o Andreju Hlinki, Slovenec, 29. 9. 1924.

⁹⁸¹ I. Z., Andrej Hlinka – sedemdesetletnik, Čas, XXIX, 1934/35, str. 123–134.

mistov in je vsemu svetu pokazala, da izven češkoslovaških meja ne obstoji nobeno 'slovaško vprašanje'. Ponovno pa Jutro obudi stari spor med njim in Slovencem v zvezi s komentiranjem slovaških razmer:

»Že ponovno je bila tudi v slovenskem tisku beseda o tako zvanem notranjem slovaškem vprašanju, o separatistični borbi za priznanje samostojne slovaške avtonomije v okviru češkoslovaške države. Ne da bi se spuščali v razglabljanje političnih zahtev ene same slovaške stranke, ki za razliko od vseh drugih razglaša neki meglen avtonomizem in ki si prisvaja izključno besedo v imenu Slovakov, moramo samo ugotoviti, da se v zadnjem času opaža tudi tu počasno, a vidno prodiranje ideje češkoslovaškega edinstva. Kdor govori o resnih težkočah, ki da jih ima češkoslovaška država spričo separatističnih stremeljenj na Slovaškem, pretirava iz nepoučenosti ali pa iz drugih namenov, ki so še bolj vredni obsojanja.

Notranji razvoj češke in slovaške simbioze, prehajajoče čedalje bolj k oblikam objektivno določljivega narodnega edinstva, je na najboljši poti.«

Jutro povzema tudi češki tisk, ki se zavzema, da bi se čim bolj ugodilo in zadovoljilo specifičnim slovaškim željam in zahtevam, kajti: »Pojem narodnega in državnega edinstva ni ozkoprstna, natančno opredeljena dogma, marveč je samo vodilno načelo, ki je samo po sebi dovolj raztegljivo, da se prilagodi posebnim razmeram in zdravim regionalnim stremeljenjem.«

Vladni časniki pri tem navajajo Beneševo misel z lanskega potovanja po Slovaškem, ko je poudaril, da naj v prid države, da bo kos vsem bodočim preizkušnjam, Čehi opustijo češki, Slovaki pa slovaški nacionalizem in učvrstijo češkoslovaško edinstvo.

»Odpor zoper nadaljnje separiranje Slovakov v državi, ki je njih edino mogoča domovina je vedno očitnejši. Kdo pač veruje v realno življenjsko možnost kakšne samostojne Slovaške v dobi, ko je imperialistični apetit neslovanskih sosedov še večji kakor je bil pred vojno?! Najbolj zakrknjeni slovaški konservativci spoznavajo, da so vse pittsburske in druge resolucije le kos papirja v primeri z usodnimi svetovno-političnimi dejstvi sedanjosti in da je zdrava slovaška politika edinole tista, ki je obenem brezkompromisno češkoslovaška. Vse drugo se lahko po svoje reši v okviru edinstva, ki dejansko že obstoji in ki Slovakom ne jemlje nič bistvenega, a daje jim to, česar niso imeli nikdar prej.

Petnajst let po dejanskem osvobojenju in zedinjenju so Slovaki preživeli, če upoštevamo vse konkretne spremembe, celo stoletje normalnega razvoja. Njihovo današnje stanje samo nazorno kaže, da je ideja češkoslovaškega edinstva najboljša gonilna sila.

In prvi pogoj njihovega napredka.«⁹⁸²

Podobno kot Slovenec tudi Jutro z zanimanjem, seveda pa ne s tolikšno naklonjenostjo, spremlja poskuse, da bi se ustvaril češkoslovaški centrum iz katoliških strank, za kar se zavzemajo češkoslovaški škofje in tamkajšnji visoki kler. »Zato se mora računati za bodočnost, da bo došlo do kooperacije češkoslovaške in slovaške ljudske

⁹⁸² Petnajsta obletnica slovaške svobode, Jutro, 4. 2. 1934.

stranke na podlagi državotvorne, konstruktivne in pozitivne politike.« Tako ustvarjeni centrum pa naj bi se po Jutrovih predvidevanjih jasno postavil na temelje republike in demokracije.⁹⁸³

Ob obletnici Štefánikove smrti Jutro objavlja članek, ki ga je uredništvu »izročil mlad slovaški intelektualec« in ki se začneja z novico, da se je pred nekaj dnevi na Bradlu pri Bratislavi, »ostankom največjega sina, kar jih je rodila slovaška zemlja«, poklonil jugoslovanski poslanik v Pragi dr. Prvislav Grisogono, ki je med drugim »izrazil svojo vero, da bo gomila v Bradlem, ki pod njo počiva eden največjih junakov slovaškega naroda, postala ne samo Meka vseh Čehoslovakov, marveč tudi Meka vsega slovanstva«.

Sledi opis Štefánikove življenjske poti, najprej kot študenta in znanstvenika, kasneje pa vojaka, diplomata in politika, ki je svoj vrhunec dosegla med 1. svetovno vojno, ko je ob boku Masaryka in Beneša ustvarjal novo češkoslovaško državo. In ravno generalovi navezanosti na Čehe, ki jo Jutro tolmači v povsem čehoslovakističnem principu, so namenjene naslednje besede:

»Štefánikova ideologija, da lahko Slovake reši samo najtesnejše sodelovanje s Čehi, je bila tem pomembnejša, ker je med Slovaki vladala v začetku svetovne vojne nepripravljenost in precejšnja desorientacija. Nekateri so se potegovali samo za nekako slovaško avtonomijo pod Ogrsko, kakor jo je že pred 60. leti zahtevala na Dunaju deputacija pod vodstvom škofa Moyzesa, drugi so bili polonofili in zopet tretji so v duhu Hurbanovega rusofilstva nestrpno pričakovali, kdaj se prikaže nad Karpati ruski »beli orek«. Štefánikovo stališče pač kaže, da je stal na višku svojega časa in je zato najbolje doumel nastopajoči položaj. Taka daljnovidnost je bila pri Štefániku nekoliko razumljiva, če se spomnimo, da je že pred vojno sodeloval pri Masarykovem 'Času' in prirejal predavanja, v katerih je zagovarjal tezo, da je usoda Slovkov tesno spojena z usodo Čehov.«⁹⁸⁴

Jutro v naslednjih mesecih nadaljuje s spremljanjem notranjepolitične situacije v ČSR, pri čemer opozarja pred razraščanjem hitlerjanstva med češkimi Nemci, opaža pa, da je vlada imela več sreče na Slovaškem (»Napetost med njo in avtonomisti Hlinka in Razusa, ki je v minulem letu od znanih nitranskih dogodkov dalje dobivala nekaj časa skoro grozeče oblike, se je dokaj poglela ...«) in da se razpravlja celo o možnosti vstopa Slovkov vanjo.⁹⁸⁵

Do tovrstnega razpleta seveda ni prišlo in sredi novembra 1934, ko se postopoma že oblikujejo zaveznitva pred prihajajočimi parlamentarnimi volitvami naslednjega leta, Jutro tako ocenjuje nove razmere v češkoslovaški notranji politiki:

»Na vidiku je še nova zveza narodnih demokratov s Hlinkovimi klerikalci, ki pa se nahaja v štadiju prvih priprav in je še negotovo, ali bo postala dejstvo, ker Andrej Hlinka ni moč kompromisov in po vsej priliki tudi za ceno volilne pomoči ne bo pristal na kakršnoli koncesije na račun svojega avtonomističnega programa. Baš ta nepristopnost in nepopustljivost je bila tudi glavni vzrok, da se je izjalovil načrt katoliškega bloka, akoravno so ga cerkveni faktorji z največjo vnemo favorizirali.

⁹⁸³ Češkoslovaški centrum, Jutro, 14. 4. 1934.

⁹⁸⁴ Spominu M. R. Štefánika, Jutro, 4. 5. 1934.

⁹⁸⁵ Češka politična jesen, Jutro, 4. 9. 1934.

Razmerje med češko in slovaško klerikalno ljudsko stranko je danes bolj napeto, kakor je bilo pred pogajanjem za imenovani blok. O možnosti, da bi se Hlinkovi avtonomisti približali ali celo pridružili vladni koaliciji, danes ni več govora. Nasprotno, koalirane stranke so se na Slovaškem baš v zadnjem času kartelirale in se bodo pri vsakih volitvah med seboj podpirale proti Hlinki in Razusu.»⁹⁸⁶

»Nič ni jasnejšega nego to, da proces duhovnega stapljanja Čehov in Slovakov stalno napreduje.«

(Jutro, 10. 5. 1935)

Daleč najpomembnejši notranjepolitični dogodek leta 1935 v ČSR so bile majske parlamentarne volitve. Čeravno nihče ni slutil, da bodo to zadnje parlamentarne volitve v 1. ČSR, so zaradi napetih domačih in mednarodnih razmer bile še pod večjim drobnogledom kot sicer, posebno pozornost pa jim že nekaj mesecev prej posvečata tudi oba obravnavana slovenska dnevnikarja.

Slovenec sicer še pred tem, že v začetku leta, objavi obširnejši članek, namenjen slovaškemu narodnemu vprašanju. Gre za odlomke iz govora enega vodij Slovaške ljudske stranke, njenega podpredsednika in senatorja dr. Jozefa Budaya, ki ga je imel v okviru debate o proračunu. Buday je namreč ostro obsodil stremljenja po zlitju slovaškega v češki narod oz. raznarodovanje pod krinko sodelovanja: *»Noben Čeh se v narodnem smislu ne imenuje Čehoslovak. To se zahteva samo od Slovakov.«* Omenja tudi dva načrta avtonomije, ki so ju doslej v parlamentu predstavili poslanci HSLS, in poudarja, da imajo Slovaki sedaj že dovolj lastnih izobražencev, ki bi avtonomijo lahko vodili, obenem pa odločno odklanja in zavrača očitke o madžarofilstvu. Podobno kot nekoč madžarski, pravi Buday, danes češki centralisti trdijo, da slovaškega naroda ni, zato se slovaški nacionalisti danes bore praktično za iste stvari, kot so se nekoč njihovi očetje proti Madžarom.⁹⁸⁷

A nazaj k volitvam. Že januarja lahko beremo prvo analizo razmer v češko-slovaški politiki pred bližajočimi se volitvami⁹⁸⁸ in bolj ko se le-te približujejo, več je prispevkov na to temo.

Komentar v začetku aprila opisuje češko-slovaško delitev na politične bloke, pri čemer se po pričakovanju najbolj posveča katoliškemu, katerega poenotenje še naprej ostaja neuspešno. Razlog za to je še vedno predvsem v pomanjkanju dogovora med Šramekom in Hlinko oz. v njunem različnem gledanju na (slovaško) narodno vprašanje, za kar ocenjevalec razmer tokrat okrivi predvsem Šrameka: *»Hlinka je odličen slovaški avtonomist. On zahteva za svoje ljudstvo vse pravice, ki pritičejo samobitnemu narodu. Šramek je nasprotno centralist, za katerega v ČSR obstoja 'samo en narod'. In premestiti to zapreko je silno težko, ker ga skoro ni važnejšega vprašanja, ki ga sedaj ne*

⁹⁸⁶ Novo grupiranje češkoslovaških strank, Jutro, 13. 11. 1934.

⁹⁸⁷ Dr. Jozef Buday: Osnova slovaške narodne politike, Slovenec, 18. 1. 1935.

⁹⁸⁸ Slovenec, 24. 1. 1935.

bi gledali s tega stališča.« Poleg tega Šramek preko Mičure poskuša za svojo stranko privabljeti tudi slovaške katoliške volivce, ki pa ostajajo zvesti Hlinki. Pisec članka tudi poudarja Hlinkovo dobro voljo za sodelovanjem, ki pa zaradi omenjenih razlogov nima velikih obetov, nenazadnje do večjega sodelovanja med obema strankama ni prišlo niti v času, ko so hlinkovci bili del vladne koalicije. Zato se zadnje čase Hlinka bolj kot s Šramekom spogleduje s Strybrnim in Kramařevimi narodnimi demokrati.⁹⁸⁹

Tudi naslednji članek se posveča volilnemu boju in pričakovanjem strank ter volilcev. Že v uvodu je poudarjena vloga ČSR kot *»otoka široke demokracije v trhli, fašističnega in komunističnega nasilja polni Evropi«*, za kar gre zasluga dejstvu, da te države gospodarska kriza ni prizadela v tolikšni meri kot druge, zato je življenjski standard zlasti na Češkem in Moravskem precej visok in ljudstvu omogoča večjo individualno svobodo, kar je osnova za močno državo. Drugi pomembni faktor demokracije pa je osebnost predsednika Masaryka, ki je *»še vedno tako silna in uživa toliko odkritega spoštovanja pri vseh petih narodnostih v republiki, da pred njo klone vsak poskus nedemokratskega nasilja«*. V nadaljevanju komentator opisuje položaj in moč najpomembnejših strank ter poudarja pomen mladih volilcev, katerim zaradi njihovega ne ravno perspektivnega položaja, radikalna gesla komunistov in še posebej fašistov niso tuja. Tu pa so seveda tudi Slovaki in Ukrajinci, ki gospodarsko krizo in pomanjkanje najbolj občutijo in ki *»omiljenje krize«* pričakujejo ravno v decentralizaciji in večji narodni svobodi. Zato je treba pričakovati, da bodo avtonomisti na Slovaškem po volitvah še okrepili svoje pozicije, kar bi uradna Praga morala razumeti. Država se namreč sooča z vrsto težav, predvsem z naraščajočo gospodarsko krizo ter velikimi izdatki za obrambne vojaške namene sredi nestabilne Evrope. Z zahoda namreč grozi kljukasti križ, na vzhodu pa poljski imperializem in madžarski revizionizem. Predvsem zaradi slednjih komentator upa, da bo Praga dovolj modra in si zagotovila *»popolno notranjo solidarnost«*, kar bo najlažje dosegla z decentralizacijo in podelitvijo samoupravnih svoboščin Slovakom in Ukrajincem. *»S tem bo še bolj pokazala razliko med seboj in okolnimi fašistično-centralističnimi državami, obenem pa dosegla, da se je bodo vse narodnosti, že iz lastnih interesov trdno oklenile. Praga rabi močno hrbtnico, ki ji bo pomagala proti nevarnosti sivega zapada. Ta hrbtnica ji more vsaj sedaj biti le veren, zvest in enakopraven narod, ki ga bo nanjo vezala ljubezen.«*⁹⁹⁰

Pomena volitev in prihajajočih dogodkov se dobro zaveda tudi Jutro, ki napoveduje odločilno leto v češkoslovaški. notranji politiki in svari pred nacistično nevarnostjo vse močnejšega Henleinovega gibanja (*»Vpliv kljukastega križa je radikaliziral nemške nacionalne vrste«*), zlasti ker v vladnem taboru ni prave enotnosti in predvsem med agrarci in socialisti potekajo huda trenja.⁹⁹¹ Pogosto poudarjan strah pred Nemci Jutro izrazi tudi v zadnjem komentarju pred volitvami, pri čemer se mu sicer aktualno nerešeno slovaško vprašanje vseeno zdi manj zaskbljujoče: *»So nekatera vprašanja, ki jih najbrž ne bodo razčistile niti današnje volitve. Sem sodi n. pr.*

⁹⁸⁹ Majske volitve v ČSR in Slovaki, Slovenec, 5. 4. 1935.

⁹⁹⁰ Pred 19. majem v ČSR, Slovenec, 30. 4. 1935.

⁹⁹¹ Češkoslovaško volilno leto, Jutro, 10. 1. 1935.

politika slovaške ljudske stranke z njenim fanatičnim voditeljem Hlinko, pa politika nemških manjšin, ki so dobile v Konradu Henleinu nevarnega taktika, o katerem vedo vsi Čehi to, kar Henlein in njegov štab odločno zanikujeta: da se pod plaščem nove politike sudetskih Nemcev skriva prepovedani kljukasti križ. Težave s slovaškimi klerikalci in negotovost z Nemci trajajo že dolgo in bodo, kakor vse kaže, še nadalje spremljale razvoj češkoslovaške republike. Za dosedANJI režim, v katerem so udeleženi tudi zmerni Nemci, kar docela ustreza zahtevam politične modrosti in državniške daljnovidnosti, bi utegnili občutnejša premaknitev sil v nemških vrstah pomeniti težko preizkušnjo. V primeri s tem so težave na Slovaškem in v Podkarpatski Rusiji manj pomembne, zakaj nič ni jasnejšega nego to, da proces duhovnega stapljanja Čehov in Slovakov stalno napreduje in da ga tudi Hlinkova kolebajoča politika ne bo mogla zaustaviti.«⁹⁹²

Tako kot ostalo evropsko javnost tudi slovensko negativno presenetijo rezultati volitev, predvsem seveda prepričljiva Henleinova zmaga. O Henleinu Slovenec poroča zelo nenaklonjeno, kar ni zgolj posledica nacistične ideologije liderja sudetskih Nemcev, temveč predvsem njegovega odnosa do katoliške cerkve. Henlein je namreč že v preteklosti iz nje izstopil in jo, tako kot drugi iz vrha njegove stranke, pogosto tudi napadal in sramotil.⁹⁹³

Pač pa s toliko večjim zadovoljstvom Slovenec poroča o rezultatih na Slovaškem, kjer je največ glasov dobil Hlinka. To prizna tudi Jutro, ki pa vendarle doda, da je izkupiček hlinkovcev manjši, kot so pričakovali in napovedovali voditelji stranke.⁹⁹⁴

A že naslednjega dne mora priznati, da je »na Slovaškem Hlinkova avtonomiistična Slovaška ljudska stranka nadkrilila vse druge. Odkriti separatistični pokreti, ki so se poleg nje in proti njej pojavili, se niso mogli uveljaviti.«⁹⁹⁵

V povolilnem obdobju sledijo ugibanja o novih koalicijah oz. neuspešnih pogajanjih, da bi v novo vlado stopili tudi slovaški avtonomisti,⁹⁹⁶ julija 1935 pa Slovenec navdušeno poroča (dogodek je omenjen tudi v Jutru) o uspehu češkoslovaškega državnega katoliškega shoda v Pragi, na katerem so pomembno vlogo igrali predvsem Slovaki. Poroča se v superlativih, ki ponazarjajo »triumf katolištva«.⁹⁹⁷

Sicer pa je zanimivo, da se za možnost vstopa hlinkovcev v vlado, tokrat ogreva tudi, slovaškim avtonomistom tradicionalno nenaklonjeno Jutro, saj naj bi se s tem ustvarila zadostna protiutež nemški fronti. Je pa vse, tako Jutro, odvisno od »preudarnosti in vzdržnosti Andreja Hlinke v pogledu na avtonomiistične postulate«.⁹⁹⁸ Zapisano se je navsezadnje izkazalo za resnično, saj Jutro čez slaba dva meseca poroča o definitivnem koncu in neuspehu pogajanj s Hlinko, saj se je njegova stranka

⁹⁹² Volilna borba v ČSR, Jutro, 10. 5. 1935.

⁹⁹³ Slovenec, 21., 22. 5. 1935.

⁹⁹⁴ Volilna nedelja v ČSR, Jutro, 20. 5. 1935.

⁹⁹⁵ Končni izid volitev na Češkoslovaškem, Jutro, 21. 5. 1935.

⁹⁹⁶ Jutro, 2. 6. 1935.

⁹⁹⁷ Nad Prago vlada Kristus, Slovenec, 3. 7. 1935.

⁹⁹⁸ Problemi češkoslovaške notranje politike, Jutro, 9. 7. 1935.

odločila, da ostane v dosledni opoziciji, s čimer je načrt razširjenja koalicije s slovaškimi avtonomisti pokopan.⁹⁹⁹

Ko je novembra 1935 prišlo do spremembe na čelu češkoslovaške vlade in je premier postal prvi in edini Slovak v zgodovini 1. ČSR Milan Hodža, je ta novica močno odmevala tudi na straneh slovenskega tiska. Kmetški list temu dejstvu namenja nesorazmerno veliko prostora, pri čemer poudarja, da je novi premier po rodu Slovak in dodaja: *»Dejstvo, da je prvič v politični zgodovini mlade narodne države postal predsednik vlade Slovak, je sicer nenavadno in je vzbudilo v mednarodni politični javnosti precejšnjo pozornost, vendar pa je to povsem logična in razumljiva posledica, utemeljena v konsolidacijski tvornosti češkoslovaške demokracije. /.../ Ta dogodek je takorekoč nujna posledica nove miselnosti češkega in slovaškega kmetškega ljudstva, ki se je v svoji mladi narodni državi pozitivno in tvorno opredelilo do svoje države. Široki pogledi, čut kolektivnosti, državotvornost, resnična notranja zavest in spoznanje, da je kmet res steber države, da je država njegova in da je zanjo kmet kot najštevilnejša skupina sm odgovoren in da jo mora tudi vladati, to so dejavnosti, ki so češkoslovaški agrarni demokraciji omogočile, da je premostila ovire med Čehi in Slovaki ter jih združuje v nezlomljivi zavesti skupne usode in tako izvršuje na temelju kmetstva svojo notranjo konsolidacijo. Česar slovaška Hlinkova klerikalna stranka ni mogla zavoljo svojega negativističnega stališča do države in narodove celote nikoli doseči, to je dosegla kmetška demokracija, ki zna mimo obrambe svojih ozkih interesov podrediti te interese koristim skupnosti države. Ta zrelost agrarne državotvornosti je tako pozitivna in visokovredna, da ni torej nič slučajnostnega v dejstvu, da je današnji predsednik čsl. vlade Slovak dr. Milan Hodža. Slovaški narod je s tem dobil v svoji narodni državi popolno priznanje za svojo državljansko zrelost in trudapolno vzgojo in izobrazbo.«*¹⁰⁰⁰

Tudi Jutro v zvezi s tem zapiše, da je *»vsekakor izpremembra na predsedstvu vlade izredno velike važnosti. Na to mesto je predlagan Slovak dr. Milan Hodža, mož širokega obzorja in izredne državniške sposobnosti. Njegova preteklost ga usposablja, da zavzame to visoko mesto, kajti minister Hodža je politik, ki je doslej pri vsaki priliki pokazal svoje domoljublje, ki je bil pod madžarskim režimom opetovano obsojen na zaporne kazni zaradi svojega slovaškega domoljublja in ki je bil med vojo interniran in konfiniran, ne da bi ga bilo vse to količkaj odvrnilo od naroda. On je tudi eden izmed onih naprednih slovaških domoljubov, ki je vselej z vso odločnostjo propovedoval češkoslovaški unitarizem in ki ni odstopil od te misli za las niti tedaj, ko na Slovaškem ta ideja ni bila ravno najpopularnejša.«*¹⁰⁰¹

Zapisanemu sledi še podrobnejša Hodževa politična biografija, s spremembo na čelu vlade pa je očitno zadovoljen tudi Slovenec, ki v naslednjih tednih z zanimanjem spremlja njegova prizadevanja, da bi v vlado ponovno pridobil Hlinkovo stranko,¹⁰⁰² naklonjeno pa poroča tudi o zamenjavi na predsedniškem mestu oz. Beneševi zamenjavi Masaryka.¹⁰⁰³

⁹⁹⁹ Skrbi vladine koalicije na Češkoslovaškem, Jutro, 3. 9. 1935.

¹⁰⁰⁰ »Dr. Milan Hodža«, novi češkoslovaški ministrski predsednik, Kmetški list, 13. 11. 1935.

¹⁰⁰¹ Važne spremembe v ČSR, Jutro, 3. 11. 1935.

¹⁰⁰² Slovaki v Hodževo vlado, Slovenec, 7. 12. 1935.

¹⁰⁰³ Beneš - Masarykov naslednik, Slovenec, 19. 12. 1935.

O Hodževih dogovorih s hlinkovci (ter nemškimi krščanskimi socialci) za vstop v vlado, kar da podpirajo tudi cerkveni krogi in sveta stolica, se razpiše tudi Jutro,¹⁰⁰⁴ ki pa še večjo pozornost namenja Masarykovi abdikaciji¹⁰⁰⁵ ter pogajanjem med strankami glede Beneševe izvolitve.¹⁰⁰⁶

Ko je nato Beneš res izvoljen z veliko večino, med drugim tudi z glasovi hlinkovcev, to za Jutro »pomeni tudi poudarek neomajnega edinstva med Čehi in Slovaki. Baš okoliščina, da se je opozicijska ljudska stranka patra Hlinke odločno postavila na stran dr. Beneša, kaže vso realnost češkoslovaškega edinstva.«¹⁰⁰⁷

Razen Slovenca in Jutra je nekatere prispevke leta 1935 Slovakom posvečal še drugi slovenski tisk. Po izčrpnih zgodovinskih prikazih ter političnih analizah v Besedi leto poprej je Viktor Smolej tokrat Slovincem predstavljal Slovake na bolj poljuden način. V »družinskem listu« Mladika je najprej opisal, kako pri Slovakihi poteka tradicionalno praznovanje božiča,¹⁰⁰⁸ v dveh nadaljevanjih pa je podrobno predstavil tudi delovanje Družbe sv. Vojteha v preteklosti in sedanjosti ter njene paralele s slovensko Mohorjevo družbo.¹⁰⁰⁹ Prav tako že znani in navajani Božidar Borko pa je tega leta v reviji Misel in delo povzemal govor Edvarda Beneša o slovaškem vprašanju z vidika mednarodne politike, ki ga je slednji imel v Novih Zamkih. Borko se v celoti strinja z njegovimi pogledi ter jih projicira na narodno vprašanje v celotnem srednjeevropskem prostoru. »Dr. Beneš torej razpravlja o problemu slovaške avtonomije in separatizma z višjih vidikov vnanje politike. Na tem področju mu ne bo mogel nihče odreči avtoritativnosti. In če prihaja k sklepu, da bi ustvaritev avtonomne Slovaške na osnovi priznanja Slovakov kot posebnega naroda v temelju zamajala in oslabila mednarodni položaj Češkoslovaške, mu moramo verjeti bolj kot raznim separatističnim voditeljem, ki poznajo in uvažujejo samo svoje posebne regionalne, največkrat pa celo samo strankarske interese.« Oziroma: »Argumenti dr. Beneša kažejo prodornost in prepričevalnost. Politični praktik in teoretik, mednarodno široko razgledan državnik je v svojem 'Govoru Slovakom' povedal, zakaj niso iz razlogov, ki ne zavise samo od dobre volje odgovornih državnikov, izvedljivi teoretično morda vabljivi načrti avtonomističnih ideologov. Problem malega naroda ni v teh časih samo kultura, zlasti še ne zgolj jezikovna kultura. Problem malega naroda je tudi njegova fizična odpornost, njegova notranja in vnanja politična moč. Le te pa ni v drobitvi, v sredobežnem političnem razvoju. Najogljivejši zagovornik Društva narodov prehaja kot realističen politik k skepsi o politični vrednosti idej in zasnov, ki potekajo iz precenjevanja moralne moči in razumskih spoznav. Pred zgodovinskim valom reakcije in imperializma močnih narodov je pri majhnih in srednjih narodih potrebna politika Svatoplukovih zvezanih palic.«¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁴ Velika sprememba v ČSR, Jutro, 6. 12. 1935.

¹⁰⁰⁵ Jutro, 14. 12. 1935.

¹⁰⁰⁶ Jutro, 18. 12. 1935.

¹⁰⁰⁷ Beneš izvoljen z ogromno večino, Jutro, 19. 12. 1935.

¹⁰⁰⁸ Viktor Smolej, Slovaški božič, Mladika XVI/1935, str. 27.

¹⁰⁰⁹ Viktor Smolej, Slovaki in »Družba sv. Vojteha«, Mladika, str. 346–347, 388–389.

¹⁰¹⁰ Božidar Borko, Dr. Beneš in problem unitarizma, Misel in delo, I/1935, str. 42–44.

Z novim letom 1936 je v ČSR nastopilo osrednje vprašanje, ali bo premieru Hodži uspelo v vlado pritegniti tudi svoje avtonomistične, katoliške rojake iz HSLS, s čimer bi po mnenju večine opazovalcev z vseh političnih smeri močno okreplil notranjepolitični položaj države. O tovrstnih Hodževih prizadevanjih Jutro poroča s precejšnjo naklonjenostjo, ob priložnosti premierove evropske turneje, namenjene okrepitvi vezi med državami Male antante, na kateri so ga v Beogradu navdušeno sprejeli,¹⁰¹¹ pa ga slovenski liberalni dnevnik tudi označi za enega »najbolj tipičnih nosilcev in predstavnikov češkoslovaško-jugoslovenske vzajemnosti«. Jutro pove med drugim tudi, da je Hodža dolgoletni predsednik zveze češkoslovaško-jugoslovenskih lig, z Jugoslavijo pa da je povezan tudi osebno, saj je bil pred vojno poslanec v madžarskem parlamentu za volilni okraj Kulpin, v katerem živijo Srbi in Slovaki.¹⁰¹²

Istočasno se tudi na straneh Slovencev pojavljajo ugibanja o tem, ali se bodo slovaški avtonomisti odzvali na Hodževe pobude oz. ali bo vlada pripravljena pristati na njihove pogoje,¹⁰¹³ pri čemer se kopja lomijo predvsem okrog priznanja samostojnega slovaškega naroda in slovaškega jezika.¹⁰¹⁴ Morda bi kaj več o tem lahko Slovenec izvedel iz prve roke, kajti – kot že rečeno – konec februarja je v okviru svoje podonavske turneje v Beograd prispel češkoslovaški premier Hodža. Jugoslovanski gostitelji (Hodža je med drugim obiskal tudi jugoslovanskega notranjega ministra dr. Korošca) so gosta sprejeli z vsemi državnimi častmi in še posebno prisrčnostjo, kakršna je bila v navadi pri obiskih iz prijateljske, zavezniške slovanske države. Seveda pa namen njegovega gostovanja ni bil v razlagi notranjepolitičnih razmer ČSR, temveč v obupanem poskusu povezave nestabilnega in obkoljenega srednjeevropskega prostora, zato se slovaškega vprašanja v kontekstu obiska Slovenec ne dotika.¹⁰¹⁵

Do razširitve vladajoče koalicije nato ni prišlo, slovaško vprašanje pa je ostalo še naprej nerešeno in odprto. Slovaškim avtonomističnim težnjam je Jutro ostalo izrazito nenaklonjeno. Tako se denimo Božidar Borko v okviru pregleda češkoslovaške politike ponovno posveti slovaškemu vprašanju:

»Eden izmed osnovnih problemov češkoslovaške demokratične države je nastajanje enotnega naroda Čehoslovakov kot nositelja državne suverenosti. Prezident dr. Beneš skuša ob vsaki priliki poudariti usodnost tega problema. Kakor sleherno narodnostno vprašanje je tudi to zelo zapleteno in kočljivo. V tem pogledu se morda opažajo poleg znakov napredovanja tudi znaki nazadovanja. Kazalec, ki kaže napetost medsebojnih odnosov je dokaj nemiren. Regionalistična stremjenja, ki so na Moravskem v bistvu nedolžna in celoti koristna, dobivajo na Slovaškem izrazito avtonomističen značaj. Ne gre samo za Hlinko in njegove volilce; pomembna je usmerjenost mladine vseh struj in konfesij ter slovaške inteligenčne elite. Ta se očitno usmerja v avtonomizem.

¹⁰¹¹ Jutro, 24. 1. 1936; 29. 2. 1936; 25. 3. 1936.

¹⁰¹² Ob obisku dr. Hodže v Jugoslaviji, Jutro, 23. 2. 1935.

¹⁰¹³ Slovenec, 24., 31. 1. 1936.

¹⁰¹⁴ Hodža – Hlinka, Slovenec, 28. 2. 1936.

¹⁰¹⁵ Dr. Milan Hodža – naš gost, Slovenec, 23. 2. 1936.

Vzlic temu pa bi bilo napačno sklepati, da je ali bo tudi državno edinstvo postalo vprašanje. To kar hočejo Slovaki, je možnost svobodnega kulturnega izživljanja: zahteva, ki je tudi na češki strani nihče resno ne zanika. Ob binkoštih je zasedal v Trenčianskih Teplihah kongres slovaških pisateljev, ki je imel tudi kulturno-politični pomen. Udeležili so se ga nekateri češki pisatelji. Na njem je bil ponovno poudarjen jezikovni dualizem in odklonjena kulturna unifikacija. Toda iz posameznih referatov je bilo videti da je sodobna slovaška literatura pod močnim, kar prevladujočim vplivom češke književnosti.: stvarno zedinjevanje torej napreduje. Pojem češkoslovaškega naroda ni enak pojmu nemškega ali italijanskega naroda: ena državna suvereniteta, ena sama volja do skupnosti in en sam obraz na zunaj kajpak ne izključujejo razlik v pismenem jeziku, možnosti svojskega narodnega izživljanja in kulturnega razvoja na lastni poti. Češki živelj je v tem pogledu širokosrčen, njegov čut za realnost se kaže tudi tu. Zato nisem našel nikogar, ki bi bil glede tega črnogled.«¹⁰¹⁶

Da pa »vprašanje avtonomije Slovakov sili vedno bolj nujno k odločitvi«, je prepričan avtor »pisma iz Čehoslovaške«, na straneh Slovenca, ki je prepričan, da bi »iskren sporazum s Slovaki dal državi tisto notranjo trdnost, ki ji je spričo germanskega obroča in slabih odnošajev s Poljaki življenjsko potrebna«. Kot druga možnost se ponuja diktatorski avtoritaren režim, za katerega najbolj navijajo agrarci, vendar pa bi ta rešitev »ne bila nikaka rešitev in bi gotovo naletela na najhujši odpor ostalih strank.« Pisec F. K. (verjetno Fran Kukovica, op. a.) tudi poroča, da so Hlinkovi Slovaki zelo nezadovoljni zaradi otoplitve odnosov, povezovanja in pogodbe med ČSR in sovjetsko Rusijo,¹⁰¹⁷ čemur ostro nasprotuje tudi nova, mlajša in radikalnejša smer v češki katoliški politiki (Narodna ljudska stranka), ki povrh vsega zagovarja slovaško individualnost in išče v Hlinki zaveznika.¹⁰¹⁸

Sicer pa v tem času češko politiko dosti bolj zaposluje nemška nevarnost, pri čemer uradna Praga izvaja različne akcije in ukrepe. Beneš denimo obišče nemške kraje Češke, vojska izvaja manevre, sredi novembra pa v Bratislavi poteka srečanje ministrskih predsednikov Male Antante. V zvezi s slednjim Jutrov poročevalec poroča o atmosferi navdušenja, ki spremlja dogodek. Opiše prehod Bratislave iz nemško-madžarskega v slovansko mesto, poudarja pa tudi ljubeznivosti domačinov, predvsem bratislavskih in slovaških predstavnikov:

»Nekaj pristrčnega je v slovaščini, osobito pa človeka prevzame obilica čisto naših besed s prav pristno našo izgovorjavo, tako da človek prav rad verjame, da govore 'slovensko', kakor to sami pravijo.«¹⁰¹⁹

Jutro poroča tudi o obisku Beneša v Bratislavi ter povzema njegov govor, v katerem je predsednik ČSR poudaril najtesnejše sodelovanje in »zgodovinsko povezanost obeh plemen češkoslovaškega naroda« in izpostavil zgleden odnos do narodnih manjšin, torej nemške in madžarske.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁶ Božidar Borko, Pogledi v češkoslovaško politiko, Jutro, 21. 6. 1936.

¹⁰¹⁷ Zvezi s Sovjeti je v praškem parlamentu odločno nasprotoval predvsem eden najpomembnejših slovaških avtonomističnih politikov mlajše generacije Karol Sidor, ki se je namesto tega zavzemal za rešitev sporov in tesnejšo navezavo na katoliško Poljsko. Slovaki proti zvezi z Rusijo, Slovenec, 23. 6. 1936.

¹⁰¹⁸ Pismo iz Čehoslovaške, Slovenec, 18. 6. 1936.

¹⁰¹⁹ Pismo iz Bratislave, Jutro, 16. 9. 1936.

¹⁰²⁰ Dr. Beneš v Bratislavi, Jutro, 20. 9. 1936.

O konferenci Male Antante poroča tudi Slovenec,¹⁰²¹ ki kasnejšemu Beneševemu obisku Slovaške posveča še večjo pozornost kot Jutro. Beneš se je namreč v Černovi in Ružomberku sestal s Hlinko, pri čemer sta oba spregovorila ganljive besede v smislu medsebojnega prijateljstva in obetavnega sodelovanja obeh narodov. Slovenec ob tem zapiše, da so »v političnih krogih, kjer na ta sestanka med dr. Benešem in Hlinko sploh niso bili pripravljeni, mnenja, da sta dogodka v Ružomberoku in v Černovi velikega notranje- in zunanje-političnega pomena, da pomenita otvoritev novega časa v odnošajih Čehov in Slovakov, ki bo vodilo do popolnega sporazuma med obema narodnostima. Dr. Benešu je treba priznati izredno veliko politično modrost, da se je sam lotil slovaškega problema.«¹⁰²²

Navdušenost nad osebo in politično modrostjo zunanjega ministra in kasneje predsednika ČSR je izpričal tudi Božidar Borko v daljšem članku drugega letnika revije Misel in delo,¹⁰²³ naslednje leto pa je ista revija, ki je sicer »združevala pristaše jugoslovanske in državne enotnosti«,¹⁰²⁴ objavila tudi povzetek študije češkoslovaškega zunanjega ministra dr. Kamila Krofte o »Beneševih načelih in metodah«.¹⁰²⁵

Sicer pa leta 1937 presenečajo razmeroma redki in skromni zapisi o Slovakah na straneh Jutra in Slovenca. Slednji sicer dvakrat namenja precejšnjo pozornost češkoslovaškemu predsedniku T. G. Masaryku. Prvič že marca ob njegovem rojstnem dnevu, septembra pa ob njegovi smrti, ki ji sledijo podrobni in ganljivi zapisi.¹⁰²⁶ V slavospevih pokojniku se mu pridruži tudi Jutro, ki poroča najprej o resnosti njegove bolezni, ob smrti mu namenja naslovnico in dve celi strani,¹⁰²⁷ v naslednjih dneh pa poroča še o pokojnikovi zadnji poti in pogrebu.

Aprila 1937 je v Beogradu ponovno potekala konferenca Male Antante, v povezavi s katero, predvsem pa v zvezi z Beneševim obiskom Jugoslavije, je Slovenec 4. aprila izdal svojo t. i. češkoslovaško prilogo. Na desetih straneh je bilo objavljenih okrog 30 člankov in prispevkov, ki se lotevajo češke zgodovine, aktualnih razmer v češki kulturi in politiki ter predvsem češko-slovenskih stikov in povezav v preteklosti in sedanjosti. O Slovakah v tem kontekstu, izvzemši tekst slovaške himne, ni besede, zato bi primernejši naslov priloge bil seveda »češka«, ne pa »češkoslovaška«. Vendar pa ne gre za zlonamernost ali ignoranco, saj že pisec uvodnika priloge zapiše, da se zaradi obilice gradiva tokrat niso mogli »toliko ozirati na etnografsko bogato in svojevrstno Slovaško in Podkarpatško Rusijo«, ter obljubi, da bodo to pomanjkljivost ob najbližji priliki popravili.¹⁰²⁸ Kot bomo videli, je Slovenec dano obljubo naslednje leto tudi izpolnil.

O beograjski konferenci in veličastnem sprejemu Beneša seveda z navdušenjem poroča tudi Jutro, katerega ostali zapisi prav tako pričajo o njegovi iskreni in

¹⁰²¹ Bratislava čaka, Slovenec, 13. 9. 1936.

¹⁰²² Beneš – Hlinka, Slovenec, 1. 10. 1936.

¹⁰²³ Božidar Borko, Dr. Edvard Beneš, Misel in delo, II/1936, str. 69–76.

¹⁰²⁴ Vodopivec, Od Pohlinove slovnice, str. 216.

¹⁰²⁵ Beneševa načela in metode, Misel in delo, III/1937, str. 116–118.

¹⁰²⁶ Slovenec, 15. 9. 1937.

¹⁰²⁷ Jutro, 15. 9. 1937.

¹⁰²⁸ Češkoslovaška priloga »Slovenca«, 4. april 1937.

Češkoslovaška priloga „Slovenca“ - 4. aprila 1937

Današnje priloge posvečamo danemu le pretekloemu prijateljstvu, ki voja naj-sajamnjajša slovenska razreda med sabo. Ali sta v najstarejših dneh ostvarjala skupno svoj san o svobodi. Žal, se danes nimamo mogli voliti ostati na etnografsko bogato in svojevredno slovsko in Podkarpatsko Rusijo zaradi obilnega gradiva, kar bomo ob najbližji priliki posebej nadomestili. — Mala ljubzena do Češkoslovaške je tako volja, da obsega vse, ki jo ličejo za svojo domovino.

Mi smo ponosni in hvaležni, da najprej-teljši predstavitelj pokrajinske države in prijateljskega, da, resnično bratrskega na-reda, govore danes Slovincem in vse! Jo-gostavijo o vseh, ki jih čutijo do našega naroda, da naša preteklost in sedanjost ter s preprosto vero, ki je nam tako manjka, o nali skupni bodočnosti. In to po našem listu. Ko stopa predsednik močne Češkoslovaške republike, borec za njeno in našo svobodo, ustanovitelj Male zveze dr. Edvard Beneš na naša tla, da v sredi-lju države dokumentno prijateljstvo, ki ne potrebuje besedi, smo ponosni, da more-mo v tem hipu biti posrednik med Pra-go in Jugoslavenskim narodi.

Dobro nam je, če smo s tem priložni-ku, ki naj po razburjenem morju sedanjosti vris v moglo svetlobo, v kateri je domačo in varno jadrati v bodočnost.

POZDRAV NOVI ČEŠKI

RUDOLF MEDEK

O ZEMLJA, TOLIKRAT IZDANA IN BICANA,
O ZEMLJA KRASNA, LJUBLJENA, POVELICANA! —
ŽIVIS IN ŽIVI NAM VSE DNI
V IMENU RESNICE V SLAVO SINOV,
KI SO V NAJTEŽJIH DNEH DALI SEBE
BRANEC BODOČNOST IN TEBE!

ŽIVIS IN ŽIVI NAM VSE DNE —
EVROPE SRCE TI V VEKE VEKOV
V SLAVO MLADIH, BODOČIH RODOV:

KRVI TVOJE GLAS IN TVOJE SRCE
VES SVET NAJ ODSLEJ K NOVI LUCI VODI!
KOT ZID MOČNO NAJ STOJE
TVOJI ZDRAVI IN SILNI RODI
VSAK PRIPRAVLJEN S PRSI NAPETIMI BODI
BRANITI SVOBODO IN TEBE,
ZEMLJICA ČEŠKA!

14.

Kdo domov mój, kdo domov mój,
Voda tuči po lučinah,
Bory čuni po skalinah,
V sedeh skvi se jara květ,
Zemský ráj to na pohled.
A to je ta krásná země,
Země česká, domov mój,
Země česká, domov mój.

*

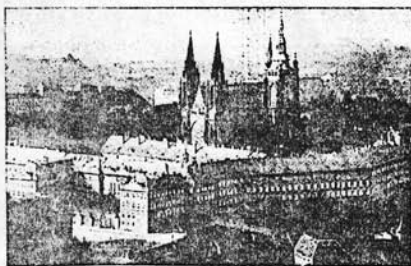
Nad Tatrou sa blýska,
Hromy divo bijú,
Nad Tatrou sa blýska,
Hromy divo bijú;
Zastavme sa, bratia,
Všed se ony stratia,
Slováci odíja.

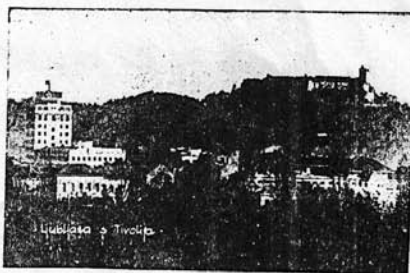
Predsednik Češkoslovaške vlade dr. Milan Hodža

Predsednik Jugoslov. vlade dr. Milan Stojadović

Praga: v Pragi sedel predsednik češkoslovaške republike dr. Edvard Beneš

Ljubljana

Češkoslovaška priloga Slovenca., 4. 4. 1937

globoki navezanosti na ČSR ter soglašanju z njeno uradno politiko. Na njegovih straneh namreč še naprej konstantno prebiramo Hodževe in Kroftove zunanjepolitične ekspozije, Jutro pa prijateljsko državo tudi brani pred nemškimi in madžarskimi očitki o boljševidaciji in sovjetizaciji ČSR, češ da gre zgolj za neosnovano protičeškoslovaško agitacijo, saj komunisti v ČSR nimajo nobenega odločujočega vpliva na vodenje države.¹⁰²⁹ Jutro z zanimanjem spremlja dogovore praške vlade z nemško manjšino in dosežene sporazume,¹⁰³⁰ slovaško-čeških razmerij pa se dotakne v poročilu o občnem zboru Slovaškega profesorskega društva, v katerem so najprej navedene zelo dobre razmere v šolstvu v ČSR, še posebeje v primerjavi z Jugoslavijo. Poudari, da imajo tamkajšnji učitelji in profesorji visoke plače, pa še stroški so v glavnem nižji kot v Jugoslaviji, tako da se lahko v celoti posvečajo svojemu delu in jim ni treba iskati privatnega zaslužka. Zato, piše Jutro, slovaški profesorji nimajo kakšnih velikih pripomb, čeprav imajo večino v društvu Hlinkovi pristaši. Ne glede na to, da je stranka »v opoziciji že 16 let«, morajo tudi ti priznati, kako se zlasti Hodževa vlada trudi, »da zadovolji vse upravičene želje Slovakov«.

Društveni predsednik je tako omenil, da na slovaškem ni nobenega absolviranega filozofa brez službe, medtem ko je denimo na Češkem takšnih kar dvesto, nekateri pa čakajo na namestitev že več let. »V Slovaški zasedajo ravnateljska mesta tudi Hlinkovi pristaši, kar bi bilo v marsikateri drugi državi nemogoče.«

Občnega zbora se je kot predstavnik Jugoslovanskega profesorskega društva udeležil mariborski profesor Jan Šedivy, ki je verjetno tudi avtor članka. Njegov predlog, da bi se stiki med Slovenci in Slovaki pomnožili in bili bolj sistematični, vsaj tako kot so s Čehi, so Slovaki sprejeli.¹⁰³¹

Jutro tega leta poroča še o »senzacionalnih odkritjih« iz ozadja Tukove afere. Minister pravosodja Dérer je namreč Sidorju na njegove očitke, da je bil Tuka obsojen po nedolžnem, odgovoril, češ da je Tuka priznal, da je pripravljal na Slovaškem oborožen upor, ki naj bi privedel do slovaške neodvisnosti. Pri tem da je dobil podporo legitimistov in fašistov in za sodelovanje skušal pridobiti celo Radića, kar pa naj bi ta odločno zavrnil.¹⁰³²

»Patra Hlinke srečna domovina«

(Kmetiski list, 13. 6. 1938)

Kot je to že običajno, relativno zatišje ne pomeni nič dobrega. Usodnega leta 1938 se razmere v ČSR ponovno znajdejo na prvih straneh mednarodnega tiska in z njim vred tudi slovenskega. Pogledi so uperjeni predvsem v iz dneva v dan bolj problematične odnose med nacistično Nemčijo in ČSR oz. izsiljevanje češkoslovaške vlade s strani vse agresivnejše nemške manjšine. Zato ostaja slovaško vprašanje

¹⁰²⁹ Boljševizacija Češkoslovaške?, Jutro, 19. 1. 1937.

¹⁰³⁰ Jutro, 21. 2. 1937.

¹⁰³¹ Srečni slovaški profesorji, Jutro, 22. 9. 1937.

¹⁰³² Kako se je pripravljala upor na Slovaškem, Jutro, 6. 12. 1937.

bolj ali manj v senci tega oz. se o njem govori znotraj širšega konteksta »reševanja« narodnostnega vprašanja v ČSR, na čelu katere je bil premier Hodža. Ob njegovem 60. rojstnem dnevu, ki so ga s številnimi proslavami obeležili v ČSR, mu je zato daljši članek posvetil tudi Slovenec. V njem je z naklonjenostjo in občudovanjem opisal njegovo politično pot in aktualna prizadevanja za stabilnost, mir in sodelovanje v Podonavju oz. srednji Evropi.¹⁰³³ Hodževi 60-letnici je posvečen tudi uvodnik Jutra, v katerem je podrobno opisan njegov polstoleten boj za narodove pravice, ki ga je začel že kot deček. Jutro Milana Hodžo označi kot živ primer češko-slovaškega edinstva, za katerega se je vedno zavzemal, »saj ga enako smatrajo za svojega Čehi in Slovaki ter mu zlasti v njegovem sedanjem odgovornem poslanstvu izkazujejo nedeljeno zaupanje«.¹⁰³⁴

Že čez nekaj dni pa Slovenec izpolnjuje obljubo iz preteklega leta o posebni slovaški prilogi.¹⁰³⁵ Uvodničar se opraviči in razloži, da so to prilogo, kot predvideni drugi del češkoslovaške priloge, nameravali objaviti ob trideseti obletnici krvavih černovskih dogodkov (torej že oktobra preteklega leta, op. a.), a jim ni uspelo pravočasno dobiti vseh zelenih prispevkov izpod peresa najvidnejših slovaških kulturnikov in politikov. Zato daje priloga zakasnila in je pač taka, kot je. *»Pošiljamo jo danes med narod, ki nosi s Slovaki isti lepi pridevnik 'slovenski', da proslavimo tako post festum černovske dni vodeče neposredno v osvobodjenje naroda, ki je letih napočilo v l. 1918, torej – pred dvajsetimi leti obenem s svobodo našega naroda.«* Slovenec želi skozi prispevke slovaških avtorjev ob njihovi zgodovini prikazati predvsem zadnjih dvajset let dela in razvoja Slovakov na kulturnem, političnem in gospodarskem polju, in to z namenom, *»da se naše srce še bolj vname za nje, za njihovo usodo in za njihove srčne želje, ter da bi jih mogli spremljati v njihovih težnjah in jih razumeti. – In v razumevanju je prva kal prisrčne ljubezni.«*

Posebno pozornost ob tem namenjajo uvodne besede še slovaškemu knjižnemu jeziku, ki tako kot slovenski, ne glede na vse konfesionalne in ostale razlike, družijo Slovake v posebno enoto, v narod: *»Tukaj smo si Slovenci s Slovaki tako blizu, kakor smo si blizu tudi v težnji, afirmirati svojo narodnost z vsemi potrebnimi atributi in doseči zase vse funkcije, v katerih bi se mogla polno in nemoteno izživljati v lastni deželi. Tako si stojimo nasproti en narod, ki govori iz srca, in drugi, ki ga s srcem posluša, dva pa, ki sta šla skozi isto trpko usodo in trpita isto bolešč: malostevilnost, kar pa še nujno ne vodi v malodušnost. V Slovaki se gledamo kot v jezeru, ki nam zrcali našo lastno podobo: čutimo eno bol in en cilj, gremo za isto zvezdo – kdo jo prej vjame v svojo dlan?«*

Na naslednjih straneh se nato zvrstijo pozdravi najvišjih predstavnikov slovaškega javnega življenja (pisatelj Milo Urban, nadškof Marian Blaha) na čelu s Hlinko, prispevki o slovaški zgodovini, kulturi, umetnosti, gospodarstvu, naravnih lepotah in bogastvih ... Z aktualnimi političnimi vprašanji oz. (češko)slovaškim vprašanjem pa se konkretno ukvarja istoimenski članek, ki ga je pripravil dr. France Jenko. Avtor izpostavlja njegovo pomembnost, ki v notranjih bojih izčrpava

¹⁰³³ Dr. Milan Hodža, Slovenec, 1. 2. 1938.

¹⁰³⁴ Dr. Milan Hodža, Jutro, 1. 2. 1938.

¹⁰³⁵ Slovaška priloga »Slovenca«, 6. februar 1938.

Hoj, Slováci, ešte naša
slovenská reč lije,
dokiaľ naše verné srdce
za náš národ bije.
Žije, lije duch slovenský,
bude líť na veky:
hrom a peklo, márne vaľa
proti nám sú vŕtaky.

Same Totality: 1034

[illegible]

Predsednik celkovehovalke republiky
dr. Edvard Beneš

[illegible]

Alcuni risultati in sintesi:

Martin Räsus

Hoj, slovačka zemlja draga, v novi dan se zdramil š s kri kreplikim pogledje — sonce nad goramil Gromi hrulj v noč zamen so, bliski zdajstj bilil; vse doslej bilil smo sužnj — ne bomo več služilil	Z rjo vkovana je veriga naše ude trla, složo so kot dež nam ille kri v potokih drla; mril smo za tujo — zžo zdajstj se bomo bilil; vse doslej bilil smo sužnj — ne bomo več služilil
--	--

Prisezimo pri grobovih
padlih mož junsko,
prisezimo na to zemljo,
sveto nam Slovaško:
tudi če vsi vrati pekla
bi pred nas stopili:
vse doslej bili smo sužnji —
ne bomo več stajili!

Grob generala Štefa nika na Bradu.

Nad Tatrou sa blýska, hromy divo bijú;
zastavme sa, bratia, veď sa ony stretli,
Slováci oľujú!

Ul Slovensko vstáva, putá si strážva
hoj, rodinke milá hodina odbila,
filo matka sláva!

Janke Matulka, 1944.

[illegible]

In še to: sto petdeset let (1787) se
traja sveta tradicija lepe slovačine
kot kaffeevna jezika, kar so Slovaki
prav tako prejeli jesen proslavili z odprtjem
spomenika Bernolaku, prvemu tvorcu slovaškega
narednega gibanja in samozavestnega narodno
ideologije, ki jo pregleda vetinski del še danes
za svojo srčno vodnico. Toda kakor smo še
danes priča raznim pojmovanjem narodnosti

Detelni predvednik Slovačke Jozef Orszagh

[illegible]

predvsem slovaške sile. Ti zato v teh, za državo usodnih časih, zanemarjajo nevarnosti na svoji južni in vzhodni meji, pri čemer pa so očitki slovaškega oz. z madžarskim povezanega revizionizma neopravičeni. *»Zveza s Čehi je preveč naravna, da bi jo moglo kaj razrhljati, toda hočejo biti enakovredna postavka države, ki je plod soglasne volje – Čehov in Slovakov.«*

Glavni vir problema je po Jenkovem mnenju češkoslovaška ideologija o enem narodu dveh vej in enem jeziku dveh narečij, ves boj pa je osredotočen na priznanje obstoja posebnega samostojnega slovaškega naroda. Povrhu vsega pa se tudi čehoslovaštvo pogosto enači kar s češtvom, pri čemer Jenko nakaže tudi primerjavo z jugoslovansko stvarnostjo: *»Kot samo ob sebi umevno se naziv 'češkoslovaški' na Češkem često poenostavlja v 'češki', prav po zgledu naše bližje okolice.«* In tovrsten čehoslovakizem je uradna državna teorija, razširjajo jo šole in univerze, zanj pa stoji tudi del vplivnih Slovakov, ki kot Hodža in Dérer svoje poglede utemeljujejo v knjigah. Predvsem slednji je prepričan, da zaradi šibkosti in majhnosti Slovakom ne koristi poudarjanje lastne samobitnosti, saj bodo imeli več od tega, če bodo skupaj s Čehi tvorili en narod. Vendar pa v zadnjem času izhajajo tudi dela, ki tovrstnim unitarističnim teorijam znanstveno oporekajo, pri čemer Jenko izpostavlja mladega slovaškega jezikoslovca dr. Ljudevita Novaka. Kaj si o tem mislijo Slovaki, so po Jenkovem mnenju pokazale tudi Pribinove slavnosti leta 1933, na katerih je Hlinka *»proglasil suverenost slovaškega naroda, t. j., da je narod nad državo, da je država le sredstvo, ki služi narodu za doseg njegovih ciljev in omogoča svobodni razvoj v narodu še spečih sil.«* In prav s to proslavo se je po Jenkovem mnenju začelo novo obdobje. Slovaška narodna zavest se je prebudila in čeprav slovaški nacionalizem znanstveno še ni izdelan in ne premore *»vsestransko izdelanega programa«*, ga morajo centralistične stranke upoštevati in z njim računati. Rešitev tega problema vidi Jenko v premieru Hodži, ki je že doslej pokazal mnogo volje. *»Napetosti so se močno ublažile in človek ima vtis, da se ta problem razvzpljuje kar sam.«*¹⁰³⁶

Hodža si je v tem času res še vedno intenzivno prizadeval spraviti Hlinko v vlado, vendar je bilo po sestanku v Bratislavi v začetku marca jasno, da iz tega ne bo nič. Za propad dogovorov Jutro enopomensko okrivi Hlinko, ki da *»je postavil take zahteve, da je ž njimi razočaral celo praške katoliške kroge, ki domnevajo da je postal Hlinka slepo orodje neodgovornih elementov«*. Ob Hlinki je Jutro še posebej nenaklonjeno Sidorju, ki naj bi se preveč obračal k Henleinu in madžarskim revizionistom ter imel velik vpliv v politiki ljudovcev.¹⁰³⁷

Medtem ko Jutro podrobno povzema odločen Hodžev govor, ki ga je ta marca imel v obeh skupščinskih zbornicah¹⁰³⁸ in piše o spremembah v vladni koaliciji, ki jo z izjemo nemških socialdemokratov zapuščajo vse nemške stranke,¹⁰³⁹ pa dejstvo, da so bile zgornje Jenkove optimistične besede bolj pobožna želja kot realnost, dokazujejo tudi Slovenčeva poročila o okrepljenih slovaških zahtevah po avtonomi-

¹⁰³⁶ Češkoslovaško vprašanje, prav tam, str. 11.

¹⁰³⁷ Hlinka ne stopi v vlado, Jutro, 3. 3. 1938.

¹⁰³⁸ Velik govor dr. Hodže, Jutro, 5. 3. 1938.

¹⁰³⁹ Jutro, 24. 3. 1938.

ji in narodnostnem priznanju, pri čemer se je HSLS za dosego svojih ciljev odločila zblížiti z ostalimi manjšinami, predvsem s Henleinovimi Nemci, kar je vladna Praga razumela kot *»čisto taktično potezo, ki nima resnične politične vrednosti«*.¹⁰⁴⁰

Drugače se odzove Jutro, ki prinaša poročilo o ogorčenju v ČSR nad komunikejem, ki ga je po svoji seji izdalo vodstvo ljudovcev in v katerem razglša, da *»se interesi Slovakov razlikujejo od interesov Čehov«*. *»Slovaška ljudska stranka pozdravlja in odobrava odločno borbo Nemcev za dosego narodnih ciljev in izjavlja, da se bo borila z rama ob rami z Nemci, Madžari in drugimi narodnimi manjšinami v češkoslovaški republiki za dosego njihovih narodnih ciljev.«* Prav zato tudi zahteva avtonomijo in teritorialno določene meje.

Jutro dodaja, da v ČSR takšne besede štejejo za narodno izdajstvo in *»potuho Nemcem, naj še nadalje rovarijo proti češkoslovaški republiki ...«*, pri čemer pa je javnost prepričana, da se Hlinka moti, če misli, da bo s paktiranjem z Nemci dosegel svoj cilj. Slovak dr. Hodža namreč s svojo politiko pridobiva čedalje več Slovakov, *»tako da predstavlja vsa akcija slovaške ljudske stranke le obupen poizkus rešitve pred končnim polomom«*.¹⁰⁴¹

Sledi še vest o Hodževem govoru v zvezi z novo manjšinsko politiko, ki si je vlada ne bo pustila dirigirati od zunaj,¹⁰⁴² povzemanje češkega tiska o brzojavki, ki jo je Scotus Viator poslal Hlinki in v kateri ga svari pred *»strašno nevarnostjo«* ter ga poziva, naj se odloči za državno politiko in državotvornost,¹⁰⁴³ ter novica o ostri zavrnitvi avtonomističnih izjav s strani vladne koalicije ter predvsem republikanskih oz. agrarnih Slovakov, ki skupaj s Hodžo poudarjajo, da za Hlinko ne stoji ves slovaški narod in da so življenjski pogoji naroda urejeni v okviru skupne države in po ustavi.

V istem tonu kot Jutro slovaške ljudovce obsodi tudi Kmetški list, ki Hlinkovo izjavo, *»da se interesi Slovakov razlikujejo od interesov Čehov«* ter da zato podpira borbo Nemcev in Madžarov za dosego narodnih ciljev, označi za *»neverjetno politično sramoto«* ter dodaja: *»Seveda se ne smemo čuditi, če količkaj narodno čuteči ljudje na Češkoslovaškem vidijo v tej izjavi slovaških klerikalcev in njih vodje nezaslišano narodno izdajstvo, ki je tem hujše, ker je bilo izvršeno v času, ko predseduje češkoslovaški vladni dr. Milan Hodža, ki je Slovak in je svojo slovaško narodno zavednost dokazal z življenjem in delom v tistih nevarnih časih, ko o patru Hlinki ni bilo še nič slišati, vsaj nič takega ne, kar bi mu za danes dajalo moralno opravičenost za takšno postopanje.«*¹⁰⁴⁴

Junija 1938 so slovaški avtonomisti ob priliki 20. obletnice nastanka pittsburške pogodbe v Bratislavi priredili veliko avtonomistično manifestacijo. Najprej so na občnem zboru Slovaške ljudske stranke sprejeli zakonski osnutek o samoupravi slovaških dežel, nato pa so na velikem zborovanju voditelji HSLS na čelu s takrat že hudo bolnim Hlinko konsolidacijo republike in zvestobo ČSR pogojevali z do-

¹⁰⁴⁰ Slovaki odločno zahtevajo avtonomijo in priznanje svoje narodnosti, Slovenec, 26. 3. 1938.

¹⁰⁴¹ Hlinka z Nemci in Madžari, Jutro, 26. 3. 1938.

¹⁰⁴² Jutro, 29. 3. 1938.

¹⁰⁴³ Angleško svarilo Hlinki, Jutro, 30. 3. 1938.

¹⁰⁴⁴ Kaj se godi po svetu, Kmetški list, 30. 3. 1938.

sledno izpolnitvijo pittsburške pogodbe. Pozornost Slovencev, ki dogajanje spremlja z veliko naklonjenostjo ter ga podrobno opisuje, je dodatno vzbudil oster Sidorjev govor, v katerem je Sovjetsko zvezo in Kominternu označil za največja sovražnika miru in sprave znotraj ČSR, saj želita iz nje narediti *»krvavo prizorišče, iz katerega naj bi se razširila vojska po vsem svetu«*, Slovake pa sovražita tudi zaradi njihovega katolištva in nasprotovanja paktu med ČSR in SZ.¹⁰⁴⁵

Zanimivo je, da Slovenec »kontrazborovanju«, ki je v organizaciji čehoslovakijskih strank istega dne potekalo v Bratislavi, razen Hlinkove obsodbe tamkajšnjih zborovalcev (označil jih je za sovražnike) ne posveča nikakršne pozornosti, pač pa z velikimi simpatijami poroča o slovaških avtonomističnih zahtevah.¹⁰⁴⁶ Povsem drugače kot Jutro, ki sicer že v napovedi zborovanja Hlinkove stranke, s katerim namerava proslaviti 20-letnico pittsburške pogodbe in predložiti nov načrt avtonomije Slovaške (naštete so tudi temeljne zahteve oz. kako naj bi avtonomija izgledala), označi za *»Hlinkovo separatistično akcijo«*.

V protitež, nadaljuje Jutro, bo Hodža istega dne v Bratislavi govoril na zborovanju vseh slovaških koalicijskih strank, kajti *»Hlinka govori namreč samo v imenu manjšine Slovakov, dočim predstavljajo večino koalicijske stranke«*.¹⁰⁴⁷

Sledi seveda poročilo o obeh dogodkih. Jutro zapiše, da naj bi se na avtonomistični manifestaciji na binkoštno nedeljo, ki naj bi dokazala solidarnost in enotnost slovaškega ljudstva s Hlinkovo stranko, namesto napovedanih 80.000, kljub mobilizaciji in agitaciji po vsej deželi zbralo le 18.000 ljudi, kar naj bi bil dokaz *»da slovaško ljudstvo nima zaupanja v to stranko in da odločno odklanja njeno politiko, ki stremi za razbitjem enotnosti Čehoslovaške republike«*. Hlinka je zato, tako Jutro, namesto moči pokazal le slabost svoje stranke.

Na drugi strani pa naj bi se po Jutru na velikem republikanskem zborovanju zbralo vsaj petkrat več ljudi (nad 100.000) in s tem dokazalo, da je *»ogromna večina Slovakov v nacionalnem taboru, ki ne bo nikdar dopustil, da bi kdorkoli rušil enotnost in nedeljivost čehoslovaške republike«*. Jutro povzema tudi tamkajšnji Hodžev govor, v katerem je slednji poudaril enakost in enakopravnost slovaškega in češkega človeka na vseh ravneh ter odrekel Hlinki pravico govoriti v imenu slovaškega ljudstva, češ da naj govori le v imenu svojih volivcev, in zaključil, da je *»temelj slovaške svobode čehoslovaška republika«*.¹⁰⁴⁸

Naslednjega dne Jutro omenja še čehoslovaške odmeve na Hlinkovo *»blamažo«*,¹⁰⁴⁹ na novo polemiko med njim in Slovencem, pa tudi ni treba dolgo čakati. Jutro namreč 10. junija obsodi Slovenčevo *»tendenciozno«* pisanje,¹⁰⁵⁰ ki naj bi izzvalo v čehoslovaških nacionalnih, še bolj pa katoliških krogih pravo začudenje. *»Nihče ne more razumeti, da piše tako jugoslovenski list in po vrh še list, ki hoče biti katoliško glasilo«*. Zlasti pa vse preseneča tako *»zlomamerno«* pisanje o Hodži. To lahko

¹⁰⁴⁵ Kominternu – prvi krivec napetosti med Nemčijo in ČSR, Slovenec, 8. 6. 1938.

¹⁰⁴⁶ Prav tam.

¹⁰⁴⁷ Dr. Hodžev odgovor Hlinki, Jutro, 5. 6. 1938.

¹⁰⁴⁸ Slovaška v nacionalnem taboru, Jutro, 7. 6. 1938.

¹⁰⁴⁹ Kaj hoče Hlinka, Jutro, 8. 6. 1938.

¹⁰⁵⁰ Mišljeni so članki v Slovencu z dne 8. 6. 1938.

počne »le oni, ki zasleduje svoje posebne cilje. Le taki ljudje morejo temu državniku odrekati verodostojnost in trditi, da na zborovanju v Bratislavi ni bilo tako, kakor je bilo javljeno in da obe zborovanji v Bratislavi med binkoštnimi prazniki nista povsem jasno in prepričevalno dokazali, kdo je legitimiran govoriti v imenu Slovakov.« Jutro še doda, da je vrh tega precej slovaških katolikov na čelu z dr. Martinom Mičuro organiziranih v Češkoslovaški ljudski stranki, ki močno zagovarja enotnost, medtem ko so pri Hlinki tudi »židje in protestanti in vsi drugi, ki jih veže na njegovo stranko le mržnja proti češkoslovaški republiki«. Zatorej ne gre za nikakršno versko vprašanje.¹⁰⁵¹

Istega dne pa tudi Slovenec ravno v kontekstu Jutrovega odnosa do slovaškega vprašanja napade »izvrševalce velikosrbskega programa« in »politiko narodnih izkoreninjenec« oz. njihovo narodnostno teorijo. Omenjeno pisanje Slovenca tako nazorno opisuje različen pogled in konfrontacijo katoliškega in liberalnega pola slovenske politike v odnosu do narodnega vprašanja v domačem in primerljivem tujem prostoru, da ga velja podrobneje in obširneje povzeti: »... Ker je 'Jutro' in 'Jutrov' nacionalizem prepojen s to hlapčevsko miselnostjo, ki je vskomur znana, naš list o teh vprašanjih z njim ne polemizira, ker vemo, kje so in od kod poganjajo korenine njegovega nacionalizma. Mislimo pa, da je skrajno neokusno, ako ta centralistični organ upokojenega Živkovića svoje metode o likvidaciji malih slovanskih narodov vsiljuje tudi drugam in pri tem še nas napada, ker ne delimo njegovega mnenja. Ker Čehi kot gospodujoči narod v bratski češkoslovaški republiki Slovakom odrekajo lastno narodnost, 'Jutro' k temu početju navdušeno ploska in jih še on enostavno 'likvidira'. Slovaški narod je za 'Jutro' 'likvidirano' vprašanje in toliko da ne zapiše, da je svoj čas tudi pri nas Živkovića diktatura na podoben način 'likvidirala' Hrvate in Slovence. Ti dogodki niso tako daleč in se bo zato lahko še vsakdo spomnil, da je ta 'likvidacija' privedla našo državo na rob propada in je bilo treba Živkovića s Kramerji in Uzunovići hitro likvidirati v bitnem državnem interesu. Kdor je prijatelj bratske češkoslovaške republike, ji torej takšne likvidacije narodnostnega vprašanja ne more svetovati. Kajti s tem, da kak narod drugemu narodu odreka lastno narodnost, narodnostno vprašanje še nikakor ni likvidirano. Kakšno ljudstvo je narod, ako ima svojo zemljo, svoj jezik, svojo tradicijo, kulturo in zlasti, ako se kot samolasten narod čuti ter ta svoja narodna čustva kot narodni kolektiv izjava. In to je primer s Slovaki. Ali so se mar od Madžarov dali pobijati kot Čehi ali kot Slovaki? Morda ta narodna zavest še ni v vseh plasteh dovolj globoko zasidrana, toda v resnici zlasti sedaj v narodnostni državi napreduje in se vedno bolj razvija. Toda tako je bilo tudi pri Italijanih, Srbih, Bolgarih, Nemcih, pri nas Slovencih itd.

'Jutrova' narodnostna teorija temelji na načelu sile, po kateri bi smel močnejši narod manjšega raznaroditi in mu vzeti njegovo lastno narodno individualnost, Naj sedaj 'Jutrov' modrijan malo premisli, ali velja to načelo le za slovanske narode, ali pa velja isti princip tudi za neslovanske narode napram Slovanom. Če velja za slovanske, potem je nujno, da se polagoma tudi Čehi vtope v vsaj štirikrat večjem poljskem narodu, Poljaki pa v ruskem slovanskem morju. Če pa načelo velja tudi za neslovane, bo težko braniti Nemcem, da ne bi po istem principu absorbirali Čehov ...

¹⁰⁵¹ Večina slovaških katoličanov proti Hlinkovi politiki, Jutro, 10. 6. 1938.

Za solidarnost slovanskih narodov smo kajpada tudi mi in si v tem pogledu od kakega 'Jutra' ne bomo dali poučevati, ker je glasilo tiste politične skupine na slovanskem jugu, ki je vedno poskušalo hujskati en narod proti drugemu, da bi na ta način in z intrigami lažje nad vsemi s svojo hohštaplersko kliko gospodovalo. To razdiralno delo opravlja JNS slejkoprej še tudi danes, ker je to njen edini poklic. Solidarnost med narodi razumemo mi tako, da si stojimo drug drugemu ob rami v bratski slogi in absolutni enakopravnosti, ne vidimo pa solidarnosti tam, kjer eden sedi na konju, drugi pa mu s škrtajočimi zobmi mora držati stremena. 'Jutro' tega seveda ne razume, ker je glasilo političnega kroga, kateremu je hlapčevanje največja slast in si kaj imenitnejšega v življenju še misliti ne more. A prav razume to vsak narod, ki se je boril za svojo neodvisnost.

'Slovenec' ni svoje ljubezni do bratskih severnih slovanskih narodov nikdar licitiral in je nikdar ni skušal politično ali celo kako drugače vnovčiti. Ta čustva so preveč naravna in sveta, da bi jih po jutrovske nosili na trg in kričali: Mi vas imamo pa bolj radi kakor onile tamkaj onkraj plota! Pa kaj hočemo: 'Jutro' je vajeno vse licitirati: nihče ni tak patriot kakor jutrovec, nihče tako državotvoren, kakor jutrovec in kar je res, je res: tudi nihče se na basanje žepov iz državne blagajne ne zastopi bolj, kakor jenesarji. Naj imajo torej svoje rekorde!

Slovenci pa imamo tako radi Čehe kakor Slovake in bi le od srca želeli, da bi se ta dva naroda, ki sta pod tujo oblastjo stoletja toliko hudega in težkega prestala, v bratski slogi in popolni enakopravnosti uredila svoj dom, ki je bogat in čudovito krasen ter je v njem za oba dovolj dela in dovolj kruha. To je za oba slovanska brata tem bolj potrebno, ker okrog sebe nimata veliko dobrih prijateljev. Toda njuna moč bo v edinosti, v enakopravnosti, v strogi medsebojni pravičnosti, ki pri šibkejšem ne bo porajala čustva zapostavljenosti ali podrejenosti. Narodi dozorevajo, tudi slovanski narodi, nakljub prusovskim ideologijam, ki jih med nami s toliko vnemo zastopa 'Jutro' in njegov miselni krog.¹⁰⁵²

Da bi Slovenec še bolj potrdil pravilnost svojih stališč v odnosu do slovaškega narodnega vprašanja, pa že naslednji dan objavi daljši zgodovinski prikaz o položaju Slovakov pred vojno, med njo in po njej ter podrobno predstavi nastanek ter določila pittsburške pogodbe, pri čemer pisec poudarja, da je njena izpolnitev upravičena zahteva Slovakov in ima Hlinka vso pravico, pa tudi dolžnost vztrajati pri njeni uresničitvi. Prispevek zaključuje z željo, da bodo češkoslovaški voditelji te zahteve končno izpolnili in s tem rešili krizo: »Dal Bog razsvetljenja sedanjim voditeljem države, da bi spoznali dosedanje napake, sprejeli Slovake kot enakopravne brate, kot enakopravni del države, pa se bo država okrepila, postala močna in mogočna in si s tem pridobila spoštovanje sosedov. /.../ Dal Bog, da bi se to zgodilo, kar bo samo v korist Čehom in Slovakom in vsemu slovanstvu!«¹⁰⁵³

Jutro seveda nemudoma odgovarja na ostre Slovenčeve napade, pri čemer v prispevku z naslovom *Slovaško vprašanje v pravi luči* ponuja svoje videnje nacionalnih trenj v ČSR:

¹⁰⁵² »Jutro« je Slovake likvidiralo, Slovenec, 10. 6. 1938.

¹⁰⁵³ Slovaško vprašanje, Slovenec, 11. 6. 1938.

»Ne preziramo in ne zapostavljamo slovaštva kot sestavnega dela češkoslovaške enote, vendar pa kot prijatelji močne in nezavisne Češkoslovaške obsojamo Hlinkovo separatistično kampanjo, ki rajši posluša sirenske glasove izrazitih nasprotnikov Češkoslovaške, kakor pa trezna in možata svarila čeških katoličanov.« Poleg tega, pravi, se umetno razpihovanje slovaškega vprašanja upira vedno večjemu številu zavednih Slovakov, ki niso pozabili zgodbe in nauka Svetopolkovih palic. Medtem, dodaja Jutro, ko nekateri pri nas, torej v Sloveniji, trdijo, da gre pri Hlinkovi gonji za izraz starega spora med Čehi in Slovaki, pa se v resnici spor tiče Slovakov samih. Zato Jutro na kratko obnovi dogajanje v ustavodajni skupščini, ko je bila tudi z glasovi Hlinkove stranke sprejeta sedanja češkoslovaška ustava¹⁰⁵⁴ in zavrnen avtonomistični načrt, na kar naj bi se v stranko zatekli madžaroni in zahteve po avtonomizmu so bile vedno močnejše. Ob tem poudarja, da so tudi na vseh volitvah slovaški nasprotniki slovaške avtonomije vedno bili v večini in se sprašuje, od kod sploh pravica Hlinki, da se postavlja na čelo Slovakov: »Kdo daje temu starčku pravico, da v imenu svoje manjšinske pozicije v slovaštvu in z moralno podporo neslovanskih državljanov podira temelje češkoslovaškega edinstva!?!«

Pittsburški protokol Jutro označi za program političnega sodelovanja, ne pa za državnopravno pogodbo, s čimer ne more biti ta »poveličevana listina« nič pomembnejša od ostalih sklepov in dogovorov, ki so jih med vojno sprejeli Slovaki v Rusiji ali na Dunaju, poleg tega pa se njene pglavlitne zahteve izvajajo via facti, saj Slovaki svojo avtonomijo dejansko imajo.¹⁰⁵⁵

Čez dva dni sledi še svojevrstno nadaljevanje v članku *Slovaško vprašanje v luči števil*, ki je namenjen občem razvoju in napredku Slovakov po nastanku ČSR. »V najožjem sodelovanju in sporazumu s Čehi so Slovaki spremenili narodno puščavo v procvitajočo domovino in slovaško ljudstvo je prehodilo razvojno pot od zatirane manjšine do državnega naroda.«

To trditev Jutro podkrepi z navajanjem statističnih podatkov, od demografskega porasta do zastopanosti Slovakov v državni politiki in diplomaciji, sodstvu, železnici in drugih javnih službah, predvsem v primerjavi z madžarskimi časi. Poudarja tudi številke o razvoju šolske mreže, poudarja, da se je od približno polovice pisemenih Slovakov za časa Ogrske, v pičlih dvajsetih letih pismenost dvignila na več kot 90 % in predstavlja slovaško knjižno in časopisno produkcijo. Sledi naštevanje razultatov gospodarskega napredka in agrarne reforme, pri čemer si »vzrasta slovaške industrije ni mogoče misliti brez finančnega in tehničnega sodelovanja Čehov«. Poudarja tudi elektrifikacijo, razvoj železniške mreže in zdravstvenih objektov.

»Vsi ti uspehi so sad češkoslovaškega edinstva, posledica skupnih finančnih in organizacijskih prizadevanj Čehov in Slovakov, gospodarsko pasivna Slovaška ne bi bila nikdar dosegla brez sodelovanja gospodarsko močnejših in naprednejših Čehov tako naglega in velikega napredka. Besede avtonomija, centralizem i.t.d. so lahko prazne tujke, katerim lahko

¹⁰⁵⁴ Prim: Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky; Ústavní listina Československé republiky, v: Sbírka zákonů a nařízení státu československého, l. 1920 (6. 3. 1920).

¹⁰⁵⁵ Slovaško vprašanje v pravi luči, Jutro, 14. 6. 1938.

vsak politik in še bolj vsak demagog daje poljubni smisel. Učinkovitost narodne svobode in dejanski vpliv narodne samovlade se meri samo po resničnih uspehih. Primerjava med stanjem na Slovaškem l. 1918 in l. 1938 pobija z argumenti dejstev in števil, vse tiste, ki iz zaslepljenosti ali kakršnekoli zagrizenosti besedičijo o zatiranju slovaškega naroda in o pravičnosti Hlinkovega boja.»¹⁰⁵⁶

Tako rekoč identične podatke, s katerimi želi poudariti močan napredek in vse ugodnosti, ki so jih Slovaki bili (in so jih še) deležni v ČSR, Hlinkove očitke in nezadovoljstvo pa predstaviti kot neupravičene in neverodostojne, prinaša skoraj istočasno tudi Kmetski list. Slednji slovaški problematiki posveti celo naslovnico. Poetičnemu naslovu *Patra Hlinke srečna domovina* sledijo statistični podatki o slovaškem napredku v ČSR, za katerega so po mnenju lista najbolj zaslužne stranke, »ki so se ob ideji češkoslovaške enotnosti neprestano trudile, da dokažejo Slovakom potrebo skupnosti«, največ pa so se »žrtvovali Čehi, ki so bili gospodarsko mnogo bolj napredni, znajo ceniti svobodo, zanjo dajati življenje in ki ne dajejo življenja za robstvo mednarodnim zatiralcem svobode«. Članek se zaključuje z ugotovitvijo, da je »Slovaška srečna kljub naporom patra Hlinke, da jo iztrga iz bratskega sožitja s Čehi. Njeno mesto je le ob Česki, obe skupaj sta nepremagljivi jezi proti vsem poskusom, ki gredo za razbitjem slovanske skupnosti!« ter željo, »da Slovaška doseže najvišjo stopnjo razvoja in blaginje, vedno borec se za vzore edinstva s Čehi.«¹⁰⁵⁷

Zaostrujoče se razmere v ČSR ter na drugi strani njenih meja v burnem letu 1938 niso zanimale zgolj osrednjih slovenskih političnih časopisov, glasnikov jrj-jevske oz. jns-jevske politike, temveč tudi ostali tisk. Tako denimo v kontekstu poročanja o krizi v ČSR in Hodževih govorih tudi socialistična Delavska politika, ki sicer spremlja predvsem dejavnost in politiko češkoslovaških socialdemokratov, prinaša prvi podrobnejši zapis o aktualnosti slovaškega vprašanja. V njem ugotavlja, da se Slovaki pod vodstvom patra Hlinke pridružujejo borbi Nemcev in Madžarov za avtonomijo, prav zaradi slednjega ter svoje splošne protiklerikalne usmeritve pa glasilo slovenskih socialistov do slovaških avtonomistov ne kaže razumevanja: »Upravičena je borba, v kolikor se godi krivica narodnostim, toda akcija nemškega fašizma ima značaj razkrajanja čehoslovaške republike. V tem oziru slovaški klerikalizem zbujajo presenečenje. /.../ Nekateri označujejo to akcijo z izdajstvom, ker daje Hlinka s svojo stranko nemškemu fašizmu potuho in pobudo.«¹⁰⁵⁸

Prav tako veliko pozornost dogodkom v ČSR posvečajo predvsem mlajši intelektualci in pisci, zbrani predvsem okrog naprednih, levičarskih in nacionalno zavedno usmerjenih časnikov in revij. Njihovo pisanje o češkoslovaški krizi pred sprejetjem Münchenskega sporazuma in po njem je v slovenskem zgodovinopisju že bilo podrobno obdelano,¹⁰⁵⁹ na tem mestu pa nas zanimajo predvsem komentarji

¹⁰⁵⁶ Slovaško vprašanje v luči števil, Jutro, 16. 6. 1938.

¹⁰⁵⁷ P. Hlinke srečna domovina, Kmetski list, 13. 6. 1938.

¹⁰⁵⁸ Tudi slovaški klerikalizem bi rad delil usodo avstrijskega, Delavska politika, 30. 3. 1938.

¹⁰⁵⁹ France Filipič, Češkoslovaška kriza in Slovenci, v: Borec, 1978, št. 12, str. 641–648; Borec, 1979, št. 1, str. 1–26; isti, Češkoslovaška kriza in Slovenci, v: Minhenski dogovor in jugoslovenske in čehoslovaške narodi (dalje: Minhenski dogovor), Institut za nacionalna istorija, Skopje 1980, str. 115–149.

in pogledi, ki znotraj širše problematike podrobneje ocenjujejo vlogo Slovakov in problem slovaškega vprašanja.

V zgornjo debato o slovenskem pro in contra stališču do slovaških avtonomistov je v svobodomiselnem, narodnodemokratskem političnem tedniku Slovenija posegel članek dr. I. Š., ki je ponudil svoj pogled na omenjeno vprašanje, kot tudi na že omenjeno polemiko med Jutrom in Slovencem v zvezi z njim: *»Prvo je le-to spoznanje: Kadarkoli se pri nas poprimejo tradicionalna glasila 'javnega mnenja' poljubnega vprašanja izven naših mej, zastaviš lahko glavo, da tega vprašanja ne bodo obravnavala z voljo, da ga rešijo v obroču lastnega nazora, temveč tako, da poiščejo v obravnavanem vprašanju zavetja za dokazovanje pravilnosti lastnega ravnanja doma. Natanko tako se je zgodilo tudi to pot glede Slovakov.*

Ko so tedaj Slovaki jabolko spora med dvema taboroma pri nas, tako da niti eden niti drugi ni odgovoril na vprašanje, kakšno mišljenje naj imamo Slovenci glede slovaškega vprašanja se ponudimo mi za izvršitev tega poskusa ...«

Avtor poskuša opozoriti na temeljni spor, in sicer pittsburška pogodba versus češkoslovaška ustava, ki je bila leta 1919 sprejeta tudi z glasovi slovaških avtonomistov. Ti imajo po avtorjevem mnenju pravico spreminjati svoje stališče, kar primerja z dejstvom, da so tudi v Sloveniji že vrsto let v opoziciji ljudje, ki so pomagali sprejeti vidovdansko ustavo, *»začetno zakriviteljico sploh vseh notranje političnih vprašanj, kar jih pretresa našo domačo hišo«*. Sicer pa, pravi avtor, denimo henleinovci ustave niso podprli, kar pa jim ne daje pravice rušiti ČSR, kot to počno danes. Problem vidi avtor drugje, in sicer v tem, da se češkoslovaška ustava morda ni izvajala tako, kot bi se lahko, vsaj v odnosu do Slovakov: *»Da se ni izvajala vsaj nasproti Slovakom, ki jih je ustava sama razglasila za državni narod in ne za narodno manjšino. To poudarja celo Hlinka sam. Razlika med njim in Hodžo bo samo ta, da vidi Hlinka dva državna naroda, Hodža pa le enega: češkoslovaškega. Prav ta razlika je nam zelo domača, obema sprtima, tudi zaradi Slovakov sprtima ljubljanskima dnevnikoma pa še bolj, že zato, ker danes na torišču domače politike prav v tem vprašanju ni med njima prav nobene razlike ... /.../*

Če ima Hlinka po našem prav, da vidi v Slovaki samosvoj državni narod (s čimer nikakor še ne ruši osnov današnje češkoslovaške republike, kakor bi to nekateri radi prepričevali), pa nima prav, če je res, da se sklicuje na pittsburško pogodbo v nasprotju z besedilom sprejete ustave. Kajti v češkoslovaški ustavi ravni ni dekretiran češkoslovaški narod, temveč so ustvarjeni samo državljani češkoslovaške republike. S pravnimi in političnimi predpisi se nikjer ne ustvarjajo etnična uresničenja, najsi je res, da so politiki, ki bi to hoteli.«

Jutro, nadaljuje I. Š., je želelo z navajanjem verodostojnih števil o tem, kaj vse so Slovaki dobili v ČSR in kar naj bi bila zasluga češkoslovaške ustave, sloneče na narodnem edinstvu, doseči, da bi se *»Slovincem cedile sline«*, da bi bili nevoščljivi Slovakom in da bi se spraševali, kaj ti sploh še hočejo. In to jim je res uspelo, še posebej, ker Slovenci tega nismo dobili. Pozablja pa Jutro omeniti, da so za narodno-kulturni dvig zaslužni tudi Slovaki sami.

SOLOVENCI

Uredništvo: Ljubljana, Tyrševa cesta št. 17
Naročnina četrtletno 15 din
za pol leta 30 din
za vse leto 60 din
Posamezne številke 1,50 din
V z a m e j s t v o celoletna naročnina 180 din

Ljubljana, dne 24. junija 1938.

Upravištvio: Ljubljana, Tyrševa cesta 17
Poštnoštevilni račun:
Ljubljana št. 16.176
Rokopisov ne vračamo
Oglosi po tarifi
Tiska Zadruga tiskarna (M. Blejce) v Ljubljani

Dr. I. S.

Slovaško vprašanje in Slovenci

Vprašanja se je moglo lotiti le deloma, namreč izključno v s stališča pojavnostne polemike s tistimi izdaviteli, ki so jih napravili med nami že drugi. Vznokov teh mej ni potrebno izrecno omenjati, vsakdo jih je v.

Prvo je tole spoznanje: Kadar koli se pri nas pojavi tradicionalna glasila javnega mnenja, poljubnega vprašanja izven obeh mej, gostovi lahko glavno, da tega vprašanja ne bodo obravnavala v zvezi, da ga rešijo v obroču lastnega nazora, temveč tako, da poisočje v obravnavanju vprašanja zavetja na dokazovanje pravilnosti lastnega ravnanja doma. Natančno tako se je zgodilo tudi to pol glede Slovačkov.

Ko so tedaj Slovaki trenutno jabolko spora med dvema taborem, pri nas, tako da niti eden niti drugi ni odgovoril na vprašanje, kakšno mišljenje naj imamo Slovenci glede slovaškega vprašanja, se poskušimo mi za izviritev tega poskusa, za izviritev tega poskusa v mejah, političnih zgoraj.

V aktualnosti slovaškega vprašanja se poudarja na eni strani pitbsburško pogodbo, na drugi strani dejstvo, da je bila češkoslovaška ustava sprejeta tudi z glasovi današnjih slovaških avtonomistov. Prvi pravijo, da je bila navedena pogodba izgrana prav s to ustavo, drugi trdijo, če se glasovali za to ustavo, ste s tem priznali, da je ustava v skladu s pogodbo, naj počiva na izdruženem in narodnem edinstvu.

Ce naj presodimo, katera izmed obeh strani ima bolj prav, moramo vedeti predvsem, ali sta si oba razloga res nasprotna; ali se ne voziita dejansko drug mimo drugega. Kje je vir spoznanja ali vsaj primerjav? Poskusimo tukajle:

Pri nas v opoziciji proti Beogradu že deset let vrsta politikov, ki so leta 1921. glasovali za vidovdarsko ustavo, začeno zkritizirati sploš vseh notranjopolitičnih vprašanj, kar jih pretresa našo domaćo hišo, le zakaj, pravijo ti politiki, so se spreobrli in se kesajo, da so glasovali za tako ustavo, ter v tem kesu že deset let vztrajajo v lačni opoziciji, medtem ko se drugi od časa do časa

Zato, pravijo, ker so bili s prevaro pregovorjeni glasovati ta ustavo, zato, ker so videli v besedilu ustave nekaj drugega, kot isto, kar je v resnici nastalo.

Mislimo, da nas ta nas zglede svari, da ne smemo zidati preveč na dejstvo, ki ga ne tajimo, da so slovaški avtonomisti leta 1921. glasovali za današnjo češkoslovaško ustavo.

Ali pa se to pravi, da mislimo, da nimajo slovaški avtonomisti prav, če se sklicujejo na pitbsburško pogodbo? Ne, nič hočemo, da imajo prav; danesne biti drugega razmišljanja, najsi so leta 1921. glasovali za ustavo. Kajti če bi Slovaki le tedaj sami zagovarjali, kolikor sledijo Hlinki, današnje svoje stališče, če ne bi bili glasovali za ustavo, potem smo v svojem stališču nasproti henleinovcem že pokopani: le-ti namreč čisto gotovo niso leta 1921. glasovali za češkoslovaško ustavo, torej bi imeli pri takem razlikovanju pravico, da podirajo republiko (kar nedvomno delajo). Prav tega razmišljanja pa nismo.

Zato se rajši sprizgajmo z mislijo, da se češkoslovaška ustava mogoče ni izvajala le povsem tako, kakor bi se bila lahko, da bi bili zanj oddani glasovi slovaških avtonomistov še danesne opravili. Da se ni izvajala vsaj natančno Slovačkom, ki jih je ustava sama razglašala za državni narod, in se ne narodno manjšino. To poudarja celo Hlinka sam. Razlika med njim in Henlo bo samo ta, da vidi Hlinka dva državna naroda, Henlo pa le enega, češkoslovaškega. Prav ta razlika je nam zelo domaća, očena spritna, tudi zaradi Slovačkov spretno ljubljanskim in davčnikom pa le bolj, je zato, ker danes na terišče domače politike prav v tem vprašanju ni med njima prav nobene razlike. Tudi, ko nam je domaćo, kaj se izjavlja naša, na sebi nesprejemljiva vidovdarska ustava. Saj

samo petel mesec dni po uveljavljenju ustave dohili obznanov, ki je uvedla smrtno kazen za politične delikte, najsi je ustava izrecno prepovedala smrtne kazni za politične delikte. Naj bo samo ta zglede navedeni.

Iz teh izjavljanih bi sledilo, da sklicevanje na pitbsburško pogodbo in na češkoslovaško ustavo, očitoma na glasovanje za njo, ni opiranje na nasprotno razlogo, temveč na razlogo, ki grelo drug mimo drugega. Če ima Hlinka po našem prav, da vidi v Slovačkah samostojni državni narod le čimer nikakor še ne more omesti današnje češkoslovaške republike, kakor bi to nekateri radi prepričevali, pa nima prav, če je res, da se sklicuje na pitbsburško pogodbo v nasprotju z besedilom sprejete ustave. Kajti v češkoslovaški ustavi ravno ni določeno češkoslovaški narod, temveč so ustvarjeni samo državljani češkoslovaške republike. S pravnimi in političnimi predpisi se nikjer ne ustvarjajo etnične urešitvenosti, najsi je res, da so politiki, ki bi to hoteli.

Jutro je poskusilo dokazati, da se je češkoslovaška ustava nasproti Slovačkom izvajala demokratsko, napredno in sozvozdno. Natislo je številke, navedlo je aritmetično napredka, ki so ga Slovaki doživeli v 30 letih republike. Mislilo je, da se bodo Slovenci kaj siline cedile, ko bodo zagledali te po verodostojnosti vsakega neizpodbitne številke. In res so se morale vsem Slovencem pocediti siline, če so videli, koliko sil vseh vrst imajo danes Slovaki, koliko so jih pa imeli, oziroma bolj prav: koliko jih niso imeli pod Madžari, koliko novih sil imajo Slovaki, kako so je uređila zemljiska prenosova, kako je narasla industrija na Slovačkem, elektrifikacija, kako so se raztegnili kilometri železnice. Toda, poznalo je isto jutro: na to, da se morajo Slovencem od takih številkah in zgledih pocediti siline zaradi tega, ker jih doma niso doživeli, ker so doma doživeli prav nasprotno številke. Ko je tedaj Jutro ob navajanju številke na Slovačkem popisalo velikanski dvig civilizacijskega na Slovačkem (in pozabilo na popis morebitnega narodno-kulturnega dviga Slovačkov) pa se pri tem sklicevalo na češkoslovaško ustavo, ki da sloni na načelu združenja in narodnega edinstva Čehoslovace, je hkrati podalo dokument o tem.

Na to ni mislilo, kajti hotelo je prisiliti Slovence le do nevoljivosti nasproti Slovačkom in le do mišljenja, kaj hudiča Slovaki sploh se zahtevajo.

Toda dvig stvarne civilizacije kakšnega ozemlja vsaj za nas se ni vse. Zato damo Hlinki prav, če uveljavlja potrebno priznanje in dejanskega izvajanja vodila, da so Slovaki sami zase tudi državni narod. Kajti samo tega varnega stališča gledaje, so Slovaki pod Madžari zamatali prosvetno, gospodarsko in družbeno, kaj šele narodno, ker je bila na Ogrskem na oblasti reakcija, ker so vladale Ogrske nazadnjaške sile, ki niso dosti manj kot neke priiskale tudi ljudi svoje krvi: madžarskega kmeta in delavca. Pri taki reakciji je po sebi unevevalo, da pritiska tujezdne narodnosti, toda ne samo zaradi tega jezika in rodu, ne zaradi tega, ker ne govori jezik, ki ni meta in delavca, ki po jeziku enaki vladajoči kmeti, temveč zaradi tega, ker se z zlomom narodnostnega odpora in z uničenjem tuje narodnosti odstrani glavna ovira za gospodarsko in družbeno zasvojen in tujezdne narodnosti. V češkoslovaški republiki so pa našli Slovaki v Čehih predvsem narodnega sorodnika, hkrati pa tudi gospodarsko, družbeno in prosvetno narodno prijatelja in upravljalca, bolj naprednega na vseh teriških javnega strupa, kakor pa so bili Slovaki sami. Zapeljivost narodne sorodnosti med Čehi in Slovaki pa je bila vzrok —

— da se je pod obliko države, toda ene narodnosti stvarno napravila podlaga za narodno prienecanje med Čehi in Slovaki, podlaga, ki

bi na mah zgubila vsako sumljivost, kakor hitro bi si nova republika dala ime, misli in vsebino republike Čehov in Slovačkov, in se po ovinku imena češkoslovaška republika smela in vsebino republike Čehoslovacev. Zato pa so — to pa stoji — Čehi rešili vrniti svojo nalogo kot gospodarsko, družbeno in prosvetno narodno prijatelja in pri civilizacijskih nalogah upravljanja slovaškega ozemlja.

V vprašanju ureditve vprašanja državnosti obeh narodov, ki sta nosila republike, stojimo torej na stališču, da je nemogoče odrežati Hlinki in njegovim pripadnikom pravico, da se borijo za dejansko uveljavljanje Slovačkov kot državnega naroda, midimo pa tudi, da je zelo nedostojno, očitati ali pripisovati zaradi tega Hlinkovcem madžarsko ali poljsko oriento. Pri tem mislujemo nas danes nič ne ovira dejstvo, da Hlinka po številu pripadnikov nikakor ne predstavlja med Slovaki vsaj približno tistega prevladujočega pomena politične struje, kakor ga je predstavljala pri nas SLS, ko je stala na slovenskih tleh. Tu dejstvo nas samo ponuja, da hi tudi pri nas ne bila SLS tako prevladujoča, če bi bili Slovenci pod režimom tega državnega in narodnega edinstva na svojih tleh doživeli podobne številke napredka kakor Slovaki. Ponuja nam, da bi in tako ustavo, kakršno ima republika, ki da jo pa izvajali v čeli državi Slovenci kot najnaprednejši narod v državi, pri nas nikoli ne nastopila današnja notranje-politična vprašanja, kakor nastopajo sedaj. Morebiti nastalo srbsko vprašanje v takem primeru bi ne bilo notranje politično, temveč kvečemu socialno in gospodarsko vprašanje.

bi lo bil vprašanje, ki bi ga lahko reševali Srbi sami, drželi se morebiti zgledov Slovencev.

Ali to priznanje upravičenosti borbe Hlinka nas nikakor ne zavezuje v zmojo, da bi je odobrvali in čin njegove borbe ali da bi celo prisegali na celotno njegovo politično smer.

Kljub temu, da se nikoli ne sme reči, da hi ta ali drugačni trenutke ne bi bil primeren za uveljavljanje naprednih narodnostnih prizadevanj, je pa čisto gotovo, da Hlinki očitno in zlasti če je res, kar je poročal Slovence, ni v prvi vrsti za približevanje slovaški suverenosti na tleh skupne republike, temveč za premoč svoje stranke in njenih nazadnjaških zahtev v gospodarskem, družbenem in prosvetnem oziru. Hlinka ni skrilval, da ne želi Slovačke, v kateri bi smelo biti vsako pretežno slovaško prebivalstvo, da tudi ne želi Slovačke, ki bi bila socialno pravična, namreč v resnici socialna pravična, naj si se je o teh vprašanjih izražal zavito in nejasno. Dovolj nam je, da je o nekili smeri med Slovaki govoril natančno v istem jeziku, in s tistimi določitvami, s katerimi se v drugih državah ta čas pritiskajo kmeti in delavski množice ob tla. Na to pot pa Hlinki ne more slediti noben socialno in demokratično misleč Slovenec. Taka pot hi bila ista zmoja, kakor če bi kak Slovenec — baje se tudi to dogaja — odobraval Henleinovo politiko, naslednje videnje, da je to noben socialno in demokratično misleč Slovenec. Taka pot hi bila ista zmoja, kakor če bi kak Slovenec — baje se tudi to dogaja — odobraval Henleinovo politiko, naslednje videnje, da je to noben socialno in demokratično misleč Slovenec. Taka pot hi bila ista zmoja, kakor če bi kak Slovenec — baje se tudi to dogaja — odobraval Henleinovo politiko, naslednje videnje, da je to noben socialno in demokratično misleč Slovenec.

In Hlinka si bo najprej še pošteno unival svoje roke, če se bo samo dal podpirati od henleinovcev.

Po vsem tem smemo reči, da morejo imeti Slovaki vse simpatije Slovencev na svoji strani do

Slovenija, 24. 6. 1938

»Toda dvig stvarne civilizacije kakega ozemlja vsaj za nas še ni vse. Zato damo Hlinki prav, če uveljavlja potrebo priznanja in dejanskega izvajanja vodila, da so Slovaki sami zase tudi državni narod. Kajti samo s tega stvarnega stališča gledaje, so Slovaki pod Madžari zao-
stali prosvetno, gospodarsko in družbeno, kaj šele narodno, ker je bila na Ogrskem na oblasti reakcije, ker so Ogrsko vladale nazadnjaške sile, ki niso dosti manj kot Slovake pritiskale tudi ljudi svoje krvi: madžarskega kmeta in delavca. /.../

V češkoslovaški republiki so pa našli Slovaki v Čehih predvsem narodnega sorodnika, hkrati pa tudi gospodarsko, družbeno in prosvetno naprednejšega upravljavca, bolj napre-
dnega na vseh toriščih javnega utripa, kakor pa so bili Slovaki sami. Zapeljivost narodne sorodnosti med Čehi in Slovaki pa je bila vzrok, da se je pod obličico državne, toda ene naro-
dnosti napravila stvarno napravila podstava za narodno prienačevanje med Čehi in Slovaki, podstava, ki bi na mah zgubila vsako sumljivost, kakor hitro bi si nova republika dala ime, smisel in vsebino republike Čehov in Slovakov, in ne po ovinku imena 'češkoslovaška republi-
ka' smisla in vsebine 'republike Čehoslovakov'. Zato pa so- to pač stoji- Čehi rešili vzorno svojo nalogo kot gospodarsko, družbeno in prosvetno naprednejši činitelj pri civilizacijskih nalogah upravljanja slovaškega ozemlja.«

Avtor meni, da zato Hlinki ni mogoče odrekati pravice do priznanja Slova-
kov kot državnega naroda in da so nedostojni očitki o njegovi madžarski ali poljski orientaciji. Tudi to ga ne moti, da Hlinka ne zastopa toliko Slovakov, kot denimo SLS Slovencev. »To dejstvo nas samo poučuje, da bi tudi pri nas ne bila SLS tako prevla-
dujoča, če bi bili Slovenci pod režimom gesla 'državnega in narodnega jedinstva' na svojih tleh doživeli podobne številke napredka kakor Slovaki. /.../ Ali to priznanje upravičenosti borbe Hlinke nas nikakor ne zavaja v zmoto, da bi odobraval način njegove borbe ali da bi celo prisegali na celotno njegovo politično smer. /.../ Hlinka ni skrival, da ne želi Slovaške, v kateri bi smelo biti vsako prepričanje svobodno, da tudi ne želi Slovaške, ki bi bila socialno pravična, namreč v resnici socialno pravična, najsi se je o teh vprašanjih izražal zavito in nejasno. Dovolj nam je, da je o nekih smereh med Slovaki govoril natančno v tistem jeziku in s tistimi določitvami, s katerimi se v drugih državah ta čas pritiskajo kmečke in delavske množice ob tla. Na to pot Hlinki ne more slediti noben socialno in demokratično misleč Slovenec.«

Tako kot ne more slediti Henleinu, češ da se ta bori za pravice narodne manjšine. In Hlinka se povezuje prav s Henleinom, kar je, po mnenju I. Š. seveda narobe:

»Po vsem tem smemo reči, da morejo imeti Slovaki vse simpatije Slovencev na svoji strani dokler vodijo svojo borbo za lastno suverenost z demokratičnimi sredstvi, v mejah kori-
sti republike, ki jo imajo v rokah, če le hočejo, in če jim gre za napredek slovaškega naroda, oziroma za svobodo vsakogar med Slovaki. Pri vseh drugih namerah Slovenci ne moremo slovaškim avtonomističnim voditeljem v ničemer slediti.«¹⁰⁶⁰

¹⁰⁶⁰ Slovaško vprašanje in Slovenci, Slovenija, 24. 6. 1938.

Slovaškemu vprašanju se znotraj širšega konteksta problemov Čehoslovaške, zlasti nemškega, posveča tudi dr. France Jenko v novo ustanovljeni (Kocbekovi) reviji *Dejanje*. Nepristransko poskuša predstaviti razmere, opiše prizadevanja za avtonomijo Slovaške ljudske stranke, ob ustavnih vprašanjih pa se, kot pomembne sestavine slovaškega nezadovoljstva, dotika tudi vloge Čehov, židov in evangeličanov na Slovaškem. V zvezi s prvimi zapiše, da so »po vojni češki uradniki preplavili Slovaško. S svojim večkrat plitvim prosvetljenstvom in omalovaževanjem slovaških narodnih in verskih svetinj so se Slovakom močno odtujili. To je najbrž odločilnejše od gospodarskih krivic, ki so bolj navidezne. Velikanski razvoj povojne Slovaške priča, da jih bratje niso izkoriščali, kot se je to godilo drugod.« Veliko število Čehov na Slovaškem, okrog 230.000, predvsem uradnikov in delavcev, pa danes predstavlja težavo. »Spočetka so bili potrebni, danes postajajo odveč kakor strici in tete na kmečkem posestvu. Slovaški razumniški naraščaj je dorastel in hoče služiti doma, čeprav mu obstoj danes še ni ogrožen.« Jenko vidi problem tudi v židovstvu, »ki ima v rokah vsaj tri četrtine trgovine in denarstva na Slovaškem, za slovaške kulturne stvari pa se ne zanima in jim ne daje nikake podpore«, medtem ko »pri evangeličanih človek dobiva vtis, da uživajo povsod prednosti, ker so na vseh odločilnih mestih«. Po Jenkovem mnenju vsa ta vprašanja otežujejo urejanje medsebojnih odnosov, kljub temu pa optimistično verjame, »da bo Čehoslovaška republika ostala in se v prihodnjih stiskah bolje uredila«. ¹⁰⁶¹ Ta Jenkov pregled oz. pogled je, kot rečeno, naletel na ugoden odziv dnevnika *HLS Slováka*, ¹⁰⁶² kmalu pa v *Dejanju* na Slovake opozarja tudi Viktor Smolej, ki objavi del svoje korespondence s slovaškim pesnikom, poznavalcem in prijateljem Slovencev, Kolomanom Geraldinijem, v kateri se ob kulturnih dotikata tudi aktualnih narodno-političnih vprašanj. ¹⁰⁶³

A kot rečeno so tega leta še bolj od slovaško-čeških trenj odmevala česko-nemška nasprotja. Potem ko so iz vlade izstopili še zadnji preostanki lojalnih nemških strank, njihovo članstvo pa se je v glavnem pridružilo Henleinu, ¹⁰⁶⁴ so se razmere nezadržno in bliskovito zaostrovale, premier Hodža pa je z vodjo čehoslovaških Nemcev, ki je seveda deloval po Hitlerjevih navodilih, zaman poskušal poiskati kompromis. ¹⁰⁶⁵ Zahodne velesile so na pomoč sicer poslale lorda Runcimana oz. »čolnič na razburkano morje«, kot je njegovo misijo poimenoval Slovenec, a so jim vajeti že zdavnaj ušle iz rok. Sredi takšnih razmer so na prve strani Slovence sicer občasno prihajala tudi poročila o zahtevah Slovakov, kot je bilo denimo povzemanje Slovakovega pisanja o novih zahtevah Slovakov oz. spomenice o avtonomiji, ¹⁰⁶⁶ v četrtek 18. avgusta 1938 pa je z naslovnice Slovence udarila novica, da je po hudi bolezni – o njej so že pred časom poročali – umrl Andrej Hlinka, »... od vseh Slovakov priznani največji voditelj ljudstva, kar jih pozna slovaška zgodovina. Vse njegovo delo je bil

¹⁰⁶¹ Dr. France Jenko, *Problemi Čehoslovaške*, *Dejanje* I/1938, str. 124–129.

¹⁰⁶² Slovinci o naše avtonomiji, *Slovák*, 11. 5. 1938; glej str. 207–208.

¹⁰⁶³ Viktor Smolej, *Slovaške različnosti*, *Dejanje* I/1938, str. 221–223.

¹⁰⁶⁴ Slovenec, 23. 3. 1938.

¹⁰⁶⁵ Slovenec, 26. 4., 1. 5., 25. 5., 21. 7. 1938.

¹⁰⁶⁶ Slovenec, 26. 8. 1938.

dih neizrekljive, iz globin verskega prepričanja izvirajoče ljubezni do svojega naroda, vse njegovo življenje pa ena sama od ljubezni do naroda narekovana žrtev za njegovo svobodo.«

Slovenec nato podrobno opiše njegovo življenjsko pot od začetkov narodno-politične borbe z Madžari do njegovih zadnjih dni v ČSR. »Brez prelata Hlinke, to govori zgodovina zadnjih 40 let, bi danes češko-slovaška meja ne segala v Karpate, ker bi Slovakov ne bilo. Ne bilo bi jih pa zato, ker bi jih bili Madžari že mnogo prej ugonobili. Na to se ne sme pozabiti, kadar vrednotimo življenjsko delo prelata Hlinke, ki bo v zgodovini malih narodov vedno blestel kot svetilnik, ki nikdar ne ugasne.«¹⁰⁶⁷

Nekrolog za Hlinko na svoji prvi strani objavlja tudi Jutro, ki poudarja, da je pokojnik prvih 54 let svojega življenja posvetil boju proti madžarski strahovladi in v njem marsikaj prestal. V tem času je bil tudi odločni pristaš najožjega sodelovanja s Čehi in videl rešitev obeh narodov v čim tesnejši povezanosti ter zvestobi v borbi na dveh frontah – proti Nemcem in proti Madžarom. O tem pričajo tudi njegovi takratni članki, razprave, pisma in govori.

Vendar pa, obžaluje Jutro, »na žalost in na veliko nesrečo Slovakov ter na veliko škodo države« Hlinka na svoja stara leta ni znal izrabiti svojega velikega kapitala, ki si ga je pridobil v svojih mladostnih in moških letih. Kot da ne bi bil dorasel novi dobi. Zapičil se je v pittsburško pogodbo in pri tem zanemarjal, da so Slovaki v ČSR dosegli svobodo in enakopravnost, poleg tega pa ga obdajajo ljudje s staro madžaronsko miselnostjo kot npr. Tuka. Tako ga pehajo v skrajnosti, pri čemer da starec – niti po Tukovi aferi – ne uspe spregledati, kam ta pot vodi. V nesmiselni opoziciji izgublja vsako mero, zato njegov ugled počasi pada in po nekajletnem zatišju leta 1938 obno-vi najostrejšo borbo proti praški vladi, na čelu katere je bil prav Slovak Hodža.

»Po naključju pa je prišel prej sudetsko-nemški udarec in ves slovanski svet je zastrmel, ko se je nekdanji narodni borec zavzel za napadalca, izjavil solidarnost ž njim ter se v najtežjem času države postavil v vrsto njenih zakletih sovražnikov.« Bratislavski shod je pokazal, da je to še dodatno omajalo njegov ugled med ljudstvom. »Toda, ko se je Hlinka narodno politično tako spozabil, je bil slovaški ljudski tribun že fizično zlomljen, bolezen se mu je poslabšala in jasno je bilo, da se bliža tragični konec.«

Jutro zaključuje, da je smrt prekinila življenje »polno junaštva, požrtvovanja in borb - pa tudi zablod in pogrškov, ki so v zadnjih dvajsetih letih močno zatemnile slavo, zaslužen slavo velikega slovaškega buditelja. Toda njegove zablode niso in ne bodo mogle več porušiti tega, kar je Hlinka v velikem delu sam ustvaril: prebujenega slovaškega naroda, ki je v svobodi še bolj spoznal, da je za vedno neporušno povezan v edinstvu s svojim češkim bratom. Tu je nesmrtni delež Andreja Hlinke, ob katerega rakvi češkoslovaški narod in z njim ves slovanski svet sklonjene glave daje čast velikemu borcu.«¹⁰⁶⁸

Hlinki se posveča tudi članek na drugi strani iste Jutrove številke, ki podrobneje opisuje njegovo življenje in narodno-politično delo pred letom 1918, opisuje žalne slovesnosti na Slovaškem, napoveduje pogreb in pa nasledstvo v stranki ter navaja inozemske nekrologe.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁷ Narodni voditelj Slovakov, prelat Andrej Hlinka – umrl, Slovenec, 18. 8. 1938.

¹⁰⁶⁸ Pater Andrej Hlinka †, Jutro, 18. 8. 1938.

¹⁰⁶⁹ Smrt voditelja Slovaške ljudske stranke, Jutro, 18. 8. 1938.

Dan za tem je Hlinki namenjen še uvodni Slovenčev komentar, ki je, kot se za nekrolog tudi spodobi, namenjen predvsem opisu in argumentaciji pokojnikovega pomena in veličine. Poudarjena sta njegova netipična politična drža in slog, ki sta bila tako nekoč kot danes, ob njegovi smrti, predmet kritik in očitkov predvsem glede premajhne taktičnosti in prevelike konservativnosti ter neprilagodljivosti. Pišec komentarja (Ivan Ahčin, op. a.) pokojnika vzame v bran, češ da Hlinka res ni bil človek, ki bi blestel na političnem parketu in da je na nek način do smrti ostal reven podeželski župnik, »in vendar ga je verno, kmečko slovaško ljudstvo priznavalo za svojega nespornega političnega voditelja«.

Prvi je namreč prebudil svoj narod, ga povzdignil iz »brezpravne raje«, mu dal program, ga vzdigal in vodil *»v tako dobesednem smislu, da ga je ljudstvo nazivalo očeta«*. Njemu je posvetil svoje življenje in zanj ogromno žrtvoval, na vsej njegovi poti pa ga ni vodila politična zvijačnost, temveč ljubezen kot *»največja moralna čednost«*, katere je Hlinka imel na pretek. In prav zaradi njegove moralne pokončnosti in načelnosti, vere v pravico in nepopustljivosti so mu večkrat očitali politično naivnost in netaktnost v kontekstu boja za izpolnitev določil pittsburske pogodbe. *»Morda res ni dovolj upošteval zunanje političnih težav mlade države in lahko tudi, da je precenjeval politično dozorelost svojih Slovakov za takojšen prevzem široko zamišljene samouprave. Večja prožnost in okretnejša taktika bi Hlinki in njegovi stranki trenutno prinesla morda več koristi. Toda za Hlinko je ravno značilno njegovo nepopustljivo vztrajanje, da se morajo sklenjene pogodbe izpolniti po črki, da je dana beseda sveta in da jo je treba držati tako pošteno in iskreno, kakor je on pošteno in iskreno držal nepisano pogodbo s svojim narodom.«* Nedokončano delo tega *»apostola slovaške narodne samouprave«* zato ostaja Slovakom in predvsem slovaški mladini program in nakazana pot. Tudi v aktualnih časih, ko se je češkoslovaška država znašla v velikih težavah in ko *»vsí prijatelji bratske zavezníške države žele, da bi velike nepravilike, s katerimi se morajo Čehi in Slovaki boriti in katerih velik del izvira iz nasprotstva do slovanskega sveta, srečno prestali in da bi jih zgodovinsko važen čas našel složno združene v ljubezni do skupne države. Pokojnemu Hlinki so politični nasprotniki – pri nas bolj kot na Češkem – očitali, da je separatist ker zahteva samoupravo Slovaške. To je bila seveda kleveta, ker če bi bilo to resnica, bi bil prvi separatist Masaryk, ki je píttsbursko pogodbo podpisal. Hlinka ni bil noben separatist, kar je posebno očitno dokazal on in njegova stranka ob volitvi predsednika Beneša. /.../ Slovaški narod je brez vsakega dvoma za skupno državno sožitje s Čehi, saj je njihov sedaj pokojni voditelj baš v bratski Pragi doživel svoje velike politične triumpfe. Pri Čehih pa tudi vedno bolj prodira naziranje, da so poleg centralistične še tudi druge oblike vladavine, ki so vsekakor pripravnejše za državne organizme, ki se šele zraščajo v celoto. Življenje velikega narodnega boritelja Andreja Hlinke pa je primerno, da enim in drugim obudi spomin na trdoto tujega jarma in kako drago in s kolikimi žrtvami je bila odkupljena skupna svoboda.«*¹⁰⁷⁰

V nasprotju s Slovincem ter na podoben način kot Jutro Hlinkovo življenje in vlogo ocenjuje tudi Delavska politika, ki meni, da se voditelj slovaških klerikalcev, pred vojno in med njo borec proti Madžarom, po vojni v novih razmerah ni več

¹⁰⁷⁰ (Drin), Hlinka, Slovenec, 19. 8. 1938.

znašel. »Njegovo gibanje je v sklopu republike dobilo domala protidržavno lice in so nekateri člani njegove stranke delali celo z Madžari in za odcepitev Slovaške iz sklopa ČSR. Pater Hlinka je to politiko, če ne že direktno podpiral, pa vsaj toleriral najbrž radi tega, ker je videl, da je vpliv klerikalizma in cerkve v ČSR precej neznamenit.« Delavska politika skuša tudi relativizirati njegov pomen med Slovaki in poudarja, da je na nedavnem zborovanju zbral komaj 18.000 ljudi, medtem ko so jih vladne stranke 100.000, doda pa še, da so Hlinkove akcije podpirali predvsem Nemci, ki jim je to koristilo.¹⁰⁷¹

Podobno velja tudi za Hlinki izrazito nenaklonjeni Kmetski list, ki pa se v nekrologu trudi poudarjati zlasti Hlinkovo vlogo v času Ogrske, ko je Slovakom pomenil »vodnika in preroka« in »dosegel tak višek, da ga je narod sam postavil na oltar svoje ljubezni.« List skuša malce opravičiti tudi njegovo kasnejšo politiko:

»Hkrati pa je vendar Hlinkovo življenje(kakor mnogih politikov, katerih delovanje sega v dve tako različni dobi, kakor je bil čas pred vojno in po njej) polno presunljive tragedije. Hlinka ni mogel notranje doživeti nove dobe, ni mogel doumeti, da je s češko samostojnostjo nerazdružno povezana tudi slovaška samostojnost in da s strnitvijo teh dveh v enotno državo nobena narodnost ne trpi škode in nobena izmed obeh ni pred drugo ponižana. Ista napaka, ki z usodno doslednostjo spremlja tudi premnoge jugoslovanske politike, je zapeljala Hlinko, da se je začel boriti proti temu, za kar je bil pred vojno pripravljen dati življenje.

Tako je odšel ta sicer svetli lik z nadihom sence v zgodovino, vendar smo prepričani, da se bodo Čehi in čež čas tudi Slovaki spominjali Hlinke rajši po njegovih neoporečnih zaslugah nego po njegovih zmotah. In ker je zmotam podvržen vsak človek, bo češkoslovaška zgodovina Hlinki zaradi njegovih zaslug rada oprostila zmote in ga uvrstila med velike narodne može.«¹⁰⁷²

Oba najpomembnejša slovenska dnevnika poročata tudi o Hlinkovem pogrebu. Ta se je po Jutrovih besedah »pretvoril ne samo v veličastno žalno manifestacijo, marveč tudi v veliko manifestacijo neomajne zvestobe Slovakov do Češkoslovaške republike«. Podrobno je opisana pogrebna ceremonija, še posebej pa Jutro poudari Hodžev govor oz. njegove besede o tem, kako neizmerno je Hlinka ljubil češkoslovaško državo in Slovake vedno videl samo znotraj le-te.¹⁰⁷³

»Tragedija v Srednji Evropi«

(Kmetski list, 5. 10. 1938)

Po Slovenčevih navedbah se je na Hlinkovem pogrebu v Ružomberku zbralo več kot 100.000 ljudi,¹⁰⁷⁴ od žalnih slovesnosti pa se pozornost spet hitro preseli nazaj na aktualne razmere v državi: Runcimanove poskuse posredovanja med vlado

¹⁰⁷¹ Pater Hlinka umrl, Delavska politika, 20. 8. 1938.

¹⁰⁷² † Andrej Hlinka, Kmetski list, 24. 8. 1938.

¹⁰⁷³ Veličasten pogreb Hlinke, Jutro, 22. 8. 1938.

¹⁰⁷⁴ Pogreb Andreja Hlinke, Slovenec, 24. 8. 1938.

in češkoslovaškimi Nemci in obupana prizadevanja praške vlade, da bi zadovoljila Nemce (in zahodne »zaveznike«), ne da bi se pri tem do konca ponižala.¹⁰⁷⁵

Nemško vprašanje je povsem v ospredju, slovaško pa ostaja v njegovi senci oz. se omenja bolj ali manj v njegovem kontekstu. Avgust in september potekata v znamenju sudetske krize oz. v pogajanjih med Prago in henleinovci ter jalovim Runcimanovim poskusom pomiritve, o čemer že na svojih naslovnicaх ves čas poročata tudi Slovenec in Jutro.¹⁰⁷⁶ Pravzaprav so se dogodki razvijali tako hitro, da sta jim oba vodilna slovenska dnevnikarja komajda sledila, a vendarle, kot ugotavlja že Stiplovšek, »so tudi dogodke okrog okrnitve ČSR klerikalci in liberalci izrabljali za medsebojna obračunavanja«.¹⁰⁷⁷

Jutro se seveda postavlja trdno v bran ČSR in 17. septembra poudarja, da se Slovaki povsem solidarizirajo s Čehi in da Slovaška ljudska stranka zavrača sodelovanje s Henleinom.¹⁰⁷⁸ Istega dne, se pravi že v času tako rekoč obsednega stanja v ČSR, tudi Slovenec poroča o pozitivni politiki slovaških avtonomistov, ki da so prekinili stike s Henleinom in nameravajo vstopiti v vlado. Tam naj bi tvorili vez med poljsko in madžarsko manjšino, skupno državo pa naj bi bili pripravljeni tudi braniti.¹⁰⁷⁹ Seveda pa slednje, tudi če bi do tega res prišlo, ni moglo zaustaviti dogodkov, ki so sledili – odstop Hodževe vlade, začetek obmejnih spopadov in končno zloglasna münchenska konferenca z vsemi njenimi posledicami, kar je pomenilo konec t. i. prve češkoslovaške republike,¹⁰⁸⁰ z besedami Kmetškega lista pa povzročila pravo »tragedijo v Srednji Evropi«.¹⁰⁸¹ Sledi obširno poročanje o spremembah češkoslovaškega zemljevida,¹⁰⁸² kar je z obljubo, da bo ČSR Madžarom odstopila obmejni pas, neposredno zadevalo tudi Slovake.¹⁰⁸³

V naslednjih dneh Slovenec poroča o zahtevah Slovakov po zvezni državi,¹⁰⁸⁴ odstopu predsednika Beneša in sestavi nove praške vlade,¹⁰⁸⁵ sedmega oktobra pa pod velikim naslovom piše o začetku slovaške samouprave in prvi slovaški vladi, ki jo je v Bratislavi sestavil dr. Tiso.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁷⁵ Slovenec, 24. 8., 31. 8., 9. 9. 1938.

¹⁰⁷⁶ Podrobneje o njunem pisanju, kot tudi odmevu češkoslovaške krize in münchenskega sporazuma v nekaterih drugih slovenskih liberalnih in katoliških časnikih, glej: Miroslav Stiplovšek, Odmev Münchenskega sporazuma v slovenskih klerikalnih in liberalnih časnikih, v: Minhenski dogovor, str. 415–422.

¹⁰⁷⁷ Prav tam, str. 422.

¹⁰⁷⁸ Pogajanja s Slovaki, Jutro, 17. 9. 1938.

¹⁰⁷⁹ Slovenec, 17. 9. 1938.

¹⁰⁸⁰ Chamberlain, Daladier, Mussolini in Hitler se sestanejo danes v Monakovem, Jutro, 29. 9. 1938; Sporazum v Monakovem, Jutro, 30. 9. 1938; ČSR sprejela monakovske sklepe, Jutro, 1. 10. 1938.

¹⁰⁸¹ Kmetški list, 5. 10. 1938.

¹⁰⁸² Češkoslovaška je pristala, Slovenec, 1. 10. 1938; Češkoslovaška je Tješin odstopila Poljakom, Slovenec, 2. 10. 1938; Tudi Poljska je dobila svoj del, Jutro, 2. 10. 1938; Tudi Madžarska bo dobila svoje, Jutro, 3. 10. 1938.

¹⁰⁸³ Slovenec, 3. 4. 10. 1938.

¹⁰⁸⁴ Slovaki zahtevajo zvezno državo, Slovenec, 5. 10. 1938.

¹⁰⁸⁵ Slovenec, 6. 10. 1938.

¹⁰⁸⁶ Slovaki dobili samoupravo, Slovenec, 7. 10. 1938.

Češkoslovaška je ogrožena!

Čehi ne klonijo glave!

Njih srca utripajo složno, njih čela so vedra. Njih roke so močne, njih grudi čvrste, narod za borbo na braniku svobode.

Sovražnik Čehov je naš sovražnik!

Čehi so neodvisni, Čehom ne gospodari sovražni, tuji kapital. Delo češke roke polni češko kaščo, ne blagajne veleizdajalskih poturic. Čehi so z odpadniki pometli.

Usoda Čehov je naša usoda!

Napad na Čehce je napad na nas, njih borba je naša borba, v njih jarkih bodo naši prostovoljci združeno z njimi branili njih in našo svobodo.

Naša dolžnost je, da smo močni!

Posnemajmo Čehce! Pometimo z

odpadniki, s Pajdaši, Vereni, Štajgerji,
Cankerji, Rakuši, Fabjani, Škoberneti,
Negriji, Riblji, Miglitschi, Golitschi,
Sadniki, Perišiči i. t. d.

Spravimo svojo žetev v svoje kašče, da bo rečila nas in naše brate, ne pa izdajalce.

Svoji k svojim!

K svojim trgovcem, svojim mizarjem, svojim pekom,
svojim čevljarjem, svojim krčmarjem, svojim zdravnikom,
svojim odvetnikom.

Bodimo močni. Le močni bomo dragoceni zase in za brate.

Akcijski odbor
za obrambo severne meje

*Konec septembra 1938 so po vseh večjih slovenskih mestih potekale demonstracije v podporo
ČSR - letak iz Celja*

5. oktobra 1938 o ultimatu Slovaške ljudske stranke, ki je »svoji lastni državi izročila ultimat, s katerim zahteva priznanje individualnosti slovaškega naroda ter takojšnji prenos zakonodajne in izvršne oblasti na slovaški parlament in posebno slovaško vlado«, z grenkobo in nezadovoljstvom poroča Jutro, ki pravi, da sicer službene potrditve tega še ni, a bo, sodeč po politiki te stranke, to bržkone res. Omenja, da skuša bivši premier Hodža ljudovce odvrniti od tega, saj skupaj z drugimi meni, da bi avtonomija »imela za Slovaško ne samo neugodne politične in kulturne posledice, marveč bi oslabil tudi njeno gospodarsko pozicijo«. Poleg tega je prav v teh časih Čehom in Slovakom potrebna »bratska sloga«, saj Madžari začenjajo stopnjevati svoje zahteve, »in vsaka izvršitev njihovih zahtev bo zarila amputacijski nož v ozemlje današnje Slovaške«. A po Münchnu so v vrstah slovaških separatistov spet začeli dobivati glavno besedo nekateri radikalc, znani madžaroni, in »zavladala je nestrpnost in se izprevrгла v nervoznost, ki je mati nerazsodnih dejanj«.

In prav takšno dejanje je po mnenju Jutra ta ultimat, saj za njim ne stoji večina slovaškega prebivalstva. Gre za najbolj neprimeren trenutek, »da se zdi, kakor da so tudi Slovaki padli Pragi za hrbet«, in to zdaj, ko radikalna Budimpešta zase zahteva celotno Slovaško in Podkarpatsko Rusijo. »Jasno je, da bodo račun slehernega nepremišljenega dejanja trdo plačevali sami Slovaki.«

Jutro še poudarja, da se spor za slovaško vprašanje ni nikdar vodil med Čehi in Slovaki, temveč med samimi Slovaki. V prid tega podaja rezultate državnozbornih volitev l. 1935 ter navaja, kdo vse je bil v avtonomističnem in protiautonomističnem bloku.

Na koncu poudarja še napredek Slovakov v ČSR, »saj je znano, da je šele ČSR napravila iz Slovakov narod v polnem pomenu besede, čeprav ne na abstraktni osnovi 'priznanja individualnosti slovaškega naroda'«.

Slovake na koncu svari pred nepremišljenimi dejanji, s katerimi napeljujejo vodo na tuj mlin.

»Mali narodi se ne morejo nekaznovano igrati s svojo usodo in kazni ki sledi slabi politiki, je nepreklicno usodna. Politični in kulturni sistem, ki se je skrival za znano krilatico 'Tot ném ember' (Slovak ni človek) je še preblizu, da bi ga smeli pozabiti zlasti fanatični borci za čisto slovaštvo!«¹⁰⁸⁷

V naslednjih dneh sledijo poročila o Beneševi demisiji,¹⁰⁸⁸ o sestanku predsedstva Slovaške ljudske stranke v Žilini ter o tem, na kakšen način bo poslej urejena ČSR: »Razmerje med Slovaško in Češko bo v bodoče slično, kakor je bilo nekdaj med Avstrijo in Madžarsko.«¹⁰⁸⁹

Jutro poroča tudi o sporazumu slovaških strank, sestavi prve slovaške vlade, katere člani so postali slovaški ministri osrednje praške vlade in ki se pripravlja na svojo prvo sejo, ter o začasnem ustavnem zakonu o avtonomni Slovaški.¹⁰⁹⁰ V komentarju 8. 10. pa se povsem solidarizira s Čehi, ki so se znašli popolnoma sami ter

¹⁰⁸⁷ Ultimat slovaških separatistov, Jutro, 5. 10. 1938.

¹⁰⁸⁸ Prezident dr. Beneš je odstopil, Jutro, 6. 10. 1938

¹⁰⁸⁹ Českoslovaška federacija, Jutro, 7. 10. 1938.

¹⁰⁹⁰ Sestava prve slovaške vlade, Jutro, 8. 10. 1938.

se tudi nasproti Slovakom, »ki so tako ultimativno zahtevali svojo popolno samostojnost v zrahlanem okviru republike v enem najbolj usodnih in kritičnih trenutkov skupne zgodovine«, izkazali za popolne džentlemene.

Sicer bodo pa prav Slovaki v naslednjih dneh v težkih preizkušnjah, ko bo treba »likvidirati madžarsko vprašanje«. Jutro še zmeraj upa, da bo pri Slovaki zmagalo spoznanje, da se je možno za svoje nacionalne interese boriti izključno v tesni navezavi s Čehi in v tem primeru bo ta federacija pozitivna: »Ako pa razvoj ne bi šel to pot - in zdi se, da osnove, na katerih je do njega prišlo prav to izključujejo - bodo vse negativne posledice v prvi vrsti občutili Slovaki sami. Zaradi navidezne zmage načela o samoodločbi, so morali sami žrtvovati več stotisoč svojih bratov, za katere to načelo ne velja. Koliko je k tej izgubi pripomogla tudi takozvana samoodločba Slovakov v tem tako usodnem trenutku, bo najbolj objektivno precenila zgodovina, kateri Čehi lahko mirno prepuste v oceno svoje postopanje v teh dneh.«

Ob koncu komentarja nove gospodarske in politične stvarnosti, v kateri se je znašla okrnjena ČSR, njegov avtor zapiše, da ČSR zahodu ne zaupa več, medtem ko narod ohranja upanje in notranjo moč. »Novi Českoslovaški želimo kar največ uspehov v skupno korist Čehov in Slovakov ter ž njimi tudi ostalih Slovanov.«¹⁰⁹¹

Z naklonjenostjo in sočutjem do Čehov ter s precejšnjo distanco do dejanj slovaškega vodstva, o razmerah v ČSR poročata tudi Delavska politika in Kmetiski list,¹⁰⁹² do nove stvarnosti pa tudi Slovenec sprva ostaja previden oz. precej zadržan. Predstavi sestavo nove slovaške vlade in poudari njeno prisego centralni vladi generala Syrovega v Pragi ter nakaže predvideno novo ureditev skupne države oz. tega, kar je oz. bo od nje ostalo, pri čemer pa je kljub zadovoljstvu, da so Slovaki dosegli tako želeno avtonomijo, mogoče zaznati rahlo skepso do načina, kako in kdaj so do nje prišli: »Pod pritiskom razmer je praška vlada pristala na razdelitev države na samoupravne enote, ki bodo verjetno tri: za Čehe, Slovake in Rusine. S tem bi Slovaki dobili zaželeno avtonomijo, za katero so se 20 let borili in ki jim je bila zagotovljena v pittsburskem dogovoru. Obžalovati je le, da se notranja razmejitev oblasti v bratski Českoslovaški dogaja v takšnih zunanjepolitičnih okoliščinah, ko živijo Čehi pod strašnim pritiskom, ki jim narekuje le dvojno izbiro: ali vse izgubiti, ali pa do skrajnosti popustiti. Ko torej živijo v stanju, v katerem o svobodni volji ne more biti govora – in ko Slovaki baš v tem trenutku z vsa silo pritiskajo za avtonomijo in upanje, da bodo oni sami mogli izbarantati boljše meje z Madžari, kakor pa bi jih v njih imenu mogla dobiti Praga. Ne moremo presoditi, ali je ta račun v tem trenutku res tudi pravičen.«¹⁰⁹³

Vendarle pa se ta začetni Slovenčev dvom že dobesedno čez noč spremeni v brezpogojno podporo in obrambo slovaški odločitvi. V komentarju naslednjega dne je še enkrat povzet žilinski dogovor, ki je pripeljal do slovaške samouprave, s čimer so Slovaki »uresničili pittsburski program, na katerega je prisegel tudi pokojni Masaryk in ki so nanj čakali 20 let v osvobojeni skupni domovini«. Obenem z legitimiziranjem

¹⁰⁹¹ Nova Českoslovaška, Jutro, 8. 10. 1938.

¹⁰⁹² Federativna ureditev Česko-slovaške, Delavska politika, 11. 10. 1938; Kaj se godi po svetu, Kmetiski list, 12. 10. 1938.

¹⁰⁹³ Nemčija zasede eno petino ČSR, Slovenec, 8. 10. 1938.

slovaške odločitve pa avtor članka izpostavi tudi odločitev Slovakov, da ne glede na vse ostale možnosti in ponudbe želijo še naprej ostati v skupni državi s Čehi, »in to v trenutku, ko so Čehi doživeli veliko ponižanje«, kar je »ponosen odgovor« na vsa dolgoletna obtoževanja in očitke o separatizmu in veleizdajništvu. »V eni največjih ur svoje zgodovine je slovaški narod v svobodni odločitvi zdaj že drugič pokazal, kar je vedno bil, kar nikoli ni nehal biti, da mu je bila zamisel skupne države vedno sveta in da se težnja po spremembi njegovega položaja nikdar ni dotikala državnega okvira, marveč samo notranja preureditve državne uprave. /.../ Prepričani smo, da bo slovaški narod, ki je svojo pripadnost k skupni državi tako mogočno podčrtal v trenutku, ko je zaživel svoje lastno samobitno življenje, tudi v bodočnosti eden najbolj trdnih temeljev svobodne države Čehov in Slovakov, ki bosta oba v ljubezni do skupne domovine tekmovala, ne pa drug drugemu podtikavala nezvestobo.« Komentator izraža zadovoljstvo, da nov položaj na relaciji Praga–Bratislava ni bil vsiljen z nobene strani, temveč je »plod medsebojnega sporazuma«, in obžaluje, da odgovorni državniki v Pragi že prej niso spoznali pogubnost centralistične politike, temveč je to uspelo šele novi oblastni garnituri, ki je, skupaj s Slovaki, ki so iskali sporazum, pokazala svojo veličino. »Ne enostranski diktati, ampak svobodni sporazumi so tisti, ki urejajo življenje narodov na znotraj in na zunaj na trajni podlagi.«¹⁰⁹⁴

Tovrstne ugotovitve, ki jih je mogoče razumeti tudi kot priporočilo in nasvet odločujočim v jugoslovanski stvarnosti, so – predvsem kar zadeva »prostovoljnost« sporazuma – precej diskutabilne, podobno pa velja za obete glede večje učinkovitosti pri varovanju slovaških interesov. Kljub temu, da so pogajanja vodili Slovaki sami na čelu s Tisom, si je namreč Madžarska kmalu priključila precejšen del Slovaške, pa tudi patriotizem in zvestoba skupni državi se, vsaj pri delu slovaškega avtonomističnega vodstva, nista izkazala kot neomajna in iskrena.

Čeprav z razglasitvijo avtonomne Slovaške zaključujemo pregled slovenskega tiska o t. i. slovaškem vprašanju, velja ob koncu nekaj besed vendarle nameniti tudi temu, kako je slovenski meščanski tisk ocenjeval in vrednotil položaj avtonomne, kasneje pa samostojne Slovaške. Slovenski katoliški politični vrh ostaja zvest svojim stališčem o upravičenosti slovaške odločitve za avtonomijo, v kateri nenazadnje vidi tudi vzor za lastna avtonomistična prizadevanja. Slovenec zato nadaljuje z izrazito naklonjenim poročanjem o dogodkih v avtonomni Slovaški, ob ekskluzivnem intervjuju z aktualnim podpredsednikom češko-slovaške vlade in poveljnikom Hlinkove garde Karolom Sidorjem januarja 1939 pa se ponovno zaplete v spor in polemiko z Jutrom, ki slovaško avtonomistično »iznajdljivost« v kontekstu češko-slovaške krize seveda obsoja, Sidorja pa proglašja za klerofašista.¹⁰⁹⁵

Vendarle pa, kot ugotavlja Bojan Godeša, je že naslednji slovaški korak, se pravi vzpostavitev samostojne slovaške države 14. marca 1939, slovenski katoliški politični vrh sprejel dosti bolj zadržano oz. ne najbolj naklonjeno, saj je v njegovem vrednotenju prevladala zaskrbljenost nad razpadom Češko-Slovaške, oz. strah pred podobnim jugoslovanskim scenarijem. Medtem ko slovenski liberalci svojih odklonilnih stališč do slovaške samostojnosti ne spremenijo, pa slovenska katoliška

¹⁰⁹⁴ Novi dom, Slovenec, 9. 10. 1938.

¹⁰⁹⁵ Godeša, Tisova Slovaška, str. 71–72, 77–78.

ZAKLJUČEK

Svojevrsten sklep pričujočega dela prinaša že zadnji del osrednjega poglavja, ki se posveča primerjavi ter iskanju vzporednic in različnosti slovaškega in slovenskega narodno-političnega razvoja v obdobju med obema vojnama. Njihovo bistvo je, kot rečeno, potrebno iskati predvsem v naravi oz. značilnostih češkoslovaške in jugoslovanske države. Z zaustavitvijo raznarodovalnega pritiska, natančneje madžarizacije v slovaškem ter zlasti germanizacije v slovenskem primeru, sta obe mladi državni tvorbi sicer pomembno prispevali k slovaški in slovenski narodni emancipaciji in razvoju, vendarle pa tudi njima ni uspelo rešiti narodne problematike oz. narodnega vprašanja v skladu s pričakovanji in željami večine Slovakov in Slovencev. Osnovni narodno-politični spor med slovaškimi oz. slovenskimi zahtevami po avtonomiji in narodni samobitnosti ter politično-upravnim centralizmom in narodnim unitarizmom uradne Prage oz. Beograda je tako vsaj v svojih temeljnih izhodiščih povsem primerljiv, razlike v nekaterih njegovih pojavnih oblikah pa so prvenstveno posledica načina političnega boja, v dobršni meri pogojenega z različno stopnjo demokracije oz. politične kulture obeh držav.

Glede na to velja na tem mestu nekaj besed raje nameniti temu, kako so opisane značilnosti slovensko-slovaških zgodovinskih paralel posledično določale obliko, vsebino in kvaliteto medsebojnih, zlasti kulturno-političnih stikov in odnosov. Primerljivi usodi in geografski bližini navkljub so bili slednji vse do razpada Habsburške monarhije precej skromni. Kontakti obeh narodov z ostalimi sorodnimi slovanskimi narodi znotraj monarhije so namreč ostajali pretežno omejeni na levi oz. desni breg reke Leithe, pri čemer so jih nenazadnje spodbujali tudi skupni politični interesi, konkretno Slovencev in Čehov na eni, ter Slovakov in Hrvatov ter Srbov na drugi strani. Politično-upravna meja med obema deloma monarhije pa je obenem predstavljala tudi precejšnjo kulturno-informacijsko pregrado. Slednja se je sicer v teku 19. stoletja, predvsem njegove druge polovice, postopoma vendarle začela rušiti, kar gre pripisati rastoči politizaciji ter demokratizaciji javnega življenja (npr. sodelovanje med Maticama sredi šestdesetih let), razcvetu kulturno-političnega tiska ter slovanskemu čutenju dela politično-žurnalističnih elit, ki se v dokazovanju svojih političnih stališč ter iskanju sorodnih primerov in zaveznikov začno ozirati dosti širše kot v preteklosti. Zlasti v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja sta lista Slovan in Slovanski svet z opisovanjem in obsodbo narodnega zatiranja Slovakov na tem področju opravila pionirsko delo. Vendarle pa so tovrstne informacije še vedno dosegale sila omejen krog slovenske javnosti, medtem ko je povprečen prebivalec slovenskega prostora v edini stik s Slovaki lahko prišel kvečjemu preko potujočih krošnjarjev, t. i. drotarjev oz. piskrovezov, ki pa so, podobno kot slovaški fantje v uniformah ogrskega Honveda, v očeh ljudi ostali kar »mažarji«. Čeprav v skromnejši meri, se na podoben način odzove slovaški kulturno-politični tisk, ki na prelomu stoletij že prinaša prve resnejše zapise o Slovencih, medsebojno spoznavanje pa postopoma privede tudi do konkretnjšega sodelovanja na kulturnem in društvenem nivoju ter prvih prevodov iz slovaščine v slovenščino in obratno. Zaradi ugodnejših

Slovenska delegacija na kongresu gibanja Pax Romana v Bratislavi - fotografirana na Velehradu, 5. 9. 1935 (tretji z desne Viktor Smolej)

narodno-političnih razmer, in posledično tudi višje, zlasti pa svobodnejše stopnje kulturnega razvoja, so Slovenci pri tovrstni iniciativi in dejavnostih aktivnejši, kar nenazadnje še pripomore h krepitvi ugleda oz. občudovanja s strani Slovakov, ki si slovenske kulturno-umetniške standarde pogosto jemljejo za zgled. O medsebojnih, čeprav šibkih oz. skromnih stikih Slovencev in Slovakov pred razpadom Habsburške monarhije je zato vendarle že mogoče govoriti, a pri tem nujno dodati, da so bili omejeni na kulturno področje oz. angažirane posameznike iz kulturno-političnih elit obeh narodov ter pogosto pretežno napitniško-manifestativnega značaja, medtem ko širše politične konotacije z redkimi izjemami niso premogli.

Ko so ob koncu 1. svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske Slovenci postali del jugoslovanske, Slovaki pa češkoslovaške države, se je v razvoju obeh narodov začelo povsem novo obdobje, obenem pa so bile odpravljene tudi glavne dotedanje ovire medsebojnega zблиževanja. A vendarle se, kljub proklamiranemu prijateljstvu in sodelovanju med institucijami in prebivalci obeh držav, slovensko-slovaški stiki niso intenzivirali v tolikšni meri, kot bi bilo pričakovati. Razloge za to je treba prvenstveno iskati v unitaristični in centralistični ureditvi oz. naravi obeh držav, ki sta temu primerno nastopali tudi navzven oz. vodili svojo (kulturno) politiko in njeno promocijo v tujini. Znotraj bogatega in uspešnega, s strani oblasti spodbujanega in podpiranega kulturnega sodelovanja, so bili Slovenci praviloma predstavljeni v širšem jugoslovanskem okviru, podobno pa se je slovaška originalnost in individualnost utapljala v čehoslovaškem kontekstu, zaznamovanem s čehoslovakističnim nacionalnim konceptom. Najlepši primer za to je Češkoslovaško-jugoslovanska liga s svojo revijo, številnimi podružnicami in bogato dejavnostjo, ki je sicer pomembno

prispevala k medsebojni kulturni izmenjavi, poznavanju, zblíževanju in prijateljstvu Čehov in Slovakov na eni ter južnoslovanskih narodov na drugi strani, a obenem favorizirala, utemeljevala in promovirala uradne narodno-politične koncepte Prage in Beograda na račun siceršnje individualnosti in samobitnosti posameznih narodov. Ob tem seveda ne gre pozabiti, vsaj kar zadeva slovensko okolje, tradicionalne slovenske navezanosti na Čeha in njihovo kulturo, ki se je še krepila z opazno in pomembno prisotnostjo čeških znanstvenikov, umetnikov, gospodarstvenikov in drugih strokovnjakov v slovenskem prostoru, nenazadnje pa tudi slovenskim angažmanom (Plečnik) na Češkem. »Češkoslovaška« in »češkoslovaški« zato povprečnemu Slovencu vsaj še vedno v veliki meri zvenita kot »Češka« in »češki«, medtem ko Slovaki ostajajo razmeroma neopazni in neznani, ali pa se jih enostavno, kot nekoč z Madžari, istoveti s Čehi. Precej podobna je tudi predstava, ki jo o Slovencih gojijo na Slovaškem. A zaradi primerljivosti narodnostne problematike pod Tatrami in Triglavom se sprva zamegljena podoba vendarle hitro izkristalizira, Slovenci in Slovaki pa tako ali drugače prodro v medsebojno zavest in predstave. Prvenstveno pa zaradi političnega tiska, tako tistega, ki narodno samobitnost poudarja, kot tistega, ki jo zapostavlja ali celo negira. Pregled pisanja slovaških in slovenskih časopisov dovolj nazorno pojasnjuje, na kakšen način so njihova uredništva spremljala narodno-politično problematiko v drugi državi, poudarili pa smo tudi zrcaljenje razmer na tujem v lastno okolje, za lastne potrebe in v domačih politično-medijskih obračunih. Vseeno pa velja zapisati, da so bili v približno dvajsetih letih obstoja prve ČSR oz. prve Jugoslavije tako slovaški kot slovenski bralci bolj ali manj redno obveščani in seznanjeni s slovenskimi oz. slovaškimi političnimi, kulturnimi in družbenimi razmerami. Delež prispevkov o omenjeni problematiki ni zanemarljiv predvsem v primerjavi z zastopanostjo prispevkov o drugih slovanskih, pa tudi ostalih narodih, še posebej, če upoštevamo slovensko in slovaško majhnost v njenih različnih pojavnih oblikah, in pa že omenjeno dejstvo, da so Slovenci večkrat nastopali v jugoslovanskem, Slovaki pa v češkoslovaškem kontekstu. Ton pisanja o narodno-politični situaciji in z njo povezanih problemih je prvenstveno res odvisen od piščeve svetovnonazorske opredeljenosti ter orientacije časopisa oz. njegovega uredništva, a obenem vselej v okviru izrazite obojestranske naklonjenosti, ki je gotovo ni mogoče pripisati zgolj uradnemu češkoslovaško-jugoslovanskemu prijateljstvu in zavezništvu.

Tako je iz slovaškega tiska – tako dnevno-politične kot širše literarno-umetniške oz. kulturne usmeritve – razvidna velika simpatija do Slovencev in slovenske kulture, pri čemer se poudarjajo skupne značilnosti, kot so majhnost, podobna zgodovinska usoda in neprijazna preteklost, slovenska kulturna in znanstvena produkcija. Kulturno-umetniško ter društveno življenje so deležni velikega občudovanja, slovensko marljivost, vztrajnost in potrpežljivost pa slovaški pisci ponujajo Slovakom za vzor na različnih področjih. Nič manjša ni naklonjenost, ki jo Slovakom namenjajo Slovenci, le da je slednja za odtenek bolj kritična, najbolje pa jo ponazarjajo nekateri predstavljeni prispevki Viktorja Smoleja, ki je Slovencem za zgled ponujal zlasti slovaško energičnost, elan in – kot je naslovil tudi enega izmed

svojih člankov – veselje do življenja. Skupna značilnost omenjenih zapisov je tudi v tem, da njihovi pisci pozdravljajo rastoče sodelovanje in medsebojno poznavanje ter opozarjajo, da je stike potrebno še bolj okrepiti in nadgraditi. Tako se je denimo slovaški literarni kritik in zgodovinar Jozef Ambruš (1914–1993), ki je nekaj časa študiral v Ljubljani, v reviji *Elán* še ob koncu tridesetih let zavzel za oseben, direkten stik, ki po njegovem mnenju stori več kot kakršnakoli propaganda, zlasti pa to velja na kulturnem področju, »saj mora kulturni delavec prodreti v kolektiv, katerega duhovno tvorbo namerava prenesti v svoje okolje«.¹⁰⁹⁷

Takšno razmišljanje na podlagi lastnih izkušenj je bilo z ozirom na razmere, ki niso omogočale trdnjše- ga kulturnega, kaj šele političnega mostu med Ljubljano in Bratislavo, povsem na mestu. Kajti tudi v obdobju med obema vojnama je slovensko-slovaško sodelovanje ostalo v domeni različnih formalnih in neformalnih skupin, institucij, društev gibanj in posameznikov s pretežno katoliškim svetovnonazorskim predznakom.

Zaradi primerljivega odnosa do narodnega vprašanja namreč ne preseneča, da je najaktivnejšo vlogo pri stikih in sodelovanju Slovencev in Slovakov odigral njun katoliški pol, ki je z odkrito podporo avtonomističnim težnjam poudarjal lastno narodno samobitnost, obenem pa pozdravljal in podpiral podobne in primerljive narodne, ideološke in religiozne usmeritve tudi drugeje. Prav iz katoliških krogov obeh narodov ter njihovega medinstitucionalnega sodelovanja so izšli najpomembnejši poznavalci kulture drugega naroda, plodni prevajalci in nasploh uspešni zblíževalci slovenstva in slovaštva. Izmed Slovencev je tozadevno potrebno izpostaviti že omenjenega Viktorja Smoleja, človeka, ki je za zblíževanje ter medsebojno spoznavanje Slovencev in Slovakov v 20. stoletju nedvomno najzaslužnejši. Še kot študent je v tridesetih letih 20. stoletja obiskal v Bratislavi živečega Slovenca, slikarja Ivana Žaboto. Slednjega je na Slovaško privedla drugačna pot, zlasti pa njegova svobodnjaška narava, po kateri je slovel v takratnih umetniških in boemskih krogih slovaške prestolnice. Čeprav je sam vedno poudarjal svoj slovenski rod, se je

Karikatura Ivana Žabote iz 30. let 20. stoletja.
Original hrani Mestni muzej v Bratislavi

¹⁰⁹⁷ *Elán*, VIII, 1937/38, št. 8, str. 7.

imel za slovaškega umetnika in je bil zelo ogorčen, če ga je kdo na Slovaškem imel za tujca. Nasploh mu takšen slovensko-slovaški svet, v katerem je živel, ni povzročal preglavic. Rad se je pohvalil, da je prvi Slovenec, ki zna slovaško, in prvi Slovak, ki zna slovensko, ter bil na takšno dvojno pripadnost tudi zelo ponosen. Žabota je namreč vse do smrti ostal velik panslavist in zagovornik povezovanja in zbliževanja slovanskih narodov, v katerih bodočnost je neomajno verjel. Rad je poudarjal sorodnost slovenske (predvsem prleške in prekmurske) in slovaške psihe ter kulturne in bivanjske sorodnosti obeh svojih domovin. Ali kot je dejal svojemu mlademu sonarodnjaku Smoleju: *»Naše Slovenske gorice so čisto kot vinorodne gorice Malih Karpatov tu v bratislavski okolici in polje je isto in veselje in ljudje. Tako je tu kot doma. Kjer se pije, tam se dobro žije, ali ne?«*¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁸ Viktor Smolej, Razgovor s slovaškim slikarjem Slovencem Ivanom Žaboto, Slovenec, 1934, št. 138; Kregar, Ivan Žabota, str. 547.

MEDZI TATRAMI A TRIGLAVOM

Porovnanie národného rozvoja Slovincov a Slovákov a ich kultúrno-politické vzťahy v rokoch 1848-1938

OBSAH

Kniha »Medzi Tatrami a Triglavom« prináša celkový a vyčerpávajúci prehľad porovnaní národného rozvoja, vzájomných kultúrnych a politických vzťahov a spätosti Slovincov a Slovákov v období medzi Jarou národov 1848 a predvečerom 2. svetovej vojny.

V úvode autor porovnáva slovenský a slovinský národný rozvoj v období Habsburskej monarchie od roku 1848 až do jej rozpadu. Zvýraznená je analógia historického rozvoja, podobnosti a rozdiely (po zavedení dualizmu), v rôznych častiach monarchie. Zvlášť zdôraznená je juhoslovanská a československá politická a národná idea, ktorá sa v tomto zrodila. V roku 1918 sa z veľkej časti realizovala a mala vplyv na politický život oboch národov v ich nových štátnych celkoch.

Napriek tomu, že slovenské a slovinské etnické spoločenstvá, postupne sa rozvíjajúce do národov, žili v rozdielnych častiach habsburskej monarchie, nájdeme medzi nimi toľko podobností ako medzi máloktorými inými národmi v stredoeurópskom priestore. Bez ohľadu na porovnateľnosť osudu a geografickú blízkosť boli styky medzi Slovákami a Slovincami až do času rozpadu Habsburskej monarchie veľmi skromné aj kvôli politicko-správnej hranici, ktorá pre obe časti monarchie predstavovala tiež veľmi silnú kultúrno-informačnú prekážku. Táto prekážka sa však v druhej polovici 19. storočia postupne zužovala, čo môžeme pripísať rastúcej politizácii a demokratizácii verejného života, spolupráci medzi slovenskou a slovinskou Maticou v polovici šesťdesiatych rokov, rozmachu kultúrno-politickej tlače a slovanskému cíteniu časti politicko-novinárskych elít, ktoré sa v snahe dokazovania svojich politických postojov a hľadania podobných prípadov a spojencov, začali rozhliadať oveľa širšie ako v minulosti.

Ústredná časť knihy sa zaoberá slovenskou a slovinskou národnou otázkou v politických pomeroch juhoslovanského a československého štátu od ich vzniku do ich rozdelenia spôsobeného nacistickou expanziou a druhou svetovou vojnou. Hlavnou myšlienkou a hlavným predmetom prieskumu je pomer medzi národno-politickým autonomizmom na jednej strane a politickým centralizmom a národným unitarizmom na strane druhej, pričom je pozornosť usmernená hlavne na porovnateľnosť, podobnosti a rozdiely ich javov, vplyvov a následkov na príklade slovenského a slovinského národa a politiky.

S rozpadom Rakúsko-Uhorska a vznikom Československej republiky a Kráľovstva SCHS (Srbov, Chorvátov a Slovincov), neskôr Juhoslávie, sa pre obidva národy končí neprijemné obdobie národného boja v rámci habsburskej monarchie, zastavuje sa germanizácia a maďarizácia. Postavenie oboch krajín sa z pohľadu kultúrneho, politického a tiež hospodárskeho, v porovnaní s ich postavením v Ra-

kúsko-Uhorsku, podstatne zlepšilo, v niektorých oblastiach dokonca do toho času neuveriteľných rozmerov. Slovinský a slovenský jazyk konečne dostali svoje prirodzené miesto v školstve všetkých stupňov, vznikali nové kultúrne inštitúcie a zvlášť na Slovensku nastal pravý kultúrno-civilizačný rozvoj. Okrem toho sa Slovinci a Slováci, národy, ktoré v Rakúsko-Uhorsku predstavovali minoritné etniká, stali národmi, ktoré sa v nových štátoch, rovnako multietnických a národnostne pestrých, stali ich konštitutívnym a oproti národnostným menšinám bezpochybné privilegovaným elementom. Avšak podľa mienky väčšiny príslušníkov oboch národov, ktorí do svojho nového domova vkladali veľké nádeje a očakávania, nebola národná otázka uspokojivo vyriešená ani v nových štátnych spoločenstvách. Nespokojnosť Slovincov a Slovákov po celý čas sprevádzali hospodárske problémy a s nimi súvisiaci pocit podriadenosti a vykorisťovania, ktorý pri oboch národoch vychádzal z iných základov a okolností, hlavne zo sporov ohľadom národnej otázky, či sú Slovinci a Slováci samostatný národ alebo sú len súčasťou (vetvou, kmeňom...) širšieho, či už juhoslovanského alebo československého národného spoločenstva.

Dá sa povedať, že medzi koncepciou československo-centralistickou a juhoslovanskou integralisticko-unitaristickou na jednej strane a národnostno-autonomistickou na strane druhej nenájdeme veľa rozdielov, a preto sa nevyriešená slovenská či slovenská národná otázka stavia na celkom porovnateľných základoch.

Dožadovanie sa decentralizácie alebo čo najširšej samosprávy (autonómie) bolo spolu so snahou o priznanie národnej svojbytnosti jednou z najdôležitejších súčastí politického boja a programových vyhlásení politických strán.

Tak, ako sa slovenské politické strany delili na centralisticko-čechoslovakistické a národno-autonomistické, podobne sa v slovinskej politike strany delili na autonomisticko-federalistické a unitárno-centralistické. Slovinskí unitaristi, rovnako ako slovinskí, obhajovali národné samozaprenie a vstup do jednotného československého a juhoslovanského národu. Na druhej strane boli slovenskí a slovinskí autonomisti, ktorí zdôrazňovali dôležitosť autonómie a národnej samostatnosti. Obidve skupiny boli v oboch štátoch zložené z politických strán, ktorých ideologická a svetonázorová orientácia bola dosť podobná. Zjednodušenie nám dovoľuje delenie na výrazne katolícky usmernené strany, v žargóne času označované za klerikálne a na strane druhej strany liberálne. Porovnateľnosť a podobnosť politického života a politickej kultúry oboch hlavných politických pólov pri oboch národoch a štátoch sa tiež prejavuje vo vzájomných mediálnych súbojoch a bitkách. S podobným záujmom, s akým sledovali vnútornú politiku a pomery vo vlastnom štáte, slovenské a slovinské politické strany monitorovali taktiež dianie v priateľskom juhoslovanskom či československom štáte, čo vyplýva z podrobného prieskumu politickej tlače.

Hlavne slovenský katolícko-autonomistický politický pól od samého začiatku neskrýva svoje politické sympatie so slovinskou (a chorvátskou) autonómnou politikou a napriek svojej zásadnej sympatii k všetkým juhoslovanským národom, vo svojej tlači zo začiatku dvadsiatych rokov prirovnáva národnú, správnu, kultúrnu a náboženskú otázku v Kráľovstve SCHS a ČSR s použitím pojmov »utlačovateľa« a »utlá-

čani«. S podobnými prirovnaniami sa môžeme stretnúť až do rozpadu Juhoslávie. Rovnaký spôsob výkladu československých a juhoslovanských pomerov či nacionálneho napätia sa vyskytuje tiež v slovinskom politicko-mediálnom priestore. Hlavne v prvej polovici tridsiatych rokov nájdeme na stránkach denníka Slovinskej ľudovej strany »Slovenec« komentár o slovensko-českých vzťahoch, o slovenskej snahe o autonómiu a všetko to, čo si slovinskí katolícki autonomistickí predstavitelia mysleli o vlastnom postavení v Juhoslávii a nemohli o tom kvôli cenzúre otvorene hovoriť. Takzvaná »slovenská otázka« rozpútala mediálny boj medzi týždenníkmi Jutro a Slovenec. Podobné prípady stretneme aj v slovenskom mediálnom priestore.

Nevyriešená národná otázka, ťažká hospodárska situácia, ktorá uvrhla veľkú časť obyvateľstva do biedy, a tiež všeobecné politické pomery, ktoré boli v Juhoslávii kvôli štátnemu násiliu neporovnateľne ťažšie, ovplyvňovali všetky sféry verejného a osobného života obyvateľov. Obidva národy, alebo aspoň väčšina ich obyvateľov, sú i naďalej presvedčené, že Juhoslávia či 1.ČSR dostatočne neuspokojujú ich potreby a nespĺňajú národné záujmy Slovincov a Slovákov. Napriek skutočnosti, že sa veci menili k lepšiemu len veľmi pomaly a v skromnom obsahu, väčšina Slovincov a Slovákov, spolu so svojimi politickými elitami, verila a dúfala, že sa bude ČSR ako tiež Juhoslávia snažiť s politickou vôľou rozhodujúcich činiteľov reformovať a reorganizovať situáciu tak, aby sa dosiahol kompromis medzi národmi a politickými stranami, a tak sa postavil základ nového hospodárskeho, kultúrneho a spoločenského rozvoja a pokroku. Na jednej strane to môžeme pripísať prislovečnej, dejinami a kultúrou podmienenej, slovinskej a slovenskej trpezlivosti a lojality voči vrchnosti, ktorá bola vždy utvrdzovaná pocitom menejcennosti, zraniteľnosti a nedostatčnosti. Na strane druhej sa ten názor zakladal na úplne reálnych politických pohľadoch a úvahách. Dokonca i tí, ktorí boli k centralistickej nadvláde najkritickejší, kruhy obhajujúce autonómiu, nepredpokladali, že by sa politická samostatnosť ich národov stala realitou. Nikdy si ju nepredstavovali, nikdy o ňu nežiadali. V horúčke druhej polovice tridsiatych rokov, keď fašistické a nacistické hnutie predpovedalo zmeny európskej politickej mapy, si začal Belehrad, ale aj Praha uvedomovať viac ako kedykoľvek predtým, že pre konsolidáciu a spevnenie štruktúr vlastných štátov musia nájsť vnútornú rovnováhu a zmierniť nacionálne rozpory. S tým cieľom boli tiež argumentované postoje a požiadavky zástancov autonómie, ktorí zdôrazňovali, že zriadenie vlastného národného statusu, čiže autonómie, je najlepšou zárukou stability a medzinárodného postavenia spoločného štátu. Na základe Mníchovskej dohody dosiahli Slováci v októbri 1938 v úplne zmenenej politickej konštelácii požadovanú autonómiu, ktorá mala kvôli strate časti národného územia a mecenášstvu Hitlerových politických záujmov, dostatočne negatívnu príchut' a ktorá sa po vyhlásení samostatnosti ešte zvýraznila. Na rozdiel od Slovákov, Slovincom sa nikdy nepodarilo dosiahnuť formálnu autonómiu. Ich všetky snahy boli zmarené rozpadom Juhoslovanského štátu a okupáciou slovinského územia.

Rozpadom Rakúsko-Uhorska boli odstránené hlavné prekážky vzájomného zblížovania Slovincov a Slovákov a napriek hlásanému priateľstvu a spolupráci medzi inštitúciami a obyvateľmi oboch štátov sa slovensko-slovinské vzťahy ne-

zintenzívnili do takej miery, ako sa očakávalo. Dôvody je potrebné hľadať hlavne v unitaristickom a centralistickom zriadení oboch štátov, ktoré takýmto spôsobom viedli svoju (kultúrnu) politiku a takto ju predstavovali za hranicami svojho štátu. V rámci bohatej a úspešnej, zo strany vlády podporovanej, kultúrnej spolupráci, boli väčšinou Slovinci predstavovaní ako súčasť juhoslovanského konceptu, podobne ako bola slovenská originalita a individualita topená v širšom československom kontexte.

V každom prípade sa oplatí napísať, že boli slovenskí a slovinskí čitatelia, počas približne dvadsiatich rokov jestvovania 1. ČSR či prvej Juhoslávie, viac-menej pravidelne informovaní o slovenských alebo slovinských politických, kultúrnych a spoločenských pomeroch. Podiel článkov o spomínanej tematike ne je zanedbateľný, hlavne v porovnaní s podielom článkov o druhých slovanských a tiež iných národoch, a už vôbec nie, ak berieme do úvahy slovenskú a slovinskú malosť v mnohých aspektoch a tiež už spomínanú skutočnosť, že Slovinci mnohokrát vystupovali v juhoslovanskom a Slováci v československom kontexte. Spôsob písania o národno-politickej situácii a o problémoch s ňou spojených je hlavne podmienený autorovým svetonázorom a usmernením redakcie novín a na druhej strane výraznou vzájomnou náklonnosťou, ktorú v nijakom prípade nemôžeme pripísať len oficiálnemu československo-juhoslovanskému priateľstvu a spojenectvu.

Z dôvodu rozdielnosti názorov na národné otázky mali hlavnú úlohu pri vytváraní stykov Slovincov a Slovákov ich katolícky orientované strany, ktoré otvorene podporovali autonomistické snahy a zdôrazňovali vlastnú národnú originalitu. Podporovali súčasne podobné národné, ideologické a náboženské snahy aj v iných štátoch. Preto nie je prekvapením, že práve z tých kruhov pochádzajú najdôležitejší znalci kultúry druhého národa, dobrí prekladatelia a úspešní zbižovatelia oboch národov, Slovincov a Slovákov.

ZWISCHEN TATRE UND TRIGLAV

Nationalentwicklungsvergleiche zwischen Slowenen und Slowaken und ihre kulturell-politische Beziehungen 1848-1938

ZUSAMMENFASSUNG

Das Buch »Zwischen Tatre und Triglav« bringt einen ganzheitlichen und abgeschlossenen Überblick von Vergleichen im Rahmen der Nationalentwicklung, gegenseitigen kulturellen und politischen Kontakte und Bezüge zwischen Slowenen und Slowaken in der Zeit von Volkerfrühling 1848 bis dem Vorabend des 2. Weltkriegs.

Die Einleitung bringt den Vergleich der slowenischen und slowakischen Nationalentwicklung in der Epoche Habsburgermonarchie, vor allem die Zeit zwischen 1848 und dem Ende der Monarchie. Betont sind die Parallelen der historischen Entwicklung, gemeinsame Eigenschaften und Unterschiede, die der Tatsache Lebens in verschiedenen Hälften der Habsburgermonarchie (nach der Einführung des Dualismus) zurückzuführen sind. Besonderer Schwerpunkt wird der jugoslawischen und tschechoslowakischen politischen bzw. Nationalidee gewidmet. Diese Ideen stammen aus dieser Zeit und sind 1918 im großen Teil realisiert worden und so das konkrete politische Leben beiden Völkern in den neuen Staatseinheiten gekennzeichnet haben.

Obwohl die slowenische und slowakische Volksgruppen, allmählich sich entwickelnde Nationen, verschiedene Hälften der Habsburgermonarchie besiedelt haben, kann man zwischen den beiden so viele Ähnlichkeiten finden, dass das kaum der Fall zwischen irgendwelchen anderen zwei Nationen Mitteleuropa ist. Trotz vergleichbarem Schicksal und geographischer Nähe blieben die Kontakte zwischen Slowenen und Slowaken bis der Bruch der Habsburgermonarchie mager, da die Politisch-Verwaltungsgrenze zwischen den beiden Monarchieteilen gleichzeitig eine starke Kulturell-Informationsbarriere war.

Die letztere begann in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts stufenweise zu engen, was der zunehmender Politisierung und Demokratisierung öffentlichen Lebens – die Kooperation zwischen dem slowenischen (*Slovenska matica*) und slowakischen (*Slovaška matica*) Vereinigung Mitte der 60. Jahren –, dem Aufschwung kulturell-politischer Presse und der slawischen Empfindung eines Teiles der politisch-journalistischen Eliten, die bei Beweisung ihrer politischen Stellungnahme und Suche nach verwandten Beispielen sowie Alliierten einen ganz weiteren Kreis um sich beobachteten als zuvor, zuzuschreiben sei.

Das Kernstück des Buches behandelt die slowakische und slowenische Nationalfrage in der politischen Situation jugoslawischer und tschechoslowakischen Staaten seit Begründung und Zerfall der beiden, was mit der nazistischen Expansion und zweiten Weltkrieg bedingt war. Der rote Faden bzw. das Hauptthema der Studie ist das Verhältnis zwischen dem national-politischen Autonomismus auf

einer Seite und den politischen Zentralismus und Nationalunitarismus auf der anderen. Das Hauptaugenmerk ist auf die Vergleichbarkeit, Verwandtschaft und Unterschiedlichkeit der Erscheinungsformen des oben genannten Themas gerichtet, den Effekten und Konsequenzen auf dem Beispiel slowakischen und slowenischen Volkes und Politik.

Mit dem Zerfall des Österreich-Ungarischen Reiches und Begründung der Tschechoslowakischen Republik und des Königreiches SHS (Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen) bzw. Jugoslawien endet auch die unfreundliche Zeit des Nationalkampfes innerhalb der Habsburgermonarchie für beide Völker. Die Gefahr von Germanisierung bzw. Ungarisierung ist aufgestaut worden. In Vergleich zu Österreich-Ungarn haben sich die kulturelle, politische und auch wirtschaftliche Verhältnisse für beide Völker in hohem Maße verbessert, in manchen Aspekten sogar bis jener Zeit ungeahnten Dimensionen. Die slowenischen und slowakischen Sprachen haben zuletzt ihre entsprechende Stelle in Schulen allen Stufen bekommen. Neue kulturelle Institutionen sind gegründet worden, was besonders in der Slowakei der Fall war, wo man einen echten Kultur- und Zivilisationsaufschwung erlebt hat.

Dazu sind sowie Slowenen wie auch Slowaken, zwei Minderheitennationen Österreich-Ungarns, in den neu begründeten Staaten – die auch sehr multiethnisch und nationenweise sehr bunt – ein konstitutives Teil geworden. Im Vergleich zu Nationalminderheiten war das ein deutlich bevorrechtetes Element.

Trotzdem sind die Meisten in beiden Nationen jedoch der Meinung geblieben, dass die Nationalfrage in den neu gegründeten Staaten nicht befriedigend erledigt worden ist, da die Erwartungen von den neuen Staaten ziemlich hoch gestellt worden sind. Die Unzufriedenheit von Slowenen und Slowaken ist stets von wirtschaftlichen Problemen begleitet worden und daraus folgendes Gefühl der Unterstellung und Ausnutzung, das zwar bei den beiden Nationen aus anderen Grundlagen und Umstände. Insbesondere waren die Konflikte der Nationalfrage durch verschiedenen Ansichten und Vorbildungen, ob die Slowenen bzw. Slowaken ein selbstständiges Volk sind, oder nur ein Teil (ein Ast, ein Volksstamm) der breiteren jugoslawischen bzw. tschechoslowakischen Völkerfamilie, bestimmt. Im Großen sind nämlich zwischen tschechoslowakischen zentralistischen und jugoslawischen integral-unitaristischen auf der einen und national-autonomistischen Konzept auf der anderen Seite keine größeren Unterschiede gewesen. Demzufolge haben beide ungelöste Fragen, slowenische bzw. slowakische Nationalfrage, ganz vergleichbare Grundlagen.

Forderungen nach Dezentralisierung bzw. weitestem Autonomie sind deswegen – in Zusammenhang mit Bestrebungen für nationale Eigenartbestimmung – eine der wichtigsten Bestandteile des politischen Kampfes bzw. Parteiprogramme gewesen.

Wie sich die slowakischen Parteien auf zentralistisch-tschechoslowakische und national-autonomistische geteilt, ist auch die slowenische Politik auf zwei gegenseitigen Polen, den autonomistisch-föderalistischen und unitaristisch-zentra-

listischen, geblieben. Die slowakischen und slowenischen Unitaristen haben die nationale Selbstverneigung verteidigt und damit die Zerschmelzung in ein einheitlichen tschechoslowakischen bzw. jugoslawischen Volk. Im Gegensatz haben die Autonomisten das Prinzip der nationalen Individualität und Autonomie betont. Politische Parteien beider Staaten, die diese Polen bildeten, hatten ziemlich ähnliche ideologische und weltanschauliche Orientierung, die sich – etwas einfach gesagt – in streng katholische (zurzeit auch als Klerikalen bekannt) und liberale Politiker aufteilen lässt.

Vergleichbarkeit und Verwandtschaft des politischen Lebens und politischen Kultur der beiden Hauptpolen Politik bei den beiden Völkern und in beiden Staaten ist auch in den gegenseitigen Medienanschlägen und Angriffen sichtbar. Gleichermaßen wie bei Innenpolitik und der Situation im Lande haben die slowakischen und slowenischen Politikparteien den gleichen Kriterien für das Geschehen in der Nachbar- und Bruderland Jugoslawiens bzw. Tschechoslowakei angewendet, was aus eine genaue Untersuchung politischer Presse gut sichtbar ist.

Vor allem slowakisch katholisch-autonomistischer Poll hat von der Anfang her seine positive Stellung zur slowenischen (und kroatischer) Autonomiepolitik in aller Öffentlichkeit hervorgehoben. Trotz grundsätzlicher Sympathie zu allen jugoslawischen Nationen hat der oben genannte Poll im Anfang zwanziger Jahre Parallelen zwischen Volks-, Verwaltungs-, Kultur- und Religionsfrage bzw., einfacher gesagt, zwischen „Unterdrückern“ und „Unterdrückten“ in den SHS Königreich und Tschechoslowakei gezogen. Derartigen Parallelen sind wir bis Zerfall Jugoslawiens Zeuge. Ein Spiegelbild der Interpretation tschechoslowakischen und jugoslawischen Situation bzw. Nationalspannung ist auch dem slowenischen medien-politischen Raum eigen. Das war besonders der Fall in der ersten Hälfte dreißiger Jahren als die Artikel der Zeitung „Slovenec“ (das Journal der Slowenischen Volkspartei), wegen der entstandenen (selbst)Zensur, Kommentare slowakisch-tschechischen Verhältnisse und slowakischen Autonomiestrebungen hervorbrachte. Die Kommentare haben alles das ausgedrückt, was der slowenische katholisch-autonomistische Poll über der eigenen Situation innerhalb Jugoslawiens gedacht hat, war aber nicht in der Lage das deutlich auszudrücken. Ein Resultat waren auch die vielbeachtete Medienanschläge zwischen die Zeitungen „Jutro“ und „Slovenec“ berührend die so genannte slowakische Frage. Ein Paar ähnliche Beispiele findet man auch in den slowakischen Medienraum.

Ungelöste Nationalfrage, schwierige Wirtschaftssituation, die einen großen Teil der Einwohner durch Armut gekennzeichnet hat, und allgemeine politische Situation, die durch Staatsgewalt in Jugoslawien noch unvergleichlich schwieriger geworden sind, haben alle andere Sphären des Offenen- und Privatleben beeinflusst. Beide Nationen bzw. der Großteil beider Nationen sind der Meinung gewesen, dass Jugoslawien bzw. Tschechoslowakei ihre Bedürfnisse unzureichend befriedigen und das Nationalinteresse der Slowenen und Slowaken nicht erfüllen. Trotz dieser Tatsache und dem Fakt, dass die positive Änderungen für beide Völker relativ langsam vorankamen und dazu noch ziemlich mager waren, waren die

meisten Slowenen und Slowaken, mit ihren politischen Eliten dabei, noch immer der Meinung, dass Tschechoslowakei und Jugoslawien durch politischer Wille zu einer Reformierung und Reorganisation gebracht werden sein könnte. Dadurch würde man einen Kompromiss erreichen zwischen allen Völkern und politischen Optionen und damit ein Grundwerk des zukünftigen Wirtschafts-, Kultur- und Gesellschaftsentwicklung und Fortgangs vorstellen. Auf einer Seite können wir das letztere der sprichwörtlichen, historisch und gesellschaftlich bedingten Geduld der Slowaken und Slowenen und ihr Loyalität zur Regierung zuschreiben. Sie waren auch durch Minderwertigkeitsgefühl, Verwundbarkeit und anderen Unzulänglichkeit geprägt. Auf der anderen Seite waren diese Gefühle auf ganz realen politischen Überlegungen und Anschauungen gegründet. Auch diejenige, die zu Zentralregierung am meisten kritisch und Autonomie strebend waren, haben ein selbständiges Staats- und Politikleben für ihr Volk nicht vorgesehen, hatten keine derartige Vorstellungen und Forderungen. Die Zeit der zweiten Hälfte dreißiger Jahren, als der Aufschwung Faschismus und Nazismus zukünftige Veränderungen im Rahmen europäischer politischen Landkarte, sind Belgrad und Prag zur Erkenntnis gekommen, dass die Festigung und Konsolidierung eigenen Staaten durch innere Gleichgewicht und Beruhigung Nationalkonflikte. Nicht zuletzt sind mit diesem Ziel auch die Argumente und Forderungen der Autonomisten erfüllt, die dauernd betonten, dass ein geordnetes Nationalstatus bzw. Autonomie der beste Festigkeits- und Weltlagengarant sei. Nach dem Münchner Vereinbarung haben in einer ganz veränderten politischen Situation die Slowaken 1938 die schon vor mehr als 20 Jahre verlangte Autonomie erreicht, die aber infolge beträchtlichen Lebensraumverlust und der Tatsache, dass Hitlers politische Interesse darin stark eingemischt waren, einen bitteren Nebengeschmack hatte. Der Nebengeschmack wurde noch bitterer 6 Monate später mit der Verselbstständigung. Im Unterschied zu Slowaken, haben die Slowenen nie eine Formalautonomie erreichen können, da diese Strebungen durch Zerfall Jugoslawiens und Okkupation des slowenischen Lebensraums zuletzt zum Stehen gebracht worden waren.

Obwohl mit dem Zerfall Österreich-Ungarn alle bisherige Barrieren für gegenseitige Annäherung gefallen haben, und trotz der Tatsache, dass die Slowenen und Slowaken stets ihre Freundschaft und Kooperation zwischen Institutionen und Einwohner proklamierten, haben sich die slowenisch-slowakische Kontakte nicht in deren Masse intensiviert, als man hätte erwarten können. Die Gründe dafür könnte man in erster Linie in der unitaristischen und zentralistischen Staatsordnung finden, die ihrer Staatsordnung gemäß ihre Außenpolitik führten und sich so im Ausland promovierten. Innerhalb der reichen und erfolgreichen staatsgestützten Kulturtätigkeit sind die Slowenen in der Regel innerhalb einen breiteren jugoslawischen Rahmen vorgestellt worden und auch die Slowaken haben ihre Originalität und Individualität in den tschechoslowakischen Kontext, der mit tschechoslowakischen Nationalkonzept gekennzeichnet worden war, verloren.

Trotzdem muss doch gesagt werden, dass in den etwa zwanzig Jahren ersten Jugoslawiens bzw. Tschechoslowakei die slowenische wie auch slowakische Leser

mehr oder weniger regelmäßig über slowenischen bzw. slowakischen politischen, kulturellen und gesellschaftlichen Situationen informiert worden waren. Der Teil solcher Artikel mit früher erwähnter Thematik ist nicht unbeträchtlich wenn man die slowenische und slowakische Kleinigkeit vor Augen behält und diese Nummer mit der Nummer von Artikel den anderen slawischen Nationen vergleicht. Dazu sollte man auch berücksichtigen, dass die Slowenen und Slowaken sehr oft in den breiteren Rahmen jugoslawischen bzw. tschechoslowakischen Kontext miteinbezogen worden. Der Ton des national-politischen Schreibens und daraus folgende Probleme hängt wirklich vor allem von der weltanschaulichen Bestimmtheit des Autors und der Zeitung bzw. ihrer Redaktion ab, es soll aber trotzdem gesagt werden, dass die immer so vorhandene Zuneigung nicht nur an die offizielle jugoslawisch-tschechoslowakische Freundschaft zuzuschreiben ist.

Wegen des vergleichbaren Verhältnisses zu Nationalfrage hat die aktivste Rolle bei der slowenisch-slowakischen Kontakten und Kooperation der katholische Poll gespielt, der durch offene Unterstützung autonomistischer Strebungen des Volkes eigene Nationaleigenständigkeit betont hat und zu gleicher Zeit ähnliche und vergleichbare nationale, ideologische und religiöse Einstellungen anderswo begrüßt hat. Deshalb ist keine Überraschung, dass die wichtigste Kenner Kultur anderen Nationen, beste Übersetzer und erfolgreichste Annäherungspersonen des Slowenentums und Slowakentums aus diesen Kreisen kamen.

BETWEEN TATRAS AND TRIGLAV

The comparisons of Slovene and Slovak national development and their cultural and political relations between 1848-1938

SUMMARY

The book »Between Tatras and Triglav« brings a comprehensive and complete overview of the comparisons of the national development as well as bilateral cultural and political contacts and connections of Slovenes and Slovaks in the period from the spring of nations in 1848 to the eve before the World War II.

In the introductory part, the author compares Slovak and Slovene national development in the period of Habsburg monarchy, mostly from 1848 to its collapse. The parallels of the historical development are stressed, as well as common characteristics and the differences, which were mostly the result of life (after the introduction of dualism) in different parts of the monarchy. A special emphasis is put on Yugoslav and Czechoslovakian political and national ideas (which were born in this period already) and which were realized in 1918 to a great extent, and marked a concrete political life of both nations in the new state forms.

Although the Slovak and Slovene ethnic communities, which were gradually evolving into the nation, lived in different parts of the Habsburg monarchy, many more similarities could be found between these two nations than between any other nations in the Central European space. Despite comparable destiny and geographical proximity, the contacts between Slovenes and Slovaks were scarce until the collapse of the Habsburg monarchy, for the political-administrative border between both parts of the monarchy at the same time represented a substantial cultural-informational barrier.

The latter started to become narrower in the course of the second half of the 19th century eventually, which is to be annotated to growing politicizing as well as democratization of the public life – the cooperation between Slovak and Slovene literary societies in the middle of 1860s –, and to the blossoming of the cultural-political press as well as Slavic feelings of the part of the political-journalist elites which began to widen their horizons more than in the past when proving their political positions as well as searching for similar examples.

The main part of the book deals with Slovak and Slovene national question in the political circumstances of the Yugoslav and Czechoslovakian state from the beginning of their existence to their falling to pieces, conditioned by Nazi expansion and the World War II. The leading point or the main subject of the research is a ratio between national-political autonomism on one hand and political centralism and national unitarism on the other hand, where the main attention should be paid to comparability, relatedness and the difference of their appearances, effects and consequences in the case of the Slovak and Slovene nations and politics.

With the collapse of the Austria-Hungary and beginning of the Czechoslovakian Republic, as well as the SHS monarchy i.e. Yugoslavia, the unkind period of national struggle inside Habsburg monarchy ended for both nations and the peril of germanization or hungarization was dammed up.

The position of both nations improved in the cultural, political and economic sense in comparison with the conditions in Austria-Hungary, in certain fields it improved drastically. The Slovene and Slovak languages finally got their natural place in the education system of all levels, new cultural institutions emerged and especially in the Slovak Republic a real cultural-civilisational blossoming occurred.

Besides, the Slovenes and Slovaks, who in Austria-Hungary represented minority nations, became a constitutive and thus a privileged element in just as multiethnic and nationally versatile states.

According to the opinion of the majority of both nations, who had high expectations to the new homelands, the national question was not successfully solved even in the new state communities. The dissatisfaction of Slovenes and Slovaks was all the time accompanied by economic problems. The feeling of subordination and exploitation originated in those problems, nevertheless it had different basis and arose from different circumstances in each nation. Different points of view and notions about whether the Slovenes and Slovaks respectively were an independent nation or only a part (branch, tribe...) of wider Yugoslav and Czechoslovak national communities respectively were decisive for the conflict on national question. Roughly stated there were no bigger differences between Czechoslovakian-centralist and Yugoslav integralist-unitarist notion on the one hand and national-autonomist concept on the other hand. Thus we could say that the unsolved Slovene and Slovak national questions respectively originated from the comparable basis. The demands for decentralization and the widest possible self-government (autonomy) respectively were - in connection with the endeavours for the recognition of national identity - therefore one of the main elements of the political struggle and the programmes of the political parties respectively.

While the Slovak parties were divided into centralist-Czechoslovakist and national-autonomist, so the Slovene politics embarked on two contradictory poles: the autonomo-federalist and unitary-centralist. The Slovak and Slovene Unitarians advocated national self-denial and melting into unitary Czechoslovak and Yugoslav nations respectively, so the Slovene and Slovak autonomists emphasized the principle of national individuality and autonomy. Both poles of both nations consisted of political parties, the ideological orientation and the orientation of their world-views were quite similar, if simplified slightly it allowed the division into explicitly catholically oriented politicians, in the slang of the times named as clericals on one hand and liberals on the other hand. The comparability and the relatedness of the political life and culture of both main political poles of both nations and in each state was also reflected in the mutual media encounters and matters to be settled, which were similar to the internal politics and the conditions in the own state. However, the Slovak and Slovene political parties also measured the happenings in

the friendly and brotherly Yugoslav and Czechoslovak states respectively, which was evident from the detailed overview of the political press.

Especially the Slovak catholic-autonomist political pole already from the beginning did not hide its political affinity to the Slovene (and Croatian) autonomist politics, therefore despite the principled affinity to all Yugoslav nations in its press already in the early twenties, the parallels emerged between the national, administrative, cultural and religious question and if simplified between »the oppressors« and »the oppressed« in the SHS monarchy and the Czechoslovak Republic respectively. We witnessed such parallels at least in their basic outlines until the dissolution of Yugoslavia, a mirror image of interpretations of Czechoslovak and Yugoslav conditions and national tensions respectively was also characteristic for the Slovene political-media space. This was especially true for the first half of the thirties, when due to the domestic (self) censorship the commentary of the Slovak-Czech relations and the Slovak autonomist endeavours from the side of the Slovenec (The Slovene), the daily of the Slovenska ljudska stranka (the Slovene Folk Party) expressed all that what the Slovene Catholic autonomist pole thought about its own position in Yugoslavia, but did not dare and was prohibited to say respectively. The latter also caused the well-known media encounters between the Jutro (the Morning) and the Slovenec (the Slovene) in connection with the so called Slovak question. We could encounter such individual cases also in the Slovak media space.

An unsolved national question, a difficult economic condition, which caused poverty of a large number of the inhabitants and the general political conditions, influenced all the spheres of the public and private life, the situation in Yugoslavia was even worse due to the state violence. They inspired the opinion of both nations and at least their majority part respectively with a conviction that Yugoslavia and the first Czechoslovak Republic did not satisfy the needs to an adequate degree and that they did not fulfil the national interests of the Slovenes and Slovaks. Despite this and the fact that some positive changes occurred slowly and modestly for their benefit, the majority of the Slovaks and Slovenes firmly hoped and believed together with their political elites that it was possible due to the political will of decisive factors to reform and reorganize the Czechoslovak Republic and Yugoslavia in such a way that the compromise would be reached among their nations and political options. This would constitute the basis of further economic, cultural and social development. On the one hand the latter could be contributed to the proverbially, historically and culturally conditioned Slovene and Slovak patience and loyalty to the state, which complemented the feeling of smallness and vulnerability and such or the other insufficiency, on the other hand this opinion was based on realistic political considerations and points of view. Also those circles that were the most critical and which were most ardent advocates of autonomy did not envisage the independent political state life of their nations, they also did not imagine such life and they did not demand it either. In the fever of the second half of the thirties, when the march of fascism and Nazism foretold the changes of the European political map, Belgrade and Prague started to become aware more than ever that it

was necessary to find internal balance and to calm down national contradictions in order to strengthen and consolidate their states. Lastly that goal served as an argument for the opinions and the demands of the autonomists. The latter emphasized that own national status and the autonomy respectively were the best guarantee for the strength and the international position of the common state. In October 1938 after the München agreement, the Slovaks achieved the autonomy, which they demanded more than twenty years, in completely changed political constellation. However, due to the fact that it lost a considerable part of the national territory and due to the Hitler's political interests it did not have the right taste, however, it became even more sour with the declaration of independence half a year later. The situation was different with the Slovenes who never managed to achieve formal autonomy. The endeavours towards it were finally stopped by the dissolution of the Yugoslav state and the occupation of the Slovene territory.

Although the main incumbent obstacles of mutual convergence of the Slovenes and Slovaks were abolished with the dissolution of Austria-Hungary, the Slovene-Slovak contacts did not intensify to such a degree as expected - in spite of the proclaimed friendship and cooperation between the institutions and inhabitants of both countries. We can trace the reasons for this primarily in the Unitarian and centralist government and the nature of both states respectively, which in this way presented themselves to the outer world and led their own (cultural) politics and their promotion abroad respectively. In the scope of the rich and successful cultural collaboration, which was encouraged and supported by the state, the Slovenes were as a rule presented in the wider Yugoslav framework, similarly as the Slovak originality and individuality melted with the Czechoslovak context, which was characterized as the Czechoslovak national concept.

It is important to note that approximately in the twenty years of existence of the first Czechoslovak Republic and the first Yugoslavia, the Slovak and the Slovene readers were more or less regularly informed and acquainted with the Slovene and Slovak political, cultural and social conditions respectively. The share of the contributions about the topic mentioned was quite considerable especially in comparison with the representation of contributions about other Slavic nations and other nations, especially if we take into account the Slovene and Slovak smallness in many of its shapes and the already-mentioned fact that the Slovenes were many times represented by the Yugoslav and the Slovaks by the Czechoslovak context. The tone of writing about a national-political situation and the problems connected with that was in the first place really dependent on the writer's worldview and the orientation of a newspaper and its editorship respectively, but always in the framework of the explicit mutual inclination toward each other, which could not be contributed only to the official Czechoslovak-Yugoslav friendship and alliance.

Due to the comparability of the attitude toward the national question, the Catholic pole had the most active role in connections and collaborations of the Slovenes and Slovaks. This Catholic pole emphasized own identity of the nation and openly supported the autonomic tendencies, at the same time it greeted and

supported similar and comparable national, ideological and religious directions elsewhere. Therefore it was not surprising that the most well-known connoisseurs of the culture of other nation, prolific translators and successful people who bridged the gap between the Slovenes and Slovaks belonged to these circles.

SEZNAM KRATIC

ČSLS – Češkoslovaška ljudska stranka
ČSNS – Češkoslovaški narodni svet
ČSSD – Češkoslovaška socialdemokratska stranka
ČSR – Češkoslovaška republika
ČZN – Časopis za zgodovino in narodopisje
FEMKE – Gornjeogrsko madžarsko prosvetno društvo
HPS – Hrvatska pučka stranka
HRSS – Hrvatska republikanska seljačka stranka
HSLS – Hlinkova slovaška ljudska stranka
HSS – Hrvatska seljačka stranka
JDS – Jugoslovanska demokratska stranka
JNS – Jugoslovanska narodna stranka
JRKD – Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija
JRZ – Jugoslovanska radikalna zajednica
JSDS – Jugoslovanska socialno demokratska stranka
KDK – Kmečko demokratska koalicija
KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
KSČ – Komunistična stranka Češkoslovaške
NDSJ – Neodvisna delavska stranka Jugoslavije
NSS – Narodno socialistična stranka
RN – Robotničke Noviny
SD – Slovenský Denník
SDS – Samostojna demokratska stranka
Država SHS – Država Slovencev, Hrvatov in Srbov
Kraljevina SHS – Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
SKS – Samostojna kmet(ij)ska stranka
SLS – Slovenska ljudska stranka
SNS – Slovaška narodna stranka
SP – Slovenské pohľady
SSJ – Socialistična stranka Jugoslavije
VMKE – Madžarsko prosvetno društvo za Prekmurje
ZČ – Zgodovinski časopis

VIRI IN LITERATURA

1. Časopisi in revije

a) slovenski:

- BESEDA O SODOBNIH VPRAŠANJIH
- ČAS
- DEJANJE
- DELAVSKA POLITIKA
- DOM IN SVET
- KMETIJSKI/KMETSKE LIST
- LJUDSKA PRAVICA
- JUGOSLAVIJA
- JUTRO
- LJUBLJANSKI ZVON
- MISEL IN DELO
- MLADIKA
- NARODNI SOCIJALIST
- NOVA PRAVDA
- SLOVAN
- SLOVANSKI SVET
- SLOVENEK (ILUSTRIRANI SLOVENEK)
- SLOVENIJA
- SLOVENSKE NAROD

b) slovaški:

- ELÁN
- PRAVDA / PRAVDA CHUDOBY
- PRÚDY
- ROBOTNÍCKE NOVINY
- SLOVÁK
- SLOVENSKE POHLADY
- SLOVENSKE DENNÍK

2. Uradne državne publikacije

- KRAJEVNI leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.
- SBÍRKA ZÁKONŮ A NAŘÍZENÍ státu československého, Státní tiskárna, Praha 1920, 1927, 1928, 1938.
- SLUŽBENI list kraljevske banske uprave Dravske banovine.
- URADNI list deželne vlade za Slovenijo.

- URADNI list pokrajinske uprave za Slovenijo.
- URADNI list dravske banovine.
- URADNI list kraljevske banske uprave dravske banovine.

3. Edicije virov

- Jurij PEROVŠEK, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929), Viri 13, Ljubljana 1998.
- Branko PETRANOVIČ/Momčilo ZEČEVIČ, Jugoslovanski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, Prvi tom 1914-1934, Prosveta, Beograd 1987.
- Janko PRUNK, Slovenski narodni programi, Društvo 2000, Ljubljana 1987.
- RAZPRAVA o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ (Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim), Partizanska knjiga, Ljubljana 1990.

4. Knjige in brošure

- Anton AŠKERC, Zbrano delo, 1. knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1946.
- Bojan BALKOVEC, Prva slovenska vlada 1918-1920, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992.
- Josef BARTOŠ/ Stanislava KOVÁŘOVA / Miloš TRAPL, Osobnosti českých dějin, Alda, Olomouc 1995.
- BIBLIOGRAFIA periodik na Slovensku v rokah 1939-1944, Matica Slovenská, Martin 1969.
- Feliks J. BISTER, Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju, Slovenska matica, Ljubljana 1992.
- Jean-Paul BLED, Franc Jožef, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990.
- Peter BROCK, Slovenské národné obrozenie 1787-1847, Kalligram, Bratislava 2002.
- Eva BROKLOVÁ, Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938, Karolinum, Praha 1999.
- Winston CHURCHILL, Druga svetovna vojna, Borec, Ljubljana 1964.
- Janez CVIRN, Boj za Celje, Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1988.
- Janez CVIRN, Trdnjavski trikotnik, Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914), Založba Obzorja, Maribor 1997.
- Janez CVIRN, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918), Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2006.
- Václav ČADA, Rok 1918, Skutočnost, sny a ilúzie, Obzor, Bratislava 1988.

- Dušan ČAPLOVIČ, Osmičky v našich dejinách, Perfekt, Bratislava 1999.
- Filip ČUČEK, Martin MOLL, Duhovniki za rešetkami. Poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikov / Priester hinter Gittern. Die Berichte der im Sommer 1914 in der Untersteiermark verhafteten geistlichen an ihren Bischof, Viri, št. 22, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana.
- DEJINY Slovenska II, Veda, Bratislava 1987.
- DEJINY Slovenska III, Veda, Bratislava 1992.
- DEJINY Slovenska V, Veda, Bratislava 1985.
- DEJINY Slovenska (Dušan Čaplovič, Viliam Čičaj, Dušan Kováč, Lubomír Lipták, Ján Lukačka), AEP, Bratislava 2000.
- DEJINY štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848-1945, SAV, Bratislava 1971.
- DĚJINY československé žurnalistiky, II. díl, F. Ruttkay, Slovenský periodický tisk do roku 1918, Novinář, Praha 1984.
- DĚJINY československé žurnalistiky, III. díl, Český a slovenský tisk v letech 1918-1944, Novinář, Praha 1988.
- DĚJINY zemí koruny české II, Paseka, Praha, Litomyšl 1995.
- Ervin DOLENC, Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.
- Marjan DRNOVŠEK, Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda – otoka solza v New Yorku 1880-1924, Mladika, Ljubljana 1991.
- Samo FALTĀN, Slovenská otázka v Československu, Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1968.
- France FILIPIČ, Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1989, Borec, Ljubljana 1981, 1. knjiga.
- Holger FISCHER, Eine kleine Geschichte Ungarns, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1999.
- Irena GANTAR GODINA, Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih (1895-1914), Slovenska matica, Ljubljana 1987.
- Irena GANTAR GODINA, Neoslavizem in Slovenci, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1994.
- Jure GAŠPARIČ, Diktatura kralja Aleksandra in Slovenska ljudska stranka v letih 1929-1935, Doktorska disertacija, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2006.
- Bojan GODEŠA, Ervin DOLENC, Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina, Nova revija, Ljubljana 1999.
- Bojan GODEŠA, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, Inštitut za novejšo zgodovino, Zbirka Razpoznavanja, Ljubljana 2006.
- László GÖNCZ, Madžari, Kratka zgodovina Madžarov, Franc-Franc, Murska Sobota 2004.
- Miloš GOSIOROVSKÝ, Z histórie česko-slovenských vzťahov, Pravda, Bratislava 1978.

- Stane GRANDA, Prva odločitev Slovencev za Slovenijo, Nova revija, Ljubljana 1999.
- Igor GRDINA, Slovenci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860-1918, Claritas, Ljubljana 2003.
- Igor GRDINA, Preroki, doktrinarji, epigoni. Idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja, Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana 2005.
- DIE HABSBURGER MONARCHIE 1848-1918, Band III, Die Völker des Reiches, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980.
- Eric HOBSBAWM, Zanimivi časi: Moje doživetje 20. stoletja, Sophia, Ljubljana 2004.
- Milan HODŽA, Agrarizem in slovanstvo (predavanje na prvem kongresu slovske agrarne omladine v Ljubljani), Kmetijska tiskovna zadruga, Ljubljana 1924.
- Milan HODŽA, Federácia v strednej Európe a iné štúdie, Kalligram, Bratislava 1997.
- Roman HOLEC, Poslední Habsburgovci a Slovensko, Ikar, Bratislava 2001.
- Roman HOLEC, Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť, Matica slovenská, Martin 1997.
- Miroslav HROCH, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen, Praga 1968.
- Ján HUČKO, Život a dielo Ľudovita Štúra, Osveta, Martin 1988.
- ILUSTRIRANA zgodovina Slovencev (Janez Cvirn et al.), Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.
- Ján JURÍČEK, M. R. Štefánik, Mladé letá, Bratislava 1968.
- Ivan KAMENEC, Po stopách tragédie, Archa, Bratislava 1991.
- Edvard KARDELJ, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Izbrano delo I, Mladinska knjiga, Ljubljana 1973.
- Antonín KLIMEK, Eduard KUBŮ, Československá zahraniční politika 1918-1938, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1995.
- Antonín KLIMEK, Boj o hrad I. Hrad a pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918-1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví, Panevropa, Praga 1996.
- Antonín KLIMEK, Boj o hrad II. Kdo po Masarykovi? Vnitropolitický vývoj Československa 1926-1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví, Panevropa, Praga 1998.
- Jozef KLIMKO, Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc, Obzor, Bratislava 1980.
- KLJUČNE značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955. Znanstveno poročilo, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1995.

- France KLOPČIČ, Velika razmejitev. Študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920, DZS, Ljubljana 1969.
- Jiří KOŘALKA, Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914, Argo, Praha 1996.
- Dušan KOVÁČ, Dejiny Slovenska, Nakladatelství Lidové noviny, Praga 1999.
- Dušan KOVÁČ, 20. storočie- storočie svetla, storočie temna, Q 111, Bratislava 2000.
- Bogdan KRIZMAN, Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države, Školska knjiga, Zagreb 1977.
- Bogdan KRIZMAN, Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941, Školska knjiga, Zagreb 1975.
- Tone KREGAR, Slovaško socialistično gibanje med obema vojnama, Diplomatska naloga na Oddelku za sociologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1997.
- Tone KREGAR, Slovaško literarno časopisje o Slovencih 1918-1938, Diplomatska naloga na Oddelku za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1997.
- Tone KREGAR, Slovensko-slovaški kulturni stiki (1918-1941), Magistrska naloga, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani, 2003.
- Slavko KREMENŠEK, Slovensko študentovsko gibanje 1919-1941, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja/Mladinska knjiga, Ljubljana 1972.
- Ján KUNIAK, Pán Černovský, Agens, Banská Bystrica 1991.
- Milan KUNDERA, Nevednost, Beletrina, Ljubljana 2006.
- LEXIKÓN slovenských dejín (Dušan Škvarna in kolektiv), Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1997.
- Avgust LEŠNIK, Razcep v mednarodnem socializmu (1914-1923), Annales 6, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 1994.
- Róbert LETZ, Náčrt dejín Uhorska a Maďarska, S osobitným zreteľom na maďarsko-slovenské vzťahy, Bratislava 1995.
- Ľubomír LIPTÁK, Slovensko v 20. storočí, Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1968.
- Ľubomír LIPTÁK, Slovensko v 20. storočí, Kalligram, Bratislava 1998.
- Ľubomír LIPTÁK, Storočie dlhšie ako sto rokov, Kalligram, Bratislava 1999.
- MALÁ encyklopédia Slovenska, VEDA, Bratislava 1987.
- Elena MANNOVÁ (in kolektiv), A Concise History of Slovakia, Bratislava 2000/ Krátke dejiny Slovenska, AEP Bratislava 2003/ Slovaška zgodovina (prev. Andrej Rozman), Nova revija, Ljubljana 2005.
- Dragan MATIČ, Nemci v Ljubljani: 1861-1918, Historia 6, Ljubljana 2002.
- Mark MAZOWER, Temna celina, Dvajseto stoletje v Evropi, Mladinska knjiga, Ljubljana 2002.
- Vasilij MELIK, Volitve na Slovenskem 1861-1918, Slovenska matica, Ljubljana 1965.

- Vasilij MELIK, Slovenci 1848-1918, Litera, Maribor 2002.
- Metod MIKUŽ, Slovenci v stari Jugoslaviji. Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917- 1941, Mladinska knjiga, Ljubljana 1965.
- Dušan NEČAK, Božo REPE, Prelom: 1914-1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni, Sophia, Ljubljana 2005.
- Alenka NEDOG, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Borec, Ljubljana 1978.
- Eduard NIŽNANSKÝ a kolektív, Kto bol kto za 1. ČSR, QIII, Bratislava 1993.
- OBHAJOVACIA reč obžalovaného dr. Jozefa Tisu, ZAS 17. 3. 1947. Samizdatové vydanie (samoizdaja)
- Miroslav PEKNÍK a kolektív, Milan Hodža- štátnik a politik, VEDA, Bratislava 2002.
- Jurij PEROVŠEK, Liberalizem in vprašanje slovenstva, Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929, Modrijan, Ljubljana 1996.
- Jurij PEROVŠEK, Slovenska osamosvojitev v letu 1918, Študija o slovenski državnosti v državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, Modrijan, Ljubljana 1998.
- Jurij PEROVŠEK, Na poti v moderno. Poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja, Zbirka Razpoznavanja/ Recognitiones 1, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2005.
- Branko PETRANOVIĆ, Istorija Jugoslavije 1918-1978, Nolit, Beograd 1980.
- Jože PIRJEVEC, Jugoslavija 1918-1992, Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije, Lipa, Koper 1995.
- Ljudevit PIVKO, Proti Avstriji 1914-1918, Založba Obzorja Maribor, 1991.
- Janko PLETERSKI, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914-1918, Slovenska matica, Ljubljana 1971.
- Janko PLETERSKI, Narodi, Jugoslavija, revolucija, Komunist, Ljubljana 1986.
- Janko PLETERSKI, Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma, Založba ZRC, Ljubljana 1998.
- POLITICKÉ strany na Slovensku (ur. Ľubomír Lipták), Archa, Bratislava 1992.
- Robert B. PYNSENT, Questions of identity, Czech and Slovak ideas of nationality and personality, CEU press, Budapest-London-New York 1994.
- Ivan PRIJATELJ, Kulturna in politična zgodovina Slovencev III (ur. Anton Ocvirk), Akademsko založba v Ljubljani, 1939.
- Ivan PRIJATELJ, Kulturna in politična zgodovina Slovencev IV (ur. Anton Ocvirk), Akademsko založba v Ljubljani, 1939.
- Václav PRŮCHA a kolektív, Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 1. díl, Období 1918-1945, Nakladatelství Doplněk, Brno 2004.
- Janko PRUNK, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.
- Joachim von PUTTKAMER, Schulalltag und nationale Integration in Ungarn, Oldenbourg Verlag München, 2003.

- Andrej RAHTEN, Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2002.
- Andrej RAHTEN, Zavezništva in delitve: razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v Habsburški monarhiji 1848-1918, Nova revija, Ljubljana 2005.
- Pierre RENOUVIN, Evropska kriza i prvi svjetski rat, Naprijed, Zagreb 1965.
- Wojciech ROSZKOWSKI (Andrzej Albert), Historia Polski 1914-1994, Wydawnictwo Naukowe PWN, Varšava 1995.
- Andrej ROZMAN, Náčrt dejín slovinsko-slovenských kultúrnych vzťahov od začiatku 19. storočia do roku 1918, Doktorska disertacija, Ljubljana; Bratislava 1999.
- Ladislav RUMAN, Vývin ČSSD a jej postoj k niektorým otázkam vnútornej a zahraničnej politiky v období rokov 1920-1938, Doktorska disertacija, Nitra 1988.
- Jacques RUPNIK, Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci Academia, Praha 2002.
- SCOTUS VIATOR (Seton-Watson), Národnostná otázka v Uhorsku, SKSI Slovakia plus, Bratislava 1994.
- Hagen SCHULTZE, Kleine deutsche Geschichte, Verlag C.H. Beck, München 1996
- Karol SIDOR, Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918-1938, Bratislava 1943.
- Karol SIDOR (ur. F. Vnuk), Takto vznikol Slovenský štát, Odkaz/Ozveny, Bratislava 1991.
- SLOVENCI in Makedonci v Jugoslaviji (ur. Božo Repe, Dušan Nečak, Jože Princič), Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Inštitut za nacionalno zgodovino Skopje, Ljubljana-Skopje 1999.
- SLOVENSKA novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005.
- SLOVENSKÁ otázka v 20. storočí (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997.
- SLOVENSKI biografski leksikon (ur. Izidor Cankar in Fran Ksaver Lukman), I. knjiga, Ljubljana 1925-1932.
- SLOVENSKI biografski leksikon 4, Ljubljana 1980-1991.
- SLOVENSKO v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
- STARÝ národ- mladý štát, Prehľad slovenských dejín pre školi, Litera, Bratislava 1994.
- Miroslav STIPLOVŠEK, Slovenski parlamentarizem 1927-1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000.

- Miroslav STIPLOVŠEK, Banski svet Dravske banovine 1930-1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2006.
- Josip STRITAR, Zbrano delo, Prva knjiga, Ljubljana 1953.
- Anton ŠTEFÁNEK: Pamätnica, ktoru z príčiny desatročného jubilea účinkovania svojho vydal slovenský literárny spolok »Národ« vo Viedni, Uhorská Skalica, Jozef Teslik, 1903
- Ludovit ŠTÚR, Starý a nový vek Slovákov, Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, Bratislava 1994.
- Ludovit ŠTÚR; Slovanstvo a svet budúcnosti, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, Bratislava, 1993.
- Štefan ŠTVRTECKÝ, Náš Milan Rastislav Štefánik, SMENA, Bratislava 1990.
- A.J.P. TAYLOR, Habsburska monarhija 1809-1918, Ljubljana 1956.
- Alice TEICHOVA, Kleinstaaen im Spannungsfeld der Großmächte, Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit, Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1988.
- Otto URBAN, Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918, Band I, Böhlau Verlag Wien:Köln:Weimar 1994.
- Milan VANKU, Mala Antanta : 1920-1938, Titovo Užice 1969.
- Jozef VAVROVIČ, Ján Palárik, Jeho ekumenizmus a panslavizmus, Matica slovenská, Martin 1993.
- Sergij VILFAN, Pravna zgodovina Slovencev, Slovenska matica, Ljubljana 1996.
- František VNUK, Mať svoj štát, znamená život. Politická biografía A. Macha, Odkaz/Ozveny, Bratislava 1991.
- Karl VOCELKA, Geschichte Österreichs. Kultur- Gessellschaft-Politik, Wilhelm Heyne Verlag, München 2002.
- Peter VODOPIVEC, Od Pohlinove slovnice do samostojne države; Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do začetka 20. stoletja, Modrijan, Ljubljana 2006.
- Marko ZAJC, Kje se slovensko neha in hrvaško začne. Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja, Modrijan, Ljubljana 2007.
- ZGODOVINA Zveze komunistov Jugoslavije, Komunist/DZS, Ljubljana 1986.
- Fran ZWITTER, J. ŠIDAK, V. BOGDANOV, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Slovenska Matica, Ljubljana 1962.
- Fran ZWITTER, O slovenskem narodnem vprašanju, Slovenska matica, Ljubljana 1990.

5. Razprave in članki

- Bojan BALKOVEC, Zadnje volitve pod kraljem, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Bojan BALKOVEC, Rezultati parlamentarnih volitev v Sloveniji, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941.
- Alena BARTLOVÁ, Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918-1935 a zapojenie HSLS do vládnej koalície v rokoch 1927-1929, v: Slovensko v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
- Henryk BATOWSKI, Die Polen, v: Die Habsburger Monarchie 1848-1918 Band III, Die Völker des Reiches, 2. Teilband, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980.
- Wolfdieter BIHL, Die Ruthenen, v: Die Habsburger Monarchie 1848-1918, Band III, Die Völker des Reiches, 2. Teilband, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980.
- Feliks J BISTER, Človek in politik Anton Korošec, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
- Lovro BOGATAJ, Uprava Dravske banovine, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.
- Eva BROKLOVÁ, Problém ochrany národnostních menšin, v: Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období (ur. Petr Kaleta), Zborník z mednarodne znanstvene konference, Praga 2005.
- Ernst BRUCKMÜLLER, Habsburški absolutizem in narod dvornih svetnikov, v: Zgodovinski časopis, 1984/1-2.
- Valerián BYSTRICKÝ, Štátoprávne predstavy na Slovensku v druhej polovici tridsiatych rokov, v: Slovensko v Československu 1918-1939 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
- Valerián BYSTRICKÝ, Ladislav DEÁK, Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska, v: Slovensko v Československu 1918-1939 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
- Rudolf CHMEL, Úvod, Slovenská otázka v 20. storočí, v: Slovenská otázka v 20. storočí (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997.
- Janez CVIRN, Slovenci in nemški državnopravni programi (1848-1918), v: Slovenci in država : zborník prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), Razprave 17, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1995.
- Janez CVIRN, Preporodovci, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Janez CVIRN, Vstop v novo stoletje, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Janez CVIRN, Anketa Vede, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.

- Janez CVIRN, Nemško-slovenski odnosi osrednji problem slovenske zgodovine, v: Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998.
- Janez CVIRN, Die Slovenen und der Prager Slavenkongreß, v: Andreas Moritsch (Hg), Der Prager Slavenkongreß 1848, Wien-Köln-Weimar 2000.
- Janez CVIRN, Slovanski kongres v Pragi, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860, Nova revija, Ljubljana 2001.
- Janez CVIRN, Razširjeni državni svet, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860, Nova revija, Ljubljana 2001.
- Janez CVIRN, Radikalno rusofilstvo Krutorogova, Slovenska kronika XIX. stoletja 1884-1899, Nova revija, Ljubljana 2003.
- Janez CVIRN, Konec revije Slovan, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1884-1899, Nova revija, Ljubljana 2003.
- Janez CVIRN, Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v: zobne plune, Dragotin Dežman in slovenstvo, v: Zgodovina za vse, 2007/2.
- Filip ČUČEK, Slovenci, Slovaki in bosansko-hercegovske peripetije v letih 1875-1878, v: Zgodovina za vse, 2003/1.
- Vojtech DANGEL, K problematike ozbrojeného vystúpenia Slovákov v septembrovej výprave 1848, v: Slováci v revolúcii 1848-1849, Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17.9.-18.9. 1998, Matica Slovenská, Martin 2000.
- Ladislav DEÁK, Postavenie slovenskej menšiny v Maďarsku medzi dvoma svetovými vojnami, v: Slováci v Maďarsku, Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 30.9.-2.10. 1992, Bratislava, Matica slovenská, Martin 1994.
- Ladislav DEÁK, Miesto Slovenska v československom štáte v rokoch 1918-1938 z medzinárodného hľadiska, v: Slovensko v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
- Ivan DÉRER, Prečo sme proti autonómii, v: Slovenská otázka v 20. storočí (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997.
- Ervin DOLENC, Protislovanski pritisk in razpust Slovenske matice, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Ervin DOLENC, Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Ervin DOLENC, Leto 1918 kot kulturna prelomnica, v: Slovenija 1848-1998 : Iskanje lastne poti (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998.
- Ervin DOLENC, Zmaga ali poraz? : Marginalije h Koroščevi antisemitski uredbi leta 1940, v: Stiplovškov zbornik (ur. Dušan Nećak), Historia 10, Oddelek za zgodovino Filozofske Fakultete, Ljubljana 2005.
- Marjan DRNOVŠEK, Čikaška izjava ameriških Slovencev, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.

- France FILIPIČ, Češkoslovaška kriza in Slovenci, v: Minhenskiot dogovor i jugoslovenskite i čehoslovačkite narodi, Institut za nacionalna istorija, Skopje 1980.
- France FILIPIČ, Češkoslovaška kriza in Slovenci, v: Borec, 1978/ 12; Borec, 1979/1.
- Darko FRIŠ, Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani, v: Zgodovinski časopis, 2005/1-2.
- Darko FRIŠ, Turneja Petra Živkovića in vodstva Jugoslovanske nacionalne stranke po slovenskih krajih leta 1937, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 2005/1.
- Jure GAŠPARIČ, Finis Austriae et Hungariae (Razpad Habsburške monarhije in oblikovanje nasledstvenih držav – republike Češkoslovaške in Kraljevine SHS), v: Prispevki za novejšo zgodovino, 2002/3.
- Jure GAŠPARIČ, Vključevanje ozemlja Slovaške in Slovenije v gospodarski prostor novih držav leta 1918, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 2003/1.
- Jure GAŠPARIČ, Korošec kot simbol SLS, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3,
- Bojan GODEŠA, Odnos SLS do vprašanja rešitve državnopravnega položaja Slovenije po napadu sil osi na Jugoslavijo, Slovenci in leto 1941, Prispevki za novejšo zgodovino, 2001/2.
- Bojan GODEŠA, Tisova Slovaška- »priljubljeni sen slovenskega klerofašizma«, v: Zgodovinski časopis, 2004/1-2.
- Bojan GODEŠA, Korošec in Jugoslavija na začetku druge svetovne vojne, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
- Ludwig GOGOLAK, Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des Magyarischen National- und Zentralstaates, v: Habsburger Monarchie 1848-1918, Band III, Die Völker des Reiches, 1. Teilband, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980.
- Branko GOROPEVŠEK, Odmev in pomen septembrskih dogodkov leta 1908, v: Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998.
- Bogo GRAFENAUER, Jugoslavija, zgodovinska nuja ali zgodovinska zmota, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 1994/1.
- Stane GRANDA, Revolucionarno leto 1848 in Slovenci, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860, Nova revija, Ljubljana 2001.
- Stane GRANDA, Ne Zagreb, ne Beograd, ne Moskva, ampak Praga!, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1884-1899, Nova revija, Ljubljana 2003.
- Stane GRANDA, Odnos med Korošcem in ljubljanskim škofom Antonom Bonaventuro Jegličem v luči njegovega dnevnika, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
- Igor GRDINA, Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane. Cesar Franc Jožef v slovenski literaturi, v: Zgodovina za vse, 1996/1.

- Igor GRDINA, Karantanski mit v slovenski kulturi, v: Zgodovina za vse, 1996/2.
- Igor GRDINA, Trializem: Avstrija, Ogrska in južni Slovani, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Igor GRDINA, Ivan Cankar, Slovenci in Jugoslovani, Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941.
- Igor GRDINA, »Nacionalizacija« Slovencev in njen evropski kontekst, v: Pomlad narodov/Völkerfrühling (izd. Andreas Moritsch), Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, Celovec- Ljubljana- Dunaj 1999.
- Igor GRDINA, Anton Korošec na večer življenja, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
- Ľudovít HALLON, Príčiny, priebeh a dôsledky štrukturálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska, v: Slovensko v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
- Ľudovít HAKSIM, Národnoemancipačné úsilie nemaďarských národov Uhorska po 15. marci 1848, v: Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17.9.-18.9. 1998, Matica Slovenská, Martin 2000.
- Josef HARNÁ, Národostní politika Hodžovy vlády, v: Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období (ur. Petr Kaleta), Zborník z mednarodne znanstvene konference, Praga 2005.
- Milan HODŽA, Nie centralizmus, nie autonomizmus, ale regionalizmus v jednom politickom národe, v: Slovenská otázka v 20. storočí (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997.
- Milan HODŽA, Slovenské prínosy do československej domácnosti, v: Slovenská otázka v 20. storočí (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997.
- Roman HOLEC, Sociálno-ekonomické výsledky revolúcie 1848-1849, v: Slováci v revolúcii 1848-1849, Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17.9.-18.9. 1998, Matica Slovenská, Martin 2000.
- Zdenka HOLOTÍKOVÁ, Slovenská otázka a KSČ za predmníchovskej republiky, v: Slováci a ich národný vývin, Sborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici, SAV, Bratislava 1969.
- Ján HUČKO, Konštituovanie a pôsobenie SNR v revolúcii, v: Slováci v revolúcii 1848-1849, Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17.9.-18.9. 1998, Matica Slovenská, Martin 2000.
- Tatiana IVANTYŠYNOVÁ, Die slawische idee bei den Slowaken in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, v: Beiträge am Matija Majar-Ziljski-Symposium (hsg. Andreas Moritsch), SAP, Bratislava, 1993.
- Géza JESZENSZKY, Scotus Viator and Hungary, v: Hungarians and Their Neighbors in Modern Times (ur. Ferenc Glatz), Columbia University Press, New York 1995.
- Ivan KAMENEC, Hlavné trendy vývoja slovenskej kultúry v kontexte spoločenského a politického života za predmníchovskej republiky, v: Slovensko

- v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
- Imrich KARVAŠ, Na čo autonomisti nemyslia (1933), v: Slovenská otázka v 20. storočí, (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997.
 - László KATUS, Die Magyaren, v: Habsburger Monarchie 1848-1918, Band III, Die Völker des Reiches, 1. Teilband, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980.
 - Ľubica KÁZMEROVÁ, K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918-1939, v: Slovensko v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
 - Darja KEREK, Maďarsko prosvetno društvo za Prekmurje (VMKE), v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884-1899
 - Marjeta KERŠIČ - SVETEL, Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama, v: Zgodovinski časopis, 1995/2, 1995/3, 1995/4.
 - France KIDRIČ, Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih obdobjih, v: Razprave Društva za humanistične vede V-VI, Ljubljana 1930.
 - Bogdan KOLAR, Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
 - Dušan KOVÁČ, Aussenpolitische Pläne und Vorstellungen der Slowaken in der Ära des Dualismus, Melikov zbornik, ZRC Ljubljana 2001.
 - Risto KOVIJANIČ: Juhoslovanské túžby a boje o politické sjednotenie pred sto rokmi, v: Prúdy, 1936/5-6.
 - Milan KRAJČOVIČ, Nastanek in razvoj alianse zatiranih narodov Ogrske 1890-1901, v: Zgodovinski časopis, 1985/ 1-2.
 - Natália KRAJČOVIČOVÁ, Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918-1920), v: Slovensko v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
 - Tone KREGAR, Ivan Žabota - Slovenec in Slovak, umetnik in bohem, v: Zgodovinski časopis, 1998/4.
 - Tone KREGAR, Milan Hodža in Srednja Evropa, v: Zgodovina za vse, 1999/1.
 - Tone KREGAR, Nekater primerjave slovenskega in slovaškega razvoja ter slovenski pogled na Slovake v drugi polovici 19. stoletja, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 2004/2-3.
 - Tone KREGAR, Slovaški politični tisk o Slovencih med obema vojnama, v: Zgodovinski časopis, 2005/ 1-2.
 - Tone KREGAR, Peklenski stroj v Monakovskem vozu, v: Zgodovina za vse, 2006/2.
 - Barbara KRESAL, Brezposelnost in zaposlovanje na Slovenskem do druge svetovne vojne, v: Prispevki za novejšo zgodovino, Kresalov zbornik, 2006/1.
 - Žarko LAZAREVIČ, Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih, v: Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995 (ur. Peter Vodopivec, Joža Mahnič), Slovenska matica, Ljubljana 1997.

- Róbert LETZ, Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu, Zborník materiálov z vedeckého sympózia Častá-Papiernička, 5-7. mája 1992, SAP, Bratislava 1992.
- Ľubomír LIPTÁK, Život na Slovensku v medzivojnovom období, v: Slovensko v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
- Fr. LOUBAL, Carzanská akce a československý odboj, Československo-jugoslávská revue, letník III, 1933/34, št. 3.
- Pavol LUKÁČ, Stredoeurópanstvo Milana Hodžu, v: Milan Hodža, Federácia v strednej Európe a iné štúdie, Kalligram, Bratislava 1997.
- Walter LUKAN, Slovenci in Slovaki v revolucionarnih letih 1848/49, v: Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998.
- Vladimír MATULA, Slovanský rozmer slovenskej politiky v revolúcii 1848-1849, v: Slováci v revolúcii 1848-1849, Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17.9.-18.9. 1998, Matica Slovenská, Martin 2000.
- Vasilij MELIK, Slovenci o slovaškem gibanju v letih 1848/49, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1971.
- Vasilij MELIK, Jugoslavija- zgodovinska zmota ali nuja?, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 1994/1.
- Vasilij MELIK, Problemi v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941), v: Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas (ur. Dušan Nečak), Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 1997.
- Vasilij MELIK, Univerza in znanost, v: Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995 (ur. Peter Vodopivec, Joža Mahnič), Slovenska matica, Ljubljana 1997.
- Július MESÁROŠ, Štátoprávne snahy Slovákov po buržoáznej revolúcii, v: Slováci a ich národný vývin, Sborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici, SAV, Bratislava 1969.
- Július MESÁROŠ, Osobitosť historických podmienok riešenia národnostnej otázky habsburskej ríše v revolučných rokoch 1848-1849, v: Slováci v revolúcii 1848-1849, Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17.9.-18.9. 1998, Matica Slovenská, Martin 2000.
- Andreas MORITSCH, Revolution 1848- Herrschaft von Gottes Gnaden oder von Volkes Gnaden?, v: Pomlad narodov/Völkerfrühling (izd. Andreas Moritsch), Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, Celovec- Ljubljana- Dunaj 1999.
- Ľudovít NOVÁK, Československý národ ako väčšinový národ štátny, v: Slovenská otázka v 20. storočí (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997.
- Michal OTČENÁŠ, Formovanie slovenského revolučného programu, v: Slováci v revolúcii 1848-1849, Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17.9.-18.9. 1998, Matica Slovenská, Martin 2000.

- Egon PELIKAN, Temno nebo diktature, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Egon PELIKAN, Straža v viharju, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Jurij PEROVŠEK, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, Prispevki za novejšo zgodovino, 1993/1-2.
- Jurij PEROVŠEK, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, v: Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995 (ur. Peter Vodopivec, Joža Mahnič), Slovenska matica, Ljubljana 1997.
- Jurij PEROVŠEK, Jugoslavija-pričakovanja in realnost, v: Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998.
- Jurij PEROVŠEK, Iz Avstrije v Jugoslavijo, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Jurij PEROVŠEK, Bogumil Vošnjak in »srbsko-hrvaško-slovenski« jeziki, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941.
- Jurij PEROVŠEK, Kratko življenje Narodne ljudske stranke, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Jurij PEROVŠEK, Ukinitve Deželne vlade za Slovenijo, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Jurij PEROVŠEK, Oblastni skupščini v Ljubljani in Mariboru, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Jurij PEROVŠEK, Slovenci in jugoslovanska skupnost 1918-1941, v: Zgodovinski časopis, 2005/3-4.
- Jurij PEROVŠEK, Nekdanja Samostojna demokratska stranka in nacionalno vprašanje v letih 1929-1931, v: Stiploški zbornik (ur. Dušan Nečak), Historia 10. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 2005.
- Jurij PEROVŠEK, Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
- Janko PLETERSKI, Jugoslovanska ideja; Jugoslovansko gibanje, v: Enciklopedija Slovenije 4, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990.
- Janko PLETERSKI, Jugoslavija v slovenski zgodovini, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 1994/1.
- Janko PRUNK, Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 1991/1.
- Janko PRUNK, Razvoj slovenske narodne identitete v prvi Jugoslaviji, v: Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas (ur. Dušan Nečak), Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 1997.
- Janko PRUNK: Slovenci v Jugoslaviji med centralizmom in federalizmom 1918-1991, v: Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998.
- Janko PRUNK, Anton Korošec v opoziciji 1930-1934, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.

- Andrej RAHTEN, Korošec in hrvaška politika, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
- Daniel RAPANT, Asimilácia odrodilých Slovákov, v: Slovenská otázka v 20. storočí (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997.
- Mateja RATEJ, Anton Korošec in Kun-režim – Slovenska ljudska stranka v vladi Nikole Uzunovića leta 1927, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
- Matjaž RAVBAR, Politično delovanje karpatskih Nemcev, v: ČZN, 2007/1.
- Karol REBRO, Štátoprávne požiadavky Slovákov v rokoch 1848-1849, v: Slováci a ich národný vývin, Sborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici, SAV, Bratislava 1969.
- Andrej ROZMAN, Slovaško-slovenski kulturni odnosi, v: Enciklopedija Slovenije 11, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997.
- Andrej ROZMAN, Viktor Smolej – osemdesetletnik, v: Slavistična revija, 40/1992, št. 1.
- Andrej ROZMAN, Zapis ob stoti obletnici rojstva slovaškega zgodovinarja Daniela Rapanta (1897-1997), v: Zgodovinski časopis 54, 2000/4.
- Andrej ROZMAN, Die doppelte Schlinge der slovakischen Nationalbewegung, v: Der Prager Slawenkongreß 1848 (Hg. Andreas Moritsch), Böhlau, Wien 2000.
- Jan RYCHLÍK, Czech-Slovak Relations in Czechoslovakia 1918-1939, v: Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období (ur. Petr Kaleta), Zborník z mednarodne znanstvene konference, Praga 2005.
- Viktor SMOLEJ, Aškerc in Slovaki, v: Aškerčev zbornik, Celje 1957.
- Viktor SMOLEJ, Slovaška motivika v slovenskem slovstvu druge polovice XIX. stoletja, v: Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov (ur. Zlatko Klátik), SAV, Bratislava 1963.
- Rok STERGAR, Politični cilji slovenske inteligence, v: Zgodovina za vse, 1998/1.
- Miroslav STIPLOVŠEK, Odmev Münchenskega sporazuma v slovenskih klerikalnih in liberalnih časnikih, v: Minhenskiot dogovor i jugoslovenskite i čehoslovačkite narodi, Institut za nacionalna istorija, Skopje 1980.
- Miroslav STIPLOVŠEK, Die chrislichsozialistische Gewerkschaftsorganisation in Slowenien, v: Österreichische Osthefte, 1993, št. 3.
- Miroslav STIPLOVŠEK, Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918-1929), v: Časopis za zgodovino in narodopisje 1994/1.
- Miroslav STIPLOVŠEK, Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1918-1929, v: Arhivi XVIII, 1995.
- Miroslav STIPLOVŠEK, Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929-1941, v: Arhivi XIX, 1996.

- Miroslav STIPLOVŠEK, Ukinitvev oblastnih samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine leta 1929, v: Prispevki za novejšo zgodovino 1997/2, Ferencjev zbornik, Ljubljana 1997.
- Miroslav STIPLOVŠEK, Višek avtonomističnih prizadevanj banskega sveta Dravske banovine leta 1940 z zahtevo za ustanovitev Banovine Slovenije po hrvaškem zgledu, v: Vojetov zbornik, ZRC SAZU, Ljubljana 2006.
- Miroslav STIPLOVŠEK, Anton Korošec in prizadevanja Slovenske ljudske stranke za uresničenje narodne avtonomije, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
- Urška STRLE, »Čemu ti ženski časopisi?«. Žensko vprašanje in odnos do ženske v slovaških ženskih časopisih do razpada Habsburške monarhije, v: Zgodovina za vse, 2004/2.
- Petra SVOLJŠAK, »Bog čuvaj Avstrijo in njenega cesarja«, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Petra SVOLJŠAK, Ovadbе, aretacije, zapori; Obsojeni zaradi veleizdaje, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Petra SVOLJŠAK, »Jugoslovanski romarji v Evropi«, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Petra SVOLJŠAK, Italijani so zasedli slovensko ozemlje; »Prisilil nas je bojni grom, da svoj smo zapustili dom«, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Petra SVOLJŠAK, Prostovoljci- kladivarji Jugoslavije, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Petra SVOLJŠAK, Judenburg: v boj proti vojni, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Petra SVOLJŠAK, Carzanska noč Ljudevita Pivka, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Petra SVOLJŠAK, Majniška deklaracija, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Petra SVOLJŠAK, »Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev«, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Dušan ŠKVARNA, Slovenská otázka a politika od septembra 1848 do aprila 1849, v: Slováci v revolúcii 1848-1849, Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17.9.-18.9. 1998, Matica Slovenská, Martin 2000.
- Dušan ŠKVARNA, Die Slovaken und der Prager Slavenkongress, v: Der Prager Slawenkongreß 1848 (Hg. Andreas Moritsch), Böhlau, Wien 2000.
- Ivan Janez ŠTUHEC, Anton Korošec in družbeni nauk cerkve, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006/2-3.
- Xénia ŠUCHOVÁ, Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike, v: Slovensko v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.

- Peter ŠVARAL, Sodelovanje slovenskih in slovaških študentov v organizaciji Pax Romana, v: Zgodovinski časopis, 2000/3.
- Peter ŠVORC, Slowaken und Ruthenen nach dem Zerfall Österreich-Ungarn in den Jahren 1918-1920. Die neue Realität und ihre Widerspiegelung in den gegenseitigen Beziehungen, v: Melikov zbornik, ZRC Ljubljana 2001.
- Peter VODOPIVEC, Slovenci in dvajseto stoletje, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Nova revija, Ljubljana 1995.
- Peter VODOPIVEC, Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev, v: Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998.
- Peter VODOPIVEC, Pogled zgodovinarja, v: Slovenci v XX. stoletju (ur. Drago Jančar in Peter Vodopivec), Slovenska matica, Ljubljana 2001
- Peter VODOPIVEC, Slovenci in habsburška monarhija, v: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju; Slowenisch-österreichische Beziehungen in 20. Jahrhundert (ur. Dušan Nečak et al.), Historia 8, Ljubljana 2004.
- Peter VODOPIVEC, Začarani krog nacionalne zgodovine, v: Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino, Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj/Ljubljana, 2006.
- Peter ZAŤKO, Postavenie Slovenska v ČSR zo stránky hospodárskej a politickej (1932), v: Slovenská otázka v 20. storočí (izbral in uredil Rudolf Chmel), Kalligram, Bratislava 1997.
- Momčilo ZEČEVIĆ, Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918-1940, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 1991/1.
- Milan ZEMKO, Voličstvo strán národnostných menšín a komunistické strany na Slovensku v parlamentných voľbách za predmníchovskej republiky, v: Slovensko v Československu 1918-1919 (ur. Milan Zemko, Valerián Bystrický), Veda, Bratislava 2004.
- Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, K otázke vzťahu Čechov a Slovákov v tzv. druhej republike, v: Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období (ur. Petr Kaleta), Zbornik z mednarodne znanstvene konference, Praga 2005.

IMENSKO KAZALO

A

- Ahčin, Ivan 297
Aleksander Karađorđević, regent in
 kralj 88, 98, 128, 138, 139, 144,
 145, 146, 153, 156, 168, 177, 179,
 186, 188, 191, 193, 194, 196, 197,
 199, 328
Ambruš, Jozef 210, 211, 309
Andrić, Josip 165
Aškerc, Anton 38, 75, 77, 89, 90, 91,
 222, 327, 341

B

- Bach, Alexander 17, 18, 28
Balkovec, Bojan 108, 143, 149, 327,
 334
Banffy, Deziderij (Dezső) 44
Barthou, Louis 193
Bartlová, Alena 107, 126, 127, 334
Bartoš, Josef 132, 327
Batowski, Henryk 25
Bauer, Antun 11, 180, 191
Baxa, Karel 236
Bazovsky, Ludvik 257
Bella, Ondrej 88
Beneš, Edvard 46, 58, 63, 65, 67, 68,
 100, 130, 131, 133, 134, 219, 220,
 221, 223, 225, 231, 247, 249, 257,
 262, 263, 264, 265, 270, 271, 275,
 276, 277, 278, 279, 297, 299, 302
Beran, Rudolf 135
Bernot, Zvonimir 141
Bethlen, István 264, 269
Bevk, France 207, 210
Biatzóvszky, zdravnik 87
Bidovec, Ferdinand 182
Bihl, Wolfdieter 334
Bister, Feliks J. 72, 152, 327, 334
Björnson, Björnsterne 52
Blaha, Marian 282
Blaho, Pavel 46

- Bled, Jean-Paul 327
Bleiweis, Janez 15, 73, 75
Bobula, Ján Nepomuk 33, 74, 75
Bogataj, Lovro 108, 112, 334
Bogdanov, Vaso 9, 333
Bohinjec- Velimir, Peter 87
Borko, Božidar 235, 259, 261, 276, 277,
 278, 279
Briand, Aristide 64
Brock, Peter 13, 327
Broklová, Eva 93, 99, 131, 327, 334
Bruckmüller, Ernst 56, 334
Buday, Jozef 192, 240, 272
Bystrický, Valerián 94, 108, 126, 137,
 332, 334, 335, 337, 338, 339, 342,
 343

C

- Cankar, Ivan 60, 61, 69, 75, 77, 88,
 170, 203, 332, 337
Chalb, Václav 268
Chmel, Rudolf 68, 100, 102, 332, 334,
 335, 337, 338, 339, 341, 343
Churchill, Winston 134, 158, 327
Ciano, Galeazzo 135
Clementis, Vladimir 124
Costa, Etbin Henrik 74
Cvetković, Dragiša 147, 209
Cvirn, Janez 7, 14, 15, 16, 18, 23, 24,
 36, 37, 39, 50, 54, 60, 61, 82, 327,
 329, 334, 335

Č

- Čada, Václav 93, 327
Čampa, Lojze 233, 234, 236, 242
Čani, Ladislav 7
Čaplovič, Dušan 10, 66, 328
Černý Ján 228
Čičaj, Viliam 10, 328
Čuček, Filip 43, 44, 69, 87, 328, 335

D

Dangl Vojtech 335
Davidović, Ljuba 139, 169
Daxner, Štefan Marko 18, 19
Deák, Ferenc 28, 29, 30, 34, 89, 96, 98,
130, 131, 137
Deák, Ladislav 334, 335
Debeljak, Tine 204, 210, 211
Dérér, Ivan 99, 123, 127, 239, 281, 284,
335
Dežman, Dragotin 37, 78, 335
Dolenc, Ervin 69, 104, 115, 116, 149,
152, 153, 328, 335
Drnovšek, Marjan 41, 71, 328, 335
Dula, Matúš 49
Đurčanský, Ferdinand 128, 136, 159,
181, 246

Đ

Đaković, Đuro 180

E

Endlicher, Ivan 69
Eötvös, József 28, 30
Erjavec, Fran 170
Esterházy, János 132, 133

F

Falťan, Samo 59, 100, 328
Fekonja, Andrej 74
Ferenc, Mitja 7
Filipič, France 141, 291, 328, 336
Fischer, Holger 9, 13, 27, 29, 30, 32,
328
Flis, Janez 88
Franc Ferdinand, prestolonasle-
dnik 48, 53, 55
Francisci, Jân 19
Franc Jožef, cesar 20, 28, 54, 56, 70,
327, 336
Franco, Francisco 202
Friš, Darko 145, 148, 336

G

Gabršček Smolej, Avgusta 209
Gajda, Rudolf 247, 250
Gantar Godina, Irena 46, 60, 328
Gašparič, Jure 68, 93, 118, 119, 138,
139, 146, 153, 328, 336
Gážik, Marek 126
Geraldini, Koloman 209, 210, 211, 295
Godeša, Bojan 152, 153, 158, 159,
304, 328, 336
Gogolak, Ludwig 28, 29, 336
Göncz, László 28, 29, 31, 328
Goropevšek, Branko 51, 336
Gosar, Andrej 139, 203
Gosiorovský, Miloš 59, 100, 328
Gottwald, Klement 46
Grafenauer, Bogó 102, 336
Grafenauer, Franc 69, 161
Granda, Stane 14, 15, 18, 138, 329,
335, 336, 339, 340, 343
Grasseli, Peter 37
Grčar, Viktor 222
Grdina, Igor 11, 24, 39, 53, 54, 61, 69,
72, 88, 90, 142, 152, 153, 329,
336, 337
Gregorčič, Simon 54, 75, 88, 206
Grisogono, Prvislav 271
Grivec, France 185, 234
Guľa, F. A. 187
Gustinčič, Dragotin 142

H

Hácha, Emil 134
Hallon, Ľudovít 118, 337
Hamaliár, Jano Igor 170, 171
Haraksim, Ľudovít 27, 337
Harna, Josef 133, 337
Hattala, Martin 16
Hečimović, Nikola 180
Henlein, Konrad 132, 133, 273, 274,
284, 294, 295, 299
Hitler, Adolf 128, 131, 133, 134, 135,
136, 137, 149, 158, 198, 295, 299,
313, 318, 323

Hlbina, P. G. 206, 207

Hlinka, Andrej 46, 48, 51, 52, 53, 66,
91, 120, 125, 127, 128, 129, 132,
136, 139, 140, 151, 152, 153, 154,
156, 157, 165, 174, 185, 196, 199,
207, 215, 217, 218, 220, 221, 223,
225, 226, 227, 228, 229, 231, 232,
233, 234, 235, 237, 238, 239, 240,
241, 242, 243, 247, 248, 249, 250,
252, 253, 254, 255, 256, 257, 258,
263, 266, 268, 269, 271, 272, 273,
274, 275, 276, 277, 278, 279, 281,
282, 284, 285, 287, 288, 289, 290,
291, 292, 294, 295, 296, 297, 298,
304, 325

Hobsbawm, Eric 95, 329

Hodža, Michal Miloslav 14, 47

Hodža, Milan 44, 46, 47, 48, 61, 65,
67, 68, 70, 99, 105, 107, 108, 117,
120, 121, 122, 131, 132, 133, 134,
153, 174, 216, 224, 225, 228, 236,
239, 247, 253, 259, 275, 276, 277,
281, 282, 284, 285, 287, 292, 295,
296, 298, 299, 302, 329, 331, 337,
338, 339

Holec, Roman 18, 40, 48, 51, 52, 54,
57, 154, 329, 337

Holotiková, Zdenka 125, 337

Homola, Bedřich 136

Hribar, Ivan 54, 69, 74, 80, 81, 82, 86,
87, 109, 160, 161

Hroch, Miroslav 13, 329

Hučko, Ján 13, 329, 337

Hudovernik, Aleksander 88

Hurban, Jozef Miloslav 14, 18, 34, 38,
74

Hurban- Vajanský, Svetozar 38, 39, 43,
74, 222, 248, 271

Hus, Jan 225

I

Ilešič, Fran 5, 245

Irmeler, Ján 197

Ivanka, Milan 242

Ivantyšinová Tatiana 337

J

Jászi, Oszkár 32

Jeglič, Bonaventura Anton 138, 165,
336

Jehlička, František 125, 153, 249

Jenko, France 208, 282, 284, 295

Jenko, Simon 295

Jeszenszky, Géza 52, 337

Jevtić, Bogoljub 196, 197, 198, 200

Jovanović, Dragoljub 175

Jurčić, Josip 88

Juriček, Ján 63, 329

Juriga, Ferdinand 66, 127, 239, 241

K

Kačírek, Ľuboš 73, 75, 79, 87, 88

Kadlec, Karel 171, 172, 173

Kalač, František 166, 177

Kalan, Filip 197

Kamenec, Ivan 114, 124, 329, 337

Karađorđević, Pavle 146

Kardelj, Edvard 329

Karel I., cesar 13, 65, 68, 70, 72, 88,
94, 164, 171, 247

Károlyi, Mihály 32

Karvaš, Imrich 118, 338

Katus, László 55, 338

Kázmerová, Ľubica 114, 338

Kerec, Darja 50, 338

Kermavner, Dušan 180

Kersnik, Janko 38, 75

Keršič - Svetel, Marjeta 116, 222, 338

Kidrič, France 13, 338

Klemenčič, Ignac 88

Klimek, Antonín 126, 130, 131, 134,
329

Klimko, Jozef 96, 221, 329

Klinovský, Karol 203

Klofáč, Václav 258

Klopčič, France 141, 330

Kocbek, Edvard 148, 197, 210, 295

Kolar, Bogdan 338

Kollár, Ján 44, 73, 90

Kopitar, Jernej 203

Kořalka, Jiří 24, 57, 330
 Korošec, Anton 54, 70, 72, 91, 138,
 139, 143, 144, 145, 146, 151, 152,
 153, 155, 158, 159, 163, 166, 167,
 168, 170, 173, 174, 175, 176, 177,
 180, 187, 189, 190, 191, 192, 193,
 194, 196, 197, 198, 200, 201, 203,
 211, 212, 224, 225, 229, 237, 252,
 277, 305, 327, 328, 334, 335, 336,
 337, 338, 340, 341, 342, 343
 Kosorin, Jozef 266
 Kosovel, Srečko 206, 210, 211
 Kossuth, Lajos 27
 Kováč, Dušan 10, 16, 43, 44, 48, 49,
 51, 52, 62, 67, 70, 89, 94, 98, 99,
 114, 117, 127, 130, 134, 137, 328,
 330, 338
 Kovářova, Stanislava 132, 327
 Kovijanić, Risto 199, 338
 Krajčovič, Milan 32, 338
 Krajčovičová, Natália 93, 94, 100, 338
 Kramař, Karel 65, 68, 94, 105, 227, 247
 Kramer, Albert 153, 173, 184, 188,
 191, 192, 193, 197, 247, 288
 Kranjec, Miško 197
 Krčméry, Štefan 245
 Kregar, Tone 10, 13, 47, 48, 78, 81, 86,
 146, 172, 194, 196, 209, 310, 330,
 338
 Krek, Gregor 88
 Krek, Janez Evangelist 68, 72, 88, 203,
 211, 225, 230, 234, 268
 Kremenšek, Slavko 146, 230, 330
 Kremžar, Marko 176
 Kresal, Barbara 118, 338
 Krizman, Bogdan 98, 148, 330
 Krnjević, Juraj 181
 Krofta, Kamil 279, 281
 Kuhn, Bela 95, 217
 Kukovica, Fran 268, 278
 Kukučin, Martin 204, 246
 Kundera, Milan 113, 330
 Kuniak, Ján 52, 330
 Kuzmány, Karol 21

Kuzmány, Karol Ladislav 88
 Kvedrova, Zofka 75

L

Labaj, Ľudovít 126
 Lazarević, Žarko 118, 338
 Lehocký, Emanuel 47, 160
 Lešnik, Avgust 141, 330
 Letz, Róbert 27, 30, 92, 330, 339
 Levec, Franc 89
 Levstik, Vladimir 69
 Lichard, Daniel 79
 Lipták, Ľubomír 10, 40, 42, 45, 47, 48,
 51, 52, 61, 64, 102, 114, 115, 118,
 125, 134, 137, 328, 330, 331, 339
 Liszt, Franz (Ferenc) 84
 Ljotić, Dimitrije 149
 Lončar, Dragotin 73, 141, 224
 Lotrič, Leonard 217
 Loubal, František 64, 339
 Lukačka, Ján 10, 328
 Lukáč, Pavol 121, 339
 Lukan, Walter 14, 16, 339

M

Machaček, Pavol 236
 Mach, Alexander 128, 136, 333
 Magajna, Bogomir 197, 206
 Mahnič, Anton 45, 77, 338, 339, 340
 Maister, Rudolf 97, 161
 Majar - Ziljski, Matija 18, 73
 Malahovsky, Andrej Ferdinand 87
 Malovrh, Miroslav 79
 Malypetr, Jan 250
 Mannová, Elena 10, 330
 Maraković, Ljubomir 168
 Markovič, Ivan 76
 Marušič, Fran 182

Masaryk, Tomáš Garrigue 46, 58, 59,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 76,
94, 95, 112, 126, 130, 131, 132,
156, 171, 184, 214, 219, 228, 233,
238, 243, 244, 247, 248, 250, 253,
260, 265, 271, 273, 275, 276, 279,
297, 303, 328, 329

Matejko, Ľubor 7
Matić, Dragan 37, 50, 330

Matula Vladimír 339

Matuška, Jan 246

Mazovec, Ivan 235

Mazower, Mark 330

Mederly, Karol 165

Medňanský, Martin 87

Megler 165

Melik, Anton 213, 214

Melik, Vasilij 5, 14, 15, 17, 22, 23, 35,
36, 37, 38, 49, 51, 53, 60, 78, 80,
82, 102, 115, 137, 330, 331, 339

Mesároš, Július 19, 21, 44, 339

Meško, Franc Ksaver 196

Metternich, Klemens 14

Mičura, Martin 226, 288

Miklavec, Peter 75

Miklošič, Fran 73, 203

Mikuž, Metod 97, 331

Miloš, Zvonimir 182

Moritsch, Andreas 335, 337, 339, 341,
342

Moyeses, Štefan 20, 21, 235

Mrzel, Ľudvik 197

Murko, Matija 57

Mussolini, Benito 149, 179, 191, 246,
299

N

Natlačen, Marko 147, 237

Nečák, Dušan 11, 69, 72, 97, 145, 153,
331, 332, 335, 340

Nedog, Alenka 148, 331

Nižňanský, Eduard 46, 331

Novačan, Anton 142

Novak, Henrik 268, 269

Novák, Ľudovít 284, 339

Novomeský, Ladislav 124, 169

O

O'Connell, Daniel 266

Okánik, Ľudovít 222

Országh, Pavol – Hviezdoslav 61

Otčenáš, Michal 16, 339

P

Palacký, František 33, 90

Palárik, Ján 20, 33, 333

Palmieri, Francesco 184

Pašić, Nikola 109, 166, 167, 168, 170,
171, 174, 227

Pauliny, Viliam 34

Pekník, Miroslav 47, 331

Pelikan, Egon 149, 340

Perovšek, Jurij 7, 72, 96, 97, 103, 104,
108, 110, 111, 112, 137, 138, 139,
140, 141, 142, 145, 146, 147, 149,
153, 154, 164, 166, 327, 331, 340

Petejan, Josip 141

Peter I. Karađorđević, kralj 98

Petőfi, Sándor 27, 84

Petranović, Branko 104, 148, 327, 331

Pietor, A. 90

Pirc 165

Pirjevec, Jože 103, 146, 148, 152, 331

Pirnat, Andrej 74

Pivko, Ľjudevit 65, 70, 193, 222, 331,
342

Planker 180

Plečnik, Josip 188, 190, 209, 246, 308

Pleterski, Janko 59, 60, 68, 69, 70, 72,
96, 102, 142, 327, 331, 340

Podgornik, Fran 39, 82, 83

Porfirogenet, Konstantin 89

Predavec, Josip 175

Prepeluh, Albin 141, 236

Prešeren, France 14

Pribičević, Svetozar 140, 144, 170, 173,
174, 191

Pribina, knez 127, 253, 284

Prijatelj, Ivan 73, 78, 331
 Protić, Stojan 161
 Průcha, Václav 117, 118, 331
 Prunk, Janko 103, 137, 138, 140, 141,
 142, 146, 147, 148, 149, 152, 154,
 327, 331, 340
 Pucelj, Ivan 153, 193, 236
 Puttkamer, Joachim von 31, 331
 Pynsent Robert B. 331

R

Račić, Puniša 173
 Radić, Stjepan 110, 143, 144, 163, 165,
 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172,
 173, 174, 175, 223, 229, 234, 236,
 239, 281
 Radlinský, Andrej 18
 Rahten, Andrej 72, 138, 143, 144, 332,
 341
 Ramovš, Fran 203
 Rapant, Daniel 94, 341
 Rašin, Alois 65, 130
 Ratej, Mateja 341
 Ravbar, Matjaž 124, 341
 Rázus, Martin 76, 125
 Rebro, Karol 16, 341
 Renouvin, Piere 56, 332
 Repe, Božo 69, 72, 97, 331, 332
 Ribbentrop, Joachim von 135, 136
 Roszkowski, Wojciech (Andrzej Al-
 bert) 25, 332
 Rothermere, Harold 235
 Rozman, Andrej 5, 7, 10, 73, 74, 75,
 78, 79, 86, 204, 330, 332, 341
 Ruman, Ladislav 123, 332
 Runciman, Walter 295, 298, 299
 Rupnik, Jacques 47, 124, 332
 Rychlík, Jan 58, 93, 99, 126, 158, 341

S

Schmerling, Anton 22
 Schultze, Hagen 56, 332
 Schweiger, Viktor 225
 Sernec, Dušan 146, 159

Seton-Watson, Robert William (Scotus
 Viator) 52, 62, 332
 Sidor, Karol 128, 135, 136, 160, 196,
 268, 269, 278, 281, 284, 287, 304,
 332
 Simović, Petar 211
 Sivák, Jozef 136
 Slomšek, Anton Martin 17, 21, 79, 206
 Smodej, Franc 165
 Smolej, Viktor 5, 78, 79, 87, 89, 90,
 204, 205, 206, 207, 209, 262, 263,
 264, 265, 266, 276, 295, 307, 308,
 309, 310, 341
 Smrék, Jan 196, 209
 Spaho, Mehmed 166
 Srebrnič, Josip 192, 201
 Stanislav, Ján 251
 Stano, Julio 181
 Stergar, Rok 341
 Stiplovšek, Miroslav 7, 103, 108, 109,
 110, 111, 112, 137, 138, 139, 141,
 143, 145, 147, 148, 149, 153, 299,
 332, 333, 335, 340, 341, 342
 Stodola, Emil 125, 204
 Stojadinović, Milan 146, 148, 200
 Stritar, Josip 54, 88, 89, 90, 333
 Strle, Urška 33, 342
 Strosmayer, Josip Juraj 182
 Sušnik, Lovro 181, 185
 Svetopolk, kralj 79, 89, 214, 290
 Svoljšak, Petra 68, 69, 70, 71, 342
 Széll, Koloman 84

Š

Šafařík, Pavel Josef 90, 260
 Šatej, Barbara 14, 335, 336, 339, 340,
 343
 Šedivý, Jan 227, 232, 233
 Škultety, Jozef 79
 Škvarna, Dušan 58, 67, 330, 342
 Šramek, Jan 221, 243, 244, 250, 272,
 273
 Šrobar, Vavro 46, 48, 51, 62, 65, 66,
 76, 94, 105, 120, 122, 154, 217,
 218, 235, 259

Štefánek, Anton 73, 333
 Štefánik, Milan Rastislav 63, 64, 65,
 68, 69, 76, 95, 216, 228, 271, 329,
 333
 Štuhec, Ivan Janez 138
 Štuhec, Janez Ivan 342
 Štúr, Dionýz 88
 Štúr, Ľudovít 13, 14, 16, 18, 44, 79,
 329, 333
 Štvrtecký, Štefan 63, 333
 Šuchová, Xénia 105, 107, 108, 342
 Šušteršič, Ivan 53, 68, 166, 331
 Švaral, Peter 181, 185, 343
 Švorc, Peter 96, 343

T

Taafe, Eduard 23, 37, 38
 Tamaškovič, Martin 73
 Táncsics, Mihály 27
 Tavčar, Ivan 38, 80, 82, 87, 91, 166,
 197, 222
 Taylor, A.J.P. 56, 333
 Teichova, Alice 98, 333
 Tiso, Jozef 91, 92, 126, 130, 135, 136,
 137, 159, 160, 211, 234, 237, 299,
 304, 305, 331, 336, 339
 Tisza, Koloman 30, 35, 43, 44, 217
 Tomanek Florián 239, 241
 Trapl Miloš 327
 Trdina, Janez 82
 Trnkóczy, Ubald 87
 Trstenjak, Anton 80
 Tuka, Vojtech 126, 127, 128, 136, 153,
 159, 160, 168, 177, 179, 227, 238,
 239, 240, 241, 242, 243, 256, 257,
 281, 296
 Turner, Pavel 90
 Turnograjska- Urbančič, Josipina 78
 Tusar, Vlastimil 123, 219

U

Udržal, František 250
 Urban, Milo 282

Urban, Otto 24, 57, 333
 Uzunović, Nikola 139, 173, 288, 341

V

Valenčič, Fran 182
 Vanku, Milan 333
 Vavrovič, Jozef 333
 Vesel, Janez (Jovan Koseski) 78
 Vidmar, Josip 197
 Viktorin, Jozef 73
 Vilfan, Sergij 110, 111, 112, 333
 Vnuk, František 128, 136, 332, 333
 Vocolka, Karl 9, 24, 26, 333
 Vodopivec, Peter 11, 15, 23, 37, 38, 41,
 45, 49, 50, 52, 54, 55, 60, 69, 71,
 72, 103, 104, 115, 116, 119, 140,
 143, 146, 149, 279, 333, 338, 339,
 340, 343
 Vodušek, Božo 197
 Vojtašek, Ján 224
 Vošnjak, Bogumil 69, 164, 340
 Vraz, Stanko 75
 Vrbacký, Andrej 188
 Vukičević, Velja 139, 173

W

Wekerle, Sándor 51
 Wilson, Thomas Woodrow 65, 66, 67,
 68, 216
 Winkler, Andrej 37
 Wollman, Frank 242

Z

Zajc, Marko 72, 333
 Zarnik, Valentin 79
 Zaťko, Peter 118, 343
 Zay, Karel 13
 Zečević, Momčilo 104, 138, 327, 343
 Zemko, Milan 94, 124, 332, 334, 335,
 337, 338, 339, 342, 343
 Zoch, Samuel 233, 234
 Zorec, Ivan 168
 Zudová-Lešková, Zlatica 134, 343

Zupanič, Niko 69
Zwitter, Fran 9, 11, 13, 14, 23, 26, 31,
333

Ž

Žabota, Ivan 21, 67, 194, 209, 228, 229,
309, 310, 338
Žerjav, Gregor 153, 174
Živković, Petar 145, 148, 177, 182, 186,
188, 189, 202, 288, 336
Župančič, Oton 75, 210